

MUZEUL JUDEȚEAN BOTOȘANI

ACTA MOLDAVIAE SEPTENTRIONALIS

IX
2010

EDITURA
Agata

Acta Moldaviae Septentrionalis,
IX, 2010

Adresa redacției:
Muzeul Județean Botoșani
Str. Unirii, nr. 15, Botoșani
CP 710221, tel. 0231 513446
e-mail: istorie@muzeubt.ro

Tehnoredactare: Eduard Setnic
Corectură: Dan Prodan

Tipar: Tipografia **Agata**[®] Botoșani

România, Botoșani, Str. „1 Decembrie”, Nr.25

☎/📠 0231-510151 ⓘ www.agata.ro; editura@agata.ro;

© Editura **Agata**[®]

România, Botoșani, Str. „1 Decembrie”, Nr.25

☎/📠 0231-510151 ⓘ www.agata.ro; editura@agata.ro;

ISSN: 1582 - 6112

© 2010 Muzeul Județean Botoșani

ACTA MOLDAVIAE SEPTENTRIONALIS

IX, 2010
www.muzeubt.ro / www.cimec.ro

ACTA MOLDAVIAE SEPTENTRIONALIS

**IX
2010**

**Redactori coordonatori:
Dr. Dan Prodan
Eduard Setnic**

Numărul include teme de

**ARHEOLOGIE, ISTORIE, CULTURĂ, CIVILIZAȚIE,
MEMORIALISTICĂ, MUZEOGRAFIE, ETNOGRAFIE**

structurate în șapte secțiuni:

- I. ARHEOLOGIE – ANTICHITATE - EPOCA MEDIE;***
- II. ISTORIA ORAȘULUI: BOTOȘANI, DOROHOI, SUCEAVA;***
- III. EPOCA MODERNĂ;***
- IV. EPOCA CONTEMPORANĂ;***
- V. ETNOGRAFIE, MUZEOLOGIE, MUZEOGRAFIE;***
- VI. NOTE BIBLIOGRAFICE;***
- VII. IN MEMORIAM !***

**EDITURA
Agata®**

www.muzeulbotosani.ro

2. HANNOVER 1994

1994

1994

1994

1994

1994

1994

CUPRINS

– Cuvânt înainte – Dan PRODAN	9
– Lista colaboratorilor la AMS, IX, 2010	11
– Abrevieri utilizate în AMS, IX, 2010	12
 ♦ SECȚIUNEA I: ARHEOLOGIE – ANTICHITATE – EPOCA MEDIE	15
– Maria DIACONESCU, <i>Piese din vechea colecție a Muzeului Județean Botoșani, de la Corlăteni, județul Botoșani</i>	17
– Aurel MELNICIUC, <i>Ceramica de tip Cucuteni C din așezările de fază A-B a culturii Cucuteni din județul Botoșani</i>	25
– Daniel CIUCĂLĂU, <i>Cine au fost „barbarii” din Câmpia Jijiei Superioare? (secolele III-IV d.Hr.)</i>	43
– Mihai MAXIM, <i>Dimitrie Cantemir și epoca sa. Documente noi din arhivele turcești</i> ...	52
 ♦ SECȚIUNEA A II-A: ISTORIA ORAȘULUI: BOTOȘANI, DOROHOI, SUCEAVA	59
– Cătălin HRIBAN, <i>Topografia orașului medieval moldovenesc: probleme teoretice și metodologice</i>	61
– Alexandru PÎNZAR, <i>Modernizarea administrației urbane a Sucevei la începutul perioadei imperiale</i>	79
– Daniel BOTEZATU, <i>Hotarul târgului Botoșani</i>	84
– Vasile ADĂSCĂLIȚEI, <i>Evoluția demografică a orașului Dorohoi (1864 – 1916) – (II)</i>	94
– Gheorghe MEDIAN, <i>Edificii reprezentative ale Botoșanilor: Palatul Administrativ</i>	104
– Paul VIERU, Nicoleta Delia VIERU, <i>Zonele funcționale ale municipiului Botoșani (II)</i>	112
 ♦ SECȚIUNEA A III-A: EPOCA MODERNĂ	125
– Bogdan CARANFILOV, <i>Geneza identității naționale în Moldova (prima jumătate a secolului al XIX-lea)</i>	127
– Dorin DOLOGA, <i>Societatea de lectură a elevilor „Virtus Romana Rediviva” în perioada dualismului austro-ungar</i>	138
– Dan PRODAN, <i>Etapale bibliografiei binomiale Alexandru Ioan Cuza – Unirea din 1859 (II)</i>	146
– Mihai CORNACI, <i>O dedicație a lui Giacomo Puccini (Luca 1858 –Bruxelles 1924)</i>	188
– Ștefan CERVATIUC, <i>Reviste bucovinene și sucevene din biblioteca documentară a Serviciului Județean Botoșani al Arhivelor Naționale din România</i>	192
– Cristinel PATRAȘ, <i>Un episod controversat din istoria transportului public din România: „Afacerea Tramvaiul” (1909-1912)</i>	196
– Sergiu BALANOVICI, <i>Decembrie 1917: trupe ruse bolșevizate amenință Botoșanii</i>	202

◆ SECȚIUNEA A IV-A: EPOCA CONTEMPORANĂ	211
– Ioan MIHAI, <i>Fragmente din activitatea instituțiilor de îndrumare și control ale învățământului botoșănean în anii 1918-1948</i>	213
– Gică MANOLE, <i>Nazismul reflectat în paginile revistei Viața Românească. Anii 1929 – 1933</i>	218
– Lidia BAROI, <i>Unele aspecte privind acțiunile organizațiilor evreiești internaționale împotriva guvernului Goga – Cuza – (II)</i>	228
– Ion MIHALACHE, <i>Însemnări memorialistice (III)</i>	235
– Iulian-Cătălin NECHIFOR, <i>Agricultura României (1958-1968)</i>	244
◆ SECȚIUNEA A V-A: ETNOGRAFIE, MUZEOLOGIE, MUZEOGRAFIE	257
– Emilia PAVEL, <i>Muzeul Etnografic al Moldovei. Scurt istoric perioada 1943 – 1951 – 1958</i>	259
– Maria DIACONESCU, <i>Muzeul Județean Botoșani în expozițiile internaționale de la New York, Oxford și Atena</i>	272
– Steliana BĂLTUȚĂ, <i>Botoșani: invitație la Festivalul Tamisei (Londra)</i>	276
– Constantin APARASCHIVEI, <i>Considerații cu privire la restaurarea unei amfore aparținând culturii Cucuteni, faza A-B1 de la Vorniceni, jud. Botoșani. Punct: Pod Ibăneasa</i>	290
◆ SECȚIUNEA A VI – A: NOTE BIBLIOGRAFICE	301
– Dan PRODAN, <i>Trecutul zonei Botoșani în recente apariții editoriale: istorie, numismatică, corespondență</i>	303
◆ SECȚIUNEA A VII-A: IN MEMORIAM!	309
– Paul Șadurschi (1933-2010). <i>DIRECTORUL sau OMUL de lângă noi – gândurile unui fost subaltern (Ionel BEJENARU)</i>	311
– Colonel (r) Ion Fetcu (1929 – 2010) (ANVR-RT: Dan Prodan)	313

CONTENTS

– Foreword – Dan PRODAN	9
– List of the authors at AMS, IX, 2010	11
– Abbreviations used in AMS, IX, 2010	12
 ♦ SECTION I: ARCHAEOLOGY – ANCIENT HISTORY – MIDDLE AGES	15
– Maria DIACONESCU, <i>The Archaeological Pieces from Ancient Collection of Botoșani District Museum, Discovered at Corlăteni – Botoșani</i>	17
– Aurel MELNICIUC, <i>The Cucuteni C Ceramics from the A-B Settlements of Cucuteni Culture from Botoșani County</i>	25
– Daniel CIUCĂLĂU, <i>Who Were the „Barbarians” from Upper Jijia Plain? (The 3rd – 4th Centuries AD)</i>	43
– Mihai MAXIM, <i>Dimitrie Cantemir and his Time. New Documents from the Turkish Archives</i>	52
 ♦ SECTION II: HISTORY OF THE CITY: BOTOȘANI, DOROHOI, SUCEAVA	59
– Cătălin HRIBAN, <i>The Topography of the Medieval Moldavian City: Theoretical and Methodological Problems</i>	61
– Alexandru PÎNZAR, <i>The Modernisation of the Municipal Administration of Suceava at the Beginning of the Austrian Period</i>	79
– Daniel BOTEZATU, <i>The Border of Botoșani Town</i>	84
– Vasile ADĂSCĂLIȚEI, <i>Demografic Evolution of Dorohoi City (1864-1914) – (II)</i>	94
– Gheorghe MEDIAN, <i>Les édifices représentatifs de Botoșani: Le Palais Administratif</i> ..	104
– Paul VIERU, Nicoleta Delia VIERU, <i>Les zones fonctionnels aux municipalité Botoșani (II)</i>	112
 ♦ SECTION III: MODERN HISTORY	125
– Bogdan CARANFILOV, <i>The Genesis of National Identity in Moldavia (The First Half of the XIX – th Century)</i>	127
– Dorin DOLOGA, <i>La société de lecture des élèves „Virtus Romana Rediviva” dans la période de dualisme austro-hongrois</i>	138
– Dan PRODAN, <i>The stages of the Alexandru Ioan Cuza – Union of 1859 binomial bibliography (II)</i>	146
– Mihai CORNACI, <i>A Giacomo Puccini’s Dedication to Queen Helen of Italy (1904)</i>	188
– Ștefan CERVATIUC, <i>The Reviews from Bukovina and Suceava in the Reference Library of Romanian National Archives – Botoșani District</i>	192
– Cristinel PATRAȘ, <i>A Controversial Episode in the History of Public Transport in Romania: “Tram Business” (1909-1912)</i>	196
– Sergiu BALANOVICI, <i>Decembre 1917: Troupes russes bolcheviques</i>	202

◆ **SECTION IV: CONTEMPORARY HISTORY** 211

- Ioan MIHAI, *The Fragments from Activity of Guidance – Inspection Institutions in Education at Botoșani, between 1918 – 1948* 213
- Gică MANOLE, *The Nazism Reflected in the **Viața Românească** Magazine's Pages, Between 1929 - 1933* 218
- Lidia BAROI, *Quelques aspects sur les actions des organisations juives internationals contre le Gouvernement Goga – Cuza (II)* 228
- Ion MIHALACHE, *Memoirs Notes (III)* 235
- Iulian-Cătălin NECHIFOR, *Agriculture In Romania (1958 – 1968)* 244

◆ **SECTION V: ETNOGRAPHY, MUSEOLOGY, MUSEOGRAPHY** 257

- Emilia PAVEL, *Ethnographic Museum of Moldavia. History Period 1943 – 1951 – 1958* 259
- Maria DIACONESCU, *Botoșani District Museum in the International Exhibitions from New York, Oxford and Athena* 272
- Steliana BĂLTUȚĂ, *Botoșani: Invitation to the London Thames Festival* 276
- Constantin APARASCHIVEI, *Some Considerations Referring to the Restore of a Cucutenian Culture Amphora, Phase A-B1, from Vorniceni, Botoșani District. Ibăneasa Bridge Point* 290

◆ **SECTION VI: BIBLIOGRAPHICAL NOTES** 301

- Dan PRODAN, *The Past of Botoșani Region in Recent Books of History, Numismatics, Correspondence* 303

◆ **SECTION VII: IN MEMORIAM!** 309

- Paul Șadurschi (1933-2010). *The Manager or the Man near us - Thoughts of a Former Subordinate* (Ionel BEJENARU) 311
- Colonel (r) Ion Fetcu (1929 – 2010) (ANVR-RT, Dr. Prodăn) 313

Nr. IX / 2010 al *AMS* include șapte secțiuni tematice, cu diverse contribuții inedite, referitoare la epoci și spații istorice din Europa în general, din spațiul nistro-tiso-danubiano-carpato-pontic, în particular. Temporal, de la eneoliticul Culturii Cucuteni până în 2010.

Astfel, *prima secțiune, de arheologie-antichitate-epoca medie*, include patru contribuții tematice, referitoare la ceramica cucuteniană de la Corlăteni și din alte localități botoșănene (Maria Diaconescu, Aurel Melniciuc), la alogenii secolelor III – IV d. Hr. din zona Jijiei superioare, la Dimitrie Cantemir, prințul moldav european și epoca sa, prin informațiile furnizate de documentele inedite descoperite în arhivele otomane de la Istanbul (Mihai Maxim).

A *doua secțiune*, cu titlul specific *Istoria orașului*, cuprinde șase articole referitoare la topografia urbană moldavă (C. Hriban), la Botoșani (D. Botezatu, P. Vieru – N.D. Vieru, Gh. Median), Dorohoi (V. Adăscăliței), Suceava (Al. Pânzar), între secolele XVI – XX.

Secțiunea a III-a, *epoca modernă*, conține șapte studii cu o tematică diversă geo – temporală: politică (S. Balanovici), economică (C. Patraș), națională (B. Caranfilov), istoriografică (D. Prodan), culturală (D. Dologa, M. Cornaci, Șt. Cervatiuc). Orizontul temporal este, de asemenea, generos: de la sfârșitul secolului al XVIII – lea până la 1918.

Următoarea secțiune, a IV-a, cu titlul generic *epoca contemporană*, prezintă, în cinci contribuții, varii aspecte ale societății după 1918: politică internă (I. Mihalache, L. Baroi), politică externă (G. Manole), agricultură (I. Nechifor), învățământul (I. Mihai). Temporal sunt analizate evoluțiile complexe până în 1968 inclusiv, an cu profunde rezonanțe atât pe plan intern, cât și internațional.

În continuare, secțiunea a V-a, de *etnografie, muzeologie, muzeografie*, specifică de altfel unei instituții muzeale, include patru contribuții despre trecutul Muzeului Etnografic al Moldovei de la Iași (E. Pavel), Muzeul Județean Botoșani prezentat peste hotare în 2010 (M. Diaconescu, S. Băltuță), restaurări de vase cucuteniene (C. Aparaschivei).

Secțiunea a VI-a conține trei prezentări de carte, volume apărute în 2003 – 2010, referitoare la trecutul zonei Botoșani și a locuitorilor ei, în ultimele două milenii, din punct de vedere istoric, numismatic, al corespondenței, realizate de D. Prodan. Această secțiune se dorește a deveni, în viitor, una permanentă, bine- înțeles cu sprijinul colaboratorilor noștri.

În final, *In Memoriam!*, aducem omagiul nostru celor doi istorici dispăruți dintre noi în 2010: ctitorul Muzeului Județean Botoșani, arheologul Paul Șadurschi; colaboratorul aceleiași instituții, col. (r) Ion Fetcu. La amândoi, încă un pios omagiu și un *remember meditativ!*

Vol. IX al *AMS* include, de asemenea, un *Cuvânt înainte*, lista abrevierilor utilizate și a colaboratorilor la volum, cuprinsul în limbi străine, alcătuite de D. Prodan. Paternitatea și responsabilitatea ipotezelor, afirmațiilor, concluziilor etc. din contribuțiile incluse în *AMS*, IX, 2010, aparțin, conform art. 206 CP, exclusiv autorilor acestora. Imperfecțiunile tehnice ale prezentului tom sunt asumate integral de către cei doi redactori coordonatori. Aceștia mulțumesc autorilor pentru contribuțiile inedite oferite spre publicare și pentru permisiunea acordată de a republica diferite izvoare istorice importante editate anterior. Redactorii responsabili lansează, și cu această ocazie, invitația adresată autorilor interesați să colaboreze cu articolele și studiile lor la alcătuirea numărului următor al *AMS*, X, 2011, cu o tematică diversă, subsumată aniversărilor anului 2011.

Dan Prodan

Lista Colaboratorilor **la AMS, IX, 2010**

- Vasile ADĂSCĂLIȚEI** – prof. de istorie în Dorohoi, doctorand în istorie al Universității “Al.I. Cuza” Iași;
- Constantin APARASCHIVEI** – expert restaurator la Muzeul Bucovinei Suceava;
- Sergiu BALANOVICI** – doctor în istorie, Botoșani;
- Lidia BAROI** – prof. de istorie în Dorohoi, doctorand în istorie al Universității “Al. I. Cuza” – Iași;
- Steliana BĂLTUȚĂ** – prof., muzeograf la Muzeul Județean Botoșani;
- Ionel BEJENARU** – prof., muzeograf la Muzeul Județean Botoșani;
- Daniel BOTEZATU** – prof., doctor în istorie, inspector general adjunct la ISJ Botoșani;
- Maria DIACONESCU** – prof., muzeograf, arheolog specialist la Muzeul Județean Botoșani;
- Bogdan CARANFILOV** – prof. de istorie, Botoșani;
- Ștefan CERVATIUC** – prof., pensionar, fost arhivist al Direcției Județene Botoșani a Arhivelor Naționale ale României;
- Daniel CIUCĂLĂU** – prof., muzeograf la Muzeul Județean Botoșani;
- Mihai CORNACI** – bibliotecar la Biblioteca Județeană Botoșani, numismat, colecționar, membru al Societății Numismatice Române – Filiala Botoșani;
- Dorin DOLOGA** – prof., dr. în istorie, arhivist la ANRSJ Bistrița;
- Cătălin HRIBAN** – prof., dr., cercetător științific la Institutul de Arheologie – Iași;
- Gică MANOLE** – prof., doctorand în istorie al Universității “Al.I. Cuza” – Iași, director al CCD Botoșani;
- Mihai MAXIM** – prof. univ. dr. la Universitatea din București, director al Institutului Cultural Român “Dimitrie Cantemir” din Istanbul – Turcia;
- Gheorghe MEDIAN** – prof., muzeograf la Muzeul Județean Botoșani;
- Aurel MELNICIUC** – prof., muzeograf, restaurator la Muzeul Județean Botoșani;
- Ioan MIHAI** – prof. de istorie la C.N. “A.T. Laurian” – Botoșani, inspector de istorie la ISJ Botoșani;
- Iulian – Cătălin NECHIFOR** – prof., dr. în istorie, Botoșani;
- Cristinel PATRAȘ** – prof., master în istorie al Universității “Al. I. Cuza” – Iași;
- Emilia PAVEL** – prof. pensionar, fost muzeograf la Muzeul Etnografic al Moldovei – Iași;
- Alexandru PÎNZAR** – master în istorie al Universității “Al.I. Cuza” – Iași;
- Dan PRODAN** – prof., doctor în istorie, colaborator al Muzeului Județean Botoșani;
- Eduard SETNIC** – prof. muzeograf la Muzeul Județean Botoșani;
- Nicoleta Delia VIERU** – prof. în Botoșani, doctorand al Universității “Al.I. Cuza” – Iași;
- Paul Narcis VIERU** – prof., doctor în geografie al Universității “Al.I. Cuza” – Iași;

Abrevieri utilizate în AMS, IX, 2010

- AARMN = *Analele Academiei Române. Memorii și Notițe*, secțiunea II – București;
- AARMSI = *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice* – București;
- AdI = *Analele de Istorie* – București; = AIPCR - București;
- AG = *Arhiva Genealogică* - Iași;
- AIIR = *The American Historical Review* – New York;
- AIAC = *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie* – Cluj Napoca;
- AIAXI = *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol» Iași* - 1964 - 1989;
- AIIXI = *Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» Iași* – 1990 –
- AIM = *Arheologičeskie Issledovanija v Moldavii* – Kișinev;
- AIR = *Arhiva Istorică a României* – București;
- AISPAIM = *Anuar. Institutul de Studii Politice, de Apărare și Istorie Militară* – București;
- AM = *Arheologia Moldovei* – Iași – București;
- AMM = *Acta Moldaviae Meridionalis* – Vaslui;
- AMMR = *Anuarul Muzeului Marinei Române* – Constanța;
- AMN = *Acta Musei Napocensis*- Cluj-Napoca;
- AMR = **Arhivele Militare ale României** – Pitești;
- AMS = *Acta Moldaviae Septentrionalis* – Botoșani;
- AMedCS = *Arheologia Medievală. Muzeul Caraș-Severin* – Reșița;
- ANIC = **Arhivele Naționale Istorice Centrale** – București;
- ANR = **Arhivele Naționale ale României** – București;
- AnP = *Analele Putnei* – Putna, Suceava;
- AOASH = *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae* – Budapesta;
- AR = *Arhiva Românească* – București;
- ARBSH = *Academie Roumaine. Bulletin de la Section Historique* – Bucarest;
- ArhT = *Arhivele Totalitarismului* – București;
- AT = *Ars Transilvaniae* – Cluj Napoca;
- AUBI = *Analele Universității București. Istorie* – București;
- AUDCI = *Analele Universității «Dimitrie Cantemir» - Istorie* – București;
- AUVSAH = *Annales d' Université «Valahia».* Section d'Arheologie et d' Histoire – Târgoviște;
- BAIESEE = *Bulletin de l' Association Internationale des Études Sud-Est Européen* – Bucarest;
- BCIR = *Buletinul Comisiunii Istorice a României* – București;
- BCMI = *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* – București;
- BMA = *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, Piatra Neamț;
- BMI = *Buletinul Monumentelor Istorice* – București;
- BMMN = *Buletinul Muzeului Militar Național* – București;
- BOR = *Biserica Ortodoxă Română* – București;
- BSNR = *Buletinul Societății Numismatice Române* – București;
- BSOAS = *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* – London;
- BTTD = *Belgelerle Türk Tarih Dergisi* – Istanbul;
- BTTK = *Belleten. Türk Tarih Kurumu* – Ankara;
- BZ = *Byzantinische Zeitschrift* – Leipzig;
- B = *Balkanica* – Bucarest;
- CA = *Cercetări Arheologice* – București;
- cca = circa;
- CCAR = *Cronica Cercetărilor Arheologice din România* – București;
- CI = *Cercetări Istorice* – Iași;
- CL = *Convorbiri Literare* – București;
- CLSO = *Caietele Laboratorului de Studii Otomane* – București;
- CN = *Cercetări Numismatice* – București;

- CMRS = *Cahiers du Monde Russe et Soviétique* – Paris;
- Creșterea Colecțiilor = *Creșterea Colecțiilor. Caietul selectiv de informare asupra creșterii colecțiilor bibliotecii Academiei RPR* – București;
- CT = *Columna lui Traian* – București;
- DAD= *Dezbaterile Adunării Deputaților* – București;
- DB = Diametrul Bazei vasului;
- DG = Diametrul Gurii vasului;
- DGAS = *Direcția Generală a Arhivelor Statului* – București;
- d.Hr. = după Hristos;
- DI = *Dosarele Istoriei* – București;
- DIR = *Documente privind istoria României* – București;
- DJASI = *Direcția Județeană a Arhivelor Statului* – Iași;
- DM = Diametrul Maxim al vasului
- DR = *Destin Românesc* – Chișinău;
- DRH = *Documenta Romaniae Historica* – București;
- DIOI = *Documente privitoare la istoria orașului Iași* – Iași;
- EBPB = *Études Byzantines et Post-Byzantines*- Bucarest;
- EDP = Editura Didactică și Pedagogică – București;
- EE = Editura Enciclopedică – București;
- FIMPRS = *File din Istoria Militară a Poporului Român. Studii* – București;
- EHR = *English Historical Review* – London;
- ES = *Era Socialistă* – București;
- EȘE = Editura Științifică și Enciclopedică – București;
- ed. = editor;
- edit. = editura;
- f. = fila;
- FC = *Forum Cultural* – Botoșani;
- ff. = filele;
- FMIL = *Foae pentru Minte, Inimă și Literatură* – Brașov, 1838-1865;
- GB = *Glasul Bisericii* – București;
- H = *Hierarus* – Botoșani;
- H. = Hegira;
- ha = hectar / hectare;
- HU = *Historia Urbana*, Sibiu – București;
- HUS = *Harvard Ukrainian Studies* - Cambridge Mass.;
- JESHO = *Journal of the Economic and Social History of the Orient* - Leiden;
- I = Înălțimea vasului;
- INBMIM = Ioan Neculce. *Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei* – Iași;
- IMFANS = *Izvestija Moldavskogo Filiala AN SSSR* – Kișinev;
- JTS = *Journal of Turkish Studies* - Cambridge Mass.;
- JGO = *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* – München;
- LC = *Lupta de Clasă* – București;
- LÎP = *Lupta Întregului Popor* – București, din 1990 a devenit RIM = *Revista de Istorie Militară* - București
- LR = *Limba Română* – Chișinău;
- Lucrările = *Lucrările simpozionului internațional Originea tătarilor. Locul lor în România și lumea turcă* (Constanța, 17-20 noiembrie 1994);
- MA = *Memoria Antiquitatis* - Piatra Neamț;
- MCA = *Materiale și Cercetări de Arheologie* – București;
- MI = *Magazin Istoric* – București;
- MIA = *Materiale de Istorie și Arheologie* – București;
- MID = *Magazin Istoric pentru Dacia* – București;
- MMS = *Mitropolia Moldovei și Sucevei* – Iași;
- MN = *Muzeul Național* – București;
- MOR = *Monitorul Oficial al României* – București;
- MSȘIAR = *Memoriile Secției de Științe Istorice a Academiei Române* – București;
- NRL = *Neamul Românesc Literar* – Vălenii de Munte;
- p. = pagina;
- pp. = paginile;
- RA = *Revista Arhivelor* – București;

- RAJBT = Repertoriul Arheologic al Județului Botoșani, întocmit de Alexandru Păunescu, Paul Șadurschi, Vasile Chirica, vol. I – II, București, 1976, 395 p. + hărți;
- RArh = Revista Arheologică – Chișinău;
- Rdl = Revista de Istorie – București;
- REF = Revista de Etnografie și Folclor – București;
- RFR = Revista Fundațiilor Regale – București;
- REI = Revue des Études Islamiques – Paris;
- RER = Revue des Études Roumaines – Paris;
- RESEE = Revue des Études Sud-Est Européenes – Bucarest;
- RHSEE = Revue Historique du Sud-Est Européen – Bucarest;
- RI = Revista Istorică – București;
- RIAl = Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie – București;
- RIHM = Revue Internationale d'Histoire Militaire – Bucarest;
- RIMed = Revista de Istorie Medicală – București;
- RIMold = Revista de Istorie a Moldovei – Chișinău;
- RIR = Revista Istorică Română – București;
- RITL = Revista de Istorie și Teoria Literară – București;
- RM = Revista Muzeelor – București;
- RMM-MIA = Revista Muzeelor și Monumentelor - Monumente Istorice și Artă – București;
- RPH = Roumanie. Page d'Histoire – Bucarest;
- RREI = Revue Roumaine des Études Internationales – Bucarest;
- RRH = Revue Roumaine d'Histoire – Bucarest;
- RRSI = Revista Română de Studii Internaționale – București;
- RSI = Rivista degli Studi Internazionali – Roma;
- Rsl = Romano – Slavica – București;
- RT = Revue de Transylvanie – Cluj;
- SA = Sovetskaja Arheologhija – Moskva;
- SAHIR = Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae – Iași;
- SAI = Studii și Articole de Istorie – București;
- SAO = Studia et Acta Orientalia – Bucarest;
- SCIA = Studii și Cercetări de Istoria Artei – București;
- SCIV = Studii și Cercetări de Istorie Veche – București;
- SCIVA = Studii și Cercetări de Istoria Veche și Arheologie – București;
- SCN = Studii și Cercetări de Numismatică – București;
- SCȘI = Studii și Cercetări Științifice Istorie – Iași;
- SMIM = Studii și Materiale și Istorie Medie – București;
- SMIMod = Studii și Materiale de Istorie Modernă – București;
- SMISv = Studii și Materiale de Istorie. Suceava – Suceava;
- SMMIM = Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară – București;
- s.n. = serie nouă;
- SOF = Süd - Ost Forschungen – München;
- SRdl = Studii. Revistă de Istorie – București;
- ST = Studii Teologice – București;
- SUBBH = Studia Universitatis «Babeș-Bolyai». Historia - Cluj Napoca;
- s.v. = serie veche;
- TMIR = Tezaurul de Monumente Istorice pentru România – București;
- TOEM = Türk-i 'Osmani Encumeni Mecmua'si – Istanbul;
- TR = Transylvanian Review – Cluj;
- v. = vezi;

SECȚIUNEA I:

ARHEOLOGIE - ANTICHITATE - EPOCA MEDIE

PIESE DIN VECHEA COLECȚIE A MUZEULUI JUDEȚEAN BOTOSANI, DE LA CORLĂTENI, JUDEȚUL BOTOȘANI

Literatura arheologică a înregistrat în fiecare an noi mărturii documentare, noi luări de poziții referitoare la periodizarea evoluției culturii Cucuteni. În acest demers arheologicii români, de-a lungul celor peste 125 de ani de cercetări ai acestei culturi, au făcut eforturi conjugate pentru lămurirea diverselor aspecte ale dezvoltării civilizației Cucuteni în spațiul românesc. În fapt, istoricul acestei culturi se suprapune cu începutul arheologiei din România. Prof. I. Nestor¹, conștient că doar o cercetare sistematică va putea da roade, a inițiat și a condus cercetările arheologice din bazinul Jijiei.

Cercetările de la Corlăteni (punct *Țarină*) din anii 1949 – 1951, au relevat un material interesant, din păcate cunoscut doar în parte, din rapoartele preliminară de săpătură, care ulterior au determinat clasificarea fazelor din etapa A-B a culturii Cucuteni. Nepublicarea materialelor arheologice rezultate din săpături sistematice, cum sunt și cele de la Corlăteni, constituie un obstacol important pentru studiul fazei de mijloc al culturii Cucuteni.

În colecția Muzeului Botosani există un lot de materiale ceramice care provine din cercetările de la Corlăteni, pe care ne propunem să le publicăm. Vor fi astfel cunoscute un număr mai mare de materiale din această așezare ce vor întregi repertoriul formelor ceramice și al grupelor stilistice utilizate la Corlăteni. Faptul că aceste materiale sunt extrem de corodate, parte datorită condițiilor de zacere în pământ, a uzurii funcționale sau a tehnicii de restaurare folosite cu mulți ani în urmă, face dificilă distingerea decorului, a culorilor, ce abia se zăresc.

Ceramica analizată este de calitate, arsă la roșu. Puține fragmente au culoarea cenușie la interior și roșie la exterior. Vasele cu pereți groși au în compoziția pastei cioburi pisate. Dintre formele prezente la Corlăteni, caracteristice fazei A-B putem enumera: pahare modelate din pastă fină, cu corpul bombat și gât redus, străchini tronconice, castroane cu umărul rotunjit sau în carenă, capace cu fund plat și bor evazat, vase cu gura largă și umăr rotunjit, amfore cu un început de etajare a umărului, vase binoclu cu trei punți de legătură, vase globulare cu gât cilindric vertical, vase suport. Se constată că ceramica are multe asemănări cu faza precedentă, atât în ce privește formele cât și decorul. Decorul acestor vase este caracteristic fazei de mijloc al culturii Cucuteni, se desfășoară în registre horizontale cu respectarea principiului tectonic, delimitate prin benzi albe sau negre. Predomină decorul în stil β, benzi pictate cu negru brun sau ciocolatiu pe învelișul alb al vasului. Distingem însă și decor în benzi albe umplute cu linii roșii paralele, benzi cruțate cu negru-brun din înveliș, în stil α.

* * *

Pe baza materialului ceramic amintit mai sus distingem următoarele grupe stilistice ale decorului pictat: benzi albe unitare, cruțate cu negru din învelișul alb al vasului în stil β; benzi negre-brune, paralele, ce rezervă benzi albe din fond (stil β); benzi roșii ce alternează cu benzi liniare roșii pe fond alb (stil β); benzi rezervate cu negru din învelișul alb și umplute apoi cu linii roșii, paralele, pe fond alb (stil α).

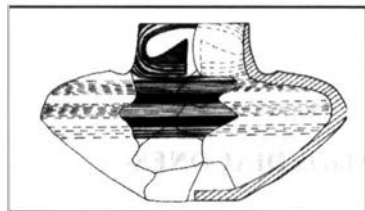
Din inventarul pieselor de la Corlăteni, aflate în colecția Muzeului Județean Botoșani nu rezultă existența altor grupe stilistice. O bună cunoaștere a repertoriului de forme, decor, grupe stilistice, asocierile lor pe forme de vase, provenind din diferite așezări vor putea contribui cu siguranță la o încadrare corectă a stațiunilor într-o schemă de periodizare.

¹ I. Nestor, Al. Alexandrescu, E. Comșa, *Studiarea societății omenești de la începuturile barbariei din nordul Moldovei. Activitatea șantierului de săpăturile arheologice Iași-Botoșani-Dorohoi*, în *SCIW*, 1, 1, 1950, pp. 68-76; Idem, *Săpăturile de pe șantierele Valea Jijiei (Iași-Botoșani-Dorohoi) în anul 1950*, în *SCIW*, 2, 1, 1951, pp. 84-94.

1. Vas globular

I: 13 cm; DG: 10,5 cm. DM: 27; DB: 9 cm

Inv. 770

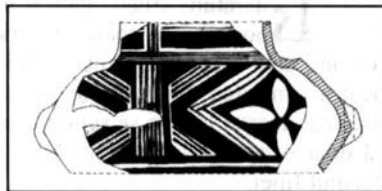

Lucrat din pastă fină, ars oxidant. Are gât cilindric, gura strâmtă, buza ușor înclinată spre interior, corpul bitronconic, dezvoltat și oarecum turtit, carenat pe diametrul maxim. Umărul e scos în evidență printr-un prag circular aflat la baza gâtului. Pe gât, motive foliacee rezervate cu roșu-brun din învelișul alb al vasului, flancate de benzi arcuite. Zonele decorative pe gât sunt separate prin două benzi albe verticale, așezate opus. Registrul următor, pictat tricrom, se desfășoară pe corpul vasului. Decorul e compus din benzi circulare negre, intercalate de benzi multiliniare roșii, paralele, orizontale, pe fond alb. Partea inferioară a vasului e pictată cu alb.

2. Vas globular (fragment)

I: 11 cm; DM: 18 cm; Gr. 0,8 cm

Inv. 1691

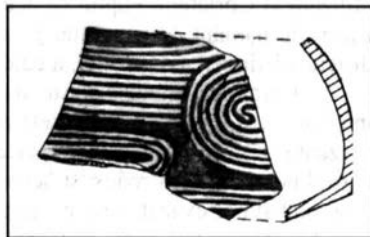

Fragment dintr-un vas globular cu gura strâmtă, verticală, albiat la baza gâtului, umăr rotund, frânt în carenă în zona diametrului maxim, cu o proeminență – toartă străpunsă vertical. Este realizat din pastă fină, ars oxidant, miezul cenusiu. Decorul se desfășoară în două registre orizontale, delimitate prin benzi multiliniare roșii. La rândul lor, registrele sunt împărțite în metope prin benzi verticale. E pictat tricrom, pe gât se observă benzi liniare roșii, atât verticale cât și orizontale trase pe fondul alb - gălbui al vasului. Interspațiul e pictat cu negru întins. Decorul de pe umărul vasului e compus din două motive rombice, realizate cu ajutorul benzilor liniare roșii pe fond alb, interspațiul fiind pictat cu negru întins. Rombul interior e ornamentat cu patru motive foliacee simetrice, așezate cruciform, rezervate cu negru din fondul alb – gălbui al vasului.

3. Vas globular (fragment)

I: 8,5 cm; DM: 11,5 cm

Inv. 1692

Fragment de vas globular cu gât vertical, modelat din pastă fină, ars secundar. Umărul este scos în relief printr-un mic prag, carenat în zona diametrului maxim. Este ornamentat cu benzi în spirală și linii de legătură între ele, pictate cu roșu pe fond alb. În partea inferioară a fragmentului se observă o perlă foliacee realizată deasemeni cu ajutorul unor benzi liniare.

4. Pahar

I: 10 cm; DG: 8 cm; DM: 11 cm

Inv. 787

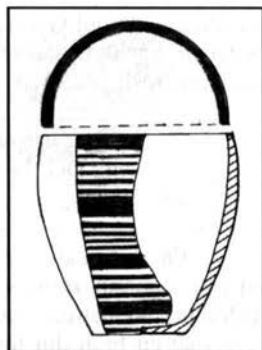
Modelat din pastă fină, ars oxidant. Are corpul bombat spre bază, gâtul ușor tronconic, o tortiță laterală străpunsă orizontal la baza gâtului, fundul slab conturat. Decorul se desfășoară pe două registre orizontale, delimitate de benzi circulare albe, rezervate din fondul vasului. Motivele decorative pe gât sunt pictate cu roșu pe fond alb, interspațiile pictate cu negru. Registrul acesta este împărțit în două metope decorate identic cu romburi realizate din benzi liniare ce ocrotesc interior două arcuri așezate opus. Corpul vasului e pictat bicrom cu negru pe fond alb, cu motive spiralice, cu volute răsucite, șters în cea mai mare parte.

5. Pahar (fragmentar)

I: 9,5; DG: 10 cm; DB: 5 cm

Inv. 1703

Lucrat din pastă fină, ars oxidant. Are formă tronconică, umărul ușor rotunjit, gura largă, baza redusă. Pictat bicrom cu roșu pe fond alb. Pe corp alternează patru benzi late și patru benzi multiliniare al căror număr crește de la două benzi liniare la bază, până la cinci benzi la gură. Pe interior, marginea buzei e pictată deasemeni cu roșu.

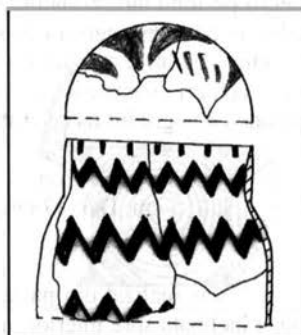

6. Pahar (fragmentar)

I: 6 cm; DG: 8 cm;

Fără număr de inventar

Lucrat din pastă fină, ars oxidant. Fragment dintr-un pahar cu gâtul aproape drept și corp bombat. S-a pictat pe fondul alb al vasului motivul în zig-zag în benzi orizontale ce îmbracă vasul de jur împrejur. Zig-zagul pictat cu negru-brun este realizat prin juxtapunerea a două zig-zaguri. Între liniile frânte ale zig-zagului s-a pictat cu roșu, rezultând în final un spațiu de fond alb cu laturile în dinți de fierăstrău, ceea ce duce la o dublare a motivului. Pe buză, exterior, apar mici liniuțe ce sugerează continuarea motivelor decorative, infinitul. Interior sunt pictate cu roșu motive arcuite, benzi liniare.

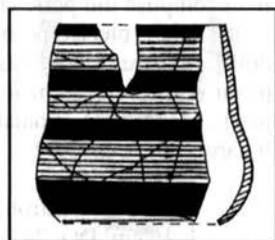

7. Pahar fragmentar

I: 9 cm; DG: 8 cm;

Inv. 1709

Modelat îngrijit din pastă fină, consistent, bine ars. Are gâtul aproape drept, corpul bombat. Pe fondul alb al vasului s-au pictat succesiv benzi negre late și benzi liniare roșii. Pe buză în interior e pictat cu alb, iar marginea cu negru.

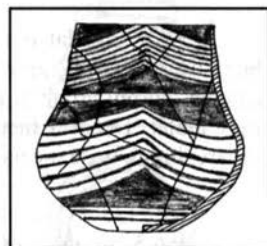

8. Pahar fragmentar

I: 10 cm; DG: 8 cm;

Inv. 1599

Modelat din pastă foarte fină, ars oxidant. Are buza adusă ușor spre interior, gâtul aproape drept, corpul bombat, fundul mic și slab conturat. Registrele tectonice sunt delimitate printr-o bandă circulară albă, rezervată cu roșu din fond. Este ornamentat cu ghirlande de benzi liniare roșii pe înveliș alb, în două registre: unul pe gât și unul pe partea dezvoltată a vasului. În interior e pictat în întregime cu alb, iar pe marginea buzei cu roșu.

9. Pahar fragmentar

I: 9,5 cm; DM: 8,5 cm

Inv. 1704

Modelat din pastă fină, ars oxidant. Are buza aproape dreaptă, gâtul delimitat de corp printr-o ușoară șanțuire, partea inferioară bombată, fundul slab conturat. Pictura e ștersă pe alocuri. Este ornamentat pe trei registre. Pe gât e pictat tricrom, pe fondul alb al vasului s-au trasat benzi liniare roșii arcuite, iar interspațiile s-au umplut cu negru. Al doilea

registru, pe corpul vasului, s-a pictat motivul în spirală cu capete răsucite, în bandă unitară, însoțit de benzi de legătură realizate cu negru pe fond alb. Spre baza vasului s-au trasat patru benzi liniare, circulare, roșii, încadrate de benzi circulare negre.

10. Castron

l: 5,5 cm; DG: 14 cm; DM: 16 cm

Inv. 78

Vas lucrat din pastă fină, ars oxidant. Are buza înclinată spre interior, umărul rotunjit iar corpul ușor arcuit și aplatizat, fundul nedefinit. Registrele tectonice sunt delimitate de benzi circulare rezervate cu brun din fond. Exterior vasul e pictat tricrom cu roșu și negru pe fond alb. Zona de pe buză prezintă o friză compusă din perle albe, cruceate cu negru-brun și flancate de benzi arcuite, înguste, roșii. Fundul vasului e decorat cu două motive simetrice așezate opus, pictate cu roșu și negru sub forma unor cercuri concentrice ce includ arcuri negre divizate de două scurte benzi liniare. Interspațiile sunt pictate cu negru întins ce crucează două buline albe așezate opus.

11. Castron

l: 7,5 cm; DG: 17 cm; DM: 19 cm

Inv. 16742

Vas realizat din pastă semifină, ars oxidant. Are buza înclinată spre interior, umărul puțin rotunjit, corpul arcuit, fundul aplatizat. Pictat doar exterior cu roșu-brun pe fond alb, în două registre, delimitate printr-o bandă circulară. Decorat neglijent, pe buză prezintă o friză compusă din perle cruceate flancate de benzi arcuite. Aceste motive ornamentale sunt separate de benzi liniare piezișe pe o parte, iar în zona opusă prin benzi liniare orizontale. Decorul celui de al doilea registru, fundul vasului, constă în benzi liniare roșii pe învelișul alb în motive cu dublu efect, pictat și rezervat. Benzile arcuite sunt dispuse în două sectoare egale ce se desfășoară concentric în jurul a două perle ovoidale cruceate din albul învelișului, așezate opus, secționate de câte două benzi liniare.

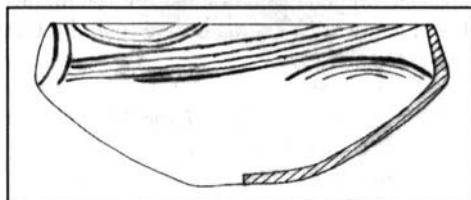

12. Castron.

l: 10 cm; DG: 24,5 cm; DM: 27,5 cm

Inv. 6843

Este modelat din pastă bună, ars oxidant. Are buza ușor rotunjită, aplecată spre interior, umărul ușor carenat, corpul arcuit și aplatizat, fundul slab conturat, ușor albiat. Decorul bicrom, este puternic corodat. Se mai disting pe o parte a vasului benzi roșii liniare, lungi, trase pieziș pe buza vasului și altele mai scurte, arcuite, pe fondul alb al vasului.

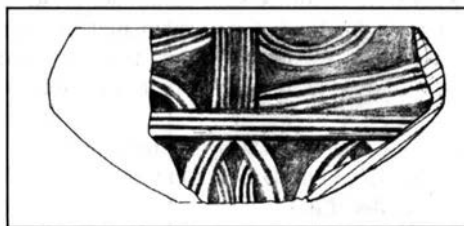

13. Castron (fragmentar)

l: 6,5 cm; DM: 18 cm

Inv. 1690

Vas fragmentar modelat din pastă bună, ars oxidant. Are buza ușor rotunjită, aplecată spre interior, umărul carenat, corpul arcuit și aplatizat. E pictat bicrom cu roșu pe fond alb. Registrele decorative sunt delimitate prin benzi circulare pictate și rezervate. Pe buză decorul are aspect metopic, dat de două grupări de benzi liniare verticale ce împart în două această suprafață. Aici s-au trasat benzi liniare lungi, trase pieziș, însoțite de benzi arcuite. Zona inferioară utilizează același mod de decorare, cu benzi liniare, cruceate și pictate cu roșu pe alb, pe acest fragment distingându-se benzi liniare arcuite. Pe ambele registre interspațiile sunt umplute cu roșu.

14. Castron

l: 6,5 cm; DM: 22 cm

Inv. 1698

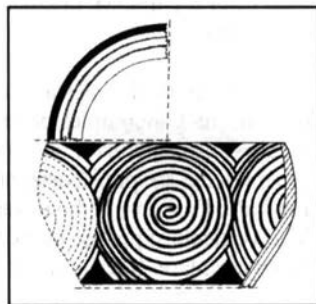

Fragment de castron. Realizat din pastă densă, cu amestec de cioburi pisate, ars oxidant. Vasul are buza rotunjită, înclinată spre interior, umărul ascuțit, în carenă. Corpul este ușor arcuit, aplatizat, fundul nedefinit. Interior vasul a fost pictat în întregime cu roșu-brun. Exterior, pe același fond roșu-brun s-a decorat cu alb pe două registre, pe buza și pe corpul vasului, delimitate prin benzi circulare pictate și rezervate. Zona de pe buză prezintă o friză compusă din triunghiuri realizate cu ajutorul unor benzi liniare ce se întind alternativ pe buză sau pe umărul vasului. Fundul este ornamentat cu benzi liniare arcuite.

15. Castron

l: 18 cm; DM: 12 cm

Inv. 6772

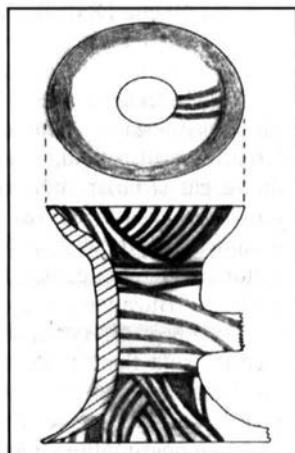

Fragment de castron, modelat din pastă ce are drept degresant cioburi pisate, ars oxidant. Are corpul tronconic, buza aplecată spre interior, umărul rotunjit. Este pictat cu negru-ciocolatiu pe fondul alb al vasului. S-au pictat volute spiralice mari ce rezervă totodată benzi albe de aceeași lățime, dând impresia unui motiv dedublat. În interior, pe buza vasului, pe același fond alb a fost trasată o bandă neagră urmată de două benzi liniare roșii, orizontale.

16. Vas binoclu (fragmentar)

l: 18 cm; DG: 13,5 cm

Inv. 6591

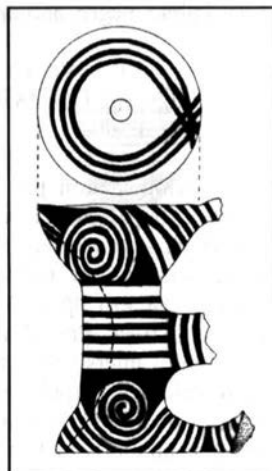

Lucrat din pastă semifină, cu cioburi pisate ca degresant, ars oxidant. Se păstrează jumătate din vas, punțile de legătură rupte. Decorul este corodat. E ornamentat cu roșu-brun pe fondul alb al vasului. Decorul se împarte în trei zone potrivit părților componente ale vasului: pe pâlnii și pe corpul cilindric. Pe pâlnii se disting benzi mai mult sau mai puțin arcuite, iar pe corp, zona centrală, s-au trasat benzi liniare aproape orizontale. Pâlnia superioară are marginea pictată cu roșu-brun de jur-împrejur, completată cu trei benzi oblice alăturate.

17. Vas binoclu (fragmentar)

l: 19 cm; DG: 13,4 cm

Inv. 6549

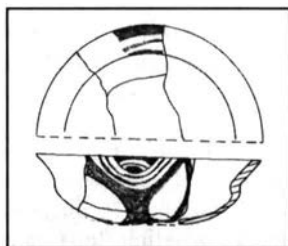
Modelat din pastă semifină, ars oxidant. Se păstrează un corp din cele două, puntea de legătură de jos și jumătate din cea de mijloc. Este ornamentat bicrom cu brun pe fond alb. Pâlniile sunt pictate cu spirale flancate de benzi arcuite. Zona de mijloc este ornamentată cu dungi orizontale negre, iar fragmentul de punte cu benzi arcuite. Pâlnia superioară e pictată interior cu trei benzi negre ce se întretaie în zona punții superioare.

18. Strachină (fragmentară)

I: 4 cm; DM: 10 cm

Inv. 1700

Modelată din pastă foarte fină, arsă oxidant. Este pictată atât interior cât și exterior cu roșu pe fond alb, cu motive distribuite pe buză și pe suprafața corpului. Pe fragmentul păstrat, exterior se observă două motive foliacee rezervate din inveliș cu roșu, ce pleacă de la baza vasului și ajung pe marginea buzei. Decorul e completat de benzi liniare dispuse arcuit în zona umăr-buza vasului. Pe interior se văd doar trei benzi pictate cu roșu pe invelișul alb.

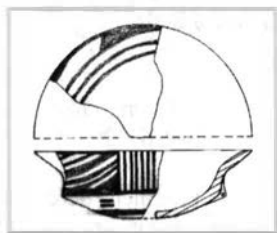

19. Strachina (fragmentară)

I: 4,5 cm; DM: 14 cm

Inv. 1697

Lucrată din pastă semifină cu cioburi pisate în compoziție, ars oxidant, însă incomplet pentru că miezul este cenușiu. Umărul este ușor arcuit, buza înclinată în afară, fundul slab conturat. Pe umăr are o proeminență străpunsă orizontal. E pictat bicrom pe ambele fețe cu roșu pe fond alb. Exterior, pe buza vasului, motivul ornamental e realizat cu ajutorul benzilor liniare înguste și late, verticale și piezișe ce-i dau vivacitate și în același timp un aspect metopic. Fundul vasului prezintă benzi circulare. Interior, pe fragmentul păstrat, se văd benzi liniare piezișe, pictate și rezervate.

20. Vas cu umăr rotund

I: 19 cm; DG: 28 cm

Inv. 1679

Modelat din pastă fină, ars oxidant, uniform. S-a păstrat jumătate din vas. Acesta are gâtul scurt, buza răsfrântă în afară, corpul bombat, gura largă, umărul rotund, fundul puțin definit. Are o tortiță laterală pe linia dintre gât și umăr străpunsă orizontal. Buza vasului e ușor lățită, iar pe jumătatea aceasta de vas păstrează două "ciocuri" trase exterior, cu rol ornamental (probabil au fost patru). Pe fondul alb al vasului s-a pictat cu roșu și negru. Registrele tectonice orizontale sunt delimitate prin benzi circulare rezervate cu brun spre bază și roșu deasupra umărului. Buza vasului e decorată cu scurte liniute roșii, trase pe lățime. Registrul superior prezintă o friză compusă din perle albe cruțate cu negru – brun din inveliș, ornamentate cu scurte liniute verticale. Acestea sunt flancate de benzi arcuite, înguste, roșii. Între aceste motive s-au tras benzi multiliniare, piezișe, roșii. Interspațiul e pictat cu negru întins. Pe corp decorul e compus din motive spiralice liniare pictate cu roșu, legate tangent de benzi multiliniare roșii. "frunze" zimțate rezervate. Interspațiul e pictat cu negru întins. Interior, pe buză s-au pictat pe fond alb benzi liniare arcuite roșii între care sunt arcuri pline, negre, aproape șterse.

21. Vas cu gura largă

I: 20 cm; DG: 18 cm; DM: 23 cm

Inv. 6560

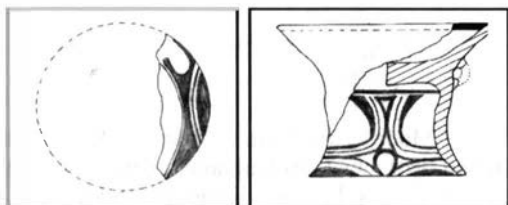
Modelat din pastă de calitate, densă, arsă la roșu. Are gâtul relativ cilindric, buza evazată, corpul scund, arcuit, fundul larg, plat, nedefinit. Pe linia dintre gât și umăr sunt prevăzute două tortițe perforate orizontal. Decorul se desfășoară în trei registre orizontale, cu respectarea principiului tectonic. Vasului i-a fost aplicată în întregime culoarea de fond, albă, peste care s-a pictat cu roșu. Primul registru e decorat cu benzi albe unitare, în fapt spirale simple îmbrucate orizontale, interspațiile fiind ocupate cu culoare roșie. Gâtul vasului e decorat cu benzi unitare, orizontale. Pe corpul dezvoltat se desfășoară volute spiralice mari cu benzi de legătură între ele. Interior pe gât, pe fondul alb s-a pictat cu aceeași culoare roșie, benzi arcuite așezate opus ce include între ele un motiv în T în bandă lată.

22. Vas suport cu picior

l: 15,5 cm; DG: 23 cm; DB: 17 cm

Inv. 6586

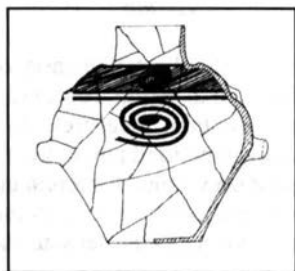

Modelat din pastă semifină, cu ceramică pisată în compoziție, ars oxidant. Piesa prezintă un picior suport, cilindric, evazat la bază. Pe acest picior se află o strachină tronconică. În zona dintre picior și recipient se mai păstrează una dintre proeminențe străpunse orizontal. Decorul comportă două registre decorative pictate bicrom: interiorul străchinii și piciorul suport. Pe fragmentul rămas, strachina vasului e decorată cu benzi dispuse arcuit, pictate cu negru pe fondul alb-gălbui al vasului. Sub buză s-a trasat cu negru o bandă liniară lată. Pe picior motivele decorative, ove largi, sunt rezervate cu brun din fondul alb gălbui prin benzi de lățime variabilă, arcuite, din întâlnirea acestora rezultând un motiv oarecum cruciform în care s-a rezervat o mică perlă foliacee.

23. Amforă

l: 37 cm; DG: 10,5 cm; DM: 33,5 cm; DB: 15,5 cm

Inv. 6781

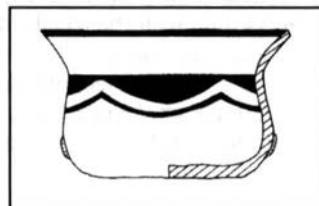

Vasul e lucrat din pastă semifină, cenușiu-albicioasă. Are gura strâmtă, gâtul cilindric, despărțit de umăr printr-o albiere destul de pronunțată. Amfora prezintă un început de etajare a umărului marcat printr-o ușoară albiere. Pe corpul bitronconic sunt prevăzute patru proeminențe-torți așezate opus: două mai mari, situate pe diametrul maxim, perforate vertical și două mai mici aflate deasupra celor mari, la limita dintre cele două etaje ale umărului, străpunse orizontal. Pictura în cea mai mare parte ștersă, comportă două stiluri pe acest vas. Pe umărul superior decorul e împărțit metopic prin benzi liniare roșii, verticale, ce pleacă de la baza gâtului până în dreptul celor două mici proeminențe aflate sub primul umăr al vasului. Motivul ornamental pe primul umăr e compus din benzi albe, late, rezervate cu negru-brun din învelișul alb al vasului și umplute cu linii paralele roșii ce se desfășoară sub forma unor spirale îmbucate. Partea dezvoltată a vasului e pictată cu dungi negre-brune pe învelișul alb, cu motive spiralice mari, așa încât apar sub aspect dublu: pictat și rezervat.

24. Capac

l: 9,5 cm; DG: 19 cm; DB: 11,5 cm

Inv. 6874

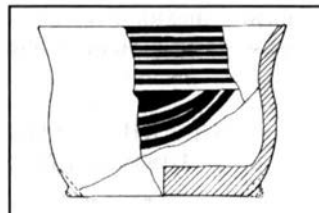

Vas modelat din pastă bună, ars oxidant. De tip "coif suedez", are fundul plat, corpul arcuit, borul evazat, o tortiță laterală străpunsă vertical pe linia corpului. Decorul este foarte corodat, sters, dar din ceea ce se mai observă, buza vasului a fost marginită de o bandă liniară, iar pe corp se desfășoară motivul în "ghirlandă" realizat cu negru pe fond alb.

25. Capac

l: 7,3 cm; DG: 11 cm; DB: 7,5 cm

Inv. 6637

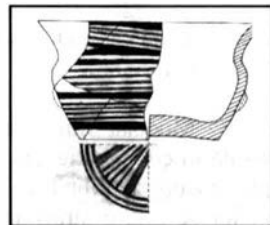

Modelat din pastă semifină ce are în compoziție materiale organice. Vasul de tip "coif suedez" are fundul plat, corpul arcuit, borul evazat. Are în loc de tortițe, două străpungeri verticale prin muchia fundului vasului, una dintre ele ruptă din vechime. Decorat cu roșu pe fond alb, în două registre. Pe buză, benzi liniare înguste, paralele. Pe corp, atât cât se mai observă, s-au pictat benzi arcuite de grosimi variabile.

26. Capac

I: 8 cm; DG: 16, 7 cm; DB: 11,5 cm

Inv. 6715

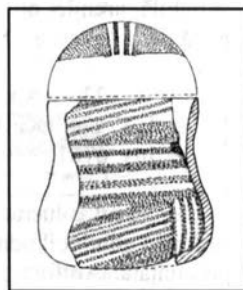

Modelat din pastă fină, ars oxidant. Capac de tip “coif suedez”, are fundul ușor albiat, umărul arcuit, demarcat printr-o ușoară albiere de borul evazat al vasului. Pe diametrul maxim era prevăzut cu două tortițe străpunse vertical. Este decorat tricrom pe corp și pe buza vasului, ornamentat cu un sistem de benzi liniare roșii, grupate câte trei, patru, pe fondul alb. Interspațiile sunt pictate cu negru întins. Pe fragmentul de fund se observă două benzi liniare trase circular pe margine de la care pleacă spre centru benzi liniare pictate cu roșu pe fond alb.

27. Cupă mare

I: 14 cm; DM: 14, 8 cm; DG: 14 cm

Inv. 6740

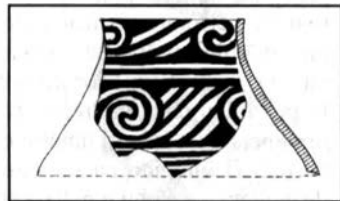

Realizat din pastă bine aleasă, densă, ars secundar. Vasul are gura largă, gâtul înalt, tronconic, partea inferioară bombată, bitronconică, fundul slab conturat. Registrele decorative sunt delimitate tectonic. Este pictat bicrom cu roșu pe fond alb, în trei registre orizontale, suprapuse. Registrul superior de pe buza vasului, e decorat cu benzi liniare piezișe. Gâtul e ornamentat cu benzi orizontale simple. Următorul registru comportă benzi liniare, piezișe, iar pentru a da vivacitate piesei s-au trasat și benzi liniare mai late.

28. Vas cu gât înalt (fragment)

I: 18 cm; DM: 12 cm

Inv. 1693

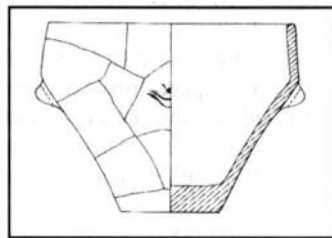

Fragment de vas bitronconic, modelat din pastă grosieră cu ceramică pisată în compoziție, ars oxidant. Are buza ușor răsfirântă în afară, gâtul înalt. Pe fragmentul păstrat se observă decorul primelor registre delimitate prin benzi orizontale suprapuse ce respectă principiul tectonic. Motivele ornamentale se constituie din benzi spiralice însoțite și de benzi scurte piezișe pictate cu negru ce rezervă din înveliș benzi albe de aceeași lățime, astfel că motivul pare dublat.

29. Vas tronconic

I: 25 cm; DG: 33,5 cm; DM: 34 cm; DB 13,4 cm

Inv. 6800

Vas lucrat din pastă grosieră, cu cioburi pisate în compoziție, suprafețele insuficient netezite, ars oxidant, de culoare galben-cenușie. Are forma tronconică, buza curbată spre interior, fundul plat. Sub diametrul maxim al vasului se află patru proeminențe de tip toartă, dispuse simetric, cu perforație orizontală. Exteriorul a fost acoperit cu o angobă alb-cenușie.

THE ARCHAEOLOGICAL PIECES FROM ANCIENT COLLECTION OF BOTOȘANI DISTRICT MUSEUM, DISCOVERED AT CORLĂTENI – BOTOȘANI
(Summary)

The article presents a few ancient archaeological pieces, in catalogue form, from the old collection of the Botoșani District Museum, discovered at Corlăteni – Botoșani by Romanian archaeologist I. Nestor, in 1949 – 1951.

CERAMICA DE TIP CUCUTENI C DIN AȘEZĂRILE DE FAZĂ A-B A CULTURII CUCUTENI DIN JUDEȚUL BOTOȘANI

Ceramica de tip Cucuteni C s-a impus, după definirea sa de către H. Schmidt¹, ca parte componentă a problematicii generale a originii și evoluției culturii Cucuteni, bucurându-se de atenția istoriografiei românești și a celei străine, îndeosebi după încadrarea acestui fenomen zonal în procesul mai vast al migrațiilor populațiilor stepice, de la sfârșitul eneoliticului, în arealul central-european și balcanic și al transformărilor etnoculturale ce i-au urmat.

Definită de la bun început ca element străin, intruziv, ceramica cu scoică pisată în pastă a generat numeroase controverse privitoare la originea și evoluția sa în mediul civilizației Cucuteni-Tripolie și a raporturilor pe care le stabilesc purtătorii celor două culturi.

Pentru perioada de mijloc a culturii Cucuteni, faza Cucuteni A-B, ceramica de tip C reprezintă un moment al transformărilor și al sintezelor culturale, manifestate prin interpătrunderi ale tehnicilor și motivelor decorative ale ceramicii și apariția unor elemente de sinteză. Apariția decorului imprimat cu șnurul reprezintă un moment de importanță maximă pentru analiza raporturilor cronologice dintre civilizația cucuteniană și transformările ce survin în Europa centrală și de sud-est în această perioadă. Este momentul când dispar vechile civilizații agrare europene, parțial sub impactul migrațiilor populațiilor din stepele nord-pontice. Civilizația Cucuteni-Tripolie rezistă acestor prime influențe stepice, datorită superiorității sale culturale și relațiilor pașnice, de natură economică, pe care au putut să le impună comunităților nord-pontice.

Înțelegerea momentului apariției ceramicii de tip C, a evoluției și impactului ei asupra populației autohtone, în contextul acestor schimbări, este de o importanță maximă pentru abordarea generală a problematicii societății cucuteniene.

În stadiul actual al cercetărilor, datarea unui sit cucutenian în funcție de prezența sau nu a ceramicii decorate cu șnurul este uneori corectă, alteori, însă, se pretează la alte interpretări. În acest sens, studiul de față dorește să completeze informațiile acumulate până în prezent, prin cercetarea și prezentarea unui set de materiale arheologice inedite provenind din așezările de fază Cucuteni A-B din județul Botoșani.

ISTORICUL CERCETĂRILOR

În istoriografia fazei Cucuteni A-B trebuie încadrate și preocupările cercetătorilor de a analiza originea și evoluția acestui interesant aspect: ceramica de tip Cucuteni C. Această componentă a civilizației cucuteniene s-a bucurat de o atenție deosebită în cercetarea românească și străină. Acest lucru se datorează probabil legăturii stabilite între ceramica de tip C și fenomenul migrațiilor populațiilor de stepă din zona estică a Europei în arealul vechilor civilizații agrare din spațiul carpato-danubian și balcanic.

Problematica acestei categorii ceramice a generat numeroase discuții și teorii, referitoare, mai ales, la originea acesteia, a caracterului său intruziv, a evoluției sale stilistice, dar și a raportului său cu ceramica pictată, manifestat prin influențe reciproce. Acest caracter intruziv al ceramicii Cucuteni C, cu care sunt de acord majoritatea specialiștilor, a fost stabilit de la bun început de Hubert Schmidt²

¹ Hubert Schmidt, *Cucuteni in der Oberen Moldau, Rumänien. Die befestigte Siedlung mit bemalte Keramik von der Steinkupferzeit in bis die vollentwickelte Bronzezeit*, Berlin-Leipzig, 1932, pp. 42-45.

² *Ibidem*, pp. 42, 80, 105.

care o definește ca o specie ceramică străină, evident primitivă, ce trebuie considerată ca fiind de altă origine. În monografia sa despre Cucuteni întâlnim și primele reproduceri (circa 40 fragmente) ale ceramicii modelate din pastă amestecată cu scoică. Tot Hubert Schmidt este cel care face corespondența acestei categorii cu ceramica cucuteniană, considerând-o cel mult paralelă cu faza Cucuteni B, însă cel mai probabil ulterioară ei³. Cercetătorul german se pronunță și asupra originii ceramicii cu scoică pisată, emițând ipoteza originii nordice a acesteia, fiind astfel legată de răspândirea culturii arctico-baltice⁴.

După al doilea război mondial asistăm la numeroase alte mențiuni și abordări ale acestei categorii ceramice, ca urmare a intensificării cercetărilor arheologice din România și în spațiul tripolian. Vladimir Dumitrescu menționează și clasifică decorul și formele ceramicii Cucuteni C, cu ocazia săpăturilor de la Traian-Dealul Fântânilor⁵. Ion Nestor și Eugenia Zaharia au interpretat ceramica de tip Cucuteni C ca urmare a săpăturilor întreprinse în arealul dintre Carpații Orientali și Prut (Corlăteni, Fedeleşeni), împingând primele sale manifestări spre sfârșitul fazei Cucuteni A⁶. Tot ei sunt cei care definesc, pentru prima dată, specia ceramicii de interferență dintre elementele cucuteniene și cele specifice ceramicii de tip Cucuteni C⁷.

Asupra provenienței și evoluției ceramicii cu decor șnurat în mediul cucutenian au emis opinii și cercetătorii Sebastian Morintz și Petre Roman, care încearcă o încadrare a acesteia într-o primă fază de evoluție a sa în context sud-est european. Vor acorda o atenție deosebită, în acest context, și formării, în arealul sudic, a culturii Cernavodă I, care ar fi avut un eventual aport la preluarea decorului șnurat în arealul cucutenian, probat pentru etapa Cucuteni A-B și presupus pentru sfârșitul fazei Cucuteni A⁸.

Trebuie menționat faptul că, în general, în această primă perioadă de cercetare, ceramica de tip C a fost în general doar menționată cu ocazia prezentării rezultatelor cercetărilor așezărilor cucuteniene și doar arareori asistăm la studii de analiză comparativă. Astfel, mențiuni ale ceramicii cu scoică pisată în pastă le întâlnim în studiile și cercetările de teren întreprinse de A. László la Huși⁹, Mircea Petrescu-Dimbovița la Trușești¹⁰ și Cucuteni¹¹, Vl. Dumitrescu la Hăbășești¹², Aristotel Crișmaru la Drăgușeni¹³, Ion Dragomir la Berești-Dealul Bulgarului¹⁴, Ion Nestor la Corlăteni¹⁵, Paul Șadurschi la Lozna¹⁶ etc. Totuși, toate aceste cercetări au permis acumularea unei cantități impresionante de material arheologic. Prin publicare, acest material a oferit informații prețioase cercetătorilor preocupați de acest domeniu și a generat o serie de studii de sinteză, care au încercat să abordeze, morfologic și comparativ, ceramica de tip Cucuteni C. Totodată, coroborarea materialelor arheologice cucuteniene cu cele din spațiul tripolian a facilitat apariția unor teorii privind originea și evoluția în timp a ceramicii cu scoică, dar și trasarea unor caracteristici definitorii din punct de vedere al pastei, formei și decorului de-a lungul celor trei faze de evoluție a culturii Cucuteni.

Publicarea materialelor provenind din săpăturile efectuate de Vl. Dumitrescu la Drăgușeni vin să completeze și ele tabloul elementelor de tip Cucuteni C de la finalul fazei Cucuteni A și trecerea spre faza Cucuteni A-B, făcându-se în același timp și corelările necesare cu stațiunile tripoliene similare de la est de Prut (Solonceni II)¹⁷.

³ *Ibidem*, pp. 78, 96.

⁴ *Ibidem*, pp. 80-81, 105.

⁵ Vladimir Dumitrescu, *La station préhistorique de Traian (dép. de Neamț, Moldavie). Fouilles des années, 1936, 1938 et 1940*, în *Dacia*, IX-X (1941-1944), p. 38.

⁶ Ion Nestor et alii, *Săpăturile de pe șantierul Valea Jijiei*, în *SCIV* 2, 1951, 1, p. 72; *Idem*, *Cu privire la periodizarea etapelor târzii ale neoliticului din RPR*, în *SCIV*, 1959, 10, 2, p. 247 și urm.; Ion Nestor, Eugenia Zaharia, *Sur la période de transition de néolithique à l'Âge du bronze dans l'aire de la civilisation de Cucuteni et de Gumelnița*, în *Dacia*, N.S., XII, 1968, pp. 17-43.

⁷ *Ibidem*, p. 25.

⁸ Sebastian Morintz, Petre Roman, *Aspekte des Ausgangs des Äneolithikums und der Übergangsstufe zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau*, în *Dacia*, 1968, 12, p. 47 și urm.

⁹ Attila László, *Cercetări arheologice în așezarea Cucuteni A-B de la Huși*, în *AM*, IV, 1966, p. 19.

¹⁰ Mircea Petrescu-Dimbovița, *Șantierul Trușești*, în *SCIV*, 4, 1953, 1-2, pp. 17-44.

¹¹ *Idem*, *Cucuteni*, București, 1966, pp. 28, 34.

¹² Vladimir Dumitrescu, *Hăbășești. Monografie arheologică*, București, 1954, p. 390, pl. CXVI/5.9; CXVIII/8-9.

¹³ Aristotel Crișmaru, *Drăgușeni. Contribuții la o monografie arheologică*, Botoșani, 1977, pp. 61-63, 111.

¹⁴ Ion Dragomir, *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice de la Berești-Dealul Bulgarului (1981)*, județul Galați, în 4, IX-XI, 1985, p. 102 și urm.

¹⁵ Ion Nestor, *Săpăturile de pe șantierul Valea Jijiei*, *SCIV* 2, 1, 1951, p. 72 și urm.

¹⁶ Paul Șadurschi, *Așezarea eneolitică din turbări de la Lozna (jud. Botoșani)*, în *MCA*, XV, 1983, p. 91.

¹⁷ Vladimir Dumitrescu, *Unele probleme ridicate de așezarea cucuteniană de la Drăgușeni*, în: *Din trecutul județului Botoșani*, I, 1974, pp. 35, 43-45.

Ne atrage atenţia, în ceea ce urmează, abordarea curajoasă a cercetătoarei Ann Dodd-Oprîtescu, care publică în 1980 un studiu de sinteză referitor la ceramica Cucuteni C. Aici sunt analizate caracteristicile tehnice ale ceramicii cu scoică pisată în pastă, pe baza cărora ni se oferă un vast tabel comparativ al formelor şi motivelor decorative ale ceramicii de tip Cucuteni C. În acelaşi timp, concluziile autoarei combat pe cele ale susţinătorilor originii „stepice” a acestei categorii ceramice, optând mai degrabă pentru origini nordice şi o evoluţie internă proprie, „operă mai probabilă a comunităţilor ce trăiau la periferia nordică a ariei Cucuteni-Tripolie”¹⁸. Acest studiu va fi continuat de un altul, dedicat ceramicii decorate cu şnurul din arealul culturilor Cucuteni şi Cernavodă I¹⁹.

Un alt studiu important din anii 80 este cel aparţinând lui Ştefan Cucuş, care încearcă o retrospectivă a cercetărilor şi materialelor de tip Cucuteni C, cunoscute până în acel moment²⁰. Această descriere a ceramicii de tip C, structurată pe fazele evoluţiei culturii Cucuteni, ar demonstra, în concepţia sa, caracterul străin al acesteia, dar şi „evoluţia sa proprie, complexă, cu diferenţieri care pot fi puse în legătură numai cu cultura originară din care derivă”²¹. Subiectul va fi abordat şi în cadrul unei lucrări mai ample, ce descrie evoluţia culturii Cucuteni, faza B, în zona subcarpatică a Moldovei²².

Un capitol aparte în cercetarea fenomenului migraţiilor populaţiilor din stepele nord-pontice în aria tripoliano-cucuteniană îl reprezintă studiile publicate de binecunoscuta cercetătoare americană de origine lituaniană Marija Gimbutas, care opune cele două civilizaţii: cea a Vechii Europe şi cea a „kurganelor” din stepele dintre Nipru şi Volga²³. Autoarea analizează, în cadrul mai multor studii, cele trei valuri de migraţie ale civilizaţiei „kurganelor” şi legătura acestora cu cultura Cucuteni-Tripolie, una dintre puţinele civilizaţii supravieţuitoare primului val migrator. Ca răspuns la teoriile sale, nu lipsit de interes ni se pare şi articolul publicat de Vl. Dumitrescu, care vine cu precizări şi completări importante asupra momentului şi intensităţii acestui prim val de migraţie a populaţiilor stepice în arealul cucutenian²⁴.

Până a trece în revistă cercetările de ultimă oră ale subiectului în discuţie, nu putem să nu menţionăm şi eforturile colegilor din spaţiul tripolian şi ale celor dintre Prut şi Nistru, ale căror cercetări, nu puţine, au permis o mai bună sincronizare şi cunoaştere a evoluţiei acestei specii ceramice. Astfel, problema raporturilor dintre populaţia tripoliană şi cultura Srednyi Stog a fost dezbătută în repetate rânduri de cercetătorii ucrainieni Tamara Movşa²⁵ şi Valentin Danilenko²⁶. Un merit deosebit în periodizarea culturii Srednyi Stog şi sincronizarea etapelor acesteia cu cele tripoliene îi aparţine lui D. Teleghin²⁷, care încearcă astfel să încadreze apariţia şi utilizarea ulterioară a decorului cu impresiuni de şnur. Materialele de tip Cucuteni C rezultate din diverse săpături arheologice sunt menţionate de T. Passek, dar şi de E. Černyš²⁸, care, în funcţie de forme şi ornamente, le încadrează în tabele tipologice.

O abordare deosebită o semnalăm în studiul Nataliei Vinogradova, care analizează materialele aşezărilor cucuteniene şi tripoliene din punct de vedere al variantelor regionale prezente în teritoriul dintre Prut şi Nistru, oferindu-ne o necesară sincronizare a acestora cu aşezările descoperite în România²⁹. În acelaşi context al analizei aspectelor regionale, punctăm şi informaţiile oferite de regretatul cercetător basarabean Victor Sorochin³⁰.

Reîntorcându-ne în spaţiul cercetărilor româneşti, putem afirma că, începând cu anii 80, asistăm la diversificarea metodelor de abordare a domeniului aflat în discuţie. Astfel, ceramicii de tip Cucuteni C îi sunt dedicate capitole separate în cadrul unor lucrări monografice de proporţii. De

¹⁸ Ann Dodd-Oprîtescu, *Consideraţii asupra ceramicii Cucuteni C*, în *SCIWA*, 31, 4, 1980, p. 554.

¹⁹ Idem, *Ceramica ornamentată cu şnurul din aria culturilor Cucuteni şi Cernavodă I*, în *SCIWA*, 32, 4, 1981, pp. 511-528.

²⁰ Ştefan Cucuş, *Ceramica de tip C din aria culturii Cucuteni*, *MA*, XI-XI, 1985, pp. 63-92.

²¹ *Ibidem*, p. 71.

²² Ştefan Cucuş, *Faza Cucuteni B în zona subcarpatică a Moldovei*, în *BMA* VI, Piatra Neamţ, 1999.

²³ Marija Gimbutas, *Civilizaţie şi cultură*, Bucureşti, 1989.

²⁴ Vladimir Dumitrescu, *Câteva consideraţii în legătură cu prima migraţie a triburilor stepelor nord-pontice la apus de Prut*, în *Pontica*, XIII, 1986, pp. 23-31.

²⁵ Tamara Movşa, *O syaz-jah plemen tripol'skoj kul'tury so stepnymi plemenami mednogo veka*, în *SA*, 2, 1961, pp. 186-199.

²⁶ Valentin Danilenko, *Eneolit Ukrainy*, Kiev, 1974.

²⁷ Dimitrij Teleghin, *Sredno Stogovska kultura epohi midi*, Kiev, 1973.

²⁸ Evghenii Černyš, *Eneolit SSSR*, Moskva, 1982, pp. 166-262.

²⁹ Natalia Vinogradova, *Plemena Dnestrovsko-Prut'skogo mezhdurečja v period razsveta tripol'skoj kul'tury*, Chişinău, 1983.

³⁰ Victor Sorochin, *Civilizaţiile eneolitice din Moldova*, Chişinău, 1994; Idem, *Aspectul regional cucutenian Drăguşeni-Jura*, în *BMA* XI, Piatra Neamţ, 2002; Idem, *Aşezările cucuteniene de tip Solonceni*, în *MA*, XIII, 2004, pp. 167-202.

referință rămâne studiul Silviei Marinescu-Bîlcu dedicat categoriei ceramice C de la Drăgușeni³¹, în care nu se oprește doar la o detaliată trecere în revistă a acestor materiale, ci vine și cu precizări asupra importanței ceramicii de tip C în contextul transformărilor de la sfârșitul fazei Cucuteni A. Tot aici, trebuie menționat și primul studiu de cercetare tehnologică a ceramicii cu scoică pisată, prin analizele mineralogice aparținând lui Gh. Găță³².

Un alt studiu consistent dedicat ceramicii de tip Cucuteni C îl întâlnim în recenta monografie a așezării Cucuteni-Cetățuie, ce aparține Ruxandrei Alaiba³³. Cercetătoarea, de altminteri, este bine cunoscută pentru preocupările sale în acest domeniu. Considerăm contribuția sa drept una de referință, prin abordarea exhaustivă aplicată fenomenului ceramicii Cucuteni C în articole de sinteză³⁴, dar și prin cercetările arheologice întreprinse în așezările din zona Moldovei.

Trebuie menționată și contribuția informațiilor furnizate de Dumitru Boghian privind materialele de tip Cucuteni C descoperite în cadrul comunităților cucuteniene din bazinul Bahluiului³⁵.

ORIGINEA ȘI EVOLUȚIA CERAMICII CUCUTENI C

Denumirea de ceramică de tip Cucuteni C derivă din expresia „cultură cu ceramică C”, folosită de Hubert Schmidt, în monografia consacrată stațiunii eponime, ce desemna o cultură străină de această zonă, de origine nordică³⁶. Pornind de aici, termenul de „ceramică C” a fost preluat și de alți autori. Totodată, Hubert Schmidt face legătura între această nouă „cultură cu ceramică C” și ceramica cucuteniană, propunând un paralelism cronologic cu faza Cucuteni B³⁷. Definită ca element străin, de origine arctico-baltică, ceramica de tip Cucuteni C va stârni numeroase controverse cu privire la originea sa, momentul contactului cu autohtonii, la raporturile dintre noii veniți și elementul autohton și modalitatea în care s-au influențat reciproc, sub aspect cultural. Contrastul dintre ceramica pictată și cea „primitivă, rudimentară” a culturii Cucuteni C, din punct de vedere al tehnicii de producere, formelor, ornamentării, a fost evident de la primele cercetări întreprinse de savantul german. Probabil acest lucru a determinat și direcțiile de cercetare ale altor specialiști, care au încercat să determine originile acestei ceramicii cu adaos de scoică pisată în pastă.

Importanța acestor cercetări rezultă din asocierea ulterioară, făcută de cercetătorii români și străini, a ceramicii de tip Cucuteni C cu fenomenul mult discutat al migrațiilor populațiilor răsăritene de stepă (sau civilizația kurganelor) în arealul locuitorilor complexului Cucuteni-Tripolie și de aici mai departe, în centrul și sud-estul Europei.

Prin aceasta, se conturează, deci, opinia care susține originea estică a ceramicii de tip Cucuteni C, vehiculată odată cu migrațiile din stepele nord-pontice – teorie care se va dezvolta, având tot mai mult susținători, odată cu intensificarea cercetărilor din spațiul tripolian și în cel situat la est de Nipru. Era combătută, astfel, teoria anterioară a originii nordice a ceramicii ornate cu pieptenele (*Kammkeramik*), care se găsea și în zona culturilor arcto-baltice³⁸. Drept urmare, I. Nestor propune drept zonă de naștere a ceramicii cu adaos de scoică în pastă spațiul cuprins între cursurile inferioare ale fluviilor Volga, Don și Nipru. Acesta este, după părerea sa, mediul cultural din care a pătruns elementul C în aria culturii Cucuteni-Tripolie³⁹. Tot aici autorul ne vorbește despre raporturi de simbioză, coexistență a elementelor locale cu cele ale purtătorilor ceramicii de tip C, considerând această specie ceramică, în pofida originii sale străine, ca parte componentă a culturii cu ceramică pictată.

Un loc aparte în susținerea originii răsăritene a ceramicii de tip Cucuteni C îl dețin teoriile cercetătoarei Marja Gimbutas, care a dedicat numeroase studii migrațiilor popoarelor stepice în arealul civilizațiilor de agricultori ai „Vechii Europe”. Conform teoriilor sale, pătrunderea elementelor stepice

³¹ Silvia Marinescu-Bîlcu, Alexandra Bolomey, *Drăgușeni. A Cucutenian Community*, București-Tübingen, 2000.

³² Gheorghe Găță, *A Technological Survey of the Pottery*, în Silvia Marinescu-Bîlcu, Alexandra Bolomey, *Drăgușeni. A Cucutenian Community*, pp. 111-130.

³³ Ruxandra Alaiba, *Ceramica Cucuteni C descoperită în stațiunea Trinca-La Șant, raionul Edineț, Republica Moldova. în Thracians and Circumpontic World. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology*, I, Chișinău, 2004, pp. 28-39.

³⁴ I. Acrâmioara Istina, *Ceramica de tip Cucuteni C descoperită în stațiunea Fulgeriș-Dealul Fulgeriș com. Pâncești, jud. Bacău, în Carpica*, XXXV, 2006, pp. 47-60.

³⁵ Dumitru Boghian, *Comunitățile cucuteniene din bazinul Bahluiului*, Suceava, 2004.

³⁶ Hubert Schmidt, *op. cit.*, pp. 42, 81.

³⁷ *Ibidem*, pp. 77-78.

³⁸ *Ibidem*, p. 92.

³⁹ Ion Nestor, *Cu privire la periodizarea etapelor târzii ale neoliticului din RPR*, în *SCIW*, 1959, 10, 2, p. 252.

nord-pontice are loc pe parcursul a trei mari valuri de migrare spre vest. Primul val ar fi contemporan cu etapele Cucuteni A 3-4 şi A-B1 şi ar explica pătrunderea ceramicii de tip C în aşezările cucuteniene⁴⁰. Aceste elemente „kurganice”, dezvoltate în sânul culturilor de tip Srednyi Stog II sunt responsabile, după părerea autoarei, pentru pătrunderea ceramicii cu scoică pisată, dar şi a sceptrelor cu capete stilizate de cai în cadrul civilizaţiei Cucuteni-Tripolie, unde o „evoluţie locală nu poate explica aceste schimbări bruşte”⁴¹.

Dacă pătrunderea elementelor „kurganice”, o dată cu primele valuri de migratori, a fost acceptată de majoritatea cercetătorilor români şi străini, totuşi, caracterul „importat” al ceramicii de tip C a fost combătut de Vl. Dumitrescu, în unul din studiile sale. Pe bună dreptate, acesta consideră că prezenţa ceramicii ce tip C dovedeşte „o coexistenţă” a unor elemente stepice cu populaţia cucuteniano-tripoliană, dar nu poate fi socotită rezultatul unei „pătrunderi” masive, respectiv a unei migraţii, ci, exclusiv, drept dovada prezenţei unor elemente străine în aria cucuteniano-tripoliană⁴². Cercetătorul român consideră că această ceramică era, cu siguranţă, lucrată la faţa locului de către indivizi de origine nord-pontică, stabiliţi în aşezări cucuteniene.

Şi cercetările din spaţiul tripolian vin să argumenteze aceste enunţuri privind raporturile timpurii dintre cele două spaţii geografice. Perpetuarea unor astfel de contacte este demonstrată prin descoperirile unor fragmente de ceramică, specifice sfârşitului etapei Cucuteni A-B (stilul δ2a), în aşezările de tip Srednyi Stog II şi ne confirmă caracterul lor de reciprocitate şi împerechere⁴³. Referindu-se la interacţiunea dintre aşezările tripoliene şi populaţiile stepice nord-pontice, cercetările arheologilor ucrainieni vin să confirme faptul că influenţele elementelor stepice nu au fost hotărâtoare în procesul evolutiv al ceramicii cucuteniano-tripoliană, neproducând modificări importante în acest sens⁴⁴. Evoluţia ceramicii pictate de la faza Cucuteni A la faza Cucuteni A-B reprezintă un proces intern şi nu poate fi pusă în legătură cu apariţia ceramicii cu scoică pisată în pastă⁴⁵. Acest lucru este valabil şi pentru spaţiul tripolian, unde ceramica pictată va păstra caracteristicile sale şi după apariţia ceramicii de tip C.

O notă originală în abordarea problematicii originii ceramicii de tip Cucuteni C o întâlnim în teoria cercetătoarei Ann Dodd-Oprîţescu, care, spre deosebire de autorii citaţi, propune o evoluţie locală, proprie acesteia. Conform autoarei, prezenţa celor mai vechi elemente de tip Cucuteni C s-ar datoră unor comunităţi aflate la marginea ariei nordice a civilizaţiei Cucuteni-Tripolie, care, la sfârşitul fazei Cucuteni A, au fost împinse spre interior de către populaţiile migratoare⁴⁶. Aceste origini interne ale ceramicii cu scoică pisată s-ar suprapune unor tradiţii mai vechi de tip Precucuteni III-Tripolie A. De asemenea, în lumina analizei formelor şi decorului ceramicii de tip C, cercetătoarea neagă legăturile ei cu cultura Srednyi Stog, unde nu există forme de vas cu fund drept şi nici legături de înrudire cu motivistica ceramicii Cucuteni C.

Potrivit S. Marinescu-Bîlcu, aceste teorii ar trebui să fie reconsiderate, deoarece nu se poate vorbi de o tradiţie de tip Precucuteni III-Tripolie A în decorul şi formele ceramicii de tip Cucuteni C. Acestea din urmă nu pot fi explicate fără intervenţia şi influenţele altor culturi⁴⁷. Totuşi, autoarea consideră ciudată lipsa unor staţiuni tipice „C” în zona stepelor nord-pontice, din moment ce se discută despre „importuri” din zona respectivă şi presupune că triburile cucuteniene ar fi preluat de la populaţiile de păstori obiceiul de a utiliza scoica în pastă, precum şi unele forme ceramice şi motive decorative, iar apoi şi-ar fi făcut singuri ceramica de tip C. În opinia ei, problema originii acestei categorii ceramice rămâne încă incertă, fiind posibile, în egală măsură, atât influenţe stepice, cât şi din zona de nord a Poloniei sau chiar Silezia şi Finlanda⁴⁸.

Cercetările din ultima perioadă vin să completeze tabloul originii şi evoluţiei ceramicii C, mai ales în ceea ce priveşte contactul populaţiilor de stepă cu triburile tripoliene din est. Aici s-a propus un

⁴⁰ Marija Gimbutas, *op. cit.*, pp. 201-210.

⁴¹ *Ibidem*, p. 202.

⁴² Vladimir Dumitrescu, *Câteva consideraţii în legătură cu prima migraţie a triburilor stepelor nord-pontice la apus de Prut, în Pontica*, XIII, 1980, p. 27.

⁴³ Natalia Vinogradova, *op. cit.*, p. 80.

⁴⁴ Elena Tsvek, Iurii Rassamakin, *The interactions between the Eastern Tripolye Culture and the Pontic Steppe area (Some aspects of the problem)*, în *Cucuteni. 120 ans des recherches. Le temp du bilan*, în BMA. XVI, Piatra-Neamţ, 2005, p. 183.

⁴⁵ Natalia Vinogradova, *op. cit.*, p. 80; Vladimir Dumitrescu, *Originea şi evoluţia culturii Cucuteni-Tripolie*, în *SCIV*, 14, 2, 1963, p. 228.

⁴⁶ Ann Dodd-Oprîţescu, *op. cit.*, p. 554.

⁴⁷ Silvia Marinescu-Bîlcu, Alexandra Bolomey, *op. cit.*, p. 109.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 110.

nivel de contact mai timpuriu (Tripolie B I-Cucuteni A2) față de cel din zona de la vest de Prut (Cucuteni A3-A4). În zona Niprului mijlociu s-a constatat o interferență între elementele culturilor de stepă de tip Srednyi Stog II cu cele tripoliene și cu cele ale culturii Nipru-Donet⁴⁹. Această interferență se manifestă prin prezența unor vase în compoziția cărora scoica este înlocuită cu nisip⁵⁰.

Fenomenul respectiv, constatat și de alți autori, ar explica probabil varietatea speciilor ceramice de tip C și diferențierile acestora de la o așezare la alta în regiunile cucuteniene și tripoliene. Iată de ce apar și opinii care militează pentru simultaneitatea pătrunderii mai multor grupuri diferite, din spații diferite și care apar la vest de Nipru și de Prut, în așezări cucuteniene și tripoliene apropiate⁵¹. Aportul altor factori culturali la originea și evoluția ceramicii C din cadrul culturii Cucuteni, în speță cel al culturii Cernavodă I, a fost semnalat și de alți autori, ținând cont mai ales de înlocuirea cochiliilor pisate cu granule de calcar, în așezările din fazele Cucuteni A-B și B și de prezența decorului cu șnur⁵².

Pornind de la aceste afirmații, s-a discutat mult despre căile și modalitățile pătrunderii elementelor străine în arealul cucutenian. Unii cercetători au propus o etapă de penetrare a elementelor C și o alta de amalgamare a acestora cu elementele Cernavodă I⁵³. Această pătrundere a elementelor străine ar fi fost, după același autor, „simultană, radiară și interferență ca direcții și s-a făcut în mod repetat și continuu”⁵⁴, „sporadic și periodic”⁵⁵ sau prin migrări succesive⁵⁶.

Intensitatea penetrării purtătorilor ceramicii de tip C a fost, cu siguranță, variată și este documentată atât prin creșterea proporției acestei categorii ceramice în așezările cucuteniene, de-a lungul etapelor de evoluție (mai cu seamă în faza Cucuteni B), cât și prin fenomenul fortificării acestor așezări. Cu siguranță, un indiciu privind căile de pătrundere, dar și al asimilării reciproce a elementelor etnoculturale dintre populațiile stepice și cele agricole de la vest de Nipru, îl constituie și proporția diferită a cantității ceramicii de tip Cucuteni C în întreg arealul Cucuteni-Tripolie. Astfel, procentual, constatăm o creștere progresivă a acestora în așezările cucuteniano-tripoliene spre nord-estul arealului acestei civilizații. Dacă în așezările din România procentul variază între 0,1-1%, în interfluviul Prut-Nistru, acesta crește la cca 6% (pentru așezările variantei Soloncenii), ajungând la o medie de 10% în cazul stațiunilor din nord-vestul Ucrainei, în varianta regională Zalesčiki (la Polivanov Jar atinge chiar 14%). În același timp, observăm o creștere semnificativă a procentajului în așezările variantei Bug-Nipru din centrul și nord-estul Ucrainei, unde ceramica de tip C reprezintă cca 30% din totalul ceramicii descoperite⁵⁷. Aceste diferențe mari pot fi puse însă și pe seama confuziilor generate de autorii din spațiul ex-sovietic, care includeau adeseori ceramica de tip C în categoria „ceramicii de bucătărie”.

Cu siguranță, însă, în arealul cucutenian propriu-zis, ceramica de tip Cucuteni C a fost în raport cantitativ infim față de cea cucuteniană, care a dominat-o și, în cele din urmă, a influențat-o, rezultând categorii de sinteză. Prezența acestei categorii demonstrează o „coexistență” a elementelor stepice cu cele autohtone, nefiind rezultatul unei migrații sau pătrunderi masive. Nu putem, astfel, vorbi de o dominație a „populației kurganelor” în această zonă, în condițiile superiorității nete a așezărilor cucuteniene, ci de contacte pașnice, de natură economică⁵⁸, demonstrate, printre altele, de descoperirile de ceramică de tip C lângă izvoarele sărate din Subcarpații Moldovei⁵⁹.

Evoluția ceramicii de tip Cucuteni C poate fi considerată una internă, paralelă, în liniile sale mari, cu cea a categoriei pictate⁶⁰, dar care prezintă, totodată, influențe sporadice și periodice, manifestate mai ales în decorul său. Aceste influențe pot fi atât din exterior, în cazul decorului cu

⁴⁹ Evghenii Čemyš, *op. cit.*, p. 198.

⁵⁰ Valentin Danilenko, *op. cit.*, p. 72.

⁵¹ Ștefan Cucoș, *op. cit.*, p. 73.

⁵² Ion Dragomir, *op. cit.*, p. 102; Anton Nițu, *Continuitatea ceramicii pictate între culturile Cucuteni-Tripolie și Gorodsk-Usatovo (Horodiștea-Folești)*, în *CI*, VIII, 1977, p. 154; Ruxandra Alaiba, *op. cit.*, 2006, p. 186.

⁵³ Ștefan Cucoș, *op. cit.*, p. 75.

⁵⁴ Ion Nestor, *op. cit.*, p. 255.

⁵⁵ Anton Nițu, *op. cit.*, p. 147.

⁵⁶ Marija Gimbutas, *op. cit.*, pp. 197-221.

⁵⁷ Natalia Vinogradova, *op. cit.*, p. 13 și urm.

⁵⁸ Mihail Videjko, *Tripiljska Civilizația*, Kiev, 2003, p. 108.

⁵⁹ Gheorghe Dumitroaia, *Depunerile neo-eneolitice de la Lunca și Oglinzi, județul Neamț*, în *MA*, XVIII, 1994, pp. 58-64; Nicolae Ursulescu, *Utilizarea izvoarelor sărate în neoliticul Moldovei*, în *Contribuții privind neoliticul și eneoliticul din regiunile est-carpatice ale României*, I, Iași, 2000, p. 33 și urm.

⁶⁰ Ann Dodd-Oprîtescu, *op. cit.*, p. 548.

impresiuni de şnur, prelucrat probabil, în faza Cucuteni A-B, de comunităţile locale prin filieră sudică (Cernavodă I) sau estică (aşezările tripoliene încep să folosească motivul şnurului desfăşurat încă din etapa A-B)⁶¹. Să nu uităm însă şi de puternica influenţă suferită de ceramica de tip C din partea ceramicii cucuteniene, care nu a putut fi influenţată, în procesul său evolutiv de trecere de la faza Cucuteni A la fazele A-B şi B, prin pătrunderea acestor elemente străine. Dimpotrivă, asistăm la un adevărat proces de „cucutenizare” a ceramicii cu scoică, care preia din tehnicile net superioare ale meşteşugarilor locali.

CARACTERISTICILE TEHNOLOGICE

Abordarea fenomenului evoluţiei ceramicii de tip Cucuteni C de-a lungul celor trei faze ale culturii Cucuteni (A, A-B şi B) presupune, pe lângă analiza originii şi a influenţelor suferite în contextul transformărilor etnoculturale din această perioadă, şi cunoaşterea caracteristicilor sale interne, morfologice, ce ţin de tehnica prelucrării pastei, formele de vas specifice şi motivele decorative folosite. Observarea acestor parametri este absolut necesară pentru stabilirea unor trăsături distincte, definitorii ale ceramicii de tip C în faza Cucuteni A-B, folosind metoda comparaţiei acesteia cu faza anterioară şi cu cea ulterioară (Cucuteni A şi B). Numai o astfel de abordare, descriptiv-comparativă, structurată pe fazele evoluţiei culturii Cucuteni, poate dezvălui individualitatea şi evoluţia proprie, complexă, cu diferenţieri care pot fi puse în legătură atât cu influenţele suferite din cultura originară, din care derivă, cât şi cu cele interne, din mediul cucuteniano-tripolian. Aceste influenţe interne au făcut ca ceramica cu scoică pisată în pastă să difere uneori de la o aşezare la alta, în cadrul aceluiaşi faze evolutive, făcând uneori imposibilă utilizarea sa ca reper cronologic.

Această direcţie de cercetare a ceramicii de tip Cucuteni C a fost, din păcate, îngreunată de lipsa unor studii privind proprietăţile tehnologice ale acesteia şi a analizelor comparative, pe fiecare staţiune în parte. Un alt impediment ar fi şi insuficienţa materialelor publicate sau, deseori, încadrarea ceramicii cu scoică în categoria ceramicii de uz comun, mai ales în spaţiul tripolian. Totuşi, remarcăm unul dintre puţinele studii analitice şi tehnologice ale ceramicii de tip C, efectuat de cercetătorul Gh. Gâţă pe materiale provenite din stratul Cucuteni A4 de la Drăguşeni, care a permis stabilirea certă a diferenţelor de execuţie faţă de ceramica cucuteniană.

A. TEHNICA PASTEI

Definirea ceramicii de tip C a pornit tocmai de la diferenţele mari, observate de H. Schmidt în ceea ce priveşte pasta, arderea, formele şi decorul acesteia faţă de ceramica cucuteniană. Folosirea scoicii pisate ca degresant devine un atribut cultural urmărit şi recunoscut de toţi cercetătorii, în paralel cu nisip grosier sau bucăţi de calcar. Câteodată, în pasta vaselor observăm şi mici pietricele, iar în compoziţia altora e clară şi prezenţa unor degresanţi vegetali, pleavă sau paie⁶².

Pasta este zgrunţuroasă, neomogenă, arsă intenţionat reducător la o temperatură mai mică de 500° C, ce nu permite decât parţial arderea masei vegetale sau a materialului organic din lut⁶³. Ca urmare, această ardere îi asigură o porozitate şi friabilitate ridicată, iar culoarea pastei diferă în funcţie de zona de pătrundere a căldurii şi grosimea fragmentelor. De obicei, datorită tehnologiei de ardere, zona miezului fragmentelor este mai închisă la culoare (neagră, brun închisă, cenuşie: fig. 1/1), faţă de stratul exterior, care are o nuanţă mai deschisă.

S. Marinescu-Bîlcu⁶⁴ opina pentru arderea acestei categorii ceramice în gropi şi nu în cuptoare, la temperaturi ce oscilau între 380°-500° C. Culoarea neagră din interiorul fragmentelor este cauzată de materiale organice necarbonizate, la temperaturi mici şi ardere neuniformă, raportate la un timp de coacere foarte scurt⁶⁵.

Toate aceste caracteristici ale pastei ceramicii de tip C vin să demonstreze, o dată în plus, diferenţa netă faţă de tehnologia ceramicii cucuteniene, arsă la temperaturi de peste 800° C, într-un mediu oxidant uniform, cu o degresare fină şi o porozitate foarte redusă.

⁶¹ Natalia Vinogradova, *op. cit.*, pp. 50: 57:71: fig.18/17.

⁶² Silvia Marinescu-Bîlcu, Alexandra Bolomey, *op. cit.*, p. 104.

⁶³ Gheorghe Gâţă, *op. cit.*, p. 126.

⁶⁴ Silvia Marinescu-Bîlcu, Alexandra Bolomey, *op. cit.*, p. 105.

⁶⁵ Gheorghe Gâţă, *op. cit.*, p. 127.

În faza Cucuteni A-B se poate sesiza, totuși, o îmbunătățire a calității pastei și a arderii ceramicii de tip C. Uneori, vasele sunt prelucrate dintr-o pastă mai fină, care o imită pe cea cucuteniană, lipsind, câteodată, chiar scoica pisată. Aceasta demonstrează receptarea de către alogeni a unor cunoștințe tehnologice superioare, preluate din mediul cucutenian, precum și poziția dominantă a ceramicii pictate în raport cu cea cu adaos de scoică. Pentru reducerea porozității, se folosește uneori, la ceramica C, angoba – procedeu preluat desigur tot din tehnologia ceramicii cucuteniene.

În funcție de compoziția pastei ceramicii de tip C, au fost propuse, mai ales pentru fazele Cucuteni A-B și B, trei grupe:

- 1) categoria degresată cu scoică pisată;
- 2) categoria amestecată cu șamotă;
- 3) categoria de sinteză între pasta ceramicii pictate și cea de tip C⁶⁶.

Proporția celor trei categorii diferă atât de la o așezare la alta, cât și în funcție de etapa evolutivă în care se plasează.

În unele stațiuni cercetate în ultima vreme în județul Botoșani întâlnim dovezi care confirmă transformările suferite de ceramica de tip C în etapa de mijloc a culturii Cucuteni. La Vorniceni și Ripiceni (jud. Botoșani) întâlnim frecvent fragmente ceramice de tip C, care utilizau, ca fond pentru decorul lor, pasta specifică ceramicii cucuteniene, dar și forme ale acesteia⁶⁷. Fragmentele de tip C de la Ripiceni–Holm aparțin atât unor vase mari de provizii, cât și unor castroane de dimensiuni mai mici, cu o compoziție a pastei de bună calitate, apropiată de cea cucuteniană „prăfoasă”, de culoare gălbuie-roșiatică (fragmente inedite, fig. 1/2-3).

Acest proces de „cucutenizare” a tehnicii de producere a ceramicii de tip C va duce la crearea unei categorii cu pastă bună, fără scoică, acoperită cu o angobă fină lustruită, care păstrează, însă, decorul ceramicii cu scoică pisată și formele acesteia. În faza Cucuteni B are loc o accentuare a acestui proces, ajungându-se la o ardere oxidantă, care conferă pastei o culoare roșiatică.

Cu siguranță, utilizarea sau nu, în anumite așezări sau etape de evoluție, a scoicii pisate, ca degresant în prepararea pastei vasului, a depins și de sursele locale de materie primă, așa cum indică unele cercetări mai recente, ceramica putând avea, în compoziția sa, o proporție mai mică sau mai mare de nisip ori resturi de scoici.

B. FORME SPECIFICE

Informațiile privind formele vaselor ceramicii de tip C sunt mai numeroase, fapt datorat probabil și gamei destul de reduse a acestora, cel puțin pentru primele etape de evoluție (Cucuteni A și Cucuteni A-B). Cu siguranță, însă, friabilitatea pastei cu amestec de scoică și-a spus cuvântul, deoarece fragmentele mici nu permit, de cele mai multe ori, să reconstituim formele acestei categorii ceramice.

H. Schmidt a reușit să surprindă o tipologie relativ completă a formelor vaselor de tip Cucuteni C, observând, în același timp, că și acestea par să fie străine de zona cucuteniană. Cercetătorul german distinge circa 8-10 forme de vase, cu derivatele lor⁶⁸. Încadrările sale au fost în linii mari corecte și au rezistat în timp. Acestora li se vor adăuga puține forme noi sau variante zonale în listele tipologice alcătuite ulterior de alți cercetători⁶⁹.

Subliniem încă o dată faptul că, pentru depistarea formelor ceramicii de tip Cucuteni C în spațiul tripolian este necesar să ținem cont și de deseile încadrări ale acesteia în categoria „ceramicii de bucătărie”.

În general, forma cea mai cunoscută și mai veche, întâlnită frecvent în toate stațiunile celor trei faze evolutive ale culturii Cucuteni, este cea cunoscută sub denumirea de crater. Această formă este reprezentată de vase cu gura largă, margine evazată sau dreaptă, umăr carenat și corp tronconic⁷⁰.

Cu siguranță, această formă este una incipientă pentru ceramica de tip C, situându-se la originile sale și poate fi considerată ca fiind cea mai utilizată. Există stațiuni unde reprezintă singura

⁶⁶ Ion Nestor, Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 25; Ann Dodd-Oprîtescu, *op. cit.*, p. 548.

⁶⁷ Maria Diaconescu, *La céramique et la plastique cucuteniennes de Vorniceni (dep. de Botoșani)*, în *Cucuteni. 120 ans des recherches. Le temp du bilan*, în BMA, XVI, Piatra-Neamț, 2005, p. 354, fig. 2/7.

⁶⁸ Hubert Schmidt, *op. cit.*, pp. 43-44.

⁶⁹ Ann Dodd-Oprîtescu, *op. cit.*, fig. 1; Ștefan Cucos, *op. cit.*, fig. 28; Natalia Vinogradova, *op. cit.*, tabel 4.

⁷⁰ Hubert Schmidt, *op. cit.*, p. 43, pl. 13/21-22; Ann Dodd-Oprîtescu, *op. cit.*, fig. 1/1; Natalia Vinogradova, *op. cit.*, fig. 22/25; Ștefan Cucos, *op. cit.*, fig. 28/25.

formă întâlnită printre fragmentele ceramice cu scoică pisată, ca de ex. la Rădulenii Vechi (II), faza Cucuteni A-B⁷¹.

Dimensiunile acestei categorii de forme sunt foarte variabile, diametrul vaselor ajungând şi până la 35 cm., însă raportul dintre înălţime şi diametru rămâne aproape întotdeauna constant: înălţimea este mai mică sau cel mult egală cu diametrul.

Pentru faza Cucuteni A-B, **strachina** este o formă mai rar întâlnită şi apare abia la sfârşitul acestei perioade în staţiunea de la Traian-Dealul Fântânilor⁷², urmând ca ulterior, în faza Cucuteni B, să fie utilizată mai frecvent, variind doar prin profilul marginii. De obicei, aceasta are formă tronconică, cu gura largă şi buza tăiată orizontal.

Tot în faza Cucuteni A-B repertoriul formelor se îmbogăţeşte cu cea a **castroanelor**. Acestea au fost cu siguranţă preluate din tipologia ceramicii cucuteniene şi le întâlnim atât în spaţiul cucutenian, cât şi în cel tripolian⁷³. În faza Cucuteni B acestea vor fi tot mai mult utilizate şi diversificate, suferind influenţele formelor cucuteniene specifice acestei perioade.

Forma de **vas cu gât înalt şi corp bombat** derivă probabil din forma craterelor şi este întâlnită atât în faza Cucuteni A, cât şi în Cucuteni A-B⁷⁴.

Paharele şi cănila – cu corpul globular şi gât scund – sunt forme preluate din ceramica pictată Cucuteni A-B⁷⁵. Paharele vor evolua apoi, în faza Cucuteni B, spre forme bitronconice, specifice ceramicii pictate din această perioadă⁷⁶.

O altă formă care apare spre sfârşitul fazei A-B şi va fi des utilizată în faza Cucuteni B este cea a **vaselor-borcan**, în diferite variante⁷⁷.

Capacele sunt destul de rare şi apar, deocamdată, doar în staţiunile fazei Cucuteni B, ca urmare a procesului tot mai intens de „cucutenizare” a ceramicii de tip C⁷⁸.

Vasele miniaturale sunt semnalate încă de H. Schmidt printre formele de vase cu scoică pisată din stratul de cultură B, dar, mai nou, le-am găsit şi în aşezarea de la Ripiceni-Holm (fig. 1/4), care se datează în subfaza A-B1 a culturii Cucuteni. De obicei, acestea redau forme ale vaselor mai mari, mai ales cratere, iar altele imită pahare cucuteniene, la care sunt adăugate patru picioare⁷⁹.

Toate aceste forme variază mult ca dimensiuni, de la vase cu pereţi groşi până la cele miniaturale, cu pastă fină, degresată cu nisip. Varietatea lor sporeşte pe măsură ce înaintăm în timp, spre faza Cucuteni B, unde asistăm la un proces masiv de „cucutenizare” şi depersonalizare a ceramicii de tip C. Aceasta nu mai are acel puternic caracter „străin”, ci tinde să se transforme într-o categorie a ceramicii cucuteniene. Pentru comunităţile din arealul sudic reţinem şi o influenţă a comunităţilor vecine Cernavodă I, care se manifestă în unele tipuri de forme mai noi⁸⁰.

C. MOTIVE ŞI TEHNICI DECORATIVE

Ceramica de tip Cucuteni C se individualizează nu doar prin tehnică de execuţie şi forme, ci şi prin decorul său specific. Cum precizam şi în istoriografia dedicată acestei categorii ceramice, o serie de cercetători au conturat, în contextul sud-est european, anumite fenomene cultural-istorice pornind de la studiul ceramicii cu motive realizate prin impresiuni de şnur⁸¹. Astfel, decorul ceramicii de tip C a fost folosit, uneori, ca un criteriu de periodizare internă, atât pentru evoluţia ceramicii cu scoică pisată a culturii Cucuteni, cât şi pentru categoriile înrudite ale populaţiilor învecinate.

Tehnicile şi motivele decorative, ca şi evoluţia lor au fost abordate încă de H. Schmidt, în monografia sa, care le încadra în categoria celor „rudimentare şi primitive”, fiind realizate, în cea mai mare parte, prin zgârieturi şi impresiuni, mai rar prin metoda inciziei⁸². Caracteristică este **tehnica**

⁷¹ Vsevolod Marchevici, *Aşezarea culturii Cucuteni-Tripolie de la Rădulenii Vechi(II)*, R. Moldova, în *MA*, XIX, 1994, p.138.

⁷² Cătălin Bem, *Traian Dealul Fântânilor: fenomenul Cucuteni A-B*, Târgovişte, 2007, p. 59.

⁷³ Natalia Vinogradova, *op. cit.*, fig. 22/27.

⁷⁴ Ruxandra Alaiba, *op.cit.*, 2006, p. 191.

⁷⁵ Ion Nestor, Eugenia Zaharia, *op. cit.*, 1969, fig. 2/5-6; Ann Dodd-Oprîescu, *Ceramica ornamentată cu şnurul din aria culturilor Cucuteni şi Cernavodă I*, în *SC'IA* 32. 4, 1981, fig. 7/3.

⁷⁶ Hubert Schmidt, *op. cit.*, p. 44.

⁷⁷ Ştefan Cucuş, *op. cit.*, p. 67, fig.4/7; Natalia Vinogradova, *op. cit.*, p. 31.

⁷⁸ Hubert Schmidt, *op. cit.*, p. 44; Ştefan Cucuş, *op. cit.*, fig. 28/27.

⁷⁹ Hubert Schmidt, *op. cit.*, pl. 23/4.5; Ştefan Cucuş, *op. cit.*, fig. 59/2.

⁸⁰ Ann Dodd-Oprîescu, *op. cit.*, 1980, p. 550.

⁸¹ Sebastian Morintz, Petre Roman, *op.cit.*, p. 555 şi urm.; Ann Dodd-Oprîescu, *op. cit.*, 1980, p. 551 şi urm.

⁸² Hubert Schmidt, *op. cit.*, p. 42.

impresiunilor (cu pieptenele, cu scoica, osul sau alte instrumente), prin care se ornamează marea majoritate a ceramicii de tip C din fazele Cucuteni A și A-B. Această tehnică era folosită fie prin pectinare, pentru obținerea benzilor de striuri paralele, fie prin imprimarea, ștanțarea anumitor motive decorative, cu diverse instrumente și în maniere diferite. Nu există tipare prestabilite pentru aceste motive decorative, ele variind ca lățime a benzilor de striuri sau ca diametrul al motivului imprimat, ceea ce demonstrează că și uneltele folosite pentru trasarea lor erau diferite⁸³.

Totuși, remarcăm faptul că aceleași unelte de tip „pieptene” sunt folosite și pentru imprimarea / ștanțarea unor motive decorative (șiruri de puncte sau gropițe) rezultate prin apăsarea instrumentului în pasta moale a vasului (fig. 1/5-6;).

Transformări importante survin odată cu trecerea în faza Cucuteni A-B. Acum observăm o modificare a decorului pectinat și utilizarea, cu predilecție, a decorului imprimat cu scoica și diverse alte instrumente, cum ar fi osul de pasăre. Apariția unor noi motive decorative și cantitatea mai mare de ceramică de tip C, produsă în așezările din această etapă, permit studierea sa mai detaliată și o diferențiere în raport cu etapele fazei A-B.

A. Dodd-Oprițescu⁸⁴ consideră că putem vorbi chiar de o evoluție în sensul unei simplificări a decorului, care, spre deosebire de etapa precedentă, se limitează la ornamentarea părții superioare a vaselor. Totuși, și în așezările incipiente de fază A-B, cum e cea de la Ripiceni-Holm, întâlnim încă vase decorate și în registrele inferioare, chiar dacă e vorba de striuri dispuse neregulat până în zona fundului (fig. 2/1).

Decorul este uneori aplicat și pe suprafața interioară a vaselor, continuând motivul din faza Cucuteni A a striurilor aplicate cu „măturicea” (fig. 2/2), de obicei orizontal, dar întâlnim și motive formate din benzi în spirală, care repetă practic desenul de pe buza vasului.

Decorul plastic este tot mai des întâlnit și va cunoaște dezvoltarea maximă în etapele finale ale evoluției ceramicii de tip C. Acesta este format din pastile aplicate, butoni *au repoussé*, proeminente conice sau butoni perechi și izolați, aplicați de obicei pe partea superioară a umărului sau sub buză (fig. 2/3-5). Astfel de decor întâlnim în mai toate așezările de fază A-B (Corlăteni, Traian-Dealul Fântânilor, Vorniceni, Calu/Piatra Șoimului).

Ne vom opri, în cele ce urmează, la prezentarea motivelor decorative întâlnite, prin cercetări de suprafață, pe fragmente ceramice inedite din așezarea de la Ripiceni-Holm (jud. Botoșani), care pot fi încadrate în etapa de început a fazei Cucuteni A-B (A-B1). Observăm, în primul rând, continuitatea motivelor decorative întâlnite pe ceramica de tip C de la sfârșitul fazei Cucuteni A: benzi striate, aplicate în valuri pe umărul sau pe gâtul vasului, dublate de șiruri de împunsături, dispuse neregulat sau în diferite forme (triunghiuri, cercuri, trapeze) (fig. 3/6; 4/1-3); striuri pectinate orizontal, vertical sau oblic pe gâtul vasului; festoane semilunare ce coboară oblic de la buză spre umărul vasului, sau dispuse în ghirlande pe gâtul vasului; impresiuni formate din câteva șiruri de triunghiuri aplicate orizontal, sau de alte forme neregulate (fig. 3/3-6).

În același timp, observăm o diversificare a acestor motive, prin apariția unora noi, cu similitudini în stațiunile din subfaza Cucuteni A-B1. Menționăm motivul „brăduțului” (fig. 4/1), aplicat de obicei orizontal, pe umărul vasului, prin repetiție, pe care îl întâlnim și pe ceramica de la Huși⁸⁵. O noutate sunt și șirurile de impresiuni amplasate vertical, în forme variate, care separă metopic registrele decorative (fig. 4/2) – motiv care denotă, probabil, influența stilistică a decorului similar de pe ceramica pictată cuceriană de fază A-B.

Întâlnim tot mai des motive de impresiuni dispuse în registre oblice, realizate cu instrumente gen pieptene sau scoică zimțată (fig. 4/3) Același motiv poate apărea și sub forma unor benzi de linii incizate oblic, cum apar, de ex., pe unele vase de la Corlăteni⁸⁶.

Tehnica decorului în relief este bogat reprezentată de butoni aplicați de obicei sub buza vasului, atât singuri, cât și în grupuri de 5-6 (fig. 4/3-5). De multe ori, întâlnim proeminente care înlocuiesc torițele, dar sunt de dimensiuni mai mici, aplatizate și neperforate, sau perforate vertical (fig. 2/3). În unele cazuri, micile proeminente circulare reprezintă singurul decor al vasului, mai ales în cazul celor miniaturale și sunt dispuse în șir, încercuind umărul vasului (fig. 4/4). Proeminentele de

⁸³ Silvia Marinescu-Bîlcu, Alexandra Bolomey, *op. cit.*, p. 105.

⁸⁴ Ann Dodd-Oprițescu, *op. cit.*, 1980, p. 549.

⁸⁵ Attila László, *op. cit.*, p. 19.

⁸⁶ Ștefan Cucoș, *op. cit.*, fig. 2/7.

mari dimensiuni sunt uneori goale, privind din interiorul vasului, fapt care demonstrează tehnica obţinerii lor prin împingerea pastei vasului spre afară.

Tot în cadrul decorului plastic putem include şi torţile tubulare care, în numeroase cazuri, au fost schematizate şi reduse la simple proeminente cu forme semilunare, depăşind condiţia lor utilitară, asumând-o pe cea decorativă. Caracteristică este amplasarea lor sub buză, sau chiar pe marginea acesteia, devenind practic parte componentă a motivul ei decorativ (fig. 1/6; 4/5-6). Asemenea torţi tubulare le întâlnim şi în aşezările tripoliene de fază BI-BII din variantele Zalesčicki, Bučeači şi Gorodnica din Ucraina⁸⁷.

În ceea ce priveşte buza vaselor, aceasta este de cele mai multe ori tăiată drept, orizontal tocmai pentru a permite aplicarea ornamentului. Acesta este foarte variat, de la mici creştături dispuse drept sau oblic, la împunsături circulare, triunghiulare sau de formă neregulată (fig. 5/1-6), cu similitudini la Traian-Dealul Fântânilor sau Calu/Piatra Şoimului⁸⁸.

Muchia teşită a buzelor este adeseori decorată şi cu impresiuni scurte de şnur înfăşurat, ca nişte omizi⁸⁹. Acest tip de ornament îl întâlnim pe vasele aparţinând etapei a doua a fazei Cucuteni A-B, aşa cum îl remarcă majoritatea cercetătorilor în aşezările de la Traian, Huşi etc.⁹⁰.

Impresiunile cu şnurul sunt realizate cu ajutorul unei sfori „înfăşurate” (aşa-numitul motiv al „omidei”) sau „răsucite”. Au existat discuţii referitoare la întâietatea apariţiei celor două tehnici ale aplicării decorului şnurat, balanţa înclinând uneori spre anterioritatea şnurului răsucit⁹¹. Totuşi, descoperirile recente de la Ripiceni-Holm, ar putea să infirme aceste supoziţii, atât din punct de vedere al întâietăţii decorului „răsucit”, cât şi al momentului apariţiei sale în aşezările de fază Cucuteni A-B din România. Aşezarea de la Ripiceni-Holm, prin materialul ceramic pictat analizat până în prezent, se încadrează perfect în tipologia staţiunilor de debut a fazei A-B (etapa A-B1). Apariţia motivului cu şnur înfăşurat ar fi, deci, prima semnalare de acest gen pentru o staţiune atât de timpurie a fazei Cucuteni A-B. Lipsa unei săpături stratigrafice în această staţiune ne impune totuşi, o anumită rezervă în afirmaţii, chiar dacă materialul arheologic de care dispunem până în prezent ne îndreptăţeşte să facem aceste încadrări cronologice.

Din materialul prelucrat am reuşit să selectăm şapte fragmente ceramice de tip C ce sunt decorate în mod cert cu acest motiv ornamental. Trei dintre ele au decorul cu şnur dispus pe buza vasului, oblic, constituind singurul ornament în această zonă, sau în combinaţie cu o mică toartă tubulară perforată ce porneşte din buza vasului (fig. 5/7-9). Pe alte trei fragmente motivul şnurului înfăşurat este dispus pe umărul vasului, constituind decorul său dominant, în mici impresiuni oblice de tip „omidă”, înconjurând întregul vas (fig. 5/10-12). Într-un singur caz, ornamentul cu şnurul este aplicat într-o compoziţie decorativă mai complexă, de tipul „zig-zag”, dublând periodic unul din câpriori cu încă o impresiune paralelă de tip omidă (fig. 5/12). Cel de al şaptelea fragment este de dimensiuni mai mici şi nu a putu fi determinat din punctul de vedere al apartenenţei la o anumită zonă a vasului din care făcea parte.

După cum vedem, aceste prime apariţii ale decorului cu şnur înfăşurat sunt relativ puţine şi nu formează compoziţii decorative complexe, fiind asociate, de obicei, cu decor pectinat vertical în zona gâtului vaselor. Aceeaşi asociere o putem constata şi în ceramica de tip Cucuteni C din aşezările etapei Cucuteni A-B2 de la Frumuşica şi Traian⁹².

Din etapa Cucuteni A-B2 observăm o diversificare în motivistica ceramicii Cucuteni C. Alături de motivele menţionate mai sus, începe să fie folosit pe scară largă atât decorul cu şnur răsucit, cât şi cel cu şnur înfăşurat. Acestea sunt dispuse câteodată în val sau înconjură tot vasul, într-o derulare liberă pe umărul acestuia, în asociere cu decor pectinat sau cu mici proeminente, aşa cum se observă în materialele de la Cucuteni-Ceţăuia⁹³, Traian-Dealul Fântânilor⁹⁴, Calu/Piatra Şoimului⁹⁵. În unele cazuri, apar asociate ambele variante ale decorului şnurat, cum este exemplul oferit de un fragment de la Traian⁹⁶. Aceste motive decorative descrise mai sus, cât şi tehnicile lor de aplicare pe vase vor

⁸⁷ Natalia Vinogradova, *op. cit.*, pp. 32-34.

⁸⁸ Ştefan Cucos, *op. cit.*, fig. 2/3.

⁸⁹ Vladimir Dumitrescu, *Artă culturii Cucuteni*, Bucureşti, 1979, p. 70; Ştefan Cucos, *op. cit.*, p. 65.

⁹⁰ Cătălin Bem, *op. cit.*, p. 59; Ştefan Cucos, *op. cit.*, p. 65.

⁹¹ Ann Dodd-Oprîtescu, *op. cit.*, 198 I, p. 514.

⁹² Ann Dodd-Oprîtescu, *op. cit.*, 198 I, fig. 1.

⁹³ Hubert Schmidt, *op. cit.*, pl. 22.

⁹⁴ Cătălin Bem, *op. cit.*, fig. 258, 260-265.

⁹⁵ Radu Vulpe, *Les fouilles de Calu*, în *Dacia*, VII-VIII (1937-1940), 1941, fig. 27.

⁹⁶ Cătălin Bem, *op. cit.*, fig. 258/5.

continua în faza Cucuteni B, cunoscând o diversificare a modalităților de asociere și un proces de vădită „cucutenizare”, despre care vom discuta însă în final. Remarcăm totodată și creșterea raportului procentual al utilizării decorului șnurat în ornamentarea ceramicii de tip C, depășind ponderea celei decorate cu impresiuni de altă natură⁹⁷. Acest lucru poate fi remarcat într-o oarecare măsură și în spațiul tripolian.

CONSIDERAȚII FINALE

Urmărind evoluția categoriei ceramice de tip C în paralel cu cea cucuteniană, de-a lungul tuturor etapelor sale evolutive, constatăm că aceasta și-a menținut, pe parcursul acestora, o caracteristică pe care H. Schmidt o definea încă de la primele cercetări: capacitatea de a îmbina elemente și influențe diferite⁹⁸. Astfel, cercetătorul german observa încă de pe atunci posibilitatea existenței unor contacte mai strânse între cultura C și ceramica pictată din stratul B, afirmând ca s-au produs influențări ale culturii Cucuteni C de către ceramica pictată cucuteniană.

Cu siguranță, din momentul pătrunderii sale în cadrul civilizației Cucuteni-Tripolie și până la dispariția acesteia, ceramica de tip C a interacționat în mod continuu cu ceramica pictată și cu cea din categoria uzuală, ajungându-se la interferențe și influențe reciproce. Chiar dacă este considerată ca fiind de origine străină, ceramica cu adaos de scoică este de fapt doar un împrumut cultural în cadrul arealului cucutenian, unde evoluează apoi ca o componentă a acestei civilizații. Este interesant de urmărit modul în care se transformă ceramica de tip C în mediul cucutenian, precum și modul în care reacționează ceramica cucuteniană pictată și uzuală față de prezența acestui element străin. Aceste reacții reciproce sunt diferite de la o zonă la alta, iar uneori observăm mari diferențieri de la o așezare la alta.

Din datele expuse în subcapitolele anterioare am putut constata și existența unei mari diferențe procentuale în privința frecvenței ceramicii de tip C față de cea cucuteniană în stațiunile tripoliene, unde categoria C atinge și valori de 30% din totalul descoperirilor. De asemenea, modalitatea în care a interacționat ceramica pictată tripoliană cu cea de tip C este una diferită față de modelul cucutenian, observându-se influențe reciproce mai puternice, datorate, probabil, expunerii mai directe și de frecvență mai mare la contactele cu elementele alogene. În general, însă, reținem faptul că ceramica pictată cucuteniană manifestă o reticență în a asimila forme, motive sau tehnici specifice speciei C, raportul fiind, mai curând, unul invers.

Cu siguranță că și ceramica uzuală a fost și ea la rândul său influențată de ceramica cu adaos de scoică, atât prin formele sale, cât și prin tehnici, motive decorative. Merită să menționăm doar câteva exemple, cum ar fi *variantele de chiupuri* pe care le întâlnim la Hăbășești și care se aseamănă foarte bine cu formele de crater ale ceramicii Cucuteni C, cu buza puțin evazată, dar cu o pastă fină, bine arsă, specific ceramicii cucuteniene. Pe aceleași vase observăm și motive decorative formate din striai pectinate vertical, brăne alveolate cu decor adâncit, proeminente-buton ce au corespondență în decorul ceramicii cu scoică⁹⁹.

Totuși, aceste raporturi dintre cele două categorii sunt explicabile tocmai prin apariția unei specii ceramice noi, numită generic, în lucrările de specialitate, „ceramica de interferență” (sau ceramică de sinteză). Specia ceramicii de interferență se conturează ca o grupă distinctă, ce combină parametrii tehnologici ai ceramicii cucuteniene (formă, pastă, ardere oxidantă), cu motivele și tehnicile decorative specifice ceramicii de tip C. În paralel, asistăm și la adoptarea unor motive decorative specifice cucuteniene (spirale în S) pe forme de vas tip crater, aparținând ceramicii Cucuteni C, cum este cazul vasului de la Drăgușeni¹⁰⁰ sau a combinării decorului incizat de tip C cu motive pictate cucuteniene (vasul de la Dumesti¹⁰¹).

A. Nițu împărțea sintezele celor două grupe ceramice în două categorii: categoria cu pastă și decor Cucuteni C, dar și cu decor cucutenian (pictat, în relief etc.) și categoria cu decor Cucuteni C, dar cu pastă și forme cucuteniene¹⁰². Ultima categorie va rezista, depășind sfârșitul civilizației cucuteniene și fiind prezentă în cadrul culturii Horodiștea-Foltești.

⁹⁷ Ann Dodd-Oprîșescu, *op. cit.*, 1981, p. 515.

⁹⁸ Hubert Schmidt, *op. cit.*, p. 44.

⁹⁹ Vladimir Dumitrescu et alii, *Hăbășești. Monografie arheologică*, București, 1954, p. 390, Pl. CXVI, 4-5, 7-9.

¹⁰⁰ Anton Nițu, *op. cit.*, p. 154; Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, 1979, p. 70, fig. 58.

¹⁰¹ Ruxandra Alaiba, *Complexul cultural Cucuteni-Tripolie. Meșteșugul olăruului*, Iași, 2007, p. 113, fig. 46-47.

¹⁰² Anton Nițu, *op. cit.*, p. 154.

Ceramica de sinteză este influenţată masiv de ceramica pictată cucuteniană, de superioritatea tehnicii de execuţie a pastei, de arderea oxidantă sau tehnica de ornamentare. Procesul de „cucutenizare” a ceramicii de tip C s-a constatat încă din etapele timpurii ale apariţiei sale în mediul ceramicii pictate (Cucuteni A3-A4), la Bereşti-Dealul Bulgarului, Drăguşeni, Truşeşti, Dumeşti, Putineşti III etc. În multe din aceste cazuri, au fost folosite în paralel, pe acelaşi vas, tehnici decorative specifice ceramicii cu scoică pisată şi celei cu pictură cucuteniană.

În fazele Cucuteni A-B şi B asistăm la accentuarea procesului de „cucutenizare”, vizibil atât prin creşterea calităţii pastei ceramicii de sinteză, cât şi prin preluarea unor noi forme de la ceramica cucuteniană (castroane, pahare). Până şi decorul tinde a împrumuta din inovaţiile picturii Cucuteni de stil A-B: restrângerea zonei decorate a vasului, împărţirea tectonică şi metopică a registrelor decorative, aplicarea decorului plastic etc. Apar tot mai multe forme de vase miniaturale, inexistente în etapa de debut a ceramicii cu adaos de scoică. Acestea au fost cu siguranţă preluate din formele vaselor pictate cucuteniene, fapt care vine să infirmе supoziţia utilizării pastei cu adaos de scoică doar pentru modelarea vaselor de uz gospodăresc, „de bucătărie”.

Câteva dintre elementele de mai sus le regăsim şi în ceramica de tip C descoperită în aşezarea cucuteniană de fază A-B de la Ripiceni-Holm, unde calitatea pastei unor fragmente cu decor incizat sau imprimat se apropie de cea a ceramicii cu ardere oxidantă (fig. 1/2-3).

Transformări sunt înregistrate şi în ceea ce priveşte tehnicile decorative, prin apariţia unor elemente noi, cum ar fi cel al decorului şnurat sau utilizarea angobei, preluată din tehnologia cucuteniană. Proeminenţele apărute încă de la începutul fazei Cucuteni A-B devin tot mai frecvente, iar elementele zoomorfe îşi fac simţită prezenţa, prin utilizarea protomelor preluate din ceramica cucuteniană. Protomele zoomorfe vor fi întrebuintate însă, pe scară largă, mai ales în faza Cucuteni B¹⁰³.

Sunt interesante şi variaţiile compoziţiei pastei ceramice de tip C, care ţin mai mult de materia primă utilizată de meşterii olari într-o aşezare sau alta, sau pot sugera anumite mişcări succesive de populaţie alogenă venită în valuri în anumite zone ale spaţiului cucuteniano-tripolian.

Direcţiile şi căile de pătrundere a acestora pot fi urmărite şi cu ajutorul motivului decorului şnurat care ar putea aduce noi informaţii privind cronologia şi cadenţa acestor mişcări. Apariţia decorului cu şnur înfăşurat în aşezări timpurii ale fazei Cucuteni A-B din nord-estul arealului cucutenian poate fi sugestivă în acest sens şi ar putea impune revizuirea atât a caracteristicilor cronologice a acestui motiv decorativ, cât mai ales a traseului parcurs de acesta. Varianta pătrunderii prin filieră sudică (Cernavoda I) ar putea fi una de importanţă minoră în contextul în care observăm apariţia mai timpurie a decorului şnurat în aşezări din nordul-estul şi nord-vestul spaţiului cucuteniano-tripolian, iar influenţele generate de ceramica cu adaos de scoică şi cantitatea acesteia sunt superioare faţă de alte zone, generând adevărate variante regionale. Totuşi, nu este exclusă infiltrarea motivului şnurat din mai multe direcţii sau chiar o simultanietate a acestor influenţe.

Ceramica de tip Cucuteni C, cu deosebire specia ornată cu impresiuni de şnur înfăşurat, rămâne, astfel, o sursă informaţională deosebit de importantă în încercarea noastră de a documenta unul din marile fenomene cultural-istorice din acea perioadă – migraţiile - şi implicaţiile sale în evoluţia generală a civilizaţiei Cucuteni-Tripolie, de-a lungul celor trei faze evolutive şi în special în procesul de transformări ce au loc în cadrul perioadei de mijloc a acesteia, Cucuteni A-B.

THE CUCUTENI C CERAMICS FROM THE A-B SETTLEMENTS OF CUCUTENI CULTURE FROM BOTOŞANI COUNTY (Summary)

The study approaches the Cucuteni C ceramics as an element of the general issues regarding the origin and the evolution of Cucuteni culture. From the very beginning defined as a foreign, intrusive factor, the ceramics with grinded sea-shells paste led to numerous controversies on its origin and evolution in the framework of the Cucuteni-Tripolie civilization and on the relationships between the two cultures.

For the middle stage of the Cucuteni culture, that is the Cucuteni A-B phase, the ceramics C represents a moment of transformations and of cultural symbiosis in a mixture of techniques and tracery and in the appearance of some synthesis element.

¹⁰³ Ştefan Cucos, *Faza Cucuteni B în zona subcarpatică a Moldovei*, în BMA VI, Piatra Neamţ, 1999, pp. 118-119.

1

2

3

4

5

6

Fig. 1. Ceramică de tip Cucuteni C (Ripiceni-Holm)

1

2

3

4

5

6

Fig. 2. Ceramică de tip Cucuteni C (Ripiceni-Holm)

1

2

3

4

5

6

Fig. 3. Ceramică de tip Cucuteni C (Ripiceni-Holm)

1

2

3

4

5

6

Fig. 4. Ceramică de tip Cucuteni C (Ripiceni-Holm)

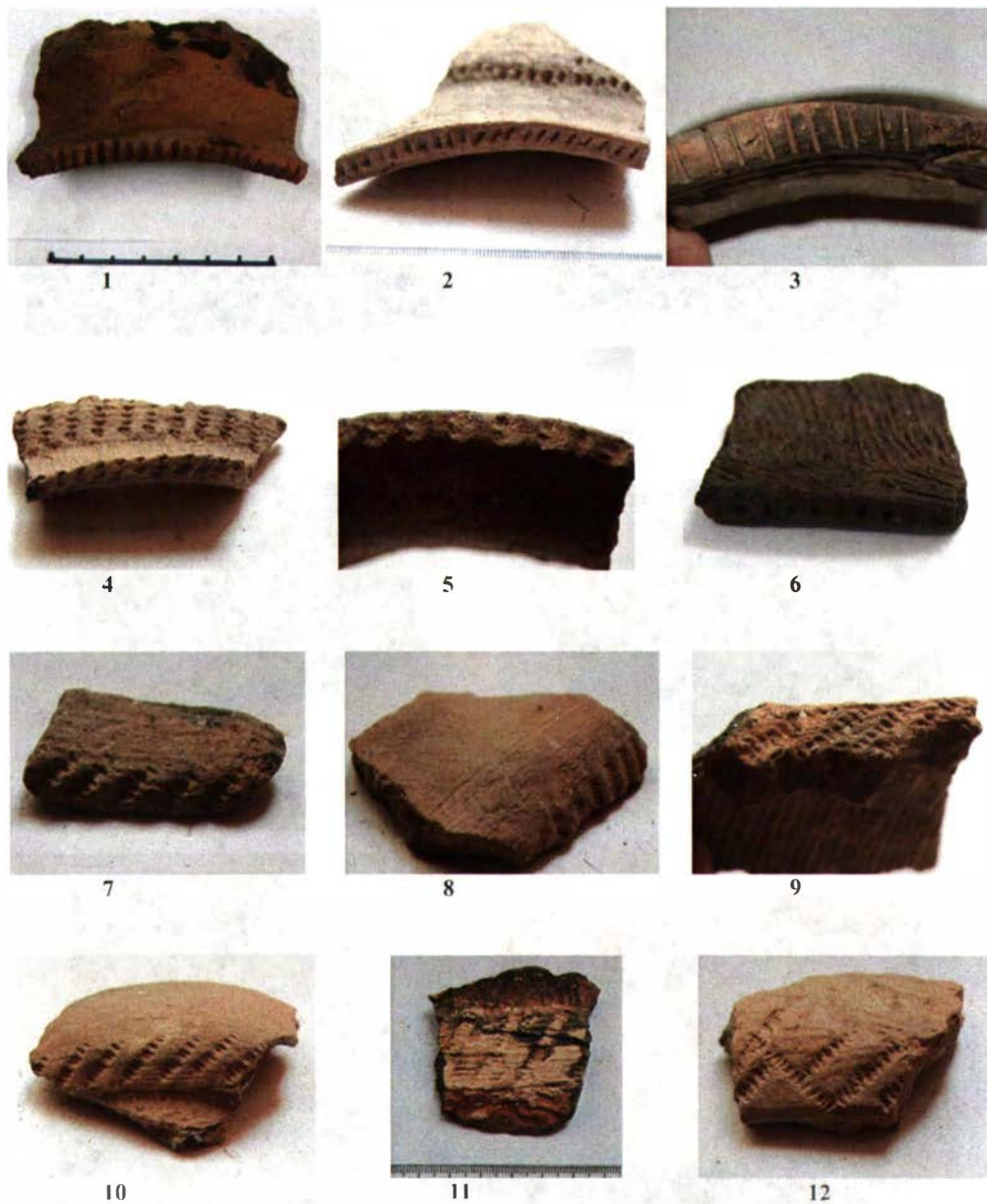

Fig. 5. Ceramică de tip Cucuteni C (Ripiceni-Holm)

CINE AU FOST „BARBARII” DIN CÂMPIA JIJIEI SUPERIOARE? (SECOLELE III-IV D.HR.)

Edward James spunea că „povestea relațiilor dintre Imperiul roman și barbari este una extrem de complexă și de nesigură, iar istoria fiecărei regiuni a imperiului și a fiecărui grup de barbari ce a intrat în contact cu aceasta este unică și diferită”¹. În prima jumătate a mileniului I d.Hr. istoria provinciilor aflate la granița de nord a imperiului a fost marcată de relațiile Imperiul roman și populațiile originare din stepele rusești și din nordul continentului, coridorul format de Dunăre și Rin, ce coincidea cu limitele până la care romanii își întinseseră puterea și influența, reprezentând în acel moment cea mai ușoară cale de acces către centrul și apusul Europei². Câmpia Moldovei, străbătută de Siret și Prut de la un capăt la altul, ar putea fi considerată și ea un astfel de coridor, fiind circulată în mod permanent de grupurile de oameni, observându-se chiar o densitate sporită a așezărilor aparținând culturii Sântana de Mureș-Cernjachov, apărută în urma înaintării populațiilor gotice, pe văile principalelor cursuri de apă.

În secolul al III-lea d. Hr. statul roman se afla într-o perioadă de profunde schimbări, apogeu al dezvoltării sociale și politice inițiată de expansiunea teritorială din cele două secole anterioare. Această expansiune a produs schimbări nu doar în rândul populației romane, ci și a celor din preajma frontierelor, care au fost atrase în vârtejul exacerbării violenței, fenomen caracteristic acestei perioade³. Modificările politico-militare ce au avut loc la granița dunăreană, care au culminat cu retragerea autorităților din Dacia, considerată un teritoriu mult prea expus atacurilor din exterior, au reprezentat doar o schimbare în politica externă a imperiului, devenită mult mai defensivă. Din perspectiva Imperiului roman, momentul de răscruce în privința relațiilor cu barbarii a fost victoria asupra goților de la Naissus din septembrie 269 d. Hr. După această dată strategia militară s-a schimbat, frontiera fiind consolidată prin scurtarea ei și reorganizarea forțelor militare dislocate de-a lungul ei, respingerea atacurilor fiind urmată de cele mai multe ori de contraofensive în adâncimea teritoriului inamic⁴.

Pentru aproape două secole principala amenințare la Dunăre a fost reprezentată de triburile gotice. Istoria acestora este mult mai cunoscută decât a altor populații ce au intrat în contact cu romanii, în parte și datorită a numeroaselor surse scrise de limbă greacă (Ptolemeu) și latină (Tacitus, *SHIA*, *Panegirici Latini*, Orosius, Cassiodor, Iordanes, *Origo Gothica*, Amianus Marcellinus și altele), dar și cercetărilor arheologice din ultimele decenii, care au vizat cultura Sântana de Mureș - Cernjaov în nord-estul continentului și cultura Wielbark, din nordul Poloniei. Conform izvoarelor scrise, țara de origine era Scandza sau Gothiscandza, aflată pe malurile Mării Baltice sau la gurile Vistulei, de unde au început deplasarea spre sud, ajungând până în sudul Ucrainei și în Crimeea. Din acest nou teritoriu cunoscut sub numele de Oium („între câmpiile bogate”) au pornit o serie de raiduri devastatoare contra Imperiului roman.

Avansarea către Dunăre a fost lentă, fiind condiționată de mai multe evenimente militare și politice, între care înfrângerea carșilor în 295 și transferarea unei părți a acestora în imperiu a avut un

¹ Edward James, *The rise and function of the concept „Late Antiquity”*, in *Journal of Late Antiquity*, vol. I, no. I, spring 2008, p. 4.

² Paolo de Vingo, *Historical and Archaeological Sources Relating to the Migration of Nomadic Peoples Toward Central and Southern Europe During the Imperial Age (1st - 5th centuries AD)*, p. 154, in *Kurgans, Ritual Sites, and Settlements Eurasian Bronze and Iron Age*, Edited by Jeannine Davis-Kimball, Eileen M. Murphy, Ludmila Koryakova and Leonid T. Yablonsky.

³ Michael Kulikowski: *Rome's Gothic wars: from the third century to Alaric*, Cambridge University Press, 2007, p. 22.

⁴ Alexandru Madgearu, *Istoria Militară a Daciei post-romane (275-376)*, Edit. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2008, p. 8.

rol important. La sfârșitul celui de-al III-lea secol în cadrul aspectului Poienești⁵ asistăm la un fenomen nou de profunde transformări care anticipează constituirea culturii Sântana de Mureș - Cernjachov, rolul dacilor liberi fiind relevat prin cercetările arheologice. Cartografiind descoperirile dacilor liberi și a celor tipice Sântana de Mureș s-a observat că acolo unde exista o densitate deosebită a autohtonilor în secolele II-III, cele ale culturii Sântana sunt mai reduse. Asimilarea culturii carpice în primele decenii ale secolului al IV - lea marchează sfârșitul ei, dar și stingerea civilizației dacice propriu zise⁶. Ca limite temporale minime sunt de luat în considerare anii 295 și 319, data ultimă până la care apare, în diplome militare și în titulatura imperială, mențiunea unor conflicte cu carpicii. Oricum, se pare că aceștia s-au așezat masiv și sigur după încheierea foedusului cu Constantin, între 332-334, când capătă statutul de federați externi⁷.

Numele goților apare pentru prima dată între 16-18 d. Hr. Nu găsim o formă categorică a acestuia, ci doar un derivat al formei de „guti”: „gutones”. Cuvântul „Goth/Gut/Gaut/Got” înseamnă „a vărsa lichid” sau „a năvăli pe ape”, goții putând astfel fi interpretați ca un „grup de oameni care trăiesc pe marginea râurilor”, probabil în jurul mării Baltice⁸. Autorii latini și greci vorbesc despre „gutones” până la mijlocul secolului al II-lea d.Hr. Ptolemeu, care menționează aceste popoare pe la 150 d.Hr. era conștient de existența unui popor numit *Guti* în insula Scandia. În 262 d. Hr. Sapur cel Mare pune să fie scrise pe o plăcuță trilingvă numele trupelor romane învinse de către el, printre care se află și cele ale germanilor și goților iar în 269 d. Hr. apare și cea mai veche mențiune romană a acestor populații: Claudius II ia titlul de Gothicus⁹.

Numărul popoarelor gotice a fost limitat în *Origo Gothica*, lucrare scrisă pentru familia Amalilor, în funcție de originile scandinave ale acestora. Astfel au fost clasificați ca și goți ostrogoții, vizigoții și gepizii. Înainte de sfârșitul secolului al III-lea d.Hr. gepizii s-au separat de această comunitate „în contradicție cu legăturile și relațiile de sânge”, devenind un popor distinct, astfel că au rămas sub această denumire doar primele două triburi¹⁰. Legat de etimologia numelor sub care sunt cunoscute cele două grupuri nu se pot face decât observații. Denumirea de *Vesi*, transformată mai târziu în *vizigoți* înseamnă „cei buni, cei nobili”, iar *ostrogoți* - „goții de la soare răsare”. *Tervingii* sunt „popoarele pădurii”, iar *greutungii* sunt „stăpânii stepelor și a plajelor pietruite”. Imediat ce a început marea migrație, sub presiunea atacurilor hunice, numele speciale, legate de spațiul geografic ocupat, au dispărut, pe când cele de ostrogoți/vesi, folosite pentru a se autodenumi, vor supraviețui deplasării din spațiul nord dunărean¹¹.

Corelarea izvoarelor scrise, care-i arată pe goți ca principala putere militară în secolul al IV-lea d. Hr. între Dunăre și Don, cu descoperirile arheologice, indică o strânsă legătură între acestea. Cultura Sântana de Mureș-Cernjachov, ce s-a format în această zonă, este privită ca o sinteză dintre cultura Wielbark, din zona Vistulei mijlocii și elementele locale ale dacilor și populațiilor sarmatice ce se aflau aici în momentul sosirii lor¹². Cercetările din ultimele decenii pun într-o nouă lumină discuțiile legate de arealul de formare a acestei culturi complexe. Ea nu s-a limitat la un mic spațiu din care să fie difuzată în celelalte teritorii în urma unor evenimente politice și militare, ci a cuprins o întinsă regiune din răsăritul Europei, din care cultura Sântana de Mureș - Cernjachov, gata constituită se extinde apoi și în unele zone marginale. Opinia respectivă se bazează pe faptul că, după retragerea aureliană, migrația triburilor gotice spre Dunărea de Jos și spre Marea Neagră, ca eveniment ce prefătează apariția culturii Sântana de Mureș-Cernjachov, are loc simultan, pe tot spațiul de la Carpați la Nistru, așadar pe aproape întregul areal de formare al acesteia. În asemenea condiții nu se mai poate vorbi de formarea culturii respective într-un spațiu restrâns din estul ariei sale, respectiv zona Niprului

⁵ Mircea Ignat, *Dacii liberi din Moldova - contribuții arheologice, necropolele de la Podeni și Zvorîștea*, Edit. Helios, Iași, 1999 p. 94.

⁶ *Ibidem*.

⁷ L. Bîrzu, *Populațiile germanice*, în *Istoria României*, coordonatori acad. Mircea Petrescu-Dâmbovița, H. Dacoviciu, Dan Gh. Teodor, EDP, București, 1995, p. 300.

⁸ Henriette Roued Olsen, *Reflections on culture connections. Examining connections between South Scandinavia and the Sântana de Mureș culture from AD 270-410 (periods C2 to D1)*, LAG 8, 2007.

⁹ Herwig Wolfram, *History of the Goths*, University of California Press, 1990, p.20.

¹⁰ *Ibidem*, p. 24.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Henriette Roued Olsen, *Reflections on culture connections - Examining connections between South Scandinavia and Sântana de Mureș / Cernjachov culture from AD 270- 410 (Period C2 to D1)*, LAG 8, Hikui: Højbjerg, 2007, p. 3.

mijlociu, și de extinderea ei spre vest, în spațiul dacic, ci de una singură, unica diferență dintre cele două componente (Cernjachov și Sântana de Mureș) fiind doar de locație¹³.

Folosind cronologia Europei de Est și Centrale a lui Birger Storgaard și pe cea a Scandinaviei și Europei de Nord a lui Ulla Lund Hansen¹⁴, Andrej Kokovski a putut urmări traseul triburilor gotice spre Marea Neagră. Astfel, în Epoca romană timpurie a fierului, Cultura Wielbark era prezentă în jurul Gdanskului, în nordul Poloniei, pentru ca din perioada B2/C1-C1b (aproximativ 160-270 d.Hr.) să vedem elemente ale acesteia avansând spre Polonia de mijloc, spre cultura Przeworsk, ce a aparținut vandalilor, și înspre nord-vestul Ucrainei de astăzi. În spațiul originar, în nordul Poloniei, cultura Wielbark va continua până în D1(370-400 d.Hr.). În jurul perioadei C2a (270 d.Hr.) apariția ei se suprapune cu primele elemente ale culturii Cernjachov în nordul Ucrainei (Kompanice) și Volynia (Lepesovka), pentru ca apoi să se extindă spre sud în C2 și C3 (250-320 d.Hr.). Urmează apoi o nouă expansiune, spre spațiul sud vestic, unde, în contact cu alte populații (dacii liberi, sarmații) majoritatea tradițiilor vor fi abandonate, goții intrând rapid într-un proces de aculturație, care va duce în final la apariția culturii Sântana de Mureș-Cernjachov¹⁵. Influența nordică poate fi observată în obiceiurile de înmormântare, ceramica lucrată de mână, arhitectură și obiectele de metal descoperite¹⁶. Elementele locale ce au participat la individualizarea acestei culturi au venit dinspre populația dacică, sarmatică și prin intermediul legăturilor strânse cu Imperiul roman, constând din tradiția ceramicii lucrată la roată, vasele de sticlă, obiceiul înhumării.

În ciuda unui număr mare de obiective arheologice aparținând culturii Sântana de Mureș - Cernjachov cercetate sistematic în întreaga arie de difuzare a acesteia (peste 2000 în Republica Moldova și sudul Ucrainei și aproape la fel de multe în România)¹⁷, rezultatele nu au fost introduse în circuitul științific decât parțial, producându-se astfel un dezechilibru în cunoașterea evoluției acestei culturi. La aceste fapte se adaugă cercetarea cu precădere a necropolelor, în detrimentul așezărilor și lipsa unor monografii ale unor obiective importante (cele existente fiind mai degrabă niște excepții!)¹⁸ sau sinteze care să limpezească problemele legate de cronologie, de rolul elementelor locale, romane sau gotice în formarea culturii Sântana de Mureș - Cernjachov¹⁹.

Așezările acestora erau în general situate în văile principale ale râurilor sau pe văile secundare ale acestora. Se poate observa o concentrare particulară a populației de-a lungul Dunării inferioare, a Prutului, Nistrului superior și a Donului superior²⁰. Formele de relief au influențat într-o măsură mai mare sau mai mică întinderea și organizarea acestora. La Lepeskovska au fost descoperite 12 case mari, 19 adăposturi de animale și două ateliere de olărie aranjate în linie pe ceea ce părea strada principală²¹. În așezarea cercetată la Dealul Teilor de la Poienești, unde au fost săpate șapte locuințe (patru îngropate în sol și trei de suprafață), acestea erau dispuse în funcție de configurația terenului, în șiruri, probabil de-a lungul unor ulițe, paralele cu firul văii²². Nu a fost descoperită încă nici o așezare care să prezinte urme de fortificații, deși au fost identificate unele ce ar putea fi considerate centre regale sau aristocratice. Castrul de la Pietroasele, din regiunea Buzăului, cedat de către romani, era

¹³ Ibidem, p. 3 : I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași, 1982, p. 100.

¹⁴ Ibidem, p. 2; Storgaard, Birger, *Forbindelserne mellem Sydskandinavien og Sydøsteuropa i tiden ca. 250 til 475 e.kr. belyst ved en nybearbejdning af Brangstrup-depotet og en undersøgelse af Sidsdala- og Nydam-stilenes kontinentale relationer*. København, 1997; Hansen, Ulla Lund, *Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien während der Kaiserzeit unter besonderer Berücksichtigung Nordeuropas*, Nordiske Fortidsminder, Serie B, Bind 10. København, 1987.

¹⁵ Andrzej Kokowski, *Vorschlag zur relativen Chronologie der südöstlichen Kulturen des „Gotenkreises“ (Die Forschungsergebnisse der Masłomęc-Gruppe in Polen)*. I Gomolka-Fuchs, Gudrun (red.) *Die Sântana de Mureș – Cernjachov-Kultur*. Bonn, 1999, pp. 179-210.

¹⁶ Henriette Roued Olsen, *Reflections on culture connections – Examining connections between South Scandinavia and Sântana de Mureș / Cernjachov culture from AD 270- 410 (Period C2 to D1)*, LAG 8, Hikui, Højbjerg, 2007, p. 3.

¹⁷ Peter Heather and John Mathews, *The Goths in the Fourth Century*. Liverpool University Press, Liverpool, 1991, 2004, p. 47; Ion Vlasenco, Al Popa, *Noi așezări de tip Sântana de Mureș-Cernjachov pe teritoriul Republicii Moldova*, p.81, în *Hierax*, XI, Botoșani, 2001.

¹⁸ Gheorghe Diaconu, *Tărgșor. Necropola din secolele III-IV e.n.*, București, 1965; B.Mitrea, C.Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, București, 1966; Octavian Liviu Șovan, *Necropola de tip Sântana de Mureș-Cernjachov de la Mihalăseni, județul Botoșani*, Edit. Cetatea de Scaun, Târgoviște 2005; Vasile Palade, *Așezarea și necropola de la Bărlad-Valea Seacă, secolele III-V*, Edit. Arc 2000, București, 2004.

¹⁹ Dan Gh. Teodor, *Observations concernant l'archéologie du Ier millénaire après J-C au Bas Danube*, în *Studia Antiqua et Archeologica*, VII, Iași, 2000, pp. 169-183.

²⁰ P. Heather and J. Mathews, *op.cit.*, p. 51.

²¹ Peter Heather and John Mathews, *op. cit.*, p. 53.

²² Radu Vulpe, *Săpăturile de la Poienești din anul 1959*, în *MC4*, I, 1953, pp.230-232.

probabil acel „oraș” al goșilor menționat în *Actul Martiric al Sfântului Sava*. La fel s-a întâmplat și cu Tyrasul, unde se poate să fi fost unul din centrele de putere ale greutungilor²³. În Ucraina A.V. Kropotkin a identificat aproximativ cinci astfel de așezări mari, ce ar putea fi considerate centre politice (la Alexandrovka, Basmachka, Novie Gorodok, Sobari, Rumarov)²⁴.

Cercetările efectuate asupra așezărilor din cultura Sântana de Mureș - Cernjachov au relevat existența a două tipuri de locuințe, unele construite la suprafață și altele îngropate în sol. În așezări sunt întâlnite ambele tipuri, cele de suprafață într-o proporție mai mică, cuprinzând o mare varietate în funcție de orientare, de suprafața lor, mai mare sau mai mică, de tehnica și materialele de construcție folosite, precum și de modul de amenajare a interiorului.

Locuințele adâncite în pământ sunt de cele mai multe ori rectangulare, uneori ovale. Au o suprafață mică, între 25 și 50 de metri pătrați, cu podeaua de pământ bătut și pereții din nuiele împletite pe care se aplicau mai multe lipituri de lut. Acoperișul, probabil din două pante, era din material lemnos, peste care se așezau materiale ușoare (stuf, papură, paie)²⁵.

Locuințele de suprafață sunt mult mai întinse, ajungând până la 100-150 metri pătrați și de cele mai multe ori au interiorul împărțit în două încăperi. Pereții erau dintr-un schelet lemnos, alcătuit din stâlpi și nuiele împletite pe care se aplicau lipituri de lut. Unele dintre ele au temelii de piatră, fiind evidentă influența romană în arhitectura acestora. Amenajarea interiorului nu a putut fi surprinsă în cadrul cercetărilor decât în puține cazuri, din cauza materialelor perisabile din care se făcea mobilierul. Aproximativ în centru sau înspre o latură opusă intrării se afla soba sau vatra, construită dintr-o mică platformă de pietre și lipitură de lut. Prezența acestor tipuri de case a devenit un subiect de discuții, legate de originea celor care au construit și folosit aceste case, știindu-se faptul că în cadrul acestei culturi s-au făcut resimțite influențe venite dinspre mai multe medii: romane, daco-romane și germanice. Cu greu se poate vorbi de o clasificare pe criterii etnice a acestor locuințe, chiar dacă cele de suprafață, cu două încăperi, seamănă cu așa-numitele *Wohnstallhauser* (în germană *wohn* înseamnă adăpost, iar *stall*-grajd), caracteristice vechilor germani din nord - vestul continentului, pentru că uneori, în cultura Sântana de Mureș, se găsesc vetre în ambele încăperi, cum a fost semnalat la Iași-Nicolina²⁶. Nu trebuie excluse nici influențele externe asupra acestei culturi, mai ales că aceasta s-a format și dezvoltat într-o zonă în care civilizația romană s-a manifestat puternic.

De cele mai multe ori în jurul locuințelor au fost descoperite și diferite anexe: vetre, cuptorașe de piatră, care reprezintă probabil resturi de bucătării amenajate în aer liber, gropi menajere și pentru păstrarea proviziilor (cum se mai folosesc încă în unele zone rurale din România). O descoperire deosebită a fost fântâna cu pereții căptușiți cu bărne de lemn din așezarea de la Ghermănești, în interiorul căreia s-au găsit o găleată de lemn și câteva câni de lut, recipiente pentru scos și transportat apă²⁷.

Necropolele acestei culturi au fost publicate mult mai detaliat decât alte descoperiri (de fapt chiar numele ei este dat după două cimitire - Sântana de Mureș și Cernjachov). Orizontul funerar al culturii Sântana de Mureș este caracterizat prin depunerea defuncțiilor în cimitire mari, vaste, cu sute de morminte, corespunzătoare așezărilor pe care le deserveau. Componenta polietnică a purtătorilor acestei culturi s-a făcut resimțită și asupra practicilor funerare, biritualismul fiind practicat în mod firesc, cel puțin în faza de început, când fiecare comunitate continua să respecte obiceiurile sale vechi. Înlocuirea unui rit cu altul a fost un proces lent, cu o desfășurare treptată, pe zone geografice și etape.

Mormintele de inhumatie, orientate nord-sud și, într-o fază târzie vest-est, au gropi simple, fără amenajări speciale. Gropile pot ajunge până la adâncimea de 2,50 metri, având forme variate, rectangulare, ovale sau trapezoidale. Se întâlnesc însă și morminte cu nișe sau praguri pentru depunerea ofrandelor. Tot ca amenajare a monumentelor funerare se întâlnesc cazuri în care se așează o placă de piatră deasupra defuncțiilor, practică ce se întâlnește nu doar în lumea germanică, ci și în cea a dacilor liberi sau provincial romană. Morții sunt depuși în general în poziție întinsă, dar apar și cazuri în care sunt în poziție chircită sau cu picioarele îndoite în genunchi. Inventarul este format din vase de lut sau din sticlă, unelte și ustensile, piese de port, uneori monede. Armele lipsesc cu desăvârșire din

²³ Al. Madgearu, *op.cit.*, p. 64.

²⁴ P. Heather and J. Mathews, *op.cit.*, p. 53; A.V. Kropotkin, *On the Centres of the Cernyakhovo Tribes*, în S.A. 1984, pp. 35-47.

²⁵ Ion Ioniță, *Contribuții cu privire la cultura Sântana de Mureș-Cernjachov pe teritoriul Republicii Socialiste România*, în AM, 4, 1966, p. 204.

²⁶ I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași, 1982, p.108.

²⁷ V. Palade, *Un puț din secolul al IV-lea e.n. la Ghermănești. com. Banca. jud. Vaslui*, în SCIVA, 29, 1978, pp. 407 - 421; Ioniță, *op.cit.*, p.101.

cadrul necropolelor acestei culturi. Pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al IV-lea d. Hr. se constată apariția unor morminte relativ mai bogate, crește numărul celor orientate vest-est, precum și apariția unui număr mare de morminte sărace și lipsite de inventar, ce pot fi legate de lărgirea comunității de creștini. Cercetând necropolele culturii Sântana de Mureș - Cernjachov, V. Bierbrauer a ajuns la concluzia că dezvoltarea acestora s-a făcut în mod radial, începând din centru către periferie, aceasta implicând faptul că mormintele de incinerare, aflate în zona centrală, sunt cele mai vechi, aparținând în general fazelor timpurii²⁸.

Societatea gotică a cunoscut evoluții diferite, în funcție de intensitatea contactelor cu Imperiul roman și populațiile romanizate. Vizigoții, ce au controlat un teritoriu cuprinzând în principal Basarabia, Muntenia, Moldova, au dezvoltat o societate intermediară, între civilizația sedentară romană și culturile nomadice ale steperelor. În timp ce ostrogoții au creat o monarhie puternică, „copiind” modelele răsăritene, vizigoții au rămas divizați, doar în timpul conflictelor militare fiind acceptată o comandă unică. Cel ales să dețină o asemenea funcție era un „*primus inter pares*”, cu o autoritate limitată de ambițiile fiecărui șef aflat în subordine, armata lor fiind mai degrabă o coaliție de războinici decât una disciplinată și bine organizată. Șeful cel mare era astfel obligat să organizeze raiduri de jaf în teritoriile învecinate pentru a-și putea păstra statutul²⁹. O altă caracteristică a acestei aristocrații era caracterul ei multi etnic, în aria controlată de vizigoți aflându-se o populație foarte diversificată, daci, sarmați, romani. De exemplu, în relatarea făcută de Zosimos invaziei gotice din 323, conducătorul acestora, Rausimodus, era de origine sarmatică. Diferențierile pe criterii averii și a locului ocupat în societate poate fi observat și în descoperirile arheologice, mai ales în necropole, unde înmormântările bogate nu sunt foarte comune. Folosind prezența argintului ca notă distinctivă, putem spune că 5 din 69 morminte de la Spanțov pot fi considerate bogate, 1 din 39 de la Olteni, 1 din 35 la Independența, 4 din 32 la Izvoru, 7 din 84 la Mogoșani (la Kosanovo nu au fost descoperite obiecte din argint). În același timp, aproximativ același număr de morminte au un inventar foarte sărac, conținând nu mai mult decât o cantitate mică de vase și câteva mărgel (cel puțin 14 din 121 de la Kosanovo, 5 din 35 la Independența, 14 din 69 la Spanțov, 6 din 8 la Mogoșani, 3 din 32 la Izvoru și 3 din 39 la Olteni)³⁰.

Diversitatea etnică a comunităților aparținând culturii Sântana de Mureș – Cernjachov a fost relevată și de analizele antropologice făcute asupra scheletelor din necropolele acesteia. La Mihălășeni, județul Botoșani, de exemplu, grupa cea mai numeroasă este reprezentată de mediteraneoizi, puși în legătură cu populația dacică (48,7%), urmată de nordici (populații germanice) - 17,05%³¹. Din studiul antropologic al scheletelor descoperite în diferite necropole de pe teritoriul Moldovei (Independența, Erbiceni, Pietriș, Hănești, Barcea, Bogdănești, Valea Seacă, Miorcani, Mihălășeni) se poate observa o concentrare a caracterelor nordice spre linia Dunării, pe când în arealul nordic al Culturii Sântana de Mureș predomină caracterele mediteranoide, locale, fapt explicat prin atracția pe care Imperiul roman a exercitat-o asupra goților, care și-au stabilit taberele militare și reședințele cât mai aproape de graniță³².

Perioada avută în vedere coincide și cu răspândirea din ce în ce mai puternică a Creștinismului la nordul Dunării. Cele mai vechi descoperiri care pot fi puse în legătură cu acest fenomen la Est de Carpați nu pot fi coborâte mai jos de prima jumătate a secolului al III-lea d.Hr., deși informațiile scrise vorbesc de propovăduirea acestei religii cu cel puțin unul sau chiar două secole mai devreme³³. Istoricul bisericesc Socrates (*Ist. Bis.*, I, 18, 4) scria că prin tratatul încheiat în 332 de Constantin și Ariaric, conducătorul goților, acesta din urmă era obligat să accepte libertatea religioasă pentru creștini. Până la persecuțiile organizate de către Athanarich din 369-372 organizarea noii religii a cunoscut un mare avânt, mai ales în zona din nord-estul Munteniei și sudul Moldovei. Aici s-a format o episcopie a „*Gothici*” în care a slujit Ulfila (336/341-348), Theofil, Goddas, Uranios și Silvanus, s-au

²⁸ V. Bierbrauer, *Zur chronologischen, soziologischen und regionalen Gliederung des ostgermanischen Fundstoffs des 4.-5. Jahrhunderts in Südosteuropa*, în Wollfram, H. and Daim F. (ed): *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Phil.Hist.Kl., Denkschriften 145, pp.131-142; P. Heather and J. Mathews, *op. cit.*, p. 62.

²⁹ Cristian Olariu, *Visigots and romans during the fourth century AD. Assimilation, resistance and cultural interferences*, în *AUBI*, XLV, 1996, pp. 31-36.

³⁰ P. Heather and J. Mathews, *op.cit.*, p. 81.

³¹ Octavian Liviu Șovan, *op. cit.*, 2005, p. 208.

³² D. Botcazu, *Studiul antropologic, paleodemografic și paleopatologic al scheletelor din necropola de la Mihălășeni, jud. Botoșani, datând din secolele IV-V d.Chr.*, în *H*, XI, 2001, p. 477.

³³ D. Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați, de la origini până în secolul al XII-lea*, Iași, 1991, p. 75.

remarcat preoți ca Sansala și Guthicas sau creștini mireni ca Sava și Nichita, s-au întemeiat mănăstiri conduse de călugări ca Audius și Arpyla, s-au propagat erezii (arianismul, audianismul), și au fost întreținute relații cu bisericile din Imperiul roman. Investigațiile arheologice făcute în grotle de pe Prut, Nistru și afluenții lor au relevat faptul că multe dintre acestea au fost folosite ca adăposturi încă din perioada pre – creștină³⁴.

Limita constituirii temeinice a comunităților creștine este considerată de către Gh. Teodor ca fiind secolul al V-lea d. Hr., când mărturiile legate de practicarea cultului încep să se înmulțească și apar primele edificii ce puteau avea rol de biserică, cum este locuința A1, descoperită în așezarea din secolele IV-V d.Hr. de la Iași-Nicolina, având, în comparație cu cele cunoscute până acum în alte zone, o formă deosebită și dimensiuni foarte mari. Locuința avea formă dreptunghiulară, era construită la suprafața solului, dimensiunile sale fiind de 13,50 metri lungime și 5,50 metri lățime. Orientată Est-Vest, ea era alcătuită din două încăperi, una mai mare situată la Est, care comunica cu alta mai mică la Vest. În camera mică se intra dinspre Sud. În mijlocul camerei de dimensiuni mai mari se afla o vatră de formă aproximativ semicirculară (altar?), construită din lut. Locuințe asemănătoare, unele având și temelii de piatră cu orientare Est-Vest sau diferită, sunt atestate și în unele zone ale Daciei dintre Prut și Nistru, precum și în alte părți și, deși nu au fost considerate construcții destinate ofierii slujbelor religioase, nu ar fi exclus ca, în lipsa unor edificii speciale, o parte dintre ele să fi fost folosite în acest scop³⁵.

De o importanță deosebită pentru atestarea răspândirii acestei noi religii în Cîmpia Jijiei superioare sunt medalioanele din sticlă descoperite într-un mormânt de înhumatie din necropola de la Mihălășeni³⁶. Aici, în mormântul de înhumatie nr. 123, cu orientarea aproximativ Nord-Sud, au fost descoperite, pe lângă un inventar relativ bogat (obiecte de podoabă și vestimentare, vase de lut), și trei medalioane circulare, lucrate din sticlă prin turnare.

Primul dintre medalioane, de culoare oliv, are imprimată în relief pe una dintre suprafețele sale, o broască țestoasă văzută de deasupra, înscrisă într-un cerc. Al doilea medalion este de culoare albastră, are aceeași formă ca și precedentul și are reprezentat un bust feminin în relief, de asemenea înscris într-un cerc. Pe al treilea medalion este redat proorocul Daniel străjuit de o parte și de alta de câte un leu. Fiecare medalion este prevăzut în partea superioară cu câte un orificiu pentru agățat. Acest tip de medalioane apare și în alte părți, la Callatis, Babadag-Toprachioi, Izvoarele (jud. Constanța), fiind produse ale anumitor centre din Siria și Egipt³⁷.

O altă descoperire interesantă, deși contestată de unii cercetători ca având destinație liturgică, este constituită din trei lingurițe de proveniență bizantină, găsite întâmplător în 1904 pe teritoriul orașului Botoșani. Asemenea piese sunt cunoscute și în alte locuri de pe teritoriul dacic, fiind date în general în perioada secolelor IV-V d.Hr.³⁸

Cercetarea necropolelor din această perioadă a pus în evidență existența probabilă a unor comunități destul de largi de creștini, a căror morminte sunt orientate Vest-Est sau Est-Vest, sunt lipsite de inventar, și sunt grupate într-o zonă separată a necropolei³⁹. În Cîmpia Jijiei Superioare a fost pusă în evidență și în alte necropole existența unor astfel de morminte, cum sunt cele de la Botoșani-Dealul Căramidăriei⁴⁰, Miorcani⁴¹, Nichiteni⁴² și Hănești⁴³.

Răspândirea Creștinismului în cadrul comunităților din Moldova s-a produs încet, prin intermediul misionarilor, dar și a prizonierilor ce au fost luați în timpul campaniilor militare ale carpilor, fapt care a dus la crearea unor comunități solide ce au putut rezista trecerii secolelor și

³⁴ I. Tentiuc, Alex. Popa, *Some considerations regarding the rock cut monasteries and spreading of the christianity in eastern Moldova during the late roman period and early middle age*, în *Studia Archeologiae et historiae antiquae: Doctissimo viro Scientiarum Archeologiae et Historiae Ion Niculiță, anno septuagesimo aetatis suae, dedicatur*, Universitatea de Stat din Moldova, 2009, pp. 349-365.

³⁵ D. Gh. Teodor, *op.cit.*, 1991, pp. 81-82.

³⁶ O.L. Șovan, *Un mormânt cu medalioane romane de sticlă din necropola de la Mihălășeni, jud. Botoșani*, în *AM*, XI, 1987, pp. 227-234; Octavian Liviu Șovan, *op. cit.*, Târgoviște, 2005, p. 201.

³⁷ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, 1991, p. 79.

³⁸ *Ibidem*, p. 81.

³⁹ Octavian Liviu Șovan, *op.cit.*, 1987, pp. 232-234.

⁴⁰ N. Zaharia, Em. Zaharia, *Contribuții la cunoașterea culturii materiale din secolul al V-lea din Moldova, în lumina săpăturilor de la Botoșani*, în *A M*, VI, 1969, p. 171.

⁴¹ I. Ioniță, *Necropola din secolul IV e.n. de la Miorcani, jud. Botoșani*, în *CT*, NS, 1974, p. 83.

⁴² N. Zaharia, Em. Zaharia, *op.cit.*, 1969, p. 173.

⁴³ N. Zaharia, Em. Zaharia, *Contribuții privind rezultatele unor cercetări arheologice în Cîmpia Jijiei Superioare din județul Botoșani*, în *Din trecutul județului Botoșani*, Botoșani, 1974.

presiunii politice venite din partea diferiților conducători ai acestui teritoriu. Dacă goții au preferat să adopte ritul arian, ca urmare a creștinării conducătorilor lor dar și, probabil, pentru a sublinia diferența dintre ei și celelalte populații, dacii liberi au continuat legăturile cu Imperiul roman și au continuat să respecte deciziile luate de către forurile superioare aflate la sud de Dunăre.

Câmpia Jijiei Superioare reprezintă o zonă propice așezărilor umane, a căror urme acoperă o perioadă de timp îndelungată, din paleolitic până în evul mediu. Apariția acestora a fost facilitată de cursurile de apă importante ce o străbat, mă refer aici la Prut, Jijia, Bașeu, precum și de condițiile de climă favorabile, cu precipitații bogate⁴⁴. Descoperirile legate de cultura Sântana de Mureș-Cernjachov din Câmpia Jijiei Superioare atestă o locuire intensă în această perioadă. În 1966 a fost descoperită la Miorcani, comuna Rădăuți Prut, în punctul Iazul Mare, o necropolă de secol IV d. Hr. Săpăturile arheologice realizate de către I. Ioniță au dezvelit 134 de morminte, dintre care 121 de înhumăție și 13 de incinerăție. Inventarul recuperat a fost destul de bogat, cuprinzând 350 de vase de lut lucrate la roată, din pastă fină (oale, câni, amfore, castroane, străchini, cupe), un pahar de sticlă, 70 de fibule, majoritatea lucrate din bronz, dintre care două cu plăci romboidale la ambele capete și una cu placă și semidisc de argint, 25 de cataramă din bronz sau fier, 32 de piepteni de os, 9 cuțite de fier, 32 de fusaiole de lut sau sticlă, mărgelă, ace de bronz, pendentiv de os, ș.a.⁴⁵

La Drăgușeni au fost descoperite în 1963 șase așezări datate în secolul al IV-lea d. Hr., în punctele *La Ocoale*, *În Chițanca*, *În Șesul Podrigei*, *La Livada Badragan*, în *Sărata Drăgușeni*. Așezările se găsesc pe locuri joase în preajma pâraielor Podriga și Bodeasa și a văilor adiacente. În așezarea *În Chițanca* se puteau vedea urmele unor locuințe de suprafață, marcate prin resturi de lut ars, fărâmițat, purtând urme de nuiel. Distanțele dintre ele erau de 30-50 metri sau chiar mai mari. Tot aici a fost descoperit un denar roman cu efigia împăratului Traian. Ceramica descoperită în toate așezările era într-o proporție mare lucrată la roată⁴⁶.

La Corlăteni, sub Dealul Cetății, pe partea stângă a Jijiei, pe o terasă joasă ce înaintea în râu, au fost dezvelite în 1949-1951 de către un colectiv condus de I. Nestor, patru locuințe și mai multe vetre ce au fost datate în secolul al IV-lea⁴⁷.

Sondajele efectuate de către I. Ioniță între 1967 și 1968 au dezvelit în punctul *Malul Negru*, în albia majoră a Jijiei, lângă Todireni, cinci morminte, dintre care patru de înhumăție și unul de incinerăție. Inventarul constă din ceramică, pahare de sticlă, fibule, și un singur pieptene de os. În apropiere a fost identificată și o așezare din aceeași epocă⁴⁸.

La 1,5 kilometri nord de *Dealul Țuguia*, în punctul *Pe Cuhă*, aflat pe malul stâng al Jijiei, la 4 kilometri sud de satul Trușești, a fost descoperită în 1954 o așezare de secol IV d. Hr., din care a fost săpată de către M. Petrescu Dâmbovița o locuință de suprafață, de formă aproximativ rectangulară, ce avea în colțul de nord-vest o vatră rotundă, și o groapă menajeră. De asemenea a mai fost găsită o vatră pusă în legătură cu existența unei alte locuințe, precum și o groapă cu scară de acces la două cuptoare pentru ars ceramica. Inventarul este format în principal din ceramică, lucrată la roată sau cu mâna, din pastă fină cenușiu deschisă sau neagră. Formele sunt diverse, cupe, câni, străchini, ș.a. A fost descoperit și un fragment de gât de amforă cu inscripția în limba greacă MAKAPI, pictată cu roșu. În stratul de locuire au mai fost găsite oase de animale, unelte (o daltă cu capul în patru muchii, un fragment de seceră, lame de cuțitaș), unelte de os, greutatea piramidale și fusaiole de lut, o mărgică de sticlă⁴⁹.

La Broscăuți, pe malul stâng al Jijiei, au fost descoperite o serie de fragmente ceramice corespunzătoare culturii Sântana de Mureș⁵⁰.

La Botoșani, punctul *Dealul Cărnădăriei*, în marginea estică a orașului, a fost descoperită o așezare întinsă și două necropole datate la sfârșitul secolului al IV-lea - începutul secolului al V-lea d. Hr., aparținând culturii Sântana de Mureș. Locuințele erau de suprafață și de tip bordei, în majoritatea lor aflându-se vetre pentru încălzit, de formă ovală sau rectangulară, construite din piatră și lut. S-a descoperit și un cuptor de ars oale, de formă rotundă, înalt de 1,55 metri și cu un diametru de 1,75 metri, compus dintr-o cameră de foc despărțită în două printr-un perete median și o

⁴⁴V. Tufescu, *Județul Botoșani*. Edit. Academiei R.S.R., București, 1977, p. 29.

⁴⁵RAJB, p. 210.

⁴⁶Crăsmaru Aristotel, *Drăgușeni. Contribuții la o monografie arheologică*, Botoșani, 1977, pp.144-161.

⁴⁷RAJB, p. 76; I. Nistor și colab., în *SCI' I*, 1950; *SCI' II*, 1951; *SCI' III*, 1952, *passim*.

⁴⁸RAJB, p. 267.

⁴⁹*Ibidem*, p. 274.

⁵⁰Alexandru Păunescu, Paul Șadurschi, *Repertoriul Arheologic al județului Botoșani. Comuna Broscăuți*, în *H. X*, 1996, p. 70.

cameră suprapusă, de ardere. Inventarul din așezare e destul de sărac (seceri, împungătoare, o daltă de fier, o pensetă de argint și un pieptene de os). Unele fragmente ceramice au analogii cu cele din epoca hunică din Ungaria.

Din necropole nu au putut fi salvate decât 23 de morminte, din care 21 simple și 2 duble. Majoritatea erau orientate Vest-Est. Inventarul mormintelor era destul de sărac, fără vase de ofrandă și consta din două fibule de bronz cu placa triunghiulară și picior rombic, cercei de bronz cu mărghică polifațetată, cuboendrică sau în formă de verigă circulară, ace de podoabă din metal alb, un fragment de oglindă metalică prevăzută cu găuri, șase cataramă de bronz, fier, argint și metal alb, mărgelă din pastă de sticlă, tubulare sau "*boabe de mei*", perle mai mari sau mai mici, precum și unele mai mari de formă discoidă din chihlimbar sau din sticlă neagră-albăstruie⁵¹.

Pe teritoriul satului Nichiteni, comuna Coțușca, în punctul numit *Pârâul Calului*, a fost descoperită, în urma unor lucrări civile, o necropolă de înhumăție și incinerăție, datată în secolele III-IV d. Hr. Săpăturile de salvare s-au desfășurat în anii 1961, 1964 și 1966 de către o echipă de la Institutul de Arheologie Iași. Scheletele erau întinse cu brațele pe lângă corp, orientate Nord-Sud, cu numeroase obiecte de inventar (vase lucrate la roată, obiecte de metal, printre care se disting trei fibule, una de bronz cu placă semicirculară). Au mai fost dezvelite și un rug de incinerăție și cenotafuri cu gropi rotunde, ce aveau în două dintre cazuri cuburi de piatră cioplite regulat. Tot pe teritoriul comunei Coțușca, la Crasnaleuca, a fost semnalată o așezare aparținând culturii Sântana de Mureș, iar la Cotu Miculinți, pe malul Prutului, au fost identificate trei astfel de așezări⁵².

Sondajele realizate de N. Zaharia în 1971-1973 au dezvelit, pe teritoriul comunei Hănești, pe partea dreaptă a Bașului, în punctul *La Moviliță*, 49 de morminte de înhumăție și câteva urne cu oase calcinate și cenușă, datate în secolele III-IV d. Hr., cu un inventar bogat în ceramică și podoabe⁵³.

Necropola de la Mihălășeni, județul Botoșani, este cel mai important obiectiv aparținând acestei perioade cercetate în Câmpia Jijiei Superioare în ultimele decenii. Săpăturile arheologice s-au desfășurat pe parcursul a șase campanii cuprinse între 1986 și 1988, descoperindu-se 520 de morminte cu un inventar foarte bogat, ce se întind din secolul al III-lea până în a doua jumătate a celui următor. Dintre acestea, 429 sunt de înhumăție și 91 de incinerăție (au fost descoperite și două platforme de incinerare în partea estică a complexului). Inventarul recuperat este deosebit de bogat, cuprinzând 155 fibule, 69 cataramă, 1604 mărgelă, 90 pandantive și amulete, 20 de recipiente de sticlă și 1219 de vase din lut, din care 32 sunt vase de import romane. În apropierea necropolei au fost identificate și resturi ce aparțin așezării corespunzătoare acesteia⁵⁴.

W. Goffart este de părere că barbarizarea imperiului și romanizarea barbarilor au fost două fenomene concomitente care au amortizat într-un fel șocul invaziilor din secolele V-VI d. Hr. Contemporanii nu au putut vedea și reda imaginea de ansamblu a acestor fenomene, în mare parte și datorită complexității lor, dar și implicării emoționale în desfășurarea lor. Imaginea pe care aceștia au creat-o despre cei care le distrugau comunitățile, care se insinuuau într-o manieră mai mult sau mai puțin violentă în viața lor nu putea fi decât dezastruoasă în comparație cu ceea ce cunoșteau despre trecutul glorios al statului roman. Pierderile teritoriale din secolul al III-lea d. Hr., precum și tendințele secesioniste ale unor provincii (Gallia, Britania) vor duce la schimbarea discursului istoriografic, în care Imperiul este prezentat ca fiind sub asediul barbarilor. Din acest haos politic, militar și economic aveau să se nască în a doua jumătate a primului mileniu creștin Evul Mediu, în care rolul principal l-au avut regatele acestor barbari, create din sinteza culturii romane și a celei tribale, a cărei amintire au păstrat-o.

Această imagine a barbarilor din exteriorul imperiului a rămas întipărită în memoria colectivă, fără a se ține cont de complexitatea fenomenelor ce s-au petrecut la granița Imperiului roman și de gradul în care s-au petrecut modificări în structura internă a acestora. Goții care au pătruns în imperiu împinși de către avansarea hunilor spre Dunăre nu mai erau cei care au fost creștinați de către Ulfila.

⁵¹ RAJBT, p. 92; N. Zaharia, Em. Zaharia, *Contribuții privind rezultatele unor cercetări arheologice în Câmpia Jijiei Superioare din județul Botoșani*, în *Din trecutul județului Botoșani*, Botoșani, 1974, p. 137.

⁵² M. Brudiu, *Cercetări arheologice de teren la Crasnaleuca și Cotu Miculinți*, în *H.*, II, 1979, Botoșani, pp. 86-90.

⁵³ RAJBT, p. 64; N. Zaharia, Em. Zaharia, *op. cit.*, 1974, p. 137; N. Zaharia, Em. Zaharia, O.L. Șovan, *Necropola din secolul al IV-lea d. Chr. de la Hănești, jud. Botoșani*, în *AM*, XVI, 1993, pp. 151-189.

⁵⁴ O.L. Șovan, *Necropola de tip Sântana de Mureș-Cerneahov de la Mihălășeni (județul Botoșani)*, Târgoviste, 2005, pp. 159-160; O. L. Șovan, *Necropola de secol IV de la Mihălășeni, jud. Botoșani*, în *H.*, VI, 1986 (1987), pp. 51-59; P. Șadurschi, O.L. Șovan, *Necropola de tip Sântana de Mureș-Cerneahov de la Mihălășeni, jud. Botoșani*, în *SMISr*, X, an 1983 (1984), pp. 841-846.

Asimilarea lor a început cu mult timp înainte de iruperea lor peste Dunăre în 376 d. Hr., conducătorii lor din secolele IV-V d. Hr. având deja o imagine a unor politicieni cu experiență, ce exercitau un alt tip de influență decât cea militară, bazată pe forță brută, și obținând prin intermediul tratatelor și a manevrelor de culise mult mai multe decât prin intermediul conflictelor armate. Integrarea lor în sistemul roman poate fi observată în titulaturile duble deținute, așa cum este cazul, în secolul 4, de Alaric, care era în același timp *magister militum* pentru Illyricum și rege al goților, de Vodomarius, duce al Phoeniciei și rege al alamanilor, în 361/366 d. Hr. sau de celebrul Gainas, care acționa în timpul evenimentelor de la Constantinopol din 399/400 d. Hr., ca *magister militum* și rege al goților. Ca și comandanți romani ei erau integrați în sistemul imperial, care avea un prestigiu uriaș printre barbarii acelei perioade.

Schimbările pot fi observate și în interiorul comunităților culturii Sântana de Mureș - Cernjachov, unde obiectele de influență romană, venite prin filieră directă - contactele cu imperiul - sau indirectă - populația romanizată din nordul Dunării - sunt din ce în ce mai frecvente. Blocajul economic din timpul conflictului din 367-369 și reglementarea strictă a relațiilor comerciale prin care aceste se putea desfășura doar în două cetăți de la Dunăre (Sucidava și Noviodunum) subliniază gradul ridicat în care lumea gotică era deja legată de către cea romană. Cu toate acestea, în ciuda eforturilor de a limita circulația de-a lungul frontierei, ea nu a devenit impermeabilă, pe ambele maluri ale Dunării existând comunități mixte, care încercau să imite modul de viață roman.

Creștinarea populațiilor gotice a dat un nou impuls integrării acestora în lumea romană, chiar dacă au fost unele voci ce au sugerat introducerea acestei noi religii ca un factor de divizare a lumii lor, ce a avut drept consecință declanșarea de către Athanaric a persecuțiilor contra adepților acesteia.

Câmpia Jijiei superioare, cu toate că se află din punct de vedere geografic la o distanță apreciabilă de frontiera imperiului, a făcut parte din arealul unei culturi în care sinteza dintre civilizația romană, cea nordică și cea dacică a ocupat un rol important. Descoperirile arheologice au adus la lumină comunități puternice ale căror legături sociale și economice se întindeau cu mult dincolo de limitele ei.

WHO WERE THE „BARBARIANS” FROM UPPER JIJIA PLAIN? (THE 3RD – 4TH CENTURIES AD) (Summary)

In the 3rd-4th centuries AD at the North boundary of the Roman Empire, between the Carpatians and the Dniestr, a new culture appeared and developed: Sântana de Mureș – Cernjachov. It was the result of interference between the Goths population and the locals (free dacians, sarmats and romans). Untill the Goths leaved their homes, as a result of Hunic raids, they changed their internal organisation and civilisation and became a powerfull chalenge for the romans. This article investigate their evolution from the nordmen to the Ostrogoths and Vizigots, which began at the north side of Danube and presents the archeological discoveries and researches made on Upper Jijia Plain.

Mihai MAXIM

DIMITRIE CANTEMIR ȘI EPOCA SA. DOCUMENTE NOI DIN ARHIVELE TURCEȘTI

Marile colecții de documente ale Porții

În faimoasa Arhivă Otomană de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri al Republicii Turcia (*T.C.Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, abreviat *BOA*) din Istanbul, fosta arhivă a marilor viziri, cea mai mare arhivă din Turcia, există, după ultimele evaluări, peste 130 milioane de unități arhivistice sau, mai exact, 100 milioane de documente și 365.000 de condici (*defter*)¹. Dintre acestea doar circa o treime au fost până acum prelucrate electronic, cu alte cuvinte inventariate și puse la dispoziția cercetătorilor sub formă de cataloage. Așa înseamnă că și în viitor ne putem aștepta la însemnate surprize documentare din partea Arhivelor Otomane din Istanbul. Se cuvine, de asemenea, adăugând faptul că, grație măsurilor întreprinse de autoritățile turce de mai mulți ani încoace, accesul la Arhivele Otomane din Istanbul a fost extrem de mult facilitat, formalitățile au fost reduse la minimum, ceea ce permite cercetătorilor să-și poată începe investigațiile practic chiar de a doua zi după sosire, microfilmele se pot face imediat, ieftin și fără restricții. În fine, spre a ajuta pe străini să-și valorifice mai bine sejurul pe malurile Bosforului, a fost introdusă și ziua de sâmbătă ca zi lucrătoare, sala de studiu rămânând astfel deschisă și în prima zi de week-end.

Pentru epoca lui Dimitrie Cantemir, în vederea întreprinderii cercetării de față, începută sistematic acum câțiva ani, în cadrul Proiectului „Cantemir” de la Institutul Cultural Român „Dimitrie Cantemir”-Istanbul, au fost consultate marile colecții de documente păstrate în această arhivă: **D.BRZ** (*Bab-ı Defteri.Büyük Ruznâme*), adică Marile condici *Ruznâme*, consemnând veniturile și cheltuielile zilnice ale Vistieriei centrale a statului otoman), **D.KRZ** (*Bab-ı Defteri Küçük Ruznâme*), incluzând condicele micilor *Ruznâme*, consemnând venituri și cheltuieli privind pe dregătorii sau oștenii plătiți de Vistierie; **D.BŞM** (*Bab-ı Defteri. Başmuhasebe*), însumând condicile emise de Cancelaria Contabilității Generale; **D.MMK.BĞN** (*Bab-ı Defteri.Maden Mukataası.Boğdan*), registre ale Cancelariei Minelor referitoare la Moldova; **D.MMK. EFK** (*Bab-ı Defteri. Maden Mukataası. Eflâk*), registre ale Cancelariei Minelor referitoare la Țara Românească; **A.DVN** (*Bab-ı Asaî. Divan-ı Humâyun*), condici elaborate de Cancelaria Divanului Imperial, **MAD** (*Maliyeden Müdevver Defterler*), registre transferate de la Departamentul Finanțelor etc. (cancelariile politico-administrative țineau de Poarta marelui vizir=*Bab-ı Asaî*, iar cele financiare de Poarta marchii *defterdar*=*Bab-ı Defteri*).

Pentru aceste colecții există la *BOA* atât inventare (cataloage) de bază, după clasificările realizate de Kâmil Kepeci, Cevdet, İbnülemin etc., cât și inventare pe dosare (*dosya usulü*), adică documente selectate în funcție de anumite teme. Fiecare din aceste colecții cuprind câteva zeci, chiar sute de condici sau dosare, cu mii și mii de documente², de regulă redactate în extrem de dificilul cod financiar otoman *siyakat* (menționăm că în vederea păstrării secretului asupra potențialului demo-fiscal al statului otoman, Departamentul de Finanțe al acestuia utiliza în cele peste 50 de cancelarii ale

¹ Dr. Önder Bayır (Directorul Arhivei Otomane de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri al Republicii Turcia, din Istanbul, abreviat: *BOA*), *Rumeli Araştırmaları Açısından Osmanlı Arşivinin Önemi* (Importanța Arhivei Otomane din punctul vedere al cercetărilor privind Rumelia), comunicare la *International Symposium on Ottoman Studies in South-East Europe*, organized by IRCICA (Research Centre for Islamic Art, History and Culture), Istanbul, 12 July 2008.

² De exemplu, colecția (fondul) **D.BRZ**, cuprinzând Marile Condici *Ruznâme*, numără 584 registre (*defter*), dintre anii 896-1254 ai Hegirei, adică 1491-1838 d. Hr., la care se adaugă, pentru anii 952-1207 H. / 1545-1793 d. Hr., încă 504 dosare (*dosya*). Colecția **D.KRZ**, cuprinzând Micile Condici *Ruznâme*, numără 437 deftere, pentru anii 940-1254 H. / 1533-1838 d. Hr., dar încă 217 dosare pentru anii 954-1207 / 1547-1792. (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kataloğu* / Catalogul Arhivei Otomane, Istanbul, 2005, pp. 162, 296-297. Numai pentru epoca lui D.Cantemir există peste 80 de dosare **D.KRZ**, cuprinzând mii de documente).

sale un adevărat cifru cunoscut în epocă doar de puține persoane specializate în acest sens, iar astăzi de puțini osmaniști).

În ansamblu, în raport cu uriașa masă de documente existente la BOA, dar și în raport cu alți domni români, precum Mihai Viteazul sau Constantin Brâncoveanu, au putut fi depistate relativ puține documente privind pe Dimitrie Cantemir însuși, direct sau indirect (cca 40 de piese), lucru care se explică, pe de o parte, prin aceea că se constată tocmai în această perioadă întreruperi în ținerea evidenței marilor condici *Ruznamçe*, iar, pe de altă parte, prin faptul că principele român s-a aflat într-o înaltă funcție publică (domn al Moldovei) pentru un foarte scurt interval de timp, din care relațiile oficiale cu Poarta, înregistrate în cancelariile otomane, au ocupat practic mai puțin de 5 luni de zile (14/25 noiembrie 1710 - aprilie/mai 1711). Aceste documente nu aduc știri extraordinare, vânat de amatorii de istorii senzaționale, ci aduc date noi în limbajul sec al cifrelor, despre aspectele financiare, materiale, ale domniei lui Cantemir și mai ales despre bunurile sale, confiscate după defectiunea de la Prut. Pe de altă parte, unele documente se repetă, pentru că Înalta Poartă practica de mai multă vreme o evidență paralelă a veniturilor și cheltuielilor sale. Totuși, este pentru prima oară, după 30 de ani, când este ruptă tăcerea arhivelor otomane și când un lot relativ masiv de documente noi ies la iveală, în urma investigațiilor sistematice întreprinse. Insemnătatea lor este cu atât mai mare cu cât ne interesează orice informație nouă privind pe marele cărturar român.

*

Dimitrie Cantemir înainte de domnie

În legătură cu *originea* marelui cărturar, nu am găsit nici un fel de indicii în documentația otomană disponibilă. În orice caz, nu există nici o relație între *Kantemiroğlu* (*Küçük Kantemiroğlu*), fiul mai mic al lui Constantin Cantemir, domnul Moldovei (1685-1693), și Kantemir Mirza, prinț (*emir-zâde*) tătar Nogay din Bugeac, care a susținut Poarta împotriva rebeliunii Hanului Crimeii, Mehmed Giray, și a fratelui său (*Kalgay Sultan*), Şahin Giray, în anii 20 ai secolului al XVII-lea (1624-1628). Numit *heylerbeyi* de Silistra în anul 1624³, a devenit foarte influent în Crimeea și în Moldova în anii următori, și un pericol pentru Polonia. A fost, totuși, executat din porunca autoritarului sultan Murad IV, la Istanbul, în 1637⁴, deci cu câteva decenii înainte de nașterea prințului *Dumitrașco*⁵. Aceasta nu exclude posibilitatea ca neamul Cantemireștilor să fi avut la origine un tătar trecut la ortodoxism și românizat, după cum par a indica anumite surse rusești, fizionomia principelui și înșeși pretențiile genealogice afirmate de acesta în *Istoria Imperiului otoman*. Originea etnică a unei personalități nu trebuie însă să ne crîșpeze, ci trebuie privită cu detașare: important este ceea ce a simțit și creat acea personalitate pentru neamul românesc.

Nu am găsit, de asemenea, mențiuni nici despre studiile lui Cantemir la Școala Palatului Imperial (*Mektebi-i Enderun*), lucru care s-ar putea explica prin aceea că principele român nu trecuse la Islam, precum predecesorul său în ale muzicii turcești, polonezul Wojcek Bobowski (Albertus Bobovius), devenit Ali Ufki (mort la 1675), cu alte cuvinte, ca nemusulman, principele român nu putea să frecventeze o asemenea școală. În fine, în ciuda *consultării a câtorva zeci de registre, cu mii de documente*, emise de Cancelaria așa-zisilor *muşaherehoran* (dregători și oșteni de rang superior, dar mai ales fii ai acestora, plătiți lunar de Vistieria otomană), registre în care am găsit numeroși fii ai hanilor de Crimeea sau ai unor mari demnitari otomani, în schimb nu am depistat nici un document consemnând prezența lui (*Küçük*) *Kantemiroğlu* printre *muteferrika*-lele Înaltei Porți (ofițeri onorifici), subvenționați de *Hazine-i Amire* (Vistieria Imperială)⁶, situație întâlnită în cazul unor beyzadele românești din secolul al XVI-lea⁷. Explicatia acestei situații o găsim în *Descriptio Moldaviae* (1716),

³ Mihai Maxim, în *Istoria Românilor*, editată de Academia Română, vol. V, EE, București, 2003, p. 815.

⁴ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihî* (Istoria Imperiului otoman), vol. 3 (1538-1640), traducere (din germană) de Nilüfer Epçeli & Kemal Beydilli, Yeditepe Yayınevi, Istanbul, 2005, pp. 318-323.

⁵ O presupusă origine a lui Dimitrie Cantemir din Kantemir-Mirza, avansată fără probe documentare de către unii istorici, a fost infirmată și de către Giuseppe Cossutto, de la Universitatea La Sapienza din Roma, în teza sa de doctorat consacrată special acestui personaj, teză condusă de subsemnatul la Istanbul și de către prof. Biancamaria Scarcia-Amoretti la Roma.

⁶ Această *Kalem-i müşaherehoran* (Cancelaria pentru *muşaherehoran*) era subordonată Cancelariei Micii Ruznamçe / *Kalem-i Ruznamçe-i Küçük* (vezi, de ex., BOA, D.KRZ, dosya 78/gömlek 91, sene 1115/1703-1704; dosya 80/gömlek 8, 16 Rebiülevvel 1120/05.06.1708 etc.). Pentru perioada prezenței lui Dimitrie Cantemir la Istanbul, adică 1688-1710 (cu întreruperi), există peste 80 de dosare (*dosya*) D.KRZ, însumând peste 8000 de documente, care au trebuit consultate.

⁷ Mihai Maxim, *L'Empire ottoman au Nord du Danube et l'autonomie des Principautés Roumaines au XVIe siècle. Études et documents*, Les Éditions ISIS, Istanbul, 1999, pp. 43, 50-61.

în care ex-voievodul Moldovei ne spune că, în trecut, se acorda de către Vistieria Imperială o subvenție (lat. *diurna stipendia*, turc. *yevmiye*), de 5-10 taleri împărătești (austrieci), *fiilor de domni* și domnilor mazili, dar că această practică intrase în desuetudine: „*Olim, tum filiis Principum tum exauctoratis Principibus ex Imperatorio Thesauro diurna quinque, aut decem Imperialium stipendia destinata fuerant, is tamen mos postea in desuetudinem venit*”⁸.

*

În ce privește *situația internațională*, care a influențat direct numirea lui Dimitre Cantemir ca domn al Moldovei, fiind trimis de Poartă în această țară ca o persoană de mare încredere (*itimadlı*), într-o perioadă foarte tulbură, am găsit un document foarte interesant privind celebra bătălie de la Poltava dintre suedezi conduși de către Carol al XII-lea și rușii lui Petru cel Mare (8 iulie 1709), soldată, cum se știe, cu înfrângerea suedezielor și refugiarea regelui acestora la Tighina (Bender), mai precis la Varnița, de unde îi instiga pe otomani la un nou război cu rușii. Este vorba de un „rezumat al scrisorii sosite de la domnul Moldovei către Cupărescu (*Kuparoğlu*), capuchehaia <acestuia la Poartă>”, „(*Boğdan Voyvodasından Kapu Kethüdası olan Kupar oğluna gelen mektubun hulasasıdır*)”⁹.

Specialiștii de la Arhiva Otomană (BOA) au dat scrisoarea „în anul 1122 (al Hegirei)”, adică în anul 1710 / 1711 d.Hr. Într-adevăr, scrisoarea pare să fi ajuns la Istanbul undeva în cursul anului 1122 H., dar după un lung ocol: Poltava-Kiev-Iași-Istanbul. Autorul raportului, un agent al domnului Moldovei (Nicolaie Mavrocordat), își începe relatarea prin a afirma că „*până acum nu a avut loc o bătălie decisivă între moscoviți și suedezi, mai înainte de aceasta suedezi au asediat cetatea numită Poltava, dar nu au putut să o ia*”, ceea ce arată că agentul moldovean se afla deja la Poltava pe la începutul verii lui 1708, când știm că a început acest asediu, înainte de bătălia decisivă de mai târziu, soldată cu victoria rușilor¹⁰. Dincolo de detaliile tehnice oferite de raport (mișcările trupelor țarului, mișcările polonezilor, ale cazacilor etc.), important este că raportul afirmă că domnul Moldovei are oamenii săi, „ai noștri” (*adamlarımız*) la Kiev (*Kiyov, Chiov*), care urmăresc îndeaproape evoluția evenimentelor, informând *via* Iași, Înalta Poartă. Avem, astfel, o nouă probă a intensei activități de culegere de informații, în favoarea Porții, de către domnii de la București și Iași, activitate cu atât mai utilă Porții în condițiile avansului Rusiei și Austriei spre Dunăre și Marea Neagră, după asediul eșuat al Vienei (1683)¹¹.

*

Numirea lui Dimitrie Cantemir ca domn al Moldovei

Știm de la Neculce¹² și Silahdar¹³, amândoi contemporani și direct implicați în evenimentele epocii cantemiriene, că numirea lui *Dumitrașco / Kantemiroğlu* s-a făcut la intervenția directă a hanului Crimeii, prin mijlocirea lui Ismail Ağa (Efendi), vechi prieten al beyzadei moldovenești și capuchehaie (*kapu kethudası*) a hanului Crimeii la Poartă¹⁴. Un document emis de Contabilitatea Generală din Istanbul la 1 Zilka'de 1122 / 22.12.1710 (stil nou) consemnează cheltuielile prieluite de

⁸ *Demetrii Cantemirii. Principis Moldaviae. Descriptio Antiqui et Hodierni Status Moldaviae / Dimitrie Cantemir. Principele Moldovei. Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*, ediție critică întocmită de Dan Slușanschi, Institutul Cultural Român, București, 2006 (mai departe: *Descriptio Moldaviae*, ediție critică), p.188.

⁹ BOA, fond A.DVN (*Bab-ı Asafî, Divan-ı Humâyun*), i.e. Caneclaria Divanului Imperial subordonată Marelui Vizir, dosya (dosar) 505, belge (doc.) 84.

¹⁰ Vezi Mehmet Emin Ünür, *Prut Seferi'nde İsveç Kralı XII.Karl ve Kırım Hanı Devlet Giray'ın Rolü (Rolul regelui Suediei, Carol al XII-lea, și al hanului Crimeii, Devlet Giray, în campania de la Prut)*, în derleyen ("collector", i.e.editor) Prof. Dr. Kemal Çiçek, *Baltacı Mehmet Paşa-Sempozyum Bildirileri*, KaraM. Çorum, 2007, pp. 73-74.

¹¹ Vezi Mihail Maxim, *Obligațiile militare, în muncă și de transport ale Moldovei și Țării Românești față de Poartă în a doua jumătate a secolului XVI*, în *AUBI*, 28, 1979, pp. 99-109.

¹² *Letopisețul Țării Moldovei-Grigore Ureche*, Miron Costin, Ion Neculce, Edit. "Universul", Chișinău, 2006 (în continuare: *Letopisețul Țării Moldovei*), p. 372.

¹³ Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *Nusretname*, în *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, II, edit. Mihail Guboglu, Editura Academiei, București, 1974, p. 517.

¹⁴ Un document de arendă (*mukataa'*), din 13 Şevval 1122/ 05.12.1710, st.n., îl numește „*Kethüda-ı Bab Han-ı Alişan*” („reprezentantul la Poartă al Măriei Sale Hanului”): BOA, fond D.BRZ (al Marilor Condiți Ruznameçe), dosya 176/ gömlek 4, belge no. 42.

vizita hanului la Poartă, sosit la Istanbul la 11 Ramazan 1122 / 03.11.1710 (st.n.)¹⁵, deci cu 3 săptămâni înainte de numirea lui Dimitrie Cantemir ca domn al Moldovei (3 Şevval 1122 / 25.11.1710, st.n.=14 nov.st.vechi)¹⁶.

Este interesant de semnalat că o descoperire de ultimă oră, pe care am făcut-o la Başbakanlık Osmanlı Arşivi, într-o condică de porunci financiare (*Defter-i Ahkâm-ı Maliye*) din faimosul fond *Kâmil Kepeci* (codificat: *KK*), anume a unui ordin imperial (*hüküm*), adresat kadiului de Istanbul, indică faptul că și Constantin Duca (april. 1693- dec.1695 și sept.1700- iunie 1703), fiul lui Gheorghe Duca (sept.1665- mai 1666, nov.1668- aug.1672 și nov.1678- dec.1683)¹⁷, se agita la Înalta Poartă exact în aceste zile (porunca datează din 19 Ramazan 1124, adică 11 noiembrie, stil nou, cu numai două săptămâni înainte de numirea lui D. Cantemir), pretextul fiind cererea (ce i s-a aprobat) de a fi scutiți de plata birului (*harac*) un număr de 12 slujitori (*hizmetkâr*) ai săi, potrivit unei porunci împărătești (*emr-i şerif*) mai vechi și având în vedere credința și serviciile prestate în favoarea Porții și a Hanilor Crimeii (este menționat cu deosebire *Selim Giray*, de 4 ori han de Crimeea) de către *Gheorghe și Constantin Duca*¹⁸. Așadar, având deja mai vechea și puternica susținere din partea lui Constantin Brâncoveanu și încercând s-o obțină, acum, și pe cea a Hanului Crimeii *en titre*, Devlet Giray, Constantin Duca se zbatea să obțină, pentru a treia oară, tronul Moldovei, în rivalitate cu aceiași Cantemirești, cărora le luase tronul în aprilie 1693 (Dimitrie) și septembrie 1700 (Antioh).

Din păcate, nu s-au păstrat înregistrările privind cheltuielile detaliate efectuate de Poartă privind numirea (*tevcih*) și investirea (*teşrif*) noului voievod, așa cum am găsit atâtea pentru secolele XVI-XVII¹⁹. S-au păstrat doar unele înregistrări din zilele următoare numirii, cu cheltuieli efectuate pentru achiziția de caftane (*hil'atha*)²⁰, piese de harnașament²¹ etc. pentru noul „principe al Moldovei” (*mir-i Boğdan*). Imbrăcarea (*ilbâs*) cu 26 de caftane²² a boierilor (*boyaran*) din suita noului domn²³, „în prezența Împăratului” (*der huzûr-u humâyûn*), este înregistrată a doua zi (4 Şevval 1122), după numirea oficială de către Divanul Imperial²⁴. Principele însuși va fi fost de față, de vreme ce documentele Vistieriei, în dublă evidență, menționează că acele caftane de onoare au fost dăruite (*ihsan*), de fapt, „domnului Moldovei” (*be mir-i Boğdan*).

Numirea s-a făcut după scenariul obișnuit, menționat de istoricul oficial otoman (*vak'anüvis*) Silahdar²⁵: „Consiliul Imperial a fost convocat în sesiune extraordinară, în ziua de marti, a treia zi de Bayram, pentru un păcătos de ghiaur”²⁶.

Nu am găsit până la această oră nici *berat*-ul (diploma) de numire în domnie a lui Dimitrie Cantemir, care, știm din situații similare, se emitea la 2-3 luni de către Divanul Imperial după ordinul de numire (*emr-i şerif*) emis de către sultan. Aceste documente se consemnau la Cancellaria Minelor (*Maden Kalemi*)²⁷, dar documente din epocă ale acestuia încă nu au fost depistate (să reamintesc însă faptul că numai o treime din documentele de la *BOA* au fost catalogate, prin urmare nu este exclus să avem surprize în celelalte două treimi neinventariate încă). O excepție o constituie însă *berat*-ul acordat lui Ștefan Cantacuzino (1714-1716), în cadrul întregii proceduri birocratice cunoscute: decizia sultanală (*emr-i şerif*) de numire a ieșit la 3 Rebiülevvel 1126 / 19.03.1714 stil nou, adică 8 martie 1714 stil vechi, când Brâncoveanu era încă pe tron, dar *berat*-ul (diploma, brevetul) respectiv a fost

¹⁵ *BOA, fond D.BŞM (Bab-ı Defteri .Başmuhasebe)*, dosya 7681, vesika 61.

¹⁶ *Demetrii Principis Cantemirii Incrementorum et Decrementorum Aulac Othman(njica...Libri Tres*, praefatus est Virgil Cândea, critice editit Dan Slușanschi, Editura Amarcord, Timișoara, 2001, p. 289; A.N.Kurat, *Pрут Сефери ve Barışı* (Campania și pacea de la Prut), vol. 1, Ed.TTK, Ankara, 1951, p. 179.

¹⁷ Datele de domnie după: *Chronological History of Romania*, under the guidance of Constantin C. Giurescu, Editura Enciclopedică Română, Bucharest, 1974, p. 454.

¹⁸ *BOA, fond KK, nr. 2328 (Defter-i Ahkâm-ı Maliye)*, p. 6.

¹⁹ Mihai Maxim, *L'Empire ottoman au Nord du Danube*, pp. 159-168; idem, *Romano-Ottomanica. Essays & Documents from the Turkish Archives*. The ISIS Press, Istanbul, 2001, pp. 80-84, 107-111, 114-116, 125-127, 131-134, 155-161.

²⁰ *BOA, fond Kâmil Kepeci (KK), Teşrifat Defteri* (Condică de ceremonial), no. 687, p. 4.

²¹ *BOA, Kâmil Kepeci, Ruznâme Defteri*, no. 2032, p. 197 (cuantumul cheltuielilor a fost de 789 *gurus-u esedi*, adică taleri olandezi = lei, fie 126.240 *akçe* / aspri).

²² Cantemir însuși menționează în *Descriptio Moldaviae* (1716, la 7 ani după eveniment) că un număr de 27 de caftane (*togas*) au fost distribuite boierilor săi (*ipsius Baronibus*) (*Descriptio Moldaviae*, ediție critică, p.154).

²³ Vezi, de asemenea, *BOA, D.BŞM, defter no. 1163*, p. 11 (caftane pentru *boyaran-ı Mir-i Boğdan*).

²⁴ Vezi *supra* nota 16.

²⁵ În *Cronici turcești*, II, p.517.

²⁶ Cf. Mihai Maxim, *Romano-Ottomanica*, Part II, *Teşrifat* (Protocol).

²⁷ Și D. Cantemir notează că *tributul* se înregistra la Cancellaria Minelor, predarea sa fiind certificată de „Madenchalfası” („Mărmarele Minelor”): *Descriptio Moldaviae*, ediție critică, p. 154. Cf. mai jos notele 30-31.

emis de Cancelaria Divanului Imperial (*Divan-ı Hümayun*) abia cca 3 luni mai târziu, adică la *gurre-i Cemaziülâhır* 1126/14.06.1714 st. nou, după care documentul a fost înregistrat (*kayıt*) la *Maden Kalemi*²⁸.

*

Dimitrie Cantemir ca domn al Moldovei și obligațiile sale față de Poartă

Potrivit informațiilor date de Neculce²⁹, dar și de sursele turcești, Cantemir a căutat până la venirea lui Petru I la Iași să păstreze relațiile oficiale cu Poarta, să-și îndeplinească obligațiile sale față de aceasta, ba chiar să înceapă negocierile cu rușii³⁰ cu acordul Porții înseși. În acest sens, Moldova a participat la repararea sau aprovizionarea cetății Tighina (*Bender*)³¹, în regim de *ocaklık* (scăderea din haraci a cheltuielilor făcute cu asemenea operațiuni, fiind, de fapt, un transfer de resurse financiare, turcește: *havale*). O descoperire importantă în cursul întreprinderii acestei cercetări în arhivele din Istanbul a constituit-o depistarea a două condici emise de Cancelaria Minelor (*Maden Kalemi*), privind haraciul Moldovei în intervalul 1114-1174 H. / 1703-1761 d.Hr.³² și haraciul Țării Românești în intervalul 1097-1083 H. / 1686-1771 d.Hr.³³ Rezultă din aceste surse inedite faptul că în plină epocă fanariotă evidența haraciului s-a făcut cu rigurozitate, iar în ceea ce privește haraciul Moldovei cuantumul său nominal a rămas același mai bine de jumătate de veac. Având în vedere devalorizarea monedei otomane, în care se făcea în primul rând plata tributului, trebuie să admitem că în realitate asistăm la o scădere a cuantumul real al acestei dări față de Poartă. Și pentru epoca lui Cantemir, inclusiv anul financiar 1710-1711 în care a domnit învâțatul principe, cuantumul haraciului Moldovei a fost de 65 454 de *guruş* (lei, taleri)³⁴, sumă menționată și de Cantemir în 1716: 65 000 taleri imperiali³⁵, cifră care confirmă rezultatele cercetărilor mele anterioare în acest sens³⁶. De precizat că tributul Țării Românești era mai mult decât dublu, iar Brâncoveanu însuși, în chiar zilele în care era numit Cantemir domn, achita prompt și integral tributul său de 141 000 de *guruş*³⁷, la Tighina (unde Poarta trebuia să cheltuiască mari sume de bani cu întreținerea lui Carol al XII-lea), pentru a nu trezi cu nimic bănuielele otomanilor privind legăturile sale cu rușii și austrieccii.

Un document emis de Cancelaria Contabilității Generale (**D.BŞM**) în luna Zilhicce anul 1122 / 21.01-18.02.1711 (stil nou), adică chiar în timpul în care Dimitrie Cantemir se afla pe tronul de la Iași, indică predarea către Poartă a unei cantități de 10 000 *vukıye*, adică ocale (12, 83 tone) de miere (*asel*)³⁸, probabil în contul haraciului (sistemul *ocaklık*).

*

Cantemir după Stănilești (23 iulie 1711, st. n.).

Mazilirea și confiscarea averilor de către Poartă (procedura *müsadere*)

La sfârșitul campaniei de la Prut, pentru care există un imens material documentar în arhivele turcești și o bogată literatură de specialitate³⁹, domnitorul moldovean nu a fost predat otomanilor

²⁸ BOA, C.MTZ (<fondul> *Cevdet, Eyâlet-i Mümtâze* / Provinciile Privilegiate), no. 12 / 569.

²⁹ *Ietopiseşul Țării Moldovei*, pp. 374-381.

³⁰ A.N. Kurat, *op. cit.*, I, p. 331.

³¹ *Ietopiseşul Țării Moldovei*, p. 374.

³² BOA, D.MMK, BGN, no. 23.247.

³³ BOA, D.MMK, EFK, no. 23.377.

³⁴ BOA, D.MMK, BGN, no. 23.247, p. 33: "cizve-i gebrân-ı vilâyet-i Boğdan vâcib an gurre-i (Ramazan) sene 1122 ilâ gâve-i Şaban sene 112: fi'l asl-ı mal fi sene guruş 65454", i.e. "tributul necredincioşilor din vilâyet-ul Moldovei, datorat din prima zi a lunii Ramazan a anului 1122 (24.10.1710, st.n.-M.M.) până în ultima zi a lunii Şaban a anului 1123" (13.10.1711, st.n.-M.M.).

³⁵ *Descriptio Moldaviae*, ediție critică, p. 264.

³⁶ Mihai Maxim, *Haraciul moldovenesc în opera lui D.Cantemir*, în *AUBFD*, 22, București, 1974, pp. 69-78.

³⁷ BOA, D.BŞM, dosya 7682 / vesika 23.

³⁸ BOA, D.BŞM, dosya 1651 / vesika 13.

³⁹ Un izvor cunoscut încă din 1938, dar publicat integral abia acum, anume „Memoriile” unui secretar (*kâtib*) de ieniceri, Hasan, menționează participarea „hainului Kantemiroğlu” la asediera și cucerirea cetății Brăila, în calitate de comandant(!) al corpului de oaste respectiv, în timpul campaniei de la Prut, și comportamentul său „barbar” față de populația locală(!)-(vezi *Prut Seferi'ni beyanındır. Yeniçeri Kâlibi Hasan*, hazırlayan Hakan Yıldız, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, pp. 28-29), un zvon total nefondat și mai ales o calomnie răspândite printre ieniceri, probabil de către ofițerii acestora, nemulțumiți

victorioși de către Petru I, iar marele vizir Baltacı Mehmet Pașa nu a insistat în acest sens. În locul său Poarta avea să numească din nou pe Nicolae Mavrocordat ca domn, până atunci caimacam, a fost numit dragomanul Divanului Ioan Mavrocordat, iar în primele zile după Stănilești boierul Lupul Costache a fost numit „loçtiitorul domnului Moldovei” (*Boğdan Voyvodası Vekili*). Potrivit unei porunci sultanale din 21 Cemaziilâhır 1129/ 06.08.1711 (st. n), acesta trebuia să pregătească și să trimită la Bender, unde se afla Carol al XII-lea, 100 de căruțe (*araba*) cu câte două perechi de cai fiecare, precum și 300 *neferi* (oșteni)⁴⁰, în timp de Țara Românească trebuia să pregătească 250 căruțe și 500 *neferi*⁴¹, în vederea expedierii regelui suedez în țara sa (prin Țara Românească și Transilvania). Comandantul acestei adevărate expediții a fost desemnat beilerbeii Rumeliei, vizirul Hasan Pașa⁴².

Cele mai multe și interesante documente privitoare la Dimitrie Cantemir, descoperite la BOA, se referă însă la confiscarea averilor ex-voievodului moldovean, căruia, după defecțiunea de la Stănilești, i s-a aplicat pedeapsa islamică *mişâdere*⁴³, constând în confiscarea bunurilor mobiliare și imobiliare ale celor acuzați de trădarea intereselor Islamului. Este adevărat, în documentele descoperite, Dimitrie Cantemir, care se bucurase de atâta popularitate în Istanbul înaintea de numirea ca domn, este oarecum menajat, fiindcă spre deosebire de cronicarii oficiali Silahdar și Raşid⁴⁴, documentele de cancelarie nu utilizează pentru el termenul de *hain* (trădător), ci consenmează sec faptul că fostul domn „a fugit” (*fırar kerde, fırar şud*). Documentele consenmează mai multe sume încasate fie de la vânzarea vilei (*yalı*) și grădinii (*bahçe*) din Ortaköy, pe Bosfor (3.000 de guruși), în care se știe că principele a locuit în cea mai mare parte a timpului petrecut la Istanbul (în schimb, nu a mai apucat să locuiască în palatul ce l-a construit în *Fener / Fanar*, pe care îl dotase cu o frumoasă bibliotecă și tablouri, palat care a ajuns inițial în posesiunea lui Ioan Mavrocordat), fie din confiscarea bunurilor (*eşya*), găsite în urma sa la Istanbul (11.000,5 galbeni, restul bijuterii și alte „lucruri”). E interesant de observat că, între bunurile confiscate, nu figurează cărți, aceasta la un mare cărturar precum Dimitrie Cantemir, în timp ce între bunurile confiscate, la 1714, lui Constantin Brâncoveanu, figurau și „cărți creștine”⁴⁵.

În total, aceste sume nu depășesc modesta sumă de 20 000 de guruși⁴⁶, în timp ce ex-voievodului Constantin Brâncoveanu i se confiscau, oficial, câțiva ani mai târziu, averi în valoare de 818.579 guruși⁴⁷, adică de cca 40 de ori mai mari. Să explicăm această modestă sumă prin existența unui plan de rebeliune față de Poartă, înainte de plecarea din Istanbul, Dumitrașco Vodă punându-și în acest scop averile la adăpost? Sau, pur și simplu, judecând după informațiile date de Neculce⁴⁸ și de Raşid⁴⁹, trebuie să admitem că ex-voievozii Cantemirești erau aproape săraci? Această sărăcie a mijloacelor financiare de care dispunea Cantemireștii pare a fi ilustrată și de faptul că, după defecțiunea fratelui Dimitrie în Rusia, Antioh (*Ando, Andiyo, Antohi*) Cantemir, rămas la Istanbul și acuzat că a avut relații cu hainul Brâncoveanu și că a împrumutat bani de la acesta ori că și-a însușit din aurul acestuia (acuzații recunoscute de făptaș), a trebuit să facă o adevărată echilibristică financiară pentru a-și salva vila din Kuruçeşme (din apropiere de Ortaköy), fiind vreme de trei luni întemnițat în închisoarea *datornicilor*⁵⁰, el, fiu și frate de domn și el însuși de două ori domn al Moldovei. Să adăugăm faptul că astăzi Palatul din Fanar a fost restaurat, fie și parțial, și s-a organizat aici un Muzeu Dimitrie Cantemir, fără să avem nici un fel de documente scrise privind soarta acestui palat după defecțiunea lui Dimitrie Cantemir (pentru biblioteca palatului, de la nivelul superior al construcției,

de „trădarea” lui Dimitrie Cantemir, care, în calitate de *Boğdan Beği* purta pe cap *üşkiif (kuka)* ofițerilor de ieniceri, fiind considerat un „camarad” al acestora.

⁴⁰ BOA, D.BŞM, dosya 7683 / vesika 73.

⁴¹ BOA, D.BŞM, dosya 7681 / vesika 110.

⁴² BOA, D.BŞM, dosya 7683 / vesika 75.

⁴³ Despre *mişâdere*, vezi Mihai Maxim, *Romano-Ottomanica*, pp. 173-197, și, pentru bibliografie, tot acolo, nota 1, p.194.

⁴⁴ *Tarih-i Raşid*, în *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, III, volum întocmit de Mustafa A. Mehmet, Editura Academiei, București, 1980, pp. 216-217.

⁴⁵ În: Mihai Maxim, *Romano-Ottomanica*, p. 179 și 185 (nr. XXVIII).

⁴⁶ Mai exact 19.999,5 guruși: BOA, KK (*Kâmil Kepeci*), no. 2034 (*Ruznâme Defteri*), pp. 24, 24bis, 25 (două documente); KK no. 2239 (*Ruznâme Defteri*), pp. 22, 30; KK no. 2166 (*Ruznâme Defteri*), pp. 108, 109, 111, KK no. 2036, pp. 5, 7, 119 și 120.

⁴⁷ BOA, fond Maliyeden Midevvar Defterler (Condicii transferate de la Finanțe), nr. 22.429, pp. 4-5; Mihai Maxim, *Romano-Ottomanica*, The ISIS Press, Istanbul, 2001, pp. 172-197.

⁴⁸ *Letopiseșul Țării Moldovei*, pp. 326, 346, 380.

⁴⁹ În: *Cronici turcești*, III, p. 217.

⁵⁰ Mihai Maxim, *Romano-Ottomanica*, p. 191; idem, *Brâncoveanu și Cantemireștii. Documente noi din arhivele turcești*, în *Arta istoriei, istoria artei*, Academicianul Răzvan Theodorescu la 65 de ani, EE, București, 2004, pp. 125-138.

reprezentantul Patriarhiei de Ierusalim la Istanbul, proprietara acestei biblioteci, pretinde că are documente); în schimb din palatul de la Ortakoy⁵¹, de lemn, încăput pe mâna unei principese imperiale, nu a mai rămas nimic, fiind complet distrus în urma unui mare incendiu dintre acelea care se întâmplau atât de des în capitala otomană, făcând ravagii în rândul miilor de construcții de lemn. Așadar, despre palatul din *Fener* nu avem la îndemână mențiuni scrise, dar el încă supraviețuiește, pe când despre cel din *Ortaköy* avem mențiuni, prilejuite de confiscare, dar nu ne-a rămas nici cea mai mică urmă materială de pe urma lui, și nu-i putem identifica, fie și cu aproximație, măcar locația.

*

Cantemir în istoria culturii turcești

La 18 octombrie 2001, în cadrul unui simpozion internațional consacrat lui Nicolae Iorga de către Institutul Cultural Român din Istanbul, faimosul profesor Halil Inalcık, „decanul studiilor turcologice mondiale”, afirma că „primul care a deschis o fereastră spre Occident culturii turce a fost un român: învățatul principe Dimitrie Cantemir”. Această afirmație făcută de o autoritate științifică de talia profesorului Inalcık se cuvine a fi aprofundată, detaliată, demonstrată. În ceea ce mă privește, preocupându-mă de această chestiune, am putut stabili următoarea filiație care, pornind de la Dimitrie Cantemir, a dus la Nevşehirli Damat Ibrahim Pașa, mare vizir între anii 1718-1730, cel care, cu sprijinul lui Ahmet III (1703-1730), a inaugurat oficial o deschidere spre Occident, în sensul amintit de profesorul Inalcık: Dimitrie Cantemir – Nefioğlu (dascălul de Coran și al principelui român și mare autoritate intelectuală la Istanbul) – Rami Mehmet Pașa, discipol al aceluiași Nefioğlu și care a fost unul din principalii negociatori ai păcii de la Karlowitz și mare vizir la 1703⁵², chiar într-o vreme în care învățatul român îi prezenta sultanului Ahmet III celebrul său tratat de muzică cu originalul sistem de notație muzicală, tratat care avea să salveze un important număr de melodii turcești și compoziții cantemiriene, depășind contribuția anterioară a lui Ali Ufki. De la Rami Mehmet Pașa se va face în continuare legătura deschiderii spre Occident, prin sultanul Ahmet III către cunoscuta politică „modernizatoare” a lui Nevşehirli Damat Ibrahim Pașa⁵³.

Acest rol al lui Dimitrie Cantemir de deschizător de drum spre Occident pentru muzica turcă⁵⁴ și pentru cultura turcă, în ansamblul ei, trebuie să constituie pentru istoricii culturii o temă de cercetare de cea mai mare importanță, fiind o temă care va pune pe temelii și mai solide gloria personalității spirituale a principelui român.

Politician eșuat, istoric durabil, mai ales prin notele din *Istoria Imperiului otoman*, dar perisabil, ca orice autor de istorie interpretabilă, Dimitrie Cantemir va rămâne, mai ales, în istoria culturii atât românești, cât și turcești, iar prin aceasta și universale⁵⁵.

DIMITRIE CANTEMIR AND HIS TIME. NEW DOCUMENTS FROM THE TURKISH ARCHIVES

(Summary)

The Author presents the big collections and funds from XVII th – XVIII th Centuries Ottoman Archives and the main aspects of Dimitrie Cantemir's life and activities: the youthful years, the appointment on Moldavia's throne, his government in Moldavia (1710-1711) and obligations towards Ottoman / Sublime Porte, the ex-prince after defeat of Stănilești (23. 07. 1711) and confiscation of his goods and properties by the ottomans. D. Cantemir in the history of ottoman and european culture.

⁵¹ *TKSMA/E-II 290*, publicat acum 35 de ani de către Tahsin Gemi: *Știri noi din arhivele turcești privitoare la Dimitrie Cantemir*, în *AIAXI*, 1973; pentru noile mele descoperiri de la *BOA*, vezi supra nota 40.

⁵² Vezi, de exemplu, Prof. Halil Inalcık's *Foreword* to: *Dimitrie Cantemir. Historian of South East European and Oriental Civilizations*, ed. by Al. Duțu & Paul Cernovodeanu. AIESEE, Bucharest, 1973.

⁵³ Mihai Maxim, *Cantemiroğlu (Dimitrie Cantemir)*, în *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 24, Istanbul, 2001, pp. 320-322; idem, *Dimitrie Cantemir (1673-1723)*, în C. Kafadar, H. Karateke, C. Fleischer (eds.), *Historians of the Ottoman Empire/Osmanlı Tarihçileri*, Harvard Univ. Press, 2006 (www.ottomanhistorians.com).

⁵⁴ Vezi, de exemplu, Eugenia Popescu-Judet, *Prince Dimitrie Cantemir Theorist and Composer of Turkish Music*, Pan, Istanbul, 1999.

⁵⁵ O variantă, ușor abreviată, a acestei cercetări, a apărut în limba engleză: Mihai Maxim, *Dimitrie Cantemir and His Time: New Documents from the Turkish Archives*, în *RRH*, tome XLVII, 2008, nos. 1-2, Janvier-Juin, pp. 31-41.

SECȚIUNEA A II-A:

ISTORIA ORĂȘULUI:
BOTOȘANI, DOROHOI, SUCCEAVA

TOPOGRAFIA ORAȘULUI MEDIEVAL MOLDOVENESC: PROBLEME TEORETICE ȘI METODOLOGICE

Monografiile arheologice și istorice dedicate orașului medieval românesc din afara arcului Carpatic au suferit, de la începuturi, de lipsa unei paradigme topografice istorice, element teoretic de bază pentru orice încercare de restituire a structurii și aspectului oricărei locuiri istorice. O paradigmă topografică este un concept prea abstract însă, pentru a fi construit și argumentat ca atare, de aceea principalul instrument de lucru este modelarea, atât teoretică (structurală), cât și topografică (morfologică). În absența unui corpus consistent de izvoare cartografice, augmentat de rezultatele structurate ale cercetării arheologice și documentare, construirea unor astfel de modele pentru orașele medievale este o întreprindere dificilă, care necesită, în primul rând, elaborarea unui set de instrumente și metode care să filtreze, organizeze și coroboreze informațiile disponibile, oricât de fragmentare. Este evident faptul că nucleul unui astfel de *toolkit* de topografie istorică este constituit din instrumentele de analiză și construcție puse la dispoziție de majoritatea pachetelor *GIS* (Sisteme Geografice Informaționale), utilizate pentru extrapolarea intensivă și extensivă a datelor de natură cartografică, topografică, arheologică și documentară.

Definiția orașului incipient, în cadrul paradigmei geografie umane, ar fi o *concentrare a unui număr mare de oameni, agregați în scopuri rezidențiale și productive*¹, iar cantitatea măsurabilă și calitatea care determină încadrarea unei așezări în categoria oraș sunt variabile care depind de contextul social și politic contemporan². Primordial este argumentul ocupațional, cu un semi-argument negativ: locuitorii orașului nu sunt angrenați în majoritate în activități agricole, iar populația orașului nu este auto-suficientă și un semi-argument pozitiv: locuitorii orașului oferă servicii și bunuri comunităților rurale din hinterland în schimbul alimentelor, materialelor de construcții sau combustibilului³.

Analiza și restituirea topografiei unui oraș medieval este o încercare curajoasă, care necesită aportul tuturor izvoarelor (documentare, narrative, arheologice, cartografice) și o metodă eliberată de șabloane, mai apropiată de antropologia modernă a *peisajului cultural*⁴ decât de cercetarea istorică tradițională. Topografia, conform definiției standard a *DELR*, este un termen aplicat forțat tipului de cercetare pe care o întreprindem. Tradițional, literatura de limbă franceză consideră topografia fie o micro-geografie, analitică și locală (în contrast cu Geografia, sintetică și generală⁵), fie o reprezentare a caracteristicilor unei regiuni date, clar delimitate, sub formă grafică sau textuală⁶. În acest context, cercetarea noastră iese cu mult în afara cadrului clar definit de termenul clasic de *topografie*.

Departa de a se dori o simplă descriere micro-geografică sau o simplă reprezentare grafică sau textuală a morfologiei terenului, o topografie istorică a orașului încearcă să realizeze un **model dinamic al unei entități complexe, spațiale și sociale, în cursul unei perioade de timp date**. În fapt, sensul dat de noi topografiei istorice iese în afara sensului geografic, pe care îl păstrează ca nucleu de bază, devenind, prin acrețiunea surselor și metodelor specifice istoriei, arheologiei și antropologiei

¹ Kingsley Davis (ed.), *Cities: Their Origin, Growth and Human Impact*, W.H. Freeman & Co. Publishers, San Francisco, 1973, p. 36.

² David C.Thorns, *The Transformation of Cities. Urban Theory and Urban Life*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2002, p. 116.

³ Gideon Sjoberg, *The Origin and Evolution of Cities*, în *Cities: Their Origin, Growth and Human Impact*, p.108.

⁴ „Kulturlandschaft” sau „Cultural Landscape”, la Octavian Groza devine „peisaj antropizat” (*De re geographica. sau lungul drum al spațiului către teritoriu*, în *Teritorii (Scrieri, dez-scrieri)*, București, 2003, p. 241.)

⁵ Marie-Claire Robic, *Carte et topographie*, în *L'Oeil du Cartographe*, CTHS, Paris, 1995, p. 246.

⁶ *Ibidem*. De remarcă discuția autarei asupra fluidității termenului „Topografie” la teoreticienii dintre 1870 și 1890 (p. 247) oscilând între ...*la topographie est l'étude minutieuse de la structure du sol* ..., produsul unui astfel de studiu minuțios (harta topografică sau modelul în relief) și substantivul sinonim cu *relief* sau cu *morfologie* (p. 249).

sociale, o direcție de cercetare pluridisciplinară foarte apropiată arheologiei peisajului (în forma complexă în care evoluat aceasta în ultimul deceniu⁷). Această extensie trans-geografică devine cu atât mai aparentă atunci când privim topografia istorică în relația acesteia cu geografia istorică, unde dialectica *analitic și descriptiv* versus *sintetic și generalizant* reflectă clar relația dintre *comunități și localități*⁸, pe de o parte, și *populații și teritorii*, de cealaltă.

În fapt, topografia și ecologia urbană, departe de a fi doar un fundal, care evoluează sub propriile cadente, ritmate cosmic și planetar, sau, în cealaltă extremă, cauze determinante, *genii loci* imanente și vigilente ale organismului urban influențându-i constant și decisiv viața, sunt piese componente ale istoriei materializate, care influențează și sunt influențate, care alterează și sunt, la rândul lor, alterate de oraș. Studiul istoriei orașului medieval din spațiul extracarpatic nu poate scăpa de bolile copilăriei, determinismele moștenite, atâta vreme cât nu este conștient acceptată ideea că orașul istoric (indiferent de vechimea zidurilor) există în interiorul topografiei și ecologiei sale, iar acestea, la rândul lor, există, paradoxal, în interiorul orașului. Oamenii care fac istoria alterează, în același timp, locul, *topos*-ul, „culturalizează” peisajul în sensul în care succesul unei civilizații depinde de măsura în care reușește să își adapteze peisajul, iar nu să se adapteze acestuia⁹.

Nu întâmplător, disciplina care a impus și susținut cel mai puternic importanța spațiului în cercetarea socială este geografia umană. Încercarea de a aduce teoria socială marxistă la un numitor comun cu teoria urbană a produs, prin concluziile lui Daniel Harvey¹⁰, axioma influenței directe a locului geografic asupra evoluției individuale a persoanelor. În cazul în care componenta economică a acestei evoluții și, prin extensie, nu doar a persoanei ci și a comunității este considerată determinantă, rezultatul este o teorie a economiei politice a spațiului.

În ultimul deceniu, interesul pentru cercetarea teoretică a interacțiunii dintre cultură și mediul fizic a fost reînnoit de sinteza lui Thomas Gieryn¹¹, care accentuează importanța structurilor spațiale în modelarea comportamentului comunității umane, în detrimentul elementelor care țin de economia politică. Spațiul nu este, astfel, doar un fundal al desfășurării sociale, ci o componentă reală a acesteia, materialitatea spațiului (dincolo de simpla definiție geometrică, neadecvată) este dată de activitatea umană și valorile economice și sociale (care „umplu” geometria nuda). Astfel, topografia peisajului locuit/construit nu este doar un model explicativ și descriptiv al geometriei localității, ci o reprezentare a unui spațiu definit geometric și temporal de activitatea umană, reprezentare instrumentată de înțelegerea și valorizarea spațiului de către comunitate, sub forma unui model social/cultural perceptibil prin intermediul surselor istorice¹².

Figura 3 ilustrează această schemă conceptuală, care marchează traseul localității de la spațiu fizic (geografic) la model topografic istoric, prin intermediul acțiunilor umane de percepere¹³, valorificare, asumare și memorare, folosind paradigma de definire a habitatului ca funcție a spațiului perceput și asumat emisă de Roberts¹⁴ pentru habitatul rural, ilustrată în Fig.1.

Spațiul este permanent format și re-format de utilizatorii săi și, la rândul său, dirijează și alterează acțiunile utilizatorilor. Aspectul material cel mai consistent al spațiului, construcția, nu este un obiect inert ci este un factor important în modelarea geometrică și dinamică a comunității. Acțiunea de a construi are valoare socială și, prin urmare, supusă dezbaterii și deciziei. Odată construită, clădirea, prin intermediul componentelor interne (ziduri, căi de acces și încăperi) restricționează și dirijează acțiunile și viziunea asupra mediului a locatarilor¹⁵. Pe un plan superior materialului imediat, construcțiile sunt în același timp idei, concepte și repere sociale și culturale, care modelează domeniul

⁷ Discuția asupra evoluției conceptului și vocabularului arheologiei peisajului la Kurt F. Anshuetz et al., *An Archaeology of Landscapes: Perspectives and Directions*, in *Journal of Archaeological Research*, Vol. 9, No. 2, 2001; cf. și Colin Renfrew, Paul Bahn (eds.), *Archaeology. The Key Concepts*, Routledge, Londra, 2005, pp.117-118.

⁸ În continuare, termenul de „localitate” este folosit în accepțiunea de poziție, situație, amplasare a unui obiect și, prin extensie, a spațiului concret definit de respectiva poziție.

⁹ Georges Jehel, Philippe Racinet, *La ville médiévale. De l'Occident chrétien à l'Orient musulman (V^e-XIe siècle)*, Paris, 1996, p. 62.

¹⁰ Daniel Harvey, *Social Justice and the City*, John Hopkins University Press, Baltimore, 1973, p.133.

¹¹ Thomas J. Gieryn, *What buildings do*, in *Theory and Society*, 31(1), 2002 pp. 39-41.

¹² Brian K. Roberts, *Landscapes of Settlement. Prehistory to the present*, London, Routledge, 1996, p. 12; James Fernandez, *Emergence and Convergence in some African Sacred Spaces*, in Setha M. Low, Denise Lawrence-Zuniga (eds.), *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*, Blackwell Publishing, Oxford, 2003, p. 187.

¹³ Peisajul este o construcție culturală, care conferă în final spațiului fizic un sens social, Joanna Brück, Melissa Goodman (eds.), *Making places in the prehistoric world: themes in settlement archaeology*, UCL Press, Londra, 2001, pp. 1-3.

¹⁴ Roberts, *op.cit.*, fig. 1.5, p.11.

¹⁵ Gieryn, *op.cit.*, p. 42.

privat, comunitar și public. Teoretic, orașul constă într-o serie de structuri fizice (clădirile și străzile care constituie morfologia localității) împreună cu grupurile sociale care le ocupă¹⁶. Structurile fizice sunt relevante, astfel, doar în contextul interacțiunii cu structurile sociale și culturale, ca sistem urban. Această paradigmă este în fapt o conceptualizare antropologică a schemei structurale al lui Anthony Giddens, în care orașul este un sistem simplu de „reguli și resurse”¹⁷, în interiorul căruia componentele culturale (idei, valori, legi), interacționează cu componentele materiale (persoane, obiecte, construcții). Cotidianul și evoluția personală sunt modelate de gradul de succes cu care individul sau comunitatea reușește să valorifice și să altereze în scop personal resursele și regulile sistemului urban. Prin urmare, cauzalitatea este permanent reciprocă, structurile fiind atât mediu cât și rezultatul acțiunii umane¹⁸.

Este deja demonstrat că relațiile dintre societate și mediul fizic nu sunt niciodată constante sau fixe, datorită faptului că fie și prin perceperea mediului fizic sub formă de peisaj, acesta este alterat, iar utilizarea și ocuparea umană succesive și ciclice nu trebuie relateate cu mediul fizic sau cu peisajul „natural”, nevalorificat, ci cu peisajul deja modificat de activitatea umană (modificat cultural = antropizat), oricât de subtilă sau nesemnificativă cantitativ ar fi alterarea. Modurile de viață perceptibile istoric sunt, în fapt, rezultatele înțelegerii și valorificării de către umanitate, ca proces în timp, a fiecărui tip de mediu, fiecărui peisaj, prin intermediul percepției mediate de experiențe istorice și culturale și modulate de tehnologii, dezvoltate autohton sau împrumutate.

Conexiunile fundamentale dintre localitățile individuale, așezare și teren sunt reunite sub forma conceptelor de *amplasament*, care este porțiunea de teren pe care așezarea este amplasată, fie aceasta fermă izolată, cătun, sat sau oraș, și de *situare*, care este contextul topografic mai larg, relațiile spațiale cu terenul din teritoriul imediat și apropiat. Acest complex set de relații este sintetizat în diagrama din Fig. 2.

Deși concepția de bază a diagramei este a unei așezări rurale și agricole (indiferent de economia majoră, cultivare sau păstorit), aceasta este suficient de generală pentru a fi aplicabilă așezărilor non-agricole. Cercul central reprezintă așezarea propriu-zisă, care este amplasată pe o porțiune de teren (amplasamentul). Terenul poate fi omogen sau diversificat, dar este amplasat în interiorul unui teritoriu care servește locuitorilor pentru subzistență (situarea). Al doilea cerc include șase caracteristici importante care afectează alegerea amplasamentului (aspectul, gradul de expunere, planeitatea, drenajul, sursele de apă și accesibilitatea). Importanța relativă a acestor caracteristici variază de la așezare la așezare și de la regiune la regiune. Conținutul acestora constă în calități care sunt intrinseci amplasamentului așezării și sunt utile sub forma unei paradigme simple necesară evaluării unui amplasament. Aplicarea lor în mod nediscriminat poate conduce la o explicare facilă a proceselor, prin justificarea *post-hoc*, plecând retrospectiv de la situația actuală.

Amplasamentele sunt selectate nu doar pentru calitățile lor intrinseci ci și pentru accesul la resurse economice cheie, care sunt localizate în afara amplasamentului propriu-zis al așezării, fiind deci calități extrinseci, cum sunt accesul la teren arabil și la fânețe, păduri și pășuni, la combustibil și materiale de construcție, la comunicații locale și regionale sau la cursuri de apă sau lacuri și iazuri. Aceste calități implică un set mai complex de decizii evaluative, iar fiecare așezare cu amplasamentul ei reprezintă o matrice de inter-relații între toți factorii enunțați.

Este foarte probabil ca o parte dintre aceste caracteristici să își releve calitatea reală abia după un număr de ani de utilizare (resursele de apă, expunerea la vânturi sau drenajul apelor din precipitații sau topirea zăpezilor), atunci când terenul este deja alterat de comunitatea care îl locuiește și exploatează, de exemplu prin compactarea solului, eroziunea biosolului sau doborârea copacilor din teritoriul imediat. Conștientizarea pericolelor și riscurilor fizice poate apărea doar ca urmare a experienței acumulate în timp, ceea ce sugerează cu multe din deplasările de habitat constatate arheologic sunt rezultatul direct al unor evaluări eronate din faza inițială de selectare a amplasamentelor (de valorificare a peisajului). În orice caz, conștientizarea riscurilor este un element indisolubil legat de modul de viață, în speță integrat în cultura unei comunități date.

Acele caracteristici ale amplasamentului care sunt percepute cultural sunt cu siguranță cele mai dificil de definit, întrucât fiecare comunitate și fiecare cultură are propriul set de astfel de calități de aplicat peisajului în procesul de valorificare a acestuia, iar setul respectiv este fluid în timp, atât ca

¹⁶ *Ibidem*, p. 43.

¹⁷ Anthony Giddens, *Central problems in social theory: Action, structure, and contradiction in social analysis*, University of California Press, Berkeley, 1979, p.96.

¹⁸ *Ibidem*, p. 99.

dimensiuni cât și ca importanță. Totuși, aceste caracteristici percepute cultural pot fi recuperate și analizate în cursul cercetării istorice prin intermediul culturii materiale cercetate arheologic și prin intermediul analizei antropologice a tradiției, conservate oral sau sub formă de informații documentare și narrative.

* * *

În condițiile în care topografia era definită, încă de către Pierre Davity (*Les États et les Empires du Monde* în 1614), astfel: „Topografia, adică descrierea unui loc, nu este altceva decât reprezentarea specifică a unui oraș, cu sau fără teritoriul său”¹⁹, expresia *topografie urbană* ar părea, fără îndoială, tautologică. Înțelesul compusului de origine elină *τόπος γράφεις* este mai complex decât o arată o simplă explicare descriptivă.

Cleric, învățat și călător, născut în 1145 sau 1146 și mort în 1223, Gerald of Wales poate fi numit inițiatorul topografiei descriptive, prin relatarea sa *O călătorie prin Wales*, scrisă înainte de 1215 și tradusă din latină abia în secolul XX. Ceea ce distinge *Călătoria* ... lui Gerald de multele relatări de călătorie mai mult sau mai puțin contemporane este prezența, chiar și în germen, a unor elemente analitice ale habitatului care pot fi regăsite, sub formă de caracteristici intrinseci sau extrinseci, în schema lui Roberts.

Pentru topografii englezi ai perioadei elisabetane, topografia a fost mult mai mult decât o „descriere a locului”. Pentru John Leland (1549, *The Laboryouse Journey and Serche of J. Leylande for Englandes Antiquities*)²⁰ și William Camden (1586, *Britannia*)²¹ analogia biografie – topografie merge dincolo de simpla alăturare etimologică, topografia devenind o „narare” a locului, cu istoria, ecologia și oamenii acestuia. În acest sens, topografia majoră, epică, a Angliei, *periegesis*-ul (Camden fiind elogiat de Anthony à Wood drept un Pausanias al Insulelor Britanice) - (folosirea lui Pausanias ca termen de comparație este justificată ca elogiu, în sensul de părinte fondator al unei literaturi, modalitatea de „topo-narație” a geografului și călătorului grec fiind una fundamental ancorată în statura umană). Deși documentarea de bază este riguroasă și aproape exhaustivă²², textul final este lipsit de dimensiunea analitică, obiectivă, care ar oferi un caracter științific *Periegesis*-ului, dimensiune care interesează, în mod principal, tema cercetării de față, fiind aglutinat din multe și familiare topografii minore. Topografiile Renașterii, în tradiția lui Pausanias, sunt prin excelență experiențe subiective, personale. Exemplul cel mai elocvent este Jean-Jacques Boissard, a cărui *Romanæ Urbis Topographia & Antiquitates* narează simultan Roma clasică și cea renașcentistă prin intermediul a patru „plimbări” pe trasee paralele care pleacă de la castelul Sant’ Angelo²³.

Sensul modern al termenului „topografie” exclude o mare parte din elementul *narativ* al „descrierii”. În franceza modernă, la fel ca și în engleza americană, topografia este exclusiv studiul și descrierea reliefului unei localități, în timp ce engleza britanică păstrează o parte din sensul de generalitate descriptivă a *periegesis*-ului lui Camden sau Boissard. În arheologia modernă, cercetarea topografică a fost înglobată aproape exclusiv sub forma definiției geografice moderne, de morfologie, geometrie și relief ale unei localități, indiferent dacă obiectul cercetării este punctiform sau regional²⁴.

Plecând de la aceste definiții istorice, conturarea conceptului de topografie istorică s-ar rezuma la constrângerea „descrierii” prin obiect (la un moment dat sau într-o perioadă dată, aflate în trecutul istoric al naratorului) și prin metodă (folosirea izvoarelor istorice, de natură cartografică, arheologică,

¹⁹ Groza, *op.cit.*, p. 237.

²⁰ A.W. Ward, W.P. Trent et al., *The Cambridge History of English and American Literature*. III, New York, Bartleby.com (www.bartleby.com/cambridge/213/1507), 2000, p.21.

²¹ *Ibidem*, p. 19.

²² „Pausanias est l'égal d'un philologue ou d'un archéologue allemand de la grande époque; pour décrire les monuments et raconter l'histoire des différentes contrées de la Grèce, il a fouillé les bibliothèques, a beaucoup voyagé, a tout vu de ses yeux. (...) La précision des indications et l'ampleur de l'information surprennent, ainsi que la sûreté du coup d'œil.” Paul Veyne, *Les Grecs ont-ils cru à leurs mythes ?*, Seuil, Paris, 1992, p. 96.

²³ Umanist protestant. Boissard este în același timp pasionat de Antichitate și favorit al papei Paul al IV și al cardinalilor Cesi. Carraffa și Carpi. Topografia sa Romană apare în două volume *in-folio* la Frankfurt în 1597 și 1602, fiind o dezvoltare monumentală, bogat ilustrată, a unei broșuri - ghid publicată pentru uzul pelerinilor și al turiștilor pasionați de Antichitate: Bruno Poulle, *Rome vtu par l'humaniste Jean-Jacques Boissard (1528-1602)*, în *Roma illustrata*, P. Fleury, O. Desbordes (eds.), PUC, Caen, 2008, pp. 365-376.

²⁴ Exemplul cel mai la îndemână este, în același timp, și cel mai grăitor: manualul de *Aplicații ale topografiei și cartografiei în cercetarea arheologică* (Alexandru Morintz, Cristian Schuster, Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2004), pp.12-13 în care topografia este doar o categorie a „măsurătorilor terestre”, referințele autorilor fiind limitate la manualele universitare de geodezie și topografie ale facultăților de geografie, din care autorii compilează abundent și relativ nediscriminat (p. 33, nota 128: „jalonul este o prăjină din lemn de brad cu lungimea ...”).

documentară sau literară). În fapt, constrângerile definitorii ale unei topografii istorice încețosează contururile metodei, limitele dintre „narațiunea” micro-geografică, arheologia peisajului și istoria peisajului cultural devenind permeabile până la inexistență.

Excursul lui Camden, care construiește o istorie a localităților britanice pe fundațiile geografiei ptolemaice în forma romană imperială a acesteia (păstrată ca referință cartografică permanentă), folosind izvoarele documentare, narrative și numismatice, devine un model peren, care se regăsește, în forme mai mult sau mai puțin vizibile, în întregul corpus al literaturii arheologice și de geografie istorică din domeniul cultural anglo-saxon până în secolul 20.

Peisajul antropizat, ca sa folosim conceptul introdus deja în literatura de limbă română (v. *supra*, nota 2), își are originile în bazele teoretice enunțate încă din 1940 de Carl Sauer, fondatorul geografiei umane moderne, exprimând sintetic necesitatea revizuirii paradigmei teoretice a disciplinei²⁵. Peisajul antropizat este definit, la origine, ca *versiunea geografică a economiei unei comunități, constând în procurarea de alimente, adăpost, mobilier, unelte și transport. Exprimate în termeni geografici, acestea se înseamnă câmpuri, pășuni, păduri și mine (terenurile productive), pe de o parte și drumurile și structurile (locuințe, ateliere, depozite) pe de altă parte, pentru a folosi termenii cei mai generali*²⁶. Domeniu și obiectivele generale și specifice ale geografiei umane sunt, prin urmare, studierea, analiza și reconstituirea unui teritoriu a cărui stare naturală este alterată progresiv de locuirea și exploatarea de către o populație (o *cultură* în sensul arheologic) și descrierea stadiilor intermediare și finale a acestei alterări/evoluii a peisajului antropizat. Stadiul evolutiv final al acestei succesiuni de stări *antropizate* poate fi definit restrângând genul proximal al conceptului geografic care stă la baza *topografiei istorice* sub forma noțiunii de „peisaj creat” (*created landscape*) care este introdusă relativ recent (1991) de William Cronon, pentru a defini rezultatul alterării și re-formării substanțiale a peisajului unei așezări prin acțiunea inovațiilor și instituțiilor umane²⁷. Problematika remisă de conceptul de *peisaj creat* se suprapune oarecum obiectului topografiei istorice, utilitatea acestuia pentru demersul nostru fiind diminuată de restricția de bază a „alterării și re-formării semnificative”. Cu alte cuvinte, *peisajul creat* se raportează la *peisajul antropizat* ca anvelopă conceptuală, *peisajul natural* fiind alterat progresiv, până la aneantizare.

Peisajul creat nu există înainte de un moment/punct teoretic, fiind astfel independent de localitate și temporalitate, în consecință anistoric și inutil ca obiect al Topografiei istorice. La jumătate de secol după Sauer, însuși conceptul de „peisaj” suferă o mutație profundă, datorate redefinirii noțiunii de către Daniel Cosgrove²⁸, sub forma peisajului care este, de fapt, rezultatul interpretării umane a lumii, o reprezentare a universului sensibil într-o paradigmă necesar ideologică. Colorarul acestei mutații conceptuale este acela că peisajul nu are existență în absența unui observator uman capabil de interpretare²⁹. Această interpretare a *peisajului* conferă, în fapt, conținut și realitate arheologiei peisajului, redefinind relația dintre peisajul „natural” și cel antropizat în sensul unei simplificări, ca o relație de la reprezentarea statică la cea dinamică, de la percepție la intervenție, în care *peisajul creat* este manifestarea de maximă energie a reprezentării dinamice a lumii perceptibile.

Plecând de la corelația *topografic*-specific contra *geografic*-general, topografia istorică se poate constitui într-o formă localizată de studiu analitic a *peisajului antropizat*, în accepțiunea de conținut descriptiv al geografiei umane a acestuia. Domeniul spațial al topografiei istorice ar fi, astfel, *local*, în subordonare față de domeniul spațial *teritorial* (de la regional la continental) al geografiei umane.

Adeseori, încercarea de restituire a istoriei unui organism urban se bazează pe simpla constatare a supraviețuirii acestuia și pe urmărirea, enumerativă și descriptivă, a fazelor sale de evoluție și de regresie. În acest context, topografia și ecologia istorice ale unui oraș sunt doar cauze, printre altele, care contribuie, într-o măsură mai mare sau mai mică la accesul la istorie al orașului. În cazul orașului nostru, datele necesare unei astfel de restituiri sunt atât de precare, în întregul demers pare a fi sortit unui aventuros eșec. Cu toate acestea, datele nu lipsesc, ci sunt doar prea răsfirate pentru a putea încheia o imagine solidă: interesul, în acest context, fiind unul de metodă și de punere la punct a

²⁵ În discursul adresat Asociației Geografilor Americani în calitate de președinte, decembrie 1940, Baton Rouge LO. Text on-line la http://www.colorado.edu/geography/giv/sauer-co/1941_fhg/1941_fhg.html ca (Carl-Edwin Sauer), *Foreword to Historical Geography*.

²⁶ Sauer, *op. cit.*, traducerea noastră.

²⁷ William Cronon, *Nature's Metropolis Chicago and the Great West*, W. W. Norton Publishers, New York, 1991, p. 23.

²⁸ Daniel Cosgrove, *Social Formation and Symbolic Landscapes*, Crookhelm, London, 1984.

²⁹ Robert Layton, Peter J. Ucko (eds.), *The Archaeology and Anthropology of Landscape. Shaping Your Landscape*, Routledge, London, 2009, p. 8.

conceptelor și dinamicii necesare unei cercetări cu un asemenea obiectiv, în condițiile precarității datelor de bază, situație valabilă nu doar pentru orașul nostru, ci pentru majoritatea organismelor urbane cu existență istorică din spațiul extra-carpatic.

Așadar, o topografie istorică a unui oraș medieval moldovenesc. Probabil cea mai reușită exemplificare ieșeană a concepției lui Leland și Camden ar fi monografia *Orașul Iași* a lui N. A. Bogdan, o topografie minoră, nu în sensul dimensiunilor fizice sau în cel al derizoriului, ci în sensul familiarului, al unei dimensiuni comprehensibile la nivelul uman. Elaborarea unei topografii sistematice, metodice a unui oraș medieval moldovenesc nu este numai supusă servituților generate de precaritatea izvoarelor, ci și celor generate de precaritatea metodei sau, mai degrabă, de absența acesteia. Precaritatea izvoarelor face ca „nararea” locului, a orașului, să nu poată fi făcută decât în planul unui prezent, extins cu una sau două generații ale memoriei orale. Astfel, *periegesis*-ul lui Cantemir include memoria unei „vânători de antichități” în ținutul Fălciului³⁰, iar N. A. Bogdan relatează, la persoana I, amintirea unei convorbiri cu „răposatul inginer G. Bayardi”³¹ despre descoperirile arheologice ale acestuia de la Curtea Domnească. Trecutul locului, istoria orașului, sunt statice, imagini înșiruite, desprinse din documentele păstrate și din cronică, ancorate puternic la planul dominant și determinant al prezentului ca tot atâtea carote stratigrafice. Ceea ce lipsește din topografia lui N.A. Bogdan este analiza, încercarea de a explica metodic, viziunea. Reluând analogia biografiei – topografie, *Monografia istorică și socială* a Iașilor lui N. A. Bogdan reușește să fie un text bogat, erudit și bine scris, o „narare”, într-adevăr (nu a unei vieți, ci a unui oraș), dar romanțată.

Biografia orașului se confruntă, în realizarea sa, cu problema majoră a scării diferite de timp dintre durata medie a vieții umane (biografia, în adevăratul sens al cuvântului) și durata existenței organismului urban, care este departe de a fi doar o multiplicare de foarte multe ori a duratei medii a unei generații umane. Analogia conține propriile defecte, cel mai nociv fiind simplificarea ciclurilor și a terminologiei asociate, conform modelului biografic, spre exemplu, folosirea nu doar a termenilor „biologici” de naștere, maturitate, boală, ci și a conținutului acestora, tratând, de exemplu, apariția orașului ca un eveniment punctiform, care ar putea fi localizat cu precizie în timp, analog nașterii subiectului uman al unei biografii.

Principala problemă de metodă a unei topografii „istorice” a orașului moldovenesc este definirea clară a „domeniului de activitate” și a obiectivelor. Adunarea exhaustivă a informației istorice și geografice disponibile și apoi etalarea acesteia, în ordine cronologică, este modelul omniprezent. Această cale satisface, într-adevăr, definiția literală a monografiei, dar domeniul de activitate (istoria, geografia sau demografia, moravurile sau apartenența statală, epocă istorică sau perioadă culturală etc.) este difuz, iar obiectivele majore, în afară de cel auto-conținut, de etalare exhaustivă a informației, sunt nedefinite. Cele mai probabile cauze ale acestor deficiențe se găsesc în mereu blamata precaritate a izvoarelor. Lipsa unei cartografii minore pentru perioada de dinainte de 1750, raritatea surselor documentare cu conținut descriptiv, incoerența izvoarelor iconografice și artistice în domeniul imagisticii urbane, au făcut ca extrapolările necesare oricărei reconstituiri a spațiului istoric să fie construite direct pe baza informațiilor documentare de natură spațială, indiferent de relevanța temporală a acestora. Lipsa unei integrări spațiale a informației documentare acumulate a determinat caracterul „monografic” (superficialitate analitică, soliditate, lipsă de viziune) a majorității textelor dedicate istoriei urbane și locale. Pragmatismul ancilar al geografiei în epoca pozitivismului (conform geografilor înșiși³²) nu a mai evoluat, pentru istorici, dincolo de: „Capitolul II Mediul geografic și cel natural”.

Corectarea acestor deficiențe ar sta, în opinia noastră, în ordonarea datelor disponibile, documentare, narrative, arheologice, de la bun început în contextul lor spațial și cronologic³³, înainte de a le folosi pentru extrapolări sau analize. Această evaluare a informației ar servi, în același timp, la o bună definire a limitelor studiului, ca și la o stabilire clară a obiectivelor acestuia. În cazul nostru, studierea topografiei orașului medieval moldovenesc este clar conturată de disproporția masivă dintre informațiile documentare, narrative, literare, iconografice etc., păstrate de dinainte de 1600 și de cele de

³⁰ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p.29.

³¹ N.A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială. ilustrată*, (ediția a III-a), Tehnopress, Iași, 1997, p. 21.

³² Groza, *op.cit.*, p. 238.

³³ Exemplul, deja cunoscut, al atestării mahalalei Arcari în Iași, care nu trebuie separată de contextul spațial, „pre Podul Vechi...aproape de besereca armenescă” și de cel temporal: datarea documentului, 8 februarie 1676, contexte care fac dificil de extrapolat și evaluat importanța arcarilor în plină perioadă de fundare a orașului. (*Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. II, editor I. Caproșu, Iași, 2000, p. 402; vol. III, editor I. Caproșu, Iași, 2000, p. 148, p. 434, în continuare: *Documente Iași*).

după acest prag cronologic abstract, studiul trebuind separat conform celor două domenii cronologice. În același timp, obiectivele devin diferite, din același motiv, pentru prima perioadă documentară, topografia va fi una majoră, a conturilor și reliefulurilor largi, generale, în timp ce pentru a doua perioadă documentară obiectivul general ar fi alcătuirea de topografii minore, de detaliu. Cu siguranță, topografia „istorică” poate fi genul de cercetare care ar putea umple o parte din golul dintre studiul monografic local sau regional, cu facilitățile și servitudinile sale, și sinteza de istorie urbană medievală moldovenească, oferind acesteia din urmă îndreptările metodologice, datele analitice și modelele sintetice necesare depășirii stadiului de mimare difuză a sintezelor produse de mediistica europeană.

Istoriografia orașului medieval între Carpații Orientali și Prut este în egală măsură timpurie cronologic (începând cu *Descrierea Moldovei*) și bogată în număr de texte, direcții de cercetare și metode de abordare. Constanta care trebuie evidențiată este predilecția autorilor pentru studierea a doar două caracteristici majore ale orașelor medievale și din Moldova și a habitatului urban medieval în general: cronologia și funcționalitatea. Pe larg, aceste două obiective ale cercetării istorice sunt datarea cât mai precisă a perioadei de apariție a orașului medieval ca tip clar definit de habitat și cultură și stabilirea unei cronologii urbane relative la cronologia politică și economică a Moldovei medievale și a Europei Centrale și de Est, pe de o parte, și stabilirea și demarcarea elementelor structurale din spectrul funcțional al orașului medieval moldovenesc (comercial, productiv, fiscal, administrativ, judecătoresc, religios, etc.) împreună cu clarificarea rolului jucat de fiecare dintre aceste elemente în procesul de apariție și în evoluția ulterioară a orașelor și orașului. În acest context istoriografic, problematica spațiului în istoria urbană și a alterării culturale reciproce dintre comunitate și localitate, în speță problematica peisajului, a topografiei istorice, a reliefului antropoc și a evoluției acestora în timp, constituie o anexă metodologică la cronologia urbană, un argument iar nu un obiectiv de cercetare.

În absența unui corpus documentar consistent, aceste eforturi de cercetare au trebuit să utilizeze paradigmele spațiale și funcționale construite pentru orașele medievale din restul Europei, cea Centrală în primul rând, dar și pentru Europa Atlantică sau cea Mediteraneană. Aceste paradigme sunt adaptate, cu mai mult sau mai puțin succes, corpusului de informație acumulat în domeniul culturii materiale de un secol de cercetări și descoperiri arheologice. În mod firesc, o astfel de bază teoretică, metodologică și de surse a dirijat efortul de studiere a istoriei orașului medieval moldovenesc (a orașului medieval extracarpatic în general) în direcția unui economism adaptat la cantitatea și calitatea surselor istorice disponibile.

Opera istorică a lui Mircea D. Matei reprezintă această realitate istoriografică în mod exemplar³⁴. Subliniind importanța schimburilor comerciale și a producției manufacturiere în apariția și evoluția cu succes a așezărilor și modului de viață urban, M. D. Matei atribuie puterii politice și dirijismului economic profesat de aceasta rolul decisiv în inițierea și susținerea constantă a procesului de urbanizare în Evul Mediu și perioada modernă timpurie. Chiar dacă modelul relativ dinamic propus este viabil în parametrii surselor cunoscute, utilizarea unei paradigme spațiale central-europene și atlantice face ca definirea și elucidarea unui Ev Mediu urban românesc să fie, pentru M. D. Matei și arheologii din grupul economist, un obiectiv sisific.

Realizarea unui model teoretic al orașului medieval moldovenesc, cu structurile și aparența specifice, necesită, în general, coroborarea atentă a informațiilor din izvoarele scrise, documentare sau narative, cu analiza de plan efectuată asupra izvoarelor cartografice în combinație cu documentele topografice moderne, la care se adaugă informațiile furnizate cercetările arheologice și de descoperirile fortuite. Consensus analitic necesar este rareori întrunit în realitate, datorită rarității și eterogenității informațiilor documentare și cartografice referitoare la intervalul temporal al Evului Mediu propriu-zis, deficiențe care nu pot fi suplinite de informațiile arheologice eterogene. O analiză coerentă a conținutului și formei topografiei urbane nu poate să nu treacă prin studierea și înțelegerea peisajului urban (*townscape*)³⁵.

³⁴ Mircea D. Matei, Stela Chepte, *Political Factor and Cities in the Middle Ages*, în *HU*, XIV (2006), 2, pp. 226-227. face un sumar teoretic al cercetării lui M. D. Matei, cf. și Mircea D. Matei, *Orașul medieval din spațiul românesc. Opini cu privire la orientările actuale din cercetarea românească a orașului medieval*, în *HU*, I (1993), 1, pp. 9-18; Idem, *Câteva precizări cu privire la contribuția arheologiei la cunoașterea civilizației urbane medievale românești*, în *HU*, II (1995), 1-2, pp. 47-56; Idem, *Geneză și evoluție urbană în Moldova și Țara Românească*, Iași, Helios, 1997 și mai ales sinteza, sperăm definitivă, *Studii de istorie orășenească medievală (Moldova, sec. XIV-XVI)*, ed. a II-a, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2004.

³⁵ „Funcțional, caracterul geografic al unui oraș este determinat de importanța a economică și socială într-un context regional dat, indiferent dacă orașul este considerat „spațiu central”, oferind servicii către „hinterlandul urban”, sau un „oraș specializat”. Din

Elementele fizice care constituie planimetria unui oraș se împart în trei categorii fundamentale: rețeaua de comunicații (drumurile de tranzit, străzile de acces, ulițele intermediare și potecile), structura loturilor și a celorlalte unități de proprietate și locuire și clădirile care ocupă aceste unități. Analiza de bază a lui Dickinson, cu aplicare la orașele medievale germane, a fundamentat, acum jumătate de secol, bazele metodologice ale analizei morfologice, arătând și limitarea acestei analize în absența aparatului analitic istoric³⁶, constând, în principal în faptul că elaborarea modelelor istorice urbane doar pe baza rețelei stradale este o întreprindere nesigură³⁷.

În consecință, atât analiza topografică cât și coroborarea documentară necesită un grad ridicat de extrapolare, folosind, cel puțin în cazul orașului Iași, stocul important de documente din secolul al XVIII-lea și planurile cadastrale din secolul al XIX-lea. Cercetarea arheologică sistematică a orașului medieval pe teritoriul României a fost aproape complet deraiată de programele de dezvoltare urbană din ultima jumătate de secol, care, prin restricțiile impuse au modificat puternic spectrul descoperirilor, influențând, astfel interpretarea rezultatelor. Această direcție de evoluție a alterat și mai mult structura și aparența depunerilor istorice medievale din subsolul orașului, care au caracteristici speciale, datorate materialelor de construcție perisabile, cu amprentă arheologică foarte redusă și ciclurilor frecvente de incendiere – nivelare – reconstrucție. Informațiile documentare despre reutilizarea materialelor din structura de rezistență a clădirilor demolate/distruse abundă.

Din această perspectivă, cercetarea de topografie urbană nu se poate dispensa de metodele și rezultatele oferite de **arheologia urbană**. Această specialitate arheologică constă, în teorie, din integralitatea cercetării efectuate de arheologi în și asupra orașului. Natura specială a mediului urban determină specializarea creativă a metodelor proprii și teoriei subiacente. Definirea arheologiei urbane nu este o întreprindere chiar atât de simplă pe cât ar părea la prima vedere. Timp de mai multe decenii a persistat o dihotomie între „arheologia în oraș” și „arheologia orașului”. Prima accepțiune acoperă totalitatea cercetării arheologice desfășurate în și pe teritoriul fizic al orașului, având la bază definirea orașului ca mediu distinct definit (similar văii unui râu sau pădurii tropicale), ce necesită aplicarea unui set specific de metode, indiferent de elementele de cultură materială investigate sau de tipul de cercetare aplicat. Cea de-a doua accepțiune implică studierea cu metode arheologice a fenomenelor urbane *per se*, această abordare implicând tratarea orașului atât ca mediu specific cât și ca subiect al cercetării. Această dihotomie este practic irelevantă atâta vreme cât *arheologia orașului* este, de fapt, o submulțime a *arheologiei în oraș*. A doua definiție este mai cuprinzătoare și, prin urmare, mai adecvată în acoperirea unui număr de probleme metodologice importante.

Cea mai urgentă dintre aceste probleme metodologice constă în gradul în care integritatea surselor arheologice este menținută într-un mediu agresiv ca cel al dezvoltării urbane, indiferent dacă aceste surse sunt legate sau nu de fenomene urbane. După un secol de arheologie urbană în Europa a devenit clar că dezvoltarea urbană nu rezultă în mod necesar în distrugerea surselor arheologice. Dimpotrivă, în multe cazuri procesele de urbanizare și de creștere urbană au un aport pozitiv la valorificarea și/sau conservarea monumentelor arheologice.

Arheologia urbană poate fi privită ca un tip distinct de cercetare din mai multe puncte de vedere. Diferențele specifice de natură metodologică derivă din mediul special în care se desfășoară activitatea de teren (arheologia în oraș). Cele de natură teoretică sunt generate de teme importante de cercetare care nu pot fi elucidate decât în mediul urban (arheologia orașului). Orașul este o entitate complexă ale cărei componente au fost studiate de o varietate de direcții de cercetare, iar valoarea cooperării interdisciplinare a fost recunoscută și apreciată de arheologi urbaniști. Majoritatea proiectelor de cercetare urbană sunt structurate în jurul contribuțiilor și expertizei din mai multe domenii distincte, academice sau aplicate, iar colaborarea respectivilor specialiști și experți este planificată și parte integrală a efortului de cercetare.

punct de vedere morfologic, acest caracter se regăsește sub forma fizionomiei sau a *peisajului urban* (*townscape*), care este o combinație dintre planimetrie, aranjamentul reliefului construit și structura de utilizare a terenului” (traducerea noastră), M.R.G. Conzen, *Alnwick – Northumberland. A Study In Town Plan Analysis*, în *Transactions And Papers* (Institute Of British Geographers), 27 (1960), p. 3.

³⁶ Robert E. Dickinson, *The Morphology of the German Medieval Town*, în *Geographical Review*, 35, 1/1945, *passim*. Metodologia analizei geografice a morfologiei urbane, pe baza planimetriei a rămas fundamental aceeași (cu aceleași limitări), pe parcursul ultimelor cinci decenii ale secolului al XX-lea, cf. și Lavedan, Huguency, *op.cit.*, Droz, Geneve, 1974.

³⁷ Două decenii după Dickinson, analizele de morfologie urbană pentru Anglia medievală ale lui Conzen au definitivat metodologia analizei de plan pentru orașele medievale, cf. și expunerea metodologică Conzen, *op.cit.*, pp. 2-16.

Un subiect major al arheologiei urbane este fenomenul de urbanizare, ansamblul proceselor generale legate de apariția și evoluția orașelor. În mod logic, accentul este pus pe caracteristicile materiale și spațiale ale fenomenului de urbanizare (componenta fizică). Modurile evolutive în timp ale acestor caracteristici, în decursul urbanizării, constituie una dintre problemele teoretice majore. În același timp, descifrarea relației dintre structurile materiale și spațiale, pe de o parte, și realitatea culturală și comportamentală (componenta antropologică) constituie provocarea majoră, de natură metodologică, a cercetării urbanistice.

Natura intrinsec diacronică a arheologiei urbane permite evaluarea empirică a unui număr de modele variate de urbanizare. Aceste modele își au originea în alte discipline (geografie umană, urbanism și planificare, arhitectură etc.) și sunt adesea modificate sau complet desființate de datele aduse la lumină de arheologia urbană. Modelele clasice, funcționaliste, ale emergenței și dezvoltării urbane (Park și Burgess³⁸ sau Sjöberg³⁹) au fost deja supuse testării de către datele și contextele elaborate de arheologia urbană. În plus, imposibilitatea cuantificării și evaluării cantitative a procesului de urbanizare (teorie emisă din zona cercetării istorice și antropologice⁴⁰) a fost parțial demontată de rezultatele arheologiei urbane. În consecință, contribuția arheologiei urbane la cercetarea urbanismului a trecut deja de stadiul empiric, al verificării pe teren a teoriei, la elemente de sinteză și teorie a urbanismului, valoroase datorită perspectivei unice și novatoare.

Un alt domeniu de cercetare în care arheologia urbană aduce o contribuție decisivă în cadrul istoriei urbane este studiul compoziției etnice a localităților cu existență istorică. Orașele sunt localități care concentrează, prin natura lor, un complex etnic variat. Din punct de vedere social, interacțiunea dintre grupurile etnice este mai intensă și cu rezultate materiale mai sesizabilă în mediul urban. Identitatea etnică este conservată timp de mai multe generații, rezultând astfel complexe de cultură materială pe care structurile comportamentale, culturale și fizice sunt mult mai vizibile, putând fi studiate cu rezultate foarte bune.

Orașele sunt concentrări de forme arhitecturale cu origini atât în trecut cât și în prezent. Majoritatea acestora se află la suprafața solului, făcând ca cercetarea de arheologie urbană să fie mai puțin costisitoare, în termeni financiari și de timp, decât dacă respectivele forme arhitecturale ar fi îngropate în sol, necesitând excavare. Arhitectura este relativ permanentă și bine conservată, cel puțin în comparație cu celelalte componente ale izvorului arheologic, în timp ce artefactele arhitecturale reflectă adesea identitatea etnic-comunitară, fiind și reprezentări ale structurilor comportamentale specifice. Identificarea și documentarea etnicității izvorului arheologic rămâne, totuși, o întreprindere problematică. Un prim motiv pentru aceasta este inabilitatea de a diferenția între elementele materiale specifice etnicității și cele specifice altor tipuri de identitate socială, mai ales socio-economice. Într-adevăr, s-a afirmat adesea că o clasă economică apare mai vizibilă decât un grup etnic într-un context arheologic dat fiind, prin urmare, investigată cu mai mult succes prin metodele arheologiei urbane.

În măsura în care orașele sunt concentrări de grupuri umane diverse, componente interactive ale unor sisteme sociale complexe, rezultă că orașele conțin, în același timp, un număr mare și variat de exemple de statute și roluri socio-economice. Ca și în cazul etnicității, investigarea interacțiunilor socio-economice este o direcție prioritară pentru cercetarea de arheologie urbană.

Problemele legate de mediu constituie de asemenea o preocupare pentru arheologia urbană, de vreme ce orașele, prin însăși existența și evoluția lor, au un impact profund asupra mediului, iar acesta, la rândul său, joacă un rol critic în modelarea caracteristicilor localității urbane. Această relație a fost studiată mai profund prin intermediul arheologiei urbane, iar datorită contribuției arheologiei urbane orașul medieval este în prezent puternic ancorat în mediul sau natural, pe care îl determină și de care este determinat, iar nu oarecum detașat de mediu, suprapunând-ul, conform teoriilor urbanistice clasice. De fapt, orașele sunt mai dependente de mediu pentru supraviețuire decât alte localități, datorită densității ridicate de locuire și a diversității ridicate a activităților⁴¹.

* * *

³⁸ E. W. Burgess, *The growth of the city*, în Robert E. Park, Ernest W. Burgess, (eds.), *The City: Suggestions for Investigation of Human Behavior*

in the Urban Environment, (ediția a II-a), Chicago, University of Chicago Press, 1984, p. 62.

³⁹ Gideon Sjöberg, *The Preindustrial City. Past and Present*, Free Press, Glencoe, 1965, pp. 27-32.

⁴⁰ Lewis Mumford, *The City in History, its Origins, its Transformation and its Prospects*, Mariner Books, New York, 1968, pp. 94-102.

⁴¹ Charles E. Orser (ed.), *Encyclopedia of Historical Archaeology*, Routledge, New York, London, 2002, *sub voce* „urbanization”, p. 616.

Din punctul de vedere al topografiei istorice, reconstituirea și modelarea sunt dependente cu deosebire de spațiul cultural memorat, transmis sub forma referințelor spațiale din sursele istorice. Interpretarea acestora în scopul reconstituirii topografice este mediata de analiza componentelor culturale ale spațiului, pe care le-am numit *topomeme*. **Proxemica**, studiul utilizării spațiului de către oameni ca aspect al culturii, este disciplina care acoperă analiza topomemelor.

Încă din 1955 psihologul american Irving Hallowell identifica componente culturale în orientarea spațială, conducând la concluzia că paradigmele spațiale stau la baza concepției despre lume și a percepției poziției proprii, fiind și mijloacele simbolice pentru orientarea în ambientul spațial care transcende experiența personală. Aceste elemente teoretice vor fi asamblate într-un sistem antropologic coerent de Edward Hall, autorul conceptului de *Proxemică*, sub care a integrat ansamblul modalităților și mecanismelor prin care cultura alterează și dirijează percepția spațiului și comportamentul. Hall definea formal conceptul de *spațiu personal* ca element al interacțiunilor sociale și fizice, spațiu care este determinat cultural⁴². Conceput ca o bulă care înconjoară fiecare individ, spațiul personal variază ca mărime în funcție de tipul de relație și situație sociale, Hall definind patru etaje: intim, personal, social și public. Datorită faptului că aceste limite sunt acceptate tacit, indivizii le conștientizează doar în momentul în care sunt depășite. Limitele celor patru etaje sunt dependente social și, prin asumare și memorare, devin componente culturale, care modelează intens și specific referințele spațiale conținute în cultura transmisă istoric. Specificitatea este definită la nivel de individ și de situație, datorită faptului că persoanele nu doar structurează spațiul în mod diferit, dar îl și percep și asumă în mod diferit, senzorial și cultural, fiind selectiv în acceptarea informațiilor senzoriale sau alterând peisajul construit pentru a obține confortul cultural optim⁴³.

* * *

Dacă perceperea, asumarea și memorarea spațiului reprezintă componentele interfeței umane a instrumentarului cercetării de topografie istorică, morfologia propriu-zisă, conservată sub forma surselor cartografice și a analizei planului actual, este valorificată prin intermediul **analizei habitatului**.

Această direcție de cercetare a devenit o parte importantă a setului de metode din cadrul cercetării arheologice în ultima jumătate a secolului XX. Importanța este dată de înțelegerea faptului că localizarea și topografia așezărilor temporare, a satelor, orașelor, drumurilor, canalelor și a altor elemente de habitat uman sunt la fel de importante ca și înțelegerea artefactelor descoperite în interiorul habitatului. Analiza de habitat este la fel de importantă pentru arheologia medievală și urbană ca pentru arheologia preistorică, domeniul în care acest tip de analiză a fost inițial valorificat cu succes⁴⁴.

Unul dintre aspectele importante ale analizei habitatului este dat de posibilitatea efectuării la nivele diferite. Modalitățile de definire a nivelurilor analizei sunt nenumărate, fără a putea decide cu certitudine care dintre acestea sunt corecte sau adecvate și care nu. La mijlocul anilor 70 David Clarke⁴⁵ concepe un sistem tripartit de clasificare a nivelurilor analizei habitatului, care este util pentru a exemplifica acest concept: cel mai de jos nivel desemnat de Clarke, *micro-habitatul*, este definit de interiorul structurilor, astfel încât nivelul de analiză poate fi localizat de locuință.

O cercetare de arheologie medievală/urbană focalizată pe *micro-habitat* și care studiază o locuință de secol XVII poate analiza aranjamentul camerelor, posibilul amplasament al mobilelor în interiorul camerelor și localizarea ușilor și ferestrelor locuinței. Relațiile dintre structuri în interiorul siturilor este nivelul *semi-micro-habitatului* la Clarke, în care cercetarea este axată pe distanța dintre locuințe, aranjamentul locuințelor în interiorul așezării și amplasarea căilor de acces și de tranzit. Analiza *macro-habitatului* este nivelul maxim de analiză identificat de Clarke și are ca obiect structura de amplasare a așezărilor în interiorul unui teritoriu delimitat eco-geografic sau a unui peisaj definit sau distanțele dintre așezări. Specificul regional al analizei lui Clarke (în calitate de preistorician) face ca nivelele definite ale analizei de habitat să se oprească la *macro-habitat*. Arheologia medievală și post-medievală a adăugat un al patrulea nivel, acela al *supra-macro-habitatului*, adică nivelul intercontinental și global, perioada modernă timpurie fiind marcată de debutul interacțiunilor la scară foarte largă, având ca unități de măsură civilizații și continente.

⁴² Edward T. Hall, *Proxemics*, în Low & Lawrence-Zuniga (eds.), *The Anthropology of Space and Place ...*, p. 51 și urm.

⁴³ Ciprian F. Ardelean, *The Grammar Of Social Space: An Anthropological Approach On Human Proxemics*, în *Buletin De Antropologia Americana* 37, 2000-2001, Ciudad de Mexico.

⁴⁴ Lewis Binford, *The Archaeology of Place*, în *Journal of Anthropological Archaeology*, 1 (1982), pp. 5-6.

⁴⁵ D.L. Clarke, (ed.) *Spatial Archaeology*. Academic Press. Londra. 1977, p. 83.

Analiza habitatului este o întreprindere complexă datorită numărului mare de variabile pe care cercetarea arheologică le poate identifica în interior și între așezări. Spre exemplu, metodologia de cercetare impune definirea: „localitatea” (în general, amplasamentul unui obiect), „distanța” (considerat, în general, ca distanța dintre *localități*) și „limita” (obiectul fizic care mărginește o *localitate* sau o *distanță*). Existența izvoarelor cartografice și documentare face posibilă relevarea modului în care populația istorică a așezării conceptualiza localitatea, distanța și limita. Considerând Curtea Domnească drept exemplu, putem atribui construcțiilor din interiorul incintei calitatea de „localități” și spațiilor dintre acestea calitatea de „distanțe”, în timp ce exteriorul zidului de incintă poate fi considerat „limita” habitatului. Curtea interioară, în această structură conceptuală, devine, paradoxal, o „distanță”. Coborând, însă nivelul analizei, interiorul unei clădiri devine, la rândul lui, un habitat (micro-habitat), cu diferitele camere și încăperi ancilare calificate drept „localități” și traseele care le unesc calificate drept „distanțe”, zidurile exterioare ale clădirii jucând rol de „limită”. La nivelul macro-habitatului, orașul în sine este un „localitate”, drumurile care îl unesc de așezările învecinate devenind „distanțe”. Luând în calcul complexitatea teoretică a elementelor de habitat și a relațiilor dintre acestea, devine naturală difuzia metodologică dintre arheologie și geografia umană, analiza habitatului fiind exemplul cel mai concludent.

* * *

Analiza spațială în domeniul arheologiei medievale este focalizată pe studiul relațiilor dintre oameni și spațiu, în special ordonarea, organizarea și reorganizarea spațiului în sine sub formă de spațiu social. Spațiul este conceptualizat ca o categorie a culturii materiale sau un artefact a cărui analiză poate fi valorificată în sensul înțelegerii mai profunde a unor procese sociale, economice sau politice⁴⁶. În plus spațiul nu reflectă doar acțiunea socială, ci este un agent activ în mediere și crearea de relații sociale. Reflectând nivelele de scară ale analizei habitatului, analiza spațială în arheologie are ca obiect regiunea, orașul, cartierul, satul, situl, incinta/curtea și clădirea. Gama perspectivelor teoretice în analiza spațială se întinde de la abordări funcționaliste, structuraliste și comportamental-cognitive până la teoriile marxiste. În acest cadru, cercetarea antropologică și istorică asociată arheologiei explorează dimensiunile spațiale ale alterării mediului și gestionării resurselor, ale agriculturii, dezvoltării urbane și producției materiale, ale ierarhiilor economice și sociale și deplasărilor indivizilor și comunităților, în special în măsura în care dimensiunile spațiale ale acestor procese reflectă probleme legate de identitate socială, etnică, rasială sau sexuală.

Aplicarea analizei spațiale în arheologia medievală este o metodă care își are originile în mai multe ramuri ale cercetării: arheologia preistorică, geografia istorică, ecologia culturilor și în studiul arhitecturii vernaculare. La bază, primele studii asupra habitatului în preistorie au căutat să descifreze structurile de utilizare a spațiului, în special la nivel regional, interpretând aceste structuri ca produse ale interacțiunii dintre mediu și tehnologie, valorificând direct, în același timp, date analizei habitatului în elaborarea de concluzii asupra organizării sociale, politice și religioase a comunităților preistorice.

Organizarea spațiului este impunerea unor șabloane culturale asupra realității fizice și este un proces a cărui desfășurare și reguli constituie permanente subiecte de cercetare teoretică, cercetare fundamentată pe observațiile practice efectuate asupra peisajului antropizat, locuit și construit.

Conceptele nucleu-periferie sau centru-periferie își au originea în cercetarea teoretică din domeniul geopoliticii și geografiei economice și pot fi aplicate la scări variate, de la geopolitica mondială sau continentală la economia, cultura și topografia localității. Argumentul de bază al acestor modele constă în ideea că zona centrală se dezvoltă ca rezultat al unor avantaje inerente, date de amplasare și de condițiile fizice (în general resurse agricole de bună calitate, resurse minerale ușor accesibile, culoare de comunicații și de transport facile, vecinătăți favorabile), care se manifestă singular sau, cel mai adesea, în combinații și care creează un potențial pentru creștere economică mult mai ridicată decât cel al regiunilor înconjurătoare. Nucleul devine astfel amplasamentul pentru cea mai eficientă și mai intensă utilizare a resurselor, cu potențialul de atragere de resurse suplimentare, sub formă de mână de lucru, intelect, materii prime și capital. Aceste resurse mobile sunt inițial atrase către nucleu din regiunea imediat înconjurătoare apoi, treptat, din zone tot mai îndepărtate. Rata de creștere a nucleului este atât de ridicată, încât acesta devine în mod natural centru cultural și politic, radiind către periferie. Creșterea, care aduce o îmbunătățire a comunicațiilor și transportului, provoacă și un

⁴⁶ Elizabeth C. Robertson și colab. (eds.) *Space and Spatial Analysis in Archaeology*, University of Calgary Press, Calgary, 2006, p. xiii.

drenaj parazitic al periferiei de resurse și persoane. Periferia devine astfel o sursă de materii prime și piață de desfacere pentru produsele secundare și terțiare ale nucleului.

* * *

Modelele de tip nucleu-periferie sunt foarte utile pentru înțelegerea problematicei habitatului istoric și, în general, a celei geografiei umane. Aceste modele au în teorie două nivele de semnificație. În primul rând, acestea pot identifica situațiile temporare din perioada de dezvoltare a unei așezări, indiferent de localitate, în condițiile în care periferia, adesea, în această etapă, sub formă de frontiere liniare sau teritoriale, conține așezări cu caracteristici diferite de cele ale așezărilor deja amplasate în regiunea-nucleu. În al doilea rând, modelele nucleu-periferie pot fi utilizate pentru identificarea structurilor stabile, de bază, care configurează caracteristicile de habitat ale unui stat.

Diferențele care separă nucleul de periferie sunt departe de a fi generate doar de geografia fizică. Cea mai sintetică definiție a elementelor care compun și modelează o relație nucleu-periferie este cea elaborată de Barry Garner, care stabilește șase premise fundamentale care guvernează structura spațială a habitatului și definesc în mod clar realitatea *centrului* în relația sa cu *periferia*:

1. Distribuția spațială a activității umane reflectă o adaptare organizată la factorul de distanță. Distanța este un element de bază al geografiei, datorită faptului că activitatea umană este răspândită pe suprafața terestră, neputând fi concentrată într-o localitate unică. Variația spațială și diferențierea teritorială sunt elemente dinamice de bază ale geografiei.

2. Deciziile de amplasament sunt luate, în general, în direcția reducerii la minim a efectelor negative ale factorului distanță. Deplasarea este costisitoare în termeni de energie umană, prin urmare, așezările sunt situate la mică distanță de terenurile cultivabile care le asigură subsistența (spre exemplu).

3. Orice localitate posedă un grad oarecare de accesibilitate, dar unele localități sunt mai accesibile decât altele. Accesibilitatea desemnează gradul de ușurință cu care se poate ajunge într-un loc anume, dar nu este cuantificabilă cu precizie și nici constantă pentru o localitate dată (spre exemplu, construcția unui drum poate genera accesibilitate ridicată pentru o localitate care a avut, până la momentul respectiv, accesibilitate aproape de zero).

4. Există o tendință de agregare a activităților umane, în direcția valorificării avantajelor date de scalaritatea economiei, însemnând reducerea costurilor prin concentrarea spațială a activităților identice sau înlănțuite. O comunitate adunată, care exploatează în mod concentrat un teritoriu agricol, va fi mai eficientă în termeni de producție brută pe termen mediu. Meșteșugarii care deservește o comunitate adunată, pe măsură ce expertiza lor crește, obțin avantaje mai mari dacă se concentrează în localitatea cu o putere de cumpărare mai mare.

5. Modalitatea de organizare a activităților umane este una cu caracter ierarhic și există legături puternice între evoluția socială și organizarea spațială, iar amplasamentele cu accesibilitate ridicată tind să genereze așezările cele mai mari și mai de succes. La scară istorică, astfel de amplasamente susțin faze multiple și succesive de ocupare și pot fi considerate *locuri capitale*, importante pentru multe culturi, pe parcursul mai multor secole.

6. Teritorialitatea umană are un caracter focal. Această noțiune este fundamentală pentru modelul nucleu-periferie: unele regiuni, și nu doar puncte sau localități individuale, evoluează la statutul de puncte focale, cu influență la scară foarte largă. În consecință, avem de-a face nu doar cu o rețea ierarhizată de localități, ci și cu o rețea ierarhizată de regiuni.

La aceste șase premise, Roberts adaugă o a șaptea: Teritorialitatea umană este influențată de inerție (este dotată cu memorie). Motivul este parțial economic (costurile cerute de deplasarea așezării/comunității către nucleul regional) și parțial psihologic.

Regiunile-nucleu sunt teritorializări ale convergenței tendințelor reprezentate de aceste premise, în special sub formă de amplasamente cu accesibilitate ridicată, agregare a forțelor productive și apariția unor localități cu statut ridicat în cadrul ierarhiei generale.

* * *

Modelele de tip rețea ierarhizată-centralizată au la bază conceptul de competiție spațială între așezări, inițiat și structurat de geograful german Walther Christaller în perioada interbelică. Pornind de la structura habitatului în regiunea colinară a sudului Germaniei, Christaller a creat în 1935 un set de modele ale structurii spațiale a ierarhiei centralizate-distribuite, acoperind întregul spectru de mărime a așezărilor, de la cătun la oraș. Premisele teoretice de bază ale acestui tip de modele sunt trei:

1. Așezările umane au funcții economice sau de furnizor de servicii.

2. Habitatul urmează tendința umană spre centralizare.

3. Furnizarea/distribuția de bunuri este rațiunea de a exista a orașelor.

În fiecare regiune, un grup specific de bunuri și servicii vor fi furnizate și, în mod necesar, furnizarea se va concentra în câteva localități unde această activitate va fi derulată cu eficiența maximă, localități care pot fi numite *centre*. Serviciile și bunurile nu sunt disponibile în totalitate în fiecare centru, astfel încât indivizii sunt pregătiți să se deplaseze pe distanțe diferite pentru a obține bunuri diferite, rezultând o ierarhie etajată a *centrelor* astfel încât, cu cât gama de bunuri și servicii oferite este mai largă, cu atât numărul de centre care o oferă este mai restrâns.

Teoria presupune ca totalitatea locuitorilor unei regiuni necesită acces la cel puțin câte un centru din fiecare etaj al ierarhiei, iar rețeaua rezultantă, de centre și teritorii va fi una eficient organizată. În termeni strict geometrici, cea mai eficientă metodă de a împărți peisajul într-o rețea de astfel de teritorii de arii egale, este de a demarca suprafețe hexagonale, fiecare cu un centru în mijloc, *centrelor* fiind astfel distribuite într-o rețea regulată, în vârfurile unor triunghiuri echilaterale. Etajele diferite ale ierarhiei vor conține o distribuție ordonată hexagonal, astfel încât un centru dintr-un etaj dat se va afla la mijlocul unei rețele regulate de șase centre dependente din etajul inferior, acest aranjament fiind iterat până la etajul inferior final.

Pentru arheologie, această teorie pare a oferi o modalitate de utilizare a datelor spațiale și statistice ale habitatului (care sunt adesea disponibile în mare cantitate și la o calitate ridicată, în special din rezultatele cercetării topografice moderne) pentru a răspunde unor întrebări legate de natura organizării sociale a comunităților istorice⁴⁷. Există totuși impedimente de natură practică în aplicarea teoriei rețelelor ierarhizate la datele arheologice, cum ar fi identificarea funcțiilor atribuite unui centru prezumat dat. În majoritatea cazurilor se presupune că mărimea așezării constituie un indiciu clar asupra setului de funcții îndeplinite de un centru dat, dar rareori această presupunerea a și fost argumentată real. Până în prezent, cea mai fericită aplicare în arheologie a acestei teorii este asupra unor societăți care se apropie suficient de modelul capitalist modern, aflat implicit la baza construcției teoretice a lui Christaller, cum sunt regiunile urbanizate ale Imperiului Roman.

Realitatea orașului medieval moldovenesc este indisolubil legată de rețeaua administrativ-fiscală construită de domnie. Orașele sunt, înainte de toate, noduri ale acestei rețele, practic fiecare dintre acestea fiind o reședință de ținut. Orașul moldovenesc este un centru de comunicare pe mult mai multe etaje decât este deductibil la o analiză simplă. Elemente indispensabile unei economii monetarizate, orașul este centrul de colectare pentru fiscalitatea internă și punct obligatoriu de taxare pentru comerțul de tranzit. Orașul, prin curtea domnească, este focarul de distribuție a justiției și, prin urmare, pivotul funcțional al unui contract social ad-hoc fără de care statul nu poate exista. În consecință, rolul esențial al așezării urbane, în Moldova medievală, este acela de nod collector-distribuitoare al puterii. Toate rolurile și funcțiile atribuite sau asociate unui centru urban medieval sunt, în cazul particular al Moldovei medievale, derivate sau subordonate celui esențial. Orașul ca centru economic, cultural, religios sau militar nu poate exista decât în zona de entropie minimă pe care o radiază nodul de comunicare al puterii. Toate caracteristicile localității urbane medievale, inclusiv cele topografice, morfologice și structurale, sunt dependente de relația dintre funcția esențială și cele derivate/subordonate⁴⁸. Trecerea în revistă a așezărilor atestate documentar în categoria arbitrară oraș/târg permite delimitarea a două categorii generale: noduri politice și noduri economice, având ca gen proxim definiția economistă a așezării urbane (centru de schimb și producție, a cărui populație este angajată, într-o măsură importantă, în comerț și activități de producție secundară și terțiară) și ca diferență specifică prezența/absența nodului de autoritate politică. Pentru simplificarea terminologică (fără a pretinde soluționarea dezbaterei teoretice vechi de un secol⁴⁹), vom numi nodurile politice *oraș*, iar pe cele economice *târg*.

Activitățile comerciale sunt adesea considerate drept caracteristică de bază a urbanității, și nu trebuie ignorat faptul că o localitate complet lipsită de piață cu greu poate fi descrisă chiar și ca un

⁴⁷ Walther Christaller, *Central places in southern Germany*, trans. C. W. Baskin, Englewood Cliffs, 1966; Ian Hodder, Clive Orton, *Spatial analysis in archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979.

⁴⁸ Apriorismul conform căruia numărul mare de sate de dinainte de Descălecat implică, automat, existența, concomitentă, a unui număr proporțional de centre de schimb, respectiv târguri sau orașe, un postulat de bază pentru școala economistă a istoriei urbane, depinde de un alt apriorism, anume existența unei economii monetare organizate la nivel regional, care să permită funcționarea respectivelor centre de schimb. Este superfluu a menționa că, în ciuda descoperirilor de tezaur monetare încheiate anterior Descălecatului, existența unei astfel de realități economico-politice nu este dovedită.

⁴⁹ Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, Edit. Academiei RSR, 1967, pp. 79-104.

orășel. Pe de altă parte, cercetarea istorică complexă a orașelor incipiente în Europa medievală a relevat faptul că o parte însemnată a activităților comerciale, în secolele IX-XIII, se desfășoară în context pre-urban sau chiar complet non-urban⁵⁰.

Așezările umane pot fi clasificate, în funcție de gradul de permanență, în mai multe categorii, de la cele cu caracter efectiv efemer, care durează doar câteva zile, la structuri practic permanente, a căror existență se încadrează în durată lungă și este reflectată ca atare în memoria colectivă. Termenii *efemer* și *permanent* marchează, desigur, doar extremele conceptuale ale unei scale care poate descrie fie durata de viață a unei clădiri, fie existența în timp a unei așezări, iar această ambivalență este fundamentală pentru înțelegerea tiparului structural de bază, adică distribuția spațială a elementelor unei așezări, fie aceasta cătun, sat sau târg, la suprafața unui peisaj sau pe teritoriul unei regiuni și, în ultimă instanță, pe întreaga suprafață a planetei.

Fenomenele de agregare și de planificare urbană pot fi unificate conceptual într-un strat organizațional suprapus pe peisajul preexistent cu locuire dispersată. Din punct de vedere topografic, punctul de inflexiune survine în momentul în care activitățile difuze care gravitează în jurul focarelor de ordine devin reglementate și concentrate sub forma terenurilor lotizate și fiscalizate. Acest proces este concurent cu cel al clarificării rețelei de noduri de comunicare informale (integrate peisajului locuit difuz, unele fiind complet detașate de așezări), cele neatașate unui focar de ordine dispărând sau dezvoltându-se, pentru a nu dispărea, un centru de autoritate propriu.

Din punctul de vedere al importanței istorice, rolul de centru de distribuție al ordinii și dreptului pe care îl are orașul medieval în Moldova este mai important decât cel de centru de colectare și creare a valorii mobile. O scurtă trecere în revistă a listei de orașe și târguri medievale ale Moldovei confirmă această aserțiune⁵¹. Orașele, care sunt reședințe de ținut (noduri politice în principal și economice în secundar) supraviețuiesc, fără excepție, în epoca modernă. Dintre localitățile care sunt noduri economice în principal supraviețuiesc în epoca modernă doar o parte, criteriile acestui darwinism urbanistic fiind foarte difuze, cel mai vizibil factor de supraviețuire fiind dat de influențele para-economice exercitate de domnie. Exemplul *Botoșanilor*, în calitate de centru producător de valoare mobilă cu destinație specială (apanajul Doamnei și, în consecință, cu evoluție separată de restul centrelor similare) este grăitor.

În absența manifestării fizice a nodului politic (Curtea Domnească), topografia târgurilor medievale moldovenești este dictată exclusiv de relief și de liniile de comunicații. Întrucât cercetarea noastră are ca obiect o topografie particulară, nu vom analiza în detaliu morfologia târgului medieval, rezumându-ne a face o scurtă analiză comparativă a planimetriei și organizării orașelor medievale din Moldova, cu aplecare asupra modului în care geometria și topografia urbană se raportează, planificat sau nu, la *localitatea* Curții.

Judecând din punctul de vedere al structurii locuirii umane, comunitatea minimală, „atomul” locuirii, ar fi constituită din familia extinsă și conglomeratul rezidențial al acesteia. „Cuibul” familial din satele Europei medievale ar putea fi caracterizat prin autarhie, solidaritate internă, xenofobie și, în multe cazuri, endogamie.

Correspondența se oprește atunci când comunicarea socială este adusă în discuție: articularea „cuiburilor” în așezări, cătune și sate se face în jurul bisericii și a cimitirului acesteia, în a căruia țărână membrii „cuiburilor” gentilece își regăsesc rudenția originară. „Roirea” satului înseamnă, întotdeauna, și roirea parohiei; chiar dacă prima are loc la nivelul minimal, al despărțirii în satul „de jos” și cel „de sus”, fundarea bisericii și îngroparea primilor morți ai noii comunități marchează clar separarea.

Ceea ce încercăm, în textul de față, este să folosim studiul relațiilor spațiale dintre bisericile din interiorul orașului medieval lași drept bază pentru argumentarea existenței și evoluției structurii de locuire urbană în acest oraș, în particular, și în Evul Mediu moldovenesc în general, plecând de la rolul de nucleu de agregare pe care biserica (cu cimitirul) îl are pentru comunitate și de la conceptul de diferențiere a comunității urbane de cea rurală prin gradul de diviziune internă (evoluția de la mononuclear-rural la polinuclear-urban în Evul Mediu⁵²).

⁵⁰ D. M. Palliser (ed.) *The Cambridge Urban History Of Britain*, vol. 1, 600-1540, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, p. 245.

⁵¹ V. Tabelul 22, extras din Giurescu, *Tîrguri sau orașe ...*, pp. 183-332.

⁵² O comunitate constituită prin delimitarea de exterior este mononucleară, atunci când centrele de agregare (religioasă, politică, economică) coincid din punct de vedere fizic și social, sau polinucleară, când existența dispersată a centrelor de agregare duce la transformarea acestora în nuclee și la fragmentarea internă a comunității. Discuția problemei la Elizabeth Zadova-Rio, *Le Village des historiens et le village des archéologues*, în Elisabeth Moret (ed.), *Campagnes médiévales. L'homme et son espace. Mélanges*

În esență, modelul formativ al „nucleului pre-urban” constă în existența unor localități cu importanță politică, defensivă și religioasă, care oferă securitate, piețe pentru bunuri și servicii și centre de agregare regulată (comercială, socială și de cult), acumulând, în acest fel, așezări „suburbane” de comercianți și meșteșugari care, în timp, capătă personalitate proprie și evoluează apoi independent de centrele de putere care le-au generat nașterea. Natura acestor centre focale și, în consecință, a așezărilor dependente, cuprinde o foarte largă varietate pe întinderea diversității culturale europene.

Dacă în sat comunitatea coincide, cel puțin la nivelul Evului Mediu, cu comunitatea genetică, „ridicarea” orașului peste sat marchează disjungerea aproape automată a celor două comunități. Mărind contrastele, putem spune că, dacă satul „inventează” parohia, în sensul de comunitate „tribală”, supra-familială, orașul „inventează” societatea. Biserica și cimitirul parohiei devin, în oraș, centrul unei comunități ale cărei solidarități nu mai corespund legăturilor genetice, ci celor sociale. Astfel comunitatea parohială urbană se autoîntreține, prin depășirea „frânelor” biologice ale populației rurale, înlocuirea rudeniei genetice cu rudenia socială transformând satul în cartier (mahala) și biserica „de familie” a satului în biserica parohială a mahalalei. Antropologic, apariția parohiei urbane se manifestă prin suprapunerea, peste vechiul centru familial de cult și peste sfântul patron al familiei extinse, a unui centru al cultului comunitar și a unuia sau a mai multor sfinți patroni ai breslei, ai cartierului și, în ultimă instanță, ai orașului și ai regatului. Numărul bisericilor parohiale dă o măsură generală despre mărimea și populația unui oraș medieval, amplasarea acestora în morfologia urbană fiind importantă pentru descifrarea evoluției organismului urban respectiv⁵³.

Saltul evolutiv al locuirii umane este evident, dacă punem în evidență analogia biologică a apariției organismelor pluricelulare; marcarea și analiza relațiilor prezente, mai mult sau mai puțin discret, în mozaicul de juxtapuneri de parohii, proprietăți, fronturi de stradă și incinte mănăstirești care este, de fapt, scheletul urban al orașului Evului Mediu în general (aplicabil, cum vom încerca să demonstrăm, și lașilor), poate revela mecanismul funcționării și ritmurile creșterii orașului, restituind o parte din topografia vie a Orașului.

Deși orașul medieval crește din sat, devine mult mai mult decât satul originar și transcende rațiunile simple de a exista ale lumii rurale, nu poate totuși supraviețui în absența satului. Într-o logică foarte similară, diferind în context și premise, orașul nu se poate desprinde de servituțile, pe care le împărtășește cu locuirea rurală, ale planului. Cu o parte a organismului lipită de peisaj, ca și satul, orașul proiectat orizontal pe un plan, lipsit de categoriile și cantitățile celei de-a treia dimensiuni, oferă „naratorului” componente geometrice care îi mărturisesc originile rurale. În termeni de planimetrie, cel mai simplu tip morfologic european post-roman constă într-o singură stradă, care se lărgeste pe o porțiune (ce devine centrul orașului) pentru a oferi un spațiu public (piață), ambele laturi ale străzii conținând loturi, cu deschiderea de cel mult trei ori mai mică decât lungimea. Spatele loturilor este subliniat, foarte adesea, de o ulicioară sau o potecă, aceasta fiind, în majoritatea orașelor incipiente, linia de demarcație a teritoriului urban. Redus la poligoane, linii și puncte, orașul devine schematic, o „planșă anatomică” a organismului urban.

Utilizarea termenului de *creștere organică* este, în opinia noastră, neadecvată pentru descrierea evoluției unui oraș medieval. Dezvoltarea fizică a orașului depinde de decizia indivizilor sau a entităților comunitare sau administrative de a construi sau re-construi pe teritoriul orașului, construcții și terenuri care sunt inserate, apoi, în creșterea economică urbană. Din acest punct de vedere și până la acest nivel toate orașele medievale sunt „planificate”. Dacă scopul ultim al inițiativei și promovării urbane este producția de valoare, orașele medievale ar trebui să fie simple motoare economice și financiare ale unui capitalism *avant la lettre*. Realitatea este însă intens alterată de intervenția spațiului ca valoare socială. Mediul construit, a cărui expresie elaborată este orașul, este rezultatul unui echilibru mobil dintre forțele care au ca scop creșterea economică și forțele care modelează spațiul fizic în virtutea unui (sau unor) modele sociale ideale⁵⁴, în esență, procesul de culturalizare a peisajului este finalizat doar prin integrarea relațiilor de putere în matricea spațială rezultantă.

Diferența definitorie între orașele medievale luate individual rezidă în scara la care sunt adoptate aceste decizii individuale sau comunitare. Proprietarul unui loc de casă din târgul Șcheia care decide să îl dividă pentru a construi trei sau patru case pentru a le vinde are alt impact asupra

offert à Robert Fossier, Paris, 1995, pp. 144-145. Mai recent, identitatea comunitară și conceptul de delimitare a comunității/locuirii, la Fredrik Barth, *Boundaries And Connections*, în Anthony P. Cohen (ed.), *Signifying Identities. Anthropological Perspectives On Boundaries And Contested Values*, London, 1999, p. 24, 34.

⁵³ *The Cambridge Urban History Of Britain*, p.178.

⁵⁴ S. Zukin, *Landscapes of power: From Detroit to Disney world*, Berkeley, University of California Press, 1991, p.213.

topografiei orașului în comparație cu Miron Barnovschi voievod, care decide să hotărască și să lotizeze o parte din locul domnesc pentru a extinde teritoriul urban al Iașilor cu „Târgul lui Barnovschi”⁵⁵.

Exemplul *hotarului* târgului este cel mai elocvent atunci căutăm rădăcinile sătești ale orașului. Peisaj agrar, hotarul târgului este partea așezării cea mai apropiată de modul de viață rural. Format din islazuri, fânețe, țarini și iazuri, hotarul este spațiul aproape amorf care constituie domeniul de subzistență al orașului, spațiu alocat de domnie în acest scop și care este lipsit de relief statutar, astfel încât domnia dispune în mod nediscriminat de proprietate. Din punct de vedere social, politic, economic, hotarul este asimilat, astfel, *de facto*, proprietății personale a domnului, deși este, legal, morfologic și topografic, nu doar centura cvasi-rurală a târgului, ci perimetrul delimitat constituind baza plană pe care se ridică relieful urban. În consecință, hotarul târgului apare ca fundația plană, lipită de peisaj, de la care se ridică, tridimensional, orașul, afirmație la fel de reală din punct de vedere spațial ca și politic, administrativ, fiscal și religios.

Forma orașului este determinată de **limitele** acestuia. Calitatea de spațiu locuibil este dată de modalitatea de gestionare a reliefului și a resurselor. În consecință, relieful și resursele sunt funcții care arbitrează limitele și forma unui habitat, analiza acestora permițând reconstituirea geometriei probabile și a porțiunii respective a topografiei istorice a localității.

Considerând limitele unui obiect definit ca pragul care separă generalitatea de teritoriul de aplicare a diferenței specifice, limita unui oraș ar trebui să coincidă cu delimitarea celor mai periferice proprietăți cu statut juridic urban. Acest enunț simplu ridică problema, extrem de complexă, a definirii unui statut juridic al proprietății urbane, în condițiile inexistenței unui izvor documentar de natură juridică în care acest statut special să fie definit sau explicat ca atare. Prima diferență specifică între proprietatea rurală și cea urbană este delimitarea spațială și personală clară a acesteia din urmă, sub forma *locului de casă*, în speță lotul urban aflat în proprietate personală ereditară. Trasarea unui perimetru urban folosind criteriul atestării documentare a locurilor de casă este puternic dependentă de identificarea spațială a tranzacțiilor imobiliare, identificare dificil de realizat având în vedere precaritatea datelor spațiale care pot fi extrase din izvoarele documentare.

Spațialitatea unui habitat este determinată, în primul rând, de relevanța *planului*, care poate fi privit ca un ansamblu de cvartale care, la rândul lor, constau în grupuri de loturi, de *locuri de casă*. În consecință, morfologia și geometria habitatului (cu alte cuvinte *topografia*) sunt determinate, în mare parte, de caracteristicile istorice și spațiale ale *locului de casă*⁵⁶. În afară de utilizarea sa ca jalon de delimitare a perimetrului urban, locul de casă poate argumenta, prin dimensiunile medii documentate la o dată și într-o zonă anume, vechimea integrării respectivei zone în cadastrul urban, prin extrapolarea vitezei de diviziune a lotului inițial în funcție de numărul de generații. Cu alte cuvinte, divizarea longitudinală a lotului la fiecare generație, prin împărțirea între moștenitori. Deși este doar teoretică, această modalitate de evaluare poate fi utilizată ca instrument comparativ între loturi, zone ale orașului sau între clase sociale de proprietari.

Dacă sistemul de lotizare și persistența loturilor oferă date despre granularitatea țesăturii urbane peste timp, traseele și angrenarea străzilor sunt elementele cu cel mai mare grad de perenitate în timp ale morfologiei orașului⁵⁷. Dacă locurile de casă, non-dimensionale în geometria simplificată a orașului, sunt acceptate drept puncte, care descriu perimetre de extensie și se aglomerează în nuclee, străzile sunt uni-dimensionale în aceeași geometrie simplificată, fiind liniile care oferă textură poligonului care este orașul plan.

Satul (și modul de viață rural) este locuire umană în funcție de subzistență; orașul (și modul de viață urban) este locuire umană în funcție de comunicare, suprapusă și succedând satului. Pe lângă această diferențiere conceptuală, orașul medieval se ridică deasupra satului prin tridimensionalitatea spațială specifică (clădiri din piatră, turle, clopotnițe, turnuri). cât și prin prezența dimensiunilor verticale: socială, fiscală, administrativă și, mai ales, juridică, dimensiuni care, folosind o metaforă, nu sunt în lumea rurală decât proiecții aruncate de Putere prin intermediul orașului.

Analiza oricărui relief, cultural sau fizic, al orașului medieval moldovenesc trebuie să țină seama, în consecință, de o grup de premise restrictive de natură teoretică:

⁵⁵ *Documente Iași*, I, 369, pp. 437-438.

⁵⁶ Lavedan, Hugueney. *op.cit.*, p. 124.

⁵⁷ Conzen, *op.cit.*, p. 7.

- Dezvoltarea fizică a unui habitat este dirijată în egală măsură atât de mediul său natural şi antropic cât şi de organizarea şi structurarea care acoperă politic macro- şi medio-habitatul respectiv.
- Paradigma urbană a habitatului medieval european (din Europa Centrală, Atlantică sau Mediteraneană) este neaplicabilă, organizaţional, social şi spaţial oraşului medieval moldovenesc.
- *Ergo*, orice cercetare a spaţiului urban în Evul Mediu românesc trebuie să aibă la bază informaţiile documentare şi narrative, singurele care oferă indicii despre modul în care modulele de organizare politică şi socială particulare structurează o paradigmă urbană *sui- generis* românească.

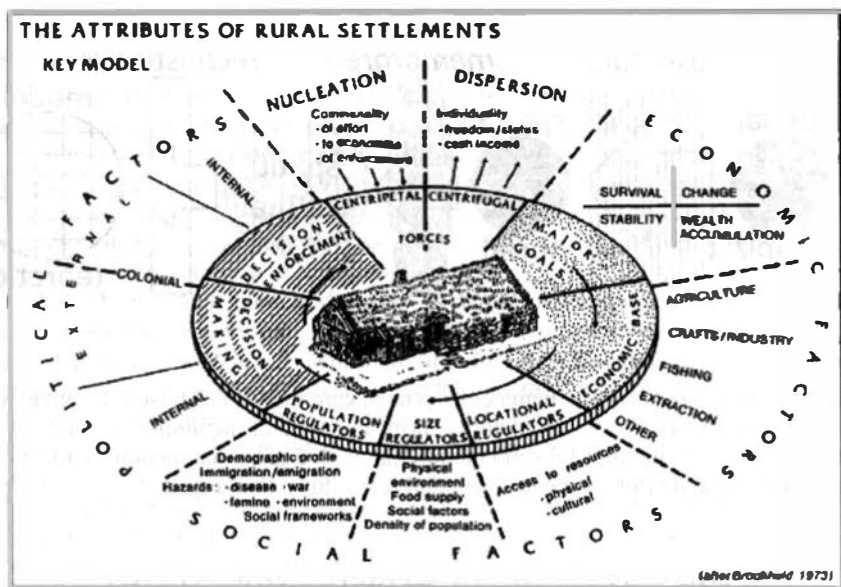

Fig 1

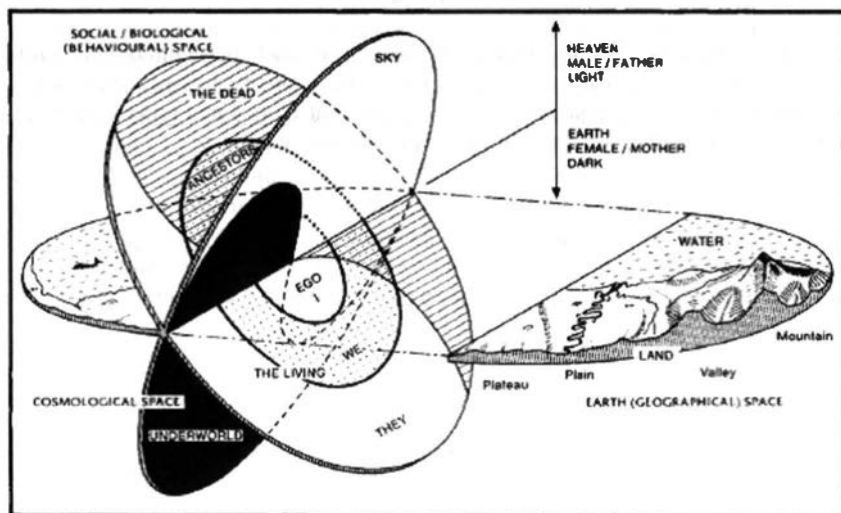

Fig. 2

Diagrama ilustrează paradigma de definire a habitatului ca funcţie a spaţiului perceput şi asumat, emisă de Roberts pentru habitatul rural.

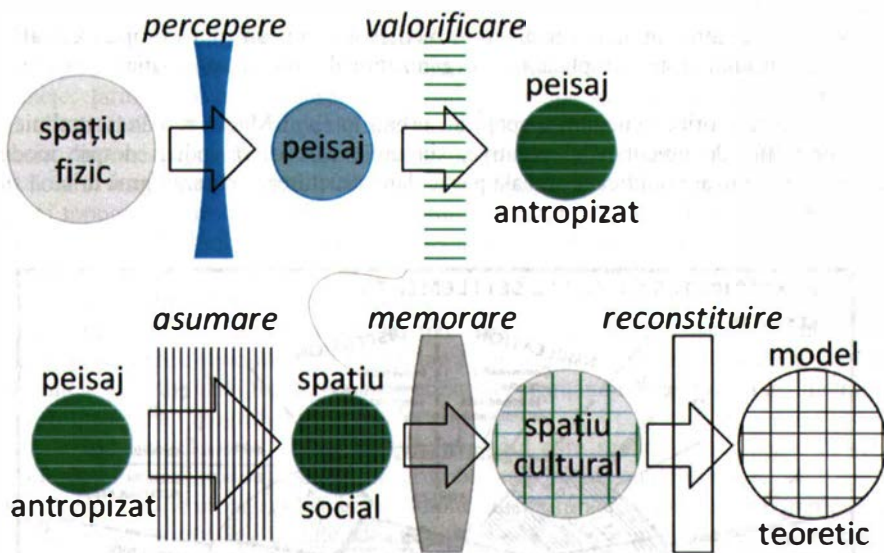

Fig 3

Diagrama ilustrează această schemă conceptuală, care marchează traseul localității de la spațiu fizic (geografic) la model topografic istoric, prin intermediul acțiunilor umane de percepere, valorificare, asumare și memorare, folosind paradigma de definire a habitatului ca funcție a spațiului perceput și asumat emisă de Roberts pentru habitatul rural, ilustrată în Fig. 2.

THE TOPOGRAPHY OF THE MEDIEVAL MOLDAVIAN CITY: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS (Summary)

The author presents a few important theoretical and methodological problems about topography of medieval moldavian city: synthesis of the subject, urban archaeology, toponemy, proxemics, analysis of habitat, analysis of the space: centre-outskirts type model, centralization-hierarchical system type model, form and limits of a town boundary.

MODERNIZAREA ADMINISTRAȚIEI URBAINE A SUCEVEI LA ÎNCEPUTUL PERIOADEI IMPERIALE

Teoriea modernizării, așa cum a fost dezvoltată de istoricii de la mijlocul secolului al XX-lea, a căutat de multe ori argumente în istoria urbană, mărirea influenței orașelor dar și creșterea rapidă a lor fiind printre transformările cele mai evidente petrecute în Europa occidentală în secolul al XVIII-lea, la sfârșitul perioadei premoderne¹. Acest fenomen a avut loc nu numai în apus, și în răsăritul Europei, elementul urban a suferit o serie de transformări la sfârșitul secolului al XVIII-lea, care pot fi legate de conceptul de *modernizare*. Fenomenul creării de noi târguri, sub regimul proprietății private, întâlnit la noi, dar și în tot spațiul est-european, în Rusia, Bulgaria și Albania, a fost evidențiat de D. Ciurea² tocmai în acest sens.

Dacă Apusul nu a avut modele de urmat și acolo procesele generatoare ale transformărilor etichetate drept *modernizare* s-au întins pe durata câtorva secole, pentru spațiul est-european imitarea modelelor occidentale a condus la o transformare mult mai rapidă, atât din punct de vedere structural, dar și al mentalităților. Iar acolo unde aceste modele au fost impuse chiar de către apuseni și nu imitate, precum s-a întâmplat în Bucovina, după 1774, cercetarea mecanismelor *modernizării*, în formă „concentrată” și „accelerată”, este cu atât mai interesantă. Firește că tabloul modernizării întregii societăți din partea Moldovei luată de imperiali este foarte amplu. El poate fi recompus din imagini mai mici, precum cea a transformărilor suferite de administrația urbană a – atunci – celui mai important oraș al noii provincii, în perioada de început a stăpânirii imperiale.

Ce au găsit primii administratori militari ai noii provincii în Suceava, ca și în celelalte orașe ale Bucovinei, Cernăuți și Siretul, de au fost atât de hotărâți să transforme starea existentă, am zice astăzi să le modernizeze? În fond, orașele Moldovei, deși întemeiate mai târziu decât cele din apus, au pornit, în secolele al XIV-lea și al XV-lea, de pe poziții oarecum similare cu ele în privința administrației orașenești, pe drumul spre premodernitate. Aceeași exercitare colectivă a puterii de către elita urbană, prin intermediul unui consiliu orașenesc, așa cum era situația în orașele din toată Europa³. Expresia suceveană, consiliul de 12 pârgari condus de un șoltuz, în formă duală (există simultan și un șoltuz armenesc, cu pârgarii săi), a preluat modele din Transilvania și din Polonia și a fost păstrată până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, când orașul a fost ocupat de trupele imperiale⁴. Dar a existat o deosebire semnificativă în evoluție, datorată „factorului extern, rapacității bisericii și boierilor, abuzurilor domniei”⁵. Dacă la început puterile consiliului orașenesc și ale șoltuzului erau în mare măsură similare cu cele din alte orașe europene, și anume executive, judecătorești, fiscale și de asigurare a ordinii publice, subordonarea aproape completă a orașelor față de domnie, o realitate încă de la întemeierea lor, a condus la o diminuare treptată a atribuțiilor lor, astfel încât la mijlocul secolului

¹ P. N. Stearns, *Modernization*, în *Encyclopedia of European Social History*, vol. II, ed. P. N. Stearns, New York, 2001, p. 5 și, în același volum, C. R. Friedrichs, *The City: The Early Modern Period*, p. 250.

² D. Ciurea, *Noi considerații privind orașele și târgurile din Moldova în secolele XIV-XIX*, în *AHAI*, VII, 1970, p. 39.

³ C. R. Friedrichs, *Urban Institutions and Politics: The Early Modern Period*, în *Encyclopedia of European Social History*, vol. II, p. 301. Autorul conchide: „Not only was the institutional structure of European cities during the early modern era highly stable, it was also remarkably uniform. The names of urban institutions and the details of their organization varied enormously from place to place, but the fundamental forms and functions did not. In many ways Europe had a common urban political culture”.

⁴ Șt. S. Gorovei, *Note de istorie medievală suceveană*, în *Suceava. Anuarul Muzeului Județean*, X, 1983, p. 193. La pp. 218-219 este prezentată o listă a numelor șoltuzilor suceveni care au rămas consemnate în documente, de la prima mențiune, în 1449, și până la „Gheorghe șoltuz”, în 1773.

⁵ D. Ciurea, *op. cit.*, p. 32.

al XVIII-lea acestea au fost preluate în totalitate de către slujbași ai domniei⁶. Mai mult, în a doua jumătate a acestui secol multe târguri și orașe moldovenești au trecut prin danie domnească în patrimoniu privat, al bisericii și al boierilor, vechea administrație fiind pusă într-o situație și mai dificilă. În cele rămase libere, adică cele domnești, conducerea orășenească, rămasă fără nici un conținut, a fost înlocuită la începutul veacului al XIX-lea cu alta nouă, de inspirație balcanic-orientală, epitropia de târg⁷.

Suceava a rămas însă oraș domnesc și așa a găsit-o primul guvernator militar al Bucovinei, generalul Splény. Fosta capitală a Moldovei era, în viziunea sa, „orașelul” „cel mai distins și mai populat, care a fost pe vremuri reședința Principelui Moldovei, cum depun mărturie ruinele multor biserici, case, pivnițe și diverse bolți subterane că fusese odinioară un oraș populat și datat negoțului”⁸. Semnificativ e faptul că administrația urbană, deși mai exista formal, așa cum o atestă documentele, nu a fost pomenită de general în raportul său către Viena, în capitolul intitulat „Descrierea guvernării precedente”. Un întreg paragraf este dedicat modului în care erau administrate orașele înaintea ocupației imperiale: „În orașe, unde ne-am aștepta la servicii mai bune, se manifestă aceeași neglijență ca în toată țara. Nici o prevedere împotriva incendiilor, nici o taxă pe victualii, nici o măsură sau greutate controlată, nici o curățenie, nici o comunitate sau breaslă legată prin organizare și, în general, nimic ce ar influența orașul sau i-ar promova ridicarea nu se poate constata în orașe”⁹. Iată, în câteva cuvinte, viziunea unui înalt funcționar din imperiul condus de Iosif al II-lea asupra a ceea ce ar trebui să însemne administrația urbană. E o viziune iluministă, „modernă” prin credința în progresul uman, afirmată de altfel plenar în raportul adresat împăratului și consilierilor săi.

Propunerile generalului Splény de îmbunătățire a administrației urbane sunt, la prima vedere, o restaurare a atribuțiilor unui consiliu orășenesc care nu era ceva nou: „În fruntea acestui oraș ar putea fi pus drept magistrat 1 jude orășenesc (*Stadttrichter*), 1 notar, 6 senatori și un jude de târg (*Marktrichter*) și să se pună la dispoziția acestui consiliu câțiva servitori, al căror număr să poată fi crescut pe măsura creșterii mărimii orașului. Pentru întreținerea acestora s-ar putea folosi, pe lângă zeciuiala numită camină sau dare pe măcelărit și băuturi descrisă mai sus și taxarea locuitorilor cu o contribuție modestă. Judele orășenesc se alege anual dintre membrii magistratului și se confirmă de către Consiliul Generalatului. Magistratul înaintează rapoartele, socotelile și contribuțiile sale etc., *directe* Consiliului Generalatului, care dă aceste afaceri *in speciali* în seama ofițerului fiscal”¹⁰. Ce e *modern*, sau mai bine zis, ce nu mai e medieval/premodern în aceste propuneri? Evidenta tendință spre birocratizare și năzuința de organizare după norme și principii raționale.

Primii ani ai guvernării militare a Bucovinei au fost o perioadă de tranziție și în ce privește administrația urbană a Sucevei. Întâlnim în această perioadă ultimele expresii ale vechii orânduiri medievale, renăscută pentru scurt timp, odată cu dispariția puterii domnești care o depusese de toate prerogativele: în 1782 sunt menționați documentar „Gheorghe Tupilat, starostele târgului, cu pârgarii”¹¹. Situația de provizorat nu a putea să fie de lungă durată, mai ales în contextul în care în 1784 și-a început activitatea comisia de delimitare a proprietăților din oraș, condusă de căpitanul Pitzelli¹². Noile autorități trebuiau să aibă un partener de dialog și un instrument prin care să-și promoveze politicile. Din 6 aprilie 1778 guvernator militar al Bucovinei era generalul Karl Freiherr von Enzenberg, un foarte bun organizator, căruia Conferința de la Viena din aprilie 1780 îi dăduse puteri depline în noua provincie pentru reorganizarea administrativă¹³. La inițiativa sa, probabil, orașul a căpătat prima administrație „modernă”, începând cu 3 iulie 1783. O arată fără echivoc un document din noiembrie 1784, o socoteală a veniturilor și a cheltuielilor administrației urbane a Sucevei, începând cu 1783, an de înființare a magistratului și a casieriei orășenești, și până la sfârșitul lui

⁶ N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova. I. Organizarea de stat până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1971, pp. 414-415.

⁷ D. Ciurea, *op. cit.*, p. 37.

⁸ G. Splény von Mihálydy, *Descrierea Districului Bucovinean* (1775), în *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice*, ed. acad. Radu Grigorevici, București, 1998, p. 51.

⁹ *Ibidem*, p. 75.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 109-111. Generalatul este noua provincie imperială desprinsă de la Moldova, pe care Splény ar fi dorit-o numită Generalatul de graniță galățean sau cernăuțean, cf. *ibidem*, p. 107.

¹¹ Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 219.

¹² R. Gassauer, *Contribuțiuni la istoria Sucevei și a împrejurimii*, în *Anuarul Liceului Ort. Or. «Ștefan cel Mare» în Suceava*, Suceava, 1927, p. 2.

¹³ D. Vatamaniuc, *Notă editorială la Karl Freiherr von Enzenberg către Divanul Moldovei (1782)*, în „Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice”, p. 362.

octombrie 1784¹⁴. A fost primul pas și o anticipare a ceea ce avea să se consfințească în 14 decembrie 1785, când generalul Enzenberg a reglementat instituția magistratului printr-un regulament de reorganizare administrativă orășenească, avizat ulterior de către Consiliul Aulic de Război¹⁵.

Socoteala din 1784 este un document foarte interesant, din punctul de vedere al tendințelor care se conturau în ceea ce privea administrația urbană. Simplul fapt că orașul dispunea de venituri care puteau fi folosite pentru „repararea uneltelor de construire a șanțului, care sunt necesare la nivelarea pieții”, sau pentru „o tipsie de cântar din cupru, apoi greutăți de aramă gradate și o greutate de o oca din fier de folosință pentru oraș”, sau pentru „pulbere și alicie pentru împușcarea numeroșilor câini”, sau pentru „un sipet al casieriei orașului”, dar și pentru salariile comisarului de poliție, birarului pieței, secretarului orașului, paznicului de noapte și celor doi servitori era o noutate absolută, față de perioada imediat anterioară, și, categoric, un semn de modernitate. În socoteli sunt prevăzute, la venituri, și salariile aprobate și primite de la „Înaltele Locuri” pentru judele (*Stadtrichter*) Costachi Borcilă și pentru cei patru membri ai consiliului urban, Tupilat, Premester, Bruner și Bacal, bani frumoși pentru acea perioadă, 122 florini anual pentru primar și câte 61 pentru fiecare consilier. Dintr-o trăsătură de condei e ștersă deosebirea dintre oficialitățile orașului și cele ale statului, conducerea orașului fiind alcătuită pur și simplu din funcționari ai statului. E un reflex, în condițiile administrației militare, al politicii generale iosefiniste de îngrădire a autonomiei orașelor¹⁶, dar și un pas important în direcția modernității. Căci în această notă a fost caracterizată tendința aparatului administrativ al statului centralizat de a pătrunde în orașe, împreună cu orientarea progresivă a membrilor elitei urbane spre poziții în slujba statului, manifestată în apusul Europei în perioada premodernă¹⁷. Cei patru consilieri erau reprezentanții celor patru „națiuni” ale orașului, moldovenii, armenii, germanii și evreii. În documente din 1783 ale Comisiei Aulice de Delimitare a Granițelor Proprietăților din Bucovina, Gheorghe Tupilat se numește „starostele locuitorilor moldoveni din Suceava”¹⁸. Tipic medievală, această împărțire a Sucevei în „comune” pe baze etnico-religioase, organizate ca bresle, a fost la început tolerată și acceptată în cadrul administrației urbane, pentru a asigura o tranziție lipsită de probleme către noul model. Având originea încă în veacul al XV-lea, dacă nu și mai înainte, cu dualitatea șoltuzilor și pârgarilor moldovenești și armenesci, tendința fusese revigorată de renașterea comunității armenesci sucevene în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, când s-a organizat într-o breaslă, recunoscută de domnie¹⁹. Însă, odată ce orașul a primit constituția magistratuală într-o formă foarte apropiată de planul în 14 capitole întocmit de generalul Enzenberg, reglementările ce priveau cetățenia urbană au prevăzut explicit că „nu se vor forma comune deosebite germane, moldovenești, armenesci ș.a., ci toate la un loc vor constitui o singură comună urbană, fără deosebire de nație sau religie”²⁰. Prevederea iosefinistă care desființa „națiunile” politice și îi făcea pe toți locuitorii orașului egali a fost un mare pas înainte către conceptul modern de cetățenie urbană.

Nu a fost singura prevedere modernă a unui act caracterizat drept rupt „de tradiția administrativă orășenească medievală, constituindu-se într-o formă nouă de organizare administrativă, cu multe elemente de drept burhez”²¹. Orașul, declarat liber, urma să fie administrat de instituția magistratului, compusă din primar (jude) și patru consilieri²², care erau aleși de totalitatea cetățenilor prin vot, la care se adăugau sindicul, supraveghetorul de poliție, ușierul, patru slujitori judecătorești și doi paznici de noapte.

¹⁴ *Suceava, file de istorie. Documente privitoare la istoria orașului. 1388-1918*, vol. I. București, 1989, p. 473, nr. 301.

¹⁵ M.-Șt. Ceașu, Em. I. Emandi, *Aspecte din evoluția economico-socială și urbană a orașului Suceava. II. Perioada 1786-1815*, în *AIX*, XXIX, 1992, p. 119.

¹⁶ E. Zöllner, *Istoria Austriei*, vol. I. București, 1997, p. 397.

¹⁷ C. R. Friedrichs, *op. cit.*, p. 305.

¹⁸ *Suceava, file de istorie...*, p. 471, nr. 299.

¹⁹ Primul staroste atestat e Grigore Pruncu, în 1751, când a fost confirmat, ca oricare staroste de breaslă, de către Constantin Mihai Cehan Racoviți, cf. C. Opaschi, *O diplomă de imobilitate - noi date despre familia Pruncu*, în *CN*, VIII, București, 2002, p. 475.

²⁰ M.-Șt. Ceașu, Em. I. Emandi, *op. cit.*, p. 120.

²¹ *Ibidem*, p. 119.

²² Trebuie remarcată grija noilor autorități de a perpetua un model care se pare că a funcționat bine din punctul de vedere al dialogului și cooperării cu administrația militară, cel al „staroșilor” comunităților etnico-religioase ale orașului. Dacă Splény propunea un număr de șase consilieri, proiectul final a redus numărul lor la patru, cu recomandarea ca ei să fie aleși din fiecare dintre cele patru comunități etnico-religioase ale orașului, cf. *ibidem*, p. 120.

Fiecare membru al administrației avea îndeletniciri precis statuate, atât primarul, cât și cei patru consilieri, în capitolul „Împărțirea agendelor magistratale”. Spre exemplu, unul dintre consilieri supraveghea activitatea polițienească, altul era conducător al fiscoi.

Prevederile fiscale erau tot atât de moderne. Administrația trebuia să întocmească anual un buget echilibrat de venituri și cheltuieli. Veniturile posibile erau specificate exact: taxele de piață, chiriiile pentru tarabe, taxele de barieră orășenească, taxele de arendare a balanței publice și a unităților de măsură, taxele pentru acordarea dreptului cetățenesc și taxele anuale pentru acordarea dreptului de a produce bere și rachiu, ca și impozitul pe cârciumărit. La fel, tipurile de cheltuieli erau reglementate la fel de strict: plata personalului, întreținerea clădirilor publice și a străzilor și ajutorarea orășenilor săraci, dar erau admise și cheltuieli pentru construcția unui local al primăriei sau a unui spital, ca și pentru curățenia și securitatea orașului.

Capitolul intitulat „Despre constituția juridică” reglementa competențele Magistratului în probleme juridice, iar cel intitulat „Despre constituția polițienească” stabilea măsurile de poliție orășenească, cu competențe în domeniile poliției sanitare, stingerii incendiilor, regulamentului de construcție, asigurării securității orașului, combaterii cerșetoriei și alcoolismului, dar și al verificării respectării prețurilor maxime, a orei de închidere a hanurilor și cârciumilor și altele²³.

La o primă privire, modernizarea structurală este foarte vizibilă: o organizare rațională, cu bugete, delimitarea atribuțiilor, limite în ce privește cheltuirea banului public, alegeri supravegheate de comisari imperiali și poliție urbană subordonată administrației orășenești, un element de noutate și modernitate față de situația din Evul Mediu și din perioada premodernă, când orașele foloseau miliții civice și voluntariatul cetățenilor pentru a asigura ordinea publică²⁴.

Sunt, de asemenea, vizibile și direcții asociate de către cercetători așa-numitei *modernizări culturale* sau a obiceiurilor: în primul rând tendința autorităților de a promova o disciplină socială crescută și, tot în acest context, preocuparea *modernă* de a înființa sisteme de asistență socială care să diminueze numărul sau vizibilitatea celor privați ca indezirabili social²⁵.

Anul 1786 a însemnat pentru Suceava sfârșitul administrației militare și includerea Bucovinei în provincia Galiția, fapt care nu a adus modificări organizării magistratelor orășenești, dar și conferirea Sucevei, la 31 august, a rangului de *oraș comercial liber*²⁶. Apoi, în 10 iunie 1804, o diplomă imperială instalează în mod festiv în oraș breslele reunite ale croitorilor, cizmarilor, fierarilor, măcelarilor, olarilor, blănarilor, pentru ca în 1815 împăratul Francisc I să dea privilegiul prin care acorda orașului libertatea de a ține 6 târguri anuale și de vite²⁷. Măsurile de relansare economică au dat roade, iar administrația urbană a profitat. Cercetarea dosarelor din fondul *Primăria orașului Suceava* de la Direcția Județeană Suceava a Arhivelor Naționale, pentru perioada sfârșitului secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, ne arată în primul rând un primar *modern*, care cumula o importantă putere, prin autoritatea sa de controlor al registrelor de nașteri, căsătorii și decese, prin îndatoririle sale judecătorești, prin calitatea sa de ordonator de plăți, prin funcția de președinte al consiliului local și prin rolul de agent al statului pentru implementarea politicilor acestuia²⁸. Parcurgându-le, prima dată în tulburii ani ai tranziției din ultimul deceniu al secolului trecut, am fost impresionat de rigurozitatea birocratică cu care fiecare măsură luată a fost consemnată, raportată și arhivată, dar mai ales de impresia de modernitate și de ordine, în raport cu situația administrației Sucevei din primii ani postcomuniști. Am întâlnit diverse preocupări ale administrației urbane²⁹, de neconceput atunci când Suceava era încă un târg din Moldova secolului al XVIII-lea, precum construirea unor obiective de utilitate publică (printre care și localul *Hauptschule*), fiecare „investiție” (cum i-am spune astăzi) realizată din banii orașului fiind atribuită prin licitație, reglementări și măsuri în domeniile urbanismului, sănătății publice, apărării împotriva incendiilor, ordinii și securității (în contextul

²³ Informațiile au fost preluate dintr-o descriere, tot rezumativă, la *ibidem*, pp. 119-120. Proiectul integral al lui Enzenberg poate fi consultat la Arhivele Naționale București, fond *Consiliul Aulic de Război*, pachet XX, doc. nr. 94, 95, iar hotărârea Consiliului Aulic de Război din 8 februarie 1786 care îl aproba, în pachetul XXI, doc. nr. 24/1786, cf. *ibidem*, notele 1, 3, 8, pp. 119-120.

²⁴ C. R. Friedrichs, *op. cit.*, p. 256.

²⁵ *Ibidem*, p. 251.

²⁶ M.-Șt. Ceaușu, Em. I. Emandi, *op. cit.*, p. 122.

²⁷ *Ibidem*, pp. 132-133.

²⁸ T. M. McBride, *Urban Institutions and Politics: The Modern Period*, în *Encyclopedia of European Social History*, vol. II, p. 310.

²⁹ Cine au fost primii primari ai Sucevei, la începutul perioadei imperiale? Iată câteva dintre numele care acum sunt uitate: Costachi Borcilă, Simeon Zadur, Johann Christoph Schüller, Constantin Ioanovici, Großgebauer, Pleterschnig, Matthias Gutter, Michael Winiarski.

războaiele napoleoniene), vieții economice, dar și unele inițiative punctuale din sfera a ceea ce astăzi numim „asistență socială”. Toate sunt semnificative pentru ilustrarea mecanismelor prin care s-a impus și a fost impus foarte rapid modelul occidental *modern* și oferă indicii despre asumarea graduală de către stat a responsabilităților privind educația, sănătatea publică, recrutarea și alte funcții ce țin de *binele comun* (așa numita *modernizare structurală*)³⁰ prin intermediul administrației urbane, dar și mărturii privind transformarea mentalităților.

Eficiența a fost probabil cel mai bun argument pentru acceptarea noului model. La doar un deceniu de la instituirea instituției magistratului, în 1795, administrația orășenească își permitea să împrumute cu dobândă, pe termen lung, 10.000 de florini orașului galițian Neu Sandek³¹, pentru ca, după un an, să cumpere moșia Ițcanii Vechi de la Fondul Bisericesc al Bucovinei, cu 3788 florini³². Încă înainte, din primii ani de existență a casieriei orașului, aceasta acorda credite (sume mari, de ordinul sutelor și miilor de florini) cu dobânzi mici și pentru mai mult de un an meseriașilor și întreprinzătorilor din Suceava³³.

La fel de impresionați de modernitatea și eficiența administrației orășenești austriece au fost și factorii de putere din Moldova vecină, târgurile noi înființate pe domenii boierești la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor având drept reprezentant al domniei pe căpitanul de târg, desemnat la recomandarea proprietarului, care avea și atribuții judecătorești și polițienești. D. Ciurea a concluzionat: „influența austriacă pare a fi evidentă în instituirea acestui nou organ local”³⁴. Dar, chiar dacă tema este foarte interesantă, investigarea ponderii influenței modelului austriac în fenomenul modernizării administrației urbane din Moldova³⁵ depășește cadrul subiectului acestor rânduri.

THE MODERNISATION OF THE MUNICIPAL ADMINISTRATION OF SUCEAVA AT THE BEGINNING OF THE AUSTRIAN PERIOD (Summary)

The paper presents the transformations imposed by the new Austrian authorities, after the occupation of Moldavia's northern part in 1774, to the municipal administration of the region's main town, Suceava. In doing that, it outlines the processes associated with the concept of *modernization*, in both its aspects: structural and cultural (changes in mentalities). The degree of change was great, but the military authorities were careful to preserve some old structures, which favoured a good cooperation between them and the town's ethnic and religious communities. At the same time, all the medieval municipal structures and the associated mentalities were discontinued, in an effort to create an efficient administration, similar to that from other towns of the empire. The new bureaucracy produced lots of documents, which reveal a very modern concept of town, a huge step towards the present-day style of municipal administration, in some cases with provisions which were acquired only after 1990 in Romania. This "accelerated" modernisation, imposed by the Austrians, produced such an efficient and rational administration that it was a model for the neighbouring Moldavia, contributing to the processes of *modernization* of its towns.

³⁰ P. N. Stearns, *op. cit.*, p. 5.

³¹ *Suceava. File de istorie...*, p. 580, nr. 360.

³² *Ibidem*, p. 534, nr. 332.

³³ M.-Șt. Ceașu, Em. I. Emandi, *op. cit.*, p. 124.

³⁴ D. Ciurea, *op. cit.*, p. 42.

³⁵ Unde instituția magistratului a fost introdusă prin Regulamentul Organic, cf. M.-Șt. Ceașu, Em. I. Emandi, *op. cit.*, p. 119.

Daniel BOTEZATU

HOTARUL TÂRGULUI BOTOȘANI

Spre deosebire de alte târguri moldovenești, ale căror hotare au fost uzurpate de domni sau din porunca acestora destul de devreme¹, în cazul Botoșanilor acest lucru se va întâmpla abia către jumătatea secolului al XVIII-lea, în bună măsură datorită statutului de excepție al târgului, anume acela de apanaj al Doamnei. Încălcări ale hotarului târgului, sau încercări de încălcare a lui, au avut loc în diferite perioade istorice, dar ele au fost semnalate prompt domniei de către orășeni, foarte circumspecți la tot ceea ce le putea dăuna intereselor lor.

Ca și celelalte orașe moldovenești, Botoșanii se aflau pe loc domnesc, aceasta însemnând atât vatra propriu-zisă, cât și moșia târgului, sau hotarul, care cuprindea teritoriul din prelungirea orașului și care, alcătuită din vii, fânețe, pășuni, ogoare, vaduri de moară, livezi, păduri și heleșteie, asigura subzistența locuitorilor orășeni². Deși, în general, aceștia erau liberi să folosească pentru nevoile proprii potențialul economic, în principal cel agricol, al terenului din hotar, îndatorându-se pentru aceasta cu anumite obligații față de domnie, aceasta din urmă, ca proprietară de drept, putea oricând trasa, întări, modifica sau dăruir părți din acest hotar³.

Așa se face, că la 17 mai 1638, Agopșea, fiul lui Bogdan armeanul din târgul Botoșani, se plânge lui Miron Barnovschi voievod că iazul său din hotarul târgului Botoșani, pe care l-a avut danie tatăl lui, Bogdan, de la Ieremia Movilă voievod, a fost tras de comișul Duca în hotarul satului său, Curtești. Domnul cercetează și află că acel iaz este în hotarul târgului Botoșani fiind, prin urmare, în stăpânirea lui Agopșea⁴. În plus, documentul evidențiază un alt aspect din istoria medievală a Botoșanilor, ilustrat cel mai bine în dinamica și în aspectele vieții urbane propriu-zise, anume conlocuirea și egalitatea de șanse a diverselor etnii stabilite, mai demult sau mai recent pe aceste locuri. Astfel se explică faptul că în acel an 1638 erau în dispută, pentru un loc din hotarul târgului, un grec și un armean!

Mult mai târziu, la 4 februarie 1814, într-o mărturie hotarnică făcută după cercetarea hotarelor moșiilor Mănăstirea Doamnei și Livada de către moșiile vecine Stănțești, Agafton, Curtești, Popăuți și Tătărași, se face din nou referire la acel iaz din hotarul târgului. Astfel, serdarul Vasile Chiriac, stăpânul din 1814 al Curteștilor, vrea să meargă cu hotarul de nord al satului Curtești până în pâraul Dresleuca, cuprinzând și drumul care venea din heleșteu din Dresleuca. Împotriva acestei pretenții stau însă scrisorile unor armeni din Botoșani, ce se trag din Lebădă armeanul, pentru un heleșteu ce au pe Dresleuca, în hotarul târgului, arătând ei și ispisocul din 1638, cu judecata lui Miron Barnovschi voievod, la care ne-am referit deja, dar și o carte din 11 mai 1719, de la Mihai Racoviță voievod, privind judecata dintre Lebădă armeanul și stăpânul Curteștilor, tot pentru acel heleșteu dându-se dreptate lui Lebădă armeanul. Acestora li se adaugă scrisorile mănăstirii Sf. Nicolae din Botoșani, în fapt un hrisov din 2 septembrie 1752, de la Constantin Racoviță voievod, în care este amintit din nou

¹ Paradoxal, dar la Hârlău Ștefan cel Mare este primul domn care face o danie din hotarul târgului. Astfel, la 28 mai 1470, el cumpără de la „oamenii noștri săraci din Hârlău, anume Carlac Laslău și Toth Iștilan și Stasco și Sebiștian și Fasechiș și Imbrioc” o vie din hotarul târgului Hârlău, pe care o dă mai apoi mănăstirii Putna, „să-i fie uric și cu tot venitul” (*Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, vol. II, întocmit de Leon Șimanschi în colaborare cu Georgeta Ignat și Dumitru Agache, București, 1976, p. 248; în continuare DRH).

² Despre aceasta și despre alte aspecte referitoare la hotarul târgurilor medievale moldovenești vezi Nistor Ciocan, *Procesul de instrăinare a moșiilor târgurilor din Moldova. Câteva considerații*, în *Profesorului Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare*, Iași, 1983, pp. 59 - 62.

³ Cf. D. Ciurea, *Noi contribuții privind orașele și târgurile din Moldova în secolele XIV - XIX*, în *AMAXI*, Iași, VII, 1970, p. 27.

⁴ DRH, A, Moldova, XIX, volum întocmit de Haralambie Chircă, București, 1969, p. 496, nr. 356.

heleșteul lui Lebădă armeanul, aflat în hotarul târgului, ocolit prin capătul de la răsărit de drumul ce mergea de la Curtești, la Botoșani⁵.

La 3 iulie 1635, „Dumitru, biv vor<ni>c de târgu Botoșanii” era în judecată cu călugării Galatei pentru niște heleșteie din hotarul satului Teișoara și un heleșteu din hotarul târgului, pe apa Teișoarei, pe care le făcuse tatăl său. Domnul hotărăște ca din cele șase iazuri unul, cel din hotarul târgului Botoșani, pe Teișoara, să îl stăpânească Dumitru și urmașii săi⁶.

Într-un alt caz, la 20 august 1636, „Guliiasa și Drăgostiniasa și fiii lor și nepotul lor, Costin, feciorul lui Guțan, din târgul Botoșanii” îl părăsc pe Dumitru Roșca, ispravnic de târgul Iași, care i-ar fi asuprit luându-le un heleșteu. Dumitru Roșca se apără arătând că acel heleșteu îi era lui cumpărată de la cei mai de sus menționați, pentru 150 de zloți și 40 de oi cu miei, din timpul domniei lui Miron Barnovschi voievod, când a primit el satul Brătinești, din ocolul Botoșanilor. Atunci, Guliiasa și Drăgostiniasa și fiii lor și nepotul lor, Costin, au vrut să-i întoarcă lui acei bani, însă Roșca le răspunsese că „acel heleșteu nu esti pi hotarul târgului Botoșanilor, ci-i în hotarul satului lui, Brătineștilor, și ezătură heleșteului și o a triia parti din apă, iar celelalte doai părți din sus, cât ține apa, sînt în hotarul Botoșanilor<or>; și pentru aceia l-au cumpărat de la dâșșii, pentru ca să nu aibă a împărți cu dâșșii”.

Pentru a judeca pricina, domnul l-a ales pe Bălan postelnic. Acesta, „strângând oameni buni din târgul Botoșanilor, așjidire și din megieș<i>, anumi: Gheorghită șoltuzul și Dumitru șoltuzul și Andronic bătrânul și Chirilă și popa Marcu, popa Ionașcu și popa Costin și [...], și Bogdan și Ovanes, din târgul Botoșanilor, cum și din megieș<i>, slugile noastre Toader Bunițu și Dumitrașcu, din Ipotești, și Tudosă Udre și Vasăli din Costinești și alți mulți oameni buni și au aflat, cu sufletile lor, precum că ezătura aceluia heleșteu, cum și a trie parti din apă, esti cu adivărat în hotarul satului Brătineștii”. Domnul îi dă rămași pe Guliiasa și rudele sale, întărindu-i lui Dumitrașcu Roșca „și alt heleșteu mai din sus de hotarul acesta, din hotarul târgului Botășanilor, ci-l ari cumpăratură de la Popăscul din Botoșani”⁷.

Se constată din acest document faptul că târgoveții aveau drept de preemțiune în ceea ce privea locurile din hotarul târgului, iar dacă ieșitura aceluia heleșteu s-ar fi dovedit a fi fost în hotarul târgului, fără îndoială că cel dat rămas de toată legea ar fi fost Dumitru Roșca.

Un alt aspect interesant este prezența, în calitate de martori, a șoltuzilor (unul dintre ei era probabil fost - biv, dar se practica obiceiul și atunci, ca și astăzi, de a se asocia numelui unei persoane funcția pe care acesta o exercitase, chiar dacă în acel moment ea nu mai exista) și oamenilor buni din târgul Botoșani printre care iată, din nou, doi armeni, Bogdan și Ovanes, ilustrare a faptului că armenii, în virtutea numelui și vechimii lor, erau făcuți copărtași la administrarea târgului⁸. Prezența șoltuzilor, a celorlalți târgoveți, care trebuie să fi fost membri ai consiliului orașenesc, în calitate de părgari, deși, documentul nu o precizează, ne duce cu gândul la relatarea făcută de Niccolo Barsi, călugăr originar din Lucca și care, străbătând în două rânduri Moldova între anii 1633-1639, deci exact în vremea la care face referire actul de mai sus, arată despre obiceiul ca la vremea semănatului șoltuzul și părgarii să împartă ogoarele din hotarul târgului după numărul târgoveților din fiecare casă⁹. Fiind vorba și despre un teritoriu din ocolul târgului, din afara hotarului acestuia, au fost chemați ca martori și megieși din satele învecinate, Stăncesti, Ipotești și Costinești, astfel încât judecata să fie dreaptă. Nu s-a păstrat decât actul din Iași, cu rezoluția domnească, dar trebuie să fi existat și un document dat din Botoșani, după isprăvirea judecății, prevăzută cu sigiliul târgului și cu iscăliturile membrilor sfatului orașenesc participanți la acea cercetare pentru o pricină pe care, survenind pe teritoriul târgului, pentru că hotarul făcea parte din acest teritoriu, șoltuzul și membrii sfatului orașenesc aveau tot dreptul de a o judeca¹⁰.

⁵ ASI, Documente, CCLXXXII/26. Până în ziua de astăzi a rămas topicul „Iazul lui Lebădă” pentru acel iaz situat la ieșirea din Botoșani, pe dreapta drumului ce duce spre Hârlău și Iași.

⁶ DRH. A., Moldova, XXIII (1635-1636), volum întocmit de Leon Șimanschi, Nistor Ciocan, Georgeta Ignat și Dumitru Agache. București, 1996, p. 193, nr. 157.

⁷ Ibidem. p. 545, nr. 484.

⁸ Prezența printre martori a celor doi armeni este și urmarea faptului că Guliiasa și Drăgostineasa și rudele lor erau de etnie armeană (vezi *Catalogul documentelor moldovenesti din Arhiva Istorică Centrală a Statului*. III. București, 1968, p. 161, nr. 694); în continuare CDM.

⁹ *Călători străini despre Țările Române*. V. volum îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București. 1973, p. 80.

¹⁰ Vezi și Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene. Din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, p. 129; în continuare *Târguri sau orașe...*

Un act din 18 martie 1660, menționându-l pe „Luca arman, feciorul Petrii din Botoșani”, noul stăpân al heleșteului Dragosin, pe valea Teișoarei, ni-i indică pe Dragosin, Gulian și Costin Aguțoaii, nepotul lor, ca fiind armeni¹¹. Cu tenacitatea și simțul proprietății specifice neamului lor, urmașii Guliese și Drăgostiniei reușiseră să recapete stăpânirea asupra aceluiași heleșteu din ocolul târgului.

La 6 iulie 1661, Ștefăniță Lupu voievod întărea lui Luca și fratelui său Isac, feciorii lui Petre, armeanul din Botoșani, stăpânirea peste acel heleșteu, cumpărat de la Istratie Ciocan¹². În aceeași zi, Sava, mitropolitul Sucevei, dădea mărturie pentru judecata dintre Isac, armeanul din Botoșani și Ion Diaconu, de asemenea din Botoșani; ultimul - cosind pe locul heleșteului lui Isac și mergând Isac să-l scoată - Diaconu a sărit „cu coasa, vătămându-i și o ureche”¹³. Iată, așadar, un exemplu al faptului că instinctul de proprietate al târgoveților îi făcea pe aceștia să considere locurile din hotarul târgurilor ca proprietate devălmașă a lor, chiar dacă aceasta se afla în stăpânirea unui alt târgoveț.

Treptat, probabil și cu consimțământul domniei, orașenii vor extinde hotarul târgului, în vederea amenajării de teren agricol, ori pentru fânețe, prisăci etc., pe măsură ce, crescând numărul locuitorilor, se măreau și nevoile acestora¹⁴. Așa se face că hotarul târgului ajunge să se atingă cu ocolul acestuia. Astfel, într-un act din 3 septembrie 1633, Moise Movilă voievod întărea mănăstirii Galatei satul Teișori „dinprejurul târgului Botoșani”¹⁵. Tocmai această extindere a hotarului târgului, coroborată și cu tendința domnilor fanarioți de a uzurpa vechile libertăți și privilegii orașenești, vor duce la un conflict deschis între târgoveții botoșăneni și stăpânii moșiilor din hotarul Botoșanilor, Tătărași și Popăuți.

Conflictul va fi lung și înverșunat, niciuna dintre părți nefiind dispusă la concesii: pe de o parte clerul grecesc al bisericii și apoi mănăstirii Sf. Nicolae de la Popăuți, sprijinit de domnii fanarioți, de cealaltă parte târgoveții, care având conștiința faptului că dreptatea este a lor, cum a lor era și moșia pe nedrept dată călugărilor străini de la o mănăstire de care, din cauza conflictului, nu se mai simțeau legați cum fuseseră, în vremurile de dinainte, părinții, moșii și strămoșii lor.

La 1820, obștea târgului Botoșani, termen prin care trebuie să înțelegem fruntea târgului, alcătuită din negustorii înstăriți, staroști ai breslelor, boieri și mazili statomiciți în târg, preoții bisericilor domnești, dregători de ocol și de ținut legați prin case, averi, afaceri sau familie de Botoșani, fruntași ai armenilor, evreilor și altor nații din compozitul oraș al Botoșanilor primelor decenii ale secolului al XIX-lea, această obște reprezentativă pentru târg adresează o nouă jalbă domnului de atunci al Țării Moldovei, Mihai Șuțu, nepot de fiu al fostului domn Mihai Șuțu, grec de origine.

În această jalbă¹⁶, locuitorii târgului se plâng de supărările pe care le au de îndurat din partea proistosului (egumenului, *n.D.B.*) mănăstirii Sf. Nicolae din Popăuți. Ei arată cum s-a transformat lăcașul cu hramul Sf. Nicolae din biserică de mir în mănăstire, fapt de la care li se trag toate popoasele. Pierzând strămoșii lor scrisorile moșiei târgului, în vremurile grele care au trecut, egumenul Popăuților i-a lăsat numai cu vatra târgului, silindu-i să plătească dijmă pentru folosirea acelei moșii, iar casele târgoveților, aflate pe acel loc luat de mănăstire, au fost obligate să plătească mănăstirii bezmenul.

Locuitorii menționează că în urma jalbei pe care au înaintat-o, în 1803, domnului Constantin Moruzi, acesta a poruncit ca mănăstirii să i se interzică de a vinde altcuiva respectiva moșie, de a crește acolo vite pentru negoț sau de a vinde din fânul cosit pe acel loc. Mănăstirea trebuia să crească vite doar pentru propria trebuință, eventualul prisos urmând a fi dat satelor mănăstirii și târgoveților, care aveau voie să-și trimită vitele la pășunat pe acel loc fără a plăti ceva.

Toate casele și dughenele ridicate pe locul mănăstirii cu obligația prevăzută contractual de a da acesteia bezmen vor continua să plătească respectivul bezmen; după acea dată, dacă va voi să-și ridice acolo casă sau dughenă, va face acest lucru doar prin bună învoire cu mănăstirea, după niște condiții reciproc acceptate.

După ce au enumerat principalele puncte ale anaforei dată de Constantin Moruzi, locuitorii Botoșanilor continuă prin a prezenta modul prin care oamenii mănăstirii au încălcat, punct cu punct, porunca domnească. Ei îi incriminează pe diriguitorii mănăstirii pentru vina de a fi dat această moșie în arendă, arendașii, la rândul lor, vânzând imăsurile pe la negustori, împreună cu locul de hrană al târgoveților, atât cât le-a mai rămas. Mai mult, locuitorii satelor de primprejur ale mănăstirii, cu

¹¹ CDM, III, p. 125, nr. 506.

¹² Ibidem, p. 161, nr. 694.

¹³ Ibidem, p. 161, nr. 693.

¹⁴ Nistor Ciocan, *op. cit.*, p. 62.

¹⁵ Arhivele Statului București, Fond Mănăstirea Galata, IX/4; în continuare ASB.

¹⁶ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. V, p. 260; în continuare *St. și doc.*

arăturile pe care le fac, strâmtează și mai mult imăsurile orașenilor, și aducând acolo oi la pășunat „nu are acum săracimea unde să pășuneze câte o vacă ce au pe la casele lor. I peste toate aceste asupriri, mai adauge cu supărarea și lăcuiitorilor târgoveți ce au case pe locul mănăstirii, neurmând hotărârei giudecății, vrea să li se strice așezările că de se strică vreun gard cuiva nu-l îngădueste de a-și îngrași locul său, după cum îl avea din vechi și de va voi careva să-și vândă casa sa li stă împotriva, vrând de a sui bezmănul și, lăsându-se cumpărătorii, la cei mulți se risipesc casele și rămân săraci. La unii au răsluit locurile, la alții au adus bezmănul, pe alții la băta i-au supus. Au închis târgul împregiur cu heleșteie și cu velniți, cerând de la lăcuiitori și așezări înscris despre mănăstire. La care ce așezare poate să aibă, când se află drept locul lor domnesc, și cu sila i-au supus bezmănului”? În final, „toată obștea lăcuiitorilor orașului Botoșani” solicită domnului cercetarea acestor abuzuri și oprirea lor.

Se pare că nemulțumiți erau și călugării mănăstirii Sf. Nicolae, care se plânseseră și ei domnului de neajunsurile pe care le aveau cu târgoveții, dar este foarte probabil că plângerea lor era mai mult o justificare a faptelor ce le erau imputate de către obștea orașului. Pentru obiectivitate și o mai bună înțelegere a modului în care a evoluat stăpânirea asupra hotarului târgului Botoșani, din momentul în care a început uzurparea sa, redăm în întregime documentul ce se vrea un răspuns dat jalbei călugărilor greci de la Popăuți.

„După jaloba ce au dat Pre o Svințitul Mitropolit Iliupoleos chir Inochentie, preostusul mănăstirii Sv<â>n(tul) Nicolae ot Botoșani, asupra târgoveților de Botoșani, din luminată poronca prea înălțatului nostru domn Mihail Gregoriu Șutul v<oie>v<o>d, fiind rânduit ca să vin la stare locului și împreună cu dum<ilu>i vel vornic Alexandru Calimah și cu dumilor vornici de Botoșani să intrăm în cercetare pricinilor de păgubire și a prigonirilor ce urmează între m<ănăstire> și între lăcuiitorii târgului Botoșani, și puind înaintea carte gospod a fericitului domn Alexandru Constandin Moruzi v<oie>v<o>d, din let 1803, întru care să hotărăște atât pentru târgoveți, cât și pentru mănăstire, în ce chip să urmeze întru toate, să punem la cale cu o dreaptă cumpănire întru amândouă părțile, după cuprindere aceii cărți. Și fiindcă pe târgoveți i-am găsit foarte răzvrațiți întru socotința că moșie ce esti împregiurul târgului ar fi a lor și alcătuind întru pretențe de moșie, iar nu de loc de hrană, am cerut de la Pre o Svin<tia> sa, părintele Iliupoleos, ca să de o pliroforie (dare de seamă, lămurire, n.D.B.) de dreptățile ce ar ști având mănăstire; și iar hrisoavele ce în număr de 14 mi-au arătat, acest fel am aflat curgere pricinii.

Adecă la let 7256 (1748)¹⁷, D<omnnul> Grigorie (al II-lea, n.D.B.) Ghica v<oie>v<o>d pre hrisovul său zice că Ștefan Bosie, ce au fost cămăraș de izvoade, arătând un hrisov de danie de la Ioan Nicolae v<oie>v<o>d (Mavrocordat, domn al Țării Moldovei între 1743-1747, n.D.B.), în care să cuprindă că dezlipind moșie Tătărășii de locul târgului Botoșani, ce era tot domnesc, jumătate dintr-aciastă moșie o dăruiește aceștii m<ă>n<ăstiri>, ce atunce să afla beserică de mir zidită de fericitul întru pomenire domn Ștefan v<oie>v<o>d cel Bun pe însuși moșie Tătărăși, iar giumătate o au dăruit numitului Ștefan Bosie, pe care l-au și rânduit epitrop besăricei, pe care danie întărindu-o au rânduit și boeri hotarnici de au despărțit prin sămne hotară firești, ce se află și astăzi, moșie Tătărășii de către locul <gos>pod dimpregiurul târgului, întărind și hotarnica prin acest hrisov.

Apoi, la let 7259 (iunie 1751, n.D.B.)¹⁸, fericitul întru pomenire D<omnn> Const<an>din Mihail Cehan Racoviță v<oie>v<o>d, prin hrisovul său arată că după ce luminata Doamnă Ana, maica Înălțimii Sale, găsind beserica surpată, descoperită, pustie, altă zădire au întocmit, cât și acoperișul, cadateazma și toate le-au făcut din nou, înzestrându-o și cu argintării, alte lucruri besericești, au rădecat-o și Înălțime Sa în mai înaltă stare, puindu-o în rândul mănăstirilor și înzestrându-o cu moșie Tătărășii, sat întreg, cu heleșteu și cu mori, pentru că au făcut schimbătura cu Ștefan Bosie cămărașul, dându-i o altă moșie. o bucată de loc din hotarul domnesc a târgului Cotnari. Și fiindu-i și obicei de milă din vamă și din alte rusumaturi a rândui și pe lângă alte mile domnești au mai miluit-o și cu toată dejma de pe tate hotarele târgului Botoșani ce era domnesc, ca oricine ce ar lucra pe locul g<os>pod, dejma să o de la mănăstire. afară de hotarul Tătărășilor ce este sat cu loc cu tot.

Și după ce au așezat-o în rândul mănăstirilor și au înzestrat-o, au închinat-o la Sv<â>n(ta) Patrierhie Antiohiei; iar în urmă. după doamna Ana, la let 7261 septv<rie> 2 (1752, n.D.B.), însuși acesta domn trimețând hotarnici de au hotărât tot locul g<os>pod dimpregiurul târgului și cuprinzând într-un hotar și moșia Tătărăși și mai cumpărând și un heleșteu ce ar fi fost pe apa Săcnii, aproape de târgul Botoșani, de la dumilui Ioan Cantacuzino vel camaraș, după ce pomeneste toate hotarile în sămne în hrisovul ce dă mănăstirii și arată că le-au dat danie și miluire Sv<intii> m<ă>n<ăstiri>, zice că dă și întărește după hotarnicele arătate, ca să fie de la Domnie Sa drepte ocini

¹⁷ Vezi actul cu această dată la Arhivele Statului Botoșani, Documente, II/3; în continuare ASBT.

¹⁸ Idem, II/5.

și moșii cu tot venitul și cu tot hotarul, adecă deopotrivă întărește stăpânire m<ă>n<ăstirii> pe locul depregiurul târgului ce au fost domnesc, ca și pe moșia Tătărași cu tot venitul și cu tot hotarul și cu locu cu tot, căci di ar fi lăsat domnesc locul dipregiurul târgului după ce l-au cuprins într-un hotar cu Tătărașu trebuie să zică așine stăpânire Tătărașilor într-un felu și celuialt loc într-alt chip.

Iată dar că nu rămâne îndoială că și Tătărașii și locul dimpregiurul târgului sânt de veci date danie cu loc cu tot, întreg hotar ce să cuprindă din sânnne în sânnne mănăstirii. Apoi, la let 7262 noe<m>vr<ie> I (1753, n.D.B.), D<omnul> Matei Ghica v<oie>v<o>d, prin două hrisoave a Domniei Sale, tot dintru o zi făcute, întărește toate milele și afierosirile a D<omnului> Constantin Racoviță v<oie>v<o>d, cu unul vrând să întărească testamentul mănăstirii și închinare la Sv<ă>n<ta> Patrierhie cuprinde hrisovul cel dintâiu a D<omnului> Racoviță întregu, și pentru aceia să pomenește și de dijmurile de pe locul dimpregiurul târgului, iar nu să poate socoti că pentru că zice de dijmurile dimpregiurul târgului într-acest hrisov, a lăsa acel loc iarăși domnesc sau a târgului, cum prin al doile hrisov, tot dintr-o zi cu acela, cuprinde iarăși la un loc într-un hotar și moșie Tătărașu și locul dimpregiurul târgului și întărește stăpânire m<ă>n<ăstirii> pe amândouă, deopotrivă ca pentru o moșie, numai zice, afară di vatra târgului; și într-acest loc unde zice de vatra târgului să vederat și tocmīt acest hrisov. Iar pe cât să poate giudeca, atât din noima di mai sus, cât și din negreața cernelii, să înțelegi fără îndoie că însuși scriitorul hrisovului greșind au tocmīt atunci când s-au scris, căci de s-ar socoti că au urmat vrun vicleșug și că au fost zis afară din locul târgului sau alt cuvânt nici noima nu lasă, iar nici loc altu nu mai rămâne necuprins în sânnnele hotară afară de vatra târgului¹⁹.

Apoi, la let 7265 avgust 16 (1757, n.D.B.), D<omnul> Scarlat Ghica v<oie>v<o>d asemenea întărește testamentul m<ă>n<ăstirii> și închinare la Sv<ă>n<ta> Patrierhie cu toate milele, fără însă a pomeni nimic pentru dejma de pe locul dimpregiurul târgului. Și la 7266 noe<m>vr<ie> I²⁰, cu alt hrisov, întărește în stăpânire m<ă>n<ăstirii> tot locul cu tot hotarul, fără a mai face osăbire între Tătărași și între celălalt loc dimpregiurul târgului, ca pe o driaptă moșie a m<ă>n<ăstirii>.

Apoi iarăși, la 7267 ghenar<ie> 8 (1759), D<omnul> Ioan Theodor (Callimachi, n.D.B.) v<oie>v<o>d și la let 7272 septvr<ie> (1763), D<omnul> Grigorie Ioan (Callimachi, n.ns.) v<oie>v<o>d, prin hrisoavele ce dau, asămīne întăresc hrisovul de așezământ al mănăstirii și închinare la Sv<ă>n<ta> Patrierhie cu toate milele, numai de dejma de pe locul de pe locul dimpregiurul târgului nimic nu mai pomenesc, căci îndestul s-au legiuit prin trei hrisoave de la luminați domni de mai înainte stăpânire mănăstirii pe tot locul dimpregiurul târgului, împreunat cu Tătărași ca pe o dreaptă moșie a m<ă>n<ăstirii>; și nici alt hrisov de întăritură pe moșie n-au trebuit a lua mănăstire.

După aceasta, în domnie fericitului domn Grigorie Alexandru Ghica v<oie>v<o>d, născând pricină între târgoveți lăcuiitori de Botoșani și între m<ă>n<ăstire> Sv<ă>n<ta> Nicolae pentru că să întemeiasă orașul și să înnulțisă norodul din târg, încă începuse a eși cu lăcuința pe moșie Tătărași a m<ă>n<ăstirii> și nu voe să de adetiul moșiei supt cuvânt că șad pe locul târgului. Și rânduindu-să hotarnici boeri pe dumilui vornic Manolachi Dimachi ce era atunci jic<ni>cer și vor<ni>c de Botoșani și pe dumilui ban Constandin Vărnăv și pe portarul Nanu, iarăși vornic de Botoșani, au despărțit Tătărașii de târgul Botoșanilor. Și pomenitul domn, prin hrisovul din 1776 octombrie 22, întărește acea hotărâtură, însă macar că în hrisov să zice că să desparte moșie Tătărași și de cătră locul târgului, iar numai cu acest cuvânt nu să poate giudeca că au deosăbit moșie dimpregiurul târgului de cătră moșie Tătărași și că au dat-o târgoveților sau au oprit-o domnia, căci nu aneresăște daniile și hrisoavele de mai înainte, și cu cuvântul di locul târgului să înțelegă lăcuința târgului iar nu moșie pe din afară, după cum din însuși lucrare boerilor hotarnici să dovedește care nu încep a despărți Tătărașii din capul hotarului, ce numai din margine târgului Botoșani, din muchie dealului merg și despart locul lăcuit a târgului de cătră Tătărași și deși trec de la târg până în capul hotarului despre răsărit, dar și spun că impresura moșie de cătră împregiurași și adică capătul despre răsărit al Tătărașilor îl despart pentru a îndrepta impresurările despre împregiorași. mijlocul Tătărașilor îl despart de către lăcuința târgului, pentru a nu impresura târgoveții cu vatra târgului. Iar capătul despre apus îl lasă nedespărțit negreșit, pentru că atât locul dimpregiurul târgului, cât și Tătărașii, era tot moșie m<ă>n<ăstirii> și nu ave trebuință a se despărți, neurmând primire de impresurare, precum și mai cu temeu să dovedește din carte g<o>spod din let 1778 marte 19, a fericitului D<omn> Co<n>standin Dimitrie Muruz v<oie>v<o>d, ce o dă apărare egumenului m<ă>n<ăstirii>, în care arată păgubirile ce pricinue târgoveți mănăstirii, întânzându-să a pune boi de negoț dimpregiurul târgului în țarie lor și că arătând și carte răpousatului D<omn> Grigorie Alexandru Ghica v<oie>v<o>d, prin care să hotărâște ca nimine

¹⁹ Același domn îi imputernicește pe locuitorii din Botoșani, la 12 martie 1754, să fie volnici a se hrăni de pe locul mănăstirii Sf. Nicolae - Popăuți, plătind dijma mănăstirii (idem, II/8).

²⁰ Rez. la N. Iorga. *St. și doc.*, vol. V, p. 251, nr. 129.

să nu îndrăzniască a face călcare moșiei m<ă>n<ăstirii> ce are împregiurul vetrii târgului fără a să învoi cu egumenul m<ă>n<ăstirii>. Asămîne și Domnie Sa dă volnicie egumenului ca să-și apere moșie, poruncind și vornicilor de Botoșani ca să înfrâneze pe acei obraznici târgoveți ce nu să vor supune cărții Domniei Sale.

Iată dar că să dovedești că fericitul domn Grigorie Alexandru Ghica v<oie>v<o>d n-au stricat daniile m<ă>n<ăstirii>, ce mai vartos întărește stăpânire m<ă>n<ăstirii> pe locul dimpregiurul târgului. Și iarăși din hrisovul tot aceluși domn Muruz, din 1780 dechv<rie> 14, care rânduind hotarnici iarăși pe dumilor vornic Manolachi Dimachi, fiind atunce stolnic și vornic de Botoșani, banu Co<n>standin Vârnav și med<elni>cer lordachi Canano, pentru că iarăși să întinde târgoveți cu lăcuința și dinspre celelalte părți pe moșie mănăstirii, după poroncă am hotărât vatra târgului de către locul dimpregiurul târgului, ce este moșie mănăstirii, care hotărâtură întărind-o fericitul D<omn> cu acel hrisov, din sămne în sămne întărește stăpânire m<ă>n<ăstirii> pe toată moșie dimpregiurul vetrei târgului, întocma după hotarnicile și hrisoavele luminaților domni de mai înainte, fără a deosăbi Tătărășii de celalalt loc, ce zicând mai vartos ca să fie Sv<i>n<ții> m<ă>n<ăstiri> danie și miluire.

Și di la Domnie Sa apoi, la let 1783 ghenar, D<omnul> Alexandru Co<n>standin (Mavrocordat Deli - bey, n.D. B.) cuprinde în hrisovul ce dă mănăstirii și hrisovul fericitului domn Grigorie Alexandru Ghica v<oie>v<o>d, cu care să despart Tătărășii de către vatra târgului, și hrisovul D<omnului> Co<n>standin Muruz v<oie>v<o>d, cu care se desparte tot celalalt loc dimpregiurul vetrii târgului, cunoscându-le ca niște drepte afierosiri ale domnilor de mai înainte și moșie Tătărăși întru întregime hotarilor ei cu tot locul și cu tot venitul în veci, în putere cărora hrisoave ș-au stăpânit mănăstirea moșiile.

Iar la let 1796 septv<rie> 30, supărându-să proestosul m<ă>n<ăstirii> de către târgoveți cu răpire de fânaț și de loc de hrană, în domnie pre înălțatului domn Alexandru Ioan Calimah v<oie>v<o>d, dând jalobă cătră stăpânire, s-au dat carte g<os>pod de apărare, atât pentru fânaț, ca nimene să nu îndrăzniască a cosi fără a să învoi și a să tocni cu m<ă>n<ăstirea>, cât și pentru loc de arat, iarăși fără învoiala egumenului să nu are, și arând să-și dea adetul după ponturi.

Și apoi, la let 1804 iuli<e> 31, în domnie fericitului domn Alexandru Const<an>din Muruz v<oie>v<o>d, carele au întărit iarăși prin hrisovul său stăpânire m<ă>n<ăstirii>, întocma după cuprindere hrisovului din 1780, a fericitului părintelui Înălțimii Sale, giudecându-să târgoveții de Botoșani cu proestosul m<ă>n<ăstirii> Sv<ă>n<tul> Nicolae, Pre o Sv<i>n<țitul> Antim Edesit, în Divanul domnesc, s-au sfârșit toate pricinile dintre târgoveți și dintre m<ă>n<ăstire>, dându-să hotărâre în ponturi anumi, adecă vii mai multe decât câte să afla în vreme aceia împregiurul târgului să nu să mai adaoge și câte locuri în însuși anul acela s-au îngrădit pentru vii să să strice gardurile, care acel pont fiind că să atinge interesele a însuși unora din târgoveți ce fără învoiala m<ă>n<ăstirii> cuprinsă locuri. Însuși târgoveții după ce s-au întors la casăle lor nu l-au primit a să urma și încă vii și livezi din vreme aceia incoace s-au mai sporit împregiurul târgului, din care puține sînt făcute cu așezare de bezmân. Iar cele mai multe sînt cuprinse în silă și în putere, stăpânindu-le și până astăzi: cât și alt pont, pentru lăcuiorii satelor m<ă>n<ăstirii>, ce iarăși să hotărâște a nu li să mai spori numărul, nu s-au păzit, ce mai vartos s-au înmulțit lăcuiorii, agiungând în toate patru satele până la număr de 260 gospodari.

Și fiindcă aceste două ponturi din început nu s-au păzit și acum, prin luminată poronca pre Înălțatului nostru domn să poruncește: nici în pontul viilor, nici în pontul sporirii lăcuiurilor strămutare să nu să facă, iar celelalte ponturi ce într-această carte a D<omnului> Muruz să hotărâsc, anume nu pentru toate stările târgoveților, ci numai pentru acei ce sînt în ce mai slabă stare și săraci, să le puneți în lucrare și supt poronca pre înălțatului nostru domn spetindu-le a le pune în lucrare pe cum să poate.

S-au rădicat planul a toată moșie cu meșteșug ingineresc și s-au măsurat locul slobod fâlcește, pe cât în gios să arată socotiala.

Socotiala piste tot a moșiei m<ă>n<ăstirii> Sv<ă>n<tul> Nicolae, care loc măsurându-să fâlcește, din apa Dresleucii până în Drumul Furilor, cuprinde 4355 fâlci²¹, 7 prăj<ini>²² și să împarte cum mai gios să arată și precum să află astăzi stăpânindu-să²³.

²¹ Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, fâlcea moldovenească avea „80 de prăjini fâlcești”, iar la începutul secolului al XIX-lea i se fixează suprafața la 320 de prăjini pătrate (80x4) sau 2880 stânjeni pătrați (240x12), ceea ce însemna circa 1/5 ha. (Cf. *Instituții feudale din Țările Române, Dicționar*, coord. Ovid Sachelar și Nicolae Stoițescu, București, 1988, p. 190).

²² De obicei în Moldova avea trei stânjeni, adică 6,69 m; prăjina fâlcească avea, în 1839, 36 de stânjeni pătrați, aproximativ 180 de m². La început, prăjina era confecționată dintr-o nuia sau stinghie, mai târziu dintr-o prăjină marcată la capete cu pecetea domnească (vezi *Ibidem*, p. 378).

Urnează prezentarea detaliată a măsurii vetrei târgului, a mahalalelor, a satelor mănăstirii, Răchiți, Cișmea, Teascu și Popăuți, a imașurilor, țarinilor și fânașurilor²⁴. Din cele 4355 fălci și 7 prăjini, reprezentând tot hotarul împreună cu vetrele târgului și ale celor patru sate (circa 6530 ha), 566 de fălci și 9 prăjini (cam 850 ha) reprezentau suprafața ocupată de vatra târgului, a mahalalelor și a celor patru sate, restul de aproape 5700 de ha rămânând loc de hrană, din care 1683 fălci și 16 prăjini (circa 2525 ha) „ce au târgoveții imaș și arături”, 1726 fălci și 24 de prăjini (cam 2590 ha) „asămene ce au satele toate imaș, arături și fânașuri” și 379 fălci și 37 de prăjini (adică vreo 585 ha) „ce are astăzi m<ă>n<ăstirea> arături și fânaș, care analogi sîntu pe tăt locul de hrană ce este pe moșie m<ă>n<ăstirii>, abie are la zăce falce, una pentru trebuința sa”²⁵.

„Și fiindcă târgoveții nu mai fac acum cerire pentru strămătorire locului, ce s-au întors a cere toată moșie întru a lor de veci stăpânire, rămâne pentru acest fel de pretențe să să giudece la cinstitul Divan. Iar pentru imașul târgoveților, mie mi se pare a fi îndestul pentru suma vitelor ce au; dacă însă vor lipsi de pe imașul târgului vitele ce neguțitorii jidovi și alții, făcând velniță în vite, de le ingrașă la velniță, pascându-le zioa pe imașul târgului, căci pentru ordănar, unde nu sunt vite de negoț, la cele mai multe locuri să socotesc trei vite la o falce de imaș, precum și însăși satele m<ă>n<ăstirii> Păpăuți, Cișmea și Răchițele nu au mai mult decât 108 fălci imaș, care analog găsându-să pe vite vii încă mai mult decât trei vite la falce și le agiunge, asămene dar și târgoveților le va fi îndestul imașul de 1543 fălci (circa 2315 ha, *n.D.B.*), socotindu-să câte două vite de falce a târgoveților și câte o vită de falce a trăguitorilor ce vin pentru alijveris, cu toate că nu este de unde să li să mai sporiască de pe moșie m<ă>n<ăstirii>, de vreme ce să dovedește că la 10 fălci, una abia rămâne pentru trebuința m<ă>n<ăstirii>, undi i s-ar cuvini a ave o a trie parte din toată moșie, macar că târgoveții mai cer și altă bucată de loc de pe moșie Mănăstirii Doamnei, aproape ca la 200 fălci, supt cuvânt că și ace moșie este luată tot din locul târgului și că ar fi avut-o imaș până la 1813, iar de atunce, de când au vândut m<ă>n<ăstirea> Rusicon ace moșie, li s-ar fi oprit ace bucată de loc. Iar dacă ei voesc a-și lăți imașul piste rânduială, să să învoiască cu stăpânul aceii moșii.

Iar pentru acei ce au prins locuri de casă, de grădini sau de vii pe moșie m<ă>n<ăstirii> și câți de acum înaintea vor cuprinde împregiurul târgului, dreptate o agiută pe m<ă>n<ăstire> a cere de la toți o alcătuire în scris cu așezare de bezmăn, și numărând stânj<enii> lor ce au cuprins și coprind și astăzi. Dar fiindcă târgoveții întru nimică nu voescu a să alcătui cu m<ă>n<ăstirea>, atât pentru aceasta, cât și pentru alte dreptăți legiuite, pe obicei pământului, rămâne a face cerire de la stăpânire și mai vartos pentru câtă parte di moșie să cuvinea a opri pentru mănăstire [...] 1820 iulii 10”²⁶.

Considerându-se că stau pe locurile mănăstirii, locuitorii din satele Răchiți, Cișmea și Popăuți erau impuși la munci în folosul mănăstirii, deși vetrele satelor lor și ogoarele se aflau, de fapt, pe moșia veche a târgului. La 20 iulie 1821, aga lancu delibaș îl împuternicește pe lordache Radul să-i aducă la mănăstirea Popăuți pe locuitorii din cele trei sate apropiate pentru a bate porumbul mănăstirii, urmând a fi plătiți în natură, cu o dimerlie din 30”²⁷.

În epoca regulamentară, în anul 1832, locuitorii orașului Botoșani adresează o jalbă epitropiei târgului, plângându-se de abuzurile unor negustori, care așezându-și stâni pe imașul târgului au impresurat cu totul vitele târgoveților, iar vâcarii ce aveau grijă de ele au fost alungați de ciobanii de la acele stâni. Orășenii amenință că dacă sfatul orășenesc nu le va face dreptate ei vor fi siliți „a să arăta cu jalebă către înalta ocărnuire”²⁸.

Și după epoca regulamentară, mănăstirea Popăuți continua să stăpânească satele Răchiți, Popăuți, Cișmea și Teascu, așa cum o arată documentul din 21 august 1841. Nu conțineră, ba dimpotrivă, se înțetiseră, „protestăluirile” târgoveților. fie ei români, armeni sau evrei, față de abuzurile călugărilor mănăstirii și ale oamenilor acesteia. La 5 mai 1842, locuitorii mahalalelor

²³ ASBT, Documente, II/60.

²⁴ Acest fânaș se împărțea astfel: 54 de fălci (81 ha) la nouă preoți, 12 fălci (18 ha) la doi diaconi, alte 12 fălci la doi psalți, 18 fălci (27 ha) la 3 dascăli, 780 fălci (1170 ha) la cei 260 „lăcuiitori ce să află în tîșpatru satele, bîmicii și scut<elni>ci și 259 fălci și 16 prăjini (circa 390 ha) fânașul mănăstirii; (cf. Idem, II/60). Așadar, preoților și celorlalți slujitori ai mănăstirii le reveneau exact câte 9 ha, în timp ce locuitorilor celor patru sate ale mănăstirii câte 4 ha și jumătate de locuitor.

²⁵ Idem, II/60.

²⁶ Ibidem. Ultimele rânduri ale actului sunt scrise de altă persoană, ductul fiind diferit.

²⁷ Idem, IX/25.

²⁸ Dosarul Primăriei Botoșani, nr. 29/1832, apud Artur Gorovei, *Monografia orașului Botoșani*, Ediția Primăriei de Botoșani, f. a (1926), p. 69.

târgului Botoșani adresează o nouă jalbă Eforiei orașenești, plângându-se de „objiduirile” din partea mănăstirii Popăuți pentru dreapta lor moșie pe care o au în stăpânire²⁹.

La 24 octombrie 1842, vechilii târgoveților din Botoșani se plâng domniei în legătură cu abuzurile egumenului mănăstirii Popăuți, ale cărei proprietăți se întinseseră până spre vatra târgului³⁰. La 26 ianuarie 1843, vechilii „obștiei târgului Botoșani” se jeluiesc din nou Divanului domnesc, arătând cum le-au fost uzurpate vechile lor drepturi, menționând actele mai vechi din procesul cu mănăstirea Popăuți și reclamând cu insistență restituirea pământului ce era al lor, din hotarul moșiei Botoșani³¹.

La 4 septembrie 1844, Eforia orașului Botoșani îi dă maiorului Mihail Kogălniceanu, viitorul mare om politic și istoric, o vechilime pentru a le reprezenta târgoveților interesele la Divanul domnesc, în procesele cu mănăstirea Popăuți³². Kogălniceanu reușește să-i determine pe membrii Divanului să admită, în parte, drepturile târgoveților, așa cum o arată și „Practicaa” Divanului domnesc, din data de 13 octombrie 1844³³. După ce au fost invocate acte mai vechi, de danie a moșiei târgului Botoșani către biserica, apoi mănăstirea Sf. Nicolae, Divanul decide că tot locul din hotarul târgului ce fusese dăruit mănăstirii de către Constantin Racoviță voievod, prin hrisovul din 1752, să rămână al mănăstirii, în timp ce vatra târgului aparține de drept târgoveților, urmând a o stăpâni ei potrivit hotarniceii din 14 decembrie 1780, când vatra târgului fusese hotărâtă de locul dimprejurul orașului.

Din pământul stăpânit până atunci de mănăstire, 850 de fălci (1275 ha) erau date spre folosință târgoveților săraci, măsura locului începând de acolo de unde se termină mahalalele orașului și încheindu-se pe una din părți la apa Dresleucii, iar pe cealaltă parte la pâraul Sitna, unde era și adăpătoarea, cât o permiteau viile cultivate acolo și locul de hrană al locuitorilor satului Teascu. Egumenului Popăuților i se interzicea a mai pășuna vitele mănăstirii sau ale satelor mănăstirii pe acest imas, care le rămânea târgoveților și locuitorilor din mahalale. O altă precizare favorabilă orașenilor era aceea care prevedea că dacă în timp târgul se va mări, iar mahalalele se vor întinde pe acest loc, mănăstirea va da din celălalt loc al său tot pe atât pământ, astfel încât mărimea de 850 de fălci a imasului târgului să rămână nestrămutată, pentru că acel imas este folositor negoțului ce se face în oraș și străinilor care aduc orașenilor cele trebuincioase hranei și îndemânării lor. În schimb, târgoveților li s-a interzicea să țină pe acel imas turme de oi, cirezi de vite cornute și herghelii³⁴.

Din cele prezentate până acum se observă cum cazul particular al Botoșanilor întărește, de cele mai multe ori, opiniile exprimate în istoriografia noastră referitoare la hotarul târgului, la rolul acestuia, statutul său în raport cu târgoveții și domnia³⁵.

În secolul al XVII-lea, târgoveții botoșăneni încă se bucurau de drepturile de uzufructuari ai hotarului Botoșanilor, care era proprietate domnească. Ei sunt în dispută pentru locuri din acest hotar, le cumpără sau le vând, le lasă moștenire sau le stăpânesc într-atât de mulți ani încât numele unuia dintre ei va fi dat locului (cazul heleșteului lui Lebădă). La majoritatea acestor judecăți și tranzacții sunt prezenți șoltuzul și sfatul orașenesc, în calitate de mediatori sau martori și ca unii cărora delegarea temporară a acestei puteri, de către obștea târgoveților, le conferea tot dreptul să facă acele lucruri. Practic, orașenii aveau aceeași libertate de a dispune de locurile din hotarul târgului pe care o aveau și în ceea ce privea locurile de casă, casele și dughenele din vatra târgului, singurele condiții fiind acelea de a nu se înstrăina acele bunuri altcuiva decât unui membru al obștii și ca noul stăpân să continue a

²⁹ Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și târguri (1776-1861), Moldova, Serie A, vol. II, București, 1960, p. 471, nr. 110.

³⁰ Arhivele Statului Iași, Tr. 1357, op. 1543, dos. 280, f. 9; în continuare ASI.

³¹ *Ibidem*, ff. 43 - 44.

³² *Ibidem*, f. 411.

³³ *Ibidem*, ff. 439 - 448.

³⁴ Artur Gorovei, *op. cit.*, pp. 70-71.

³⁵ Dintre cele mai importante lucrări referitoare la acest subiect menționăm, pe lângă cele ale lui Nistor Ciocan și D. Ciurea, amintite deja, următoarele studii: Nicolae Iorga, *Evoluția libertății în orașele medievale*, în vol. *Evoluția ideii de libertate*, p. 170 (despre întemcierea orașelor pe loc domnesc și despre lupta orașenilor cu domnii fanarioți care vindeau sau dăruiau „vatra” orașului), P. P. Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele Române*, în vol. *Interpretări românești*, ed. a II-a, îngrijită de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, București, 1994, pp. 124 - 128 (despre oraș, ca proprietate a domnului, despre relațiile dintre domnie și oraș, de-a lungul celor trei etape: cea a adăugării satelor la ocol, cea a desfacerii ocoalelor și cea din timpul domniilor fanariote, când domnul dăruiește sau vinde, pe lângă hotarul târgului, și vatra propriu-zisă a acestuia), D. Ciurea, *Orașele și târgurile din Moldova în secolul al XVIII-lea*, în *SCȘI*, anul VII, (1956), fasc. I, pp. 97 - 103 (despre acaparea hotarelor și vetrelor târgurilor, donații de târguri, obligațiile locuitorilor care cultivau țărini din hotarul târgului față de noii stăpâni ai acestuia). Pentru analogii și deosebiri cu istoria urbană munteană vezi Laurențiu Rădvan, *Orașele din Țara Românească până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, Iași - 2004, pp. 284 - 312, *passim*.

plăți bezmenul cuvenit domniei (în cazul Botoșanilor, Doamnei, căreia i se dăruiseră veniturile târgului și ale ocolului acestuia), în calitate sa de proprietară de drept a tuturor acelor locuri³⁶. Faptul că în cele câteva pricini pentru iazuri și locuri din hotarul Botoșanilor, pe care le descriu documentele ajunse până la noi, majoritatea protagoniștilor este formată din armeni ilustrează, din nou, rolul deosebit al acestei etnii în geneza și propășirea târgului Botoșani. Armenii au fost cei cărora li s-a datorat, în bună măsură, evoluția urbană a așezării și alături de localnici ei au fost cei mai vechi locuitori ai târgului. Anii de conviețuire, cu bune și cu rele, au dus la un transfer reciproc de habitudini și mentalități, cu rol nivelator în plan cultural, în așa fel încât, excepție făcând prigoana anti-armenească din anii domniei lui Ștefăniță Rareș voievod, conlocuirea a dat armenilor aceleași drepturi, libertăți și obligații ca și cele ale târgoveților moldoveni ai Botoșanilor, pe care, cu abilitatea specifică lor, au știut în multe rânduri să le speculeze mai bine decât concitadinii lor.

De la o vreme, domnii fanarioți, prevalându-se de faptul că orașele și moșiile lor erau proprietate domnească, vor înstrăina părți din ele în folosul unor particulari, fie că erau boieri, biserici sau mănăstiri. La Botoșani, precedentul va fi creat de către domnul Ioan Mavrocordat³⁷, care dezlipind Tătărașii din hotarul târgului va dăruia jumătate din acel loc bisericii Sf. Nicolae de la Popăuți, iar cealaltă jumătate cămărașului de izvoade Ștefan Bosie. Ulterior, doamna Ana, mama lui Constantin Racoviță voievod, care mai avusese Botoșanii ca apanaj, în timpul domniei moldovene a soțului său, Mihai Racoviță voievod (1715 - 1726), socotindu-se îndreptățită, probabil, a face acest lucru în dubla sa calitate de doamnă, aceea de soție și mamă de voievod, după ce repară biserica Sf. Nicolae de la Popăuți o trece în rândul mănăstirilor și o înzestrează cu tot satul Tătărași, miluind-o și cu dijma de pe hotarul târgului, care până atunci era venit al doamnelor țării. Constantin Racoviță desăvârșește dania și miluirea maicii sale, întărind mănăstirii cu hramul Sf. Nicolae de la Popăuți atât Tătărașii, cât și „locul dimpregiurului târgului”. Dania va fi întărită succesiv de către domnii ulteriori, în ciuda protestelor repetate ale târgoveților, care mărindu-li-se numărul și întinzându-se pe locul Tătărașilor, refuzau să dea adetul cuvenit mănăstirii, cu justificarea că acel loc este al târgului.

În sprijinul dreptății ce invocau să li se facă, „obraznicii târgoveți”, cum erau numiți la un moment dat de către Grigore al III-lea Ghica voievod, aduc și un argument lingvistic, neluat însă în seamă de către domnie, anume acela că pământul dinafara vetrei târgului le este lor moșie³⁸, așadar ocină sau moștenire din moși-strămoși, în timp ce domnii, dar și boierii hotarnici rânduiți de ei arată, fără temei real, că prin locul târgului se înțelege numai vatra acestuia, fără moșia înconjurătoare.

Pe măsură ce abuzurile călugărilor greci și arendașilor lor pentru acele locuri din hotarul târgului se întetesc, protestul orășenilor este tot mai energic. În jalba din 1820, după ce rememorează etapele uzurpării drepturilor lor asupra hotarului târgului și silniciile pe care le aveau de suferit în apărarea acelor drepturi, izbucnesc atunci când pomenesc de înscrisurile pe care le cere mănăstirea pentru așezarea pe locurile acesteia, invocând amar un element ce ține de logica elementară: „La care ce așezare poate să aibă când se află drept locul lor domnesc și cu sila i-au supus bezmănului”³⁹.

Cercetarea din 10 iulie 1820, rânduită de domn în urma unei jalbe a lui Inochentie Iliupoleos, proestosul mănăstirii Sf. Nicolae, se face într-un moment în care târgoveții erau „foarte răzvrățiți, întru socotința că moșie ce esti împregiurul târgului ar fi a lor și alcătuind întru pretențe de moșie, iar nu de loc de hrană”⁴⁰. Mai mult, locuitorii orașului nu se mai mulțumeau doar cu pretenția de a li se da loc mai îndestul, „ce s-au întors a cere toată moșie întru a lor de veci stăpânire”⁴¹.

Deși justificată oricum, supărarea orășenilor putea fi mult mai mare dacă domnii fanarioți ar fi procedat cu târgul Botoșanilor așa cum procedaseră cu o bună parte din celelalte târguri moldovenești, în ciuda vechimii și a tradiției unora dintre ele, adică dacă, după același tipic, ar fi încredințat altcuiva târgul propriu-zis. Din acest punct de vedere, Constantin Racoviță, cu cele șase danii de târguri⁴² și

³⁶ Vezi și Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe*..., p. 141.

³⁷ Aceasta în ciuda faptului că tatăl său, Nicolae Mavrocordat, fost domn, și el, al Țării Moldovei, luase măsuri pentru consolidarea autonomiei orășenești, prin anularea daniilor făcute de domnii anteriori din hotarele târgurilor (vezi D. Ciurea, *Orașele și târgurile din Moldova în secolul al XVIII-lea*, p. 97 și urm.).

³⁸ Vezi înțelesurile termenului ocină, în *Instituții feudale*..., p. 336.

³⁹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 260.

⁴⁰ ASBT, Documente, II/60.

⁴¹ *Ibidem*. Prin moșie, târgoveții înțelegeau atât vatra propriu - zisă a târgului și mahalalele acestuia, cât și hotarul de dincolo de acestea.

⁴² Astfel, în 1756, el dăruia bisericii Precista din Roman locul domnesc ce mai rămăsese liber și vatra târgului Hârlău (Theodor Codrescu, *Uricariul*, X, Iași, p. 210). Între 1756 - 1757, Constantin Racoviță voievod dăruia vetrele târgurilor Baia, Bârlad, Vaslui, Tecuci și Târgu - Ocna (cf. D. Ciurea, *op. cit.*, p. 100).

două danii de hotare ale târgurilor⁴³ a stabilit un „record” absolut, el însemnând pentru târgurile moldovenești ceea ce însemnase Petru Șchiopul pentru ocoalele acestora.

Ceea ce a contat în păstrarea, de către orășeni, a vetrei târgului lor, a fost tocmai statutul acestuia, de târg al Doamnei, ale cărui venituri fiind concesionate Doamnei, vinderea sau dăruirea târgului ar fi însemnat pierderea acestei posibilități de câștig, în condițiile în care veniturile ce-i reveneau de aici erau însemnate; de prin a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, dezvoltarea economică a Botoșanilor ia un avânt considerabil⁴⁴, un alt argument în favoarea păstrării intacte a târgului în toată ființa și alcătuirea sa.

Cât despre hotarul târgului Botoșani, mărimea sa era considerabilă raportată la mărimea târgului propriu-zis, așa cum o arată și măsurătoarea făcută la 1820 moșiei mănăstirii Sf. Nicolae⁴⁵. Astfel, suprafața ocupată de vatra târgului, mahalale și satele Popăuți, Cișmea, Răchiți și Teascu, măsurând circa 850 de ha, reprezenta doar 12% din totalul de 6530 ha al moșiei târgului, cuprinzând hotarul propriu-zis, vatra târgului și vetrele celor patru sate; rămăneau așadar, ca loc de hrană și fână circa 5700 ha de teren. Dacă ar fi să ne raportăm la *Extractul statistic din 1832*⁴⁶, fiecăruia dintre cei 13796 de locuitori ai Botoșanilor îi reveneau 2500 m² de teren, în condițiile în care „alișverişul” unei bune părți din acești locuitori, asigurat prin negoț, meșteșuguri și alte slujbe, era îndestulător, ba chiar mai mult decât atât.

În urma judecății de la Divanul domnesc din 1844, când tânărul maior Mihail Kogălniceanu, legat prin strămoși de acest târg, le-a reprezentat atât de bine interesele, târgoveții botoșăneni obțin noi înlesniri și recunoașterea parțială a drepturilor pe care le au în hotarul târgului.

Aproape 20 de ani mai târziu, prin legea secularizării averilor mănăstirești, călugării greci au fost nevoiți să părăsească mănăstirea care redevine biserică de mir. Pământurile acesteia, prilej de dispută pentru mai bine de o sută de ani, vor reveni celor cărora li se cuveneau, adică orășenilor, prin simplul fapt că Popăuții, Cișmeaua, Răchiți și Teascu (acesta din urmă contopit cu Tulburenii, din care se și desprinsese) vor deveni cartiere marginase ale Botoșanilor. Și astăzi, aceste cartiere apar ca niște „întrânduri rurale” în vechiul târg, ogoarele întinse ale lor contribuind, ca și cu sute de ani în urmă, la aprovizionarea și îndestularea orășenilor cu produse agricole.

Statutul aparte al Botoșanilor, cel de târg al Doamnei, i-a determinat pe domnii moldoveni să nu-i uzurpeze hotarul decât târziu, începând cu jumătatea secolului al XVIII-lea. Hotarul târgului Botoșani avea o mărime considerabilă în raport cu mărimea târgului propriu-zis.

Conflictul cel mai de amploare, pentru hotarul târgului, a fost cel dintre târgoveții botoșăneni și mănăstirea Sf. Nicolae de la Popăuți, ajunsă în administrarea călugărilor greci și căreia domnii fanarioți îi făcuseră danii substanțiale.

Ulterior, după intrarea în vigoare a legii secularizării averilor mănăstirești, pământurile din hotarul târgului le vor reveni orășenilor.

THE BORDER OF BOTOȘANI TOWN (Summary)

The particular status of Botoșani, that of Town of Princess, determined the Moldavian voivodes not to estrange its borders but much later, starting with the second half of XVIIIth century. The borders of Botoșani had a considerable size, comparing with the size of the town itself.

The most noticeable conflict regarding the town borders was the one between the inhabitants of Botoșani and „St.Nicholas” Monastery from Popăuți, which was in the administration of Greek monks and which had received substantial donations from Phanariot rulers in the past.

Later, after the application of the Law of confiscation of monasteries properties, the inhabitants of the town became the owners of the lands from the town borders..

⁴³ Este vorba despre hotarul târgului Botoșani și de o bucată de loc din hotarul târgului Cotnari, dat la schimb lui Ștefan Bosic pentru jumătate din satul Tătărași (ASBT, Documente, II/5).

⁴⁴ Conform *Catagrafiei* din 1820, Botoșanii erau al doilea oraș ca mărime din Moldova, fiind considerat în continuare domnesc, adică liber, nedat nimănui (D. Ciurea, *Noi contribuții...*, p. 21 și urm.). Abia printr-o anafora din 1827, domnul de atunci al Țării Moldovei, Ioniță Sandu Sturdza, va pune capăt daniilor din târguri (Idem, *Orașele și târgurile din Moldova în secolul al XIX-lea*, p. 101).

⁴⁵ ASBT, Documente, II/60.

⁴⁶ D. Ciurea, *Noi contribuții...*, p. 21 și urm. Păstrând proporțiile și forțând comparația, populației actuale a orașului Botoșani, de circa 100.000 de locuitori, ar trebui să-i revină 25.000 ha de teren!

Vasile ADĂSCĂLIȚEI

EVOLUȚIA DEMOGRAFICĂ A ORAȘULUI DOROHOI (1864 – 1916) – (II)*

X. Infirmități

În formularul întrebuintat la recensământul populației din decembrie 1899 a figurat și o rubrică specială pentru înregistrarea persoanelor cu diferite infirmități. La centralizarea datelor s-au stabilit trei categorii de infirmi – *orbi, surdo-muți și alte infirmități*. Aceste persoane cu nevoi speciale se impunea pentru prima dată a fi luate în atenția autorităților.

La nivelul țării au fost recenzați 38.350 de infirmi; în zona Moldovei – 13.017, în județul Dorohoi – 1.079, iar în reședința județului Dorohoi – 61 de infirmi din care 12 orbi, 12 surdo-muți și 37 alte infirmități.

Pe cele patru zone folosite pentru comparație situația era următoarea:

Specificație	Populația totală	Numărul infirmilor	Orbi %		Surdo-muți %		Alte infirmități %		Total infirmi	
România	5.956.690	38.350	4.967	0,081%	4.896	0,081%	28.497	0,48%	38.350	0,64%
Moldova	1.848.122	13.017	1.748	0,09%	1.256	0,07%	10.013	0,54%	13.057	0,7%
Dorohoi (județ)	159.461	1.079	155	0,10%	98	0,06%	826	0,52%	1.079	0,68%
Dorohoi (oraș)	12.690	61	12		12		37		61	

Recenzarea în premieră a acestor persoane este un semn al înnoirii societății românești, al racordării la valorile civilizației europene. Deși fiscal, Recensământul din 1899 oferă pentru prima dată, după 40 de ani datorită efortului lui L. Colescu, o situație cât mai apropiată de adevăr privind și populația României dar și a populației din Dorohoi.

Dublarea populației orașului, de la 6.049 locuitori în 1859 la 12.690 locuitori în 1899, se datorează îndeosebi sporului natural, prin aportul permanent de populație evreiască și mai puțin sporului migratoriu, nesemnificativ mai ales în ultimul sfert al secolului al XIX-lea.

Este dovedit că și la Dorohoi mulți locuitori n-au fost recenzați, fie din cauza neatenției recenzorilor, dar în cele mai multe cazuri locuitorii cu bună știință s-au ferit de recensământ, plecând din oraș, refugiindu-se în satele limitrofe sau ascunzându-se pur și simplu de recenzori. Caracterul fiscal al acțiunii inspiră teamă și neîncredere printre locuitori. Ulterior, datele recensământului vor fi folosite de autoritățile locale și pentru stabilirea domiciliilor, cei neînregistrați la recensământ nefiind considerați cetățeni ai orașului neavând dreptul să desfășoare diverse activități comerciale sau meșteșugărești, fapt ce nu convine multor locuitori nerecenzați, care solicită să fie înscrși ulterior în registrele de evidență a populației. Arhivele primăriei orașului Dorohoi înregistrează în perioada 1900-1901, 77 de cereri ale unor cetățeni, majoritatea evrei care, arătând că n-au fost recenzați din diverse motive, cer să fie luați în evidența orașului ca cetățeni ai acestei urbe¹. Primarul orașului, G.G. Burghel, solicită poliției verificarea cererilor și numai după rezoluția favorabilă a comisarilor de poliție se făceau cuvenitele rectificări.

Concluziile Recensământului din 1899, deși a fost cel mai bun recensământ până la acea dată, au arătat însă că e nevoie de o lege specială pentru recensământul populației, acțiune independentă de recensămintele pentru impunerile fiscale.

* Partea I a fost publicată în AMS, VII-VIII, 2008-2009, pp. 202-226.

¹ Arhivele Statului Botoșani, Fond Primăria oraș Dorohoi, Ds. 38/1 899, ff.66-172.

La 1 septembrie 1901, la începutul secolului al XX – lea, județul Dorohoi avea 159.175 locuitori. Județul era împărțit în 3 plase, plasa Herța-Prutul de Sus cu 14 comune, plasa Bașeu-Prutul de Jos cu 18 comune, plasa Berhometele-Coșula cu 18 comune². Între 1 septembrie 1900 și 1 septembrie 1901 la nivelul județului s-au înregistrat 6.263 nașteri și 4.083 decese, cu un spor natural de 2.120 suflete. La numărul total al locuitorilor sporul este de 1.028 suflete, cu o pierdere de 1.152 suflete explicabilă prin imigrările masive a evreilor către SUA în jurul anului 1900. După cetățenie, 136.461 locuitori erau români, 19.918 – străini supuși români și 2796 erau străini, supuși altor state.

În 1901 orașul Dorohoi avea 12.902 locuitori din care 5.202 români, 7.169 evrei supuși români și 531, străini supuși altor țări. În același an registrele stării civile înregistrează 456 de nașteri și 418 decese, un spor natural de 38 persoane. Cu 7.169 suflete evreii reprezintă și la începutul secolului al XX – lea majoritatea populației orașului Dorohoi, 55,5%. La Mihăileni, 71,6% din populație o reprezintă evreii. Din 3.771 locuitori, 223 sunt străini supuși altor state, 847 – români și 2701 evrei, numărul evreilor fiind de 3,1 ori mai mare față de cel al românilor. La Herța, cea de-a treia comună urbană a Dorohoiului, din 2946 locuitori, 42 sunt străini supuși altor state, 958 sunt români și 1946 evrei, un procent de 66% populație evreiască³.

Concluzionând, la începutul secolului al XX – lea, în toate cele trei comune urbane ale județului Dorohoi, evreii formau majoritatea populației: la Dorohoi 55,5% , la Herța 66% iar la Mihăileni 71,6%. În 1902 Dorohoiul continuă să rămână cea mai importantă comună urbană a județului cu același nume având o populație de 12.864 de locuitori⁴. În același an au fost înregistrate 478 de nașteri și 380 decese, un spor natural de 98 de persoane⁵.

La sfârșitul anului 1903 Dorohoiul avea 13.199 de locuitori cu un spor de 509 persoane față de recensământul din 1899 și o medie anuală de 127,25 persoane⁶. În 1904 sporul natural al populației din Dorohoi a fost de 225 de persoane, orașul având 13424 locuitori⁷. Din analiza situației nașcuților din anul 1904 rezultă câteva aspecte îngrijorătoare pentru autoritățile timpului:

1. Numărul foarte mare al copiilor nelegitimi și găsiți. Din 487 copiii născuți vii în orașul Dorohoi, 138 au fost copii nelegitimi și găsiți, ceea ce reprezintă 30 % din totalul nașcuților. Cauzele acestei situații sunt, în opinia autorităților, "starea de destrăbălare morală a locuitorilor din orașe"⁸, la care evident din perspectiva timpului trebuie să adăugăm lipsa unei educații maritale și a mijloacelor contraceptive, iar în cazul copiilor abandonați frica mamelor de „vorba târgului și a satului” care le stigmatiza toată viața.

2. În 1904 numărul copiilor de religie mozaică este cu 80 mai mare față de copiii ortodoksi, respectiv 282 și 202. Sporul natural în 1904 a fost de 63 de suflete ortodoxe și 159 de suflete mozaice. Cauzele sunt legate de natalitatea mai mare și mortalitatea mai scăzută în rândul populației evreiești. Raportul Camerei de Comerț și Industrie pe 1905 apreciază că "de vom continua tot așa în curând ne vom trezi în Moldova de Sus completament ajunși pe al doilea plan ca element național. Populațiunea românească de la orașe mai cu seamă cea zisă cultă este și fără curaj și fără încredere și fără noțiunea interesului ce-l avem ca neam să ne înmulțim". Moravurile orașenilor manifestate prin economie de copii, avorturi, sterilitate au dus până acolo starea de fapt încât ne-a făcut să vedem cum neamul românesc de la orașe descrește în loc să se înmulțească⁹.

În 1910, Dorohoiul, oraș avea 13.478 locuitori¹⁰, primar fiind Gh. Marcu, iar ajutor Gh. Timuș. Primăria avea în statul de funcțiuni 21 persoane, un ofițer al stării civile, un secretar, casier, ajutor încasator, copist, șef de birou, un ofițier al stării civile, un registrator-arhivar, un arhivar, un statistician, doi copisti, un comandant al pompierilor cu ajutorul său, un intentent, un inginer, un funcționar și doi mecanici¹¹. Consiliul comunal avea nouă membri. În serviciul poliției comandat de Th. Ion Vameșu lucrau 12 comisari și subcomisari, un registrator, un comandant al sergenților, ce avea

² Constantin Cojocaru, *Județul Botoșani: structuri administrative*, p.106.

³ Prefectura județului Dorohoi, *Expunerea situației județului Dorohoi pe anul 1901*, Dorohoi, Tipografia I.L.Bercovici 1901, pp. 3-4.

⁴ Emile Melbert, *Anuarul Național al României*, București, 1902, p. 155.

⁵ Arhivele Statului Botoșani, Fond Primăria oraș Dorohoi, *Actele stării civile pe anii 1901-1902*.

⁶ Camera de Comerț și Industrie, *Circumscripția IX Botoșani. Date de seamă asupra stării economice a județelor Botoșani, Dorohoi și Suceava pe anul 1905*, Botoșani 1906, p. 21.

⁷ Idem, p. 29.

⁸ Idem, p. 23.

⁹ Idem, p. 27.

¹⁰ Camera de Comerț și Industrie, București, *Anuarul General al României*, 1910.

¹¹ *Ibidem*, pp. 30-55.

în subordine 32 sergenți¹². Serviciul Prefecturii care avea sediul la Dorohoi, avea 34 de angajați la care se adăugau cei 9 administratori de plasă, plașa Bașeu, Berhometele, Câmpu, Centru, Darabani, Gorovei, Herța, Lascăr și Siret¹³. La Dorohoi se afla și garnizoana Regimentului III Dragoș nr. 29, aparținând de Brigada 16 Infanterie. Regimentul cuprindea 3 batalioane permanente și unul de rezervă și a fost înființat în 1891 din Regimentul 8 linie creat la 1868 și din Regimentul 2 Dorobanți, înființat tot la Dorohoi în 1880. Participant cu două batalioane la Războiul de Independență din 1877-1878, Regimentul era decorat de domnitorul Carol I cu Medalia „Crucea Trecerea Dunării” la 8 octombrie 1878. Corpul ofițerilor, comandat de locotenent-colonel Bănescu Dumitru, cuprindea doi locotenenți colonei, 3 maiori, 12 căpitani, 9 locotenenți, 6 sublocotenenți, un căpitan medic și un șef al muzicii militare¹⁴.

Tribunalul Dorohoi avea 5 judecători, președinte fiind Dancu Dimitrie și un procuror, Lovinescu Vasile, în total 24 persoane, iar la Judecătoria de pace Dorohoi, 2 judecători și 3 funcționari¹⁵. În baroul avocaților, statistica din 1910, înregistrează 24 de avocați, mulți regăsindu-se printre consilierii locali, județeni sau în serviciul prefecturii, unul dintre ei, Gheorghe Marcu, fiind chiar primarul orașului¹⁶. În 1910 majoritatea locuitorilor continuă să rămână meseriași și comercianți. Din 292 de meseriași înregistrați la nivelul orașului, 80 sunt români, 27,4%, iar 212 respectiv 72,6% sunt evrei. În domeniul comerțului din 263 de comercianți doar 20 sunt români reprezentând 6,7%, iar majoritatea covârșitoare 243, respectiv 93,3% sunt evrei. Și în 1910 meșteșugurile și comerțul dorohoian erau dominate de evrei, după cum rezultă din tabloul general al profesiunilor publicat în *Anuarul general al României din 1910*.

Nr. Crt.	Profesiunea	Nr. total	Români		Evrei		Observații
I.	MESERIAȘI						
2.	Alămari	3			3	100%	
3.	Armurieri	1	1	100%			
4.	Blănari	4	4	25%	3		
5.	Boiangii	6	2		4		
6.	Brânzari						
7.	Căldărari	1			1		
8.	Cărmidari	1	1				
9.	Cizmari	58	4		54		
10.	Ceaprazari	1			1		
11.	Ceasomicari	5	1		4		
12.	Croitori	37			37		
13.	Cojocari	9	3		6		
14.	Dulgheri	14	12		2		
15.	Ferari	3	1		2		
16.	Croitori dame	21			21		
17.	Cufărari	5			5		
18.	Cucelari	4			4		
19.	Dogari	5	4		3		
20.	Geamgii	5			5		
21.	Instalatori	1	1				
22.	Lăcătuși	4	2		2		
23.	Legător de cărți	1			1		
24.	Manufăcturieri	6	1		5		
25.	Plăpumari	5	3		2		
26.	Potcovari	1			1		

¹² *Ibidem*, pp. 130-150.

¹³ *Ibidem*, p. 171.

¹⁴ *Ibidem*, p. 147.

¹⁵ *Ibidem*, p. 3.

¹⁶ *Ibidem*, p. 106.

Nr. Crt.	Profesiunea	Nr. total	Români		Evrei		Observații
27.	Rotari	9	4		5		
28.	Țesători de saci	2	1		1		
29.	Săpunari	2			2		
30.	Ștorari	2			2		
31.	Strungari	3	1		2		
32.	Tâmplari	7			7		
33.	Mecanici (ateliere)	7	1		6		
34.	Perieri	1			1		
35.	Petrari	3	2		1		
36.	Tapiteri	2			2		
37.	Țesători	2	2				
38.	Tinichigii	20	12		8		
39.	Tipografi	5	2		3		
40.	Tricoteori	1			1		
41.	Vopsitori	3	1		2		
42.	Zidari	20	18		2		
43.	Zugravi	2	1		1		
	TOTAL	292	80		212		
II.	COMERCIANȚI						
44.	Băcani	59			59		
45.	Brânzari	9	3		6		
46.	Brutari	13	1		12		
47.	Cafengii	5	1		4		
48.	Cârciumari	55	8		47		
49.	Comercianți de cereale	28	2		22		
50.	Comercianți de cherestea	9	1		9		
51.	Comercianți de lână	1			1		
52.	Comercianți metale feroase	7			7		
53.	Comercianți unelte și mașini agricol	1			1		
54.	Cofetari	5	1		4		
55.	Vânzători de galanterii	5			5		
56.	Vânzători de vopsele	2			2		
57.	Vânzători de galanterii	7			7		
58.	Vânzători de gaz	2			2		
59.	Vânzători de lichioruri	1			1		
60.	Vânzători băuturi spirtoase	2	1		1		
61.	Vânzători de sticlărie	7			7		
62.	Vânzători de manufacturi, galanterii	16			16		
63.	Vânzători de mărunțișuri	2			2		
64.	Simigii	2			2		
65.	Vânzători de mărunțișuri și încălțăminte	2			2		
66.	Vânzători de oale	5	1		4		
67.	Vânzători de ouă	3			3		
68.	Vânzători de pielărie	12	1		11		
69.	Vânzători de var	1			1		
70.	Mezelar (cânițar)	1			1		
71.	Vânzător de coloniale, vinuri, spirt	1			1		

Nr. Crt.	Profesiunea	Nr. total	Români		Evrei		Observații
	TOTAL	263	20		243		
III.	ALTE CATEGORII						
72.	Avocați	24	24				
73.	Zar	8	4		4		
74.	Zarafi	5	1		4		
75.	Ingineri	3	3				
76.	Omamentişti	2	1		1		
77.	Bancheri	8	3		5		
78.	Comisionari	3			3		
79.	Farmacişti	2	1		1		
80.	Fotografi	1			1		
81.	Doctori umani	11	3		8		
82.	Doctori veterinari	1	1				
83.	Drogherist	1	1				
84.	Hotelieri	8	2		6		
85.	Încadratori (cadastru)	1			1		
86.	Librari	3			3		
87.	Morari	3	1		2		
	TOTAL	84	45		39		

Evreii sunt majoritari și în alte categorii morari, librari, hotelieri, doctori umani, fotografi, bancheri și zarafi.

C. Recensământul din 1912

În decembrie 1912 se efectuează primul recensământ al populației după o lege specială promulgată la 10 februarie 1912 sub guvernarea conservatorului P.P. Carp. Legea stabilește ca recensământul general al populației să se facă la 10 ani iar toate informațiile culese cu ocazia recensământului să fie întrebuințate numai în scopul statisticii. Rezultatele generale ale recensământului din 19 decembrie 1912 sunt publicate și analizate de dr. L. Colescu, inițiatorul legii speciale și directorul statisticii generale în *Dicționarul statistic al României*. Dicționarul cuprinde datele mai însemnate privind distribuirea populației și organizarea administrativă a României, dar prezintă și pentru fiecare localitate informații privind relieful, unitățile economice și principalele instituții ale statului sau private din așezările respective.

Dicționarul statistic cuprinde trei părți importante, *populația*, *administrația* și o parte referitoare la *viața economică*.

La 1912, în conformitate cu prevederile "Legii de organizare a comunelor", lege promulgată în 1 mai 1904 de ministrul Vasile Lascăr, din punct de vedere administrativ, România era împărțită în 32 de județe cu 72 comune urbane și 2.620 comune rurale. Comunele rurale cuprindeau 8.336 sate și 735 cătune, în total 9.371 așezări¹⁷.

În decembrie 1912, România avea 7.234.919 locuitori, din care 3.655.573 bărbați și 3.579.346 femei, 50,5% bărbați și 49,5% femei. Comparativ cu 1899, populația României înregistrează o creștere de 1.278.229 locuitori. În 13 ani, populația României a sporit cu 21,5%, ceea ce echivalează cu o rată anuală de 1,66%¹⁸. Creșterile de populație, îndeosebi în mediul rural, se datorează aproape exclusiv sporului natural.

Județul Dorohoi, la 1912, avea o populație de 184.382 locuitori, din care 91.671 bărbați (49,72%) și 92.711 femei (50,28%), ponderea femeilor fiind mai mare. Din totalul populației județului, 20.002 locuiau în comune urbane, ceea ce reprezintă 10,9% și 164.380 în mediul rural, ceea ce reprezenta 89,1%. Cu numai 10,9% din populație locuind în orașe, județul Dorohoi se situează cu mult

¹⁷ *Dicționarul statistic al României 1912*. București, 1914, vol I, p. V.

¹⁸ *Ibidem*, p. VI.

sub media pe țară a urbanizării, medie de 18,4% din totalul populației¹⁹. Administrativ, județul cuprindea 3 comune urbane, Dorohoi, Herța și Mihăileni și 43 comune rurale cu 220 așezări, din care 206 sate și 14 cătune.

Recensământul din 1912 înregistrează la Dorohoi 13.951 locuitori, față de 12.690 recenzați în decembrie 1899. În 13 ani, populația orașului a crescut cu 1261 locuitori, cu o medie de 97 locuitori pe an, medie care se regăsește și pentru perioada 1899-1902. Procentual, creșterea populației orașului Dorohoi este de doar 9,93%, cu mult sub media pe țară care a fost de 21,5% și cu o rată anuală de 0,76%. Creșterea extrem de lentă a populației se datorează aproape exclusiv sporului natural. Cu această populație, orașul Dorohoi este situat în rândul orașelor mijlocii ale României, din 72 de orașe, după numărul locuitorilor, Dorohoiul ocupa locul 46. Din totalul populației județului, 7% locuia în capitala de județ iar 3% în celelalte comune urbane, Mihăileni și Herța. Din 13.951 de locuitori, 7330 sunt bărbați, reprezentând 52,54% din totalul populației și 6.621 femei, reprezentând 47,46% din populație. Numărul femeilor este cu 709 unități mai mic decât cel al bărbaților, fapt ce determină o pondere de 100 bărbați la 90,32 femei. Cauza acestei situații este legată de numărul mai mare al nașterilor la bărbați dar și de imigrările mai rapide ale bărbaților din mediul rural în mediul urban. La cei 13.951 de locuitori se adaugă și o populație flotantă de 309 persoane²⁰. Din totalul populației orașului, 6.705 locuitori, reprezentând 48% din totalul populației, erau evrei²¹. Este primul recensământ când la Dorohoi evreii nu mai sunt populația majoritară. În reședința județului au fost recenzate 1.865 clădiri locuite și 118 nelocuite, media persoanelor pe o clădire locuită fiind de 7,48, mai mare față de media pe țară care era de 5,2 persoane. Cu o aglomerare de 7,48 persoane pe locuință, reiese un grad de confort destul de scăzut al dorohoienilor la acea dată. Agenții recenzori vor înregistra și 2.824 menaje cu o medie pe menaj de 4,94 persoane, cifră apropiată de media pe țară care era de 4,4 persoane²². În ceea ce privește densitatea populației la o suprafață calculată de 400 ha echivalent cu 4 km² și la o populație de 13.951 locuitori, rezultă o densitate urbană de 3.487,5 locuitori pe km².

Nici la 1912 orașul nu era canalizat, alimentarea cu apă făcându-se din fântâni, cu sacaua. Orașul era parțial iluminat, o parte cu electricitate și o parte cu lămpi de petrol. Cele 119 străzi recenzate aveau o lungime de 33,8 km. Majoritatea locuitorilor se ocupau cu meșteșugurile, comerțul și agricultura, cele mai importante unități industriale fiind moara mecanică și fabrica de cărămidă. Pentru relaxarea populației, în oraș funcționau 55 debite de băuturi spirtoase, o sală de spectacole, un cinematograf, un parc, Aurora și o baie populară²³. Aflat la 482 km depărtare de capitala țării, București, departe și de Iași, fosta capitală a Moldovei, Dorohoiul continuă să rămână și la începutul secolului al XX-lea un târg meșteșugăresc și comercial, unde sennenele înnoirii pătrund lent, deși existența celor două importante căi ferate Leorda – Dorohoi și Dorohoi – Iași, date în folosință în 1888, respectiv 1896, ar fi trebuit să grăbească ritmul și sensul schimbărilor, regăsindu-se constant la acea dată în contextul cenușiu al nuvelei sadoveniene „Locul unde nu s-a întâmplat nimic”. Importanța orașului era dată îndeosebi de concentrarea instituțiilor județene, Prefectură, Tribunal, Primărie, Judecătoria, Consiliul județean, garnizoană militară, Spitalul județean, precum și de cele câteva unități de învățământ – 4 școli primare, 1 școală inferioară de meserii, 1 școală profesională și 1 gimnaziu „Grigore Ghica Vv.” La hotelul central, proprietatea evreului Rozint Avram, cu mobilier vechi și lenjerie murdară, se opreau anevoie și de nevoie puținii trecători, veșnic nemulțumiți de cazare²⁴. Singurul eveniment notabil al anului 1912 a fost deschiderea unui cinematograf, proprietatea evreului Marcus Barasch în strada Costache Negri, în casele alui evreu Aron Weimer²⁵.

În 1913, în Dorohoi erau 14.068 locuitori din care 7.369 bărbați și 6.699 femei²⁶. La recensământul din 1912, în Dorohoi au fost înregistrați 13.951 locuitori, pentru ca 1 an mai târziu, numărul acestora să crească la 14.068 locuitori, cu un spor de 117 locuitori, o creștere anuală de

¹⁹ Ibidem, p.VII.

²⁰ Ibidem.

²¹ L. Colescu, *La population de religion mosaïque en Roumanie. Etude statistique*, Bucarest, 1915, p. 20.

²² Ibidem, pp.VIII. XVI. Calcul propriu.

²³ Ibidem, p. 351.

²⁴ Arhivele Statului Botoșani, Fond Primăria orașului Dorohoi, Ds.10/1912.

²⁵ Arhivele Statului Botoșani, Fond Primăria orașului Dorohoi, Ds.10/1912, f.41.

²⁶ Lazăr Teodoru, *Starea economică a județelor Botoșani. Dorohoi și Suceava în anul 1913*, lucrare întocmită sub egida Camerei de Comerț și Industrie Botoșani, p.4.

0,83%. În anul 1913, sporul natural a fost de 45 de persoane, rezultând că diferența de 72 persoane este dată de sporul migratoriu.

Acest spor migratoriu trebuie pus îndeosebi pe seama muncitorilor străini veniți ca meseriași în județul Dorohoi. În 1908 au venit 1.638 muncitori, în 1909 au venit 940 muncitori, în 1910 au venit 1.669 muncitori și 1.328 muncitori au venit în 1911²⁷. În total, în 4 ani, au venit 5.575 muncitori, cu o medie anuală de 1.394 persoane. Fără îndoială că o mică parte dintre acești muncitori au preferat să rămână și în Dorohoi, reședința județului, deși pe piața orașului prețurile produselor agricole erau mai scumpe chiar decât la Paris, unde 1 litru de lapte se vindea cu 25 de bani litrul și untul cu 3 lei kg. Pe piața Dorohoiului prețul unui litru de lapte era dublu, 50 de bani²⁸, iar un kilogram de unt costa 5 lei, mai mult față de piața Parisului cu 2 lei.

Români și evrei, locuitorii Dorohoiului aveau aceleași mici bucurii și nemulțumiri. Într-o petiție adresată primarului îi fac cunoscută acestuia că „...deși în Dorohoi s-a mai deschis în 1910 o baie pe strada C. Stroici, proprietarii băii de pe strada Feredeu, Iosub Aizic și asociatul său își pun în gând să jumulească populația târgului și în acest scop se înțeleg cu proprietarul băii de pe strada C. Stroici ca în schimbul sumei de 70 lei lunar acesta să închidă baia rămânând ca ei să dețină monopolul afacerii”²⁹. Subtile afaceri evreiești!

1914 – anul începerii primului război mondial.

La Dorohoi, memoria insensibilă uneori a timpului avea să consemneze în registrele stării civile 442 de nașteri, din care 224 bărbați și 218 femei, iar după religie 223 de ortodocși și doar 196 de mozaici³⁰. Pentru prima dată, numărul născuților de religie ortodoxă îl depășește pe cel al născuților de religie mozaică.

Situația nașterilor, după registrele Stării civile pe 1914, se prezintă după cum urmează:

Luna	După sex				După religie						Total
	B	%	F	%	Ortodoxă	%	Catolică	%	Mozaică	%	
Ianuarie	21	48%	22	52%	18	41%	-		25	49%	43
Februarie	17	51%	16	49%	16	48%	-		17	42%	33
Martie	20	55%	16	45%	19	52%	2	7%	15	41%	36
Aprilie	15	57%	11	43%	11	42%	-		15	48%	26
Mai	18	54%	15	46%	16	48%	-		17	42%	33
Iunie	14	37%	21	66%	17	48%	1	4%	17	48%	35
Iulie	21	48%	22	52%	21	48%	1	4%	21	48%	43
August	22	45%	26	55%	22	45%	-		22	55%	48
Septembrie	14	50%	14	50%	16	57%	-		12	43%	28
Octombrie	16	47%	18	53%	21	61%	1	7%	12	30%	39
Noiembrie	21	55%	17	45%	21	55%	1	3%	16	42%	38
Decembrie	25	55%	20	45%	25	55%	1		19	42%	45
Total	224	51%	218	49%	223	50%	7	6%	196	44%	442

Scăderea ponderii născuților în rândul populației evreiești se datorează îndeosebi imigrării masive a evreilor, în perioada 1899 până la primul război mondial, către „pământul făgăduinței” – S.U.A. Între 1899 – 1912, populația evreiască scade în România datorită imigrărilor cu 26%, respectiv la 70.000 persoane³¹.

În același an s-au înregistrat 392 de decese, din care 214 în rândul bărbaților și 178 în rândul femeilor. Cele mai multe decese s-au înregistrat în lunile de iarnă decembrie – 58 și ianuarie – 51. După religie, au decedat 233 ortodocși, 14 catolici și 145 de evrei, numărul acestora fiind în scădere și la categoria decese. Pe luni, în același an 1914, situația se prezintă după cum urmează:

²⁷ Ibidem, p.3.

²⁸ Ibidem, p.18.

²⁹ Arhivele Statului Botoșani, Fond Primăria orașului Dorohoi, f. 90.

³⁰ Actele de stare civilă din 1901 și până în prezent se păstrează în Arhiva Primăriei Municipiului Dorohoi, de unde au fost extrase datele statistice menționate.

³¹ Carol Iancu, *Evreii din România, 1919-1938 de la emancipare la marginalizare*, București, 2000, p. 49.

Luna	Nr. deceselor	După sex		După religie			Observatii
		B	F	Ortodoxi	Catolici	Evrei	
Ianuarie	51	28	23	29	-	22	
Februarie	28	15	13	17	1	11	
Martie	31	20	11	17	-	11	
Aprilie	22	2	15	15	2	5	
Mai	24	11	13	12	2	10	
Iunie	36	22	14	20	1	15	
Iulie	28	14	14	18	1	9	
August	29	16	13	18	-	11	
Septembrie	27	15	12	15	1	11	
Octombrie	26	14	12	17	2	7	
Noiembrie	32	19	14	16	2	14	
Decembrie	58	38	20	39	2	19	
Total	392	214	178	233	14	145	

Numărul mare de decese în ianuarie și decembrie 1914, 109 din totalul de 392 anual, ceea ce reprezintă 27,8%, a fost cauzat evident de inamicul fatal al lui Napoleon, „generalul iarna”. Fără îndoială, la capitolul nupțialitate, începutul războiului mondial și-a pus amprenta și asupra tinerilor din oraș. În august 1914, se înregistrează doar o singură căsătorie între două persoane de religie ortodoxă, după ce doar cu o lună înainte fuseseră înregistrate 9 căsătorii. Statistica numărului de căsătorii în anul 1914 o prezentăm în tabelul de mai jos:

Luna	Număr casatorii	După religie						Total persoane căsătorite
		Ortodoxi		Catolici		Evrei		
		B	F	B	F	B	F	
Ianuarie	8	5	5	-	-	3	3	16
Februarie	8	5	5	-	-	3	3	16
Martie	3	2	2	-	-	1	1	6
Aprilie	4	3	3	-	-	1	1	8
Mai	12	8	8	-	-	4	4	24
Iunie	5	2	2	-	-	3	3	10
Iulie	9	5	5	-	-	4	4	18
August	1	1	1	-	-	-	-	2
Septembrie	5	3	3	-	-	2	2	10
Octombrie	10	7	7	-	-	3	3	20
Noiembrie	8	7	7	-	-	1	1	16
Decembrie	9	7	7	-	-	2	2	18
Total	82	55	55	-	-	27	27	164

Pe tot anul s-au încheiat 82 de căsătorii, 55 de căsătorii în rândul populației de religie ortodoxă și 27 de căsătorii în rândul populației evreiești.

În anul 1914, sporul natural al populației la nivelul orașului Dorohoi a fost de doar 50 de persoane. S-au născut 442 persoane și au decedat 392, rimul de creștere fiind de 11,31%³².

Între anii 1901-1914, situația privind mișcarea populației a fost următoarea:³³

Anul	Nașteri	Decese	Spor natural	%	Căsătorii	Observatii
1901	456	418	38	8,33	37	
1902	478	380	98	20,50	51	
1903	429	344	85	19,81	50	
1904	495	293	202	40,80	40	
1905	455	394	61	13,40	40	

³² Arhivele Statului Botoșani, Ds. 13/1914, f. 3 – 16.

³³ Datele au fost centralizate după actele Stării civile de la Primăria Dorohoi, nearhivate încă.

Anul	Nașteri	Decese	Spor natural	%	Căsătorii	Observatii
1906	445	354	91	20,44	92	
1907	479	419	60	12,52	83	
1908	474	449	25	5,27	81	
1909	455	385	70	15,38	99	
1910	474	356	118	24,89	88	
1911	423	298	125	29,55	91	
1912	487	271	216	44,35	102	
1913	420	375	45	10,71	87	
1914	442	392	50	11,31	82	6 divorțuri
TOTAL	6412	5128	1284	20,02	1023	

În perioada menționată, s-au înregistrat 6.412 nașteri, 5.128 decese, 1.023 de căsătorii și 6 divorțuri. Pe 14 ani, sporul natural a fost de 1.284 de persoane, cu o medie anuală de 91,71 persoane și o medie procentuală de 20,02 %.

În anul 1914, Dorohoiul număra 14.171 de locuitori, ceea ce reprezenta 7,36% din populația județului³⁴. Comparativ cu 1913, când populația orașului a fost de 14.068 locuitori se înregistrează un spor de 103 persoane, din care sporul natural 50 de persoane și sporul migratoriu 53 de persoane.

Raportul primarului G.G. Burghel, pe anul 1914-1915, menționează că: „... s-a consumat în oraș în cursul anului expirat – 1914, un total un număr de 7673 vite și anume 18 tauri, 405 boi, 1406 vaci, 144 gonitori, 128 gonitoare, 5 junici, 8 junice, 79 mânzați, 57 mânzate, 74 viței, 49 vițele, 167 berbeci, 98 oi, 3447 miei, 3 țapi, 1 capră, 9 iezi și 1575 porci și scroafe sau în total cantitatea de 472.714 kg carne. Asemenea în cursul acestui an s-a consumat în oraș cantitatea de 2.241.264 kg pâine”. Dacă e să dăm crezare primarului, rezultă că la o populație de 14.171 locuitori consumul mediu anual de carne pe cap de locuitor a fost de 33,35 kg, iar consumul mediu anual de pâine a fost de 158,15 kg, cifre care teoretic reflectă un nivel de trai destul de ridicat pentru acea vreme.

În perioada supusă atenției noastre, 1864-1914, populația orașului Dorohoi a crescut de la 7000 de locuitori la 14.171, o creștere numerică de 7.171 locuitori și o creștere procentuală de 102,44%. Practic, în jumătate de secol, populația Dorohoiului s-a dublat. Ritmul mediu de creștere anuală a fost de 2,04%, concretizat într-o medie numerică anuală de 143 persoane.

Ritmul anual de creștere a fost mai mare în perioada 1864-1899 când se înregistrează în 36 de ani un spor de 5.690 persoane cu o creștere de 81,28% și o medie anuală numerică de 158 persoane și o creștere procentuală medie de 2,25%.

Deși departe, războiul mondial își face simțite efectele și la Dorohoi, multe din investițiile planificate a se realiza la nivelul orașului fiind amânate, după cum reiese din raportul aceluiași primar G.G. Burghel: „În privința iluminatului orașului cu electricitate am făcut un pas decisiv spre progres, totuși din cauza evenimentelor exterioare, aparatele necesare luminii fiind în străinătate nu se va putea trage foloase până când actuala stare de lucru se va liniști (...) aducerea apei, canalizarea și facerea planului orașului, lucrări care după cum știți sunt în studiu și pentru care s-a avansat suma de 22.000 lei, suntem forțați a le suspenda tot din cauza evenimentelor critice prin care trecem. În cursul anului, dacă starea actuală va mai dura, vom suspenda și alte lucrări, mărginindu-ne pur și simplu la mici lucrări de întreținere”³⁵.

Anul 1914 își încheia destinul, îngrijorat și obosit, acoperind sub aripile istoriei oamenii și amintirile unui liniștit târg moldav, cu nume parcă predestinat a demonstra nesfârșitul timpului și al spațiului. Dorohoi – drum lung. În lipsa unor investiții moderne, productive, orașul continuă să rămână doar cu funcții comerciale și administrative, prioritare. Pentru oamenii locului, pământul și copiii continuă să rămână valorile fundamentale la care și raportează destinul.

³⁴ *Expunerea Administrațiunii Comunei Dorohoi pe anul 1914-1915*. Dorohoi. 1915, p. 23.

³⁵ *Idem*, p. 4.

DEMOGRAFIC EVOLUTION OF DOROHOI CITY (1864-1914)

(Summary)

The study about the demographic evolution of Dorohoi city (1864-1914) is following the demographic process from Dorohoi in the second half of XIX – th century until the beginning of the first World War. In this period also, Dorohoi continues to remain residence of the county, and, in 1901 was having 3 parts, **Herța - Prutul de sus, Bașeu –Prutul de jos** and **Berhometele-Coșula** with 50 rural establishments and three urban ones, Dorohoi, Herța and Mihăileni.

In 1899, at the end of XIX - th century Dorohoi was having 12.690 inhabitants, 5.690 more than in 1864, when 7.000 inhabitants were registered.

At the beginning of the next century, in 1901, this town was having 12.902 inhabitants, from which 5.202 romanians, 7.169 jewish people and 531 foreingners. With 7.169, jewish people were forming, at the beginning of XX-th century, the majority of the population (55.5%). At Mihăileni, from 3.771 inhabitants 2.701 are jewish people (71,6%), and in Herța 66% of population is jewish, 1946 from 2946 inhabitants.

The census from 1912 shows 13.951 inhabitants at Dorohoi, this city being on 46 th place from the 72 cities in the county. From the 184.382 inhabitants of the county Dorohoi, 7% were living in the town itself. At that period, the lightning was made only partially with electricity and oil lamps and water suplies were carried from fountains, with water-carts. The street had 33,8 km and the majority of the inhabitants were craftsmanships, traders and agriculture men, the most importants industrial units being a mechanical mill and a brick factory.

In 1914, Dorohoi was having 14171 inhabitants, which represented 7,37% of urban population of the county. The population growth is due to the natural and migratory enhancement. Lacking the modern, productive, investments, the city continues to remain important only through his commercial and administrative fonnctions. For its inhabitants, small affairs, the land and the children are the fondamental values to rely on.

Gheorghe MEDIAN

EDIFICII REPREZENTATIVE ALE BOTOȘANILOR: *PALATUL ADMINISTRATIV*

În ultimele patru decenii ale secolului al XIX-lea, România a cunoscut un proces rapid de modernizare, pe toate planurile. Reformele înfăptuite în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, continuate și adâncite după urcarea pe tron a lui Carol I, au înlăturat structurile de tip feudal, dând cale liberă de afirmare noilor relații de tip capitalist. Cele două partide, liberal și conservator, care, conform principiului "rotativei guvernamentale", s-au succedat la conducerea țării, având principii diferite în privința căilor și ritmului schimbărilor care trebuiau făcute pentru a asigura mersul înainte al României, au considerat că acest obiectiv se află deasupra oricăror alte interese și au asigurat coerența procesului ce avea să ducă la o schimbare de anvergură a statului român, apropiindu-l de țările dezvoltate ale continentului.

Paralel cu schimbările făcute pe plan economic, a avut loc un proces de modernizare a instituțiilor statului, primele măsuri în acest sens fiind adoptate în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, prin elaborarea legislației privind organizarea justiției, armatei, instrucției publice, cultelor și realizarea unei noi împărțiri administrativ-teritoriale a țării. În acest ultim domeniu, în anul 1864, este adoptată *Legea comunală*, prin dispozițiile căreia, ținuturile erau înlocuite cu județele, unități administrativ-teritoriale mai mici ca suprafață și mai multe ca număr, iar ispravnicii cu prefecții. Avantajul noii organizări administrative era apropierea conducerii de locuitori, ale căror probleme le putea afla mai ușor și rezolva mai repede.

Potrivit *Legii comunale*, județele erau împărțite în plăși, conduse de subprefecți și în comune urbane și rurale. Comunele erau conduse de primari și consilii comunale, fapt care le scotea de sub controlul foștilor proprietari de moșii, dându-le posibilitatea satisfacerii unor trebuințe de interes obștesc, precum instrucția școlară, igiena publică, sau drumurile comunale.

Tot în anul 1864, prin *Legea nr. 396*, sunt înființate consiliile județene, în competența cărora intra organizarea și controlul activității instituțiilor de învățământ, cultelor religioase, a celei privind sănătatea populației, serviciului poștal și infrastructurii rutiere. Consiliile județene au preluat o parte a sarcinilor administrației centrale, dar în primii ani de la înființare, au întâmpinat mari greutăți în aducerea lor la îndeplinire, pe de o parte din cauza lipsei personalului specializat, iar pe de alta a spațiilor în care trebuiau să-și desfășoare activitatea instituțiile subordonate. În aceste condiții, până în anul 1882, când a fost adoptată *Legea pentru construirea de edificii și construcții publice*, pe baza căreia autoritățile județene puteau să apeleze la împrumuturi garantate de stat, pentru construirea de clădiri de interes public, instituțiile de rang județean au funcționat în localuri închiriate.

În situația prezentată mai sus, se afla și județul Botoșani, în care, cu excepția Primăriei Comunei Urbane Botoșani, nicio instituție administrativă nu avea sediu propriu. Pentru a rezolva problema sediilor instituțiilor din subordinea sa, la 17 noiembrie 1889, Consiliul Județean a solicitat Serviciului Tehnic al județului, să elaboreze un proiect, cu toate accesoriile, pentru construirea Palatului Administrativ, Palatului Justiției și Penitenciarului județului¹. Proiectul urma să fie dezbătut în Consiliul Județean și apoi, trimis Consiliului Tehnic Superior, din cadrul Ministerului de Interne. În cazul în care acesta îl aviza favorabil, Consiliul Județean urma să angajeze un împrumut bancar pentru achitarea devizului și organizarea licitației pentru construirea celor trei edificii.

Din motive necunoscute, această inițiativă nu s-a finalizat, un nou demers în aceeași direcție fiind făcut deabia în anul 1897. Răspunzând solicitării făcute de Consiliul Județean, Ministerul de Interne îi făcea cunoscut acestuia, printr-o adresă emisă la data de 28 martie 1897, decizia Consiliului

¹ Arhivele Naționale – Serviciul Județean Botoșani. Fond Prefectura Botoșani. Dosar 11/1889, f. 8.

Tehnic Superior, de a da aviz favorabil pentru construirea Palatului Administrativ și de Justiție și a Căzărniței pentru armata teritorială. În aceeași adresă, se atrăgea atenția autorităților județene, că devizul aprobat pentru cele două construcții era de 520 000 lei, sumă ce nu putea fi depășită².

În urma primirii adresei Ministerului de Interne, Prefectura organizează licitația pentru construirea Palatului Administrativ și de Justiție³. Câștigătorul licitației a fost desemnat arhitectul bucureștean Th. Dobrescu, care prin contractul semnat cu prefectul I.V. Arapu, se angaja ca până la 1 martie 1898, să elaboreze proiectul pentru clădirea ce avea să adăpostească cele două instituții.

Nici de această dată, însă, lucrurile n-au mers până la capăt, deoarece depășind devizul aprobat, proiectul a fost respins. Ca urmare, Prefectura angajează un nou arhitect din București, Alexandru Săvulescu, pentru a reface proiectul, căruia îi face recomandarea, de a prevedea, ca la parterul clădirii, să fie create spațiile necesare Tribunalului și Curții cu Juri, iar la etaj Prefecturii cu serviciile aferente și locuinței prefectului. Subsolul urma să fie destinat adăpostirii arhivei și depozitului pentru combustibili⁴.

Arhitectul Alexandru Săvulescu, a elaborat proiectul solicitat, în limitele termenului stabilit, dar intrând în conflict cu prefectul Gh. Morțun, acesta a fost abandonat⁵. A trebuit să mai treacă încă șase ani până la rezolvarea problemei construirii unui local destinat administrației județene, cel care a contribuit decisiv la împlinirea acestui deziderat fiind prefectul Gh. Chernbach, care în anul 1904, împrumută, în numele Prefecturii, de la Banca de Consențămînt și Economii, suma de 400 000 lei, rambursabilă în 40 de ani, cu care a comandat arhitectului Petre Antonescu, proiectele Palatului Administrativ și a celui de Justiție⁶.

Proiectele celor două edificii sunt înaintate, la sfârșitul lunii mai 1904, Consiliului Tehnic Superior din cadrul Ministerului de Interne, care le-a dezbătut în ședința din 11 iunie. Concluziile au fost comunicate Prefecturii Județului Botoșani, la data de 28 iunie, odată cu Jurnalul Tehnic, în care se notifica faptul că: "proiectul pentru construcția unui palat administrativ în Botoșani, în valoare de 201 000 lei, prezentat de Prefectura județului cu Raportul nr. 3137 din 29 mai 1904 ... fiind bine întocmit, Consiliul este de avis că poate fi aprobat"⁷.

Înainte de primirea avizului Serviciului Tehnic Superior, la data de 20 iunie 1904, Prefectura a organizat licitația pentru construirea Palatului Administrativ, după planul, devizul și caietul de sarcini întocmit de arhitectul Petre Antonescu. Pentru adjudecarea construirii Palatului Administrativ, al cărui deviz total aprobat era de 202.270, 27 lei, au depus oferte un număr de opt licitanți: I. Bacalu, inginer; M. Frangulea, inginer și M.A.Segall, B. Moscovici, inginer; H. Enghel, inginer; I. Vignali, inginer-arhitect; M. Miculescu, inginer; A. Bercovici, antreprenor și frații Viacelli. Câștigător a fost desemnat I. Vignali, din Iași, a cărui ofertă a fost cu nouă lei și cincizeci de bani sub prețul devizului⁸.

Conform procedurilor legale, rezultatul licitației a fost comunicat Ministerului de Interne, respectiv Consiliului Tehnic Superior. În urma primirii avizului favorabil al acestuia, suveranul României, Regela Carol I, autorizează construirea Palatului administrativ al județului Botoșani, prin Decretul Regal nr. 2350, emis la 26 iulie 1904, care stabilea:

Art. I – Se aprobă de Noi proiectul întocmit pentru construirea Palatului Administrativ al Județului Botoșani.

Art. II- Prefectura zisului județ este autorizată să adjucece executarea lucrărilor de construire a acestui palat asupra domnului inginer-arhitect I. Vignali, care la licitația ținută în ziua de 20 iunie, a.c. a oferit un scăzământ de 9 lei și 50 bani, sub prețurile devizului de 202 370 lei și 27 bani⁹.

Locul ales pentru construirea Palatului Administrativ era același stabilit încă din anul 1898, adică "terenul cuprins între strada Cuvioasa (strada Unirii de acum, n. Gh. M.) și strada ce face colțul cu aceasta (bulevardul)"¹⁰, mărginit în partea de est de proprietatea profesorului N. Răutu și la sud de cea a lui N. Meltzer.

² Cojocaru, Constantin, *Județul Botoșani, structuri administrativ-teritoriale*. Edit. "Quadrat", Botoșani, 2008, p. 257.

³ Arhivele Naționale – Serviciul Județean Botoșani, Fond Prefectura Botoșani, Dosar. 11/1889, f. 34.

⁴ Idem, f. 148.

⁵ Idem.

⁶ Cojocaru, Constantin, *op. cit.*, p. 257.

⁷ Arhivele Naționale – Serviciul Județean Botoșani, Fond Prefectura Botoșani, Dosar 111/1904, f. 9.

⁸ Idem, f. 7.

⁹ Idem, f. 15.

¹⁰ Cojocaru, Constantin, *op. cit.*, p. 257.

La data de 4 august 1904, prefectul Gh. Chernbach și inginerul I. Vignali, semnează Contractul de construire a Palatului Administrativ. Acesta prevedea că imobilul, în valoare de 202.870 lei, va fi construit, după planul, devizul și caietul de sarcini întocmite de arhitectul Petre Antonescu, lucrările urmând să înceapă în primăvara anului 1905 și să fie încheiate, cel mai târziu, la împlinirea a doi ani de la data semnării documentului. Lucrările urmau să fie executate sub direcția arhitectului Petre Antonescu, iar controlul în privința calității acestora, să fie făcut de Prefectură, prin Serviciul Tehnic al județului. În privința decontării lucrărilor efectuate, aceasta urma să se facă prin mandate ale județului către Administrația Publică din Botoșani, din fondul special alocat Palatului Administrativ și pe bază de situații și certificate de plată, făcute de Serviciul Tehnic al județului¹¹.

Alături de contractul de construire a Palatului Administrativ, Prefectura, prin prefectul Gh. Chernbach, semnează un contract separat cu arhitectul Petre Antonescu, prin care acestuia i se plătea, pentru proiect, suma de 10.000 lei, din care, 6.000 la semnarea contractului, iar restul, în două tranșe a câte 2.000 de lei, una la 1 octombrie 1905, iar cealaltă, la 1 octombrie 1906¹².

Înainte de începerea lucrărilor, contractantul acesteia, inginerul-arhitect I. Vignali și asociatul său, Enrico Gambara, domiciliați în Iași, semnează o Procură generală, prin care-și delegau reciproc competențele, în privința urmăririi și realizării în condițiile stipulate în contract, a Palatului Administrativ.

În perspectiva deschiderii șantierului, pentru a nu fi depășită suma aprobată pentru realizarea edificiului, arhitectul Petre Antonescu a întocmit și înaintat antreprenorilor, o listă cu principalele materiale care urmau a fi folosite, cu prețurile la care acestea trebuiau achiziționate, între acestea numărându-se pietrișul, varul, cimentul, lemnul pentru grinzi și dușumele și tabla pentru acoperiș¹³.

În privința mâinii de lucru, se pare că termenul scurt în care trebuia terminată construcția, i-a determinat pe antreprenori să aducă echipe specializate din alte localități, fapt care a produs nemulțumirea botoșănenilor. Stă mărturie în acest sens, plângerea adresată de Corporația a II-a a Meseriașilor din Botoșani, Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor, retrimisă de aceasta prefectului de Botoșani, cu rugămintea ca acesta să solicite antreprenorilor, "să întrebuințeze, pe cât posibil și cât le permit interesele în lucrări și meșteri din Botoșani"¹⁴.

La 31 octombrie 1904, cu câteva luni mai devreme decât era prevăzut, a fost pusă piatra fundamentală a Palatului Administrativ. La temelia construcției a fost îngropată o casetă metalică conținând monede românești și străine aflate în circulație la acea dată și un pergament cu semnăturile personalităților prezente la festivitate: V. Lascăr, ministru de Interne, protoiereul județului, reprezentanții județului în Parlament, membrii Consiliului Comunal, foștii senatori și deputați în Parlament, foștii prefecți ai județului, comandantul Diviziei Botoșani, președintele și membrii Tribunalului, decanul corpului de avocați, președintele corporațiilor de meșteșugari, șefii serviciilor administrative ale județului și orașului, polițaiul orașului, arhitectul, inginerul-diriginte și antreprenorul lucrării. Alte două acte comemorative au fost depuse la Arhivele statului și la arhiva județului.¹⁵

Construcția Palatului Administrativ a început în primele zile ale lunii martie 1905, iar până la sfârșitul anului, o bună parte a lucrărilor planificate pentru acest an au fost executate. S-au înregistrat însă și restanțe, fapt pus de șeful Serviciului Tehnic al județului, inginerul Ioan Tudor, într-o informare către prefect, pe seama supraveghetorului angajat de antreprenori, pe care nu l-a găsit pe șantier în niciuna din vizitele făcute acolo¹⁶.

Sesizarea făcută de inginerul Ioan Tudor nu a rămas fără efect, prefectul aducându-i-o la cunoștință arhitectului Petre Antonescu, iar acesta, la rândul său, celor doi antreprenori. Reacția acestora a fost imediată, supraveghetorul incorect fiind înlocuit cu Ernest Roth¹⁷, care, din aceleași motive ca și predecesorul său, la puțin timp de la instalare, este schimbat cu I. Frederic¹⁸.

Datorită eforturilor depuse de antreprenori, în toamna anului 1906, construcția, fără instalațiile de apă și electricitate, a fost finalizată, autoritățile județului dedicându-o jubileului celor 40 de ani de domnie ai regelui Carol I. La 26 noiembrie, în prezența prefectului Ilie Văsescu și a oficialităților

¹¹ Arhivele Naționale – Serviciul Județean Botoșani, Fond Prefectura Botoșani, Dosar 111/1904, f. 18.

¹² Idem, f. 24.

¹³ Idem, f. 41.

¹⁴ Idem, f. 57.

¹⁵ Idem, f. 155.

¹⁶ Idem, f. 107.

¹⁷ Idem, f. 110.

¹⁸ Idem, f. 115.

județului, a avut loc sfințirea localului, prilej cu care a fost întocmit un act comemorativ, având următorul conținut: "Astăzi, 26 Noiembrie 1906, anul jubiliar al Glorioasei Domnii de 40 de ani a M.S. Regelui Carol I, Președinte al Consiliului și Ministru de Interne fiind Domnul George Gr. Cantacuzino.

În prezența noastră, Ilie A. Văsescu, Prefectul Județului Botoșani, de față fiind membrii Consiliului Județean, printr-un serviciu divin efectuat de protoiereul județului, asistat de mai mulți preoți, s-a sfințit Palatul Administrativ.

Despre care s-a încheiat acest act comemorativ subscris de noi și de cei care au luat parte la această serbare"¹⁹.

Documentul a fost semnat de prefectul județului, Ilie Văsescu și de membrii Consiliului Județean: Constantin Ghica-Deleni, V. Palade, I. Jianu, D.G. Miclescu, Al. Cantacuzino-Pășcanu, Carol Hynek, Samoil Scherfeld, Ioan Licu, Ioan G. Ciolac, Al. Prasa, V.D. Vasiliu, Gh. I. Codrescu, Emil Gherghel, I.C. Botez, C. Persiceanu, C. Praporgescu și D.G. Cristescu.

La 5 ianuarie 1907, a avut loc recepția provizorie a clădirii Palatului Administrativ, procesul verbal întocmit cu această ocazie, semnat de Petre Antonescu, Ioan Tudor, I. Vignali și E. Gambara, consemnând faptul că "toate lucrările devizului, în general, sunt terminate și executate conform planurilor devizului și modificărilor aduse în timpul execuției". Cele câteva lucrări care nu erau terminate: etanșarea unor ferestre, lustruirea dalelor pardoselii în câteva locuri, adăugarea volutelor la capetele scării principale, poleirea cu aur a tuturor antablamentelor ușilor de la sala de consiliu și refacerea vopselei căzute de la cornișe, urmau, conform angajamentului antreprenorilor, să fie efectuate în cel mai scurt timp²⁰.

Finalizarea construcției Palatului Administrativ a permis trecerea la amenajarea spațiului adiacent acestuia. Încă din anul 1906, spre strada Belvedere, unde se afla intrarea principală, au fost amenajate trotuarele, din dale de ciment cu dimensiunea de 25/25 cm. așezate pe un strat de beton cu grosimea de 10 cm. și borduri din piatră artificială frecată, având dimensiunea de 15/12 cm²¹, iar în primăvara anului 1907 au fost amenajate, din piatră brută, rigolele din jurul clădirii, iar piațeta din fața intrării principale a fost acoperită cu macadam. În același timp, sub îndrumarea lui Franz Kolis, grădinarul șef al orașului, în spatele Palatului Administrativ a fost amenajată o grădină cochetă, suma folosită pentru cumpărarea arbuștilor ornamentali, florilor, conductelor de apă și instalațiilor de stropit ridicându-se la 3.000 lei²².

Desenând planul general al clădirii, arhitectul Petre Antonescu, a prevăzut instalarea, în piațeta din fața acesteia, a unui lampadar, în partea superioară a căruia, să fie montat un orologiu. Tot el a desenat modelul după care trebuia executat lampadarul, iar Prefectura l-a contactat, pentru procurarea acestuia, pe inginerul C. Reschovsky, de la Reprezentanța din București a firmei germane *Berliner Maschinenbaum Ges.* La 25 aprilie 1907, acesta comunica prefectului Județului Botoșani că este în măsură să procure și să monteze lampadarul, contra sumei de 2.450 lei²³, cheltuielile de vamă, lucrările de zidărie, săpăturile și pavajul din jurul soclului, urmând să fie suportate de Prefectură.

În urma primirii acceptului Prefecturii, în luna octombrie a aceluiași an, C. Reschovsky, comandă Fabricii Zacharia din Leipzig²⁴ executarea orologiului după modelul solicitat, iar în luna septembrie a anului 1909, acesta era montat pe soclul din fața Palatului Administrativ²⁵.

O problemă importantă legată de funcționarea Palatului Administrativ, a reprezentat-o cea privind iluminatul clădirii. La data la care acesta a fost construit, în Botoșani nu se introdusese încă iluminatul electric, soluția cea mai ușoară fiind folosirea lămpilor cu petrol. Întrucât clădirea avea o importanță cu totul specială, arhitectul Petre Antonescu a respins această soluție, propunând achiziționarea și instalarea unui generator de curent electric, capabil să ilumineze întreaga clădire. De acord cu propunerea arhitectului, la 16 iunie 1906, Prefectura comandă Societății Generale Române de Electricitate A.E.G. executarea proiectului pentru iluminatul electric al Palatului Administrativ²⁶, iar o lună mai târziu, organizează licitația pentru adjudicarea lucrării.

¹⁹ Idem, f. 185.

²⁰ Idem, f. 200.

²¹ Idem, f. 139.

²² Idem, f. 221.

²³ Idem, f. 227.

²⁴ Idem, f. 258.

²⁵ Idem, f. 272.

²⁶ Idem, Dosar 112/1904, f. 11.

La licitație s-au înscris Societatea Română de Electricitate A.E.G., Societatea Electrică Lohmayer și Berliner Maschinenbaum Ges., ultima oferind cel mai mic preț, fiind declarată câștigătoare²⁷.

Devizul prezentat de firma Berliner Maschinenbaum Ges. Prefecturii Județului Botoșani, la data de 28 iulie 1906,²⁸ se ridica la suma de 14 795,50 lei care acoperea costul unei microcentrale electrice, compusă dintr-un cazan cu aburi și o mașină dinamo-electrică (locomobilă) produsă de fabrica Renană de Motoare Benz din Mannheim (Germania), cablurile electrice, contorul general și manopera lucrării de instalare. Generatorul electric a fost instalat la subsolul Palatului Administrativ.

În privința corpurilor de iluminat, arhitectul Petre Antonescu a cerut ca la subsol să fie montate lămpi de sticlă, cu grilaj de protecție, la parter, în încăperile principale, candelabre cu două sau trei brațe, pe holul de la intrarea principală aplică din alamă poleită și cupe ornamentale în formă de leale, cu trei lumini, iar în dreptul arcelor din jurul scării principale, dispozitive de tavan cu abajur creț din porțelan.

Pentru holurile și încăperile de la etaj, arhitectul a indicat montarea de plafoniere din email bleu, cu câte trei lumini, stil Ludovic al XVI-lea, iar în sala de consiliu a unui candelabru stil Ludovic al XVI-lea, cu înălțimea de 1,70 m. și diametrul de 1 m. Candelabrul, care a costat 3.700 lei, și plafonierele, au fost executate de firma M.C. et Co. din Paris²⁹, transportul și montarea lor fiind făcute de firma Proges et D. Biller³⁰.

În privința încălzirii Palatului Administrativ, cea mai lesnicioasă metodă de a o realiza, era aceea a instalării de sobe, alimentate cu lemne, cu atât mai mult, cu cât, în oraș, erau două fabrici de teracotă: Vasiliu și Polak, renumite pentru calitatea produselor lor. Arhitectul Petre Antonescu a respins însă această soluție, propunând instalarea unui sistem de încălzire centrală, cu calorifere, potrivit unei clădiri moderne și în acord cu progresul tehnic realizat în acest domeniu.

Pentru achiziționarea instalației de încălzire, Prefectura s-a adresat inginerilor asociați, Victor Lupescu și Joseph Colin din București, care au livrat echipamentul necesar, cuprinzând cazanul pentru producerea aburului de joasă tensiune, conductele pentru distribuția aerului și caloriferele și au asigurat montarea acestuia, devizul întregii lucrări ridicându-se la suma de 19 220 lei³¹.

Cazanul pentru producerea aburului, achiziționat, la recomandarea lui Petre Antonescu de la Societe Annonime des Etablissements Delunay Belleville din Saint Denise (Franța), a fost testat în ziua de 1 mai 1906, în prezența reprezentantului Prefecturii, a inginerului J. Colin și a lui Ernest Richmer, șef monteuer al Casei Belleville din Saint Denis. Conform procesului verbal încheiat cu această ocazie, cazanul a fost probat la 21 atmosfere, față de 15, cât era normal, fără a suferi "nicio răsuflare și nicio deformare"³². Recepția definitivă a instalației de încălzire, a fost făcută la data de 1 aprilie 1907, în prezența arhitectului Petre Antonescu, a inginerului Ioan Tudor și a inginerului J. Colin, antreprenorul lucrării³³.

În privința caloriferelor, ca și corpurile de iluminat, acestea au fost comandate și instalate, după recomandările lui Petre Antonescu. Astfel, în încăperile cu vederea spre strada Belvedere, au fost instalate calorifere ornamentale, în concordanță cu eleganța clădirii, iar în celelalte, calorifere simple³⁴.

Alături de problemele iluminatului și încălzirii, arhitectul Petre Antonescu a trebuit să o rezolve și pe cea a dotării cu mobilier a Palatului Administrativ, lucru nu tocmai ușor de realizat, în condițiile în care aici urmau să-și desfășoare activitatea mai multe instituții, cu nevoi și trebuințe diferite. Întrucât la licitația organizată în vederea procurării mobilierului nu s-a prezentat niciun ofertant, arhitectul, de comun acord cu conducera Prefecturii, a decis să solicite serviciile unor firme de profil din Botoșani sau din alte localități. Astfel, pentru procurarea meselor, dulapurilor pentru arhivă, fotoliilor și cuierelor pom, a fost încheiat un contract cu N.Hafner, negociant de mobilă, din Botoșani³⁵. Pentru mobilierul sălii de consiliu și cabinetului prefectului: masă de stejar, cu dimensiunile de 4,5/1,2 m, acoperită cu postav, două canapele Louis al XIII-lea, douăzeci de fotolii tapisate cu velour brodat

²⁷ Idem, f. 15.

²⁸ Idem, f. 32.

²⁹ Idem, II, 76-77.

³⁰ Idem, f. 117.

³¹ Idem, f. 63.

³² Idem, Dosar 113/1904, f. 108.

³³ Idem, f. 160.

³⁴ Idem, f. 63.

³⁵ Idem, Dosar 115/1904, f. 10.

mecanic, două banchete fără spătar, patru fotolii mari, patru scaune mici și trei perdele complete brodate mecanic cu monogramă de velour pane³⁶, s-a apelat la Casa E. Proger et D. Biller, cu care a fost semnat un contract în valoare de 22 038,02 lei³⁷.

Pentru somptuoasa sală de consiliu, cu monumentalul candelabru comandat la Paris, cu pereții îmbrăcați, în partea inferioară în lambriuri de lemn de stejar, cu scuturi din stucaturi amplasate deasupra ușilor pe care este redată stema județului, cu plafonul decorat de asemenea cu stucaturi și cu o frumoasă friză în culori pastelate, la recomandarea lui Petre Antonescu, Prefectura a comandat pictorului Artur Verona un tablou monumental, cu un subiect care să illustreze o scenă câmpenească, inspirată de stema județului. Conform contractului semnat între Ilie Văsescu - prefectul județului și pictorul Artur Verona, la data de 6 decembrie 1906, tabloul trebuia să aibă lungimea de minimum 3,75 m. și înălțimea de 2,70 m.

Pentru executarea tabloului, al cărui termen de predare a fost stabilit pentru data de 1 februarie 1907³⁸, pictorul a primit suma de 5.000 lei, în care au fost incluse și transportul și montatul acestuia. Recepția tabloului, înfățișând un grup de coșai într-un lan de grâu, a fost făcută în ziua de 10 mai 1907, în prezența arhitectului Petre Antonescu și a inginerului Ioan Tudor³⁹.

La sugestia și cu consimțământul lui Petre Antonescu, au fost comandate două lucrări de artă, pentru decorarea holului de la intrarea principală a clădirii: un bust în bronz, reprezentându-l pe Lascăr Catargiu, sculptorului Fr. Stork, pentru care s-a plătit suma de 1.000 lei⁴⁰ și un tablou reprezentându-l pe regele Carol I, pictorului botoșănean Al. Onicescu⁴¹. De asemenea, au fost comandate la "C. Sfetea-Librăria Scoalelor" din București, douăsprezece perechi de tablouri reprezentându-i pe regele Carol I și pe regina Elisabeta.

Un ultim amănunt, care s-a avut în vedere, a fost amplasarea pe fațada clădirii a unei plăci de marmură, pe care s-a inscripționat, cu litere aurite, numele instituției – Palatul Administrativ. Comandată firmei H. Herdlika, placa, pentru care s-a achitat suma de 704,65 lei⁴², a fost adusă la Botoșani în ziua de 2 noiembrie 1907 și montată câteva zile mai târziu.

La data de 18 ianuarie 1908, la împlinirea unui an de la recepția provizorie, antreprenorul I. Vignali a solicitat Prefecturii efectuarea recepției finale a Palatului Administrativ⁴³. O cerere asemănătoare a adresat și arhitectul Petre Antonescu, care a solicitat, ca tot acum, să fie recepționat și mobilierul furnizat de Casa Prager et Biller⁴⁴.

Din motive necunoscute, recepția finală a clădirii și mobilierului nu a avut loc în luna ianuarie, ci deabia la data de 20 mai 1908⁴⁵. Procesul verbal întocmit și semnat cu această ocazie, de inginerii I. Tudor și N. Furcă și de consilierul județean V. Timuș, vicepreședinte al Consiliului Județean, din partea beneficiarului, de arhitectul Petre Antonescu și de antreprenorul E. Gamba, consemna faptul că defecțiunile constatate la recepția provizorie fuseseră remediate, iar în anul de întreținere, nu se iviseră probleme noi.

După recepționarea definitivă a Palatului Administrativ, rând pe rând, s-au instalat aici Prefectura, Serviciul Tehnic al județului, Revizoratul Scolar, Protopopiatul, Medicul șef al județului și Medicul veterinar, inspectorii comunali, picherii și arhiva județului.

După finalizarea lucrărilor de construcție a Palatului Administrativ, Prefectura a solicitat Primăriei avizul pentru instalarea în jurul acesteia a unui grilaj de fier, pe soclu de mozaic. Pe latura dinspre bulevard, acesta urma să fie instalat la distanța de 4,5 m. de la marginea bordurii, iar pe cea dinspre strada Belvedere, la distanța de 2 m. Lungimea totală a gardului era de 177 m.⁴⁶ La data de 18 iulie 1908, Primăria a emis autorizația solicitată⁴⁷, permițând începerea lucrărilor. Recepția definitivă a

³⁶ Idem. f. 53.

³⁷ Idem. ff. 19-20.

³⁸ Idem. f. 68.

³⁹ Idem. f. 110.

⁴⁰ Idem. f. 77.

⁴¹ Idem. f. 17.

⁴² Idem. f. 41.

⁴³ Idem. f. 244.

⁴⁴ Idem. f. 245.

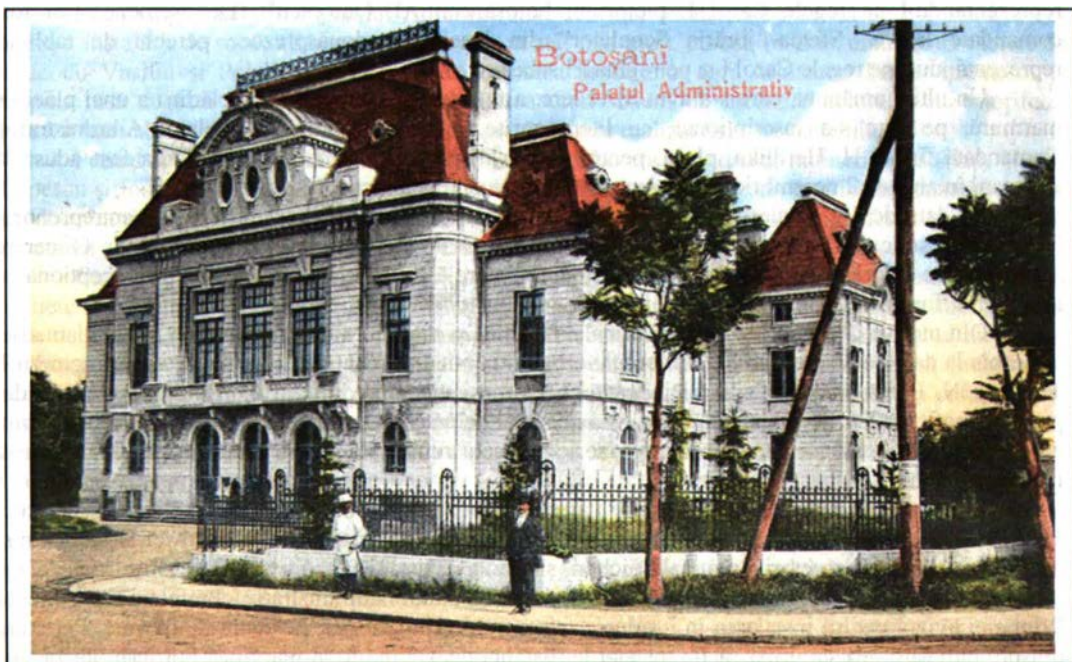
⁴⁵ Idem. Dosar 111/1904, f. 252.

⁴⁶ Idem. Dosar 114/1904, f. 16.

⁴⁷ Idem. f. 35.

grilajului a avut loc la date de 11 martie 1909, procesul verbal fiind semnat de inginerul Ioan Tudor, de vicepreședintele Consiliului județean, V. Timuș și de Enrico Gamba⁴⁸.

Din anul 1909, Palatul Administrativ poate fi considerată cea mai importantă instituție de interes public din Botoșani. Eleganta construcție, cu arhitectură eclectică de influență franceză, devine una dintre cărțile de vizită ale Botoșanilor, fiind imortalizată pe numeroase cărți despre Botoșani, în albume istorice și mai ales pe cărți poștale ilustrate. Ea și-a păstrat aerul aristocratic și frumusețea de-a lungul celor peste o sută de ani de la inaugurare, fapt pentru care, în anul 1973, a fost destinată pentru a adăposti Muzeului Județean de Istorie. În noua postură, edificiul și-a sporit importanța, iar imaginea sa, ajunsă pe toate meridianele lumii, poartă cu sine imaginea unui ținut în care cultura este elementul care-l reprezintă cel mai bine, valorificarea trecutului, o preocupare vizibilă la orice pas, iar susținerea și promovarea actului de cultură este considerată singura șansă de a-și păstra identitatea.

Palatul Administrativ din Botoșani (1908–1973)

⁴⁸ Idem. Dosar 111/1904, f. 134.

Arh. Petre Antonescu

Ing. Ioan Tudor

LES ÉDIFICES REPRÉSENTATIFS DE BOTOȘANI: LE PALAIS ADMINISTRATIF (Résumé)

L'ouvrage présente les dates les plus importantes sur le Palais Administratif du département de Botoșani, bâtiment datant du début du XX-me siècle.

L'auteur fait des références vis-à-vis de tout ceux ont contribué à la réalisation de cet édifice si l'importante – l'architect Petre Antonescu, les constructeurs I. Vignoli et E. Gambarà, les préfets Gh. Mortun, Gh. Chernbach et Ilie Văsescu, à l'équipement électrique, pour le chauffage, les meublés et évidemment aux l'institutions y installées: la Préfecture, le Comité Permanent du Conseil Departamentale, l'Inspection Scolaire, l'Arhidiocèse Ortodoxe, puis le Médecin chef du département, le Médecin vétérinaire, les inspecteurs commnnaux jusqu'au Musée Départemental d'Histoire qu'il s'y trouve en présent.

Paul VIERU
Nicoleta Delia VIERU

ZONELE FUNCȚIONALE ALE MUNICIPIULUI BOTOȘANI (II)*

Zonele cu funcție de transport

Funcția de transport a avut o importanță deosebită încă de la apariția așezării. Astfel, orașul a apărut datorită poziției de intersecție a drumurilor de veche circulație europeană. După construirea căii ferate Botoșanii au devenit capăt de linie, cu legături anevoioase față de linia principală de importanță europeană.

Transporturile au evoluat în funcție de dezvoltarea municipiului, în prezent transportul auto deține un rol important în existența orașului.

Până în sec. al XVIII-lea, transportul rutier era reprezentat de vechile drumuri comerciale, starea lor fiind precară, nepermițând nici viteze mari, nici un trafic prea sigur. *În sec. al XIX-lea* se impune, ca formă principală de legătură exterioară a orașelor, transportul feroviar. În anul 1871 s-a construit calea ferată Verești-Botoșani, iar în 1889, s-a dat în exploatare și linia Leorda-Dorohoi-Iași, în lungul Jijiei. Astfel, Botoșanii au devenit capăt de linie, cu legături anevoioase față de linia principală de importanță europeană. *În sec. al XX-lea*, o dată cu dezvoltarea industriei și în special după 1968 când orașul devine reședință de județ, aspectul urban al Botoșanilor a impus alungirea și îndesirea rețelei de comunicație, îmbunătățirea considerabilă a infrastructurii de transport în aproape tot orașul, mai ales în partea nord-vestică (zona industrială, noile complexe de locuințe colective și în centrul orașului).

Localizarea punctuală a industriei pe platforma din partea de nord-vest a orașului a dus la apariția fluxurilor de muncitori, ceea ce a determinat introducerea mijloacelor de transport în comun, în 1942, folosind camioanele. Ulterior, transportul se realiza cu autobuzele. Din considerente economice, în anul 1988 s-a început lucrarea „Introducerea transportului în comun cu tramvaiul în municipiul Botoșani”, care a fost finalizată în anul 1991. Transportul s-a realizat pe două linii, a treia fiind la momentul respectiv în lucru, nu a fost finalizată nici până în prezent, din lipsă de fonduri. După anul 1989 transportul cu tramvaiul a fost neglijat, iar investițiile au întârziat să apară. În schimb, s-a înființat un alt mijloc de transport, cel în regim de maxi-taxi.

În municipiul Botoșani sunt un număr de 235 de străzi și alei pe care se desfășoară circulația. Cu ajutorul observațiilor de pe teren și a informațiilor primite de la Primăria Botoșani, am încercat o inventariere a principalelor categorii de străzi și cartarea lor. Principalele străzi din municipiu sunt:

- străzi de categoria I cu 6 benzi de circulație este Strada Calea Națională ce traversează orașul pe axa Nord-Vest – Centru – Sud. Din zona centrală (la intersecția cu strada Ion Pillat) și până în zona industrială (la ieșirea spre Dorohoi) această arteră are o linie dublă de tramvai amplasată în axul străzii.

- străzi de categoria a II-a cu 4 benzi de circulație sunt: bulevardul Mihai Eminescu, bulevardul George Enescu, str. Primăverii, str. Bucovina, str. Cuza Vodă, str. Doboșari, str. Dragoș Vodă, str. Grivița, str. Ion Pillat, str. Marchian, str. Mihail Kogălniceanu, str. Nicolae Iorga, str. Octav Onicescu, str. Împărat Traian, str. Sucevei, str. Maior Ignat;

- cele mai importante străzi de categoria a III-a cu 2 benzi de circulație sunt: str. Vârnăv, str. Victoriei, str. Uzinei, str. Tulbureni, str. Teatrului, str. Ștefan Luchian, str. Săvenilor, str. Independenței, str. Prieteniei, Aleea Primăverii, str. Pod de Piatră, str. Petru Rareș, str. Petru Maior, str. Parcul Tineretului, str. Octav Băncilă, str. Miorița, str. Manolești Deal, str. Iuliu Maniu, str. I.C. Brătianu, str. Gării etc.

* Partea I a fost publicată în AMS, VII-VIII, 2008-2009, pp. 58-75.

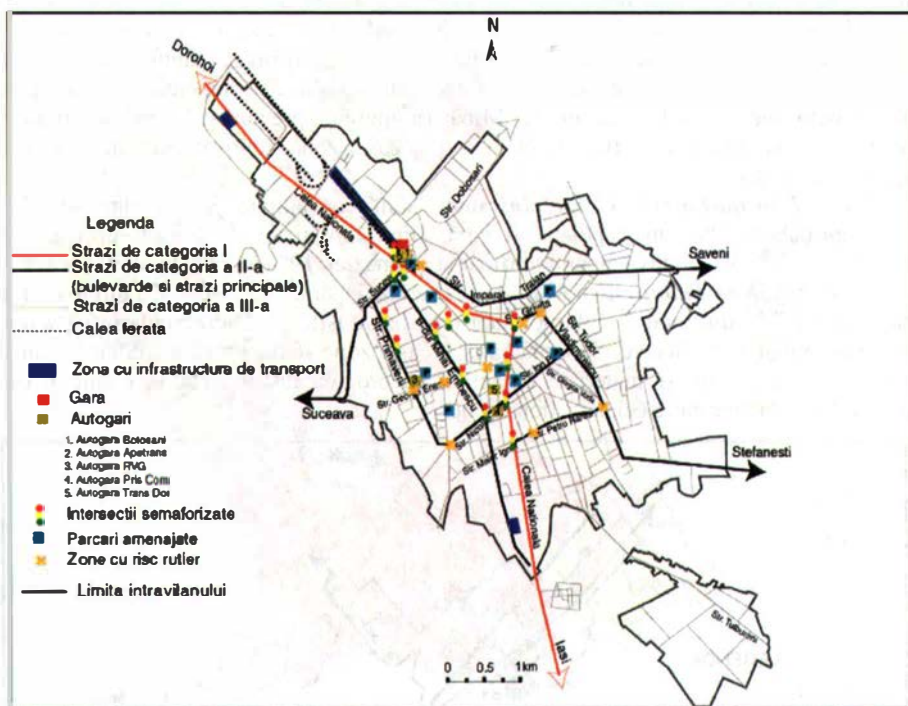

Figura nr.17 – Trama strădală și infrastructura de transport în anul 2007

Semaforizarea se reduce la 14 intersecții, administrate de Consiliul Local Municipal, iar două intersecții (str. Marchian la intersecția cu str. Calea Națională și str. Cuza Vodă la intersecția cu str. Marchian) sunt supravegheate cu camere video. Întreținerea sistemului de semaforizare se realizează pe bază de contract de către S.C.Elproex S.A. Botoșani.

Pe harta cu trama strădală am încercat cartarea principalelor zone de risc rutier, majoritatea situându-se în aria intersecțiilor nesemaforizate. În aceste zone se produc frecvent accidente rutiere.

Zonele cu funcție de învățământ și cultură

Învățământul din municipiul Botoșani are o pondere importantă în cadrul județului, referitor atât la numărul de unități de învățământ (din cele 271 unități de învățământ ale județului Botoșani, 23,2% se află în municipiul Botoșani), cât și al numărului de cadre didactice implicate în activitatea instructiv-educativă (29,6% cadre didactice lucrează în municipiul Botoșani, din totalul de 5484 cadre didactice aflate în județ), precum și al populației școlarizate (33,3% elevi învață în municipiu, din totalul de 85314 elevi în județ)¹.

Ponderea populației active din învățământ în perioada 1990-2006 nu a cunoscut o reducere semnificativă (în anul 1990 deținea 6,6% din totalul populației active iar în anul 2006 deținea 5,9% din totalul populației active).

Distribuția teritorială inegală a instituțiilor de învățământ în funcție de specializări, forme și tipuri de învățământ este rezultatul politicii sociale din perioada postbelică. Măsurile pronataliste și creșterea numărului de locuitori, în special tineri, ca urmare a migrațiilor rural-urban, înainte de 1989, explică densitatea mai mare a acestor servicii în interiorul cartierelor muncitorești, în raport cu lipsa lor totală în zonele cu locuințe individuale, mai puțin afectate de sistematizarea comunistă: Luizaia, Cișmea, Tudor Vladimirescu, Pușkin și Șoseaua Iașului. Aceasta dă naștere la deplasări zilnice pe distanțe mari, atât a copiilor preșcolari, cât și a elevilor.

Analizând repartitia spațială în intravilan a tuturor unităților educative, au fost identificate și delimitate următoarele arii de concentrare a funcției de învățământ:

¹ Date furnizate de Inspectoratul Școlar Județean Botoșani.

a. *zona Primăverii-Bucovina-Stadion* unde sunt localizate 59,6% din școlile și grădinițele botoșănene. În această zonă sunt înscrise 66,7% din totalul persoanelor școlarizate, astfel: 6,8% în învățământul preșcolar, 30,7% în învățământul liceal și 29,2% în învățământul primar și gimnazial. Aici se găsesc cele două colegii naționale între care există o competiție și care polarizează învățământul botoșănean: „A.T. Laurian” și „Mihai Eminescu”, precum și Liceul de Științe Naturale „Grigore Antipa”. Se remarcă un flux de elevi spre această zonă de învățămât, atât din intravilanul orașului, cât și din județ.

b. *zona Miorița-Parcul Tineretului* unde sunt concentrate 31,7% din totalul spațiilor educative, cuprinde 26,6% din populația școlară, fiind repartizați după cum urmează: 5,6% în învățământul preșcolar, 9% în învățământul primar și gimnazial, 12% în învățământul liceal.

c. *ariile insulare Tulbureni și Manolești Deal* unde sunt cuprinse 8,7% din totalul unităților de învățământ și 6,7 % din totalul școlarilor sunt repartizați astfel: 1,2% preșcolari, 0,3% învățământ primar și gimnazial și 5,2% liceeni. Se remarcă în aceste zone starea precară a dotărilor unităților de învățământ cu echipamente și materiale didactice, racordarea insuficientă la tehnicile de vârf și migrația cadrelor didactice către celelalte două zone.

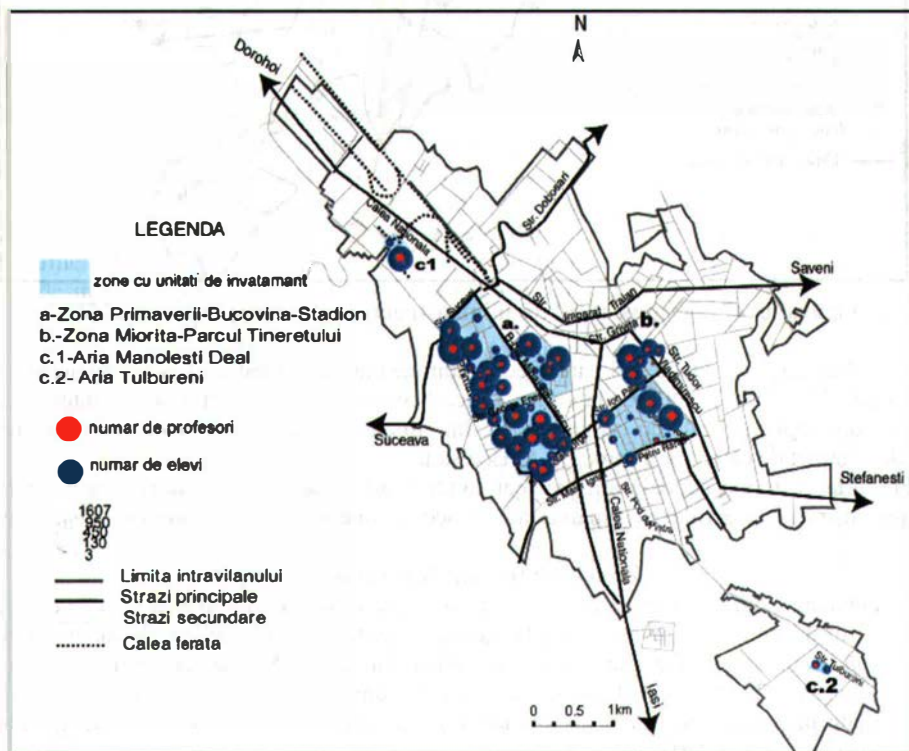

Fig.18 - Zonele și ariile de concentrare a unităților de învățământ în anul 2007

Repartiția informatizată a elevilor în licee, în urma susținerii examenului de capacitate în trecut și a testelor unice în prezent, ne-a permis realizarea și interpretarea unei hărți cu fluxurile școlare la nivelul municipiului. Încercând să stabilim cum sunt orientate fluxurile școlare spre învățământul liceal, am utilizat drept bază de date rezultatele admiterii în licee în anul 2004, 2005, 2006 și 2007, adică actualele clase a IX-a, a X-a, a XI-a și a XII-a.

Atracția liceelor din municipiu asupra localităților din județul Botoșani în perioada 2004-2007 evidențiază faptul că cei mai mulți elevi care vin să-și continue studiile liceale în municipiu, sunt din comunele înconjurătoare, dar și din unele comune aflate la distanță mai mare și din celelalte orașe ale județului datorită faptului că unele licee au un renume atât pe plan județean, cât și regional, chiar național.

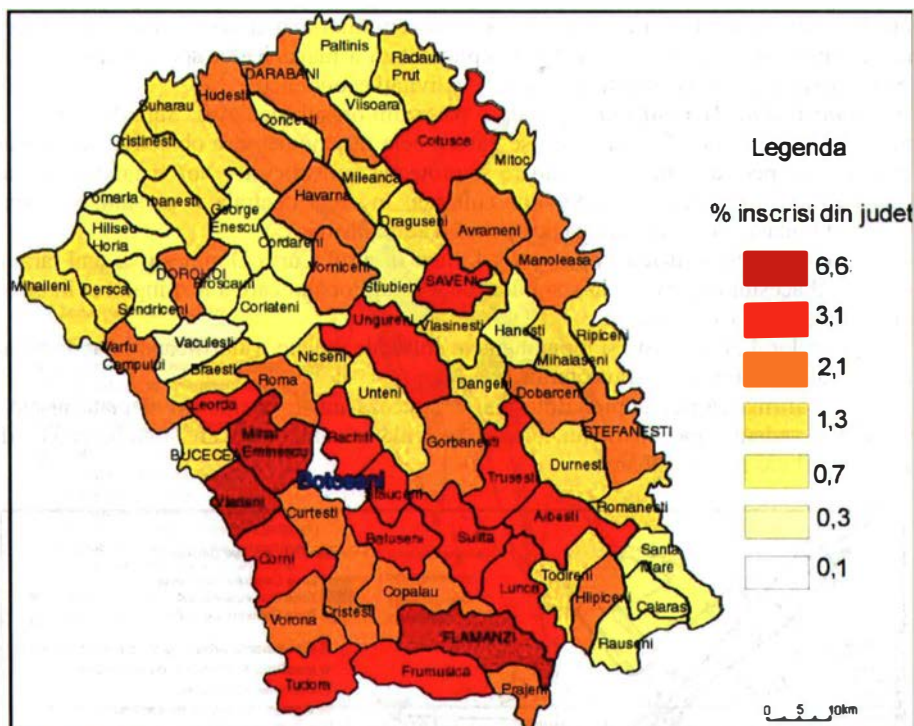

Fig.19 - Atracția liceelor din municipiu asupra localităților din județul Botoșani în perioada 2004-2007

Zonarea potențialului cultural

Municipiul Botoșani este unul dintre cele mai vechi orașe ale Moldovei, iar închegarea și dezvoltarea sa ulterioară poate fi pusă, în bună parte, pe seama elementului comercial. Orașul a beneficiat și de aportul unei numeroase elite intelectuale, care a fost și baza genetică a genilor culturii române: Mihai Eminescu, Nicolae Iorga, George Enescu, Ștefan Luchian.

Construcțiile cu valoare istorică și arhitecturală din municipiul Botoșani însumează astăzi 185 de obiective dintre care: 5 monumente de importanță internațională (Bisericile Sf. Gheorghe, Uspenia, Roset, Sf. Nicolae – Popăuți și Casa str. Miorița nr. 19), 28 monumente de importanță națională, 64 de monumente de importanță locală și 2 obiective considerate bunuri locale comune și 86 de clădiri cu valoare arhitecturală semnificativă pentru oraș². Numărul de obiective social-culturale este satifcător, dar sunt într-o stare avansată de degradare, necesitând renovări. Datorită prezenței tuturor acestor obiective de interes cultural, considerăm necesară delimitarea zonelor culturale ale municipiului și precizarea măsurilor care trebuie luate pentru conservarea caracteristicilor zonei, îmbunătățirea urbanistică și valorificarea acestor zone.

Delimitarea zonelor s-a bazat pe analiza vechimii și importanței obiectivelor culturale, concentrarea monumentelor istorice și a clădirilor cu valoare arhitecturală.

a. **Zona Centrului Vechi Istoric**, cu o suprafață totală de 27 ha (1.5% din total intravilan), este cuprinsă între străzile Griviței – Independenței – Ion Pillat – Armeană – Calea Națională. Personalitatea zonei este dată de fondul construit cu valoare istorică, arhitecturală și urbanistică, fiind susținut de o concentrare a 15 monumente și ansambluri istorice care justifică potențialul arheologic și turistic ridicat. Din totalul suprafeței Centrului Vechi, cota ce o atinge suprafața monumentelor istorice este de aproximativ 2 ha, reprezentând 7,4 %.

Analiza atentă a datelor arhitecturale și urbane a condus la propunerea unor moduri de rezolvare, care să accentueze și să particularizeze prezența Centrului Vechi în oraș, deoarece clădirile care formează centrul istoric al orașului sunt cele mai vechi și au cel mai ridicat risc seismic. Zona beneficiază de studii și proiecte deja elaborate și de programe de finanțare a intervențiilor în vederea

² Sursa: Direcția Județeană pentru Cultură, Culte și Patrimoniu Cultural Național Botoșani.

reabilitării infrastructurii tehnico-edilitare. Zona va deveni mult mai atractivă, atât pentru locuitori, cât și pentru vizitatori, și va facilita dezvoltarea suplimentară a magazinelor specializate, restaurantelor, cafenelelor, turismului, divertismentului și a altor activități economice.

b. **Zona Culturală Centrală** cuprinde o parte din orașul medieval. Suprafața zonei culturale din centrul orașului este de 67,1 ha. Aici se găsesc cele mai numeroase obiective, iar măsurile care urmează a fi luate pentru punerea în valoare și protecția construcțiilor vor fi gradate în funcție de importanța istorică. Concentrarea serviciilor culturale în zona centrală a orașului se explică prin localizarea tradițională, dar și de politica postbelică de urbanism.

c. **Zona cultural-istorică Popăuți** s-a format în jurul Curții Domnești și, mai târziu, a gării orașului. În jurul acestui nucleu (9,1 ha), s-a dezvoltat satul Popăuți care a fost înglobat în oraș în 1879 prin decizia Consiliului Comunal.

În afara celor 3 zone există și monumentele culturale izolate, valorificând imaginea unor străzi sau clădiri cu valoare istorică sau arhitecturală.

Se poate afirma că municipiul Botoșani se situează într-o poziție privilegiată printre orașele țării din punct de vedere al patrimoniului cultural. În egală măsură, orașul are și un potențial arheologic însemnat, care trebuie pus în valoare.

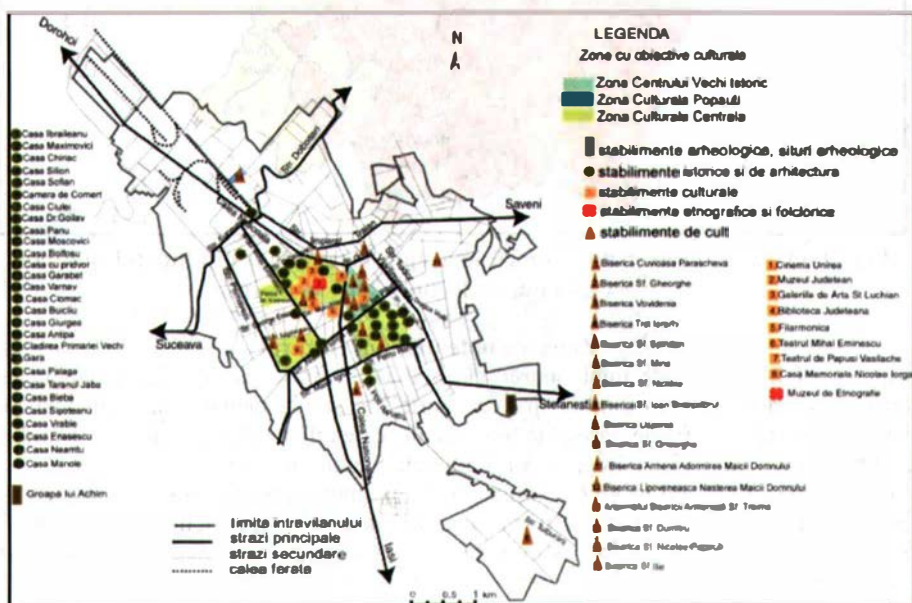

Figura nr. 20 - Zonele și obiectivele culturale din municipiul Botoșani în anul 2007

Zonele cu funcție sanitară

Până în anul 1989, asistența primară era asigurată de o rețea de dispensare, care erau administrate de spitalul județean și care furnizau servicii de sănătate pentru o populație dintr-o anumită zonă (teritoriul arondat). Începând cu 1998, ca urmare a reformei din domeniul sănătății, asistența medicală primară se acordă de către medicul de familie, prin cabinetele medicale, populația având libertatea de a-și alege medicul de familie.

Serviciile sanitare sunt localizate în zona centrală și pericentrală a orașului. Acestea coordonează cartierele marginale și determină fluxuri importante, orientate dinspre periferie spre centru. Distanța pe care o au de parcurs pacienții din cartierele marginale până la medicul de familie sau până la unitatea sanitară este mare, iar lipsa mijloacelor de transport reprezintă un obstacol în accesul la serviciile medicale. Cel mai grav este că tocmai zonele cu populație îmbătrânită sau cu venituri modeste (deci și cu cerințe crescute de îngrijiri medicale) au aceste probleme.

Analiza datelor arată că există o lipsă de acces la serviciile medicale legată de standardul de viață precar al unui segment al populației asigurate, problema incluzând și existența co-plăților către sistemul medical din partea beneficiarilor.

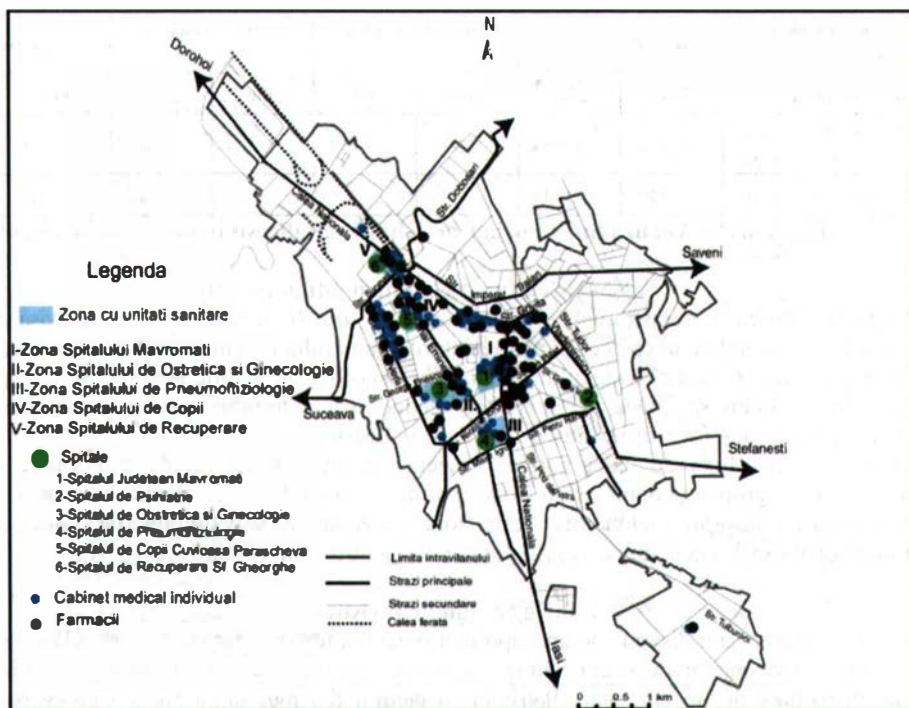

Fig. 21- Zonele și unitățile sanitare în anul 2007

Conform datelor obținute de la Serviciile de Statistică ale spitalelor, au putut fi analizați indicatorii activității spitalicești în perioada 2005-2007. Se poate observa că numărul cazurilor din spitalele botoșănene a crescut în ultimii 3 ani (de la 67622 în anul 2005, la 73017 în anul 2007), însă cazurile de deces s-au menținut la un nivel relativ constant (2,9%). Starea actuală de sănătate este o consecință a reducerii în termeni reali a fondurilor pentru sănătate alocate de stat cât și din bugetul familiei, disconfortului psihic generat de șomaj, insecurității sociale, standardului de viață scăzut, creșterii consumului de tutun, alcool și reformei relativ lente a serviciilor de sănătate.

Discrepanțele în ceea ce privește nivelul de servire al cartierelor se datorează dispensarelor existente înainte de 1989 și într-o mai mică măsură noilor cabinete. Cei mai mulți medici de familie au preferat să-și desfășoare activitatea în vechile locații, iar cabinetele nou-înființate s-au grupat, cu precădere, tot în zona centrală, datorită numărului mare de locuitori.

Unitățile sanitare a căror arie de polarizare depășește limitele orașului (spitalele) sunt concentrate în zona centrală și zona gării, în locații tradiționale, alături de instituțiile administrative, financiar-bancare, transport etc. Cabinetele particulare de medicină generală, stomatologice și laboratoarele înființate în ultimii ani au tendința de concentrare în apropierea marilor unități sanitare pentru a prelua o parte din pacienții acestora și în cartierele Primăverii și Bucovina și pentru a veni în întâmpinarea cererii foarte mari.

Unități sanitare mai sunt amplasate și pe arterele principale: Calea Națională, Primăverii, Marchian, Mihai Eminescu și în jurul spitalelor.

Indicatorii activității spitalicești	număr de cazuri		cazuri chirurgicale %		cazuri internări de urgența %		cazuri decedați %	
Anul/nume spital	2005	2007	2005	2007	2005	2007	2005	2007
Spitalul Mavromati	32095	33530	47,4	45,4	59,9	58	0,8	1,2
Spitalul de Copii	8239	10159	20,4	38,9	50,8	44,1	0,4	0,3
Spitalul Sf. Gheorghe	5013	5441	0,2	0	6	1,7	0	0
Spitalul de Psihiatrie	6254	6389	0	0	38,6	40	0,1	0

Indicatorii activității spitalicești	număr de cazuri		cazuri chirurgicale %		cazuri internări de urgenta %		cazuri decedați %	
	2005	2007	2005	2007	2005	2007	2005	2007
Spitalul de Obstetrica și Ginecologie	15026	15954	36,8	37,4	98,4	98,7	0,1	0,1
Spitalul de Pneumoftiziologie	995	1544	0	0	12	13,4	1,5	1,3

Tabel nr.2 - Analiza indicatorilor activității spitalicești în perioada 2005-2007

Zonele cu funcție politico-administrativă

După împărțirea administrativă, prin *Legea nr. 2 din 16 februarie 1968*, Botoșanii devin municipiu și reședința județului cu același nume, datorită numărului mai mare de locuitori, nivelului de dezvoltare economică social-politică, culturală științifică și o bogată tradiție istorică. Noua capitală de județ, în cadrul politicii socialiste de dezvoltare economică a tuturor zonelor geografice, a fost favorizată prin importante investiții pentru dezvoltarea industriei.

Funcția de reședință de județ implică prezența instituțiilor cu rol de coordonare la nivel județean care sunt grupate conturând o *zonă politico-administrativă*, situată în partea centrală (Cartierul Central) a orașului. Fizionomia acestei zone a rezultat din structura internă și din conținutul social și funcțional care au generat caracterul polarizator pentru viața comunitară.

Zonele cu funcție turistică

Municipiul Botoșani dispune de un important potențial turistic, dar starea generală este departe de a corespunde exigențelor de ordin tehnic, economic, ecologic, estetic, cultural etc., impusă de politica de dezvoltare de tip european. Patrimoniul natural din municipiu are o valoare recreativă, estetică și peisagistică, fiind reprezentat prin grădinile și parcurile din intravilan: Parcul „Mihai Eminescu”, Parcul Tineretului, dar și prin pădurile din extravilan: Pădurea Rediului, Pădurea Tulbureni, Pădurea Curtești.

Municipiul își datorează atracția turistică în mod deosebit valorilor antropice. Botoșanii păstrează o personalitate arhitectonică specifică, multe monumente de arhitectură au rămas intacte și în contextul noilor cartiere. Ele conferă orașului distincție și un farmec particular. Cele mai importante obiective ce alcătuiesc patrimoniul turistic, de ordin istoric și cultural sunt:

- **monumente ecleziastice:** *Biserica „Sf. Nicolae” Popăuți, Biserica „Armenească”, Biserica „Sf. Gheorghe”, Biserica „Uspenia”, Mănăstirea Agafton – Curtești;*
- **construcții cu valoare arhitectonică:** *Casa Antipa, Casa Balfosu, Casa Silion, Clădirea Primăriei municipiului Botoșani;*
- **edificii culturale:** *Casa memorială „Nicolae Iorga”, Muzeul Județean Botoșani, Muzeul Județean (Secția de etnografie³), Galerile de Artă „Ștefan Luchian”, Muzeul Memorial Octav Onicescu⁴, Teatrul de Stat “Mihai Eminescu”, Teatrul de Păpuși “Vasilache”, Filarmonica de Stat, Biblioteca Județeană “Mihai Eminescu”;*
- **stabilimente de cult** reprezentate prin biserici: *Biserica „Sf. Ilie”(1778), Biserica „Roset”(1826), Bisericile „Sf. Trei Ierarhi” (1789), Biserica Sf. Ioan (1750), Biserica „Sf. Spiridon” (1801), Biserica „Sf. Nicolae” (1808), Biserica „Cuvioasa Parascheva” (1816), Biserica „Sf.ții Voievozi” (1856), Biserica „Dumineca Mare”-(1838), Biserica „Sf. Dumitru” (1833), Biserica „Vovidenia”(1834) etc.*

Evenimentele de ordin social-economic și politic de după 1989 au avut un impact deosebit și asupra dezvoltării acestui sector, turismul reprezentând dinamica și interferența cu celelalte sectoare ale activității economice și sociale. Vechile locații au fost privatizate, dar s-au construit și unități turistice noi din categoria *hotelurilor, vilelor turistice și al pensiunilor*. Din analiza structurii locurilor de cazare rezultă că cea mai mare pondere în total o dețin hotelurile (68,4%) urmate de pensiuni turistice urbane (31,6%). Serviciile turistice sunt dublate, în mod obișnuit de acțiuni ale *agențiilor de turism* locale. Acestea sunt răspândite în cartierele centrale și pericentrale și sunt localizate, în general, în apartamente sau la parterul blocurilor.

³ Transferată la Muzeul Județean Botoșani în 2007, datorită retrocedării Casei Manole Drăghici, proprietarul din perioada interbelică (monument istoric).

⁴ Vândut și dăruit în 2008 unui particular, care a construit, pe vechea locație a casei memoriale, o clădire etajată cu birouri.

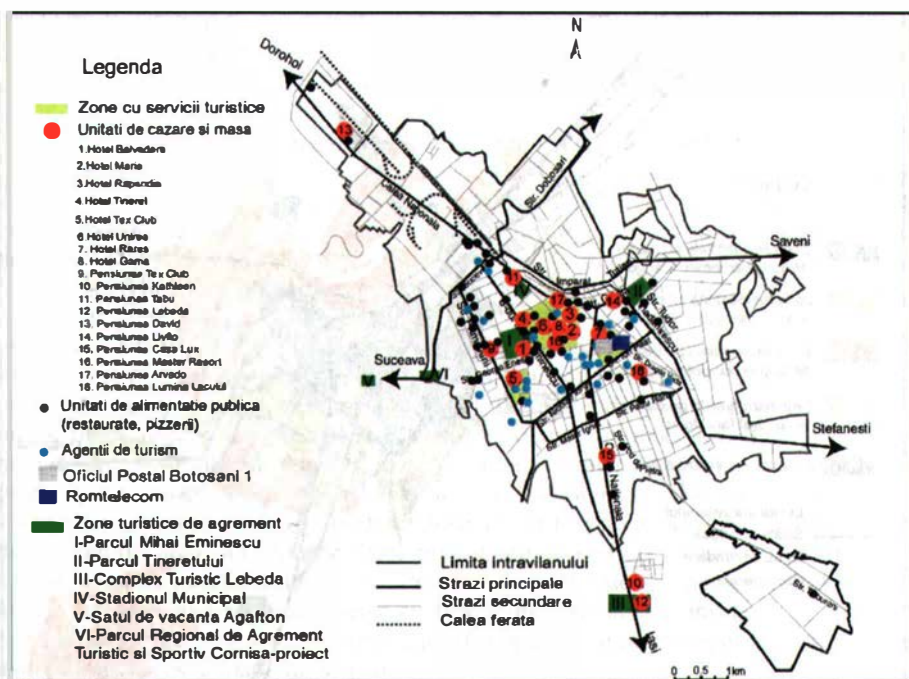

Figura nr. 22 - Zonele cu servicii turistice de cazare, masă și agrement în anul 2007

Spațiul rezidențial și dotările urbanistice

La începutul anului 2006, în municipiul Botoșani, zonele de locuințe ocupau o suprafață de 959 ha, din care 63,1% locuințe colective și 36,9% locuințe individuale. După 1989, investitorii privați iau locul statului în ceea ce privește construcția de locuințe, piața locuințelor fiind influențată în mare măsură de capacitatea financiară locală.

Un număr mare de locuințe individuale s-au construit, în 2007, în următoarele zone: ANL Cișmea-Doboșari (25 locuințe), ANL Bucovina-Bariera Curtești (14 locuințe), în cartierul rezidențial Alpha Land (14 locuințe), iar în viitorul cartier rezidențial Lebede s-au construit 4 locuințe individuale. Un număr mai mare de locuințe individuale s-a construit în partea de sud-est și est a orașului: cartierul Tudor Vladimirescu, urmat de Grivița, Pușkin, Miorița. Aproximativ 30% din locuințele individuale au o arhitectură tradițională, 25% sunt constituite din parter și mansardă, 20% din locuințe au un etaj, 15% un etaj și mansardă, 5% două etaje, 2% două etaje și mansardă, iar 3% sunt duplexuri.

Locuințele colective aparțin, în cea mai mare parte, unor firme particulare, dintre care cele mai importante sunt: S.C. Victor Construct SRL (ansamblul de locuințe Ștefan cel Mare, 2 blocuri de locuințe pe strada Trandafirilor nr. 14, alcătuite din parter și două etaje și un bloc de locuințe cu 6 etaje - 38 apartamente, pe strada Ștefan Luchian), MBB Auto (ansamblu de locuințe colective în zona ANL Curtești), S.C. Semnal SRL (complex rezidențial cu 7 clădiri pe B-dul Mihai Eminescu), S.C. Neo Style SRL (locuințe colective pe strada Col. Tomoroveanu), S.C. Elsaco Electronic SRL (locuințe colective pe strada Nicolae Iorga), S.C. Prolacom SRL (câmin pe strada Manolești Deal). În paralel cu aceste firme, Primăria municipiului Botoșani construiește un bloc de locuințe cu 6 etaje pe Aleea Grivița, 3 corpuri de locuințe sociale în cartierul Cișmea, iar în zona ANL Cișmea un bloc de locuințe sociale cu 36 de apartamente.

Atractivitatea rezidențială reprezintă un alt element de diferențiere zonală. Pentru analiză au fost folosite anchetele efectuate pe un număr de 1200 de subiecți din toate cartierele orașului, care au răspuns la întrebarea: *În ce cartier v-ați dori să locuiți?* Se constată că cea mai mare parte a locuitorilor nu ar dori să se mute din oraș, nu doar datorită obișnuinței, ci mai ales datorită unui accentuat „patriotism” local, cea mai mare parte a locuitorilor își iubesc foarte mult orașul și doresc dezvoltarea acestuia, refacerea lui din punct de vedere economic. Zonele preferate de botoșăneni sunt cartierele centrale, dar ferite de agitația de pe străzile principale.

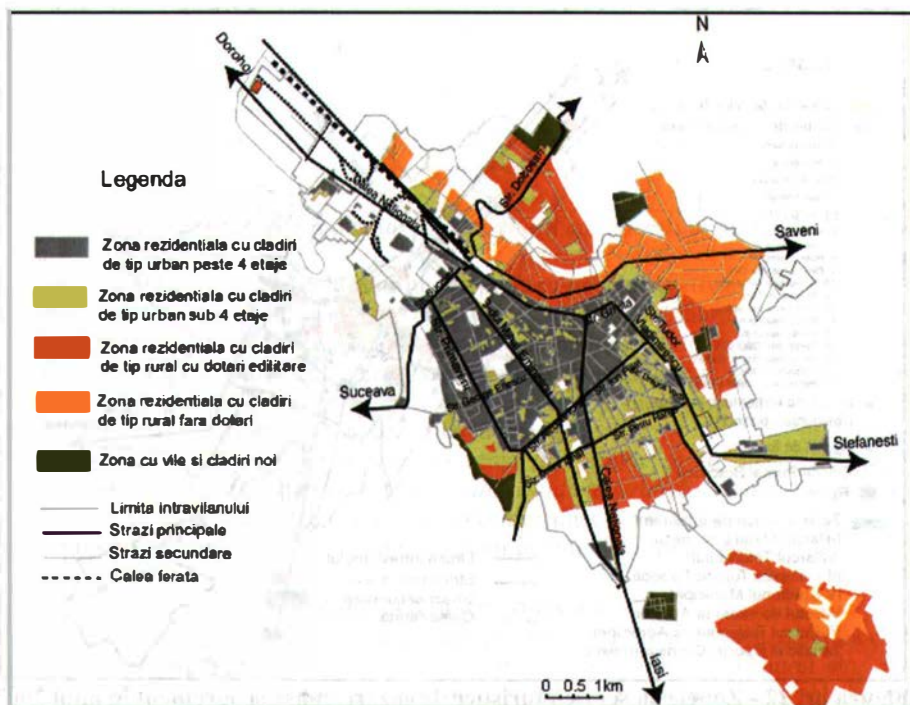

Figura nr. 23 - Zonele cu funcție rezidențială din anul 2007

Dinamica actuală a spațiului rezidențial este foarte complexă, contradictorie și neselectivă; ocupă spațiile libere, înlocuiește spațiile verzi. Astfel au fost delimitate următoarele zone de locuințe:

a. *zonele de locuințe din partea centrală și pericentrală* sunt reprezentate de cartierele de locuințe colective, construite după 1965, cu densități mari a blocurilor de locuințe, înălțimi de peste 10 m, care se diminuează dinspre stradă către periferia cartierului, concomitent cu alterarea aspectului exterior și diminuarea confortului. Locuințele construite în lungul principalelor căi de comunicații (Calea Națională, B-dul Mihai Eminescu, Primăverii) sunt construite după 1980, când principiul de bază era cel cantitativ (un număr mare de locuințe pe o suprafață restrânsă). Un aspect interesant îl are *Centrul Vechi*, care mai păstrează nivelul redus al clădirilor și fizionomia vechiului târg, în care se mai simte amprenta locuirii evreilor (cu parter comercial și locuințele la etaj). Aceste clădiri sunt, în prezent, într-o avansată stare de degradare atât fizică, cât și a echipamentelor tehnico-edilitare, fiind ocupate în mare parte de cetățeni de etnie romă.

b. *zonele de locuințe individuale cu dotări edilitare din partea de sud-est și est* (Pușkin, Tudor Vladimirescu, Luizoia, Tulbureni) își păstrează fizionomia după 1990, noile locuințe respectând în linii mari arhitectura celor vechi. Calitatea locuințelor a fost ridicată încă de la construcția lor, s-a mai intervenit după 1990 doar cu recondiționări și modernizări, cartierele având o densitate medie a locuințelor.

c. *zonele de locuințe individuale de tip rural, populare și fără dotări edilitare*, cu un singur nivel, sunt specifice cartierelor mărginașe: Luizoia, Cișmea, Tulbureni, în zone ce impun probleme de favorabilitate, lipsite total sau parțial de dotări edilitare. Fizionomia clădirilor, a străzilor, materialele din care sunt construite (predominant chirpici) și modul de viață al locuitorilor dau acestor cartiere un aspect mai mult rural decât urban.

Activitățile agricole orășenești

Cu siguranță *funcția agricolă* este o funcție prioritar extra-orășenească, însă toate aglomerațiile urbane atrag în jurul lor o serie de activități cu profil agricol, în scopul deservirii ariei urbane: cultivarea legumelor, creșterea păsărilor și animalelor.

Din totalul terenului administrativ al municipiului Botoșani de 4126 ha, o suprafață de 1978 ha este ocupată de *terenurile agricole* (48%), 204 ha (4,9%) este reprezentată de *păduri* iar *terenurile cu destinație specială* (construcții, drumuri, ape) ocupă 1944 ha (47,1%). Din totalul terenului agricol (de

1978 ha), 1895 ha sunt în extravilan (95,8%) și 83 ha în intravilan (4,2%). În structura terenului agricol o pondere însemnată o dețin *terenurile arabile* 71% (1404 ha), urmate de *pășuni* cu 21% (415 ha), de *fânețe* cu 5% (99ha), de *livezi* cu 2% (40 ha), de *vii* cu 1% (20ha).

Organizarea funcțională a spațiului urban

Dinamica zonelor funcționale, surprinde evoluții recente ale structurii orașului, care pot constitui baza de plecare pentru elaborarea ipotezelor, strategiilor și măsurilor de dezvoltare ale municipiului Botoșani. Terenurile capătă destinații diferite de cele avute anterior, zona de locuit se află în continuă expansiune, iar distanța către zona centrală sau locul de muncă este din ce în ce mai mare, solicitând transportul urban. Principalele zone care structurează întravilanul municipiului Botoșani sunt:

a. Zona cu funcție industrial-comercială care își păstrează vechea localizare a platformei (din parte de nord-vest a municipiului), fiind în legătură cu zona transporturilor CFR și cu căile rutiere (care asigură un transport rapid, cu servicii directe). În zona industrială s-au instalat după 1989 atât comerțul cu ridicata cât și cel cu amănuntul care au ocupat în general vechile ateliere, foste hale industriale, vechi amplasamente abandonate după falimentul unor întreprinderi. În prezent, nu se mai poate vorbi de o zonă monofuncțională industrială în Botoșani. Într-un proces cvasi-spontan, neplanificat, părți importante ale platformei industriale au fost transformate în unități comerciale engros, show-room-uri auto sau sedii de firme prestatoare de servicii tehnice, magazine alimentare și nealimentare, chioșcuri, unități improvizate. Procesul de conversie menține atractivitatea acestei zone a orașului și evită declinul acesteia. Areale cu funcție industrială apar insular și în zona centrală, în vecinătatea zonei rezidențiale sau comercială, acestea aparținând în principal industriei confecțiilor și alimentară care nu necesită foarte mult spațiu.

b. Zona cu funcție comercială-financiar-bancară-administrativă-învățământ-culturală-sanitară-turism-rezidențială este o zonă cu funcții complexe de interes public, cel mai vechi element constitutiv al orașului. Acestei zone i s-a acordat o mare atenție în perioada socialistă, deoarece au existat printre cele mai vechi grupări de locuințe din municipiul care au cunoscut o dezvoltare accentuată după anul 1950. Dezvoltarea municipiului a determinat extinderea acestei zone în lungul principalelor axe de transport și în cartierele de blocuri pericentrale (Primăverii, Bucovina, Miorița, Grivița). Concentrarea funcțiilor orașului în această zonă determină formarea unui **nucleu urban** care se constituie ca unitate teritorială multifuncțională cu dotări de folosință periodică: centre comerciale (Tratoria Center), supermarketuri, filiale ale celor mai importante bănci din România, instituții locale și județene, spații reprezentative pentru cultură, agrement, promenadă, spitale, dar și de folosință zilnică: școli, locuințe multifamiliale sau unifamiliale cu configurație spațială deosebită. Condiția de bază, a bunei funcționalități este accesibilitatea fără restricții ce presupune posibilitatea locuitorilor de a ajunge într-un timp scurt din orice punct al orașului. Din acest motiv se recomandă extinderea rețelei de transport în comun și în zonele periferice ale orașului.

c. Zona cu funcție comercială-învățământ-culturală-sanitară-turistică-rezidențială este cuprinsă în perimetrul străzilor: *George Enescu –B-dul M Eminescu-Nicolae Iorga-Primăverii și Grivița-Tudor Vladimirescu-Petru Rareș-Calea Națională*. Aceste zone sunt grupate în jurul nucleului central și au caracteristici bine evidențiate, rezultate ale dezvoltării specifice municipiului Botoșani. Din punct de vedere social, reprezintă expresia concentrată a vieții urbane deoarece aici sunt incluse Piața Centrală, Hala Centrală, Bazarul, spre care se întreprinde zilnic un număr important de persoane, dar și construcții reprezentative din punct de vedere cultural, școli, grădinițe, cabinete medicale, spitale.

d. Zona cu funcție comercială-învățământ-sanitară-rezidențială cuprinde clădiri de locuit și dotări social-culturale de folosință zilnică: unități comerciale și de alimentație publică, grădinițe, școli, cabinete medicale, farmacii, unități de prestări servicii pentru populație, terenuri de joacă și sport, spații de circulație carosabilă, alei etc. Concurența spațială și prețurile foarte ridicate din centru, determină extinderea zonei multifuncționale în lungul principalei artere de circulație Calea Națională. Unele imobilele și-au pierdut caracterul rezidențial, în special cele de la parterul blocurilor, fiind transformate în spații comerciale, societăți imobiliare, juridice, cabinete medicale etc., inducând o diversitate progresivă a funcționalității. Extinderea spre gară este determinată de numărul mare de persoane care tranzitează zona și solicită aceste servicii.

e. Zona cu funcție de transport și-a păstrat vechea locație traversând și limitând partea de nord-vest a municipiului. Prezintă un nivel comparabil cu perioada dinaintea de 1989 în ceea ce privește

dotările, echipamentele, lungimea tronsoanelor. Această zonă include gara, autogara, stații și triaje de cale ferată, autobaza.

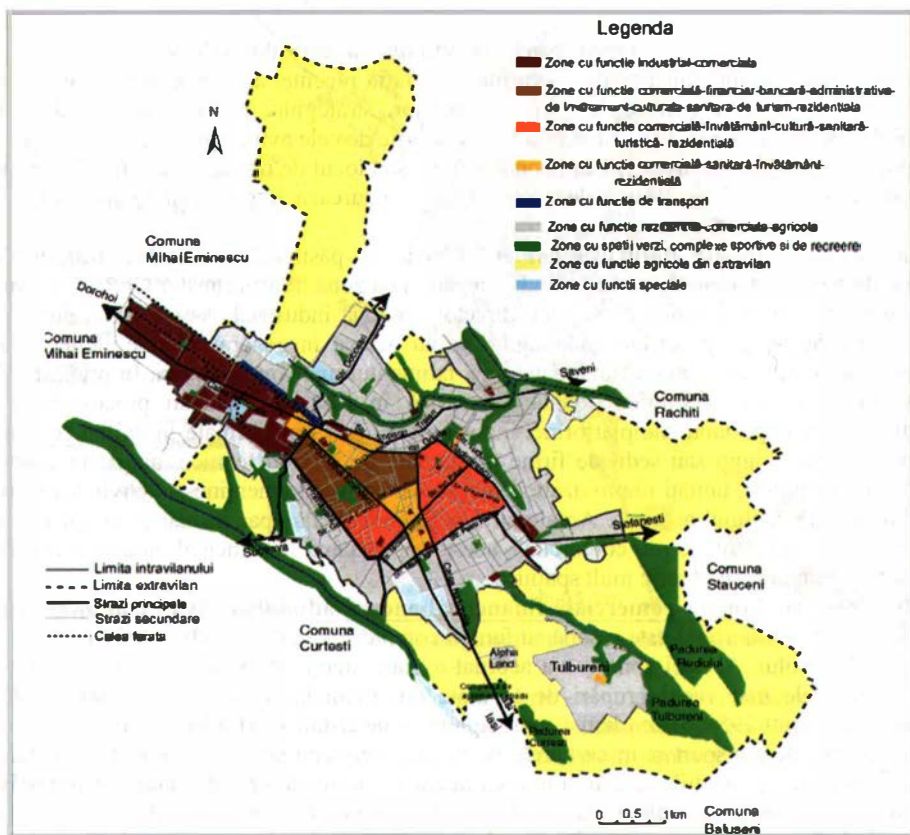

Figura nr. 24 - Zonele funcționale ale municipiului Botoșani în anul 2007

f. **Zona cu funcție rezidențial-comercială-agricolă** ocupă un loc important fiind limitată la nivel spațial de prezența zonei funcționale a transporturilor pe calea ferată (considerat factor de stres) dar și de prezența pâraurilor Luizoia, Sitna și Teascu (în partea de nord, nord-est și Tulbureni) care fragmentează spațiul rezidențial. În noul context social-economic, s-a produs o extindere a activităților comerciale. Astfel, în zona rezidențială, au apărut societăți mici ale comerțului cu amănuntul, destinate să acopere necesitățile populației din zonă și societăți ale comerțului cu ridicata, deoarece spre periferie prețul terenurilor și a chiriilor este mai redus. Zona predominant rezidențială mai include pe lângă comerț și agricultura care cuprinde suprafețele plantate din preajma locuințelor (grădinile locuințelor individuale), unde se cultivă în general legume, viță de vie, pomi fructiferi. În acest context zona rezidențială a căpătat o funcție complexă pe lângă cea de locuire și cea de asigurare a cadrului vieții particulare și sociale a populației. În ultimii ani această zonă s-a extins spre comunele: Răchiti (în nord-est), Curtești (în sud-vest), Bălăușeni (în sud), determinând și o mobilitate teritorială a populației în spațiul urban.

g. **Zona spațiilor verzi, complexelor sportive și de recreere** care au rol de a îmbunătăți microclimatul, au fost reduse datorită activităților din construcții și activităților de prestări-servicii. Aceste zone se află pe arii restrânse în partea centrală (Parcul Mihai Eminescu, Parcul Tineretului și Stadionul Municipal). O altă zonă de recreere se află în sudul orașului, Complexul Turistic Lebăda, iar în viitor municipiul Botoșani va avea și un Parc Regional de Agreement Turistic și Sportiv Comișa în partea de sud-vest la ieșirea spre Suceava. Repartiția în teritoriu a spațiilor verzi este neuniformă, existând diferențe majore la nivel de cartier, multe dintre ele aflându-se la distanțe mari de aceste spații verzi (pot fi amintite cartierele Pușkin, Tudor Vladimirescu, Luizoia, Manolesti Deal, Bucovina). La nivelul cartierelor Central, Primăverii, Miorița și Grivița suprafața parcurilor este insuficientă pentru numărul mare de locuitori.

h. Zona cu funcție agricolă cuprinde terenurile agricole din extravilan (terenuri arabile, pășuni, fânețe, vii și livezi), care în viitor își vor reduce suprafața odată cu extinderea intravilanului orașului.

i. Zona cu destinație specială de echipare a teritoriului ce include: echipamentele tehnico-edilitare, construcțiile aferente căilor de comunicații, cimitire, râuri, lacuri, bălți, canale deschise pentru evacuarea apelor pluviale.

Concluzii

Având în vedere tendințele înregistrate în evoluția orașului și transformările care au marcat viața locuitorilor, diversificarea funcțiilor și, corespunzător, a zonelor funcționale, impactul asupra mediului, devine tot mai necesară analiza detaliată a acestora, conturarea unei imagini de ansamblu, evidențierea disfuncționalităților și tendințelor din diverse domenii.

Viziunea de dezvoltare a municipiului a pornit de la următoarele elemente: importanța regională, afirmarea orașului ca centru de inovație și oportunități, importanța construcției unei comunități primitoare și a unui mediu local plăcut pentru locuitori și pentru vizitatori (creșterea calității vieții), importanța crescută ce trebuie acordată turismului, dezvoltarea unui mediu de afaceri bazat pe antreprenoriat, dinamism și implicare în viața comunității, un oraș cu autorități locale responsabile și deschise și cu cetățeni activi. Creșterea numărului de agenți economici, care să solicite încadrare de personal calificat, precum și posibilitatea de a dezvolta afaceri pe cont propriu, oferă oportunități pentru persoanele disponibilizate.

Strategia de dezvoltare a municipiului conține necesitățile spațiului analizat, măsurile de eliminare a disfuncțiilor și armonizării dezideratelor. Capacitățile materiale, financiare și spirituale trebuie să fie potențate de competența și pasiunea umană, dar și de gradul de implicare a autorităților administrației publice locale, astfel încât aceste strategii să se materializeze, în vederea adaptării la cerințele impuse de implementarea principiilor reformei în toate domeniile de activitate, cu o direcționare clară de aliniere la normele Uniunii Europene.

Esența strategiilor constă în depășirea condiției de izolare a municipiului, ca și dispariția ideii de regiune improprie pentru mediul afacerilor, prin punerea în valoare a condițiilor umane și sociale.

Bibliografie:

1. Apăvăloaie, M., *Industria orașului Botoșani, AȘUI*, Iași, 1959;
2. Arthur Gorovei, *Monografia orașului Botoșani*, Ed. Institutul de Arte Grafice „M. Saidman”, Botoșani, 1926;
3. Azoitei C., *Incursiune în orizontul local botoșănean*, Ed. Axa, Botoșani, 2001;
4. Botezatu D., (2006), *Botoșani-Târg al Doamnei în Evul mediu*, Edit. Universității „Al. I. Cuza”, Iași;
5. Cantemir D., *Descriptio Moldaviae*, Edit. Minerva, București, 1986;
6. Cardaș A., *Mic îndreptar turistic. Botoșani*, Edit. Sport-Turism, București, 1979;
7. Cardaș, A., *Botoșani - Monografie*, Edit. Sport-Turism, București, 1980;
8. Cârstean, Stelian, coord., – *Botoșani - istorie și contemporaneitate*, Edit. Comitetul pentru Cultură și Artă a județului Botoșani, București, 1971;
9. Ciubotaru Șt., *Pagini din istoria învățământului botoșănean*, Edit. Litera, București, 1987;
10. Ciubotaru, Șt., *Pagini culturale botoșănene*, Edit. Gee, Botoșani, 1994;
11. Ciubotaru, Șt., *Monografia orașului Botoșani*, Edit. Axa, Botoșani, 1997;
12. Ciubotaru, Șt., *Al doilea caleidoscop botoșănean*, Edit. Axa, Botoșani, 1998;
13. Ciubotaru, Șt., *-Botoșanii de altădată: până la 1944*, Album documentar, Edit. Axa, Botoșani, 1999;
14. Crudu Tiberiu, *Botoșani în 1932, schiță monografică*, Botoșani, 1946;
15. Gheorghiu E., Slavnic Ghe., *Itinerarii turistice în județul Botoșani*, Botoșani, 1971;
16. Gorovei Artur, *Monografia orașului Botoșani*, Edit. Primăriei de Botoșani, 1926;
17. Ignătescu I., *Învățământul comercial din Botoșani*, Edit. Institutul de Economie a Comerțului Interior și a Turismului, Botoșani, 1989;
18. Iorga N., *Inscripții botoșănene*, Edit. Minerva, București, 1905;
19. Ivorenciuc-Rotaru Florica, Petraru Maria, Ditu Doru, *Județul Botoșani, oameni și locuri*, Edit. Axa, Botoșani, 2002;

20. Mihai I., Onofrei I., *Camera de comerț, industrie și agricultură, Botoșani*, Edit. Axa, Botoșani, 2000;
21. Nădejde V. C., Țițu I., *Dicționar geografic al județului Botoșani*, Edit. Thoma Basilescu, București, 1895;
22. Nicolae Valentin, *Bazele economiei regionale și urbane*, Edit. Oscar Print, București, 1998;
23. Popescu Criveanu Șt., *Dezvoltarea urbanistică a orașului Botoșani*, Consiliul Local Botoșani, 1997;
24. Prăjinariu I., *Târgurile din județul Botoșani în cadrul comerțului Moldovei*, Edit. Quadrat, Botoșani, 2003;
25. Tudose D., *Asupra urbanismului în Botoșani*, H, I, Botoșani 1978;
26. Tufescu V., *Un oraș în declin, Botoșani*, București, 1938;
27. Tufescu V., *Județul Botoșani*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1977;
28. Țurcănașu G. - *Evoluția și starea actuală a sistemului de așezări din Moldova* (Rezumatul tezei de doctorat), Edit. Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2005;
29. *****Agencia județeană** pentru Ocuparea Forței de Muncă Botoșani;
30. *****Arhivele Statului**, Botoșani;
31. *****Anuarul Statistic al Județului Botoșani**, Direcția Județeană de Statistică, Botoșani;
32. *****Camera de Comerț Agricultură și Industrie Botoșani**;
33. *****Consiliul Local al municipiului Botoșani**, Strategie de dezvoltare economico-socială 2003-2004;
34. *****Fișele localității Botoșani (1966-2002)**, Direcția Județeană de Statistică, Botoșani;
35. *****Județele patriei - Botoșani, monografie**, Edit. Sport-Turism, București, 1980;
36. *****Monografia Botoșanii 1971**, Consiliul Popular Botoșani;
37. *****Plan Urbanistic General (1998) - Municipiul Botoșani**, Societatea „Urbana” S.A., Botoșani;

LES ZONES FONCTIONNELS AUX MUNICIPALITÉ BOTOȘANI (Résumé)

Les zones fonctionnels aux municipalité Botoșani n'ont pas bénéficié d'aucune étude complexe, étant présenté dans le cadre d'étude régionale ou nationale, qui par leur spécifique et dimension, ils n'ont pas une approfondie aborder.

Les renseignements vers la ville Botoșani enhavie dans cette valeureux épreuve présenter une série des inconvénients: manque données au niveau de quartier, nécessaire pour les distinctions intra-urbaine, manque études sur les fonctions et les zones fonctionnels urbains, manque une aborder interdisciplinaire.

Les particularités géomorphologies et phytopedoclimathyque mettre en évidence en fait, de manière générale, pour le municipalité Botoșani, celles-ci sont propice relativement, même si doit intervenir, pour éliminer disfonctionnements.

La personnalité authentique de Botoșani résulte parmi: l'histoire économique et sociale, conditions natureles propices qui ont fait une marché excellente tant pour produits agricole et pour le commerce avec des animales et parmi le pose à un point de départ propice avec le grand routes commerciales du Moldavie médiéval. L'affirmation du économie a été lié par le commerce de transit.

Puis, la ville a devenir un important centre commercial et artisanal. Le mandat de bourg médiéval a été favoriser par existence d'une marché de change. Entre le XV-e siècle et jusque XVIII-e, dans le Botoșani sont suivant zones fonctionnels (I. Prajinariu, 2004): *le nucléus central* avec mandat commercial nommé « Targul Vechi »; *le nucléus tanneurs* avec maisons rudimentaires, ateliers et *une zone logé* par noble et commerçant.

Entre les XVII-XIX-e siècles, le commerce a connu une intense développement, la ville devenient dans telle étape le deuxième centre urbain de pays.

SECȚIUNEA A III-A:
EPOCA MODERNĂ

GENEZA IDENTITĂȚII NAȚIONALE ÎN MOLDOVA (PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX – LEA)

Există în istoriografia românească o gamă largă de preocupări asupra procesului de modernizare din lumea românească, proces început prin secolul al XVIII-lea și care se dezvoltă în toată plinitudinea sa în secolul al XIX-lea. S-a scris imens despre momentele importante ce au jalonat această perioadă: revoluția din 1821 și cea din 1848, Unirea Principatelor Române, Independența; la fel despre structurile sociale, dezvoltarea economică, despre cultura și sensibilitățile epocii. Și atunci, parafrazându-l pe Sorin Alexandrescu, despre ce să mai scrii?

Problema conștiinței naționale, a formării și a traseului pe care l-a urmat este de o actualitate stridentă, mai ales prin consecințele pe care le comportă, poate și pentru că explică într-o anumită măsură starea noastră de azi și locul pe care îl ocupăm în lume. În acest domeniu, se resimte nevoia unor cercetări coerente și obiective, fiind printre ramurile cea mai afectată de controlul comunist al producțiilor istoriografice. Dacă în ceea ce privește Transilvania, spațiul a început să fie acoperit, în special prin valoroasele contribuții ale profesorului Sorin Mitu, pentru Moldova există încă un gol imens.

Aflat în fața unei asemenea teme, cercetătorul are de rezolvat câteva probleme insurmontabile, altele decât lipsa unei bibliografii exhaustive. În primul rând, cum urmărești dezvoltarea „conștiinței”, care ține de afectiv, de mental și se lasă greu descoperită în structurile cotidiene ale societății. E de ajuns să urmărești lupta politică și activitatea culturală a unei clase restrânse și elitare în încercarea de impunere de sus în jos a sentimentului de apartenență la națiune? Poate fi suficientă urmărirea organizării statale, instituționalizarea formelor de cultură pentru a surprinde resorturile intime ale trăirilor umane, legate mai mult de solidaritățile locale și de rezolvarea problemelor ce țineau de supraviețuire?

Pe de altă parte, naționalismul și consecințele sale pot fi surprinse mai limpede în faza sa de explozie și dezvoltare decât în cea de germinare, iar România nu a fost scutită de „păcatele” inflexibilității naționale, a cărei pendant necesar și tulburător a fost xenofobia, însoțită de variantele sale, antisemitismul și intoleranța etnică.

În mod evident, dată fiind limitarea cadrelor sale, acest studiu nu își poate propune rezolvarea neechivocă a dificultăților schițate în paragrafele anterioare, ci doar încearcă să arunce o privire de ansamblu asupra societății românești din prima jumătate a secolului al XIX-lea, cu precădere asupra structurilor ce încep timid, dar ireversibil să își depășească stadiul de latență. Având totuși convingerea că în Moldova conștiința națională nu a fost un dat organic, ci a venit din încercarea claselor elitare și a burgheziei în formare de a da un rost existenței românești, în contextul construcției statale ni s-a părut potrivit prezentarea acțiunilor ce au avut scopul amintit. De altfel lupta politică a fost strâns împletită cu definirea identității și legitimarea istorică, a cărei geneză am încercat de asemenea să o schițăm.

Îmboldul în această direcție vine firesc din dorința de înțelegere reală a mecanismelor umane concentrate în „formidabila expresie de sensuri care este națiunea” (Lucian Boia). Cu atât mai mult cu cât asistăm la cristalizarea unei identități comune europene, de la care ne revendicăm cu mândrie. Asumarea identității naționale trebuie să vină dintr-o profundă cunoaștere a realităților obiective ce au precedat intrarea în forță pe scena istoriei a națiunii române. Este doar începutul unui drum ce sperăm să se concretizeze prin realizări valoroase, dinamice și inovatoare și care să determine noi cursuri de abordare a problemei naționale.

Naționalism, identități naționale și națiuni

Dar ce este națiunea? Cum, și mai ales de ce apare naționalismul? În această privință există o paletă largă de variante și încercări diverse de definire lansate dintr-o multitudine de paliere ale științelor umaniste: istorie, filosofie sau sociologie¹. Cu toate acestea, pare a se insinua și o unanimitate care converge în sensul de a recunoaște că definiția națiunii nu poate fi cuprinsă în niște cadre bine conturate, într-un tipar imuabil. Atunci când se crede că o definiție a cuprins elementele constitutive ale națiunii în totalitate, apar numeroase alte contradicții care răstoarnă sensul primar al celor afirmate². Unii cercetători au văzut națiunea ca pe o emanație a perioadei moderne, pe fondul desacralizării religioase, alții au legat apariția ei de condițiile economice ale repectivelor perioade, ori dimpotrivă de evoluția sincronică a politicului și războiului³. Dar nu există un fir roșu care să străbată toate concepțiile despre națiune confruntate cu realitățile din teren.

Dar absența unei definiții suficientă și cuprinzătoare nu poate trece cu vederea suita de contribuții extrem de valoroase expuse de-a lungul timpului de cercetătorii naționalismului, din care se pot decela câteva concluzii fecunde cu privire la unghiurile din care trebuie abordată această problemă, atât de actuală și care continuă să suscite numeroase sensibilități sau să alimenteze nenumărate frustrări. Astăzi vedem națiunile pe scena istoriei, organisme bine definite, a căror coerență organică nu poate fi pusă la îndoială.

Peste discrepanțele inerente ce se stabilesc între membrii unei societăți, se așează națiunea, legând prin țesături invizibile, dar conștiente, mase largi de oameni, care ajung, astfel, să formeze acele „comunități imaginate” ale lui Benedict Anderson⁴.

Membrii unei națiuni au în comun elemente distinctive ale apartenenței lor: rasa, limba, religia, teritoriul pe care locuiesc sau istoria, ceea ce i-a îndreptățit pe unii cercetători ai națiunii să vadă în ele părțile constituente ale națiunii încă din Antichitate. Este teoria „vechimei subiective” opuse „modernității obiective”⁵ în ceea ce privește vechimea națiunilor. În pofida argumentelor pe care le-ar putea identifica adepții primului punct de vedere, credem că una din caracteristicile fundamentale ale națiunii este tocmai modernitatea sa⁶.

Națiunea a apărut ca fenomen atunci când a fost nevoie de ea și s-a insinuat în cadrele noii societăți moderne, industriale, pe fondul desacralizării. Această societate își construise structuri cărora vechiul fond de adaptabilitate nu le mai făcea față. Ordinea divină instaurase în societatea medievală un sistem rigid de clase sau ordine, cunoscuta împărțire tripartită în *oratores*, *bellatores*, *laboratores*. În fruntea statului medieval se afla monarhul, reprezentant al lui Dumnezeu pe pământ, a cărui putere coercitivă era exercitată, uneori în consonanță în Biserica, deseori în contradicție cu aceasta. Universul oamenilor medievali era reprezentat de comunitățile locale, iar identitatea la care se raporta era de esență religioasă. După Reforma religioasă și modernizarea industrială, omul își pierde încrederea în vechile simboluri de putere și însuși mesajul religios pe care acestea se sprijineau. Comunitățile de oameni de la care se cerea supunere și coerență trebuiau organizate în raport cu aceste realități. Forța simbolică a națiunii a fost răspunsul la alternativa haosului general. Națiunea a venit să umple „golul emoțional lăsat de retragerea, dezintegrarea sau încetarea valabilității unei comunități sau rețele autentice”⁷.

Tendința spre unitate a fost constant prezentă în imaginarul umanității. O regăsim în unitatea Imperiului Roman, ca structură politică, dar și în unitatea lumii creștine (*Respublica Christiana*) sau în

¹ Simona Nicoară, *Națiunea modernă. Mituri, simboluri, ideologii*, Edit. „Accent”, Cluj-Napoca, 2002, p. 9.

² Este și concluzia la care ajunge unul din cei mai buni cunoscători a fenomenelor naționaliste: Hugh Seton-Watson, remarcă prezența în *Urs Alternat – Previziunile de la Sarajevo. Etnonaționalismul în Europa*, Edit. „Polirom”, Iași, 2000, p. 23.

³ O analiză lucidă și de înaltă ținută științifică asupra studiilor legate de naționalism se regăsește la Anthony D. Smith – *Nationalism și modernism: un studiu critic al teoriilor recente cu privire la națiune și naționalism*, Editura „Epigraf”, Chișinău, 2002; autorul clasifică studiile naționaliste în câteva categorii: „abordarea organicistă” versus „abordarea voluntaristă”, „abordarea perenialistă” versus „abordarea modernistă” sau „abordarea socio-construcționistă” versus „abordarea etno-simbolică”; a se vedea și Mirela Luminița Murgescu, *Postfață*, în *Națiuni și naționalisme*, Editura „Corint”, București, 2002, pp. 177-178.

⁴ Autorul explică că membrii unei națiuni nu se cunosc între ei, dar își imaginează apartenența comună la corpul națiunii; vezi Benedict Anderson, *Comunități imaginate. Reflecții asupra originii și răspândirii naționalismului*, Edit. „Integral”, București, 2000, p. 11 și *passim*.

⁵ *Ibidem*, p. 10.

⁶ E.J. Hobsbawm, *Națiuni și naționalism din 1780 până în prezent. Program, mit, realitate*, Edit. „Arc”, Chișinău, 1997, p. 16 și urm.

⁷ *Ibidem*, p. 48.

comunitatea oamenilor de litere și nu numai aparținând Renașterii sau curentelor iluministe. Odată pierdută unitatea lumii, ea avea să se împlinească individual, „prin fiecare națiune în parte”⁸.

Dar cui îi revenea sarcina de a construi națiunea? Evident, statului, singurul în măsură să dețină întreg arsenalul necesar. Premisele existau, dar era necesar să fie valorizate și canalizate în direcția corectă. Și aici ne lovim de dificultățile înțelegerii obiective a fenomenului, în sensul anteriorității statului față de națiune sau a națiunii față de stat. Stadiile prin care trece naționalismul sunt multiple; în acest sens putem face din nou apel la teoreticienii naționalismului. Pe noi ne preocupă însă faza sa de germinare, de naștere sau, după caz de creație. Ori, repetăm, modernitatea pare a fi principiul care stă la baza apariției naționalismului. Evident, nu se poate nega caracterul peren al culturilor, doar că acestea în raport cu modernismul au generat fenomenul național; la fel de drept este că se poate vorbi, în unele cazuri, chiar de o inventare a culturilor care să se muleze pe caracterul „național” al noilor state.

Ernst Gellner a propus, sub semnul metaforic al mariajului dintre stat și cultură, o delimitare teritorială a zonelor europene în care aceste fenomen a avut loc⁹. O primă zonă ar cuprinde puternicele state Franța, Anglia, Spania sau Portugalia, a căror cetățeni aveau conștiința identității, astfel încât trecerea la naționalism s-a făcut relativ ușor, sau altfel spus, aici existau atât mirele (statul) cât și mireasa (cultura). Conștiința apartenenței la stat a permis un soi de docilitate în receptarea educației naționale.

A doua zonă este circumscrisă Imperiului Romano-German, teritoriu pe care s-a dezvoltat două puternice culturi, cea germană și cea italiană; pe de altă parte aceste zone au cunoscut o puternică fărâmițare teritorială pe parcursul întregii perioade medievale. Cu alte cuvinte, „mireasa” exista și era disponibilă dar lipsea „mirele”. Aceste culturi aveau nevoie de protecția unui stat puternic, care, evident trebuia să ofere în primul rând unitatea națiunii.

În fine, zonele 3 și 4 ar acoperi teritoriul Europei de Est, o zonă foarte fluidă din acest punct de vedere, ceea ce face această delimitare oarecum discutabilă întrucât cuprinde și statele Europei Centrale, la care se poate decela existența unor importante culturi sau, cel puțin, a unor premise culturale. (Polonia și Ungaria pot fi exemple în acest sens). Aici se remarcă absența statelor naționale, pe de o parte, dar și a culturilor naționale, pe de altă parte. A fost misiunea elitelor politice de a construi statul, oferindu-i totodată legitimarea prin căutarea unui trecut glorios și justificativ în acest sens. Era necesară atât apariția „mirelui”, cât și căutarea „miresei”. **Agresivitatea** naționalistă a acestor state se explică și prin acest fenomen¹⁰. De altfel, în aceste cazuri, „mireasa” lui Gellner a fost mai întâi siluită și, mai apoi, târâtă cu forța la altar.

Și, totuși, ce determină o națiune? Am putea spune că elementul fundamental este *rasa*. Dar toate națiunile au înglobate grupuri etnice diferite (cazurile Belgiei sau Elveției sunt ilustrative), situație cu atât mai pregnantă în secolul în care se construia națiunea și care era martora flexibilității granițelor. *Religia*, dar *Reforma*, ca să luăm un singur exemplu, a produs ample diviziuni confesionale în cadrul acelorași comunități naționale. *Limba*, dar la 1789, pe teritoriul francez puteau fi auzite peste 50 de dialecte. *Trecutul comun*? Câte din statele actuale se pot mândri cu aceeași conformație fizică încă din Evul Mediu, sau măcar din epoca modernă?

Peste toate acestea, probabil cel mai puternic factor a fost voința cetățenilor de a se integra într-o comunitate. „Forța integratoare a națiunii s-a dovedit, politic vorbind, extrem de puternică”¹¹. De aici caracterul „imaginar” și „imaginat” al națiunii, despre care ne vorbește Benedict Anderson. Oameni care nu se cunosc între ei se simt solidari, legați unul de altul prin dorința de apartenență la un anumit grup, dorință determinată probabil din motive de securitate și conștiință identitară. „O națiune este prin urmare o mare comunitate solidară (...) Ea presupune existența unui trecut, și totuși se concentrează în prezent într-un fapt palpabil, acel acord, acea dorință declarată de a continua conveșuirea” (Ernest Renan). Națiunea nu este o „fiică a memoriei” pentru că ea trebuie să facă un compromis cu trecutul în sensul de uitare a atrocităților care au caracterizat comunitățile umane.

E greu de identificat punctul de origine al irumperii naționaliste. Europa luminilor era cosmopolită, dar ea a permis afirmarea reflecțiilor cu privire la delimitarea popoarelor, individualitatea

⁸ Lucian Boia, *Două secole de mitologie națională*, Edit. „Humanitas”, București, 1999, pp. 11-12.

⁹ Ernest Gellner, *Naționalismul*, Edit. „Librom Antet SRL”, București, 2001, pp. 53-60.

¹⁰ Delimitarea celor patru zone teritoriale se regăsește și la Urs Altermatt, *Previiziunile...*, pp. 45-47; zona 4 revine totuși fostului teritoriu al Uniunii Sovietice.

¹¹ Hagen Schulze, *Stat și națiune în istoria europeană*, Edit. „Polirom”, Iași, 2003, p. 101.

lor și rolul pe care îl comportau în istorie¹². „Spiritul legilor” a fost tovarăș de drum cu „spiritul popoarelor”. Revoluția franceză a creat, fără îndoială, ireversibilitatea noțiunii de *cetățean*, conștient de drepturile pe care i le conferă apartenența la statul francez¹³. De altfel, francezii au perceput această apartenență ca pe o alegere voluntară, spre deosebire de teoria germană a națiunii care pune accent pe predestinarea etnică. Revoluția nu a creat statul, dar a fost intermediarul necesar pentru trecerea la statul-națiune; din acest punct de vedere 1789 este impulsul decisiv în apariția națiunilor. Din acest moment vom asista la apariția unei multitudini de state naționale.

Dar apariția statului, care grupa comunități cu afinități culturale, nu era suficient pentru apariția națiunii. Statul în schimb a creat propaganda naționalistă care a aruncat în luptă mijloace moderne de inoculare a ideilor naționaliste: teatrul, presa, muzeul și, în special, învățământul. Factorul lingvistic fiind primordial, s-a acționat ferm în această direcție, cea a unificării lingvistice și a apariției limbilor literare¹⁴. Mijloace moderne de comunicare au favorizat integrarea și solidarizarea cetățenilor în cadrul națiunii.

Peste toate, curentul romantic a așezat țesătura mitizată a trecutului istoric, ceea ce a contribuit enorm la individualizarea națiunilor. „Rădăcinile” istorice contribuie la caracterul de unicitate, dar și a misiunii cu caracter misionar cu care era înzestrată națiunea. Fiecare din ele a așezat la temelia existenței sale mituri fondatoare, înaintași glorioși. Comunitățile preistorice au devenit, fără voia lor, precursorii comunităților moderne. Cazul francez, definit de Marc Bloch drept „obsesia originilor”, este emblematic în acest sens. Vechi eroi antici sau medievali au fost dezgropați și ridicați la rang de fondatori ai popoarelor: germanii îl aveau pe Herminius, francezii pe Vercintorix. Mitologia națională a imaginat un întreg cortegiu de sărbători își simboluri naționale sacralizând practic națiunea.

Așadar, statul, prin mijloace specifice, creează națiunea și nu invers. Analiza asupra apariției națiunilor ne îndreptățește să credem, împreună cu Hobswam, că națiunea este o consecință a statului. Statul a fost catalizatorul capabil să adune în jurul său indivizii, să unifice teritoriul, să permită normarea limbilor naționale, să instituționalizeze cultura.

Nu în ultimul rând, orice tentativă identitară se realizează inerent prin raportarea la celălalt. Oricât de puternică, identitatea națională nu este suficientă prin ea însăși și trebuie în permanență scoase în relief trăsăturile distincte ce individualizează națiunile. Granițele etnice au devenit frontiere de intoleranță și de aici a mai fost un pas până la apariția xenofobiei, antisemitismului, urii față de ceea ce este străin și corupe spiritul național. Pe seama naționalismului s-au așezat multe „păcate” traduse în purificări etnice, genociduri sau conflicte de amploare precum cele două războaie mondiale. Astăzi naționalismul pare obosit, sleit, măcinat de aceste conflicte, dar aceasta poate fi doar o iluzie, fiind cunoscută explozia naționalistă după căderea comunismului, când toți prevesteau stingerea pasiunilor naționaliste. Rămâne ca viitorul, care pare să imagineze o nouă structură ce își dorește să estompeze naționalismul, să dea răspunsul la aceste nelămuriri.

Am întreprins acest excurs ca pe o introducere în problematica atât de delicată a națiunii, cu scopul de a descifra complexe mecanisme care au construit una din cele mai puternice „invenții” umane. Scopul fiind definit, sperăm că mijloacele au fost adecvate. Înțelegerea fenomenului pe plan universal va înlesni înțelegerea sa în cazul Moldovei, care, ca parte din angrenajul european, a procedat în consonanță cu acesta, adăugând evident nuanțele specifice. Vom urmări în capitolul următor geneza identității naționale moldovene și „chinurile nașterii” care au procedat acest proces.

Geneza identității naționale în Moldova

Dacă națiunea, așa cum au afirmat mai mulți gânditori, s-ar caracteriza prin origine comună, limba unitară, trecut istoric și religie specifice, ca și prin unitate teritorială sau economică, românii, în cele două secole ale construcției naționale, au dorit să se identifice în fiecare dintre acestea.

Având un traseu istoric sinuos și așezați într-o zonă complicată din punct de vedere geopolitic, românii au căutat deosebit de existențial în constructul imaginar al națiunii. Încă din Evul Mediu, Țările Române au cunoscut forme de suzeranitate străină, amputări teritoriale sau au fost miza jocurilor strategice zonale. Reprimăți pe plan politic, incapabili să se exprime în plan statal, moldovenii, ca și muntenii sau ardelenii, au dezvoltat o largă mitologie națională pe care au așezat-o la baza viitoarei

¹² Ulrich Im Hof, *Europa luminilor*, Edit. „Polirom”, Iași, 2003, pp. 209-213.

¹³ ● bună introducere asupra acestei problematice găsim la Dominique Schnapper, *Comunitatea cetățenilor. Asupra ideii moderne de națiune*, Editura „Paralele 45”, Pitești, 2004.

¹⁴ Un rol asemănător în normarea limbilor l-a jucat Reforma, mai ales prin traducerea Bibliei în limbile naționale; omogenizarea lingvistică germană care a precedat apariția statului este mărturie în acest sens.

construcții statale. Fiind prin excelență opera romantismului, ea a fost mult potențată în perioada regimului național-comunist.

Fenomenul nu a fost întâmplător. Dezvoltând o serie de complexe față de civilizația europeană, elita politică românească a știut să își găsească calea construcției instituționale tocmai prin preluarea modelelor occidentale de dezvoltare. Țările Române au reprezentat, așa cum s-a spus, o insulă de latinătate într-o mare slavă. Ca descendenți ai Imperiului Roman, le-a fost facil românilor să se identifice ca moștenitori ai civilizației europene comune. Ca în cazul multor alte popoare, una din cele mai dezbătute probleme a fost cea a originilor. Procesul a fost îngreunat de apariția teoriei imigraționiste a lui Robert Roesler, care a generat o serie de controverse nestinse până azi. Așa cum arată Lucian Boia, compromisul de a identifica în strămoși pe daci și romani a fost o sinteză dificilă¹⁵. Școala Ardeleană, care a influențat profund și gânditorii moldoveni, a elaborat teza latinității pure a românilor, chiar cu prețul deformărilor și exagerărilor în prezentarea faptică; după care s-a instaurat un echilibru, rolul dacilor fiind și el recunoscut, pentru ca, mai târziu, să se ajungă din extrema cealaltă, cea a supravvalorizării rolului dacilor în etnogeneza românească. Acest fapt servea excelent demonstrării vechimii și continuității românilor pe acest teritoriu, una din obsesiile majore ale naționaliștilor români.

Evul Mediu s-a dovedit o sursă inepuizabilă din acest punct de vedere. În pofida divizării teritoriale, s-a scos în relief unitatea românească, fie ea spirituală ori economică. Este o altă paradigmă a identității românești; de altfel aspirația spre unitate este un dat universal. În condițiile în care elita politică românească milita pentru Unirea Principatelor Române, era firească căutarea argumentelor relevante în acest sens. Pe acest fond s-au dezvoltat și alte idei sau complexe, precum cel al „cetății asediate”. Românii s-au identificat ca apărători ai Creștinătății, așezați în „calea tuturor răutăților”, în antiteză uneori cu occidentalii, ceea ce explica decalajul Est-Vest. O astfel de individualizare explică atitudinea față de străini, care a devenit una de respingere, de frică generată și de „obsesia complotului”¹⁶. Rolul de victimă este un dat al existenței românești.

Spre deosebire de alte zone, mai există o specificitate tipic românească, deși nu numai, și anume absența unei clase de mijloc ca intermediar logic și necesar¹⁷. În aceste condiții a revenit clasei boierești rolul de a își asuma atât programul politic cât și pe cel național¹⁸. Aceștia s-au remarcat atât prin rolul de beneficiari ai ideilor occidentale, iluministe sau romantice, dar și ca factor activ, cel puțin cu începere din secolul al XVIII-lea prin plecarea la studii în străinătate a fiilor de boieri români, ceea ce le-a permis contaminarea cu ideile europene ale timpului și deschiderea de noi orizonturi. Înlăturată de la conducerea țării, boierimea română a dezvoltat o reacție de respingere față de contextul oriental al otomanilor și, drept urmare, de apropiere față de valorile civilizației europene.

Încet-încet, această influență s-a făcut simțită la toate palierele de existență ale boierimii române, în schimbarea costumelor orientale, moravurilor sau atitudinilor. Pătrunși de spiritul occidental și fiind conștienți că își asumă o misiune istorică, elita politică românească a imaginat construcția statală și identitară românească după model european și în funcție de conjuncturile internaționale ale timpului respectiv.

Acțiunea politică

În secolul al XVIII-lea Țările Române cunosc o perioadă extrem de dificilă în cadrul dezvoltării lor. Societatea românească cunoaște „un șir de crize, care îi destramă vechile structuri”¹⁹. În primul rând se manifestă criza sistemului fanariot, instaurat din 1711 în Moldova, și care potențează aspectele negative ale dezvoltării generale. Apoi, este criza generală a Imperiului Otoman, aflat în reflux continuu, cu repercusiuni asupra Țărilor Române, traduse în agravarea dependenței față de otomani. De asemenea, Țările Române au devenit teatrul de război a numeroaselor conflicte turco-austro-ruse, deseori cu consecințe ce grevau asupra teritoriului românesc.

¹⁵ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Edit. „Humanitas”, București, 1997, pp. 91-114.

¹⁶ Simona Nicoară, *Națiunea modernă. Mituri...*, p. 215.

¹⁷ Pentru această problemă este foarte util clasicul studiu al lui Ștefan Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, Edit. „Humanitas”, București, 2006.

¹⁸ Un foarte clocotit studiu în acest sens regăsim la Gheorghe Platon, Al. Florin-Platon – *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică (date statistice și observații istorice)*, Edit. Academiei Române, București, 1995.

¹⁹ Gheorghe Platon, *Românii în veacul construcției naționale*, Edit. „Enciclopedică”, București, 2005, p. 18.

Așa cum am văzut, boierimea moldoveană fusese înlăturată de la exercitarea puterii, ceea ce a împietrit foarte mult asupra libertății sale de acțiune. Într-un context politic ostil, mai ales prin frecvențele schimbări sau permutări ale donitorilor fanarioți, „aristocrația românească a reprezentat elementul politic stabil, de continuitate”²⁰. De asemenea, așa cum am subliniat, boierimea a umplut și golul existent în lipsa unei burghezii naționale.

Din lipsă de opțiuni, așadar, tactica de luptă a boierilor români a fost mult limitată. În secolul al XVIII-lea, cel puțin, ea a constat într-o abundență de memorii și proiecte politice adresate Marilor Puteri și care priveau reorganizarea sistemului intern și afirmarea juridică internațională. E greu de decelat din aceste memorii politice un veritabil program național, cât o încercare de preluare a structurilor de putere; mai târziu, în aceste programe se va insinua și argumentul național.

Marile evenimente din istoria românilor, cu precădere cele din secolul al XIX-lea, au fost posibile doar în contextul unor anumite conjuncturi internaționale. Fără a minimaliza rolul jucat de elita românească, care a știut să își joace cartea atunci când a fost nevoie, este evident faptul că evenimentele externe care se precipitau au servit drept cadru luptei pentru afirmarea națiunii române. Este și cazul ridicării lui Tudor Vladimirescu, pregătită de mișcarea națională greacă și susținută de boierimea română, dar care a alunecat repede pe panta unei revolte sociale. Deși, Revoluția din 1821 s-a desfășurat în Țara Românească, ecourile sale au fost resimțite și în spațiul moldovean. Consulul austriac la Iași nota că „Principiile trâmbițate de Tudor Vladimirescu și anume: înlăturarea domnilor fanarioți, restaurarea vechilor capitulații cu Poarta, înfrângerea samavolniciilor și stoarcerilor boierești și înlăturarea justiției de clasă sunt primite cu mare bucurie și proslăvite în mod public de târgoveții moldoveni, de mica boierime și de țărâname care gem sub apăsarea domnilor fanarioți și a marii boierimi solidară cu ei. Această doctrină demagogică cu siguranță că va găsi aderență și în Moldova (...) dacă nu se va pune din vreme stavilă ei”²¹. De altfel, cauzele mișcării lui Tudor erau identice cu cele din Moldova, iar consecințele au fost în aceeași măsură pentru ambele Principate.²² Sfârșitul Revoluției a dus la o nouă emigrare masivă a boierilor moldoveni, care aveau să încorporeze obiectivele urmărite de Vladimirescu într-o nouă serie de memorii. În același timp, are loc în Moldova înscăunarea primului domn pământean după lungul secol fanariot, Ioniță Sandu Sturdza.

Revoluția sârbă, mișcarea lui Tudor Vladimirescu precum și revoluția greacă începută în 1821 au readus în atenția Marilor Puteri gravitatea „problemei orientale”. Principatele Române tind să se desprindă din condiția umiltoare de simple raiale ale Imperiului Otoman și își afirmă cu tărie interesele. În același timp, puterile europene realizează că apariția unui stat-tampon între o Austrie extensivă și o Rusie hrăpărească ar putea fi un punct de echilibru în fluida zonă balcanică. În conștiința europeană își face apariția timid problema românească.

Domniile regulamentare au însemnat un relativ progres în cadrul organizării interne. Ca reprezentant al boierimii mici și mijlocii, Ioniță Sandu Sturdza a încurajat apariția unei serii de proiecte de reformă menite să înlesnească afirmarea acestora în administrarea țării²³. Este și cazul unuia din cele mai importante proiecte ale timpului, respectiv așa-numită „constituție a cărvunarilor”, atribuit lui Ionică Tăutu, cunoscut pentru activitatea sa în acest sens. Documentul, un veritabil proiect de constituție, prevedea principii moderne venite pe filiera franceză, precum separația puterilor în stat, egalitatea în fața legii sau instituirea meritocrației.

Pe plan extern, însă, a fost nevoie să izbucnească un nou război ruso-turc, încheiat, în anul 1829 prin pacea de la Adrianopol; această pace a fost deseori văzută în istoria românilor drept o piatră de hotar prin consecințele pe care ea le-a comportat asupra Principatelor Române, în sensul ieșirii de sub influența turcească, chiar dacă cu prețul sporirii influenței ruse.

Acest conflict a adus cu sine ocupația militară a celor două țări române: paradoxal, pe termen lung, ocupația se va dovedi benefică. Administrația celor două Principate a fost încredințată generalului Pavel Kiseleff, un bun administrator și reformator în sens iluminist. Pe lângă câteva măsuri cu caracter intern, Kiseleff a impulsionat adoptarea primelor acte cu caracter constituțional. Regulamentele Organice. Semnificativ era faptul că Rusia accepta faptul că Unirea Principatelor era un obiectiv dezirabil și necesar. În secțiunea a V-a din Regulamentul Organic al Țării Românești stipula că „Începutul, religia, obiceiurile și ceea ce de un fel limbă a sălășuitorilor într-aceste două

²⁰ Gheorghe Platon, Al. Florin-Platon, *Boierimea din Moldova*..., p. 132.

²¹ Gheorghe Platon, *Geneza Revoluției Române de la 1848*, Edit. Universității „Al.I.Cuza”, Iași, 1999, pp. 86-87.

²² Nicolae Isar, *Istoria modernă a românilor 1774/1784 – 1918*, Edit. Universitară, București, 2006, pp. 70-71.

²³ *Ibidem*, p. 74.

prințipaturi, precum și cele deopotrivă trebuință sunt destule elemente de o mai deaproape a lor unire, care până acum s-au fost poprit și s-au zăbovit numai după împrejurări întâmplătoare și cele urmate după dănsle bunile dobândiri și urmările folositoare ce ar odrăzli dintr-o apropiere a acestor două popule, nu pot fi supuse la nici o îndoială; începuturile, dar, s-au așezat într-acest regulament prin ceea ce de un fel clădire a temeiurilor administrative din amândouă țările”²⁴.

Evident, revoluționarii pașoptiști au respins Regulamentele Organice ca pe o legiuire impusă de Rusia și care păstra un statut privilegiat al boierimii, statut incompatibil cu obiectivele romantice ale epocii. Dar Regulamentele aveau meritul de a fi aspirat într-un text unitar multe din cererile boierimii prezentate Rusiei țariste. În martie 1831, Kiseleff avea să declare: „(...) iată starea asupra căreia, rând pe rând, oamenii luminați din amândouă Principatele au atras atenția asupra Curții rusești. Aceste plângeri repetate au dat Puterii protectoare o însemnată indicație că nevoia unei reorganizări a regimului lăuntric al țării Dumneavoastră se simțea adânc (...) comisa călăuzită de instrucțiunile guvernului care n-aveau ca temelie decât chiar plângerile dumneavoastră, a terminat, în sfârșit, acest proiect al Regulamentului organic ce vă e prezentat”²⁵.

Fără a fi fost revoluționare, regulamentele au meritul de a fi statuat pentru prima dată un cadru juridic eficient pe care se vor grefa germenii „partidei naționale”. Ele au permis exprimarea politică a marii boierimi prin prerogativele sale, dar și a boierilor de treaptă inferioară prin opoziția pe care au exercitat-o; e drept, de asemenea că, pe plan cultural, Rusia a instituit o severă cenzură în spiritul Congresului de la Viena pentru stăvilirea spiritelor liberale.

Ocupația rusească a mai avut meritul de a potența în Principate spiritul a multe din ideile occidentale ale timpului, fie prin intermediul legiferării, fie prin intermediul ofițerilor ruși, vorbitori de limbă franceză, ceea ce a stimulat adoptarea în Principate a modelelor societate franceze. În 1834, rușii s-au retras din Principate, investind noii domni: Alexandru Ghica în Țara Românească și Mihail Sturdza în Moldova.

Deceniul care a precedat Revoluția din 1848 a reprezentat o intensificare fără precedent a luptei naționale din Moldova, în conjuncție cu emulația europeană declanșată în această perioadă. Este o tendință remarcată și de observatorii străini, ca de exemplu, consulul francez din Iași, Huber, care nota că „boierii și țărani, mai mult decât oricând în trecut, au sentimentul dragostei de patrie” și că „domnitorul însăși nu neglijează nimic pentru a inspira moldovenilor gustul naționalității”²⁶.

În 1839, în Moldova, a ieșit la iveală existența unei mișcări numită „Conjurația confederativă”; ea reprezenta „expresia unei preocupări largi de transformare a societății românești care interesa întreaga clasă politică”²⁷. Mișcarea condusă de comitele Leonte Radu aspira spre autonomie internă, garanție colectivă dar și realizarea unei confederații cu Țara Românească și Serbia. Fără a avea un caracter radical, Conjurația a readus în prim-plan programul național.

Condițiile specifice, dintre care amintim regimul intern și vecinătatea Rusiei nu au permis „partidei naționale” să elaboreze o mișcare revoluționară de amploare, așa cum a fost cea din Țara Românească. Adaptând o tactică legalistă, prudentă, boierii moldoveni au reușit doar convocarea unei adunări a notabilităților care a redactat documentul programatic „Petiția proclamație” (martie 1848), în 35 de puncte și care viza o schimbare moderată a regimului intern.

Specificul moldovean

Am arătat în paginile anterioare cum și-au făcut pătrunderea în spațiul românesc ideile originii latine a românilor și curentul francez care provoacă mutații în vechile structuri de gândire. Cum studiul nostru este circumscris Moldovei, se impune nuanțarea specificității acestui teritoriu în raport cu celelalte provincii românești.

În primul rând, dispunerea geografică a celor două Principate a permis o receptare diferită a influențelor exterioare, de oricare fel ar fi fost ele. Muntenia a fost întotdeauna mai expusă invaziilor sau controlului otoman ceea ce a permis cristalizarea ideilor politice și, în condițiile refluxului otoman, afirmarea lor: în Moldova, pe de altă parte, conștiința politică a fost inhibată de vecinătatea Rusiei, aflată într-o expansiune continuă. Se adaugă și particularitatea autoritarismului impus de Mihail Sturdza în deceniile culminante ale luptei naționale.

²⁴ Dan Berindei, *Epoca Unirii*, Edit. „Corint”, București, 2009, p. 11.

²⁵ Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, Edit. „Minerva”, București, 1997, p. 37.

²⁶ Ghorghe Platon, *Geneza Revoluției Române...*, p. 286.

²⁷ Idem, *România în veacul construcției naționale*, p. 207.

În al doilea rând, așa cum s-a arătat în diverse rânduri, programul politic sau național românesc a fost întreprins în Moldova de clasa boierească, spre deosebire de Țara Românească, unde exista, la scară mică, e drept, o pătură intermediară de germeni revoluționari. Este una din explicațiile privind diferențele de abordare în cazul Revoluției din 1848.

Faptul a fost consensuat, de asemenea, de observatorii străini. În urma călătoriei sale în cele două țări românești, în 1836, Saint Marc-Girardin nota că în Moldova „averile sunt și mai mari și mai bine administrate”; „în genere, găsești în Moldova mai multă aristocrație decât în Valahia”²⁸. Așadar, ideilor înaintate ale timpului le-a fost interpus un filtru care, evident, purta interesele unei întregi clase. El poate fi văzut în sens de estompere sau în sens de regulator în primirea influențelor de civilizație străină. „Spiritusul revoluționar al Munteniei i-a răspuns spiritul inhibitiv al Moldovei, în care trebuie să căutăm izvorul conservatorismului politic și, mai ales, al criticismului cultural”²⁹.

De altfel, încercările Moldovei de a avea o contribuție proprie în crearea culturii sale, a fost probată încă din secolele XVII-XVIII prin contactele cu Polonia, aceasta din urmă ca vârf de lance al civilizației apusene în această zonă; consecința a fost apariția unei pleiade de cărturari sau cronicari moldoveni care au încercat să prezinte originile istorice ale românilor conștienți de importanța acestora.

Garabet Ibrăileanu a încercat, într-un interesant studiu, să demonstreze rolul moldovenilor, a fiilor de boieri în special prin studiile în străinătate, în crearea unei școli critice³⁰. Astfel, cultura apuseană a fost supusă unui proces de decantare în spațiul moldovean: „era (...) nevoie de un spirit critic, care să cerceteze elementele culturii apusene și să valideze numai pe acelea care (...) erau proprii pentru a pune în valoare energia și capacitățile românești”³¹. Așadar, nu activitatea politică și culturală au lipsit în Moldova, ci ele au fost transpuse într-un mod particular, în acord cu necesitățile de dezvoltare a Moldovei, ceea ce este, într-adevăr, esența ideologiei conservatoare. O va demonstra și apariția Junimii la Iași, al cărei exponent, Titu Maiorescu a lansat celebra critică a „formelor fără fond”. Și poate nu întâmplător în Moldova s-au născut ori au activat marile spirite ale vremii, Mihai Eminescu, Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri etc. Iașiul va deveni în plan cultural ceea ce Bucureștiul a fost ca expresie politică a românilor; se poate deci, spune, împreună cu Garabet Ibrăileanu, că „istoria culturii moldovenești din veacul al XIX-lea e, mai ales, istoria aceluia spirit critic aplicat la introducerea culturii străine, adică la procesul de regenerare a spiritului românesc. E, ceea ce e același lucru, istoria luptelor împotriva tendințelor false, necumpătate, din Muntenia și Transilvania”³².

Instituționalizarea culturii

Fundalul pe care se desfășoară lupta pentru afirmarea națiunilor, în general, și a națiunii române, în special, este cel al curentului romantic. Europei cosmopolite, articulată de iluminism și a opus romantismul, care, aducând în prim-plan individualul, și-a propus să accentueze diferențele dintre popoare (primatul teritorial, noblețea originilor, vechimea istorică etc.). „deci să acorde întâietate culturii, și nu civilizației, în ierarhizarea valorilor”³³. Romantismul a imaginat o structură de sensibilitate și nostalgie în regăsirea „paradisului pierdut” al națiunilor, o efuziune de sentimente fierbinți, soliditatea pasiunii, în opoziție nu numai cu iluminismul, ci și cu vlăguiala spirituală a clasicismului, care a dat naștere crizei conștiinței europene descrisă atât de mințios de Paul Hazard.

Dacă iluminismul a găsit slabe ecouri în societatea românească, insuficient maturizată și neocaptă din punct de vedere politic, romantismul s-a așezat în cadrele unei evoluții generale, generatoare de acțiune politică și afirmare națională. Romantismul a fost corolarul lentului progres din secolele anterioare, impulsionând arderea etapelor și infuzia modelelor apusene și pentru faptul că era alibiul perfect al mitologiilor naționale și totodată fundamentul acestora.

Subsumându-se curentului ideologic european, romantismul românesc a evoluat spre forme proprii, insinuate pe toate planurile societății. El determină accelerarea adoptării modelului de civilizație occidentală și anunță intrarea în scenă a ideii naționale și, odată cu aceasta, instituționalizarea formelor de cultură cu scopul de a fi difuzate în toate straturile sociale. Astfel, în

²⁸ Idem, *Geneza Revoluției Române...*, p. 289.

²⁹ Lovinescu, *Istoria civilizației române...*, p. 43.

³⁰ Garabet Ibrăileanu, *Spiritusul critic în cultura românească*, vol. I, Edit. „Litera”, Chișinău, 1997, pp. 20 - 26

³¹ *Ibidem*, p. 28.

³² *Ibidem*, p. 45.

³³ Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, Editura „Minerva”, București, 1972, p. 509.

această perioadă începe organizarea învățământului, se dezvoltă presa, proliferază teatrul, societățile literare, bibliotecile, ceea ce îl îndreptățește pe Mihail Kogălniceanu să afirme în anul 1839 că „am făcut mai mult în acești zece ani din urmă decât în curs de cinci secole”³⁴.

Importanța acestui fenomen de instituționalizare este enormă; el va permite profesionalizarea elitei, unitate intelectuală, dar și răspândirea culturală în rândul maselor, chiar dacă va mai trece mult până ce acest proces se va stabili în linii mari.

Învățământul

Este evident că învățământul joacă un rol de primă mărime în afirmarea culturală a națiunii, lucru pe deplin conștientizat de stat, care odată definit ca organism politic a realizat importanța coeziunii sociale pe care o reclama noile realități. Trebuie identificat aici și calculul pragmatic al statului, interesat în modelarea conștiințelor spre aducerea lor la stadiul de disciplină și patriotism dorit, ori aici „intențiile autorităților politice se întâlnesc cu dorințele elitei intelectuale, preocupată tot mai mult de transpunerea în practică a idealurilor de educație promovată și propăvăduite de „secolul rațiunii și al luminii”³⁵.

În acest sens interesul pentru crearea unei rețele școlare se impune și în Moldova secolului al XIX-lea, legat în primul rând tot de deschiderea pe care o resimțeau cei plecați la studii în străinătate. Încă din 1775, domnitorul Grigore Ghica al III-lea a reorganizat Academia din Iași, dar rezultatele au fost mai mult modeste, raportate în special la cele din vestul Europei; în plus limba de predare era greacă. Va avea ca limbă de predare română Seminarul de la Socola, din 1803, destinat pregătirii viitorilor preoți, dar care cuprindea și însușirea altor materii cu caracter laic. Dar activitatea educativă avea să capete contur odată cu activitatea lui Gheorghe Asachi, cel care, în cadrul Academiei din Iași, a înființat în 1814, o clasă de inginerie, predarea făcându-se în limba națională. În 1828, același Gheorghe Asachi avea să organizeze Școala Vasiliană de la mănăstirea Trei Ierarhi.

Etapa decisivă în dezvoltarea educației avea să fie făcută tot în cadrul stabilit de ocupația rusească și elaborarea Regulamentelor Organice. Acestea statuau obligația statului de a contribui la binele public prin întreținerea unei rețele școlare. „Învățătura publică trebuie asemenea a fi obiectul îngrijirii și privegerii Stăpânirii, ca creșterea tinerilor să fie întemeiată pe începuturile celui mai sănătos moral...Să vor întocmi școli începătoare pentru amândouă sexele în fiecare căpetenie de loc a județelor, unde se vor învăța cunoștințele elementare; după modelul lui Lancaster; să vor da acestor așezări toată întinderea înaintătoare și asemănată cu suma banilor hotărâți pentru învățătura publică. Cursul învățătorilor va urma în limba Rumânească nu numai pentru înlesnirea școlarilor și desăvârșirea limbii țării, ci încă și pentru că toate trebile publice trebuie a să tracta într-această limbă, care este cea ce să întrebuițează și întru toate slujbele sfinte credințe” (art. 365-366). Pe baza acestor regulamente, rețeaua școlară se organiza pe patru trepte: școli începătoare, școli umanioare, învățături complementare și cursuri speciale, la care adaugă ceea ce se numeau „cursuri slobode”³⁶.

Tot acum se dezvoltă, în consecință, interesul pentru apariția unei rețele de manuale școlare, gândite ca un instrument lingvistic în primul rând. Primele încercări au fost de asemenea modeste, departe de ținuta științifică a manualelor de mai târziu, fapt explicabil în contextul absenței unui corp profesoral bine pregătit. Oricum, ideea națională își făcea simțită prezența, chiar dacă „deocamdată, școala creează cetățeanul patriot și nu patriotul național”³⁷. Cert este că istoria națională și galeria personajelor care o populează a fost văzută de la început ca un element primordial al unității naționale.

Cu toate acestea, în pofida dezvoltării chiar și a învățământului privat în Moldova, situația a rămas în general nesatisfăcătoare, cel puțin până în 1864, mai ales din cauza rețelei școlare, aproape inexistentă, sau, în orice caz, aflată în mare suferință. Numărul școlilor înființate de stat în mediul rural este încă foarte mic, iar preocuparea oficială lasă de multe ori de dorit. Este drept, saltul necesar în această privință, în condițiile timpului, nu se putea produce rapid (lipsa unei experiențe instituționale în domeniu, reduce posibilități materiale, insuficiența învățătorilor etc.). „Dar se făcuse începutul, s-au fixat cadrele normative, exista precedentul” (Gabriel Bădărău). La fel de defectuoasă era situația în privința învățământului superior.

³⁴ Ibidem, p. 434.

³⁵ Luminița Mirela Murgescu, *Între „Bunul Creștin” și „Bunul Român”: rolul școlilor primare în construirea identității naționale românești (1831-1878)*, Edit. A’92, p. 33; a se vedea și excelentul studiu al lui Gabriel Bădărău, *Organizarea și conținutul învățământului public în Moldova între anii 1832-1848*, I-III, în *AIAT*, XVII, 1980, pp. 345-361.

³⁶ Nicolae Iorga, *Istoria învățământului românesc*, EDP, București, 1971, p. 195.

³⁷ Luminița Mirela Murgescu, *Între „Bunul Creștin” ...*, p. 52.

Presa

Deși revendicată încă după 1821, apariția organelor de presă românești a fost întârziată de administrația pământească românească. Interesată în popularizarea și prezentarea într-o lumină pozitivă a acțiunilor sale, ocupația rusească a încurajat apariția de gazete, chiar dacă acestea erau atent supravegheate și cenzurate. În aceste condiții, în Moldova, apare în 1829 buletinul *Novitale de la armie*, urmat de *Albina românească* (1 iunie). Gheorghe Asachi va juca, de asemenea, un rol important, în editarea periodicelor românești, în pofida dulbei condiționări la care era supus: pe de o parte, lipsa mijloacelor materiale, pe de altă parte, presiunea generalului Kiseleff. La 14 martie 1837, Asachi va înființa *Alăuta românească*, din care unele numere vor fi conduse de Mihail Kogălniceanu, proaspăt întors de la studii de peste hotare.³⁸ Vor mai apărea *Foaie sâtească a Principatului Moldovei* (1838-1851) și *Spicuiitorul moldo-român* (1841).

Un moment extrem de important pentru afirmarea culturală românească l-a avut înființarea, în 1840, a revistei *Dacia literară*, sub redacția lui Mihail Kogălniceanu, om de stat emblematic pentru afirmarea politică și națională a românilor. Deși suprimată în același an, ecourile ei se vor permanentiza, inclusiv în alte reviste precum *Arhiva românească*, editată la Iași de același Kogălniceanu. Presa va avea un rol hotărâtor în întreținerea stării de spirit a populației, precum și în formarea conștiinței acestora.

Societățile

Au reprezentat un fenomen caracteristic, în special pentru anii 30 ai secolului al XIX-lea. În condițiile în care lupta politică era îngrădită prin orice mijloace, fie de ocupația străină, fie de domnia autoritară, boierii intelectuali au fost nevoiți să își desfășoare activitatea la paravanul unor societăți literare sau științifice, în țară sau străinătate, în realitate nuclee dure ale luptei politice. În Moldova, în special din cauza regimului autoritar, emigrația va avea mai mare succes, în interiorul țării fiind de remarcat doar o societate savantă, „Cercul de lectură a medicilor”³⁹, cu rezultate nesemnificative.

Teatrul

Deși prezent în Moldova încă din epoca fanariotă, teatrul românesc și-a început afirmarea după 1830, până atunci fiind preponderente piesele jucate în limba franceză. La origini îl regăsim pe același Gheorghe Asachi, care a înființat, în 1836, la Iași, „Conservatorul filodramatic”, suspendat nu la mult timp după înființare. După 1850 procesul va fi preluat cu mai multă energie, dar chiar și așa, teatrul a avut rol de transmițător al ideilor culturale din epocă.

Tiparul

Proliferarea tiparului în Moldova va avea loc după Pacea de la Adrianopol, până atunci fiind monopolul puterii ecleziastice. La baza dezvoltării sale s-au aflat Gheorghe Asachi și Mihail Kogălniceanu. Progresul a fost extrem de rapid, în acest sens cifrele fiind elocvente: „în deceniul 1830-1840, se tipăresc 1200 de cărți, în vreme ce în trei secole, între 1508-1830, numărul cărților publicate e doar de 2113; într-un singur an, dintre cei mai slabi ca randament editorial, în 1832, apar totuși 75 de opere într-un tiraj variind între 500-2000 exemplare”.⁴⁰ Totodată se înmulțesc considerabil numărul traducerilor și sporesc numărul bibliotecilor, deținute de marii boieri ai timpului respectiv, dar care conțineau mii de titluri de mare valoare.

³⁸ D. Popovici, *Romantismul românesc*, Editura „Albatros”, București, 1972, pp. 444 - 445.

³⁹ Paul Comea, *Originile romantismului...*, p. 438.

⁴⁰ D. Popovici, *Romantismul...*, p. 448.

THE GENESIS OF NATIONAL IDENTITY IN MOLDAVIA (THE FIRST HALF OF THE XIX – TH CENTURY) (Summary)

Key words: nation, modernizing, Moldavia, political fight, cultural outstanding.

The 19th century was the **witness** of a universal valid development, which generated important modifications in the classical thinking structures. It was named „the nations' century” as, in this period many nations got to be well known based on their history, either as a state form, or as a cultural form. The doctrinaires of nationalism started to make assumptions in order to decode the difficult mechanisms of this phenomenon. What all theories supported is the modernism of the nation which occurred during the industrialization and decoding which the medieval society was based upon.

When the wish for unity was lost, the nation was about to fulfill itself individually. It was obvious that the process was not the same all over the world. Ernest Gellner identified four areas for national outstanding under the form of marriage between state and culture.

Above all the elements that seem to create a nation (land, race, language, religion) the most powerful of all was the will of citizens of getting into a community, thus resulting the „imaginary and imagined” feature of nation (Benedict Anderson). In this complex system, state had the main role, managing to determine by specific means, the occurrence of nation as an organic community.

The outstanding of Romanian nation in Moldavia followed the European process: mainly and there could be **added** specific features (nuances). Politically suppressed and unable of being remarked, the Romanians created a great national mythology which they placed at the base of their future state. Another feature in Moldavia was the absence of a middle social class.

The political Romanian action in the 18th-19th centuries was helped by external benefic means, but it was also quickened by the firmness of the boyars in creating a national program. The important events were: the Revolution in 1821, but especially the Russian domination in 1828-1834 which, amongst others, gave to the Counties the first constitutional official papers: the Organic Regulations. Instead, the Forty-Eighters Revolution in Moldavia followed a legal prudent way.

When sustaining of the national idea, we can talk about a „Moldavian feature” (G. Ibraileanu) offered by the critical perception of western ideas in that age, as a consequence of the absence of the enthusiastic and revolutionary bourgeois. Upon this bases the conservative ideology shall develop.

The Romantic current is the background where the fight for the national outstanding took place on. It was the one that quickened the following of certain steps and the introduction of western models. The Romanticism allowed the introduction of culture in institutions which led to the training of the elite and the spreading of culture amongst the masses. This is about the teaching system which also allowed the rate-setting of the Romanian language.

Press, theatre, literary societies and printing had a significant role, too. They were the bindings.

The outstanding process of the Romanian nation was a difficult long one; it was determined by specific external means, but also by an internal organizing. It represented the natural result of two centuries of developing which the political class managed to exploit with ability and severity.

Dorin DOLOGA

SOCIETATEA DE LECTURĂ A ELEVILOR „VIRTUS ROMANA REDIVIVA” ÎN PERIOADA DUALISMULUI AUSTRO-UNGAR

Contextul istoric

În absența altor modalități de organizare, asociaționismul a constituit un factor de instituționalizare în toate domeniile de activitate în secolul al XIX - lea. El a permis afirmarea identității naționale și ridicarea ei din punct de vedere calitativ. Ideea iluministă a instituționalizării culturii într-o expresie românească nu s-a realizat. Pe de altă parte, ideea culturală de „națiune” nu avea legătură cu națiunea politică. Filonul iluminist intrase în doctrina romantismului românesc, care avea în vedere ridicarea culturală a națiunii prin „iluminare”, prin răspândirea culturii.

Diversificarea socială a societății și creșterea gradului de instruire au impus necesitatea constituirii unor asociații cu caracter profesional. Iar ridicarea gradului de instruire a societății a provocat o adevărată explozie a asociațiilor. Obiectivul acestora era împărțit: cel mai important era cultivarea solidarității naționale, alături de care existau scopuri secundare, bine definite. Acest fenomen un poate fi pus pe seama laicizării vieții publice, aproximativ 70% din asociațiile românești fiind încă patronate de către biserică. Printre primele asociații românești care au apărut s-au numărat cele culturale. Dintre acestea, unele erau ale elevilor. Ele s-au organizat după modelul elevilor maghiari și germani. Au urmat apoi asociațiile studenților, create de elevii care au dus cu ei modelul asociațiilor de elevi în cadrul universităților. O altă categorie o formau reuniunile de lectură ale elitelor create în aproape toate centrele urbane, numite casine. Prin biblioteci, reviste, baluri și spectacole, reuniunile de elevi ofereau un model pentru publicul mai puțin instruit, pentru o lume rurală dispusă a imita acest tip de activități culturale. Aceste asociații promovau niște forme de sociabilitate, atât pe cale profesională, cât și pe filieră confesională.

Aflat în plină formare, publicul a receptat valorile modernismului și în primul rând ale Junimismului. Din acest punct de vedere, un rol de seamă l-a avut beletristica, deși există o distanță între spiritul anului 1848 și realismul promovat de revista *Tribuna*.

Asociațiile culturale create de elitele orășenești erau niște încercări de a veni cu o alternativă la oferta culturală a celorlalte naționalități. Spre deosebire de alte zone, în Transilvania s-a imprimat acestor asociații o direcție programatică. Cel mai bun exemplu îl constituie „Asociația transilvană pentru literatura și cultura poporului român” (ASTRA). Aceasta a fost, într-o anumită măsură, o reuniune de popularizare a culturii, dar și o societate erudită, savantă, capabilă să redacteze diferite studii. ASTRA a constituit un model chiar și pentru Academia Română, ezitățile de la început fiind depășite în momentul în care asociația reușea să își creeze un sistem prin care implica societatea românească. Acest sistem funcționa în afara bisericii, deși în parte beneficia și de autonomia acesteia.

Una dintre aceste asociații culturale a fost Societatea de lectură a elevilor „Virtus romana rediviva” (Virtutea românească reînviată), o creație a elevilor de la Gimnaziul greco-catolic din Năsăud. Societatea s-a înființat din dorința de a promova lectura și mai ales literatura română, în condițiile în care elevii, mulți din ei săraci, nu erau capabili să-și cumpere cărțile și revistele științifice de care aveau nevoie. Desigur, societatea nu era singura de acest gen din Transilvania, altele fiind înființate și de către elevii gimnaziilor românești greco-catolice din Blaj, Beiuș, ai celui ortodox din Brașov și de cei ai gimnaziilor străine din Cluj și Oradea¹.

În septembrie 1868, elevii s-au adresat conducerii gimnaziului năsăudean cerând aprobarea de a înființa o societate de lectură². Profesorii au solicitat ca mai întâi elevii să arate care este scopul

¹ Direcția Județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale (în continuare D.J.B.-N.A.N.), fond *Licent „George Coșbuc”* Năsăud, dos. 15/1877-1878, f. 2.

² Idem, dos. 1/1868, f. 65.

societății și apoi să ceară permisiunea constituirii acesteia³. În noiembrie 1868, elevii au solicitat din nou înființarea societății de lectură, înaintând și statutele acesteia⁴. La 4 decembrie 1868, direcțiunea gimnaziului a aprobat constituirea societății⁵. Profesorii gimnaziali au hotărât, la 9 decembrie 1868, să ceară și aprobarea conducerii Districtului Năsăud, înștiințând Comisia administrativă a fondurilor școlare despre înființarea societății⁶. Conducerea districtului năsăudean și-a dat acordul în privința înființării societății, după ce în februarie 1869 a cerut modificarea articolului 2 din statute (referitoare la mijloacele prin care societatea urmărea să își atingă scopurile; activitatea acesteia nu trebuia să cuprindă teme politice sau religioase)⁷. La 14 ianuarie 1870, statutele societății au fost aprobate de către Ministerul de Culte și Instrucție Publică⁸. Societatea nu s-a putut realiza însă decât odată cu înființarea clasei a VIII-a gimnaziale⁹. În anul 1876, societatea și-a încetat activitatea. Motivul l-a constituit ordinul Ministerului Cultelor și Instrucției Publice nr. 12787 din 22 iulie 1876, prin care erau admiși ca membri ai societății numai elevii claselor a VII-a și a VIII-a¹⁰. La 9 februarie 1877, elevii au solicitat conducerii gimnaziului să intervină pentru reînceperea activității acesteia¹¹. Corpul profesoral nu a permis reconstituirea societății, dar a hotărât, în compensație, înființarea unei biblioteci a elevilor¹². La 22 septembrie 1878, elevii au cerut din nou reînființarea societății¹³. Și de această dată demersul lor a rămas fără rezultat. În aceste condiții, societatea a funcționat în secret, în 1878 fiind elaborate noile statute ale acesteia. În urma demersurilor conducerii gimnaziului pe lângă autoritățile superioare, în 1880 societatea a primit, în sfârșit, aprobarea de a-și reîncepe activitatea legală. Funcționarea acesteia a mai fost întreruptă în timpul Primului și a celui de-al Doilea Război Mondial¹⁴.

Organizarea societății

Conform statutelor din 1872, reuniunea se numea „Societatea de lectură a junimii studioase (elevilor) de la Gimnaziul românesc greco-catolic din Năsăud”. Statutele societății aveau 14 paragrafe și 30 articole. Acestea se refereau la scopul societății, oficialii (organele de conducere), membrii, drepturile și obligațiile conducătorului, președintelui, vicepreședintelui, notarului (secretarului), perceptorului (casierului), bibliotecarului, la bibliotecă, la adunările societății și la modalitățile de schimbare a statutelor. Scopul societății era perfecționarea prin cultură și știință, în vederea completării studiilor școlare. Mijloacele prin care societatea urmărea să-și atingă obiectivul erau: lectura ziarelor literare și științifice, în special a celor românești, a cărților, precum și formarea deprinderilor de a recita poezii consacrate ori a unor creații proprii. Temele alese trebuiau să fie în concordanță cu studiile școlare, cele politice și religioase fiind excluse. Membrii societății erau împărțiți în patru categorii: ordinari, extraordinari, onorari (onorifici) și fondatori. Ei trebuiau să aibă vârsta de minim 15 ani. Membrii „ordinari” erau socotiți elevii care plăteau o taxă lunară de 20 creițari, iar membrii „extraordinari” cei care dădeau 10 creițari. În afară de elevi, din societate puteau face parte și oameni maturi. Intelectualii care plăteau o taxă de 2 florini anual erau socotiți membrii onorari (onorifici). Cei care plăteau 10 florini intrau în categoria membrilor fondatori. În funcție de contribuția plătită, membrii societății aveau o serie de drepturi. Cei „ordinari” și fondatori puteau citi toate zările și cărțile aflate în biblioteca societății și aveau drept de vot decisiv. Membrii „extraordinari” aveau drept să împrumute ziare și cărți, dar nu puteau participa la discutarea problemelor societății. Cei onorari

³ Virgil Șotropa, Nicolae Drăganu, *Istoria școlilor năsădene*, Năsăud, 1913, p. 313.

⁴ D.J.B.-N.A.N., fond *Liceul „George Coșbuc” Năsăud*, dos. 1/1868, f. 70.

⁵ Alexandru Nistor, Ioan Mureșan, Ion Rusu-Sărățeanu, Ioan Viraj, *Îndrumător în Arhivele Statului, Județul Bistrița-Năsăud*, București, 1988, p. 335.

⁶ Școlile năsădene erau înreținute din Fondurile școlare grănicerești și erau administrate de un Comitet administrativ cu atribuții decizionale, care algea o Comisie administrativă cu rol executiv. Vezi D.J.B.-N.A.N., fond *Liceul „George Coșbuc” Năsăud*, dos. 1/1868, f. 74.

⁷ Virgil Șotropa, Nicolae Drăganu, *op. cit.*, p. 313.

⁸ Alexandru Nistor, Ioan Mureșan, Ion Rusu-Sărățeanu, Ioan Viraj, *op. cit.*, p. 335.

⁹ Clasa a VIII-a gimnazială s-a deschis în anul școlar 1870/1871; gimnaziul năsăudean era întemeiat în 1863, în fiecare an înființându-se o nouă clasă. Vezi Iuliu Moisiș, *Amintiri din viața de liceu*, în *Arhiva Someșană*, seria veche, nr. 26, Năsăud, 1939, p. 19.

¹⁰ D.J.B.-N.A.N., fond *Liceul „George Coșbuc” Năsăud*, dos. 15/1877-1878, f. 1 și Virgil Șotropa, Nicolae Drăganu, *op. cit.*, p. 313.

¹¹ D.J.B.-N.A.N., fond *Liceul „George Coșbuc” Năsăud*, dos. 15/1877-1878, ff. 1-4.

¹² Idem, dos. 6/1877, f. 9.

¹³ Idem, dos. 15/1877-1878, ff. 5-6.

¹⁴ Alexandru Nistor, Ioan Mureșan, Ion Rusu-Sărățeanu, Ioan Viraj, *op. cit.*, pp. 337-338.

(onorifici) dispuneau, pe lângă dreptul de împrumut, și de dreptul de vot consultativ. Oficialii (conducătorii) societății erau președintele, vicepreședintele, notarul (secretarul), percepatorul (trezorerul) și bibliotecarul. Aceștia puteau fi aleși numai dintre membrii „ordinari”. În afara acestora, mai exista funcția de inspector principal diriginte, care era directorul școlii. El trebuia să ia parte la toate ședințele societății. În cazul în care nu putea face acest lucru, putea desemna un profesor care să îl înlocuiască. El mai trebuia să aprobe hotărârile luate de către adunarea membrilor societății și răspundea de bunurile acesteia. Conferința cadrelor didactice de la gimnaziul născădean alegea pe durata unui an un conducător, care avea sarcina de a supraveghea activitatea societății. Președintele convoca adunarea membrilor și o prezida împreună cu conducătorul. Vicepreședintele îl ajuta pe președinte în conducerea societății și îi ținea locul în lipsa acestuia. Notarul (secretarul) alcătuia procesul verbal al ședințelor și purta corespondența societății. Perceptorul (trezorerul) încasa taxele tuturor membrilor și prezenta situația financiară în ședința lunară a societății. Banii strânși erau depuși la profesorul controlor spre păstrare. Bibliotecarul ținea evidența cărților și ziarelor existente și împrumutate, primea cărțile procurate sau donate, aduna zierele studiate de membrii societății și prezenta raportul în adunarea generală. Banii strânși erau folosiți pentru sporirea numărului cărților aflate în bibliotecă. Acestea trebuiau să fie cu precădere românești și să corespundă nivelului de dezvoltare intelectuală al elevilor. Ședințele societății erau de două feluri, ordinare și generale. Ședințele ordinare se țineau la sfârșitul fiecărei luni, iar cele generale de patru ori pe an. În cadrul ședințelor lunare se discuta problemele curente ale societății. Cu ocazia adunărilor generale se prezenta raportul privind situația financiară și a bibliotecii, se alegeau dacă era necesar oficialii (conducătorii) societății și se discuta toate problemele care trebuie rezolvate. Cu ocazia alegerilor generale se declamau poezii cunoscute sau creații proprii și se cântau diverse cântece. În cazul în care societatea se desființa, se prevedea ca bunurile acesteia să treacă în seama Societății „Mariana” a învățătorilor greco-catolici¹⁵.

La ședința din 2 iunie 1872 s-a hotărât ca toți elevii gimnaziali să fie membri ordinari ai societății și să plătească o taxă de 10 creițari. Cu această ocazie, au dispărut categoriile membrilor onorari (onorifici) și extraordinari. Ședințele generale trebuiau să aibă loc de minim 2 ori pe an și maxim 4¹⁶.

În anul 1878, au fost adoptate noile statute. Acestea aveau 14 paragrafe și 41 articole. Paragrafele se refereau la numele și sediul societății, la scopul și mijloacele acesteia, drepturile și obligațiile membrilor, la desfășurarea ședințelor societății, la organele de conducere ale acesteia, la averea și revista societății, la respectarea și modificarea statutelor și la dizolvarea societății. Aceasta se numea „Virtus Romana Rediviva” și avea sediul în Năsăud. Scopul acesteia era „perfecționarea reciprocă a membrilor pe terenul literaturii naționale, dezvoltarea și alimentarea spiritului social și unirea mai strânsă a membrilor”. Realizarea acestui deziderat urma să se facă prin discursuri sau disertații literare ținute de către membri în prezența publicului larg sau numai a membrilor societății, prin formarea unui cabinet de lectură, prin editarea unei reviste literare, ca și prin producții muzicale. Toți membrii societății erau „ordinari”. Puteau fi înscrși ca membri ai societății numai acei elevi ai gimnaziului superior (clasele V-VIII) care se obligau în scris să respecte statutele. Membrii aveau drept de alegere „activă și pasivă” (să aleagă și să fie aleși), de vot decisiv, de a face propuneri, de a lua parte la activitatea societății, de a studia actele societății în prezența unui membru al biroului și de a propune primirea unui nou membru sau eliminarea lui¹⁷. Membrii erau îndatorați să contribuie la realizarea scopului societății prin lucrări literare sau alte forme de manifestare culturală. Ei erau obligați să se prezinte la toate ședințele societății. La înscrierea în societate, membrii trebuiau să plătească taxa de 1 florin. Ședințele societății erau de două feluri. Cele ordinare aveau loc de două ori pe lună, iar cele extraordinare de câte ori era necesar. Acestea din urmă erau convocate de către președintele societății. Ședințele se desfășurau după o ordine de zi stabilită. Pentru ca deciziile să fie valide, trebuiau să fie luate în prezența majorității membrilor. Cei absenți erau considerați a fi de acord cu hotărârile aduse. Societatea ținea 1-2 ședințe generale anual. Desfășurarea în ordine a activității societății, alcătuirea situației financiare și respectarea statutelor era încredințată unui comitet. Acesta era alcătuit din președinte, notar (secretar), casier și bibliotecar. Comitetul se alegea în prima ședință la începutul fiecărui an școlar cu majoritatea voturilor, care erau secrete. Cei aleși puteau fi realeși.

¹⁵ D.J.B.-N.A.N., fond *Virtus Romana Rediviva*, dos. 1, ff. 1-4.

¹⁶ Idem, dos. 32, f. 65.

¹⁷ Propunerea trebuia susținută de 2/3 din totalul membrilor.

Președintele societății era același cu președintele comitetului. El convoca și prezida ședințele ordinare, extraordinare și generale. În lipsa acestuia era ales un președinte *ad-hoc*. Notarul (secretarul) redacta procesul verbal, purta corespondența, păstra actele, sigiliul și albumul societății în care erau înscrise membrii acesteia. Casierul încasa taxele, primea donațiile și prezenta la sfârșitul fiecărei luni un raport privind situația financiară. Bibliotecarul avea grijă de ziarele, scrisorile și cărțile societății, raportând la sfârșitul fiecărei luni despre situația bibliotecii. El împrumuta cărți pe bază de adeverință, membrii săraci putând fi scutiți de plata taxei. Comitetul se întrunea în fiecare lună la chemarea președintelui. Fiecare membru trebuia să se poarte cuviincios atât în timpul ședințelor, cât și în cabinetul de lectură, pentru a nu-i deranja pe ceilalți, neavând voie să fumeze sau să vorbească tare. Societatea trebuia să redacteze o revistă cu numele de *Muza Someșană*. Revista avea un redactor și doi colaboratori. În afara comitetului, funcționa și o comisie cenzurătoare (verificatoare) alcătuită din trei membri. Societatea era socotită secretă. Dizolvarea ei se putea face prin ordinul autorităților sau prin acordul a 2/3 din numărul membrilor. În acest caz, averea sa trecea la o altă societate publică sau la biblioteca elevilor¹⁸.

În ședința din 25 octombrie 1885, s-a constatat că vechile *statute* nu sunt corespunzătoare, societatea trebuind să se conformeze regulamentului Ministerului de Culte și Instrucțiune Publică¹⁹. În anul 1895, ministerul a aprobat Regulamentul organic al societății de lectură a elevilor²⁰.

Relații cu alte societăți

Societatea elevilor de la Gimnaziul greco-catolic din Năsăud întreținea relații cu alte societăți românești. Societatea „Andrei Șaguna” din Sibiu i-a invitat în 1880 pe elevii năsăudeni să ia parte la ședința literară a societății²¹. În 1881, societatea „România Jună” din Viena a trimis o invitație la bal societății năsăudene, iar societatea „Iulia” din Cluj a trimis o invitație la un concert și joc²².

Activitatea societății

Prima ședință extraordinară a societății a avut loc la 14 septembrie 1871. Cu această ocazie, cei 46 membri au ales oficialii (membrii conducerii) societății. Intelectualii din districtul Năsăud au fost invitați să se înscrie ca membri ordinari ai acestei societăți. Cei mai mulți au refuzat însă, deoarece erau înscrise ca membri ai Reuniunii române de lectură din Năsăud (Casina), cu excepția judelei procesual²³, din Mocod Toma Hontilă²⁴. În cursul anului școlar 1872/1873, s-au înscris totuși, ca și membri onorari, Ioan Florian, avocatul Ioachim Mureșanu, vicarul greco-catolic Grigore Moșil, directorul gimnaziului Ioan Lazăr, T. Drăgan și învățătorii Școlii normale (primare superioare) din Năsăud, Teodor Rotar și Petru Tofan²⁵. În perioada în care societatea a funcționat în secret, numărul membrilor a scăzut. Astfel, în anul 1878 societatea nu număra decât 20 de membri²⁶. În 1883, s-au înscris un număr de 25 membri fondatori și ajutători. Printre aceștia erau Ida Goldschmidt (soția lui Iulian Marțian), căpitani pensionați Vasile Popițan, Nicolae Anton și Iacob Pop, profesorii gimnaziali Benjamin Hangea, Octaviu Barițiu, Ioan Mălai, cei ai Școlii normale (primare superioare) din Năsăud Cosma Anca și Ioan Jarda, avocatul Ioachim Mureșanu și Macedon Grigoriță²⁷.

Unul dintre conducătorii societății a fost George Coșbuc, pe atunci elev al gimnaziului năsăudean. În 1882, el a fost ales vicepreședinte al societății nu prin majoritatea voturilor așa cum se obișnuia, ci prin aclamări, ca o recunoaștere a valorii literare a poeziilor sale și a activității depuse în cadrul societății. În 1883, Coșbuc este ales președinte al societății cu unanimitate de voturi²⁸.

Membrii societății se întruneau lunar în ședință. Aceste ședințe erau compuse din două părți. Prima parte era dedicată rezolvării problemelor curente, iar a doua era destinată activității literare. În cadrul acestor ședințe, elevii își prezentau încercările lor literare în versuri sau proză²⁹. Ședințele aveau

¹⁸ Idem, dos. 2/1878, ff. 1-4.

¹⁹ Idem, reg. 1/1880-1891, p. 87.

²⁰ D.J.B.-N.A.N., fond *Liceul „George Coșbuc” Năsăud*, dos. 16/1903, f. 1.

²¹ D.J.B.-N.A.N., fond *Virtus Romana Rediviva*, reg. 1/1880-1891, p. 11.

²² *Ibidem*, p. 13.

²³ Persoană însărcinată cu judecarea pricinilor mărunte în cadrul cercurilor, care erau unități administrative mai mici decât comitatul, numite mai târziu plăși.

²⁴ D.J.B.-N.A.N., fond *Liceul „George Coșbuc” Năsăud*, dos. 17/1871, f. 1.

²⁵ D.J.B.-N.A.N., fond *Virtus Romana Rediviva*, dos. 32, f. 7.

²⁶ Idem, dos. 4/1878, f. 3.

²⁷ Idem, reg. 1/1880-1891, pp. 61-62.

²⁸ *Ibidem*, pp. 47 și 70.

²⁹ D.J.B.-N.A.N., fond *Liceul „George Coșbuc” Năsăud*, dos. 20/1871, f. 2.

loc în localul gimnaziului. În 1878, când societatea a funcționat fără aprobare, sediul acesteia era la gazda din Năsăud a doi elevi de gimnaziu³⁰. Adunările generale ale societății aveau loc în hotelul „Rahova” din Năsăud³¹.

Societatea a constituit un mijloc de învățământ complementar. Tot ceea ce nu se putea preda la clasă se făcea în cadrul ședințelor acesteia, iar lucrările literare ale elevilor aveau ca scop dezvoltarea patriotismului. La ședința din 3 iulie 1872, aceștia au citit poeziile „Mărirea și eroismul românilor în timp de pericole și nenorociri”, „O privire în trecutul patriei”, „Rugăciunea patriei orfane”, „Roma și unul dintre fiii săi”, iar la cea din 18 decembrie 1872 poezia „Dialog între păstorul moldovean și cel român la o întâlnire la Milcov”³². Poeziile „La mormântul lui Iancu”, „La patria mea” și lucrarea în proză „Câte ceva despre patriotism” au fost ascultate în cadrul ședinței din 13 iunie 1873³³. La ședința din 29 octombrie 1882 s-a recitat poezia „Glasul unui român”, de Andrei Mureșanu³⁴.

Un aspect important îl constituia faptul că după citirea de către elevi a unor lucrări proprii, alți elevi își luau însărcinarea de a face critica acestor încercări literare³⁵. Acest lucru ilustrează revigorarea spiritului critic în literatura transilvăneană, datorită influenței spiritului societății „Junimea” de la Iași. Era un lucru necesar deoarece, în prima jumătate a secolului al XIX - lea, literatura românească transilvăneană nu a fost una de cea mai bună factură. La sfârșitul secolului al XIX - lea asistăm la o schimbare a feței culturii transilvănene de către câțiva autori din acest spațiu. Un fenomen interesant, care este observabil într-un plan mai larg, îl reprezintă unificarea peisajului literar la nivelul întregii societăți românești.

Un alt subiect de dezbatere în cadrul ședințelor societății îl constituia limba română. La ședința din 3 iulie 1872 a fost citită lucrarea în proză „Despre necesitatea și însemnătatea literaturii române”³⁶. Un alt elev a prezentat la ședința din 3 februarie 1878 lucrarea „Însemnătatea limbii pentru români, pornind de la afirmația lui Alexandru Urechia în conformitate cu care nu sabia, ci limba susține o națiune”³⁷. La ședința din 14 februarie 1882 s-a citit lucrarea „Originea limbii române și dialectele ei”, iar la cea din 12 martie lucrarea „Apărătorii limbii și libertății române”³⁸. Disertația „Necesitatea cunoașterii radicale a limbii materne” a fost citită de un elev la ședința din 24 februarie 1883, iar la ședința din 4 martie un alt elev a recitat o poezie a lui Vasile Alecsandri³⁹. O poezie de Costache Negruzzi a fost recitată de un elev la ședința din 9 martie 1884⁴⁰. La ședința din 7 aprilie 1887 s-au recitat poezii de D. Bolintineanu și V. Alecsandri⁴¹. Poezii de Vasile Alecsandri au fost recitate și la ședințele din 18 martie și 23 decembrie 1888⁴². La ședința publică din 27 aprilie 1889 s-au citit poezii de Dimitrie Bolintineanu și Vasile Alecsandri⁴³. O poezie de Vasile Alecsandri a fost recitată la ședința din 16 noiembrie 1889, iar la ședința din 7 martie 1890 s-a recitat o poezie de Andrei Mureșanu⁴⁴. În anul școlar 1905/1906, s-au declamat mai multe poezii ale lui George Coșbuc, Alexandru Vlahuță și Vasile Alecsandri⁴⁵. Prin intermediul societății, elevii aveau posibilitatea să cunoască operele de referință ale literaturii române.

În cadrul ședințelor societății și-a făcut debutul poetul George Coșbuc. La ședința din 6 februarie 1881, elevul Coșbuc, aflat în clasa a V-a gimnazială, a citit poeziile „Mângâierea poetului” și „Steluțele”⁴⁶. Primele poezii pe care Coșbuc le prezenta în ședințele societății nu erau cele consacrate. Ca elev al clasei a VI-a, acesta a scris aproape 160 poezii de 3-4 strofe. Unele au fost citite în cadrul ședințelor societății. În revista societății *Muza Someșană*, Coșbuc a publicat 54 poezii și o nuvelă. După alte surse, ar fi publicat în revista amintită 48 poezii originale, 14 poezii și o proză traduse din

³⁰ D.J.B.-N.A.N., fond *Virtus Romana Rediviva*, dos. 7/1878, ff. 3 și 13-14.

³¹ Idem. reg. 1/1880-1891, pp. 41, 60, 145.

³² Idem. dos. 32, ff. 7 și 69.

³³ *Ibidem*, f. 1.

³⁴ Idem. reg. 1/1880-1891, p. 52.

³⁵ *Ibidem*, pp. 14 și 37.

³⁶ Idem. dos. 32, f. 69.

³⁷ Idem. dos. 7/1878, f. 5.

³⁸ Idem. reg. 1/1880-1891, pp. 34 și 37.

³⁹ *Ibidem*, pp. 57-59.

⁴⁰ *Ibidem*, pp. 79-80.

⁴¹ *Ibidem*, p. 120.

⁴² *Ibidem*, pp. 132-133 și 155.

⁴³ *Ibidem*, p. 164.

⁴⁴ *Ibidem*, pp. 182-183 și 192-193.

⁴⁵ D.J.B.-N.A.N., fond *Liceul „George Coșbuc” Năsăud*, dos. 20/1906, f. 4.

⁴⁶ D.J.B.-N.A.N., fond *Virtus Romana Rediviva*, reg. 1/1880-1891, p. 13.

germană și maghiară. Ele au apărut și în formă tipărită în *Amicul Familiei* și *Școala practică* a lui Vasile Petri, în *Familia* lui Iosif Vulcan, în *Calendarul pedagogic*, *Tribuna* și *Cărțile sateanului român*, în parte sub pseudonimul anagramatic C. Boșcu⁴⁷.

Istoria românilor a constituit o altă temă importantă de activitate. La ședința din 6 februarie 1881, un elev a citit o disertație despre originea românilor⁴⁸. Lucrarea „Trecerea coloniștilor romani peste Dunăre” a fost citită la ședința din 3 octombrie 1889, cea cu tema „Linia de demarcație din istoria românilor” fiind dezbătută la ședința din 14 octombrie. De asemenea, lucrarea „Despre veridicitatea descendenței românilor din poporul roman și despre existența lor în Ungaria pe timpul venirii maghiarilor” a fost citită în cadrul ședinței din 30 noiembrie 1889⁴⁹.

Muzica și folclorul constituiau de asemenea subiecte de interes, preocupând membrii societății. Lucrarea „Muzica națională la români” a fost citită în ședința din 25 decembrie 1881⁵⁰. La ședința din 28 februarie 1886 s-a hotărât ca la ședința publică să se cânte mai multe cântece ale lui Ciprian Porumbescu⁵¹. Melodiile acestuia au fost cântate la ședința din 7 aprilie 1887⁵². La ședința publică din 27 aprilie 1889 și la cea din 21 februarie 1900 s-au cântat, de asemenea, melodii ale lui Ciprian Porumbescu⁵³. Lucrarea „Ceva despre datinile și modul de serbare al nunții țărănești la poporul român” a fost citită de un elev la ședința din 28 martie 1886⁵⁴, iar în ședința din 9 martie 1891 elevul Victor Onișor a citit colecția sa de poezii populare⁵⁵. Tot Victor Onișor a citit lucrarea „Până la Brașov” în care și-a expus impresii de călătorie la ședința din 22 februarie 1891⁵⁶.

Alte lucrări aveau ca subiect învățământul și știința. În cadrul ședinței din 16 martie 1878 s-a citit lucrarea „Despre știință în general și necesitatea ei la poporul român”, iar la ședința din 13 aprilie teza „Lipsa instituțiilor de învățământ”⁵⁷. Temele politice erau mai puțin dezbătute, dar un lipseau totuși. La ședința din 27 ianuarie 1884, s-a citit lucrarea „Cauzele decăderii românilor dincoace de Carpați”, iar la cea din 7 noiembrie 1885 teza „Războiul privit de pe partea sa folositoare și stricătorească”⁵⁸. Teatrul constituia un alt obiect de preocupare al societății. În 1887, s-au jucat piesele „Rămășagul” și „Nobila cerșetoare” de Vasile Alecsandri⁵⁹. La ședința din 21 februarie 1900 s-a organizat o scenetă tot de Vasile Alecsandri⁶⁰.

În cadrul societății, un loc important îl ocupa lectura cărților și ziarelor. Societatea dispunea în 1872 de numai 44 cărți și 14 ziare (din care 12 au fost obținute prin donație)⁶¹. Bazele bibliotecii au fost puse abia în 1873⁶². Dar nu trebuie să ne imaginăm că aceasta era una foarte mare. Bunăoară, în anul școlar 1895/1896 mobilierul bibliotecii era format din 5 dulapuri (din care 4 mari și 1 mic), 1 masă cu pupitru și 4 scaune⁶³.

Circulația cărților în anul școlar 1882/1883 a atins cifra de 1.200 volume⁶⁴. Prin donații și cumpărări numărul cărților a crescut. În 1904, biblioteca avea 2.011 titluri și 2.389 volume. Biblioteca era împărțită în 4 secții, fiecare pentru 2 clase⁶⁵. În 1885, societatea a hotărât să procure cărțile clasice române, *Poveștile Peleșului* de Carmen Sylva (pseudonimul reginei Elisabeta a României), nuvelele lui Ioan Slavici, poeziile lui Mihai Eminescu și *Istoria literaturii române* de Aron Densușianu, în câte 2-3 exemplare. Se dorea și procurarea a 2-3 manuale pentru fiecare disciplină, precum și a dicționarelor⁶⁶. În anul 1911, societatea a cumpărat, de la librăria „M. Onișor”, operele lui

⁴⁷ *Anuarul Liceului grăniceresc „George Coșbuc” din Năsăud. Anul școlar 1925/1926*. Bistrița, p. 36, 58-59, și Traian Pavelea, *Societăți culturale năsăudene*, Bistrița, 2005, p. 38.

⁴⁸ D.J.B.-N.A.N., fond *Virtus Romana Rediviva*, reg. 1/1880-1891, p. 13.

⁴⁹ *Ibidem*, pp. 173 și 175, 176-177 și 184-185.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 31.

⁵¹ *Ibidem*, p. 97.

⁵² *Ibidem*, p. 120.

⁵³ *Ibidem*, p. 164 și dos. 32, f. 116.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 99.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 214.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 212.

⁵⁷ *Idem*, dos. 7/1878, f. 5 și 7.

⁵⁸ *Idem*, reg. 1/1880-1891, pp. 76-77 și 89.

⁵⁹ D.J.B.-N.A.N., fond *Liceul „George Coșbuc” Năsăud*, dos. 19/1887, f. 7.

⁶⁰ D.J.B.-N.A.N., fond *Virtus Romana Rediviva*, dos. 32, f. 116.

⁶¹ *Ibidem*, f. 67.

⁶² *Ibidem*, f. 116.

⁶³ D.J.B.-N.A.N., fond *Liceul „George Coșbuc” Năsăud*, dos. 20/1895, ff. 1-2.

⁶⁴ D.J.B.-N.A.N., fond *Virtus Romana Rediviva*, dos. 32, f. 19.

⁶⁵ D.J.B.-N.A.N., fond *Liceul „George Coșbuc” Năsăud*, dos. 18/1904, f. 6.

⁶⁶ *Idem*, dos. 17/1885, f. 15.

Ion Creangă, Ion Luca Caragiale, Mihai Eminescu, Octavian Goga, Alexandru Vlahuță, Costache Negruzzi, Vasile Alecsandri, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Dimitrie Bolintineanu, George Coșbuc, Mihail Sadoveanu și Alecu Russo⁶⁷.

Membrii societății s-au preocupat să obțină ziare românești, în special literare, prin donație sau abonament. Ziarele citite în 1871 în cadrul societății erau: *Familia*, *Convorbiri literare*, *Transilvania*, *Amvonul*, *Federațiunea*, *Albina*, *Patria*, *Gazeta Transilvaniei*, *Speranța*, *Gura Satului*, *Priculiciul*, *Românul*, *Poporul*, *Armonia și Semănătorul*⁶⁸. În cursul anului școlar 1872/1873, s-a hotărât obținerea ziarelor *Familia*, *Transilvania*, *Federațiunea*, *Albina*, *Gazeta Transilvaniei*, *Gura Satului*, *Românul*, *Poporul* și *Semănătorul*⁶⁹. Cu ocazia ședinței din 27 ianuarie 1878 s-a hotărât să se procure *Observatorul* și *Convorbiri literare*⁷⁰. În ședința din 6 februarie 1878 s-a hotărât să se procure *România literară*⁷¹. Membrii societății au hotărât, la ședința din 31 decembrie 1881, să se procure, pe seama societății, ziarele *Familia*, *Convorbiri literare*, *Lira Română* și *Calicul*⁷².

Pe baza Regulamentul organic al societății de lectură a elevilor, aprobat de către Ministerul de Culte și Instrucție Publică în 1895, s-a înființat un fond numit: „Fondul bibliotecii și al societății de lectură a școlarilor gimnaziali”. În anul 1903, s-a adoptat Regulamentul pentru administrarea fondului bibliotecii și societății școlarilor de la gimnaziul din Năsăud. Scopul fondului era de a dota biblioteca cu cărți care promovează și completează instrucția școlară, cu reviste corespunzătoare, cu mobilier, manuale de școală și rechizite de scris care urmau să fie date elevilor săraci dar merituosi. Din acest fond erau premiați membrii societății care s-au distins printr-o activitate literară intensă sau declamări. Taxa anuală care trebuia plătită de fiecare elev gimnazial cu ocazia înscrierii era de 2 coroane. Sursele de venit ale fondului erau constituite din taxele anuale ale membrilor, dobânzile după capitalul fondului, venitul obținut cu ocazia desfășurării seraterelor literare, donațiile și amenzile. Fondul era administrat de către directorul gimnaziului, care încasa veniturile, ținea evidența acestora și a cheltuielilor și pregătea proiectul de buget⁷³. Regulamentul a fost aprobat de către Ministerul de Culte și Instrucție Publică în anul 1904⁷⁴. Mult mai târziu, în anul 1914, s-a întocmit Instrumentul fundațional al Fondului bibliotecii și al Societății de lectură al elevilor de la Gimnaziul superior fundațional din Năsăud⁷⁵.

În 1881, s-a hotărât organizarea unui concurs având ca teme diverse domenii ale științei și culturii. La acesta luau parte membrii societății cu lucrări, dintre care cele mai bune urmau să fie premiate. Domeniile alese erau: limbi clasice, limbi moderne, istorie-geografie și științe naturale. Tema propusă pentru științele naturale era: „Apa considerată ca și corp natural și ca vehicul de cultură”. Tratarea acestui subiect presupunea redarea definiției generale a apei, discutarea despre aceasta ca element geologic, mineral, fizico-meteorologic și igienic. Trebuia să se mai aibă în vedere influența apei asupra comerțului și culturii din toate punctele de vedere. La grupa istorico-geografică, s-au preferat luptele de independență ale elvețienilor. Concurenții trebuiau să expună situația elvețienilor, raporturile acestora cu statul și, în cele din urmă, luptele propriu-zise și rezultatul lor. În ceea ce privește limbile moderne se cerea alcătuirea unei nuvele istorice care să îl aibă ca personaj principal pe eroul martir Tânase Todoran din Bichigiu. La grupa limbilor clasice s-a solicitat alcătuirea unei versiuni în limba latină a unei părți din opera „Eneida” de Virgiliu. Lucrările trebuiau realizate în intervalul 6 martie - 1 mai 1881⁷⁶.

În 1882, a fost organizat un nou concurs. Printre temele propuse se aflau și cele referitoare la personalitățile românești locale. Astfel, subiectul lucrărilor era: „Ioan Marian, viața și faptele lui ca vicar greco-catolic al Rodnei și ca director la Școala normală (primară superioară) greco-catolică din Năsăud, precum și însemnătatea acestora”. La ședința din 12 martie 1882, s-a propus ca temă de concurs „Starea bisericii românești din Transilvania sub principii calvini”⁷⁷. În 1883, subiectul de concurs la limba română se referea la viața și faptele lui Vasile Nașcu, la grupa limbilor clasice la

⁶⁷ Idem, dos. 17/1911, f. 27.

⁶⁸ Idem, dos. 17/1871, f. 1.

⁶⁹ D.J.B.-N.A.N., fond *Virtus Romana Rediviva*, dos. 32, f. 7.

⁷⁰ Idem, dos. 7/1878, f. 2.

⁷¹ *Ibidem*, f. 4.

⁷² Idem, reg. 1/1880-1891, p. 32.

⁷³ D.J.B.-N.A.N., fond *Liceul „George Coșbuc” Năsăud*, dos. 16/1903, ff. 1-4.

⁷⁴ Idem, dos. 19/1914, f. 1.

⁷⁵ *Ibidem*, ff. 1-2.

⁷⁶ Idem, dos. 7/1881, f. 25 și dos. 18, ff. 1-3.

⁷⁷ D.J.B.-N.A.N., fond *Virtus Romana Rediviva*, reg. 1/1880-1891, p. 36.

versiunea „De rerum natura” de Cicero, la istorie la răscoala tărânilor din 1437, iar subiectul de la grupa religiei și filosofiei se referea la stabilirea congruenței dintre conținutul conștiinței și limbă, dovedite pe baza psihologiei, în legătură cu raportul dintre logică și gramatică⁷⁸. La ședința din 29 decembrie 1883, la obiectul religie s-a stabilit ca tema de concurs să se refere la unirea românilor cu biserica Romei⁷⁹. Doi ani mai târziu, membrii societății hotărâu, în ședința din 24 decembrie 1885, ca să propună ca temă pentru concurs alcătuirea schiței biografice și literare a lui Andrei Mureșanu⁸⁰. Cele mai bune lucrări erau premiate în 1888 cu 4 sau 6 florini⁸¹.

În anul școlar 1890/1891, societatea a ținut 13 ședințe, din care 1 de constituire, 1 oficială și 11 literare. În decursul ședințelor literare s-au citit 10 opere proprii, 6 traduceri din lucrări străine, 16 critici ale operele proprii și 2 declamări⁸². În anul școlar 1895/1896, societatea număra 56 membri ordinari din clasele VII-VIII. În cursul anului s-a ținut 1 ședință de constituire, 9 ședințe literare, 1 administrativă și 1 de încheiere. În cadrul acestora s-au citit 4 opere proprii, 5 traduceri din lucrări maghiare și 3 din germană, precum și 6 critici ale lucrărilor proprii. În cadrul ședințelor s-au făcut 11 declamări. În afară de acestea s-a ținut o ședință publică unde s-au citit 2 disertații, s-au făcut 2 declamări și s-au cântat 3 cântece⁸³.

Bunurile societății

La începutul anului școlar 1871/1872, societatea nu dispunea decât de 47 florini și 60 creițari, iar până în luna mai 1872, a mai strâns 56 florini și 22 creițari. Bani adunați erau folosiți pentru procurarea unor cărți și ziare. În cursul anului școlar 1871/1872, s-au cheltuit 42 florini și 47 creițari pentru cumpărarea unor cărți, abonamente la unele ziare și procurarea unor rechizite pentru societate⁸⁴. În anul 1881, societatea dispunea de 757 florini și 25 creițari, bani care erau depuși la Banca „Aurora” din Năsăud⁸⁵. La sfârșitul anului 1913, societatea avea 12.913 coroane și 93 fileri⁸⁶. Această importantă sumă nu putea proveni decât din partea Fondurilor școlare grănicerești. Este greu de crezut că atâția bani s-au putut aduna numai din cotizațiile mărunte ale membrilor și din donații⁸⁷.

La sfârșitul secolului al XIX - lea și începutul secolului al XX - lea, fenomenul asociaționist a jucat un rol important în societatea românească. În această perioadă, nivelul economic al românilor fiind mai ridicat, lectura cărților devenise un lucru obișnuit, ușurat și de întemeierea unor biblioteci. Evident, asociațiile din România Veche constituiseră un model pentru românii transilvăneni, care primeau de acolo reviste și gazete gratuit.

LA SOCIÉTÉ DE LECTURE DES ÉLÈVES „VIRTUS ROMANA REDIVIVA” DANS LA PÉRIODE DE DUALISME AUSTRO-HONGROIS

(Résumé)

En l'absence d'autres modalités d'organisation, l'associationnisme a constitué un facteur d'institutionnalisation dans tous les domaines d'activité du XIXe siècle. Il a permis l'affirmation de l'identité nationale et son ascension du point de vue qualitatif. L'idée du siècle des lumières sur l'institutionnalisation de la culture dans une expression roumaine ne s'est pas accomplie. D'un autre côté, l'idée culturelle de « nation » n'avait rien à voir avec la nation politique. Le filon des lumières était entré dans la doctrine du romantisme roumain, qui avait en vue l'ascension culturelle de la nation par l'intermédiaire de la « lumière », par la propagation de la culture.

A la fin du XIXe et début du XXe siècle, le phénomène associationniste a joué un rôle important dans la société roumaine. Dans cette période, lorsque le niveau économique des Roumains était plus élevé, la lecture des livres était devenue une chose habituelle, facilitée aussi par la fondation de bibliothèques. Évidemment, les associations de l'Ancienne Roumanie avaient représenté un modèle pour les Roumains de Transylvanie, qui en recevaient gratuitement des revues et des gazettes.

⁷⁸ D.J.B.-N.A.N., fond *Liceul „George Coșbuc” Năsăud*, dos. 14/1882-1883, f. 6 și ds. 15/1883, f. 1.

⁷⁹ D.J.B.-N.A.N., fond *Virtus Romana Rediviva*, reg. I/1880-1891, p. 74.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 95.

⁸¹ D.J.B.-N.A.N., fond *Liceul „George Coșbuc” Năsăud*, dos. 20/1888, f. 10.

⁸² *Idem*, dos. 23/1890-1891, f. 1.

⁸³ *Idem*, dos. 20/1895, ff. 1-2.

⁸⁴ *Idem*, dos. 20/1871, f. 2.

⁸⁵ D.J.B.-N.A.N., fond *Virtus Romana Rediviva*, dos. 32, f. 106.

⁸⁶ D.J.B.-N.A.N., fond *Liceul „George Coșbuc” Năsăud*, dos. 19/1914, f. 1-2.

⁸⁷ *Idem*, dos. 14/1882-1883, f. 8.

Dan PRODAN

ETAPELE BIBLIOGRAFIEI BINOMIALE ALEXANDRU IOAN CUZA – UNIREA DIN 1859 (II)*

Am identificat cinci etape istoriografice ale bibliografiei Al. I. Cuza – Unirea din 1859 și urmările ei, explicând categoriile de „reper” utilizate și prezentând deja primele trei segmente temporale: 1856-1903; 1903-1928; 1928-1948¹. Prezint în această contribuție ultimele două etape: 1948-1989; 1990-2009, pentru care rămân valabile și operabile considerațiile metodologice generale formulate pentru partea I².

O imagine de ansamblu, cu variate nuanțe particulare, cu aspecte pozitive dar și cu destule elemente negative, a evoluției istoriografiei românești în perioada *sistemului politic socialist (1948-1989)* au conturat deja Alexandru Zub³, Pompiliu Teodor⁴, Florin Constantiniu⁵, Dennis Deletant⁶, Keith Hitchins⁷, Paul Michelson⁸, Manfred Stoy⁹, Lucian Boia¹⁰, Șerban Papacostea¹¹, Ștefan Ștefănescu (coordonator)¹², Apostol Stan¹³, Dumitru Șandru¹⁴, Andi Mihalache¹⁵, Victor Cojocariu¹⁶.

*Partea I a fost publicată în AMS, VII-VIII, 2008-2009, Botoșani, pp. 157-167.

¹ Dan Prodan, „Etapile bibliografiei binomiale Alexandru Ioan Cuza – Unirea din 1859 (I)”, în AMS, VII-VIII, 2008-2009, Botoșani, pp. 157-167.

² *Ibidem*, p. 157. Pentru etapa 1948-1989 vezi *Bibliografia Istorică a României*, vol. I (1944-1969), 1970, pp. 175-181; vol. IV (1969-1974), 1975, pp. 207-208, 238-240; vol. V (1974-1979), 1980, pp. 177, 203-205; vol. VI (1979-1984), 1985, pp. 207, 242-246; vol. VII (1984-1989), 1990, pp. 50-51, 248-252; București, Edit. Academiei; pentru etapa 1990-2009, vezi *idem*, vol. VIII (1989-1994), 1996, pp. 21, 50, 52, 178-181, vol. IX (1994-1999), 2000, pp. 6-7, 49-50, 53-55, 271-274; vol. X (1999-2004), 2005, pp. 8-9, 69-70, 427-431; vol. XI (2004-2006), 2007, pp. 8-9, 62-63, 146-148; vol. XII/1-2 (2007-2008), 2009-2010, pp. 3-4, 49-50, 233-237, București-Cluj Napoca, Edit. Academiei Române; pentru întreaga temă, vezi Virginia Isac, *Contribuții la o bibliografie Alexandru Ioan Cuza*, consultant Dumitru Ivănescu, Edit. Junimea, Iași, 2005, 158 p.

³ Al. Zub, *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Edit. Institutului European, Iași, 2000; *idem*, „Istoriografia română între comandă totalitară și imperialism științific”, în *Totalitarism: ideologie și realitate socială în România și R.D.G.*, Iași, 2006, pp. 151-162.

⁴ P. Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești*, Edit. Dacia, Cluj, 1970; *idem*, *Introducere în istoria istoriografiei din România*, Edit. Accent, Cluj-Napoca, 2002.

⁵ Fl. Constantiniu, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu*, Edit. Enciclopedică, București, 2007, 520 p.

⁶ D. Deletant, „Rewriting the Past: Trends in Contemporary Romanian Historiography”, în *Ethnic and Racial Studies*, 14, 1991, nr. 1, pp. 68-86.

⁷ K. Hitchins, „Historiography of the Countries of Eastern Europe: Rumania”, în *The American Historical Review*, 4, 1992, pp. 1064-1083; *idem*, *Mit și realitate în istoriografia românească*, traducere de Sorana Georgescu-Gorjan, Edit. Enciclopedică, București, 1997.

⁸ P. Michelson, „Themes in Modern and Contemporary Romanian Historiography”, în S.T.J. Karschbaum (editor), *East European History*, Columbus, 1988, pp. 27-80.

⁹ M. Stoy, „Politik und Geschichtswissenschaft in Rumänien”, 1965-1980, în *Südost-Forschungen*, XI, 1982, pp. 219-259.

¹⁰ L. Boia, *Evoluția istoriografiei românești*, Edit. Universității din București, 1976; *idem*, „Evoluția științei istorice românești”, în *RdI*, XXXIV, nr. 7/1981, București, pp. 1233-1250; *idem*, *Istorie și mit în conștiința românească*, Edit. Humanitas, 1997; *idem*, *Historia științifică a comunismului*, Edit. Humanitas, București, 2005, 234 p.

¹¹ Ș. Papacostea, „Clio în captivitate: istoriografia română în perioada comunistă”, în *RI*, IX, s. n. nr. 5-6/1998, București, pp. 241-261.

¹² Șt. Ștefănescu (coord.), *Evoluția istoriografiei românești*, ESE, București, 1978.

¹³ A. Stan, „Comunismul național și istoriografia. Mit ideologic și adevăr istoric”, în *RI*, IX, s. n., nr. 5-6/1998, pp. 283-291.

¹⁴ D. Șandru, „Istoriografia problemei agrare în România (perioada comunistă)”, în K.W. Treptow (editor), *Romanian Studies at the Turn of the Century*, C.R.S., Iași, 2000, pp. 109-122.

¹⁵ A. Mihalache, *Istorie și practici discursive în România „democrat-populară” [1948-1965]*, Edit. Albatros, București, 2003; *idem*, „Mit, memorie, simbol în istoriografia stalinistă. Sugestii metodologice”, în *Totalitarism: ideologie și realitate socială în România și R.D.G.*, Iași, 2006, pp. 163-173.

¹⁶ V. Cojocariu, „Modelarea ideologică a istoriografiei – baze instituționale și metodologice”, în *Analele Sighet*, 6, Anul 1948 – instituționalizarea comunismului, 1998, pp. 571-574.

Florin Müller¹⁷, Andrei Căpușan¹⁸, Gabriel Moisa¹⁹, Ion Zainea²⁰, Mihai-Ștefan Ceașu²¹, Ioan Scurtu²².

Perioada *post-decembristă* a istoriografiei românești, deși mult apropiată temporal de borna 2010, fără obligatoriul răgaz pentru decelări și decantări obiective în procesul introspecției tematicе, a fost totuși analizată, deocamdată secvențial, în așteptarea necesarei sinteze științifice, de către Al. Zub²³, Vladimir Tismăneanu²⁴, Stephane Courtois²⁵, Anton Moraru²⁶, Harold Happner²⁷, Ovidiu Pecican²⁸, Ion Țurcanu²⁹, Florin Abraham³⁰, Bogdan Murgescu³¹, Nicolae Edroiu³², Victor Neumann³³, Simona Preda³⁴, Dan Berindei³⁵, Mircea Măciu³⁶, Al. Fl. Platon³⁷, Gabriel Moisa³⁸, V. Dobrescu – L. Ghiura³⁹, Silviu Moldovan⁴⁰, Barbu Ștefănescu⁴¹.

Pentru fiecare etapă istoriografică în parte, autorii enumerați anterior au prezentat: condițiile generale și particulare, obiective și subiective ale manifestărilor scrisului istoric românesc; influența politicului până în 1990 și lentă, dar ireversibilă, depolitizare a istoriografiei naționale începând cu

¹⁷ Fl. Müller, "Politică, ideologie și istoriografie în România anilor '50-60", în C. Bușe, E. Cazan (editori), *Istorie și societate. Culegere de istorie modernă și contemporană*, Edit. Universității din București, 1999, pp. 100-124; idem, "Știința istorică și marxismul: repere teoretice, formulări istoriografice" în *Istoria și teoria relațiilor internaționale. Studii*, Iași, 2000, pp. 103-115.

¹⁸ A. Căpușan, "Sovietizarea istoriografiei românești. 1944-1960", în *Lumea Magazin*, VI, nr. 2(58) – februarie 1998, București, pp. 52-55.

¹⁹ G. Moisa, "Direcții de cercetare ale istoricilor formați la școala "Analelor" în deceniile șapte-opt ale secolului XX", în *RBI*, I, 2003, nr. 1, Oradea, pp. 49-56; idem, "Despre manipularea istoriografiei în comunism", în *Studii de istoriografie românească*, Cluj-Napoca, 2008, pp. 95-158; idem, "History and politics in Romania under Ceaușescu system. Some considerations about Transylvania historiography", în *AUOIA*, 16, 2006, Oradea, pp. 205-214; idem, "Considerații asupra istoriografiei românești în perioada 1945-1965", în vol. *Adevărul omenește posibil*, Oradea, 2001, pp. 607-627.

²⁰ I. Zainea, "Probleme de oportunitate politică" semnalate de cenzură în scrisul istoric din anii '60", în *RIC*, 2, 2008, nr. 3, Oradea, pp. 109-118.

²¹ M. Șt. Ceașu, "Miturile istorice în ideologia comunistă a «Epocii Ceaușescu»", în *Totalitarism: ideologie și realitate socială în România R.D.G.*, Iași, 2006, pp. 203-212.

²² I. Scurtu, "Evoluția istoriografiei românești în a doua jumătate a secolului XX. Problematika istoriei contemporane", în *AUSH*, 2, 1999, București, pp. 39-53.

²³ Al. Zub, "Continuitate și înnoire în discursul istoric", în *România în Europa medievală (Între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei*, Brăila, 2008, pp. 53-62; idem, "Discursul istoric actual între critică și (re)construcție", în *AUIJH*, 3, 2004, Galați, pp. 211-221; idem, "Început de secol și de mileniu în istoriografie", în *AHXI*, XXXVIII, 2001, Iași, pp. 1-6; idem, *Clio sub semnul interogației. Idee, sugestii, figuri*, Edit. Polirom, Iași, 2006, 264 p.

²⁴ V. Tismăneanu, *Mizeria utopiei. Criza ideologiei marxiste în Europa Răsăriteană*, Edit. Polirom, Iași, 1997, 184 p.; idem, "Mituri politice în epoca globalizării", în *Secolul XXI*, 2001, nr. 7-9, București, pp. 94-100.

²⁵ St. Courtois, "La ce folosește istoria în postcomunism?", în *Memoria*, 2003, nr. 43-45, București, pp. 15-22.

²⁶ A. Moraru, *Știința istorică în contextul intereselor politice*, Edit. Pontos, Chișinău, 2003, 196 p.

²⁷ H. Happner, "Bilanz und Perspektiven der Historiographie: Das Beispiel Südosteuropa", în *TR*, 10, 2001, nr. 4, Cluj, pp. 134-143; idem, "Zur Neukonzeption der rumänischen Historiographie", în *HY*, 4, 2007, Bucharest, pp. 5-14.

²⁸ O. Pecican, "Provocări și inovație în istoriografia ardeleană postcomunistă", în vol. *Cum scriem istoria?*, Alba-Iulia, 2003, pp. 21-33; idem, "Post-communist historiography in Romania and its methodological dimension", în *Symposia*, Cluj, 2003, pp. 239-251; idem, "Istoriografia transilvană după 1989: contacte formative", în *AHXI*, t. XLII, 2005, Iași, pp. 645-666; idem, *Ce istorie scriem?*, București, 2006, 250 p.; idem, *Paarta leilor. Istoriografia tânără din Transilvania (1990-2005)*, Edit. Grinta, Cluj-Napoca, 2005, 245 p.

²⁹ I. Țurcanu, *Istoria: cercetare, receptare, interpretare*, Edit. Junimea, Iași, 2006, 403 p.

³⁰ Fl. Abraham, "Influența anticomunismului asupra istoriografiei românești recente", în *AT*, 16, 2008, nr. 60-61, București, pp. 123-144.

³¹ B. Murgescu, *A fi istoric în anul 2000*, Edit. All Educational, București, 2000, 133 p.; idem, "The Romanian Historiography in the 1990's", în *RJSP*, 3, 2003, nr. 1, Bucharest, pp. 30-59.

³² N. Edroiu, "Istoriografia română în anii 2004-2006 (direcțiile de cercetare și principalele rezultate)", în vol. *Solidaritatea mișcărilor naționale în Europa Centrală și de Sud-Est (1895-2006)*, Cluj-Napoca, 2008, pp. 175-184.

³³ V. Neumann, "Istoria conceptuală și deconstrucția limbajelor social-politice. O contribuție la înnoirea metodologică a istoriografiei române", în *ARMSȘI*, 32, 2007, București, pp. 179-189.

³⁴ S. Preda, "Romanențe ale discursului naționalist de tip comunist în istoriografia românească postdecembristă (1990-2005)", în *Argesiv*, 16, 2007, Pitești, pp. 449-455.

³⁵ D. Berindei, "Sturea istoriografiei române", în *ARMSȘI*, 29-30, 2004-2005, București, pp. 17-26.

³⁶ M. Măciu, *Cultura și istoriografia română sub semnul axiologiei*, Edit. Enciclopedică, București, 2004, 416 p.

³⁷ A. Fl. Platon, "Istoriografia română recentă. Câteva tendințe", în *Familia*, 42, 2006, nr. 1, Oradea, pp. 57-61.

³⁸ G. Moisa, "Direcții și tendințe în istoriografia românească 1989-2006", Edit. Universității din Oradea, 2007, 217 p.; idem, "Reașezări instituționale în istoriografia românească postdecembristă", în *Studii de istoriografie românească*, Cluj-Napoca, 2008, pp. 193-206.

³⁹ V. Dobrescu – L. Ghiura, "Istoriografia română de după 1989 cu privire la regimul comunist din România – puncte de vedere", în *SUCH*, I, 2004, Sibiu, pp. 293-301.

⁴⁰ S. Moldovan, "Istoriografia contemporană sub impactul noilor surse primare", în *RI*, 17, 2006, nr. 1-4, București, pp. 27-36.

⁴¹ B. Ștefănescu, "Istoriografia română actuală – câteva accente", în *Familia*, 42, 2006, nr. 1, Oradea, pp. 50-56.

1990; curente de gândire istorico-filosofice; direcții și teme de cercetare istorică; activitatea didactico-științifică în facultăți și institute de cercetări istorice și/sau socio-umane; producția istoriografică, cu acumulări cantitative și finalizări calitative; sinteze, cărți și periodice de istorie; activități și colaborări științifice internaționale; școli istorice, magistri, discipoli, solidarități și/sau animozități profesionale; aniversări istorice (evenimente, personalități) și volume omagiale etc.

În consecință, nu voi mai insista asupra caracteristicilor amintite anterior atunci când voi enumera contribuțiile tematiche specifice titlului prezentului articol. Unele caracteristici se regăsesc, explicit sau implicit, în producțiile istoriografice tematiche ale etapelor 1948-1989 și 1990-2009. Datorită numărului foarte mare a contribuțiilor istoriografice specifice, le-am distribuit temelor și subtemelor de cercetare respective. De asemenea, le-am ordonat alfabetic după autori, editori, coordonatori etc., dar nu le-am mai comentat critic, datorită lipsei spațiului tipografic necesar. Această modalitate de prezentare permite o rapidă și eficientă consultare a bibliografiei tematiche selective de către orice persoană interesată de *Al. I. Cuza* și de *Unirea din 1859*, fie istoric specialist modernist, fie elev, student, profesor sau simplu cititor de istoriografie.

Am distribuit contribuțiile specifice fiecărei etape istoriografice următoarelor teme de cercetare: *izvoare istorice; sinteze cu tematică diversă; evoluții politice; politică externă și relații diplomatice; aspecte militare; personalități* implicate în Unirea din 1859 și în domnia lui Al. I. Cuza; *evoluții economice; relații, manifestări și reglementări sociale; aspecte culturale, ideologice, educaționale, istoriografice*. Fiecare din aceste teme de cercetare are, la rândul ei, subteme specifice, punctuale. În consecință, unele contribuții istoriografice tratează două-trei teme/subteme de cercetare istorică, încadrate în sfera titlului prezentului articol. Pentru a evita repetările, o astfel de contribuție poli-tematică va fi menționată la o singură temă/subtemă de cercetare istorică, fără a fi suspectat de omisiune.

4. Etapa 1948-1989

A. Izvoare istorice

1. Izvoare istorice documentare – memorii diplomatice

- *Alexandru Ioan Cuza – acte și scrisori (decembrie 1819 - 24 ianuarie 1859)*, ediție alcătuită de Dumitru Ivănescu și Virginia Isac, Edit. Junimea, Iași, 1973, XLVII + 460 p. + fig. + facs.;
- Apostol Cornelia, „*Noi mărturii documentare privind Epoca Unirii (1859)*”, în *MN*, 1, 1974, București, pp. 267-270;
- Berindei Dan – Vlasin Ioan, „*Documente privind politica externă a Principatelor în anii Unirii (1859-1861)*”, în *SRdI*, 12, 1959, nr. 1, București, pp. 275-304;
- Bodea Cornelia, „*Actul original al alegerii lui Alexandru I. Cuza, domn al «Principatelor Unite»*”, în *SRdI*, 12, 1959, nr. 1, București, pp. 263-274;
- Boncu Constantin – Apostol Mihai, „*Documente privitoare la răscoala patentarilor din Ploiești (1860)*”, în *RA*, 3, 1960, nr. 2, București, pp. 134-144;
- Bucur T., „*Al. I. Cuza și momentul Unirii Principatelor în documente diplomatice*”, în *Manuscriptum*, 15, 1984, nr. 1, București, pp. 44-58;
- Bucur Teodor, „*Un nou document privind înțelegerea de la Osborne (1857)*”, în *RA*, 66, 1989, nr. 1, București, pp. 32-34;
- Buonincontro Pasquale, *L'unione dei Principati Danubiani nei documenti diplomatici napoletani (1856-1859)*. Neapole, 1972;
- Călușer Iudita, „*Un document inedit despre ecoul Unirii de la 1859 în Bihor*”, în *Crisia*, 11, 1981, Oradea, pp. 241-251;
- *Comisia Europeană a Dunării, 1856-1949*, inventar arhivistic întocmit de Cezar Bejan, Alexandru Duță, Stelian Iordache, Viorica Solomon, DGAS, București, 1987 (documente pentru perioada 1856-1866);
- Corivan Nicolae, „*Două documente inedite din Arhivele Ministerului de Externe de la Paris din Epoca Unirii (1859)*”, în *RA*, 1958, nr. 2, București, pp. 177-187;
- Corivan Nicolae, „*Informații din rapoartele diplomatice străne referitoare la alegerea lui Cuza în Țara Românească*”, în *SCȘII*, 9, 1958, fasc. 1-2, Iași pp. 47-57;

- Croitoru Mihai, „Documente inedite privind lupta pentru unirea Țărilor Române la 1859”, în *Mehedinți – istorie și cultură*, vol. II, Drobeta-Turnu Severin, 1980, pp. 151-155;
- Croitoru Mihai, „*„Hora Unirii” – variantă inedită (documente)*», în *CI*, 9-10, 1978-1979, Iași, pp. 629-633;
- Deac Augustin, „Documente ale mișcării muncitorești privind Unirea Principatelor și desăvârșirea unității naționale a României (1859-1918)”, în *AdI*, 12, 1966, nr. 1, București, pp. 110-122;
- *Documente ale Unirii (1600-1918)*, coordonator C. Căzănișteanu, Edit. Militară, București, 1984 (referitoare la perioada 1856-1866);
- *Documente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza, vol. I (1859-1861)*, volum întocmit de Dan Berindei, Elisabeta Oprescu, Valeriu Stan, Edit. Acad. RSR, București, 1989, 347 p.;
- *Documente privind începuturile mișcării muncitorești și socialiste din România (1821-1878)*, responsabili: Ion Popescu-Puțuri, Augustin Deac, Edit. Politică, București 1871, 989 p. (perioada 1856-1866);
- *Documente privind Unirea Principatelor*, redactor responsabil Andrei Oțetea, vol. I: *Documente interne, 1854-1857*, responsabilul vol. Dan Berindei, 1961, 778 p.; vol. II: *Rapoartele consulului Austriei din Iași, 1856-1859*, resp. vol. D. Berindei, 1959, 549 p.; vol. III: *Corespondența politică, 1855-1859*, resp. vol. Cornelia Bodea, 1963, 699 p., Edit. Acad. RPR, București;
- *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. VI, *Corepondență diplomatică franceză (1856-1859)*, culegerea documentelor, introducere, regeste, note, indice de Gr. Chiriță, V. Costake, Em. Poștăriță, DGAS, București, 1980, XLVII + 596 p.;
- *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. VII, *Corespondență diplomatică engleză (1856-1859)*, culegerea documentelor, introducere, regeste, note și indice de Valentina Costake, Beatrice Marinescu, Valeriu Stan, DGAS, București, 1984, 1056 p.;
- *Documente privitoare la istoria economică a României*, vol. II: *Orase și târguri, 1776-1861, Moldova*, coord. vol. Gh. Ungureanu, 1960, București, IX + 553 p. + pl. + facs.;
- Dogaru Maria, „Documente de arhivă reflectând adeziunea maselor populare la Unire (1859)”, în *RA*, 66, 1989, nr. 1, București, pp. 26-32;
- Dudu Velicu, „Pentru consolidarea Unirii Principatelor Române – Pastorală Mitropolitului Nifon al Ungrovlahiei”, în *MO*, 18, 1966, nr.1-2, Craiova, pp. 136-138;
- Dumitru-Snagov Ion, *La Roumanie moderne dans les documents du Vatican*, vol. I, 1850-1866, Rome, 1982;
- Filimon Aurel, „Documente diplomatice belgiene despre Unirea Principatelor”, în *Rdl*, 27, 1974, nr. 1, București, pp. 85-95;
- Filimon Aurel, „Situția României în 1866. Mărturii din arhivele belgiene”, în vol. *Românii în istoria universală*, vol. III-1, Tipografia Universității Al. I. Cuza, Iași, 1988, pp. 609-636;
- *Focșanii și Unirea Moldovei cu Muntenia*, ediție de documente întocmită de G. Nămoșanu, Alexandru Temciuc, DGAS, București, 1988, 191 p.;
- *Foreign Sources on the Romanians*, Foreword: Ionel Gal, Virgil Căndea, Bucharest, GDSA, 1980, izvoare (referitoare la perioada 1856-1865);
- *Gândirea social-politică despre Unire (1859)*, București, 1966;
- Gheorghe Otilia – Ciobotea Dinică, „Noi mărturii referitoare la efervescența socială, culturală și politică din Craiova, între anii 1857-1866”, în *RMMM*, 4, 1984, București, pp. 76-81;
- Gonța Alexandru, „Firmanul pentru convocarea Divanurilor ad-hoc și problema Unirii Principatelor Române”, în *Studii Unirii Principatelor*, București, 1960, pp. 281-296;
- Huminiuc Maria, „Colaborarea dinire unioniștii moldoveni și munteni în lumina unor documente ale vremii aflate la Muzeul Unirii din Iași (1856-1857)”, în *CI*, 1, 1970, Iași, pp. 225-231;
- Huminiuc-Teclean Maria, „București și Iași în lupta pentru Unire (aspecte documentare)”, în *BMIM*, 9, 1972, București, pp. 225-231;
- Hurezeanu Damian, „Mărturii documentare engleze nepublicate despre Unirea Principatelor Române”, în *RA*, 12, 1969, nr. 2, București, pp. 239-256;

- Ionașcu Ion – Bărbulescu Petre – Gheorghe Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1868-1900)*. Culegere selectivă de tratate, acorduri, convenții și alte acte cu caracter internațional, Edit. Politică, București, 1971 (perioada 1856-1866);
- Ionașcu Ion, „Textul original al petiției deputaților clăcași din Adunarea ad-hoc a Moldovei în 1857”, în *RM*, 3, 1966, nr. 3, București, pp. 195-204 (+ fasc.);
- *Istoria României*, crestomație, vol. III, *Epoca modernă*, coordonatori: Florin Georgescu, Elena Pălănceanu, Muzeul Național de Istorie, București, 1981 (izvoarele istorice referitoare la perioada 1856-1866);
- Ivănescu Dumitru, „Date noi despre Alexandru Ioan Cuza înainte de domnie”, în *Danubius*, 6-7, 1972-1973, Galați, pp. 113-125, fig., facs.;
- Ivănescu Dumitru, „Diplomați străini despre Alexandru Ioan Cuza și Unirea Principatelor”, în vol. *Românii în istoria universală*, vol. III-1, Tipografia Universității A. I. Cuza, Iași, 1988, pp. 215-242;
- Maciu Vasile, „Un proiect din 1857 al lui Mihail Sturdza pentru organizarea Principatelor Române”, în *SRdI*, 19, 1966, nr. 1, București, pp. 59-91; în *RRH*, 5, 1966, nr. 2, pp. 235-256;
- Mavrodin Teodor, „O condică necunoscută a patentarilor piteșteni din iunie 1860”, în *RMMM*, 1977, nr. 2, București, pp. 62-63;
- Pascu Ștefan – Maior Liviu, *Culegere de texte pentru istoria României*, vol. I (sec. V î. Hr. - 1920), EDP, București, 1977 (perioada 1856-1866);
- Pălăceanu Elena, „Documente reflectând solidarizarea județului Mehedinți cu poziția domnitorului Al. I. Cuza de apărare a autonomiei țării”, în vol. *Mehedinți. Istorie și cultură*, Drobeta-Turnu Severin, 1978, pp. 225-228;
- Pătroi Ion, „La cumpăna a două epoci: 1849-1877. Studiu asupra vieții agrare din Oltenia”, Craiova, 1983;
- Pătroi Ion, „Un program unionist craiovean necunoscut”, în *AO*, 1, 1981, Craiova, pp. 111-121;
- Platon Gheorghe, „Din domnia lui Alexandru I. Cuza. Documente din arhivele belgiene”, în *AILAXI*, 9, 1972, Iași, pp. 495-504;
- Platon Gheorghe, „Documente privind ecoul luptei românilor pentru unitate națională” [1856 – provenind de la Legația Belgiei din Istanbul], în vol. *Ștefan Meteș la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, pp. 331-335;
- Platon Gheorghe, „Noi date privind ecoul și implicațiile luptei românilor pentru unitate națională” [1857-1858, documente din arhive belgiene], în *AȘUII*, 22, 1976, Iași, pp. 6-10;
- Ploșteanu Grigore, „Mărturii despre compromisul de la Osborne (1857)”, în *Vatra*, 17, 1987, nr. 5, Târgu Mureș, p. 1940;
- Ploșteanu Grigore, „Mărturii diplomatice bavareze despre atitudinea puterilor europene față de Unirea Principatelor”, în *Cercetări de științe sociale*, vol. III, Târgu Mureș, 1987, pp. 326-368;
- Ploșteanu Grigore, „Noi mărturii diplomatice privind Unirea Principatelor”, în *Vatra*, 10, 1980, nr. 2, Târgu Mureș, p. 107 D.
- Ploșteanu Grigore, „Unirea Principatelor: mărturii străine”, în *Vatra*, 19, 1989, nr. 1, Târgu Mureș, p. 214 A;
- Popescu Elena, „Documente referitoare la solidarizarea întregii țări cu poziția susținută de Al. I. Cuza în anul 1865”, în *SRdI*, 23, 1970, nr. 1, București, pp. 87-90;
- *Premise ale formării pieței economice unitare românești. Documente 1862-1914*, ediție întocmită de Iosif I. Adam, DGAS, București, 1983 (documentele referitoare la perioada 1862-1866);
- Racoviceanu Sanda, „Unirea Principatelor în documente diplomatice externe”, în *RA*, 56, 1979, nr. 1, București, pp. 7-9;
- Ripă-Buiucliu Dan – Vasilescu-Vapsali Nicolae, „Date noi cu privire la atitudinea unionistă a părcălabului Alexandru Ioan Cuza”, în *MN*, 3, 1976, București, pp. 403-405;
- *Românii la 1859. Unirea Principatelor Române în conștiința europeană*, coordonatori: Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Ionel Gal, Mircea Mușat, vol. I: *Documente externe (1848-*

1866); vol. II: *Texte străine (diplomați, istorici, publiciști)*, EȘE, București, 1984, XXXIV + 662 p.; VIII + 450 p.;

- Sabău Flaviu, „*Un act ministerial al lui Dimitrie Bolentineanu (1864)*”, în *M*, 2, 1971, nr. 3, București, pp. 188-189;
- Stan Valeriu, „*Două memorii din vremea luptei pentru unire (1859)*”, în *Aliaxi*, 24, 1987, vol. 1, Iași, pp. 385-397;
- Stan Valeriu, „*Preliminarii diplomatice ale Unirii Principatelor. Două memorii ale lui Stratford Canning, ambasadorul englez la Constantinopol*”, în *RdI*, 42, 1989, nr. 1, București, pp. 31-44;
- Stan Valeriu, „*Un proiect englez de organizare a Principatelor din timpul Conferinței de la Paris (1858)*”, în *RdI*, 40, 1987, nr. 1, București, pp. 75-83;
- Totu Maria – Nuțu Constantin, *Culegere de texte privind istoria modernă a României (1848-1878)*, Tipografia Universității din București, 1978 (pentru perioada 1856-1866);
- Ungureanu Gheorghe, „*Actele de stare civilă din Moldova sub regimul Regulamentului Organic (1832-1864)*”, în vol. *Din istoria statisticii românești*, București, 1969, pp. 233-247;
- Ungureanu Gheorghe, „*Actele de stare civilă sub regimul Codului Civil (1864-1944)*”, în vol. *Din istoria statisticii românești*, București, 1969, pp. 249-261;
- Ungureanu Gheorghe, „*Cancelaria instituțiilor din ținuturile Moldovei între anii 1832-1864*” [Evoluție, organizare și fonduri arhivistice create], în *Culegere de referate*, vol. II, DGAS, București, 1974, pp. 165-195;
- Ungureanu Gheorghe, „*Documente inedite privitoare la Unirea Principatelor aflate în Arhivele Ministerului de Externe din Bruxelles*”, în *SCB*, 11, 1969, București, pp. 123-127;
- Ungureanu Gheorghe, „*Semnarea unor documente diplomatice din perioada Unirii Principatelor*”, în *RA*, 1958, nr. 2, București, pp. 188-192;
- Vitcu Dumitru – Vitcu Mihai, „*Însemnări pe marginea unor documente din anii luptei pentru Unire (1856-1857)*”, în *Studii și comunicări – Vrancea*, 3, 1980, Focșani, pp. 185-197;
- Voicu Maria – Irimescu Sevasta, „*Un moment al aplicării legiurii agrare din anul 1864. Note pe marginea unui document de arhivă din anul 1865*”, în *Carpica*, 1972, Bacău, pp. 187-200;
- Voicu Maria, „*Alexandru Ioan Cuza la Ruginoasa, în perspectiva reconstituirii memoriale*”, în vol. *Mehedinți. Istoric și cultură*, Drobeta-Turnu Severin, 1978, pp. 81-85;

2. Izvoare istorice – corespondență

- Alecsandri Vasile, *Opere*, VIII, *Correspondență, 1834-1860*, ediție îngrijită, traduceri, note și indici de Marta Anineanu, Edit. Minerva, 1981; IX, *Correspondență, 1860-1870*, text ales și stabilit de G. C. Nicolaescu și Georgeta Rădulescu-Dulgheru, Edit. Minerva, București, 1982; (correspondență cu Al. I. Cuza);
- Anineanu Marta, „*Din activitatea diplomatică a lui Vasile Alecsandri. Correspondență inedită, 1859-1862*”, în *SMIMod*, 2, 1960, București, pp. 257-272;
- Anineanu Marta, „*Vasile Alecsandri: intervenții pentru aplanarea unui conflict diplomatic*”, în *M*, 5, 1974, nr. 4, București, pp. 51-55 (scrisorile lui I. Em. Florescu pentru aplanarea unui conflict diplomatic cu Franța - 1862);
- Anineanu Marta, *Catalogul corespondenței lui Vasile Alecsandri*, Edit. Acad. RPR, București, 1957, 620 p. (scrisori politice, 1856-1866);
- Balignot de Beyne Arthur, *Correspondență cu Alexandru Ioan Cuza și Costache Negri*, studiu introductiv, selectarea și traducerea textelor, note, comentarii și indice de Emil Boldan, Edit. Junimea, Iași, 1986, 403 p.;
- Chiriță Gheorghe, „*Pe marginea unei scrisori inedite din 1859 a lui M. Kogălniceanu*”, în *SRdI*, 21, 1968, nr. 3, București, pp. 533-538;
- Cuza Alexandru Ioan și Negri Costache, *Correspondență*, text ales și stabilit traducere, studiu introductiv și note de Emil Boldan, Edit. Monerva, București, 1980, XLVIII + 571 p. (correspondență oficială între 1859-1865);
- Delureanu Ștefan, „*Unirea Principatelor în context european*”, [scrisori, 1849-1861], în *Tomis*, 22, 1987, nr. 2, Constanța, p. 13; nr. 3, p. 13;

- *Documente privind Unirea Principatelor*, VI, *Corespondența diplomatică franceză (1856-1859)*, culegerea documentelor, introducere, regeste, note și indice de Grigore Chiriță, Valentina Costake, Emilia Poștăriță, DGAS, București, 1980, XLVII + 596 p.;
- *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, *Corespondență politică (1855-1859)*, studiu introductiv, rezumate, note, indice de Cornelia Bodea, Edit. Acad. RPR, București, 1963, XLVIII + 704 p.;
- *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. VII, *Corespondență diplomatică engleză, 1856-1859*, culegerea documentelor, introducere, regeste, note, indice de Valeria Costake, Beatrice Marinescu, Valeriu Stan, DGAS, București, 1984, 1056 p.;
- Florea C., „*Reflectarea muzeistică a relațiilor revoluționare dintre Al. I. Cuza și Giuseppe Garibaldi*”, în *CI*, I, 1970, Iași, pp. 43-50 (o scrisoare de G. Garibaldi către Al. I. Cuza în 1864);
- Gal Ionel, „*Informații documentare externe referitoare la ecoul internațional al Unirii Principatelor*”, în vol. *Unirea Principatelor și puterile europene*, Edit. Acad. RSR, București, 1984, pp. 165-186;
- Ghica Ion, *Opere*, vol. V-VI, *Corespondență*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note, comentarii, glosar, bibliografie și indici de Ion Roman, Edit. Minerva, București, 1988, 547 p. – 480 p. (corespondența I. Ghica – Al. I. Cuza);
- Ghica Ion, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, ediție îngrijită și repere istorico-literare de Ion Roman, ed. a II-a, Edit. Minerva, București, 1986, 463 p. (scrisori despre Unirea din 1859, personalitatea și domnia lui Al. I. Cuza);
- Isar Nicolae, „*Știri despre revoluționarii exilați de la 1848 și cauza unirii într-o corespondență inedită*”, în *RdI*, 41, 1988, nr. 4, București, pp. 437-443;
- Jelavich Barbara, „*Russia and the Double Election of Alexander I. Cuza, 1858-1859. The Letters of S. I. Popov to N. K. Giers*”, în *SOF*, XXIV, 1965, München, pp. 119-137;
- Jelavich Barbara, „*Russia, Great Powers and the Recognition of the Double Election of Alexander I. Cuza: the Letters of A. P. Lobanov-Rostowski to N. K. Giers*”, în *Rumanian Studies. An International Annual of the Humanities and Social Sciences*, edited by Keith Hitchins, I, 1970, Leyden, pp. 3-34;
- Kogălniceanu Mihail, *Scrisori*, texte îngrijite adnotate și prezentate de Augustin Z. N. Pop, Edit. pt. Literatură, 1967, pp. 4 – 160 (scrisori politice, 1856-1866);
- Liu Nicolae, *Catalogul corespondenței lui Ion Ghica*, Edit. Acad. RPR, București, 1962, 432 p. (scrisori primite/expediate de la/la Al. I. Cuza și alți unioniști);
- Negri Costache (1812-1876), *Scrieri social-politice*, studiu introductiv, antologie, note, comentarii de Emil Boldan, Edit. Politică, București, 1978, 279 p. + fig. + facs. (corespondența lui C. Negri cu Al. I. Cuza între 1851-1866);
- Păltănea Paul, „*Alexandru Ioan Cuza. Corespondență și acte inedite*”, în *CI*, 11, 1980, Iași, pp. 669-675;
- Păltănea Paul, „*Al. I. Cuza: „În numele unei vechi tradiții naționale”*”, în *M*, 8, 1977, nr. 2, București, pp. 46-50 (scrisoarea lui Al. I. Cuza trimisă lui C. Negri la Istanbul - 1861);
- Petrescu Nicolae, „*Lupta pentru unire și atitudinea lui Ștefan Golescu reflectată într-o corespondență inedită din 1856 și începutul anului 1857, către I.I. Filipescu-Curcănache*”, în *SCI-Golești*, 1974, pp. 27-32;
- Pop Augustin Z.N., *Catalogul corespondenței lui Mihail Kogălniceanu*, Edit. Acad. RPR, București, 1959, 467 p. + facs. (scrisori primite/expediate de la/la Al. I. Cuza și alți unioniști);
- Rafailă M., „*Dimitrie Bolintineanu: Dorința tuturor aici este unirea țărilor*”, în *M*, 8, 1977, nr. 2, București, pp. 41-46;
- Stăvăruș Ion, „*Noi documente revelatoare*” [o scrisoare a lui V. Alecsandri despre alegerea lui Al. I. Cuza ca domnitor al Moldovei], în *M*, I, 1970, nr. 1, București, pp. 147-149;
- Tappe E. D., „*E. E. Crowe and J. A. Crowe and Rumanian Union: Some Unpublished Letters of 1857*”, în *The Slavonic and East European Review*, XLI, nr. 96 / December 1962, London, pp. 135-143;
- Turcu Constantin, „*Din documentele Unirii de la 1859. O scrisoare a lui Vasile Alecsandri puțin cunoscută*”, în *CI*, 11, 1980, Iași, pp. 677-680;

3. Izvoare istorice - memorialistică

- Berindei Dan, „*Amintiri inedite din anii luptei pentru Unire [1857-1859] ale lui Lupu Costache*”, în *SCȘII*, 10, 1959, nr. 1-2, Iași, pp. 187-194;
- Cernovodeanu Paul, „*Mărturii contemporane privitoare la frământările politice și sociale din București la 1859 și 1862*”, în *SRdI*, 15, 1962, nr. 1, București, pp. 135-141;
- Donat Ion, „*O mărturie contemporană despre Unire [Memoriile arhimandritului Ghenadie Pârvolescu]*”, în vol. *Omagiu lui Petre Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Edit. Acad. RPR, București, 1965, pp. 505-512;
- Ivănescu Dumitru, „*Diplomatul francez Adolph d'Avril despre Unirea Principatelor și Al. I. Cuza*”, în *România în istoria universală*, vol. III-3, Tipografia Universității Al. I. Cuza, Iași, 1988, pp. 197-228;
- Maciu Vasile, „*Memorialistul Ion Bălăceanu (1825-1914)*”, în vol. *Petre Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Edit. Acad. RPR, București, 1965, pp. 447-454; (pentru perioada 1856-1866);
- Maiorescu Titu, *Jurnal și epistolar*, vol. I (*noiembrie 1855 - martie 1859*); vol. II (*martie 1859 - 17 iulie 1860*), studiu introductiv de Livu Rusu, ediție îngrijită de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, Edit. Minerva, București, 1975, LXIV + 752 p.; 1978, 487 p.;
- Maiorescu Titu, *Jurnal și epistolar*, vol. III (*18 iulie 1860 - 10 iulie 1862*); vol. IV (*11 iulie 1862 - 9/21 iulie 1864*), ediție îngrijită de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, Edit. Minerva, București, 1980, 548 p.; 1982, 564 p.;
- Maiorescu Titu, *Jurnal și epistolar*, vol. V (*10/22 iulie 1864 - 7/19 noiembrie 1866*), ediție îngrijită de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, Edit. Minerva, București, 1984, 597 p.;
- Mărieș Stela, „*Ideea unității naționale a românilor oglindită în opera diplomaților și călătorilor germani de la mijlocul secolului al XIX-lea*”, în *AO*, 4, 1985, Craiova, pp. 100-109;
- Papacostea-Danielopolu Cornelia, „*Memorii bucareștene din anii premergători Unirii Principatelor*”, în *MIM*, 4, 1966, București, pp. 389-398;
- Platon Gheorghe, „*Noi informații cu privire la călătoria în Principate a lui Blondel van Cuelebroeck, ministrul Belgiei la Constantinopol (1856-1857)*”, în *AȘUII*, 33, 1987, Iași, pp. 9-20;
- Ploșteanu Grigore, „*Mărturii despre compromisul de la Osborne (1857)*”, în *Vatra*, 17, 1987, nr. 5, Târgu Mureș, p. 194 C;
- Ploșteanu Grigore, „*Mărturii străine despre Domnul Cuza*”, în *Vatra*, 15, 1985, nr. 1, Târgu Mureș, pp. 166 A - 166 B;
- Văcărescu, Teodor C., „*Din vremea lui Cuza*”, în *MI*, 22, 1988, nr. 4, pp. 29-32; nr. 5, pp. 23-26; nr. 6, pp. 17-20; nr. 7, pp. 17-20; București;

4. Izvoare istorice: discursuri parlamentare

- Diculescu Vladimir Gh., *Mihail Kogălniceanu: discursuri parlamentare din Epoca Unirii, 29 septembrie 1857 - 14 decembrie 1861*, Edit. Științifică, București, 1959, XVII + 424 p.;
- Kogălniceanu Mihail, *Opere*, ediție critică publicată sub îngrijirea lui Dan Simionescu, vol. III, *Oratorie I, 1856-1864*, partea I, *1856-1861*, text stabilit, note și comentarii de Vladimir Diculescu, studiu introductiv de Dan Berindei, Edit. Acad. RSR, București, 1983, 463 p.;
- Kogălniceanu Mihail, *Opere*, vol. III, *Oratorie I, 1856-1864*, partea a II-a, *1861-1864*, publicată sub îngrijirea lui Dan Simionescu, text stabilit, note, comentarii de Vladimir Diculescu, studiu introductiv de Dan Berindei, Edit. Acad. RSR, București, 1987, 552 p.;
- Kogălniceanu Mihail, *Opere*, vol. IV, *Oratorie II, 1864-1878*, partea I, *1864-1868*, publicată sub îngrijirea lui Dan Simionescu, text stabilit, note, comentarii de Georgeta Penelea, studiu introductiv de Dan Berindei, Edit. Acad. RAR, București, 1977, 668 p.;

5. Izvoare istorice – politice – literare

- Kogălniceanu Mihail, *Scriseri literare, istorice, politice*, texte alese și studiu introductiv de Geo Șerban, Edit. Tineretului, București, 1967, 320 p.;

- Kogălniceanu Mihail, *Texte social-politice alese*, volum alcătuit de Dan Berindei, Leonid Boicu, Nicolae Ciachir, Matei Ionescu, Dan Simonescu, Edit. Politică, București, 1967, 423 p.;
- *Unirea Principatelor Române oglindită în literatură* [sec. XVII-XX], studiu și antologie de Virgiliu Ene, text stabilit, note și bibliografie de Ileana Teodorescu-Ene, Edit. Junimea, Iași, 1979, XLII + 444 p.;

6. Izvoare istorice etnografico-folclorice

- Adăscăliței Vasile, „*Un portret folcloric neobișnuit: Cuza Vodă*”, în vol. *Cuza Vodă. In memoriam*, Edit. Junimea, Iași, 1973, pp. 568-580;
- Buzera Alexie A., „*Căntece inedite care au răsunat la Craiova în preajma Unirii Principatelor Române*”, în *AO*, 36, 1984, nr. 1-2, Craiova, pp. 39-42;
- *Cuza Vodă în tradiția populară*, antologie de literatură folclorică alcătuită cu note și postfață de Vasile Adăscăliței, Edit. Mihai Eminescu, București, 1970, 296 p.;
- *De la Dragoș la Cuza Vodă. Legende populare românești*, antologie, prefată și note de Vasile Adăscăliței, ed. a II-a, Edit. Minerva, București, 1973, XXVIII + 404 p.;
- *De la Dragoș la Cuza-Vodă*, antologie de legende istorice, Edit. pt. Literatură, București, 1966, 364 p. (legende istorice despre Al. I. Cuza);
- Florea Alexandru, „*Cuza vodă în folclorul dobrogean*”, în *Însemnări didactice. Valori permanente ale folclorului*, Constanța, 1983, pp. 47-54;

7. Izvoare istorice genealogice – demografice – cartografice

- Apostol Elena, „*Elena Cuza (1825-1909)*”, în *AdI*, 22, 1976, nr. 3, București, pp. 128-131;
- Chiriță Grigore, „*Populația Principatelor Unite române în 1859*”, în *RdI*, 42, 1989, nr. 1, București, pp. 45-57;
- Ciocan Nistor, „*Al. I. Cuza. Note genealogice*”, în vol. *Cuza Vodă. In memoriam*, Edit. Junimea, Iași, 1973, pp. 35-50;
- Dudaș Vasile, „*Itinerarul timișan al lui Alexandru Ioan Cuza (1866)- [după abdicare]*”, în *SIB*, 12, 1986, Timișoara, pp. 67-71;
- Gorovei Ștefan S., „*Strămoșii principelui Al. I. Cuza*”, în vol. *Cuza Vodă. In memoriam*, Edit. Junimea, Iași, 1973, pp. 25-34;
- Josan Nicolae – Măndrea Ion, „*Un episod semnificativ al trecerii domnitorului Alexandru Ioan Cuza prin Transilvania în drum spre exil: Făgăraș, 4 martie 1866*”, în *Apulum*, 22, 1984, Alba Iulia, pp. 239-248;
- Popescu-Spineni Marin, *Românii în izvoare geografice și cartografice. Din antichitate până în pragul veacului nostru [sec. XX]*, București, 1978 (pentru mijlocul sec. XIX);
- Stoica Gh., „*Recensământul din anul 1859 organizat de Ion Ionescu de la Brad*”, în *Revista Statistică*, 18, 1969, nr. 5, București, pp. 3-8;
- Tudor Constantin, „*Un document cartografic privind împărțirea administrativă a României în 1865*”, în *RdI*, 32, 1979, nr. 5, București, pp. 923-928;

8. Izvoare istorice de presă/ziaristice

- Berindei Dan, „*Știri din presa din Heidelberg privind moartea lui Alexandru Ioan Cuza*”, în *SRdI*, 26, 1973, nr. 3, București, pp. 555-558;
- Chiriță Grigore, „*Presa, opinia publică din România la moartea lui Cuza Vodă [1873]*”, în *SRdI*, 26, 1973, nr. 3, București, pp. 545-554;
- Dumitrescu E. S., „*Galații și lupta lui pentru Unire, oglindită în periodicele vremii*”, în vol. *Centenarul primei biblioteci publice din județul Galați*, 1974, pp. 229-234;
- Glück Eugen, „*Răsunetul lui 24 ianuarie 1859 în presa norvegiană*”, în *Familia*, 23, 1987, nr. 1, Oradea, p. 10;
- Jivi Aurel, „*Evenimentul Unirii Principatelor oglindit în «Telegraful român»*”, în *MMS*, 60, 1984, nr. 1-3, Iași, pp. 38-44;

- Lupu Ioan – Berindei Dan – Camariano Nestor – Papadima Ovidiu, *Bibliografia analitică a periodicelor românești*, II (1851-1858), 1-3, București, 1970-1972;
- Platon Gheorghe, „Unirea Principatelor în conștiința europeană. Noi mărturii din presa timpului”, în *ASUII*, 25, 1979, Iași, pp. 17-34;
- Ploșteanu Grigore, „Ecoul luptei românilor pentru Unirea Principatelor în «Heidelberger Journal»”, în *Vatra*, 16, 1986, nr. 1, p. 178 A; în *România în istoria universală*, vol. II-1, Tipografia Universității din Iași, 1987, pp. 33-46;
- Ploșteanu Maria, „Ecoul Unirii în presa românească din Transilvania”, în *Vatra*, 14, 1984, nr. 1, Târgu Mureș, pp. 154 A - 154 B;
- Suciu Dumitru, „Ecouri ale situației politice românești în publicistica franceză (1856-1859)”, în *AMN*, 7, 1970, Cluj Napoca, pp. 621-632;
- Tappe E. D., „Rumania after the Union as seen by two English Journalists”, în *The Slavonic and East European Review*, XXXIX, nr. 92/December 1960, London, pp. 198-215;
- Vârgolici Teodor, „«Le Courier du Dimanche» și activitatea ziaristului român Gregory Ganesco, în timpul realizării Unirii Principatelor”, în *RITL*, 18, 1969, nr. 3, București, pp. 513-515;
- Vitcu Dumitru, „Personalitatea și epoca lui Alexandru Ioan Cuza în viziunea contemporanilor din Lumea Nouă”, în *România în istoria universală*, vol. I, 1986, Tipografia Universității din Iași, pp. 258-268;
- Vitcu Dumitru, „Presa străină despre epoca lui Al. I. Cuza”, în *Cronica*, 24, 1989, nr. 7, Iași, p. 10;

9. Izvoare istorice numismatice, medalistice, sigilografice, heraldice

- Apostol Cornelia, „Decorații străine conferite domnitorului Unirii, Alexandru Ioan Cuza”, în *MN*, 3, 1976, București, pp. 421-426 + fig.;
- Artimon Elena, „Câteva piese din colecția Muzeului din Bacău referitoare la actul Unirii din 1859”, în *Carpica*, 17, 1985, Bacău, pp. 153-157;
- Berindei Dan – Dogaru Maria, „Petiția de la 11 iunie 1861. Comitetul pentru Subscripție și sigiliul său”, în *RA*, 58, 1981, nr. 3, București, pp. 318-324;
- Cernovodeanu Paul, „Contributions à l'étude de l'heraldique d'État des Principautés Unies Roumaines (1859-1866)”, în *RRH*, 16, 1977, no. 2, Bucarest, pp. 319-334 + fig.;
- Culică Vasile, „Tiparul sigilar al carantinei Gura Ialomiței (1860)”, în *BSNR*, 70-74, 1976-1980, nr. 124-128, București, pp. 551-555;
- Cumpănescu Andone, „Memoria lui Al. I. Cuza în medaliile românești”, în *Cronica*, 22, 1987, nr. 5, Iași, p. 6;
- Dogaru Maria, *Aspirația poporului român spre unitate și independență oglindită în simbol. Album heraldic*, introducere de Ionel Gal, București, E.Ș.E., 1981, 291 p.;
- Florea Pavel Mircea – Ene Laurențiu, „Un steag (din 1859) al corporației patentarilor din târgul Horezu”, în *RMMM*, 6, 1983, București, pp. 46-47;
- Sahinian Ion, „Vulturul și capul de bour, însemnele unirii Munteniei și Moldovei pe mărcile poștale românești”, în *Studii vâlcene*, 4, 1980, Râmnicu Vâlcea, pp. 93-95;
- Smaranda Aurică, „Alexandru Ioan Cuza și începuturile organizării sportului în România. Medalii ilustrând activitatea «Societății de dare la semn»”, în *BSNR*, 77-79, 1983-1985, nr. 131-133, București, pp. 375-382;
- Știrbu Constanța, „Date noi privind instituirea «Ordinului Unirii» în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza”, în *MN*, 1, 1974, București, pp. 95-104 + fig.;
- Știrbu Constanța, „La circulation monétaire pendant le règne d'Al. I. Cuza”, în *RRH*, 16, 1977, no. 3, Bucarest, pp. 533-549;
- Tebeica Val., „Primele mărci poștale românești, 1858-1865”, București, 1962, 215 p.;
- Vasilescu Anca, „Despre sigiliul personal al domnitorului Alexandru Ioan Cuza”, în *CN*, 1978, 1, București, pp. 109-112;
- Vasilescu Anca, „Un medalion inedit al lui Al. I. Cuza și semnificația sa istorică”, în *RMMM*, 11, 1974, nr. 2, București, pp. 64-65 + fig.;

B. Sinteze istoriografice cu tematici diverse spațio-temporale: perioada 1853-1856; perioada 1856-1859; Unirea din 1859; viața și opera lui Al. I. Cuza; marile puteri europene și Unirea din 1859; politica externă a României în timpul lui Cuza; dezvoltarea ramurilor economice; clase social-profesionale: lucrătorii, țărănimea; legea agrară din 1864 și urmările sale; dezvoltarea instituțională a Principatelor Unite; evoluția instituției armatei naționale; dezvoltarea învățământului și culturii moderne; istoria unor localități și a rolului lor în Epoca Unirii.

- Adâniloiaie Nichita – Berindei Dan, *La réforme agraire de 1864 en Roumanie et son application*, Bucurest, Edit. Acad. RSR, 1966, 127 p.;
- Adâniloiaie Nichita – Petric Aron, *Unirea de la 1859 și însemnătatea sa istorică*, București, Edit. Politică, 1974, 79 p.;
- Adâniloiaie Nichita – Petric Aron, *Unirea Principatelor Române [1859]*, București, Edit. Politică, 1966, 88 p. + fig.;
- Adâniloiaie Nichita, *Formation of the Romanian National State*, Bucharest, Meridiane Publishing House, 1965, 104 p.;
- Armbruster Adolf, *Romanitatea Românilor. Istoria unei idei*, București, 1972, 279 p. (ideea romanității românilor și lupta pentru Unirea din 1859, colaborarea româno-franco-italiană în perioada 1856-1866, ca membre ale „gintei latine”, pp. 265-269);
- *Aspecte ale luptei pentru unitate națională, Iași: 1600 – 1859 – 1918*, coordonatori: Gh. Buzatu, A. Karețchi, D. Vitcu, cuvânt înainte: Gh. Buzatu, I. Saizu, Iași, Edit. Junimea, 1983, 409 p. (Iași și Unirea din 1859);
- Berindei Dan, *Epoca Unirii*, București, Edit. Acad. RSR, 1979, 272 p.;
- Berindei Dan, *L'Union des Principautés Roumaines*, Bucurest, Edit. Acad. RSR, 1967, 226 p. + fig. + facs.;
- Bobango Gerald J., *The Emergence of the Romanian National State*, EEQ, Boulder, Columbia University Press, New York, 1979, 301 p. (perioada 1856-1866);
- Bogdan Dan – Știrbu Viorel, *Pe urmele lui Alexandru Ioan Cuza*, București, ES-T, 1985, 240 p.;
- Bogdan Dan, *Pe urmele lui Ion Ghica*, București, ES-T, 1987, 224 p. (activitatea politico-diplomatică în perioada 1856-1866);
- Boicu Leonid – Platon Gheorghe, *La voie des Roumains vers l'indépendance [1600, 1859, 1877]*, Bucurest, EȘE, 1977, 104 p. + fig. (etapa Unirii din 1859);
- Boicu Leonid, *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii (1853-1856)*, București, Edit. Acad. RSR, 1972, 480 p. (atitudinea Austriei față de lupta pentru Unirea Principatelor);
- Boicu Leonid, *Diplomația europeană și cauza română, 1856-1859*, Iași, Edit. Junimea, 1978, 263 p.;
- Boicu Leonid, *Geneza "chestiunii române" ca problemă internațională*, Iași, Edit. Junimea, 1975, 149 p.;
- Bușe Constantin, *Comerțul exterior prin Galați sub regimul de port-franc (1838-1883)*, București, 1976, 202 p. (perioada 1853-1866);
- *Centenarul Unirii 1859-1959. Aspecte ale luptei pentru Unirea Țărilor Române din regiunea Galați*, Galați, 1959, 63 p.;
- Certan E. E., *Relațiile ruso-române în anii 1859-1863*, Chișinău, 1969;
- Ciachir Nicolae – Bercan Gheorghe, *Diplomația europeană în epoca modernă*, București, EȘE, 1984, 520 p. (perioada 1856-1866, pp. 338-356);
- Cliveti Gheorghe, *România și puterile garante, 1856-1878*, Tipografia Univ. Al. I. Cuza, Iași, 1988, 254 p. (perioada 1856-1866);
- Constantinescu Miron – Daicoviciu Constantin – Pascu Ștefan etc., *Istoria României. Compendiu*, București, EDP, 1969, 727 p. + fig. + hărți (Epoca Unirii, 1856-1866);
- *Contribuția județului Vâlcea la Unirea Principatelor [din 1859]*, Râmnicu-Vâlcea, 1982, 279 p.;
- *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași, 1860-1960*, vol. I-II, Edit. Universității din Iași, 1960, 393 p. – 332 p. (în vol. I despre Universitatea din Iași în timpul lui Al. I. Cuza);

- Corbu Constantin, *Rolul țărănimii în istoria României (sec. XIX)*, București, EȘE, 1982, 562 p. (perioada 1856-1866);
- Corbu Constantin, *Țărănimea din România în perioada 1848-1864*, București, Edit. Științifică, 1973, 276 p. + fig. (țărănimea în perioada 1856-1864);
- Corbu Constantin, *Țărănimea din România între 1864-1888*, București, Edit. Științifică, 1970, 303 p. + fig. (Legea agrară din 1864 și urmările sale);
- Corfus Ilie, *Agricultura în țările române, 1848-1864. Istorie agrară comparată*, București, EȘE, 1982, 375 p. (perioada 1856-1864);
- Corivan Nicolae, *Relațiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877*, București, EȘE, 1984, 348 p. (perioada 1859-1866);
- Crăciun Boris, *Ruginoasa [Monografie]*, Iași, 1969, 139 p. + fig.;
- Crăciun Georgeta, *Muzeul Unirii [din Iași]*, 1975, Iași, 33 p. + fig.;
- Curticăpeanu Vasile, *Epoca lui Cuza Vodă*, București, EER, 1973, 208 p. + fig.;
- Curticăpeanu Vasile, *Formarea națiunii române și a statului național unitar român*, București, Edit. Politică, 1974, 94 p. (rolul perioadei 1856-1866 în procesul istoric analizat);
- *Cuza Vodă. In memoriam [1873-1973]*, coordonatori: L. Boicu, Gh. Platon, Al. Zub, Iași, Edit. Junimea, 1973, 674 p.;
- Demel Juliusz, *Aleksander J. Cuza, Książę Rumunii*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1977, 244 p.;
- *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848-1864. Contribuții*, București, 1963, 506 p. (perioada 1856-1864);
- Dumitrescu-Snagov Ion, *Le Saint-Siège et la Roumanie moderne, 1850-1866*, Roma, 1982 (perioada 1856-1866);
- Giurescu C. C. – Giurescu D. C., *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, ed. a II-a revizuită și adăugită, București, Edit. Albatros, 1975, 1040 p. + fig. + h. + facs. (perioada 1856-1866);
- Giurescu Constantin C., *Alexandru Ioan Cuza [Monografie]*, București, Edit. Militară, 1973, 159 p.;
- Giurescu Constantin C., *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, București, Edit. pt. Literatură, 1966, 466 p. + fig. (București în epoca Unirii, 1856-1866);
- Giurescu Constantin C., *La formation de l'État national unitaire roumain, ouvrage revu et augmenté par Dinu C. Giurescu*, Bucarest, Edit. Meridiane, 1980, 191 p. (Unirea din 1859);
- Giurescu Constantin C., *The making of the Romanian Unitary State*, Bucharest, Meridiane Publishing House, 1971, 179 p. (capitolul despre Epoca Unirii din 1859);
- Giurescu Constantin C., *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, Edit. Științifică, 1966, 478 p.; ed. a II-a, București, Edit. Științifică, 1970, 511 p. + fig.;
- Giurescu Dinu C., *Istoria ilustrată a românilor*, București, ES-T, 1981, 640 p. + pl. + h. + ilustr. (perioada 1856-1866);
- Gligor Onița, *Organizațiile profesionale ale cadrelor didactice din România între 1865-1944*, București, EDP, 1970, 252 p. + fig. (începuturile activităților specifice, în 1865-1866);
- Iliescu Octavian, *Moneda în România. 491-1864*, București, Edit. Meridiane, 1970, 66 p. + fig. (pentru perioada 1856-1864);
- Ilincioiu Ion, *Țărani, pământul și moșierii din România, 1864-1888*, București, Edit. Politică, 1982, 284 p. (perioada 1864-1866);
- Iordache Anastasie – Stan Apostol, *Apărarea autonomiei Principatelor Române. 1821-1859*, București, Edit. Acad. RSR, 1987, 216 p. (perioada 1856-1859);
- Iordache Anastasie, *Originile conservatorismului politic din România și rezistența sa contra procesului de democratizare, 1821-1882*, București, Edit. Politică, 1987, 312 p. (perioada 1856-1866);
- Iordache Anastasie, *Pe urmele Goleștilor*, București, ES-T, 1982, 296 p. (rolul familiei Goleșcu în evenimentele anilor 1856-1866);
- *Istoria dreptului românesc*, vol. II/2, cartea I, 1859-1918, responsabili de volum: D. Firoiu, L. P. Marcu, Edit. Acad. RSR, 1987, pp. 15-228, *passim*;
- *Istoria învățământului din România. Compendiu*, coordonator colectiv de redacție C. C. Giurescu, București, EDP, 1971, 480 p. + fig. + facs. (perioada 1856-1866);

- *Istoria militară a poporului român*, vol. IV, 1784-1878, comisia de coordonare: Vasile Milea, Ștefan Pascu, Ștefan Ștefănescu etc., București, Edit. Militară, 1987, 1105 p. (perioada 1856-1866, pp. 392-466);
- *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România până la 1918*, coordonatori: Paraschiva Căncea, Mircea Josa, Apostol Stan, București, Edit. Acad. RSR, 1983, 493 p. (perioada 1856-1866);
- *Istoria poporului român*, sub redacția lui Andrei Oțetea, București, Edit. Științifică, 1970, 456 p. + fig. + hărți; ed. a II-a, București, 1972, 658 p. + fig. + hărți (capitolul despre Epoca Unirii și domnia lui Al. I. Cuza, 1856-1866);
- *Istoria României în date*, coordonator C. C. Giurescu, București, EER, ed. I-II, 1971-1972, 527 p. (Epoca Unirii din 1856-1866 elaborată de N. C. Nicolescu);
- *Istoria României*, vol. IV (1848-1878), comitetul de redacție: P. Constantinescu-Iași, V. Maciu, V. Chereșeșiu, D. Berindei, N. N. Constantinescu, București, Edit. Acad. RPR, 1964, XL + 861 p. (Epoca Unirii, 1856-1866);
- *Istoria Universității din București*, vol. I-2, 1864-1918, autori: I. Ionașcu, I. Șendrulescu, C. N. Velichi etc., București, 1977, pp. 100-121 + fig. + facs. (perioada 1864-1866);
- Jelavich Barbara, *Russia and Rumanian National Cause, 1858-1859*, Bloomington, USA, 1959;
- Loghin Aurel – Platon Maria – Platon Gheorghe, *Universitatea „Al. I. Cuza”-Iași. Monografie*, București, Edit. Litera, 1971, 148 p. + fig. pl.;
- Macovei Adrian, *Moldova și Țara Românească de la unificarea economică la unirea politică din 1859*, Iași, Edit. Univ. Al. I. Cuza, 1859, 138 p. (perioada 1856-1859);
- Malița Mircea, *Romanian Diplomacy. A historical Survey [from IIIrd Century BC – to 1968]*, Bucharest, Meridiane Publishing House, 1970, 224 p. (diplomația și diplomații Epocii Unirii, 1856-1866);
- Marinescu Beatrice, *Romanian-British Political Relations, 1848-1877*, Bucharest, Edit. Acad. RSR, 1983, 240 p. (perioada 1856-1866);
- Mărieș Stela, *Supușii străini din Moldova în perioada 1781-1862*, Edit. Univ. Al. I. Cuza – Iași, 1985, 173 p. (perioada 1856-1862);
- Michelson Paul, *Conflict and Crisis: Romanian Political Development, 1861-1871*, New York, 1987 (perioada 1861-1866);
- Mihalache Marin, *Cuza Vodă*, București, Edit. Tineretului, 1967, 253 p.;
- Mușat Mircea – Ardeleanu Ion, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, EȘE, 1983, 727 p. (perioada 1856-1866 la pp. 261-296);
- Neagoe Stelian, *Istoria Unirii Românilor. De la începuturi la Cuza Vodă*, București, EȘE, 1986, 694 p. (Unirea din 1859);
- Nicolae C., *Organizarea și conținutul învățământului profesional și tehnic din România. Aspecte din perioada 1864-1848*, București, EDP, 1973, 319 p. (perioada începuturilor, 1864-1866);
- Nicolescu George Cristea, *Viața lui Vasile Alecsandri*, ed. a III-a, București, Edit. Eminescu, 1975, 600 p. (activitatea unionistă și diplomatică a marelui literat);
- Oțetea Andrei, *L'Union des Principautés, problème de l'équilibre européen au milieu du XIXe siècle*, Bucarest, 1965;
- Pascu Ștefan – Marinescu C. Gh., *Răsunetul internațional al luptei românilor pentru unitate națională*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1980, 436 p. (Unirea din 1859);
- Pătroiu Ion, *La cumpăna a două epoci: 1849-1877. Studiu asupra vieții agrare din Oltenia*, prefată de Gh. Platon, Craiova, Edit. Scrisul Românesc, 1983, 324 p. (perioada 1856-1866);
- Petric Aron – Adăniloae Nichita, *Formarea statului național român. Lupta poporului român pentru independență națională*, București, Edit. Politică, 1965, 92 p. (Epoca Unirii);
- Platon Gheorghe – Cristian Vasile, *Istoria modernă a României. Compendiu*, Edit. Univ. Al. I. Cuza, Iași, 1980, 208 p.;
- Platon Gheorghe, 1859. *The Union of the Romanian Principalities*, Bucharest, EȘE, 1978, 86 p.; în lb. franceză: 1859. *L'Union des Principautés Roumaines*, Bucarest, EȘE, 1979, 91 p.;
- Platon Gheorghe, *Istoria modernă a României*, București, EDP, 1985, 556 p. (perioada 1856-1866);

- Platon Gheorghe, *Lupta românilor pentru unitate națională, 1855-1859. Ecouri în presa europeană*, Iași, Edit. Junimea, 1974, 347 p.;
- Platon Gheorghe, *Unirea Principatelor Române [din 1859]*, București, EȘE, 1984, 92 p.;
- Pop Teodor Leon, *Constituțiile României (1831-1965)*, București, EȘE, 1984, 124 p. (actele constituționale din 1858 și 1864);
- Popescu-Temșan Ilie, *Contribuții la problema legislației școlare românești. Legea instrucției publice din 1864*, București, EDP, 1963, 204 p.;
- *Probleme fundamentale ale istoriei României*, Manual, colectivul de redacție: T. Georgescu, Gh. I. Ioniță, I. Scurtu, Șt. Ciobanu, București, EDP, 1983, 216 p. (Epoca Unirii, 1856-1866);
- Rădulescu Andrei, *Pagini din istoria dreptului românesc*, ediție îngrijită, comentarii, note, studiu introductiv de Irina Rădulescu-Valasoglu, București, Edit. Acad. RSR, 1970, 634 p. (despre dreptul românesc în perioada 1856-1866);
- Rădulescu-Valasoglu Irina, *Alexandru Ioan Cuza și politica europeană*, București, Edit. Acad. RSR, 1974, 199 p.;
- Răduțiu Aurel – Teodor Pompiliu, *Ideea de unitate politică la români*, București, Edit. Politică, 1968, 120 p. (Unirea din 1859);
- *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. I, 1859-1917, București, Edit. Politică, 1967, 404 p. (perioada 1859-1866);
- *Rolul maselor populare în făurirea Unirii Principatelor Române (1859)*, coordonator: Ion Popescu-Puțuri, București, Edit. Politică, 1979, 559 p.;
- *România în relațiile internaționale, 1699-1939*, coordonatori: L. Boicu, V. Cristian, Gh. Platon, Iași, Edit. Junimea, 1980, 568 p. (perioada 1853-1866 la pp. 136-184);
- Santonocico Carlo, *Il contributo della diplomazia e del governo Piemontese alla causa dell'Unità Romana*, Napoli, 1964;
- Stan Valeriu, *Alexandru Ioan Cuza (1820-1873)*, București, EȘE, ed. I, 1983, 96 p., ed. II, 1984, 104 p.;
- *Studii privind relațiile româno-ruse și româno-sovietice*, vol. I-III, București, Edit. Acad. RPR, 1958-1963 (studiile despre Epoca Unirii, 1856-1866);
- *Studii privind Unirea Principatelor*, comitetul de redacție: Andrei Oțetea, Nichita Adăniloae, Dan Berindei, București, Edit. Acad. RPR, 1960, 544 p.;
- Sultan Dumitru, „*Preliminarii ale făuririi statului național unitar român*” [1848-1918], București, EȘE, 1984, 152 (Unirea din 1859);
- Tambora Angelo, *Cavour e i Balcani*, Torino, 1958 (perioada 1853-1861);
- Totu Maria, *Istoria modernă a României. 1821-1878*, Edit. Univ. din București, 1989, 287 p. (perioada 1856-1866);
- *Unitatea națională a românilor în epoca modernă, 1821-1918*, autori: Nichita Adăniloae, Anastasie Iordache etc., București, Edit. Acad. RSR, 1985, 278 p. (perioada 1856-1866);
- *Universitatea “Al. I. Cuza” din Iași. 1860-1960*, autori: C. Cihodaru, C. Ciopraga, I. Davidsohn, București, Edit. Științifică, 1960, 148 p. (Universitatea din Iași în timpul lui Al. I. Cuza);
- *Universitatea din București. 1864-1964*, București, EDP, 1966, 88 p. + fig. + pl. (Universitatea bucureșteană în timpul lui Al. I. Cuza);
- Vărgolici Teodor, *Scritorii români și unitatea națională*, București, Edit. Eminescu, 1988, 248 p. (Unirea din 1859);
- Vinogradov V., *Rossia i obiedinenie Ruminskih Kniajestv (Rusia și unirea Principatelor Române)*, Moskva, 1961;
- Vițcu Dumitru, *Diplomații Unirii [din 1859]*, București, Edit. Acad. RSR, 1979, 256 p.; în lb. engleză: *Diplomats of the Union*, Bucharest, Edit. Acad. RSR, 1989, 176 p.;
- Vintu I. – Florescu G.G., *Unirea Principatelor în lumina actelor fundamentale și constituționale*, București, Edit. Științifică, 1965, 327 p.;
- Zaharia Gheorghe, *Unitatea națională-statală, independența și progresul social – esența vieții poporului român*, București, Edit. Militară, 1984, 416 p. (Unirea de la 1859);

C. Evoluții politico-instituționale. referitoare la: perioada 1853-1856 și războiul din

Pen. Crimeea; Congresul de la Paris (1856) și referirile la români; Adunările ad-hoc (1857) și

exprimarea voinței naționale; Conferința/convenția de la Paris (1858) și calea deschisă către unirea Principatelor Române; alegerea unionistului Al. I. Cuza ca domnitor al Moldovei și Țării Românești (ianuarie 1859); domnia lui Cuza, consolidarea unirii, modernizarea României; abdicarea lui Cuza (februarie 1866) și urmările interne și externe; instituțiile modernizării nucleului statal românesc.

- Adăniloiaie Nichita, „Craiova și unirea principatelor”, în vol. *Craiova – trecut, prezent și viitor*, Craiova, Edit. Scrisul românesc, 1979, pp. 87-92;
- Adăniloiaie Nichita, „Unirea Principatelor – operă a națiunii române”, în *Suceava*, 11-12, 1984-1985, pp. 13-19;
- Adăniloiaie Nichita, „Unirea Principatelor Române”, în *ES*, 60, 1980, nr. 2, București, pp. 34-37;
- Adăniloiaie Nichita, „Unirea Principatelor Române”, în *LC*, 46, 1966, nr. 1, București, pp. 16-27;
- Albu Corneliu, „Unirea – ideal constant al poporului român”, în *Forum*, 30, 1988, nr. 12, București, pp. 47-54;
- Almaș Dumitru, „24 ianuarie 1859 – începutul procesului de formare a statului național unitar român”, în *LC*, 49, 1969, nr. 1, București, pp. 25-36 (+facs.);
- Andrei Petru, „Codicele române Alexandru Ioan. Prima ediție a Codului civil românesc”, în *AȘUII*, 29, 1983, Iași, pp. 37-40;
- Andronic Dumitru, „Alexandru Ioan Cuza pe meleagurile Munteniei și Olteniei în anul Unirii [1859]”, în *Studii vâlcene*, 7, 1985, Râmnicu Vâlcea, pp. 81-85;
- Angelescu Constantin C., „Comisia Centrală de la Focșani (1859-1862)”, în *AlIAXI*, 16, 1979, Iași, pp. 239-269;
- Angelescu Constantin C., „Despre ultima fază a luptei pentru Unire în Moldova [1858-1859]”, în *AlIAXI*, 8, 1971, Iași, pp. 261-278;
- Angelescu Constantin C., „Dezvoltarea constituțională a Principatelor Unite de la 1859 la 1862”, în *SCȘII*, 10, 1959, nr. 1-2, Iași, pp. 151-174;
- Angelescu Constantin C., „Proiectul de constituție din 1859 al Comisiei Centrale de la Focșani”, în *AlIAXI*, 17, 1980, Iași, pp. 363-404;
- Apostol Cornelia, „Alexandru G. Golescu, militant pentru înfăptuirea Unirii Principatelor. Mărturii muzeistice”, în *RMMM*, 5, 1982, București, pp. 65-68;
- Apostol Cornelia, „Alexandru Ioan Cuza (1820-1873)”, în vol. *Făuritori ai unității și independenței naționale*, București, 1983, pp. 177-184;
- Apostol Cornelia, „Aspecte privind participarea lucrătorilor și târgoveților la înfăptuirea Unirii Principatelor române”, în *MN*, 6, 1982, București, pp. 241-246;
- Apostol Cornelia, „Giurgiul în cadrul unor momente privind lupta pentru înfăptuirea statului național român [1848-1859]”, în vol. *Ilfov – File de istorie*, București, 1978, pp. 415-418;
- Apostol Cornelia, „Ioan Roată (1806-1882)”, în vol. *Făuritori ai unității și independenței naționale*, București, 1983, pp. 227-230;
- Apostol Cornelia, „Sprijinul acordat înfăptuirii Unirii Principatelor române de personalități ale vieții culturale și științifice”, în *CI*, 1, 1979, Iași, pp. 68-85;
- Ardelean Radu, „Convenția de la Paris și dezvoltarea în sens modern a Principatelor”, în *SCAI*, 21, 1981, București, pp. 209-220;
- Ardeleanu Mihai, „Cine l-a ucis pe Barbu Catargiu? [1862]”, în *Almanah Luceafărul Estival '84*, București, 1984, pp. 129-153;
- Arvinte Vasile, „Le nom ethnique «român» et la creation du nom d'État national «România»”, în *RRH*, 16, 1977, nr. 3, Bucarest, pp. 439-454;
- Barbu Gabriel, „Medici unioniști și medici adversari ai Unirii Principatelor”, în vol. *Apărarea sănătății / ieri și azi*, București, Edit. Medicală, 1984, pp. 231-238;
- Berceanu Barbu, „Aspecte ale luptei juridico-politice pentru Unire. Jurămintele de înscăunare ale domnitorului Alexandru Ioan Cuza”, în *RdI*, 40, 1987, nr. 1, București, pp. 84-88;
- Berceanu Barbu, „Aspecte ale luptei politice pentru Unire. Candidatura lui Grigore M. Sturdza la domnia Moldovei (1859)”, în *RdI*, 37, 1984, nr. 2, București, pp. 167-184;
- Berindei Dan, „București – centru al luptei pentru Unirea Principatelor”, în *SAI*, 49-50, 1984, București, pp. 122-127;

- Berindei Dan, „București, 24 ianuarie 1859. Singura soluție – dubla alegere”, în *MI*, 18, 1984, nr. 1, București, pp. 15-21;
- Berindei Dan, „Constituirea unui stat național european: România”, în *RRSI*, 18, 1984, nr. 1, București, pp. 5-12; în lb. franceză, în *RREI*, 18, 1984, nr. 1, Bucarest, pp. 5-12;
- Berindei Dan, „Contribuții la istoricul Divanului ad-hoc din Moldova. Protocoalele lui Baragnon”, în *SCSII*, 19, 1959, nr. 1-2, Iași, pp. 141-150;
- Berindei Dan, „Date noi referitoare la Tănase Constantin [1824-1858, deputat clăcaș în Adunarea ad-hoc a Țării Românești]”, în vol. *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, Edit. Acad. RPR, 1965, pp. 491-496;
- Berindei Dan, „Făurirea statului modern român”, în *RdI*, 30, 1977, nr. 3, București, pp. 511-521 (perioada 1859-1866);
- Berindei Dan, „Frământări politice în Țara Românească în primăvara și vara anului 1861. Petiția de la 11 iunie 1861”, în *RdI*, 34, 1981, nr. 1, București, pp. 75-109;
- Berindei Dan, „Guvernele lui Alexandru Ioan Cuza (1859-1866). Liste de miniștri”, în *RA*, 2, 1959, nr. 1, București, pp. 147-163;
- Berindei Dan, „La constitution de la Roumanie moderne dans le contexte sud-est européen”, în *Nuova Rivista Storica*, 58, 1974, fasc. V-VI, Milano, pp. 590-609;
- Berindei Dan, „Les antécédents de l'abdication du prince Cuza”, în *RRH*, 18, 1979, nr. 4, Bucarest, pp. 785-802;
- Berindei Dan, „Locul istoric al Adunărilor ad-hoc [1857]”, în *SRdI*, 19, 1966, nr. 1, București, pp. 23-31;
- Berindei Dan, „Puteri garante și acțiune națională în procesul de făurire a României”, în vol. *Uniunea Principatelor și puterile europene*, București, Edit. Acad. RSR, 1984, pp. 187-201;
- Berindei Dan, „Reformele din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza [1859-1866]”, în *SAI*, 21, 1972, București, pp. 25-31;
- Berindei Dan, „Statul modern în viziunea făuritorilor Unirii Principatelor”, în vol. *Stat, societate, națiune*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1982, pp. 118-127;
- Berindei Dan, „Statul național român în lupta pentru independență [1859-1876]”, în vol. *Independență. Lupta milenară a poporului român*, Iași, Edit. Junimea, 1977, pp. 35-45 (perioada 1859-1866);
- Berindei Dan, „Știri noi privind conlucrarea muntenilor și moldovenilor în lupta pentru Unirea Principatelor [1848-1857]”, în vol. *File din trecutul istoric al județului Prahova*, Ploiești, 1971, pp. 5-14;
- Berindei Dan, „Trăsături definitorii ale începuturilor procesului de constituire a statului român modern”, în *RdI*, 37, 1984, nr. 1, București, pp. 3-12;
- Bobango Gerald J., „The Path to Unity and Autonomy under Alexandru Ioan Cuza, 1859-1861”, în *RESEE*, 16, 1978, Bucarest, pp. 487-500;
- Bodea Comelia C., „Câteva ecouri ale propagandei unioniste în Apus între 1856-1857”, în vol. *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, Edit. Acad. RPR, 1965, pp. 497-503;
- Bodea Comelia, „David Urquhart, Principele și mișcarea națională română”, în vol. *Unirea Principatelor și puterile europene*, București, Edit. Acad. 1984, pp. 30-55;
- Bodea Comelia, „Lupta pentru Unire a revoluționarilor exilați de la 1848”, în vol. *Studii privind Unirea Principatelor*, Edit. Acad. RPR, București, 1960, pp. 125-166;
- Boicu Leonid, „Les Principautés Roumaines dans les projets de Karl von Bruck et Lorenz von Stein pour la Constitution de la «Mitteleuropa» à l'époque de la guerre de Crimée”, în *RRH*, 6, 1967, nr. 2, Bucarest, pp. 233-256;
- Boicu Leonid, „Unirea Principatelor – împlinire a unui deziderat secular”, în *ES*, 58, 1978, nr. 2, București, pp. 47-50;
- Boicu Leonid, „Unirea Principatelor române în dezbaterea forurilor internaționale (1855-1859)”, în vol. *Uniunea Principatelor și puterile europene*, București, Edit. Acad. 1984, pp. 56-79;
- Boicu Lucian, „Paris, 1856. Principele Române în atenția Conferinței de pace”, în *MI*, 23, 1989, nr. 1, București, pp. 36-39;

- Căzănișteanu Constantin, „[Unirea din 1859] – Moment epocal în lupta poporului român pentru unitate și independență”, în *ES*, 64, 1984, nr. 2, București, pp. 35-38;
- Căzănișteanu Constantin, „Unitatea națională, obiectiv major în programele politice din secolul revoluțiilor”, în *LÎP*, 1988, nr. 4, București, pp. 25-28;
- Cernovodeanu Dan, „Proiectul înființării la 1860 al unui nou oraș numit „Cuza” pe moșia Mavrodinu [jud. Teleorman]”, în vol. *File din trecutul istoric al județului Prahova*, Ploiești, 1971, pp. 15-30;
- Chiriță Grigore, „Condiția politică a țărănimii în epoca Unirii. Contribuția ei la crearea României moderne (1856-1866) - (I-II)”, în *RdI*, 37, 1984, nr. 1, pp. 13-28; nr. 2, pp. 149-166, București;
- Chiriță Grigore, „Preludiile și cauzele detronării lui Cuza Vodă”, în *RdI*, 29, 1976, nr. 3, București, pp. 347-371;
- Chiriță Grigore, „Unirea națiunea a făcut-o” [1859], în *ES*, 59, 1979, nr. 2, București, pp. 25-28;
- Chiriță Grigore, „Unirea Principatelor, edificarea statului modern în perspectiva dezvoltării națiunii române (1856-1866)”, în *RdI*, 40, 1987, nr. 1, pp. 5-22; nr. 2, pp. 173-192, București;
- Ciachir Nicolae, „Problema Orientală la mijlocul secolului al XIX-lea. Pacea de la Paris (1856)”, în *SAI*, 51-52, 1985, București, pp. 47-56;
- Ciachir Nicolae, „Sud-estul european în perioada premergătoare războiului de independență [1859-1877]”, în *LÎP*, 1987, nr. 2, București, pp. 5-8;
- Ciurea Al. D., „Unirea Principatelor Române [1859]”, în *GB*, 43, 1984, nr. 1-2, București, pp. 107-115;
- Cîncea Paraschiva, „Din istoricul emancipării orașelor și târgurilor (1848-1865)”, în *RA*, 7, 1964, nr. 2, București, pp. 117-128;
- Cliveti Gheorghe, „Geneza și instituirea garanției colective a puterilor semnate ale Tratatului de la Paris (1856) asupra Principatelor române (I-II)”, în *AlIAXI*, 20, 1983, Iași, pp. 175-189; 22, 1985/2, pp. 511-522;
- Cocora Gabriel, „Atitudinea preoșimii ortodoxe față de unele reforme ale lui Cuza Vodă”, în *GB*, 35, 1976, nr. 1-2, București, pp. 149-155;
- Cocora Gabriel, „Frământări politice buzoiene în jurul unirii Principatelor”, în *GB*, 38, 1979, nr. 1-2, București, pp. 109-122;
- Constantinescu Al. I., „Bucureștii din timpul lui Cuza Vodă (partea de nord, văzută din Dealul Mitropoliei)”, în *GB*, 20, 1961, nr. 11-12, București, pp. 1015-1020;
- Copoiu Nicolae – Ursu Ioana, „Unirea românilor – o dorință unanim recunoscută”, în *MI*, 9, 1975, nr. 10, București, pp. 8-12;
- Copoiu Nicolae, „Moldova 1857: dorințele unioniștilor și intrigile lui Vogoride”, în *MI*, 11, 1977, nr. 5, București, pp. 57-59;
- Copoiu Nicolae, „Problema Unirii Moldovei și Țării Românești în dezbaterile adunărilor ad-hoc [1857]”, în vol. *Rolul maselor populare în făurirea unirii Principatelor române (1859)*, București, Edit. Politică, 1979, pp. 216-270;
- Copoiu Nicolae, „Unirea – în dezbaterile Adunărilor ad-hoc [1857]”, în *MI*, 11, 1977, nr. 4, București, pp. 33-36;
- Copoiu Nicolae, „Unirea din 1859 – rezultat al voinței unanime a poporului român”, în *AIPCR*, 30, 1984, nr. 1, București, pp. 64-81;
- Corbu Constantin, „Contribuția maselor populare la Unirea Moldovei și Țării Românești”, în vol. *60 de ani de la făurirea statului național unitar român*, Tipogr. Univ. din București, 1978, pp. 65-80;
- Corivan Nicolae, „Acțiunea antiunionistă în timpul cămăcămiei lui Teodor Balș [1856-1857]”, în *SCȘII*, 10, 1959, nr. 1-2, Iași, pp. 119-140;
- Corivan Nicolae, „Alegerea ca domn a lui Al. I. Cuza”, în vol. *Cuza-Vodă. In memoriam*, Iași, Edit. Junimea, 1973, pp. 101-112;
- Corivan Nicolae, „Aspecte din lupta pentru unire în vechile județe Fălțiceni, Dorohoi și Botoșani”, în *SMIMod*, 1, 1969, București, pp. 87-92;
- Corivan Nicolae, „Câteva precizări cu privire la alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Moldovei”, în *AlIAXI*, 4, 1967, Iași, pp. 181-186;

- Corivan Nicolae, „*Precizări cu privire la funcțiile politice ocupate de Alexandru I. Cuza, până la alegerea lui ca domn*”, în vol. *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, Edit. Acad. RPR, 1965, pp. 481-489;
- Coroamă Radu, „*Cu privire la legislația elaborată de Comisia Centrală de la Focșani și locul ei în consolidarea statului național român*”, în *MN*, 3, 1976, București, pp. 415-420;
- Coroamă Radu, „*Problema legii electorale în dezbaterile Comisiei Centrale de la Focșani*”, în *CI*, 1, 1979, Iași, pp. 86-91;
- Crăciun Georgeta, „*Domn ales de țară și din sânul ei!*”, în *RM*, 6, 1969, nr. 6, București, pp. 538-540;
- Crăciunoiu Șerban, „*Vizita domnitorului Alexandru Ioan Cuza în Oltenia și nord-vestul Munteniei (iunie 1859)*”, în *SAI*, 15, 1970, București, pp. 117-123;
- Crăciunoiu Ștefan, „*Prezența lui Alexandru Ioan Cuza în cetatea Băniei*”, în *Ramuri*, 12, 1975, nr. 9, Craiova, pp. 8, 15;
- Cristian Vasile, „*Etape ale unității românești (1856-1878)*”, în *AȘUII*, 32, 1986, Iași, pp. 31-52;
- Debie C.N., „*Contribuții la cunoașterea trecutului orașului Ploiești. Înființarea telegrafului și poștei [1854-1865]*”, în vol. *Pagini din trecutul istoric al județului Prahova*, Ploiești, 1971, pp. 77-90 (+ fig. + facs.);
- Dimiu Radu, „*Juriștii din Principate și lupta pentru Unire*”, în *SCJ*, 25, 1980, nr. 2, București, pp. 179-185;
- Dogaru Maria, „*Din galeria participanților la lupta pentru Unire. Nicolae Pisoschi*”, în *H*, 7-8, 1989, Botoșani, pp. 405-414;
- Dogaru Maria, Berindei Dan, „*File din cronica unirii Principatelor Române*”, în *RMMM*, 24, 1987, nr. 1, București, pp. 36-45;
- Dragomir Ion T., „*Costache Negri și Mânjina – loc de întâlnire al făuritorilor unirii de la 1859*”, în *RMMM*, 1977, nr. 3, București, pp. 22-26 (+ fig.);
- Dumitriu Mircea, „*Mircea Mălăeru, luptător de seamă pentru înfăptuirea Unirii Principatelor Române*”, în *CI*, 1, 1979, Iași, pp. 63-67;
- Dumitriu Mircea, „*Rolul lui Mircea Mălăeru în timpul evenimentelor premergătoare unirii principatelor și după alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domnitor*”, în *Ilfov – File de istorie*, București, 1978, pp. 289-295;
- Economu Radu, „*Moș Ion Roată - «Să fim numai ai țării»*”, în *MI*, 21, 1987, nr. 1, București, pp. 17-18;
- Firoiu Dumitru V., „*Despre contribuția lui Alexandru Ioan Cuza la crearea dreptului României moderne*”, în *AMN*, 13, 1976, Cluj Napoca, pp. 469-479;
- Georgescu Florian, „*Lupta pentru unitate – permanență a istoriei poporului român*”, în *CI*, 1, 1979, Iași, pp. 1-9;
- Giurescu Constantin C., „*Bucureștii și alegerea lui Al. I. Cuza*”, în vol. *Studii privind Unirea Principatelor*, Edit. Acad. RPR, București, 1960, pp. 347-386;
- Giurescu Constantin C., „*Unirea Principatelor, prolog al independenței*”, în vol. *Independența României*, București, Edit. Acad. RSR, 1977, pp. 101-113;
- Gilea Constantin – Kara I. – Rusu Constantin-Liviu, „*De la Unirea Principatelor la războiul pentru independența de stat a României. Contribuții iconografice [1859-1877]*”, Iași, 1977, 48 p. + fig.;
- Gogeanu Paul, „*Puncte de vedere ale marilor puteri față de Unirea Principatelor, exprimate la Istanbul în Comisia europeană 1856-1857*”, în *AUBD*, 29, 1980, București, pp. 39-48;
- Grigoraș Nicolae, „*24 ianuarie 1859. Unirea Moldovei și Țării Românești și formarea statului național România*”, în *MMS*, 35, 1959, nr. 1-2, Iași, pp. 6-33;
- Hrițcu D., „*Arhimandritul Neofit Scriban, fruntaș unionist și poet al unirii*”, în *MMS*, 58, 1982, nr. 1-2, Iași, pp. 6-14;
- Ionașcu Ion, „*Unirea Principatelor române – eveniment crucial în istoria poporului român*”, în *RIS*, 8, 1966, nr. 1, București, pp. 7-17 (+fig.);
- Ionescu Matei, „*«Vechile drepturi ale țării» și lărgirea autonomiei în epoca Unirii*”, în *MI*, 15, 1981, nr. 1, București, pp. 14-17;
- Ionescu Matei, „*Însemnătatea istorică a Unirii Principatelor: 24 ianuarie 1859*”, în *RRSI*, 13, 1979, nr. 1, București, pp. 99-111; în *RREI*, 13, 1979, nr. 1, București, pp. 111-125;

- Ionescu Ștefan, „Cum a devenit orașul București capitală a României [1859-1862]”, în *BMIM*, 8, 1971, București, pp. 309-319 (+ fig.);
- Ioniță Gheorghe, „Lupta necurmată a poporului român pentru unitate statală și națională”, în *TN*, 4, 1981, București, pp. 17-29;
- Ivănescu Dumitru – Isac Virginia, „Date noi privind viața și activitatea lui Alexandru Ioan Cuza până la alegerea sa ca domnitor al Principatelor Unite”, în *RA*, 48, 1971, nr. 4, București, pp. 525-537;
- Maciu Vasile, „Diplomatul C. Basily și adunările ad-hoc”, în *SRdI*, 25, 1972, nr. 3, București, pp. 485-510;
- Maciu Vasile, „Formarea națiunii române”, în *SAI*, 22, 1973, București, pp. 5-11;
- Maciu Vasile, „Formarea regimului politic în România (1848-1881)”, în *ARMSSJ*, 5, 1980, București, pp. 9-28 (perioada 1856-1866);
- Maciu Vasile, „Organizarea mișcării pentru Unire în anii 1855-1857 în Moldova și Țara Românească”, în *SRdI*, 12, 1959, nr. 1, București, pp. 43-76;
- Maciu Vasile, „Participarea lui Gh. Costaforu la lupta pentru Unire”, în *SRdI*, 18, 1965, nr. 1, București, pp. 89-115; în lb. franceză în *RRH*, 5, 1966, nr. 1, Bucarest, pp. 89-120;
- Maciu Vasile, „S. I. Popov și luptele politice din Moldova în octombrie-decembrie 1858”, în *SRdI*, 26, 1973, nr. 1, București, pp. 5-31;
- Macovei Adrian, „Organizarea administrativ-teritorială a Moldovei între anii 1832 și 1862 (II-IV)”, în *AIAXI*, 20, 1983, Iași, pp. 153-173; 21, 1984, pp. 203-216; 22, 1985, II, pp. 483-495; 23, 1986, I, pp. 179-199;
- Maior Liviu, „Intensificarea luptei pentru desăvârșirea unității politice de stat, după 24 ianuarie 1859”, în *Apulum*, 7, 1969, Alba Iulia, pp. 131-138;
- Mamina Ion, „Unirea Principatelor române – temelie a statului național unitar”, în vol. *Rolul maselor populare în făurirea unirii Principatelor române (1859)*, București, Edit. Politică, 1979, pp. 513-533;
- Marcu Adela, „Un medic unionist Ioan Kopetzky”, în vol. *Momente din trecutul medicinei*, București, Edit. Medicală, 1983, pp. 379-384;
- Mehmed Mustafa, „Problema orientală și afirmarea popoarelor sud-est europene (până la 1878)”, în *Cercetări de istorie și civilizație sud-est europeană*, II, 1985, București, ISSEE, pp. 109-122;
- Mușat Mircea – Florescu Iulia – Musculiu Livia, „Istoria României – Epoca modernă”, în *AIPCR*, 25, 1979, nr. 5, București, pp. 89-114;
- Mușat Mircea - Zaharia Gheorghe, „România”, în vol. *Afirmarea statelor naționale independente unitare din centrul și sud-estul Europei (1821-1923)*, București, Edit. Acad. RSR, 1979, pp. 13-43 (Unirea din 1859);
- Mușat Mircea, „Din cronica luptei pentru unirea Moldovei cu Muntenia”, în *AIPCR*, 23, 1977, nr. 4, București, pp. 106-122;
- Mușat Mircea, „Rădăcinile istorice ale Unirii [din 1859]”, în *ES*, 62, 1982, nr. 22, București, pp. 20-23;
- Mușat Mircea, „Unirea este sufletul poporului, glasul României” [1859], în *AIPCR*, 24, 1978, nr. 6, București, pp. 56-68;
- Mușat Mircea, „Unirea Moldovei cu Muntenia – moment crucial în afirmarea și dezvoltarea României moderne”, în *CI*, 1, 1979, Iași, pp. 15-42;
- Mușat Mircea, „Unitatea statală și independența națională – obiective fundamentale ale luptei poporului român de-a lungul evoluției sale istorice”, în *AdI*, 26, 1980, nr. 4, București, pp. 33-64;
- Nanu Mihail, „Dimitrie Bolintineanu și Unirea [din 1859]”, în *AUBFilol*, 8, 1959, nr. 15, București, pp. 79-87;
- Negoită Al., „Organizarea de stat în timpul domniei lui Cuza”, în *AUBSJ*, 8-9, 1959-1960, nr. 13-14, București, pp. 83-92;
- Negruți-Munteanu Ecaterina, „Sfatul administrativ al Moldovei între anii 1832 și 1862”, în *AIAXI*, 8, 1971, Iași, pp. 159-199 (perioada 1856-1862);
- Neagu Maria, „Constantin Alexandru Rosetti (1816-1885)”, în vol. *Făuritori ai unității și independenței naționale*, București, 1983, pp. 231-238;

- Netea Vasile, „*Les Roumains de Transylvanie et l'Union des Principautés [de 1859]*”, în *RRH*, 5, 1966, nr. 1, București, pp. 65-75;
- Netea Vasile, *Spre unitatea statală a poporului român. Legături politice și culturale între anii 1859-1918*, București, EȘE, 1979, 606 p. (perioada 1859-1866);
- Novac Vasile, „*Luptători argeșeni pentru Unire [1859]*”, în *Argeș*, 21, 1986, nr. 1, Pitești, p. 6;
- Octavian Nicu D., „*Ideea de unitate națională și adeviziunea clerului din Țara Românească la lupta pentru înfăptuirea marelui act de la 24 ianuarie 1859*”, în *GB*, 38, 1979, nr. 1-2, București, pp. 92-108;
- Opreșcu Paul, „*Statutul juridic al României până la proclamarea independenței, în lumina dreptului internațional al vremii*”, în *Rdl*, 40, 1987, nr. 4, București, pp. 372-383;
- Oțetea Andrei, „*Unirea Principatelor Române*”, în *SRdl*, 19, 1966, nr. 1, București, pp. 5-16;
- Papadima Ovidiu, „*Mihail Kogălniceanu și Unirea țărilor române*”, în *SCILF*, 7, 1958, nr. 3-4, București, pp. 401-429;
- Pascu Ștefan, „*Ideea de unitate – permanență a istoriei poporului român*”, în *AUCIG*, 1978, Craiova, pp. 23-32;
- Pascu Ștefan, „*L'importance historique de l'Union des Principautés Roumaines [1859]*”, în *SUBBH*, 11, 1966, fasc. 2, Cluj, pp. 23-33;
- Pascu Ștefan, „*Lupta pentru unitate – permanență a istoriei poporului român*”, în *ARMSSȘI*, 3, 1973, București, pp. 57-66;
- Păcurariu Mircea, „*Atitudinea slujitorilor bisericii ortodoxe române față de actul Unirii Principatelor*”, în *BOR*, 85, 1967, nr. 1-2, București, pp. 73-94;
- Pălăncănu Elena – Apostol Cornelia, „*Unirea Țării Românești cu Moldova la 24 ianuarie 1859, temelie a constituirii statului român modern*”, în *RMMM*, 21, 1984, nr. 1, București, pp. 14-26;
- Pălăncănu Elena, „*Manifestări de masă în sprijinul desăvârșirii Unirii Principatelor Române în anul 1861*”, în *CI*, 1, 1979, Iași, pp. 103-116;
- Pălăncănu Elena, „*Poziții înaintate ale locuitorilor din Giurgiu în epoca Unirii (1861; 1865)*”, în vol. *Ilfov – File de istorie*, București, 1978, pp. 285-288;
- Păltânea Paul, „*Al. I. Cuza, pârcălab al Ținutului Covurlui [1856-1857]*”, în vol. *Cuza Vodă. In memoriam*, Iași, Edit. Junimea, 1973, pp. 87-100;
- Păltânea Paul, „*Alexandru Ioan Cuza și Galații*”, în *Danubius*, 2-3, 1969, Galați, pp. 121-136;
- Păltânea Paul, „*Informații inedite despre mișcarea unionistă gălățeană*”, în *MN*, 3, 1976, București, pp. 407-414;
- Pătrășcanu Lucrețiu, „*Ion a Babei – deputat clăcaș în Divanul ad-hoc al Moldovei [1857]*”, în *Adl*, 14, 1968, nr. 4, București, pp. 142-150;
- Pătroiu Ion, „*Mărturii despre contribuția maselor populare din Oltenia la pregătirea actului Unirii Principatelor*”, în *AUCIGF*, 3, 1975, Craiova, pp. 91-104;
- Perciun Nicolae, „*L'Unification des services des télégraphes et postes en Roumanie [1859-1864]*”, în *Noesis*, 10, 1984, București, pp. 48-52;
- Petrișor Vasile, „*Rolul maselor populare în perioada pregătirii și desfășurării alegerilor de deputați pentru adunările ad-hoc*”, în vol. *Rolul maselor populare în făurirea unirii Principatelor Române (1859)*, București, Edit. Politică, 1979, pp. 135-215;
- Platon Gheorghe, „*1866 – începutul «revoluției pentru independență»*. *Ecouri în presa europeană*”, în *România în istoria universală*, vol. III/3, Tipogr. Univ. din Iași, 1988, pp. 127-159;
- Platon Gheorghe, „*Forța ideii de unitate în istoria românilor*”, în vol. *Dezbateri istoriografice*, Iași, 1983, pp. 1-15;
- Platon Gheorghe, „*O problemă de interes și onoare pentru Europa [Unirea din 1859]*”, în *MI*, 18, 1984, nr. 1, București, pp. 33-36;
- Platon Gheorghe, „*Statul – cadrul politic de dezvoltare a națiunii române*”, în vol. *Națiunea română. Geneză. Afirmare. Orizont contemporan*, București, EȘE, 1984, pp. 378-400; în *AȘUH*, 28, 1982, pp. 11-30;
- Platon Gheorghe, „*Unirea Principatelor din 1859 – piatra de temelie a statului național român*”, în *Adl*, 22, 1976, nr. 5-6, București, pp. 178-187;
- Platon Gheorghe, „*Unitatea organică, fundamentală a poporului român - [Unirea din 1859]*”, în *ES*, 64, 1984, nr. 1, București, pp. 24-27;

- Popescu Anicuța, „Unificarea și modernizarea legislației în timpul domniei lui Alexandru I. Cuza”, în *SMIMod*, 7, 1983, București, pp. 61-114;
- Popescu Anton, „Câteva aspecte ale luptei pentru unirea țărilor române [la Huși]”, în *MMS*, 41, 1965, nr. 3-4, Iași, pp. 231-235;
- Popescu Teodor, „Acțiuni în sprijinul consolidării Unirii sub domnia lui Alexandru Ioan Cuza”, în vol. *Rolul maselor populare în făurirea Unirii Principatelor române (1859)*, București, Edit. Politică, 1979, pp. 319-394;
- Popescu-Puțuri Ion, „Unitatea – permanență a istoriei poporului român”, în vol. *Rolul maselor populare în făurirea unirii principatelor române (1859)*, București, Edit. Politică, 1979, pp. 7-14;
- Porcescu Scarlat, „Clerici ortodocși din Moldova, luptători pentru Unirea țărilor române [1859]”, în *MMS*, 35, 1959, nr. 1-2, Iași, pp. 37-49;
- Porcescu Scarlat, „Contribuția clerului ortodox român la înfăptuirea unirii Principatelor”, în *MMS*, 55, 1979, nr. 1-2, Iași, pp. 12-29;
- Porcescu Scarlat, „Contribuții ale clericilor bisericii strămoșești la înfăptuirea unirii românilor”, în *MMS*, 60, 1984, nr. 1-3, Iași, pp. 12-37;
- Porțeanu Alexandru, „Unirea Principatelor – eveniment cu profunde semnificații istorice”, în *ES*, 57, 1977, nr. 2, București, pp. 45-47;
- Purece Sergiu, „Județul Vâlcea și Unirea [din 1859]”, în *Buridava*, 3, 1979, Râmnicu Vâlcea, pp. 109-117;
- Rășcanu V., „Societatea de medici și naturaliști din Iași și alegerea lui Alexandru I. Cuza [1859]”, în *RM-C*, 63, 1959, nr. 1, part. I-II, Iași, pp. 1-8;
- Russu Vasile – Cliveti Gheorghe, „Drumul spre independență (1856-1877)”, în seria *Românii în istoria universală*, I, 1986, Tipogr. Univ. din Iași, pp. 269-300 (perioada 1856-1866);
- Russu Vasile, „«Monstruoasa coalție» și detronarea lui Al. I. Cuza”, în vol. *Cuza Vodă. În memoriam*, Iași, Edit. Junimea, 1973, pp. 503-550;
- Russu Vasile, „Dificultăți interne și externe la începutul domniei lui Al. I. Cuza”, în vol. *Istorie și civilizație*, Tipogr. Univ. din Iași, 1988, pp. 219-240;
- Simache, N. I., „Mișcările din Ploiești din 1860”, în *SMPrahova*, 1970, Ploiești, pp. 19-30 (+ fig.);
- Spiru Ioan, „Preoțimea și detronarea lui Al. I. Cuza”, în *MO*, 18, 1966, nr. 7-8, Craiova, pp. 688-692;
- Stan Apostol, *Grupări și curente politice în România între Unire și Independență (1859-1877)*, București, EȘE, 1979, 454 p. (perioada 1859-1866);
- Stan Valeriu, „Desăvârșirea Unirii Principatelor Române pe plan administrativ (1859-1864)”, în *SMIMod*, 7, 1983, București, pp. 7-60;
- Stanciu A., „Un deputat țărăn în Adunarea ad-hoc a Moldovei [Simion Stanciu]”, în *Cronica*, 11, 1976, nr. 4, Iași, p. 3;
- Steri C., „Contribuțiuni la istoricul alegerilor pentru Divanul ad-hoc în județul Vâlcea”, în *SAI*, 2, 1957, București, pp. 481-494;
- Șendrulescu Ion Gh., „Rolul lui Alexandru Ioan Cuza în înfăptuirea și desăvârșirea Unirii Principatelor”, în *SAI*, 49-50, 1984, București, pp. 114-121;
- Ștefănescu Liviu, „Domnitorul Alexandru Ioan Cuza – creatorul statului național român”, în *Danubius*, 8-9, 1979, Galați, pp. 193-199;
- Ștefănescu Ștefan, „Formarea statului național român și înființarea primei instituții românești a statisticii de stat”, în *RS*, 33, 1984, nr. 12, București, pp. 31-35;
- Totu Maria, „Unirea din 1859 – premisă a independenței”, în vol. *Din lupta poporului român pentru independență*, Tipogr. Univ. din București, 1977, pp. 97-110;
- Tudoran Georgeta, „Unirea Moldovei și Țării Românești – rezultat al luptei energice a maselor populare”, în vol. *Rolul maselor populare în făurirea Principatelor române (1859)*, București, Edit. Politică, 1979, pp. 271-318;
- „Unirea Principatelor – operă a maselor populare”, în *Rdl*, 39, 1986, nr. 1, București, pp. 3-11;
- *Unirea țărilor române în discuția Divanului ad-hoc al Moldovei*, în *MMS*, 14, 1968, nr. 1-2, Iași, pp. 7-12;

- Ursu Fănică, „Aspecte ale luptei unioniste, din fostul județ Tutova, în perioada premergătoare Unirii din 1859”, în vol. *Bârladul, odinioară și astăzi. Oameni și fapte*, vol. II, Bârlad, 1982, pp. 555-560;
- Ursu Fănică, „Aspecte privind rolul maselor populare botoșănene în timpul pregătirii și alegerilor de deputați pentru adunările ad-hoc”, în *H*, 2, 1979, Botoșani, pp. 159-166;
- Ursu Ioana – Buduru Valeriu, „Românii din Transilvania numai la principate privesc [în 1859]”, în *MI*, 18, 1984, nr. 1, București, pp. 21-25;
- Vasile Al. D., „*Considérations sur la lutte du peuple roumain pour l'Union entre les années 1856-1859*”, în *RRH*, 5, 1966, nr. 3, București, pp. 471-484;
- Vasilescu Gheorghe, „*Rolul decisiv al factorilor interni la înfăptuirea Unirii Principatelor [1859]*”, în *BOR*, 102, 1984, nr. 1-2, București, pp. 117-128;
- Vasilescu Gheorghe, „*Unirea Principatelor. Participarea clerului ortodox la înfăptuirea actului unirii*”, în *BOR*, 97, 1979, nr. 1-2, București, pp. 212-245;
- Vasilescu-Capsali N. – Râpă-Buicliu Dan, „*Date noi cu privire la atitudinea unionistă a părcălabului Alexandru Ioan Cuza [1856]*”, în *Ramuri*, 13, 1976, nr. 8, Craiova, p. 14;
- Vintu I. – Florescu G. G., „*Valoarea constituțională a rezoluțiilor adunărilor ad-hoc din Principatele Române [1857]*”, în *SCJ*, 8, 1963, nr. 3, București, pp. 499-517;
- Virtosu Ileana, „*J. Al. Vaillant și cetățenia sa română [1864]*”, în *AUBFilol*, 13, 1966, București, pp. 117-126;
- Vlad Matei D., „*Rolul lui Alexandru Ioan Cuza în făurirea României moderne*”, în *SAI*, 6, 1964, București, pp. 93-114;
- Vlad Matei, „*La lutte des Roumains pour l'unité politique (XVIe siècle)*”, în *RPH*, 5, 1980, nr. 2, București, pp. 173-221 (Unirea din 1859);
- Voinea Tudor, „*Le Grand code penal roumain de 1865*”, în *RHID*, 10, 1985, București, pp. 105-118;
- Voinea Tudor, „*Les Modifications apportées au Code pénal roumain de 1864 jusqu'à la fin du XIXe siècle*”, în *RHID*, XI-XII, 1986-1987, București, pp. 77-82;
- Vornicescu Nestor, „*«Unde-i turma, acolo-i și păstorul» Participarea mitropolitului Moldovei Sofronie Miclescu la înfăptuirea Unirii Principatelor*”, în *MO*, 36, 1984, nr. 1-2, Craiova, pp. 9-38 (varianta rezumată) în *BOR*, 102, 1984, nr. 1-2, București, pp. 76-116; Craiova, Edit. Mitropoliei Olteniei, 1984, 160 p. (varianta dezvoltată);
- Vornicescu Nestor, „*Argumentul vechimii și neuitării Mitropoliei Moldovei și Sucevei – pârghie în eforturile depuse pentru înfăptuirea Unirii din 1859*”, în *BOR*, 104, 1986, nr. 9-10, București, pp. 83-108;
- Zaharia Dumitru, „*Din lupta băcăuanilor [pentru Unirea din 1859]*”, în *Ateneu*, 20, 1984, nr. 1, Bacău, pp. 1-2;
- Zub Alexandru, „*Unirea Principatelor – moment crucial în procesul făuririi statului național unitar român*”, în vol. *Națiune, suveranitate, independență*, București, 1977, pp. 360-370;

D. Politică externă și diplomatie în Epoca Unirii (1856-1866): evoluții politico-diplomatice în 1856; 1857; 1858; 1859; poziția marilor puteri europene față de Unirea din 1859; politica externă promovată de Al. I. Cuza: consolidarea autonomiei *de jure* și a independenței *de facto* a României pe plan european, în relațiile cu marile puteri europene, în timpul domniei lui Cuza.

- Abrudan Paul, „*Contribuții transilvănene la opera de înfăptuire a Unirii Principatelor Române*”, în *Transilvania*, 17, 1988, nr. 1, Sibiu, pp. 24-25;
- Almaș Dumitru, „*Românii în războiul civil din Statele Unite [1861-1865]*”, în *AUBI*, 15, 1966, București, pp. 109-120;
- Anineanu Marta, „*1859-1862. Recunoașterea dublei alegeri*”, în *MI*, 15, 1981, nr. 11, pp. 5-7, 44; nr. 12, pp. 10-12, 23, București;
- Anineanu Marta, „*1862: România își afirmă demnitatea națională*”, în *MI*, 15, 1981, nr. 5, București, pp. 23-26;
- Apostol Cornelia – Bieltz Lucia, „*Întărirea autonomiei și afirmarea internațională a Principatelor Unite, trăsături esențiale ale politicii externe românești din epoca Unirii*”, în *CI*, 1, 1979, Iași, pp. 136-147;

- Ardelean Radu, „*Convenția de la Paris [1858] și dezvoltarea în sens modern a Principatelor*”, în *Studii și comunicări. Arheologie. Istorie. Muzeul Brukenthal*, 21, 1980, Sibiu, pp. 209-220;
- Bârlea Octavian, „*La Roumanie et Rome sous le prince Alexandre I. Cuza (1859-1866)*”, în *Acta Historica*, 1, 1959, München, pp. 101-280;
- Berindei Dan – Cojocaru Emil, „*La double élection d'Alexandru Ioan Cuza à la lumière de la correspondance diplomatique autrichienne*”, în *RRH*, 5, 1966, nr. 1, Bucurest, pp. 13-34;
- Berindei Dan, „*Acțiuni diplomatice românești pentru recunoașterea Unirii Principatelor și a desăvârșirii ei (1859-1862)*”, în *RRSI*, 23, 1989, nr. 1, București, pp. 81-87; în lb. engleză în *RREI*, 23, 1989, nr. 1, Bucurest, pp. 85-92;
- Berindei Dan, „*Alexandru Ioan Cuza și politica externă a Principatelor Unite Române*”, în *RRSI*, 7, 1973, nr. 1, București, pp. 101-109;
- Berindei Dan, „*Constituirea statului național român în context european*”, în vol. *Cuza Vodă. In memoriam*, Iași, Edit. Junimea, 1973, pp. 113-146;
- Berindei Dan, „*Giuseppe Garibaldi e i Romeni*”, în vol. *G. Garibaldi, generale della libertà. Atti Convegno internazionale (Roma, 29-31 maggio 1982)*, Roma, 1984, pp. 313-330;
- Berindei Dan, „*Înființarea agenției Principatelor Unite la Paris (26 august / 7 septembrie 1860)*”, în *SRdI*, 13, 1960, nr. 6, București, pp. 99-120;
- Berindei Dan, „*La France et l'Union des Principautés [Roumaines]*”, în *Tribuna României*, 18, 1989, nr. 380, București, p. 14;
- Berindei Dan, „*Mihail Kogălniceanu, prim-ministru al Moldovei și emigrația maghiară (1860-1861)*”, în *SMIMod*, 2, 1960, București, pp. 223-244;
- Berindei Dan, „*Quelques aspects de la politique étrangère des Principautés Unies. Le probleme de l'indépendance et de l'unité pleine et entière du peuple roumain (1859-1861)*”, în *NEH*, 2, 1960, Bucurest, pp. 391-406;
- Berindei Dan, „*Transilvania și Principatele Unite*”, *Transilvania* 9, 1980, nr. 8, Sibiu, pp. 24-25;
- Berindei Dan, „*Un moment din legăturile româno-ruse în timpul lui Cuza Vodă: «Aranjamentul» telegrafic din 1860*”, în *AR-SI*, 21-22, 1958, nr. 1-2, București, pp. 76-81;
- Berindei Dan, Cojocaru Emil, „*La reconnaissance de la double élection d'Alexandru Ioan Cuza, vue à la lumière de la correspondance diplomatique autrichienne*”, în *RRH*, 8, 1969, nr. 1, Bucurest, pp. 15-33;
- Bodea Cornelia, „*Din acțiunea de pregătire a agenției diplomatice de la Paris. Înființarea biroului de corespondență (1/13 ianuarie 1860)*”, în *SRdI*, 13, 1960, nr. 6, București, pp. 121-150; în lb. franceză, în *RRH*, 1, 1962, nr. 2, Bucurest, pp. 499-528;
- Boicu Leonid, „*Cuza Vodă față de lupta popoarelor pentru emancipare națională*”, în vol. *Cuza Vodă. In memoriam*, Iași, Edit. Junimea, 1973, pp. 235-260;
- Boicu Leonid, „*Puterile europene față de actul românilor din 24 ianuarie 1859*”, în seria *Românii în istoria universală*, III-1, Tipogr. Univ. din Iași, 1988, pp. 181-214;
- Boicu Leonid, „*Știri noi despre activitatea lui Vasile Alecsandri ca ministru de Externe*”, în *SCȘII*, 10, 1959, nr. 1-2, Iași, pp. 195-200;
- Boldan Emil, „*L'attitude de la Porte ottomane envers l'Union des Principautés Roumaines, telle qu'elle a été vue par Arthur Baligot de Beyne*”, în *RESEE*, 18, 1980, nr. 4, Bucurest, pp. 737-755;
- Ciachir Nicolae, „*Contribuția României la renașterea bulgară (1762-1878)*”, în *AdI*, 27, 1981, nr. 5, București, pp. 101-120 (perioada 1856-1866);
- Ciachir Nicolae, „*România, factor activ în lupta pentru emanciparea națională a popoarelor din Balcani (1856-1878)*”, în vol. *60 de ani de la fărîmarea statului național unitar român*, Tipogr. Univ. din București, 1978, pp. 81-90 (perioada 1856-1866);
- Ciasca Raffaele, „*Fraternità italo-romena nella lotta per l'unità e l'indipendenza durante il Risorgimento*”, în *RRH*, 3, 1964, nr. 4, Bucurest, pp. 655-676;
- Ciurea Dumitru, „*Românii și chestiunea orientală*”, în seria *Românii în istoria universală*, II-1, Tipogr. Univ. din Iași, 1987, pp. 405-408;

- Cliveti Gheorghe, „Românii și «concertul european», 1815-1878”, în seria *Românii în istoria universală*, II-1, Tipogr. Univ. din Iași, 1987, pp. 249-278 (perioada 1856-1866);
- Comșa Ioan, „Alexandru Ioan Cuza, inițiator al acțiunii Principatelor Unite pentru lărgirea relațiilor internaționale. Începuturile relațiilor româno-americane”, în *RL*, 16, 1983, nr. 3, București, pp. 20-21;
- Comșa Ioan, „Cuza Vodă inițiator al luptei principatelor pentru lărgirea relațiilor internaționale”, în *Secolul XX*, 1976, nr. 7-8, București, pp. 175-182;
- Corivan Nicolae, „Atitudinea Rusiei față de Unirea Principatelor Române (1855-1857)”, în *Studii privind relațiile româno-ruse*, III, 1963, București, pp. 115-131;
- Corivan Nicolae, „La question de l'union dans les projets européens d'organisation des Principautés Roumaines (1855-1857)”, în *RRH*, 9, 1970, nr. 6, Bucarest, pp. 963-974;
- Corivan Nicolae, „Les étapes de la politique du royaume de Sardaigne concernant l'union des Principautés (1856-1859)”, în *RRH*, 7, 1968, nr. 4, Bucarest, pp. 525-541;
- Corivan Nicolae, „Les Grandes Puissances et les Principautés à l'époque de la conférence de Paris (1858)”, în *NEH*, 2, 1960, Bucarest, pp. 379-390;
- Corivan Nicolae, „Lupta pentru desăvârșirea Unirii și acțiunea diplomatică europeană”, în *SCSII*, 10, 1959, nr. 1-2, Iași, pp. 37-80;
- Corivan Nicolae, „Politica externă a lui Alexandru Ioan Cuza”, în *Danubius*, 6-7, 1972-1973, Galați, pp. 139-161;
- Corivan Nicolae, „Relațiile franco-ruse din 1859 cu privire la Unirea Țărilor Române”, în vol. *Studii privind relațiile româno-ruse și româno-sovietice*, București, 1958, pp. 111-129;
- Corivan Nicolae, „Unirea țărilor române în cadrul politicii europene [1859]”, în *SRdI*, 12, 1959, nr. 1, București, pp. 159-190;
- Cristea Gheorghe, „Coordonnées de la politique extérieure de la Roumanie sous le regne d'Alexandru Ioan Cuza (1859-1866)”, în *RRH*, 18, 1979, nr. 1, Bucarest, pp. 3-20;
- Cristea Gheorghe, „Independența țării și ideea unității naționale a poporului român în obiectivul politicii externe a domnitorului Alexandru Ioan Cuza”, în *RdI*, 32, 1979, nr. 1, București, pp. 31-55;
- Curticăpeanu Vasile, „Alexandru Ioan Cuza și Transilvania”, în vol. *Cuza Vodă. In memoriam*, Iași, Edit. Junimea, 1973, pp. 409-444;
- Delureanu Ștefan, „Români alături de G. Garibaldi în expediția celor o mie [de revoluționari italieni - 1860]”, în *RdI*, 35, 1982, nr. 10, București, pp. 1124-1138;
- Florescu G. G. – Florescu M. E., „L'agence des Principautés Unies à Constantinople (1859-1866). Transformation de sa nature à la suite des nouvelles relations turco-roumaines”, în *SAO*, 5-6, 1967, Bucarest, pp. 221-243;
- Florescu G. G., „Agențiile diplomatice de la București și Belgrad (1863-1866). Contribuții la studiul relațiilor politice româno-sârbe”, în *Rsl*, 11, 1965, București, pp. 125-136;
- Florescu G. G., „Aspecte privind dezvoltarea relațiilor internaționale ale Principatelor Unite [1859-1866]”, în *SRdI*, 17, 1964, nr. 1, București, pp. 67-86;
- Florescu G. G., „Înflințarea agențiilor diplomatice de la București și Belgrad (1863)”, în *RRSI*, 7, 1973, nr. 2, București, pp. 61-69;
- Florescu G. G., „La procédure de l'investiture et le cérémonial de la réception du prince régent Couza à Constantinople. Contribution à l'étude des relations entre les Principautés Unies et l'Empire ottoman”, în *SAO*, 2, 1959, Bucarest, pp. 71-87;
- Florescu G. G., „Rolul și activitatea agenției Principatelor Unite la Constantinopol [1859-1866]”, în *SAI*, 5, 1963, București, pp. 275-290;
- Florescu G. G., „Some Aspects from the History of the South-Eastern European Relations: Romanian-Serbian Relations (1859-1866)”, în *RESEE*, 4, 1966, nr. 1-2, Bucarest, pp. 208-221;
- Florescu G. G., „Some aspects of the struggle for the formation of the modern South-Eastern states: Romanian-Turkish relations”, în *RESEE*, II, 1964, nr. 1-2, Bucarest, pp. 187-216 (perioada 1856-1866);
- Florescu G. G., „Unele aspecte ale poziției internaționale a Țărilor române în perioada Unirii”, în *SCJ*, 4, 1959, nr. 1, București, pp. 135-178;

- Fotino George, „*Un projet de traité «d'amitié, de commerce et de navigation» entre les Principautés Unies et les Etats-Unis de l'Amérique du Nord en 1859*”, în *RRH*, 3, 1964, nr. 4, Bucurest, pp. 697-726;
- Hope Trevor J., „*Sir Henry Bulwer and the Wallachian Elections of 1857*”, în *Balkan Studies*, 14, 1973, Sofia, pp. 324-330;
- Hurezeanu Damian, „*Formarea statului modern român (1859) în context european*”, în *ARMSȘI*, 7, 1982, București, pp. 39-57;
- Iancu Carol, „*Napoleon IIIe et la politique française à l'égard de la Roumanie*”, în *Revue d'Histoire Diplomatique*, janvier-juin 1974, nr. 1-2, Paris, extrait, 27 p.;
- Ionescu Matei, „*Aspecte externe ale domniei lui Al. I. Cuza în lumina documentelor italiene*”, în *SRdI*, 23, 1970, nr. 3, București, pp. 543-556;
- Ioniță Maria, „*Preludii diplomatice la formarea statului român modern – două memorii ale domnitorului Moldovei, Grigore Alexandru Ghica*”, în *MN*, 5, 1981, București, pp. 231-236;
- Iordache Anastasie, „*Stabilirea noului statut internațional al Principatelor române în perspectiva Unirii*”, în vol. *Unirea Principatelor și puterile europene*, București, Edit. Acad., 1984, pp. 80-99;
- Ivănescu Dumitru, „*Diplomați străini despre Alexandru Ioan Cuza*”, în *RA*, 60, 1983, nr. 4, București, pp. 361-373;
- Jelavich Barbara, „*Russia and the Double Election of Alexander I. Cuza, 1858-1859: the Letters of S. I. Popov to N. Giers*”, în *SOF*, 24, 1965, München, pp. 119-137;
- Jelavich Barbara, „*The Great Powers Protectorate and Rumanian National Development, 1856-1877*”, în *RESEE*, 15, 1977, nr. 4, Bucurest, pp. 681-694 (perioada 1856-1866);
- Jelavich Barbara, „*The Ottoman Empire, the Great Powers and the Legislative and Administrative Union of the Principalities*”, în *Rumanian Studies*, II, 1973, Leyden, Brill, pp. 48-83;
- Lungu Vasile, „*Léon Plée – sprijinitor ale Unirii Principatelor Române*”, în *SdI*, 14, 1969, București, pp. 133-145;
- Maciu Vasile – Bugnariu Tudor, „*Lupta poporului român pentru Unire și unirea Italiei*”, în *SRdI*, 14, 1961, nr. 1, București, pp. 129-150;
- Marinescu Beatrice – Stan Valeriu, „*Diplomatul Sir Henry L. Bulwer și adunările ad-hoc*”, în vol. *Unirea Principatelor și puterile europene*, București, Edit. Academiei, 1984, pp. 147-164;
- Marinescu Beatrice – Stan Valeriu, „*The Union of the Principalities as viewed by Sir Henry L. Bulwer, the British Ambassador in Constantinople (1859-1861)*”, în *RRH*, 23, 1984, nr. 1, Bucurest, pp. 3-13;
- Marinescu Beatrice, „*La position des diplomates et emissaires britanniques envers le mouvement unioniste des Principautés*”, în *RRH*, 11, 1972, nr. 2, Bucurest, pp. 265-279;
- Marinescu Beatrice, „*Poziția Marii Britanii față de dubla alegere a domnitorului Al. I. Cuza și față de unirea politico-administrativă a Principatelor Române (1859-1861)*”, în *SMIMod*, V, 1975, București, pp. 69-99;
- Marinescu Beatrice, Wagner Gabriela, „*The Union of the Romanian Principalities in the Concerns of Stratford Canning as Ambassador in Constantinople, 1853-1858*”, în *RRH*, 9, 1970, nr. 2, Bucurest, pp. 261-269;
- Mărieș Stela, „*Aspects des relations roumano-françaises: contribution d'Armand Levy [1848-1866]*”, în *RRH*, 12, 1973, nr. 2, Bucurest, pp. 375-394 (perioada 1856-1866);
- Mărieș Stela, „*Die preussische Diplomatie und die Vereinigung der rumänischen Fürstentümer. Bemerkungen aufgrund unveröffentlicher deutscher Unterlagen*”, în *AllXI*, 18, 1981, Iași, pp. 35-67;
- Mărieș Stela, „*Un proiect prusian din 1856 privitor la organizarea constituțională a Principatelor române*”, în *AIACN*, 25, 1982, Cluj Napoca, pp. 131-147;
- Mihăileanu Ștefania, „*Insemnătatea constituirii statului național modern român pentru intensificarea mișcării de eliberare din Transilvania*”, în vol. *Rolul maselor populare în fărura Unirii Principatelor Române (1859)*, București, Edit. Politică, 1979, pp. 395-463;

- Milin Miodrag, „*Relații româno-sârbești în lupta antidualistă (1860-1869)*”, în *SIB*, 11, 1985, Timișoara, pp. 65-87;
- Milin Miodrag, „*Relațiile româno-sârbe în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*”, în *RdI*, 37, 1984, nr. 1, București, pp. 63-76;
- Mosse W. E., „*England, Russia and the Rumanian Revolution of 1866*”, în *The Slavonic and East European Review*, 39, nr. 92 / December 1960, pp. 65-76;
- Mușat Mircea, „*Poziția marilor puteri europene față de Unirea Principatelor*”, în vol. *Unirea Principatelor și puterile europene*, București, Edit. Acad., 1984, pp. 125-146;
- Netea Vasile, „*Les Roumains de Transylvanie et l'Union des Principautés*”, în *RRH*, 5, 1966, nr. 1, București, pp. 65-75;
- Nistor G., „*În legătură cu a treia misiune diplomatică a lui Vasile Alecsandri la Torino [1862]*”, în *Vatra*, 18, 1988, nr. 1, Târgu Mureș, pp. 202B-202C;
- Nolfo Ennio di, „*Questione italiana e questione dei principati nell'azione del conte di Cavour al congresso di Parigi (1856)*”, în *AȘUII*, 18, 1972, Iași;
- Panaiteșcu P. P., „*Unirea Principatelor. Cuza Vodă și poloniei*”, în *Rsl*, 5, 1962, București, pp. 71-84;
- Pătroiu Ion, „*România – factor activ în lupta pentru eliberarea socială și națională a popoarelor din sud-estul Europei între anii 1859-1877*”, în *AO*, 4, 1985, Craiova, pp. 110-120;
- Pătroiu Ion, „*Un program unionist craiovean necunoscut*”, în *AO*, 1, 1981, Craiova, pp. 111-121;
- Platon Gheorghe, „*Ecoul internațional al Unirii Principatelor Române*”, în vol. *Cuza Vodă. În memoriam*, Iași, Edit. Junimea, 1973, pp. 147-234;
- Platon Gheorghe, „*Lupta pentru Unirea Principatelor în contextul european*”, în *LÎP*, 1986, nr. 1, București, pp. 24-25;
- Platon Gheorghe, „*Reacții și atitudini în cercurile diplomatice din Constantinopol față de Unirea Principatelor*”, în *RdI*, 28, 1975, nr. 7, București, pp. 1085-1090;
- Platon Gheorghe, „*Un diplomat belgian despre Unirea Principatelor*”, în *AȘUII*, 20, 1974, facs. 2, Iași, pp. 63-74;
- Platon Gheorghe, „*Unirea Principatelor și Belgia*”, în vol. *Unirea Principatelor și puterile europene*, București, Edit. Acad. 1984, pp. 100-124;
- Ploșteanu Grigore, „*Alexander I. Cuza im Exil (1866-1873). Innerer Nachklang und diplomatische Implikationen*”, în *RRH*, 22, 1983, nr. 1, București, pp. 47-59;
- Ploșteanu Grigore, „*Alexandru I. Cuza în anii exilului (1866-1873)*”, în vol. *Cercetări de științe sociale*, Târgu Mureș, 1982, pp. 308-337;
- Ploșteanu Grigore, „*Unirea Principatelor și Prusia*”, în *Vatra*, 17, 1987, nr. 1, Târgu Mureș, pp. 190A-190B;
- Popovici Victoria – Cojocaru Ion, „*Un exemplu de colaborare bilaterală, acum un veac*” [între delegații român și sârb la Conferința telegrafică internațională de la Timișoara, 1860], în *RA*, 47, 1970, nr. 2, București, pp. 640-642;
- Rădulescu – Valasoglu Irina, „*Alexandru Ioan Cuza, un grand diplomate*”, în *RHID*, 9, 1984, București, pp. 85-89;
- Rădulescu-Zoner Șerban – Stan Valeriu, „*Consulii străini raportează: «Alegerea lui Cuza – o manifestare cu adevărat națională»*”, în *MI*, 18, 1984, nr. 1, București, pp. 26-30;
- Rădulescu-Zoner Șerban, „*Actul de la 2 mai 1864 în contextul relațiilor româno-franceze*”, în vol. *Unirea Principatelor și puterile europene*, București, Edit. Acad., 1984, pp. 202-224;
- Retegan Simion, „*Interferențe politice româno-săsești în perioada guvernării liberale (1860-1867)*”, în vol. *Studii de istorie a naționalității germane și a înfrățirii ei cu națiunea română*, II, 1981, București, Edit. Politică, pp. 133-147;
- Rosenzweig D., „*Din istoria relațiilor româno-italiene. Constantino Nigra și problema Unirii Principatelor. Pe marginea a două documente inedite [1856]*”, în *AUBI*, 15, 1966, București, pp. 192-196;
- Russu Vasile – Cristian Vasile, „*Date noi referitoare la relațiile lui Al. I. Cuza cu emigrația maghiară (1859)*”, în *AȘUIIF*, 15, 1969, facs. 1, Iași, pp. 99-104;

- Sabău Ioan, „Din viața generalului Pavel Papp. Date noi privitoare la istoria relațiilor româno-italiene în epoca Risorgimentului”, în *SRdI*, 14, 1961, nr. 1, București, pp. 151-157;
- Sanmartin Josefina Lopez, „Spania și România (de la Unirea Principatelor – 1859 până la stabilirea de relații diplomatice hispano-româno-1881)”, în *SRdI*, 23, 1970, nr. 6, București, pp. 1135-1145;
- Stan Apostol, „Mărturii noi despre situația supușilor străini după Unirea Principatelor”, în *RA*, 9, 1966, nr. 1, București, pp. 279-282;
- Șendrulescu Ion Gh., „Relațiile româno-sârbe în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza”, în *Pagini de istorie românească universală. Culegere de studii și articole*, 2, 1985, nr. 1, București, pp. 60-67;
- Vanku Milan, „Upostavljanie diplomatskih agencija u Beogradu i Bukureštu 1863 godine” [Înființarea agențiilor diplomatice la Belgrad și București în anul 1863], în *Balkanica*, V, 1974, Beograd, pp. 293-300;
- Vasilescu Anca, „Semnificația vizitei domnitorului Alexandru Ioan Cuza la Constantinopol în anul 1860”, în *CI*, 1, 1979, Iași, pp. 92-102;
- Velichi Constantin N., „Alexandre Jean Cuza, Georges S. Rakovski et le journal «Bădustnost»”, în *EB*, 6, 1970, Sofia, pp. 96-104;
- Vesa Vasile, „Semnificația europeană [a Unirii din 1859]”, în *Steaua*, 35, 1984, nr. 1, Cluj-Napoca, pp. 8, 68;
- Vianu Alexandru, „Relațiile franco-ruse în problema Unirii”, în *SRdI*, 12, 1959, nr. 1, București, pp. 191-210;
- Vinogradov V., „Cu privire la rolul diplomației ruse în Unirea Țărilor Române”, în *SRdI*, 12, 1959, nr. 2, București, pp. 35-52;
- Vitcu Dumitru, „Repere în diplomația Unirii (1848-1859)”, în *Carpica*, 11, 1979, Bacău, pp. 7-16 (perioada 1856-1859);
- Zaharia Dumitru, „Acțiuni diplomatice pentru consolidarea Unirii Principatelor”, în *Ateneu*, 17, 1980, nr. 1 (141), Bacău, p. 13;

E. Evoluții militare: armata moldavo-munteană și atitudinea ei față de Unirea din 1859;

formarea, organizarea, dezvoltarea și acțiunea armatei române moderne: 1859-1866; gândirea militaro-politică românească modernă în timpul lui Al. I. Cuza; armata română și Cuza; mișcări/tulburări militare cu diferite cauze, în timpul lui Cuza; legăturile armatei române cu alte armate naționale din Europa.

- Abrudan Petre, „Alexandru Ioan Cuza, făuritorul armatei române moderne”, în *H*, 2, 1979, Botoșani, pp. 167-174;
- Adăniloae Nichita, „Alexandru Ioan Cuza, domnul Unirii și promotor al modernizării armatei române”, în *LÎP*, 1989, nr. 1, București, pp. 13-16;
- Berindei Dan, „Frământările grănicerilor și dorobanților în jurul formării taberei de la Florești (vara anului 1859)”, în *SRdI*, 10, 1957, nr. 3, București, pp. 113-133;
- Berindei Dan, „Întărirea armatei”, în *idem*, *Epoca Unirii*, Edit. Acad. RSR, București, 1979, pp. 163-181;
- Berindei Dan, „The Romanian Armed Forces in the Eighteenth and Nineteenth Centuries”, în vol. *War and Society in East Central Europe*, 1, 1979, pp. 215-247 (domnia lui Alexandru Ioan Cuza);
- Căzănișteanu Constantin – Rusu Dorina – Georgescu Maria – Scafes Cornel – Iosipescu Sergiu – Preda Dumitru, „Dezvoltarea armatei române în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza”, în *Istoria militară a poporului român*, IV (1784-1878), Edit. Militară, București, 1987, pp. 413-466;
- Căzănișteanu Constantin, „Formarea și dezvoltarea armatei române moderne în perioada 1821-1859”, în vol. *Istoria poporului român. Culegere de lecții*, București, Edit. Militară, 1979, pp. 103-119 (perioada 1853-1859);
- Căzănișteanu Constantin, „Gândirea și practica militară românească în slujba realizării idealului de unitate și independență națională (1821-1877)”, în *RdI*, 33, 1980, nr. 4, București, pp. 675-689 (perioada 1856-1866);

- Căzănișteanu Constantin, „*Le développement de l'armée roumanie pendant le règne d'Alexandru Ioan Cuza (1859-1866)*”, în *RIHM*, 9, 1975, nr. 34, Bucurest, pp. 22-30;
- Căzănișteanu Constantin, „*Organizarea armatei române și concepția de apărare a țării în perioada 1830-1877*”, în *RA*, 54, 1977, nr. 2, București, pp. 133-149 (+h.) – (perioada 1856-1866);
- Căzănișteanu Constantin, „*Primele arme românești fabricate la manufactura de arme din București [1865]*”, în *RM*, 4, 1967, nr. 3, pp. 277-280 (fig., pl.);
- Ceaușescu Ilie, „*Armata Unirii. Politica militară a domnitorului Alexandru Ioan Cuza (1859-1866)*”, în seria *FIMPR*, vol. VII, București, Edit. Militară, 1980, pp. 60-95;
- Ceaușescu Ilie, „*Army and Society: Cuza's Military Reforms*”, în vol. *War and Society in East Central Europe*, New York, 1984, pp. 378-382;
- Columbeanu Sergiu, „*Contribuții la istoria marinei și navigației în România, 1829-1866*”, în *MN*, 2, 1975, București, pp. 445-452 (perioada 1856-1866);
- Constantin Florin, „*Romania's Foreign Military Relations, 1859-1866*”, în vol. *War and Society in East Central Europe*, New York, 1984, pp. 415-420;
- Crăciunoiu Șerban, „*Din preocupările domnitorului Al. I. Cuza pentru sporirea efectivelor armate în 1859*”, în *AUCIGF*, 1, 1972, Craiova, pp. 68-75;
- Cucu Mihai, *Trecătorile Carpaților în lupta poporului român pentru unitate și independență națională*, București, Edit. Militară, 1988, 356 p. (perioada 1853-1866);
- Dumitrașcu Gh., „*Mihail Kogălniceanu și doi români din Transilvania, voluntari în armata Principatelor Unite în vara anului 1860*”, în *AIICN*, 12, 1969, Cluj-Napoca, pp. 323-328;
- Emerit Marcel, „*Le dossier de la première mission militaire française en Roumanie [1860-1866]*”, în *RRH*, 5, 1966, nr. 4, Bucurest, pp. 575-586;
- Fetcu Ion, „*Armata română în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza (1859-1866)*”, în *SMMIM*, 7-8, 1974-1975, București, pp. 209-218;
- Florescu Radu R., „*Cuza, Florescu și reforma armatei în perioada 1859-1866*”, în *FIMPR*, XII, București, Edit. Militară, 1985, pp. 90-99;
- Georgescu Maria, „*Dezbateri parlamentare privind problemele apărării naționale [1862-1864]*”, în *LÎP*, 1987, nr. 1, București, pp. 11-12;
- Giurescu Constantin C., „*Tranzitul armelor sârbești prin România sub Cuza Vodă (1862)*”, în *Rsl*, 11, 1965, București, pp. 33-65;
- Iavorschi Gh., „*Aspecte cu privire la răscoala grănicerilor din anul 1866 în cuprinsul județului Brăila*”, în *Istros*, 1, 1980, Brăila, pp. 399-405;
- Karolyi Dionisie, „*Războiul franco-italo-austriac din anul 1859 și legăturile româno-maghiare*”, în *AIICN*, 18, 1975, Cluj-Napoca, pp. 173-191;
- Nicolae Nicolae, „*Din memoriile generalului Gheorghe Anghelescu cu privire la participarea misiunii militare române și contribuția acesteia la «lupta pentru unificarea Italiei» între anii 1860-1861*”, în *SMMIM*, 14-15, 1981-1982, București, pp. 149-155;
- Oroian Teofil, „*31 mai 1859. «Se încuvințează» constituirea primului batalion de geniu din armata română*”, în *LÎP*, 1989, nr. 2, București, pp. 53-54;
- Popescu Reta, „*Corpul pompierilor militari și comenzile de foc în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*”, în vol. *Pagini din istoria pompierilor*, București, 1976, pp. 48-58;
- Popescu Teodor, „*Gândirea social-politică despre înarmarea maselor oglinzită în presa civilă, dezbaterile parlamentare și legislația militară, din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*”, în *FIMPR*, 1, 1973, București, Edit. Militară, pp. 69-84;
- Popescu Teodor, „*Modernizarea forțelor armate românești în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*”, în *RdI*, 32, 1979, nr. 1, București, pp. 79-102;
- Popescu Teodor, „*Proiecte inedite de organizare a armatei în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*”, în *RA*, 56, 1979, nr. 1, București, pp. 9-11;
- Preda Dumitru, „*Contribuții privind corpul ofițerilor din armata română în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza (1859-1866)*”, în *SMMIM*, 12, 1979, București, pp. 210-216;
- Preda Dumitru, „*Statutul corpului de ofițeri și al subofițerilor în armata română în perioada 1859-1877*”, în vol. *Armata și societatea românească*, București, Edit. Militară, 1980, pp. 221-236 (perioada 1859-1866);

- Presa Dumitru, „*Armata și societatea românească (1859-1877)*”, în *RdI*, 40, 1987, nr. 4, București, pp. 384-396 (perioada 1859-1866);
- Purece Sergiu, „*Documente vâlcene privind acțiunea generalului Gheorghe Magheru din 1866 în calitate de comandant al voluntarilor din România*”, în *SAMNB*, 7-8, 1975-1976, Bălcești pe Topolog, Vâlcea, pp. 203-236;
- Romanescu Gheorghe, „*Dezvoltarea sistemului militar românesc în perioada 1859-1877. Forme de pregătire militară a populației*”, în vol. *Istoria militară a poporului român. Culegere de lecții*, București, Edit. Militară, 1979, pp. 120-130;
- Savu Al. Gh., „*Considerații asupra genezei gândirii militare române moderne*”, în vol. *Studii de istorie și teorie militară*, București, Edit. Politică, 1980, pp. 42-60 (perioada 1859-1866);
- Scafeș Cornel I., „*Construcții și amenajări militare (1821-1859)*”, în *SMMIM*, 16, 1983, București, pp. 186-198 (perioada 1853-1859);
- Scafeș Cornel I., „*Construcțiile și amenajările militare destinate armatei permanente (1859-1877)*”, în *SMMIM*, 12, 1879, București, pp. 220-241 (perioada 1859-1866);
- Scafeș Cornel I., „*Din istoricul dotării armatei române – tunul «Timmerhans», model 1863; tunul și tunul-obuzier «La Hitte-Napoleon IIIe», model 1865*”, în *SMMIM*, 11, 1978, București, pp. 215-228;
- Smarandache Gh., „*Armata Principatelor Române în sprijinul Unirii*”, în *SAI*, 7, 1965, București, pp. 393-400;
- Toderașcu Constantin, „*Tabăra militară de la Florești din vara anului 1859 – începutul contopirii oștilor Principatelor Unite Române*”, în *FIMPR*, 1, 1973, București, Edit. Militară, pp. 49-68;
- Totu Maria, *Garda civică în România, 1848-1884*, București, Edit. Militară, 1976, 300 p. (perioada 1859-1866);
- Trajkov Veselin, „*Le transfert par territoire roumain d'armes russes destinées à la Serbe (octobre-décembre 1862). Le rôle des Bulgares*”, în *EB*, Sofia, 1970, nr. 2, pp. 90-97;
- Vasile Radu I., „*Implicațiile militare ale abdicării lui Al. I. Cuza, oglindite în documente de arhivă*”, în *RA*, 66, 1989, nr. 1, București, pp. 35-41;
- Vlădescu Cristian M., „*Contribuții la cunoașterea uniformelor de cavalerie din perioada domniei lui Alexandru I. Cuza (1859-1866)*”, în *SMMIM*, 1, 1968, București, pp. 197-212 (+fig.);

F. Personalitățile Epocii Unirii și ale domniei lui Alexandru Ioan Cuza, viața și activitatea unionistă-reformatoare ale lui: Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Dimitrie Bolintineanu, Ion C. Brătianu, N. Kretzulescu, Costache Negri;

Fl. Mihail Kogălniceanu

- Berindei Dan, „*Mihail Kogălniceanu (1817-1891)*”, în seria *Diplomați iluștri*, I, 1969, Edit. Politică, București, pp. 237-282;
- Berindei Dan, „*Mihail Kogălniceanu și problemele politicii externe românești*”, în *RRSI*, 3, 1969, nr. 1, pp. 113-130; în *RREI*, 3, 1969, nr. 1, pp. 117-136, București;
- Berindei Dan, „*Mihail Kogălniceanu, prim-ministru al Moldovei și emigrația maghiară (1860-1861)*”, în *SMIMod.* 2, 1960, București, pp. 223-244;
- Chiriță Grigore, „*Date noi privind fabrica de postav de la Târgu-Neamț a lui M. Kogălniceanu*”, în *SRdI*, 17, 1964, nr. 6, București, pp. 1391-1407;
- Chiriță Grigore, „*Pe marginea unei scrisori inedite din 1859 a lui M. Kogălniceanu*”, în *SRdI*, 21, 1968, nr. 3, București, pp. 533-538;
- Ciachir Nicolae – Bușe Constantin, *Mihail Kogălniceanu*, București, Edit. Meridiane, 1967, 72 p. (+ pl. facs.);
- Corivan Nicolae, „*Mihail Kogălniceanu și organizarea administrativă a Moldovei în prima sa guvernare din timpul domniei lui Alexandru I. Cuza*”, în *SAI*, 12, 1968, București, pp. 89-98;
- Crăciun Georgeta, *Muzeul «Mihail Kogălniceanu»*, Iași, 1981, 24 p.;

- Dvoracek Maria, „*Ideea de unitate și independență națională în opera lui Mihail Kogălniceanu*”, în *AȘUIJ*, 23, 1977, Iași, pp. 12-18;
- Georgescu-Buzău Gh., *Mihail Kogălniceanu, înnoitorul*, București, Edit. de Stat, 1947, 249 p.;
- Hâncu Dumitru, *Mihail Kogălniceanu*, București, Edit. Tineretului, 1960, 316 p.;
- Ionescu Virgil, „*Despre concepțiile economice ale lui Mihail Kogălniceanu*”, în *PE*, 9, 1956, nr. 2, București, pp. 118-135;
- Ionescu Virgil, *Mihail Kogălniceanu, contribuții la cunoașterea vieții, activității și concepțiilor sale*, București, Edit. Științifică, 1963, 380 p.;
- Lapedatu Alexandru, „*În chestiunea disgrăției lui M. Kogălniceanu de către Cuza Vodă*”, în *AR*, 9, 1944, partea I, București, pp. 73-86;
- Mazilu Dumitru I., „*Mihail Kogălniceanu*”, în vol. *Din gândirea politico-juridică din România. Figuri reprezentative*, București, EȘ, 1974, pp. 218-246;
- Oțetea Andrei, „*Mihail Kogălniceanu, istoric și om de stat*”, în vol. *90 de ani de viață academică în țara noastră*, București, Edit. Acad. RPR, 1956, pp. 81-104; în *SRdI*, 19, 1966, nr. 5, București, pp. 849-862;
- Oțetea Andrei, „*Un createur de la Roumanie moderne: Mihail Kogălniceanu*”, în *SRdI*, 20, 1967, nr. 5; pp. 905-914; în *RRH*, 7, 1968, nr. 1, pp. 3-15, București;
- Papadima Ovidiu, „*Mihail Kogălniceanu și Unirea țărilor române*”, în *SCILE*, 7, 1958, nr. 3-4, București, pp. 401-429;
- Păltânea Paul, „*Legăturile lui M. Kogălniceanu cu orașul Galați*”, în *SAI*, 12, 1968, București, pp. 99-106;
- Pop Augustin Z.N., *Pe urmele lui Mihail Kogălniceanu*, București, ES-T, 1979, 293 p.;
- Spiridon Aneta – Demetrescu Radu C., „*Mihail Kogălniceanu și industria națională*”, în *PE*, 20, 1967, nr. 10, București, pp. 111-118;
- Turcu Constantin, „*Dania lui Mihail Kogălniceanu pentru înființarea unei «catedre» de științe comerciale în orașul Focșani (1860)*”, în *AR*, 10, 1945-1946, București, pp. 83-88;
- Vântu I., „*M. Kogălniceanu. Aspecte ale activității și concepției politico-juridice*”, în *SCJ*, 4, 1959, nr. 2, București, pp. 407-458;
- Veverca I., „*Mihail Kogălniceanu despre dezvoltarea economică a României*”, în *PE*, 19, 1966, nr. 7, București, pp. 87-98;
- Veverca I., „*Mihail Kogălniceanu et le problème de l'industrie nationale*”, în *RRSSE*, 12, 1968, nr. 1, București, pp. 59-73;
- Zub Alexandru, „*Asupra unor scrieri ale lui M. Kogălniceanu din epoca Unirii*”, în *SRdI*, 23, 1970, nr. 4, București, pp. 769-778;
- Zub Alexandru, „*M. Kogălniceanu și rolul școlii în construcția României moderne*”, în vol. *Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, pp. 517-526;
- Zub Alexandru, *Mihail Kogălniceanu (1817-1891). Un fondateur de la Roumanie moderne*, Bucarest, EȘE, 1978, 107 p. (+fig., facs.);
- Zub Alexandru, *Mihail Kogălniceanu, 1817-1891. Bibliografie*, București, EER-EM, 1871. LXXXII + 654 p. (+ facs.);
- Zub Alexandru, *Mihail Kogălniceanu*, București, EȘE, 1984, 108 p.;

F.2. Vasile Alecsandri

- Anineanu Marta, „*Din activitatea diplomatică a lui Vasile Alecsandri. Corespondență inedită, 1859-1862*”, în *SMIMod*, 2, 1960, București, pp. 257-272;
- Anineanu Marta, „*Vasile Alecsandri susține alegerea domnului Unirii*”, în *MI*, 16, 1982, nr. 2, București, pp. 24-27;
- Bengescu George, „*Grație patriotismului românilor [Vasile Alecsandri – diplomat]*”, în *MI*, 23, 1989, nr. 4, pp. 23-26; nr. 5, pp. 29-31;
- Berindei Dan, „*Vasile Alecsandri (1821-1890)*”, în seria *Diplomați iluștri*, 11, 1973, Edit. Politică, București;
- Berindei Dan, „*Vasile Alecsandri, diplomatul*”, în *SRdI*, 25, 1974, nr. 2, București, pp. 257-264;
- Bodea Cornelia, „*Vasile Alecsandri – ctitor de seamă al României moderne*”, în *SRdI*, 24, 1971, nr. 6, pp. 1097-1108; în lb. franceză în *RRH*, 10, 1971, nr. 6, pp. 1047-1061;

- Boicu Leonid, „Știri noi despre activitatea lui Vasile Alecsandri ca ministru de Externe [1859-1861]”, în *SCȘI*, 10, 1959, nr. 1-2, Iași, pp. 195-200;
- Cernatony A., „Activitatea politico-diplomatică a lui Vasile Alecsandri”, în *RRSI*, 5, 1971, nr. 3 (13), pp. 153-172; în lb. franceză în *RREI*, 5, 1971, nr. 3, pp. 167-187;
- Nicolescu G. C., *Viața lui Vasile Alecsandri*, București, 1975;
- Piru Alexandru, *Vasile Alecsandri*, București, Edit. Kriterion, 1987, 235 p.;
- Vârgolici Teodor, „V. Alecsandri, sprijinitor al lui Cuza în apărarea Unirii”, în *Familia*, 22, 1986, nr. 1, Oradea, p. 8;

F.3. Dimitrie Bolintineanu

- Costinescu Petre, „Completări la biografia lui Dimitrie Bolintineanu”, în *SAMNB*, 1, 1969, Bălcești pe Topolog, pp. 261-278;
- Nanu Mihail, „Dimitrie Bolintineanu și Unirea [din 1859]”, în *AUBE*, 8, 1959, nr. 15, București, pp. 79-87;
- Păcurariu D. D., *Dimitrie Bolintineanu*, București, Edit. Tineretului, 1969, 151 p.;
- Sabău Flaviu, „Un act ministerial al lui Dimitrie Bolintineanu [1864]”, în *M*, 2, 1971, nr. 3, București, pp. 188-189;
- Toma Eugenia, *Dimitrie Bolintineanu, 1819-1872. Bibliografie*, BCUME Iași, 1972, 78 p.;
- Vârgolici Teodor, „Comentarii franceze despre D. Bolintineanu”, în *RITL*, 18, 1969, nr. 4, București, pp. 597-694;
- Vârgolici Teodor, *Dimitrie Bolintineanu și epoca sa [cu bibliografie]*, București, Edit. Minerva, 1971, 396 p.;

F.4. Alte personalități: Ion C. Brătianu, Nicolae Kretzulescu, Costache Negri, Ion Ghica

- Apostol Cornelia – Ioniță Maria, „Mărturii muzeistice privind personalitatea dr. Nicolae Kretzulescu”, în *RMMM*, 9, 1983, pp. 68-71;
- Apostol Cornelia, „Activitatea diplomatică a lui Costache Negri pentru întărirea autonomiei Principatelor Unite”, în *MN*, 4, 1978, București, pp. 125-130;
- Apostol Cornelia, „Costache Negri (1812-1878)”, în *Făuritori ai unității și independenței naționale*, București, 1983, pp. 219-225;
- Apostol N., „Ion Ghica despre misiunea românilor”, în *AUBF*, 30, 1981, pp. 103-108;
- Berindei Dan, „Costache Negri (1812-1876)”, în seria *Diplomați iluștri*, V, 1986, Edit. Politică, București, pp. 75-140;
- Berindei Dan, „Ion Ghica (1816-1897)”, în seria *Diplomați iluștri*, III, 1976, Edit. Politică, București;
- Bogdan Dan, *Pe urmele lui Ion Ghica*, București, ES-T, 1987, 224 p.;
- Ivanovici Gh., Ivanova C., „Ion Ghica predvestnik metričeskoj sistemî v našej strane (Ion Ghica, precursorul sistemului metric în țara noastră / România)”, în *Noesis*, II, 1974, București, pp. 133-137;
- Păltânea Paul, „Noi contribuții la biografia lui Costache Negri”, în *Danubius*, 2-3, 1969, Galați, pp. 137-147;
- Păltânea Paul, *Viața lui Costache Negri*, Iași, Edit. Junimea, 1985, 280 p.;
- Pippidi Andrei, „Noi manuscrise ale lui C. Negri”, în *AIAXI*, 18, 1981, Iași, pp. 583-596;
- Stan Apostol, „Costache Negri, candidat al Partidei Naționale la tronul Moldovei în ianuarie 1859”, în *Danubius*, 8-9, 1979, Galați, pp. 183-192;
- Stănescu Adrian, „Ion C. Brătianu (1821-1891)”, în vol. *Făuritori ai unității și independenței naționale*, București, 1983, pp. 169-176;

G. Economie și societate: populație, dezvoltare economică, reforme moderne, sectoare economice, apariția muncitorimii;

- „De la originile și începuturile mișcării muncitorești la făurirea partidului politic al proletariatului român [1861-1893]”, în *AdI*, 19, 1973, nr. 6, București, pp. 86-93;

- „*Finanțele țărilor române în perioada Unirii*”, în *Finanțe și credit*, 5, 1959, nr. 1, București, pp. 15-25;
- *100 de ani de la introducerea sistemului metric al României*, București, 1966, 23 p.;
- Apostol Mihai, „*Începuturile industriale ale orașului Ploiești [1856-1900]*”, în vol. *Hrisoave prahovene*, Ploiești, 1971, pp. 12-22;
- Bărbat Al., „*Concepția lui Dionisie Pop Marțian privind relațiile dintre statistică și economie, reflectată în sistemul «Analelor statistice» și «Analelor economice» (1860-1865)*”, în *AȘUIȘE*, 16, 1970, Iași, pp. 13-20;
- Berindei Dan, „*Industria în perioada 1859-1864: Muntenia (I)*”, în *SMIMod*, 7, 1983, București, pp. 115-145;
- Bogza Vasile, „*Unitatea de viață economică a Țărilor Române*”, în *RE*, 1988, nr. 48, București, pp. 15-16;
- Brătescu Gheorghe, *Sănătatea Bucureștilor (1862-1944)*, Edit. Medicală, București, 1970, 192 p. + fig. (perioada 1862-1866, pp. 10-20);
- Burduja I., „*Primele «Note de curs» privind știința financiară din România concepute în 1859 de Ion Ionescu de la Brad*”, în *AȘUIȘE*, 18, 1972, Iași, pp. 179-188;
- Bușe Constantin, „*Comerțul exterior al Moldovei prin portul Galați între anii 1856-1861*”, în *SRdI*, 23, 1970, nr. 2, București, pp. 313-339;
- Bușe Constantin, „*Dezvoltarea orașului Galați (1848-1861)*”, în *SRdI*, 26, 1973, nr. 6, București, pp. 1195-1217 (perioada 1856-1861);
- Bușe Constantin, „*Unele considerații privind viața economică a României între 1862 și 1876*”, în *AUBI*, 22, 1973, nr. 2, București, pp. 49-61 (perioada 1862-1866);
- Buzdugan George, „*O acție [titlu bancar, obligațiune bancară] a Băncii Moldovei din 1857*”, în *SAMNB*, 1971, Bălcești pe Topolog, jud. Vâlcea, pp. 661-663 (+ facs.);
- Cernovodeanu Paul, „*Privilegiul comercial acordat negustorilor englezi în Moldova în 1588 și răsunetul său politic în anii Unirii Principatelor*”, în *RdI*, 31, 1978, nr. 6, București, pp. 1041-1049;
- Chiriță Grigore, „*Date noi privind fabrica de postav de la Târgu-Neamț a lui M. Kogălniceanu*”, în *SRdI*, 17, 1964, nr. 6, București, pp. 1391-1407;
- Chiriță Grigore, „*Din istoria legăturilor economice între Principatele Unite și Transilvania în anii domniei lui Al. I. Cuza*”, în *SMIMod*, 4, 1973, București, pp. 177-236;
- Ciurea Dumitru, „*Date noi privind situația demografică și sanitară din Moldova în anii 1860-1862*”, în *Revista Medico-Chirurgicală*, 66, 1962, nr. 3, Iași, pp. 771-777;
- Constantinescu N. N., „*Începuturile formării și dezvoltării clasei muncitoare în România [1848-1900]*”, în *AdI*, 19, 1973, nr. 4, București, pp. 73-87;
- Ionescu Ștefan, „*Cum a devenit orașul București capitală a României [1859-1862]*”, în *BMIM*, 8, 1971, București, pp. 309-318 (+ fig.);
- Ivanov Igor – Ivanovici Gh., „*Les premiers ateliers pour la confection des mesures et des poids métriques en Roumanie [1864-1866]*”, în *Noesis*, I, 1973, București, pp. 255-260;
- Ivanov Igor – Ivanovici Gh., „*Moments importants dans l'action d'adhésion de la Roumanie à la Convention du Mètre*”, în *Noesis*, II, 1974, București, pp. 169-173;
- Jinga Victor, *Principii și orientări ale comerțului exterior al României (1859-1916)*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1975, 276 p. (perioada 1859-1866);
- Liveanu Vasile – Gavrilă Irina, „*Calculator electronic și informații nenumerice. Despre evoluția clasei marilor proprietari funciari în România (1857-1918)*”, în *RdI*, 40, 1987, nr. 2, București, pp. 134-146 (perioada 1857-1866);
- Macovei Adrian, „*La Moldavie et la Valachie, de l'unification économique à l'union politique de 1859*”, în *RRH*, 18, 1979, nr. 4, Bucarest, pp. 759-772;
- Malinovski V. T., „*Aspectele economice ale Unirii țărilor române*”, în *PE*, 12, 1959, nr. 1, pp. 16-24;
- Mărieș Stela, „*Lupta pentru desființarea privilegiilor economice ale supușilor străini în timpul domniei lui Al. I. Cuza*”, în *AMM*, I, 1979, Vaslui, pp. 181-187;
- Mocioiu N., „*Din istoria economică, politică și socială a orașului și județului Brăila în anii Unirii Principatelor*”, în *SdI*, 5, 1963, București, pp. 467-477;

- Neagu Ion, „Aspecte ale epidemiei de holeră din 1865-1866 în județul Prahova și orașul Ploiești”, în vol. *Din istoria luptei antiepidemice în România*, București, Edit. Medicală, 1972, pp. 369-373;
- Negruți Ecaterina, „Despre munca salariată în agricultura Moldovei în preajma legii agrare din 1864”, în *SCȘII*, 10, 1959, nr. 1-2, Iași, pp. 81-118;
- Paradais Claudiu, „O secularizare a averilor mănăstirești în 1859!” (I-III), în *Cronica*, 18, 1983, nr. 17, p. 4; nr. 21, p. 4; nr. 25; p. 6, Iași;
- Pătrașcu Corina, „Uniformizarea măsurilor și greutăților folosite în comerțul Țării Românești, o acțiune de unificare a pieței interne”, în *SRdI*, 21, 1968, nr. 4, București, pp. 667-683;
- Popa Cornelii, „Politica de reforme a lui Alexandru Ioan Cuza. Secularizarea averilor mănăstirești”, în *SAI*, 55-56, 1988, București, pp. 126-133;
- Smaranda Aurică, „Le règlement de navigation de la marine commerciale des Principautés Unies et les idées du prince Al. I. Cuza au sujet de ce normatif”, în *RHID*, 7-8, 1982-1983, Bucarest, pp. 43-53;
- Stan Apostol, „Fiscalitatea în ultimii ani ai domniei lui Cuza Vodă, în lumina unor documente inedite”, în *SRdI*, 23, 1970, nr. 1, București, pp. 81-86;
- Stan Apostol, „Formarea statului național român și semnificația sa pentru dezvoltarea economică”, în vol. *Progresul economic în România, 1877-1977*, București, 1977, pp. 52-64;
- Stan Apostol, „Les Principautés Unies et les conférences télégraphiques de Timișoara (mai 1860 - iunie 1862)”, în *RRH*, 10, 1971, nr. 1, București, pp. 63-73;
- Stoica Gheorghe, „Recensământul din anul 1859 organizat de Ion Ionescu de la Brad”, în *RS*, 18, 1969, nr. 5, București, pp. 3-8;
- Turdeanu A., „Proiectul orașului Cuza de la 1860”, în *SCB*, 1960, București, pp. 288-290;
- Țincu Bucur, „Contribuții la istoria căilor ferate din România. Idei și probleme în perioada 1859-1869”, în *SRdI*, 24, 1971, nr. 5, București, pp. 951-962;
- Untaru Gheorghe, „Iarmaroacele din ținuturile sudice ale Moldovei între anii 1800-1864”, în *RA*, 64, 1987, nr. 4, București, pp. 404-425 (perioada 1856-1864);
- Vasile Radu I., „Urbanizare și urbanism în România. Structuri socio-profesionale în orașele din Muntenia (1862)”, în *RS*, 36, 1983, nr. 8, București, pp. 774-801;
- Vitcu Dumitru, „Arendarea ocnelor în Moldova sub regimul Regulamentului Organic (1832-1862)”, în *AIAXI*, 9, 1972, Iași, pp. 29-80 (perioada 1853-1862);
- Vitcu Dumitru, „Comerțul cu sare în Moldova între anii 1832-1862”, în *AȘUII*, 19, 1973, fasc. I, pp. 85-102 (perioada 1853-1862);
- Vitcu Dumitru, „Proiecte de organizare a exploatării ocnelor Moldovei (1832-1862)”, în *CI*, 3, 1972, Iași, pp. 175-193 (perioada 1853-1862);
- Vlad Radu-Dan, „Opinii privind dezvoltarea industriei naționale în anii 1859-1866”, în *RdI*, 42, 1989, nr. 1, București, pp. 59-78;
- Voicu Maria – Naghiu Iosif, „Mărturii documentare despre secularizarea averilor mănăstirești (1863)”, în *CI*, 12-13, 1981-1982, Iași, pp. 627-633;
- Zane Gheorghe, „Caractères généraux du développement de l'industrie roumaine au cours de la seconde moitié du XIX-e siècle”, în *V-e Congrès international d'histoire économique, août 1970, Leningrad*, 1970, tirage-à-part, 10 p. (perioada 1856-1866);
- Zane Gheorghe, „Les problèmes économiques de l'Union à la lumière du message du 6 décembre 1859 d'Alexandru Ioan Couza”, în *RRH*, 5, 1966, nr. 1, Bucarest, pp. 35-46;
- Zane Gheorghe, „Politica economică a principatelor în epoca Unirii și capitalul străin”, în *SRdI*, 12, 1959, nr. 1, București, pp. 223-261;
- Zane Gheorghe, „Probleme de economie financiară în timpul domniei lui Al. I. Cuza”, în vol. *Cuza Vodă. In memoriam*, Iași, Edit. Junimea, 1973, pp. 261-328;
- Zane Gheorghe, *Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Despre stadiile premergătoare industriei mecanizate*, cu o bibliografie, București, Edit. Acad. RSR, 1970, 240 p.; în lb. franceză, Bucarest, Edit. Acad. RSR, 1973, 263 p. (perioada 1856-1866);

H. Evoluții sociale și țărănimea română: țărănimea și perioada Unirii (1856-1859); probleme și frământări sociale (1859-1864); problema agrară în timpul lui Al. I. Cuza; relații agrare

între moșieri și țărani; reforma agrară din 1864, urmările și ecurile sale; aplicarea legii rurale în diferite zone ale țării: compromisuri, abuzuri, nemulțumiri; crize agrare.

- Adăniloiaie Nichita – Berindei Dan, „Legiuirile agrare din 1864”, în *Lupta de clasă*, 44, 1964, nr. 7, București, pp. 67-81;
- Adăniloiaie Nichita, „Aportul țărănimii la înfăptuirea Unirii Principatelor Române”, în *Historica*, 1, 1970, Craiova, pp. 111-117;
- Adăniloiaie Nichita, „Considerații asupra legii rurale din 1864”, în *SAI*, 6, 1964, București, pp. 115-161;
- Adăniloiaie Nichita, „Cuza Vodă și problema agrară”, în vol. *Cuza Vodă. In memoriam*, Iași, Edit. Junimea, 1973, pp. 329-362;
- Adăniloiaie Nichita, „Ion Roată și reforma agrară din 1864”, în vol. *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, Edit. Acad. RPR, 1965, pp. 513-525 (+ facs.);
- Adăniloiaie Nichita, „La paysannerie et le prince Couza”, în *RRH*, 5, 1966, nr. 1, Bucarest, pp. 55-63;
- Adăniloiaie Nichita, „Țărăimea și Cuza Vodă”, în *SRdI*, 19, 1966, nr. 1, București, pp. 33-39;
- Adăniloiaie Nichita, Vlad Matei, „Rolul maselor populare în făurirea unirii țărilor române”, în *SRdI*, 12, 1959, nr. 1, București, pp. 77-106;
- Alexandrescu Mircea – Svințiu Toma, „Aplicarea legii rurale din 1864 în județul Dâmbovița”, în *Valachica*, 1, 1969, Târgoviște, pp. 93-105;
- Anghel Alexandra, „Aspecte privind aplicarea legii rurale din 1864 în jud. Dolj”, în *SRdI*, 13, 1960, nr. 4, București, pp. 201-220;
- Anisescu Ilie, „Țăranii luptători pentru unirea țărilor române și libertate”, în *MMS*, 44, 1968, nr. 1-2, Iași, pp. 89-90;
- Bardașu Petre, „Pământ și săteni în deceniul premergător aplicării legii rurale din 1864 în județul Vâlcea”, în *SAMNB*, 7-8, 1975-1976, Bălcești pe Topolog, Vâlcea, pp. 163-189 (perioada 1854-1864);
- Bejan C. – Duță Al., „Aplicarea reformei agrare de la 1864 în sudul Moldovei, oglindită în procesele dintre țărani și moșieri”, în *CAM*, 1980, nr. 3, Iași, pp. 135-136;
- Berindei Dan, „Aspecte ale problemei agrare în Țara Românească la începutul domniei lui Cuza Vodă [1859-1861]”, în *SMIMod*, 1, 1957, București, pp. 167-245;
- Berindei Dan, „Câteva știri noi cu privire la Ion Roată”, în *SCȘII*, 9, 1958, fasc. 1-2, Iași, pp. 152-158;
- Berindei Dan, „Frământări orășenești din noiembrie 1860 în Țara Românească. Tulburările de la Craiova și Ploiești”, în *SAI*, 1, 1956, București, pp. 265-313;
- Berindei Dan, „Frământări politice și sociale în jurul alegerii domnitorului Al. I. Cuza în Țara Românească”, în *SRdI*, 8, 1955, nr. 2, București, pp. 51-74;
- Berindei Dan, „Frământări social-politice bucureștene în anii 1859-1862”, în *MIM*, 1964, București, pp. 81-100;
- Berindei Dan, „La paysannerie et la Roumanie moderne”, în *RRH*, 20, 1981, nr. 4, Bucarest, pp. 717-726;
- Berindei Dan, „Lupta de clasă a țărănimii din Principate în perioada formării și organizării statului național [1856-1863]”, în *SAMNB*, 1971, Bălcești pe Topolog, Vâlcea, pp. 85-112;
- Berindei Dan, „Mișcarea țărănească condusă de Mircea Mălăeru (ianuarie 1862 stil vechi)”, în *BSARPRȘIF*, 3, 1951, București, pp. 37-63;
- Berindei Dan, „Reforma agrară în Principatele Unite în contextul evoluției agrare din centrul și sud-estul Europei”, în vol. *Lucrările comisiei mixte de istorie româno-ungare*, București, Edit. Acad. RSR, 1977, pp. 129-136;
- Berindei Dan, „Știri noi cu privire la Mircea Mălăeru și la mișcarea țărănească din 1862”, în *SRdI*, 8, 1955, nr. 4, București, pp. 95-101;
- Berindei Dan, „Țărăimea munteană și evenimentele din 22-24 ianuarie 1859”, în *SRdI*, 18, 1965, nr. 4, București, pp. 871-878;
- Boicu Leonid, „Înnouirea structurii social-economice a României în anii domniei lui Cuza Vodă”, în *AlIAXI*, 10, 1973, Iași, pp. 449-452;

- Boncu C., „Cu privire la aplicarea legii rurale din 1864 în județul Prahova”, în *SAI*, 6, 1964, București, pp. 185-197;
- Botezatu Liviu – Roșca-Rosen Maria, „Proiecte de reformă agrară în dezbaterile parlamentare din România în primăvara anului 1864 [până la lovitura de stat de la 2 mai]”, în *SUBBSH*, 10, 1965, fasc. 2, Cluj, pp. 79-99;
- Botezatu Liviu, „Problema agrară în dezbaterile parlamentare din România în anul 1862”, în *SUBBSH*, 6, 1961, fasc. 1, București, pp. 107-138;
- Căncea Paraschiva, „Date privind țărănimea embaticară între anii 1864-1921 în fonduri ale Arhivelor statului din București”, în *RA*, 12, 1969, nr. 2, București, pp. 127-143;
- Carcadia Georgeta, „Consecințele aplicării reformei agrare din 1864, în fostul județ Putna”, în *SC – Vrancea*, 1, 1978, Focșani, pp. 109-123;
- Cărăbiș Vasile, „Aplicarea reformei agrare din 1864 în județul Gorj”, în *RdI*, 29, 1976, nr. 2, București, pp. 233-239;
- Corfus Ilie, *L'agriculture en Valachie depuis la revolution de 1848 jusqu'à la réforme de 1864*, București, Edit. Acad. RSR, 1976, 216 p. (perioada 1856-1864);
- Cristea Gheorghe, „Anteproiecte ale primei legi de tocmeli (învoieli) agricole”, în *SRdI*, 25, 1972, nr. 3, București, pp. 511-527;
- Cristea Gheorghe, „Criza agrară din 1865-1866 și consecințele sale social-economice”, în *SMIMod*, V, 1975, București, pp. 101-136;
- Cristian Marin A. – Cristian Ilie A., „Date privind aplicarea legii rurale de la 1864 în județul Vlașca”, în *RS*, 29, 1980, nr. 5, București, pp. 39-47;
- Cristian Marin Alexandru, „Aplicarea legii rurale din 1864 în județul Ilfov”, în *RdI*, 32, 1979, nr. 3, București, pp. 525-545;
- Cristian Marin Alexandru, „Din istoria anului 1864: împrăștierea înșurăteilor în județul Ilfov”, în *RS*, 26, 1977, nr. 11, București, pp. 49-56;
- Diculescu Vladimir, „Contribuții la studiul ideologiei agrare în Țara Românească și Moldova (1857-1860)”, în *AIACN*, 27, 1985-1986, Cluj-Napoca, pp. 185-202;
- Florea I., „Reforma agrară din anul 1864 pe moșia Golești”, în *SCI – Golești*, 3, 1980, pp. 171-178;
- Georgescu-Buzău Gh., „Deposdarea clăcașilor de loturile lor [1859-1864]”, în *RA*, 12, 1969, nr. 1, București, pp. 95-104;
- Giurescu C. C., „Suprafața moșilor mănăstirești secularizate în 1863”, în *SRdI*, 12, 1959, nr. 2, București, pp. 148-157;
- Ionescu Dimitrie Gh., „Aplicarea legii rurale din 1864 din județul Buzău”, în *SAI*, 6, 1964, București, pp. 163-184;
- Maciu Vasile, „Poziția claselor sociale față de Unirea Principatelor Române”, în *RdF*, 13, 1966, nr. 1, București, pp. 3-12;
- Măneanu Mite, „Reforma agrară din 1864 în județul Mehedinți”, în *Mehedinți – istorie și cultură*, II, 1980, Drobeta-Turnu Severin, pp. 347-353;
- Nițulescu Gabriela, „Reforma agrară din anul 1864 în satele Bogați, Botești, Glimbocata, Greci și Suseni”, în *SC-MCM*, 3, 1984, Câmpulung-Muscel, Argeș, pp. 115-118;
- Pascu Ștefan, „La question agraire dans les Pays Roumains à l'époque moderne (jusqu'à la réforme de 1864)”, în *RRH*, 9, 1979, nr. 4, București, pp. 661-676;
- Pătroiș I., „Aspecte ale relațiilor dintre țărani și proprietari în Oltenia în preajma reformei agrare din 1864”, în *AUCIGF*, 1, 1972, Craiova, pp. 34-44;
- Petrescu Ileana, „Relațiile agrare din Oltenia de la 1821 la 1864. Izvoarele și istoriografia problemei”, în *Contribuții istorice*, II, 1976, Craiova, pp. 3-46 (perioada 1856-1864);
- Popa Victor, „Problema învoielilor agricole din Țara Românească și Moldova în perioada dintre 1848-1868”, în *SUBBSH*, 6, 1961, fasc. 1, Cluj, pp. 91-106 (perioada 1856-1866);
- Popovici Valerian, „Probleme sociale în dezbaterile Divanului ad-hoc al Moldovei”, în *SCȘII*, 10, 1959, nr. 1-2, Iași, pp. 1-35;
- Purece Sergiu, „Lupta țăranimii vâlcene pentru dreptate socială în deceniul premergător Unirii Principatelor”, în *Buridava*, 4, 1982, Râmnicu Vâlcea, pp. 131-142;
- Roman Ștefan, „Urmări ale aplicării reformei agrare din 1864 în județul Dolj”, în *RdI*, 30, 1977, nr. 8, București, pp. 1509-1517;

- Smochină Al., „Ideile lui '48 în reformele lui Cuza”, în *SAMNB*, 1, 1969, Bălcești pe Topolog, Vâlcea, pp. 177-183;
- Speri C., „Unele aspecte ale aplicării legii rurale din 1864 la Pitești”, în *SAI*, 3, 1961, București, pp. 261-267;
- Tudor Sandu, „Din frământările țărânimii buzoiene în vremea Divanului ad-hoc [1857]”, în *SAI*, 10, 1967, București, pp. 195-231;
- Ungureanu Gheorghe, „Țărâניה din Moldova și unirea țărilor române”, în *RA*, 2, 1959, nr. 1, București, pp. 125-134;
- Vidis G., „Aplicarea reformei agrare de la 1864 pe teritoriul județului Brăila, oglindită în documente”, în *Istros*, 2-4, 1981-1983, Brăila, pp. 369-378;
- Vitcu Dumitru – Macovei Adrian, „Frământări țărănești în Moldova între anii 1848-1859”, în *ALLAXI*, 14, 1977, Iași, pp. 55-85 (perioada 1856-1859);
- Zane Gheorghe, „La loi rurale de 1864 et l'héritage idéologique de 1848”, în *RRH*, 3, 1964, nr. 2, Bucarest, pp. 213-225;

I. Cultura și societatea românească pe calea modernizării: evoluții culturale, acumulări și valorificări ideologice: conștiință națională, ecurile faptelor istorice, comemorări ale personalităților istorice; învățământ; literatură, artă; presă; Unirea din 1859, domnitorul Al. I. Cuza: aniversări, evocări, partizanat, adversități; localități în lupta pentru Unire și modernizare;

- 24 ianuarie 1859 și perspectivele deschise instrucțiunii publice din România, în *RdP*, 15, 1966, nr. 1, București, pp. 5-13;
- Adăniloiaie Nichita – Smarandache Gh., „Școala secundară din București în perioada 1864-1877”, în *SAI*, 49-50, 1984, București, pp. 52-70 (perioada 1864-1866);
- Adăniloiaie Nichita, „Personalitatea istorică a lui Al. I. Cuza (cu ocazia împlinirii a 150 de ani de la nașterea sa)”, în *SRdI*, 23, 1970, nr. 5, București, pp. 897-913;
- Adăscăliței V., „Imaginea lui Cuza Vodă în folclor”, în *Iașul Literar*, 19, 1959, nr. 1, Iași, pp. 81-89;
- Almaș Dumitru, „Alexandru Ioan Cuza și făurirea României moderne”, în *Lupta de clasă*, 50, 1970, nr. 3, București, pp. 56-65;
- Apostol Cornelia, „Alexandru Ioan Cuza (1820-1873)”, în vol. *Făuritori ai unității și independenței naționale*, București, pp. 177-184;
- Bărbulescu Simion, „Scriitorii și Unirea Principatelor”, în *Argeș*, 23, 1988, nr. 1, Pitești, pp. 10-11;
- Berindei Dan, „«Palatul Cuza» din Iași și proprietarii săi din secolul XIX”, în *BMI*, 40, 1971, nr. 1, București, pp. 49-52 (+ fig.);
- Berindei Dan, „Al. I. Cuza: o viață consacrată făuririi statului român modern”, în *ES*, 53, 1973, nr. 10, București, pp. 36-39;
- Berindei Dan, „C. A. Rosetti și făurirea României moderne”, în *MSȘIAR*, 10, 1985, București, pp. 109-114;
- Berindei Dan, „Dezvoltarea presei bucureștene în perioada formării și organizării statului național român [1856-1864]”, în *SRdI*, 15, 1962, nr. 3, București, pp. 666-684;
- Berindei Dan, „Învățământul în anii Unirii țărilor române (1856-1862)”, în *RdP*, 8, 1959, nr. 1, București, pp. 76-92;
- Berindei Dan, „La lutte pour l'unité de l'Italie reflétée dans la presse des Principautés Unies (1859-1869)”, în *RRH*, 2, 1963, nr. 1, Bucarest, pp. 101-114;
- Berindei Dan, „Legături culturale dintre Transilvania și Principate în perioada formării și organizării statului național român [1855-1864]”, în *Cumidava*, 3, 1969, Brașov, pp. 259-269;
- Berindei Dan, „Propaganda internă pentru Unirea Principatelor în perioada Adunărilor ad-hoc [1857]”, în *RdI*, 37, 1984, nr. 9, București, pp. 854-868;
- Berindei Dan, „Unirea și Cuza Vodă”, în *ES*, 54, 1974, nr. 2, București, pp. 36-37;
- Berlescu Dumitru, „Al. I. Cuza – cititor al Universității din Iași [1860]”, în *Cuza Vodă. În memoriam*, Iași, Edit. Junimea, 1973, pp. 466-477;
- Bocșan Nicolae, „Transilvania și Unirea de la 1859. Implicații culturale”, în *AILACN*, 27, 1985-1986, Cluj-Napoca, pp. 485-504;

- Boicu Leonid – Ciobanu Veniamin, „*Alexandru Ioan Cuza et son époque vue par l'historien polonais Juliusz Demel*”, în *RRH*, 18, 1979, nr. 2, Bucurest, pp. 381-390;
- Bozgan Ovidiu, „*The University of Bucharest, 1864-1989*”, în *AUBI*, 38, 1989, București, pp. 39-54;
- Buculei Toader, *O vatră de lumină seculară. Liceul de matematică-fizică «Nicolae Bălcescu» din Brăila, jubileul de 125 de ani, 1863-1988*, Galați, 1988, 283 p. (perioada începuturilor, 1863-1866);
- Bucur Marin, „*Entre les martyres et l'espoir. Michelet et les revolutionnaires roumains [1848-1859]*”, în *Europe*, 51, novembre-décembre, 1973, pp. 203-213;
- Bunea Aurelia, „*Ecoul Unirii Țării Românești și Moldovei în presa din Transilvania*”, în *SUBBSH*, 4, 1959, fasc. 1, Cluj, pp. 91-105;
- Bușe Constantin, „*Cu privire la ecoul masacrelor din Siria și Liban din 1860 în Principatele Unite*”, în *AUBI*, 15, 1966, București, pp. 197-201;
- Buzatu Gheorghe, „*Jassy – ville de trois unions*”, în *RPH*, 8, 1983, nr. 4, Bucurest, pp. 102-111 (unirea din 1859);
- Buzera Alexie A., „*Cântece inedite care au răsunat la Craiova în preajma Unirii Principatelor Române*”, în *MO*, 36, 1984, nr. 1-2, Craiova, pp. 39-42;
- Buzera Alexie A., „*O predică pentru Unire a preotului Mihail Amzulescu rostită la biserica Madona-Dudu din Craiova în anul 1857*”, în *MO*, 36, 1984, nr. 1-2, Craiova, pp. 43-46;
- Cernatoni Alexandru – Ursu Ioana, „*România își făuresc istoria [Istoricii străini despre Unirea din 1859]*”, în *MI*, 19, 1985, nr. 1, București, pp. 26-28;
- Chiriță Grigore, „*Transilvania în conștiința politică românească (1859-1862). Contribuții documentare*”, în *RdI*, 41, 1988, nr. 12, București, pp. 1147-1164;
- Ciulei Ștefan G. – Ciulei Ecaterina – Galeru Dan, „*O propunere de invenție din 1860 a medicului veterinar Ioan Cuparencu*”, în *Apărarea sănătății ieri și azi*, București, Edit. Medicală, 1984, pp. 239-241;
- Ciurea Dumitru, „*Alexandru Ioan Cuza și rolul personalității*”, în *AIAXI*, 10, 1973, Iași, pp. 445-448;
- Clapa Gheorghe, „*Despre cel dintâi monument ridicat în memoria lui Cuza Vodă [com. Grivița, jud. Tutova]*”, în *Bârladul odinioară și astăzi. Oameni și fapte*, II, 1982, Bârlad, pp. 515-519;
- Cojocar Ion, *Școlile tehnice profesionale și de specialitate din statul român (1864-1918)*, București, EDP, 1971, 249 p. (perioada 1864-1866);
- Columbeanu Sergiu, „*Centenarul Unirii în presa și publicațiile din țara noastră [1959]*”, în *SRdI*, 12, 1959, nr. 1, București, pp. 325-331;
- Copoiu Nicolae – Hurezeanu Damian, „*L'union des Principautés Roumaines (1859) reflétée dans la pensée socialiste de Roumanie jusqu'à la première guerre mondiale*”, în *RRH*, 5, 1966, nr. 1, Bucurest, pp. 77-88;
- Cristian Vasile, „*Al. I. Cuza față de problemele învățământului și culturii naționale*”, în *Cuza Vodă. In memoriam*, Iași, Edit. Junimea, 1973, pp. 445-465;
- Cristian Vasile, „*Epoca Unirii în istoriografia străină*”, în vol. *Unirea Principatelor și puterile europene*, București, Edit. Acad. RSR, 1984, pp. 248-280; în *AIAXI*, 17, 1980, Iași, pp. 21-55;
- Cristian Vasile, „*Les intellectuels en tant que leaders politiques dans la modernisation de la société roumaine*”, în *NEH*, VI-2, 1980, Bucurest, Edit. Acad. RSR, pp. 25-37;
- Cristoceca Spiridon – Trimbaciu Ștefan, „*Aspecte ale învățământului public sâtesc în fostul județ Muscel între anii 1857-1864*”, în *SC-MCM*, 1981, Câmpulung Muscel, Argeș, pp. 101-120;
- Deac Augustin, „*Lupta românilor pentru unitate și independență națională reflectată în opera lui Karl Marx*”, în *AdI*, 29, 1983, nr. 2, București, pp. 127-133;
- Dobre Alexandru, „*Alexandru Ioan Cuza - fondator și membru donator al Societății Academice Române*”, în *MSSJAR*, 4, 1979, București, pp. 149-159;
- Dobre Alexandru, „*Istoria – mijloc minunat al vieții naționale (1861-1866) – [ASTRA și Academia Română]*”, în *MI*, 21, 1987, nr. 6, București, pp. 40-42;
- Dragomir N., „*Un preot din Roma [Dimitrie Mateaș], luptător pentru unirea țărilor române*”, în *BOR*, 77, 1959, nr. 1, București, pp. 53-58;

- Dumitrescu Constantin I., „Învățămintul sătesc în județul Argeș (1848-1864)”, în *SC-Pitești*, 5, 1980, Pitești, pp. 303-310 (perioada 1856-1864);
- Dumitrescu Constantin, „Aplicarea legii instrucțiunii publice din 1864 în satele din județul Argeș”, în *SCI-Golești*, 1974, Argeș, pp. 389-396;
- Dușu Alexandru – Barbosa Octavian, „Contribuții la istoria bibliografiei românești în vremea Unirii Principatelor”, în *SCB*, II, 1957, București, pp. 185-198;
- Ene Virgiliu, „Unirea [din 1859] și scriitorii”, în *Almanahul literar*, 1989, București, pp. 10-13;
- Frunză M., „Cele dintâi cursuri de literatură română la Universitatea din Iași (1860-1900)”, în *AȘUIIFilol*, 8, 1962, Iași, pp. 97-128 (perioada 1860-1866);
- Frunzetti Ion, „Pictorii și Unirea țărilor române”, în *SCIA*, 6, 1959, nr. 1, București, pp. 81-96;
- Gândirea social-politică despre Unire (1859), sub îngrijirea lui P. Constantinescu-Iași și Dan Berindei, București, Edit. Politică, 1966, 358 p.;
- Georgescu V. Al., „Dezvoltarea învățământului juridic în Principatele Române în perioada Unirii. Cu prilejul a 100 de ani de la înființarea facultăților juridice din București și Iași”, în *SCJ*, 4, 1959, nr. 2, București, pp. 521-542;
- Gherman Mircea, „Iacob Mureșianu și cauza Unirii”, în *Vatra*, 15, 1985, nr. 2, Târgu-Mureș, p. 167 C;
- Gianfelici Paolo, „L'Unione dei Principati Romeni e l'opinione pubblica italiana”, în *AIAXI*, 16, 1979, Iași, pp. 155-165;
- Giurescu C. C., „Alexandru Ioan Cuza la Viena”, în *RA*, 9, 1966, nr. 2, București, pp. 139-143;
- Giurescu C. C., „Cuza Vodă în amintirea poporului român”, în *SRdI*, 19, 1966, nr. 1, București, pp. 41-46;
- Giurescu Constantin C., „Alexandru Ioan Cuza, personalité européenne”, în *RRH*, 12, 1973, nr. 3, Bucarest, pp. 533-548;
- Giurescu Constantin C., „Alexandru Ioan Cuza”, în *BCNRSR-UNESCO*, 12, 1970, nr. 1, pp. 66-69;
- Giurescu Constantin C., „Contribuții la istoria învățământului nostru superior în vremea lui Alexandru Ioan Cuza”, în *RIȘ*, 8, 1966, nr. 2, București, pp. 72-81 (+ fig.);
- Giurescu Constantin C., „Cuza Vodă în amintirea poporului român”, în *SRdI*, 19, 1966, nr. 1, București, pp. 41-46; în lb. franceză, în *RRH*, 5, 1966, nr. 1, Bucarest, pp. 47-53;
- Giurescu Constantin C., „Personalitatea lui Al. I. Cuza”, în vol. *Cuza Vodă. In memoriam*, Iași, Edit. Junimea, 1973, pp. 7-24;
- Glück Eugen, „Ecoul Unirii Principatelor în presa orădeană”, în *Ziridava*, 9, 1978, Arad, pp. 91-94;
- Göllner Carol, „Ecourile Unirii Principatelor în presa germană din Transilvania”, în vol. *Studii privind Unirea Principatelor*, 1960, București, pp. 467-476;
- Grecu V., „Ecouri ale Unirii Principatelor în Transilvania”, în *Lucrări științifice*, 1, 1967, Oradea, pp. 99-122;
- Grigoraș Nicolae, „Alexandru Ioan Cuza. La o sută de ani de la moarte”, în *MMS*, 40, 1973, nr. 5-6, Iași, pp. 353-368;
- Grigoraș Nicolae, „Alexandru Iona Cuza și Iași”, în vol. *Cuza Vodă. In memoriam*, Iași, Edit. Junimea, 1973, pp. 478-502;
- Hațeganu Lucia, „«Hora Unirii» într-un manuscris albaulian de la 1881, aparținând dascălului Nicolae Munteanu”, în *Apulum*, 19, 1981, Alba Iulia, pp. 311-317;
- Huminiuc-Teclean Maria, „Istoria patriei în școala românească din anii domniei lui Al. I. Cuza”, în *CI*, 2, 1971, Iași, pp. 183-190;
- Hurezeanu Damian, „Renașterea națională – fenomen constitutiv al formării României moderne (Adunările ad-hoc – 1857 și problemele civilizației române moderne)”, în *RdI*, 42, 1989, nr. 1, București, pp. 9-30;
- Husar Alexandru, „Cultura în vremea lui Cuza”, în *Viața Românească*, 79, 1984, nr. 1, București, pp. 17-22;
- Huțanu Dumitru, „Focșanii în lupta pentru unitate națională”, în *SC-Vrancea*, 1, 1978, Focșani, pp. 125-131;
- Ilin Stancu, „O «dinastie» de cărturari și «sacra cauză a Unirii» [Hașdeu]”, în *MSSFLAAR*, 8, 1986, București, pp. 145-153;

- Ionașcu Ion, „Condițiile edificării palatului «Academiei» (Universității) din București în anii 1857-1864”, în *MM*, 3, 1965, București, pp. 105-118 (+ fig., facs.);
- Ionescu Cleopatra, „Idea de unitate națională în secolul al XIX-lea pe teritoriul județului Dâmbovița”, în vol. *Dâmbovița – vatră de istorie*, Târgoviște, 1981, pp. 101-110;
- Ionescu Gion, „Un elev seminarist întâmpină pe domnitorul Alexandru Ioan Cuza la Buzău”, în *GB*, 51, 1982, nr. 1-3, pp. 148-154;
- Ionescu Matei, „Însemnătatea istorică a Unirii Principatelor: 24 ianuarie 1859”, în *RRSI*, 13, 1979, nr. 1, București, pp. 99-111; în lb. franceză în *RREI*, 13, 1979, nr. 1, Bucarest, pp. 111-125;
- Isac Virginia, „Sărbătorirea zilei de 24 ianuarie la Iași, câteva știri dintre anii 1860 și 1909”, în *CI*, 1, 1970, Iași, pp. 51-57;
- Isac Virginia, „Titu Maiorescu despre Cuza”, în *Cronica*, 12, 1977, nr. 27, Iași, p. 7;
- Isar Nicolae, „«Muzeul Național», o veche revistă de popularizare științifică (1857-1860)”, în *Presa noastră*, 30, 1986, nr. 10-11, București, pp. 39-42;
- Isar Nicolae, „A. Ubicini și cauza Unirii Principatelor”, în *RdI*, 40, 1987, nr. 1, București, pp. 23-37;
- Isar Nicolae, „Contribuția fondatorilor școlii române de drept la propaganda unionistă (1857-1859)”, în *RdI*, 37, 1984, nr. 1, București, pp. 29-46;
- Iscu G. D., „Contribuții privind învățământul la sate în Țara Românească și Moldova în anii 1849-1864”, *RdP*, 27, 1978, nr. 5, București, pp. 57-61 (perioada 1856-1864);
- *Istoria Universității din Iași, 1860-1985*, redactori responsabili: Gh. Platon, V. Cristian, Iași, Edit. Junimea, 1985, 283 p. (perioada 1860-1865);
- Ivănescu Dumitru, „Contribuții la biografia lui Al. I. Cuza înainte de domnie [1820-1859]”, în vol. *Cuza Vodă. In memoriam*, Iași, Edit. Junimea, 1973, pp. 51-86;
- Lascu Nicolae, „Popasul domnitorului Alexandru Ioan Cuza la Deva, în drum spre exil”, în *Sargeția*, 16-17, 1982-1983, Deva, pp. 411-416;
- Lupescu Ioan, *Monumentele Unirii*, ES-T, 1985, 231 p.;
- Lupu Marin A., „Importanța istorică și social-economică a Unirii Principatelor Române”, în *PE*, 19, 1966, nr. 1, București, pp. 34-49;
- Lupu Ștefan, „Ecoul Unirii Principatelor pe meleagurile născădane”, în *File de istorie*, Muzeul de istorie, Bistrița, 1971, pp. 169-177;
- Maciu Vasile, „L'Union de la Moldavie et de la Valachie dans l'oeuvre historique de A. D. Xenopol”, în *NEH*, II, 1960, Bucarest, pp. 407-440;
- Maciu Vasile, „Personalitatea lui Alexandru Ioan Cuza”, în *AdI*, 19, 1973, nr. 2, București, pp. 74-90;
- *Manifestări consacrate aniversării a 107 ani de la înfăptuirea Unirii Principatelor Române*, în *AdI*, 12, 1966, nr. 1, București, pp. 168-172;
- Manole Petre – Eftimie Dumitru, „Contribuții la istoria școlii sătenești din partea stângă a Olului (1848-1864)”, în *Studii vâlcene*, 6, 1983, Râmnicu Vâlcea, pp. 195-202 (perioada 1856-1864);
- Marcea Pompiliu, „Unirea țărilor române în poezia vremii”, în *AUBFilol*, 8, 1959, nr. 15, București, pp. 89-99;
- Marin I. D., „Primii 30 de ani din viața școlilor comunale din județul Botoșani (1864-1894)”, în *SAI*, 3, 1966, București, pp. 185-207 (perioada 1864-1866);
- Marinescu Constantin Gh., „V. A. Urechea și unitatea național-statală a românilor”, în *MSSJAR*, 9, 1984, București, pp. 112-125;
- Marinoiu Costea, „Învățământul în județul Vâlcea între anii 1848-1865”, în vol. *Școala vâlceană pe coordonatele socialismului*, 1974, Râmnicu Vâlcea, pp. 15-20 (perioada 1856-1865);
- Mesrobeanu Anton, „Ecoul unirii țărilor române în presa transilvăneană”, în *SCȘII*, 10, 1959, Iași, pp. 175-185;
- Mincev D. N., „Le gouvernement de Prince Cuza vu par la presse bulgare de l'époque”, în *EB*, 7, 1968, Sofia, pp. 207-220;
- Moraru S., „Un aspect al aplicării legii instrucțiunii din 1864 în orașul Caracal: «Institutul Pedagogic»”, în *SAI*, 11, 1968, București, pp. 233-247;

- Mureșan Ovidiu, „*Ecoul Unirii Principatelor în Transilvania*”, în *Steaua*, 37, 1986, nr. 1, Cluj-Napoca, pp. 11-12;
- Nazare Ghiță, „*Manifestarea spiritului unionist în Moldova (1848-1859). Contribuții gălățene*”, în *Danubius*, 11-12, 1984-1985, Galați, pp. 161-165;
- Neamțu Gelu, „*Același scop dincolo și dincoace de Carpați [Lupta pentru unitate națională - 1859]*”, în *MI*, 20, 1986, nr. 1, București, pp. 10-13;
- Negru Radu, „*Pictorii și idealul Unirii [1859]*”, în *Cronica*, 19, 1984, nr. 1, Iași, p. 3;
- Negru Radu, „*Portretul lui Alexandru Ioan Cuza*”, în *Cronica*, 19, 1984, nr. 3, Iași, p. 3;
- Nicola Traian, „*Bârladul în perioada Unirii*”, în *Bârladul odinioară și astăzi*, 1, 1980, Bârlad, pp. 79-86;
- Niculae Vasile, „*Unirea Principatelor în tradițiile mișcării muncitorești și socialiste ale PCR*”, în *Adl*, 30, 1984, nr. 1, București, pp. 82-89;
- *O viață de lumină (1860-1980). Schiță monografică a Liceului «Gheorghe Lazăr» din București*, lucrare îngrijită și prefată de Tudor Opreș, București, 1981, 285 p. (perioada 1860-1866);
- Oprea Nedelcu, „*Dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza în paginile gazetei «Steaua Dunării. Zimbrul și Vulturul»*”, în *Danubius*, 6-7, 1972-1973, Galați, pp. 127-137;
- Oțetea Andrei, „*Însemnătatea istorică a Unirii*”, în *SRdI*, 12, 1959, nr. 1, București, pp. 21-41;
- Palade Vasile, „*Alexandru Ioan Cuza, fiu al Bârladului*”, în vol. *Bârladul odinioară și astăzi*, 1, 1980, Bârlad, pp. 21-27;
- Paleolog Andrei, „*«Bibliotecae Ruginossensis». O propunere de reconstituire*”, în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național*, II, 1983, București, pp. 90-94;
- Pantazi Radu, „*Unirea reflectată în ideologia epocii*”, în *RdF*, 13, 1966, nr. 1, București, pp. 13-18;
- Papadopol-Calimah Constantin, „*O comemorare care nu trebuie uitată: apariția timbrului poștal (1858)*”, în *Forum*, 21, 1979, nr. 11, București, pp. 83-84;
- Pascu Ștefan, „*Ecoul Unirii Țării Românești și Moldovei în Transilvania*”, în vol. *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, pp. 455-472;
- Pavel Anghel, „*«Concordia» și lupta pentru unirea Principatelor Române*”, în *RMMM*, 1, 1976, București, pp. 57-59;
- Pălăncescu Elena, „*Semicentenarul Unirii Principatelor Române în documente inedite. Acțiunile Ligii culturale pentru aniversarea semicentenarului*”, în *MN*, 6, 1982, București, pp. 255-260;
- Petrovanu Vasile, „*Istoricul Școlii Normale «Vasile Lupu» - [Iași]*”, în vol. *Omagiu. 125 de ani de la înființare 1855-1980*, Iași, 1980, pp. 27-56 (perioada 1855-1864);
- Platon Gheorghe, „*Alexandru Ioan Cuza. La 100 de ani de la moarte*”, în *AȘUII*, 19, 1973, fasc. 1, Iași, pp. III-XVI;
- Popa Gheorghe, „*Unul din primele monumente ridicate lui Cuza Vodă la Mărășești (1908)*”, în *H*, 5, 1983, Botoșani, pp. 479-486;
- Popa Viorica – Popa Valdemar, „*O prestigioasă instituție de educație și cultură românească [Liceul «Matei Basarab» din București - 1859]*”, în *RdP*, 34, 1985, nr. 11, București, pp. 60-62;
- Popovici Ioan, „*O spadă din perioada Unirii Principatelor la Muzeul Județean Arad*”, în *Ziridava*, 14, 1982, Arad, pp. 599-604;
- Porțeanu Al., „*Centenarul Unirii în presa și publicațiile din străinătate [1959]*”, în *SRdI*, 12, 1959, nr. 1, București, pp. 331-334;
- Porțeanu Alexandru, „*Sărbătorirea aniversării a 150 de ani de la nașterea lui Alexandru Ioan Cuza*”, în *SRdI*, 23, 1970, nr. 4, București, pp. 807-813;
- Ralea Mihail, „*Aspecte social-culturale ale Unirii*”, în vol. *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, pp. 5-9;
- Rădulescu-Valasoglu Irina, „*L'Institution de la presse dans la Moldavie des années 1857-1863, protectrice des droits des Roumains*”, în *RHID*, 10, 1985, Bucarest, pp. 81-92;
- Rădulescu-Zoner Șerban, „*Opinia publică unanim unionistă*”, în *MI*, 14, 1980, nr. 1, București, pp. 34-37;
- Sârbu Cristina, „*Primele reprezentări wagneriene în România (1863-1920)*”, în *SCIA-TMC*, 35, 1988, București, 67-71 (perioada 1863-1866);

- Simionescu Cristofor I., „ASTRA și Țările Române”, în vol. *ASTRA 1861-1950*, Sibiu, 1987, pp. 31-34 (perioada 1861-1866);
- Smarandache Gheorghe, „Școala secundară bucureșteană între anii 1859-1864”, în *SAI*, 47-48, 1983, București, pp. 111-122;
- Smochină Al., „Ideile lui '48 în reformele lui Cuza”, în *SAMNB*, 1, 1969, Bălcești pe Topolog, Vâlcea, pp. 177-183;
- Solcanu Ion I., „Unirea din 1859 și afirmarea valorilor culturii naționale”, în vol. *Istorie și civilizație*, UI, FLF, Iași, 1988, pp. 575-586;
- Spiru Ion, „Alexandru I. Cuza de-a pururi în conștiința poporului român”, în *GB*, 53, 1984, nr. 1-2, București, pp. 115-122;
- Stan Apostol, „Revoluția pașoptistă reflectată în conștiința politică a României moderne (1859-1877)”, în vol. *Revoluția de la 1848 în țările române*, București, Edit. Acad. RSR, 1974, pp. 201-226;
- Stan Constantin I., „Unirea Moldovei cu Muntenia în conștiința poporului român”, în *Forum*, 31, 1989, nr. 1, București, pp. 32-36;
- Stan Valeriu, „Un interviu cu domnitorul Alexandru Ioan Cuza”, în *RdI*, 37, 1984, nr. 1, București, pp. 77-87;
- Stoica Marin, „Contribuția unor oameni de cultură de la mijlocul secolului al XIX-lea, cu preocupări și în domeniul școlii, la realizarea unității naționale și culturale a poporului român”, în *RdP*, 16, 1967, nr. 2, București, pp. 64-70;
- Străchinariu I., „Dezvoltarea învățământului în Principatele Unite, oglindită în opera lui Anastasie Fătu (1816-1866)”, în *RdP*, 18, 1969, nr. 12, București, pp. 88-92 (perioada 1856-1866);
- Șendrescu Ion Gh., „Aspecte din organizarea și dezvoltarea Universității între anii 1864-1878”, în *AUBI*, 10, 1961, nr. 20, București, pp. 77-92 (perioada 1864-1866);
- Șendrescu Ion Gh., „C. A. Rosetti – militant de seamă al luptei pentru unitate și independență națională”, în *SAI*, 51-52, 1985; București, pp. 85-94;
- Șendrescu Ion Gh., „Ecoul Unirii Principatelor române în Transilvania”, în *AUBI*, 18, 1969, nr. 1, București, pp. 33-40;
- Șerbănescu Nicolae, „150 de ani de la nașterea lui Alexandru Ioan Cuza”, în *BOR*, 88, 1970, nr. 3-4, București, pp. 251-407;
- Tampla Natalia, „Unirea – problemă fundamentală a societății românești după revoluția de la 1848”, în vol. *Rolul maselor populare în făurirea Unirii Principatelor Române (1859)*, București, Edit. Politică, 1979, pp. 97-134;
- Tebeica Val, *Primele mărci poștale românești, 1858-1865*, București, Edit. Meridiane, 1962, 215 p.;
- Țintă Aurel, „Unirea Principatelor oglindită în «*Temeswarer Zeitung*» (1859)”, în *SAI*, 5, 1963, București, pp. 243-274;
- Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, 1860-1985. *Dezvoltarea științei. Prezentare. Portrete*, redactori responsabili: Gh. Platon, V. Cristian, Iași, 1986, 374 p. (perioada 1860-1866);
- Universitatea «Al. I. Cuza» - Iași. *Monografie*, Colectiv de redacție: Vasile Arvinte, Dumitru Irimia, Mircea Stăncă, Iași, MFI, 1982, 91 p. (perioada 1860-1866);
- Universitatea «Al. I. Cuza» - Iași. *Monografie*, Comitetul de redacție: Petru Andrei, Dragoș Blănuș, Dan Brânzei etc., Iași, 1982, 139 p. (perioada 1860-1866);
- Velea Dumitru, „Eminescu și Cuza Vodă”, în *Cronica*, 24, 1989, nr. 14, Iași, pp. 1-2;
- Velichi C. N., „Dezvoltarea Universității din București de la înființarea ei până la primul război mondial (1864-1918)”, în *SRdI*, 17, 1964, nr. 6, București, pp. 1273-1298 (perioada 1864-1866);
- Vianu Tudor, „Literatura Unirii Principatelor”, în vol. *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, pp. 43-53;
- Vitcu Dumitru, „Alexandru Ioan Cuza – anii exilului (1866-1873)”, în vol. *Cuza Vodă. In memoriam*, Iași, Edit. Junimea, 1973, pp. 551-567;
- Vitcu Dumitru, „Despre starea de spirit în satele vashuene în deceniul premergător Unirii [1848-1859]”, în *AMM*, 1, 1979, Vaslui, pp. 169-179;

- Vornicescu Nestor, „Argumentul vechimii și neatârării Mitropoliei Moldovei și Sucevei – pârghie în eforturile depuse pentru înfăptuirea Unirii din 1859”, în BOR, 104, 1986, nr. 9-10, București, pp. 83-108;
- Zub Alexandru, „Autour de l'image posthume d'Alexandre Ioan Cuza”, în RRH, 12, 1973, nr. 3, Bucarest, pp. 549-565;
- Zub Alexandru, „Conștiința unității românești”, în Viitorul Social, 1, 1984, București, pp. 3-8; în lb. franceză, în Revue Roumaine, 37, 1983, nr. 11-12, Bucarest, pp. 31-37 (perioada 1856-1866);
- Zub Alexandru, „Ecouri externe ale Unirii Principatelor”, în Ziridava, 7, 1977, Arad, pp. 13-21;
- Zub Alexandru, „Posteritatea lui Cuza-Vodă”, în vol. Cuza Vodă. In memoriam, Iași, Edit. Junimea, 1973, pp. 581-627;

*

- Unirea Țărilor [Române] și Cuza-Vodă, povestire de N. Stoleriu, ediția a II-a, București, Tip. G. A. Lăzăreanu, 1916, 80 p. (seria Cercul “Deșteptarea Sătenilor”, n-rele 4-5) – (perioada 1848-1873);

THE STAGES OF THE ALEXANDRU IOAN CUZA – UNION OF 1859 BINOMIAL BIBLIOGRAPHY (II) (Summary)

The author presents the main historiographical themes and works about named bibliography, between 1948 – 1989: historical sources, historical syntheses, political – institutional evolutions, diplomacy and foreign affairs, romanian army and military evolutions, Union of 1859 Period personalities, economy and society, romanian peasantry and social evolutions, culture and society on the way of modernization.

Mihai CORNACI

O DEDICAȚIE A LUI GIACOMO PUCCINI

(Luca 1858 – Bruxelles 1924)

Compozitorul italian **Giacomo Antonio Domenico Michele Secondo Maria Puccini**, s-a născut la Luca¹ pe 22 decembrie 1858 și a fost ultimul dintr-un șir de cinci generații de muzicieni respectați, crescut în umbra lui G. Verdi, forța dominantă a muzicii italiene din ultima jumătate a secolului al XIX-lea. Având în vedere originea și faptul că încă din 1712 toți bărbații familiei au fost muzicieni și organişti la Luca, se poate aprecia că, încă de când s-a născut, Puccini era predestinat să fie compozitor.

Cu toate că tânărul Giacomo nu a fost nici pe departe un copil minune², a semnalat suficient talent, încât a reușit admiterea la Conservatorul din Milano (1880) cu un strălucitor succes. Remarcat în acest sens, a beneficiat de o bursă excepțională din partea reginei Elena a Italiei, studiind până în 1883 când și-a obținut diploma cu "Capriciu simfonic"³, având ca profesori pe Ponchiello și Bazzini. Hotărârea lui de a se consacra teatrului a fost luată în 1876, când la Pisa a fost puternic marcat de o reprezentație cu *Aida* de G. Verdi.

Primul succes⁴ al lui Puccini, "Le Villi" după Heine și Th. Gautier, jucată la Milano în 1884, a atras atenția lui Giulio Ricordi, directorul renumitei edituri, înființată în 1808, care a rămas alături de compozitor, subvenționându-l de-a lungul anilor, luptând de fiecare dată cu delăsarea artistului sustras de la muzică de pasiunea pentru vânarea păsărilor și de viața sentimentală dificilă ce o ducea. A urmat eșecul cu "Edgar" (1889), la care lucrase patru ani și succesul cu "Manon Lescaut", reprezentat la Torino în 1893, la capătul a numeroase răfuieli cu mai mulți libretişti. A fost încununat de succes și s-au îmbogațit atât el cât și Ricordi, după ce a scris "Boema", operă a cărei premieră a avut loc la Torino în 1896, sub bagheta lui Toscanini.

Seria succeselor a continuat cu "Tosca", opera care, prezentată în premieră la Roma în 1900, s-a jucat imediat pe scenele din întreaga lume, triumfând în fața unui public tradițional și exigent, în pofida limbajului ei îndrăzneț. În timpul unei călătorii la Londra, Puccini a descoperit drama lui John Luther Long⁵, a cărui conținut l-a inspirat pentru opera "Madame Butterfly", a cărei finalizare a fost întârziată de gravul accident de automobil din 1903. După eșecul inițial de la Scala din Milano, din 1904, a triumfat la Brescia trei luni mai târziu, într-o versiune remaniată. În special "pentru Madame Butterfly a studiat muzica japoneză, și-a procurat discuri din Japonia și s-a străduit din răspuțeri să-l facă pe F.P. Pinkerton (distribuit în rol) să cânte ca un american"⁶.

În general a zăbovit îndelung asupra operelor sale, insistând să găsească material potrivit pentru a-l inspira, căuta documentarea cu privire la mediul geografic și istoric al operei ce o compunea.

¹ Oraș în partea de vest-nordvest a Italiei (Toscana) cu o istorie de luat în seamă, din 1860 intrând în componența Italiei. (*Dicționar enciclopedic*, vol. IV (L-N), București, Editura Enciclopedică, p. 164).

² Harold C. Schonberg, *Viețile marilor compozitori*, București, Editura Lider, 2003, p. 400.

³ «Din care va reutiliza fragmente nealterate, 13 ani mai târziu în "Boema"». (*Dicționar de mari muzicieni*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2006, p. 378).

⁴ După alte opinii "Neapreciată de juriul concursului organizat de tânăra casă Sanzogno". (*Dicționar de mari muzicieni*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2006, p. 378).

⁵ Scriitor american (1861-1927). Povestirea sa "Madame Butterfly" a fost adaptată pentru scenă de David Belasco și folosită de Puccini pentru libretul operei cu același nume. (*Dicționar enciclopedic*, vol. IV (L-N), București, Editura Enciclopedică, p. 150).

⁶ Harold C. Schonberg, *Viețile marilor compozitori*, București, Editura Lider, 2003, p. 404.

Contemporan curentului verist, ai cărui reprezentanți își propuneau să înfățișeze „viața așa cum e ea”, a reușit să se demarce, deși elemente ale verismului apar în unele din operele sale („Tosca”). Neînțelegerile dintre partizanii și detractorii compozitorului, crezând că vor putea demonstra apartenența întregii sale creații de curentul verist, au dus la creșterea celebrității lui Puccini. Scăpând de ascendentul verismului, gusturile lui s-au îndreptat către romantism (inspiratori Heine, Gautier și Musset) iar, potrivit educației, a fost incitat să confere orchestrei un rol esențial, creând un climat armonicos nou, aproape de neconceput în Italia timpului respectiv.

Gloria lui Puccini, suspectată de o anumită „elită” a muzicologiei, a fost clamată admirativ de compozitori ca Gustav Mahler (1860-1911) sau Maurice Ravel (1875-1937), iar specialiști ai muzicii moderne ca Mosco Carner și Rene Leibowitz l-au plasat printre marii inovatori ai secolului al XX-lea.

Caracterizat ca „Un strașnic vânător de păsări sălbatice, librete de operă și femei frumoase”, Puccini (fig. 1) îi scria unui prieten: „Dumnezeu cel Atotputernic m-a atins cu degetul cel mic și mi-a spus: «Să scrii numai pentru teatru – bagă de seamă – numai pentru teatru». Iar eu i-am ascultat porunca”⁷.

Cu supunere a dat curs creației sale, care cuprinde operele: „Manon Lescaut” (Torino - 1893); „Boema” (Torino - 1896); „Tosca” (Roma - 1900); „Madame Butterfly” (Milano - 1904; Brescia - 1904); „La Fanciulla del West” (Metropolitan Opera - 1910); „La Rondine” (Monte Carlo - 1917); „Triptic” (New York - 1918; Mantaua, Sora Angelica, Gian Schicchi); „Turandot”⁸ (Scala din Milano - 1926) terminată de prietenul Franco Alfano (1875-1954).

Sintetizând, rămân de apreciat originalitatea și modernismul lucrărilor sale, îmbogățite cu inovații teatrale și ale limbajului orchestral și armonicos. Deși foarte puțin inițiat cu opera marilor muzicieni și ca urmare nici fan al acestui gen muzical, cu șase ani în urmă nu am ezitat să achiziționez un exemplar al operei „Madame Butterfly” din noua ediție italiană 1904 (editor G. Ricordi & co.). Pe întreaga suprafață a paginii de gardă se află următoarea dedicație (fig. 2): „A Sua Maestà, La Regina Elena, reverente omaggio di Giacomo Puccini, Milano 5.2.1904”.

Se poate deduce că Puccini a oferit un exemplar al operei sale Reginei Elena (fig. 3) a Italiei, care cu siguranță a fost prezentă în spectacolul când opera a fost prezentată publicului din Milano. Este de presupus că Regina Elena a vizionat spectacolul operei și după rescrierea ei, putând a înțelege că înafară de faptul că era o persoană prezentă la marile momente culturale, era interesată și de succesele celui care a urmat studiile cu o bursă specială din partea ei. Nu cunoaștem în timp traseul acestui exemplar cu dedicație dar știm sigur că a trecut pe la:

Marele Magazin de Muzică

JEAN FEDER

Furnizorul Curtii Regale

București. Cal. Victoriei 44 (fig. 4)

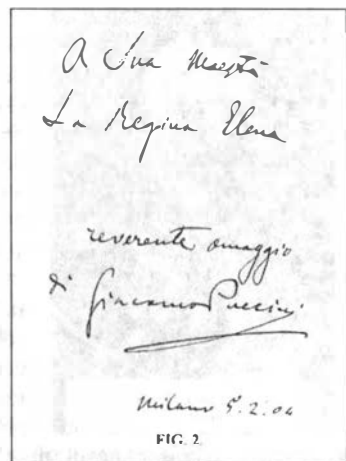

FIG. 2.

FIG. 3. Regina Elena a Italiei

FIG. 4.

⁷ Ibidem, p. 396.

⁸ La premiera (mondială) de La Scala din 25 aprilie 1926, în timpul actului III, dirijorul Toscanini s-a întors către public și a spus: „Aici maestrul a pus pana jos” și nu a mai dirijat. La al doilea spectacol a dirijat și sfârșitul scris de Alfano. (Harold C. Schonberg, op.cit., București, Editura Lider, 2003, p. 403)

FIG. 5. Victor Emmanuel al III-lea

De aici, probabil aflat în regim de anticariat (?) a fost achiziționat de o persoană iubitoare a operei lui Puccini sau a Casei Regale de Savoia. Elena de Muntenegru⁹, personalitate marcantă a epocii sale (Regină a Italiei și Albaniei, Împărăteasă a Etiopiei), fiică a lui Nicolae I de Muntenegru, s-a născut la 8 ianuarie 1873 la Cetinje, Muntenegru și a decedat la 28 noiembrie 1952 (79 ani) la Montpellier, Franța. Soție a lui Victor Emmanuel al III-lea (fig. 5), 11 noiembrie 1869-28 decembrie 1947 (Rege al Italiei 29.07.1900-09.05.1946; Rege al Albaniei 1939-1943; Împărat al Etiopiei 1936-1941).

Încercând a afla mai multe informații despre Regina Elena a Italiei, am constatat un punct comun la intersecția biografiei ei cu cea a celui mai de seamă compozitor român a cărui operă este o sinteză genială între melosul popular și tradițiile muzicale europene, George Enescu. Punctul comun în biografia celor două personalități, a fost profesoara de limba franceză **Lydia Cèdre**. După admiterea lui George Enescu la Conservatorul din Viena (5 octombrie 1888), Maria Enescu, mama lui George, s-a îmbolnăvit, fiind nevoită să se întoarcă în țară.

FIG. 6. George Enescu

Îngrijorată să își lase copilul singur în oraș străin, și-a adus aminte de profesoara de franceză care, două veri la rând, la Crălia, predase franceza micului George. La cererea părinților elevului Enescu, Lydia Cèdre părăsește Bucureștiul (unde era guvernantă la familia Vernescu) și vine la Viena pentru a se ocupa de supravegherea și educația lui George, continuând lecțiile de franceză și angajând, cu aprobarea lui Costache Enescu, un profesor de germană și unul de gimnastică¹⁰.

Pe timpul întregii perioade de ședere la Viena, George a dus o viață foarte bine organizată, obișnuit de mic cu o disciplină aproape severă, reușind să urmeze cursurile la Conservator, lecțiile particulare de franceză și germană, studiu și ore de gimnastică, iar plimbările de două ore pe zi includeau vizitarea muzeelor sau monumentelor din Viena. De toate acestea s-a ocupat Lydia Cèdre, dându-i de mic o educație îngrijită și noțiuni de cultură generală.

În toamna anului 1890, când George intră în cursul superior al Conservatorului, la clasa profesorului J. Hellmesberger jr. și în pensiunea acestuia, Lydia Cèdre părăsește Viena. La 10 mai 1891, într-o scrisoare către Lydia Cèdre, George îi comunică: "... sunt foarte bine îngrijit și mănânc bine... D-na Hellmesberger mă iubește mult și mă îngrijește cât este de bine cu putință"¹¹. În toată această perioadă de timp, corespondența dintre fosta profesoară de franceză și George (fig. 6 și fig. 7) se desfășoară regulat, iar mai târziu (1895), când va pleca la Paris, ea îl va recomanda unei rude de-a ei (d-na Rolland) unde va locui până la sfârșitul studiilor.

În capitala Franței a găsit un mediu artistic și intelectual care avea să-i stimuleze facultățile muzicale native. Prințesa Elena

FIG. 7. Medalia de la absolvirea Conservatorului din Viena - 1893

Bibescu (fig. 8) l-a introdus în cercurile muzicale pariziene prezentându-l lui Camille Saint-Saëns și lui Edouard Colonne, cel care a dirijat în 1898 prima audiție a "Poemei Române".

Apreciată ca "vice-mamă" a lui George Enescu, alături de regina Carmen-Sylva, marea pianistă Elena Bibescu¹² a ținut la Paris, timp de un sfert de secol, un salon în care invitații obișnuiți erau: Franz Liszt (1811-1886).

FIG. 8. Prințesa Elena Bibescu

⁹ http://ro.wikipedia.org/wiki/Elena_de_Munteenegro

¹⁰ Romeo Drăghici, *George Enescu*, Buzău, I.P., 1973, p. 30.

¹¹ *Ibidem*, p. 61.

¹² (1855-1902), fiica boierului Manolache Kostaki Epureanu și soția principelui Alexandru Bibescu. (C.D. Zeletin, *Prințesa Elena Bibescu, marea pianistă* – monografie, ed. II-a, București, Editura Vitruviu, 2009).

Richard Wagner (1813-1883), Henri Vieuxtemps (1820-1881), Anton Rubinstein (1829-1894), Camille Saint-Saëns (1835-1921), Jules Massenet (1842-1912), Claude Achille Debussy (1862-1918), precum și personalități românești ca Vasile Alecsandri și Ion Ghica.

Am făcut această scurtă incursiune pentru a arăta contextul în care în selecta lume muzicală pariziană pianista Elena Bibescu a avut marele merit în lansarea lui George Enescu în fața selectivului public parizian. "Pentru principesa Bibescu, această clipă este debutul componistic al lui George Enescu, la Paris, în 1898, cu «Poema Română»"¹³.

Reluând scurta prezentare după titlu, știu că din primăvara anului 1891, Lydia Cèdre, profesoara de franceză a lui George Enescu la Cracalia- Botoșani și apoi la Viena în 1889, se afla la Cannes cu cele două fete ale regelui Muntenegrului, care i-au fost încredințate spre instruire și educare. Una din ele, Elena, va deveni mai târziu regină a Italiei, soția lui Victor Emmanuel al III-lea.

În scrisoarea din 1 mai 1891, Lydia Cèdre îi comunica lui George:

"... Acum am ca eleve două mici principese ale Muntenegrului, atât de iuți și de neastâmpărate că nu știu ce să fac ca să le mai cumințesc, nu știu de frica nimănui. Sunt mai puțin ascultătoare decât D-ta și le povestesc adesea cât erai D-ta de cumințe ca să le mai cumințesc puțin"¹⁴.

Fig. 8a - Plachetă din bronz: 81 x 92 mm¹⁵

Natura împrejurărilor de altădată mi-a permis să reamintesc câteva momente importante despre cel care pentru memoria sa era comparat cu istoricul Nicolae Iorga iar despre muzică, chiar el însuși spunea: "Muzica este o satisfacere a spiritului, liniștea lui, dacă se poate. Ea nu vrea decât evocări de stări afective; iar, în cazurile mai abstracte, o anumită stare afectivă, în legătură strânsă cu sentimentul problemei ce se pune"¹⁶. Insistența mea în acest sens a avut în vedere și prezentarea pe scurt a celor două piese medalistice de o frumusețe și importanță deosebită pentru mai toți iubitorii de muzică și pentru cel ce s-a stins din viață în ziua de 4 mai 1955, departe de țara lui dragă, pe care dorise din suflet s-o mai revadă o dată.

FIG. 8a. Plachetă din bronz (81 x 92 mm)

A GIACOMO PUCCINI'S DEDICATION TO QUEEN HELEN OF ITALY (1904) (Summary)

The author analyses a dedication from Giacomo Puccini, italian composer (1858-1924), to Queen Helen of Italy, on the first page of "Madame Butterfly" Opera's copy 1904 edition and that dedication's cultural implications.

¹³ C.D. Zeletin, *Principesa Elena Bibescu, marea pianistă* – monografie, ed. II-a, București, Editura Vitruviu, 2009, p. 15.

¹⁴ Romeo Drăghici, *George Enescu*, Buzău, Î.P., 1973, p. 72 (Revista *Filatelica*: General de brigadă (r) Vasile Doros, *George Enescu, un geniu al muzicii universale, un pasionat filatelist*, p. 9-10).

¹⁵ Plachetă din bronz (81 x 92 mm) în: *Cronica Numismatică și Arheologică*, I – 1920-1921, p.27; Alexandru Ievreinov; Octavian Iliescu, *Medalii privitoare la istoria românilor*, București, 1999, p. 107 (poz. 696).

¹⁶ Alexandru Cosmovici, *George Enescu în lumea muzicii și în familie*, București, Editura Muzicală, 1990, p. 9.

Ștefan CERVATIUC

REVISTE BUCOVINENE ȘI SUCEVENE DIN BIBLIOTECA DOCUMENTARĂ A SERVICIULUI JUDEȚEAN BOTOȘANI AL ARHIVELOR NAȚIONALE DIN ROMÂNIA

Serviciul Județean al Arhivelor Naționale (S.J.A.N. Botoșani) deține în biblioteca sa documentară o serie de reviste și publicații bucovinene și sucevene din care, credem, unele se găsesc acum mai greu la Suceava sau Cernăuți.

De aceea, pentru a veni în sprijinul cercetătorilor de pe aceste meleaguri cărora le-ar veni mai ușor să se deplaseze la Botoșani decât la București sau Iași, socotim că și o simplă enumerare a lor este binevenită pentru cei interesați.

În ordinea cronologică a apariției lor aceste reviste sunt:

1. *FOAEA SOCIETĂȚII PENTRU CULTURA ȘI LITERATURA ROMÂNĂ ÎN BUCOVINA*, revistă lunară de cultură, literatură și folclor apărută la Cernăuți din martie 1865 până în decembrie 1869, prezentată pe larg în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900* (în continuare *D.R.L. – 1900*), Editura Academiei R.S.R., București 1979, pp. 366 – 367, precum și mai nou, dar mai pe scurt, în *Dicționarul general al literaturii române* (în continuare *D.G.L.R.*), vol. III, literele E-K, Editura „Univers Enciclopedic”, București 2005, p. 178, în care, însă, apariția revistei este fixată în luna ianuarie 1865. La S.J.A.N. Botoșani se păstrează nr. 6, 7 și 9 / 1865, 5 și 6 / 1867 și 1-12 (ianuarie-decembrie) 1869.

În afară de procesele verbale ale adunărilor generale ale societății, precum și statutele ei, menționăm că, în acest ultim an, 1869, în revistă a apărut un grupaj de documente intitulat „*Acte relative la cesiunea Bucovinei*”, între care și „*Convențiunea ce fixează limitele Bucovinei, subscrise de Comisarii Austriei și ai Porții la 2 iulie 1876*”.

2. *CANDELA* – revistă lunară cu subtitlul inițial *FOAIE BISERICESCĂ – LITERARĂ*. Este foarte curios faptul că această revistă nu este citată în dicționarele amintite anterior cu toate că a avut o apariție aproape neîntreruptă de 60 de ani (1882 – 1946, 1947). Dacă pentru *D.L.R. – 1900* s-ar găsi unele explicații în faptul că poate titlul și subtitlurile i-au dus în eroare pe autori, aceștia crezând că e vorba de o strictă revistă teologică, poate nu au mai găsit numere ale ei, fiind epurată din bibliotecă, poate cenzura comunistă a scos-o din dicționar, acesta fiind apărut în 1979, pentru nemenționarea ei în 1979 în *D.G.L.R.*, în anul 2005 nu găsim nici o explicație.

Desigur, revista are un predominant caracter religios, dar conține și numeroase articole de filosofie, de critică literară, de istoria literaturii, de istorie propriu-zisă (în special a Bucovinei) și chiar documente inedite.

Biblioteca S.J.A.N. Botoșani deține următoarele numere ale acestei reviste: 3/1890; 1-4 și 6-12/1898; 1-2 și 4-12/1899; 3-4 1923; 5-6/1924; 8-10/1925; 10-11/1926; 3-5/1927; 4-6/1929; 4-12/1930; 1-12/1931; 1-12/1932; 1-12/1934; 1-12/1935; 1-12/1938 și 1-12/1946, numerele din 1946 fiind tipărite, din motive lesne de înțeles, la Iași, probabil ca și cele din perioada 1940 – 1941 și de după 1944 când Cernăuții au fost și apoi au rămas sub ocupație sovietică.

Menționăm câteva titluri de articole cu caracter nereligios: „Fondul religios greco – ortodox al Bucovinei – substratul, formarea, dezvoltarea, administrarea și starea lui de față”, început în numerele anterioare și continuat în cele ulterioare numărului 3/1890 pe care îl posedă biblioteca noastră; „Acte privitoare la instalarea Episcopului Dosoftei în Cernăuți la 30 ianuarie 1872” culese din arhiva Ministerului de Război din Viena de dr. D. Onciul (nr. 3/1890); „Volintirii sau Olintirii – O episodă din istoria patriei” de profesorul Isidor Onciul, referitor la voluntarii din Bucovina în armata austriacă în timpul războaielor cu Napoleon (nr.10, 11/1898 și 11-12/1899); „Unația de la 1834 în Ținutul Sebeșului și al Dinei din județul Arad”; „Istoria bisericii din Basarabia” (nr. 5-6 / 1924);

„Biserica ardelenască în anii 1916-1918” (nr.10-11/1926); „Viața și activitatea Patriarhului Dosoftei al Ierusalimului și legăturile lui cu Țările Române”, teza de doctorat în teologie a lui D-tru Stăniloae (nr. 4-6/1929); „Ceremonii și obiceiuri religioase în viața socială, publică din trecutul românesc” (nr. 4-6/1930); „Morală lui Mihai Eminescu și raportul ei cu religiunea creștină”; „Din viața religioasă și bisericească a Sucevei în secolele XVII – XIX”; „Două paralele slavone ale Tetraevangheliarului grec: Paris 74”; „Comunistul în lumea învățaturii creștin-ortodoxe” (nr. 1-3/1931); „Ctitoriile religioase românești din Polonia” (nr. 10-12/1930); „Din trecutul cehoslovacilor așezați pe domeniile Fondului bisericesc ortodox-român al Bucovinei” (nr. 4-12/1931); „Reședința mitropolitană din Cernăuți și meșterul ei Iosif Hlávka” (nr. 1-12/1932); „Originea și evoluția istorică a costumului preoțesc la români” (nr. 1-12/1935); „Un manuscris inedit al lui Vartolomei Măzăreanu – Slujba și patimile Sf. M.M. Procopie (1779)” și „Schitul Călugărița” (nr. 1-12/1938); „Un manuscris liturgic din secolul XV, din Biblioteca Universității Iași” (1946).

Menționăm că înainte de primul război mondial *Candela* apărea la Cernăuți fiind redactată cu sprijinul mai multor preoți din Arhiepiscopia Bucovinei, în perioada interbelică devine publicația profesorilor Facultății de Teologie de la Universitatea din Cernăuți, iar după al doilea război mondial a fost publicată de profesorii Facultății de Teologie din Suceava.

3. *ȘEZĂTOAREA*, revistă lunară de folclor apărută la Fălticeni, cu întreruperi, de la 1 martie 1892 până în anul 1929, sub conducerea lui Artur Gorovei. Prezentată pe larg în dicționarele amintite, menționăm doar, că la S.J.A.N. Botoșani se găsesc nr. 8 din octombrie 1902 și 5-6 din iulie – august 1903.

4. *JUNIMEA LITERARĂ*, revistă literară științifică. Lucian Predescu în *Enciclopedia „Cugetarea”*, București, 1940, afirmă că „inițial, în perioada ianuarie – septembrie 1904 a apărut la Cernăuți”, că „din octombrie 1904 a apărut la Suceava” (fără a preciza până când – n.n.) și că în momentul întocmirii de către el a enciclopediei, „revista își continuă apariția lunară, având ca redactor-responsabil și editor pe Iancu I. Nistor”. Revista și-a întrerupt apariția imediat după izbucnirea primului război mondial, în vara anului 1914, și nu și-a reluat activitatea decât după trecerea a aproape 9 ani, adică în ianuarie 1923. În biblioteca S.J.A.N.Botoșani se păstrează următoarele numere ale „junimii literare”: 1/1904; 1-5 și 8-12/1923; 1-12/1924; 7-8/1926; 1-3/1928; 5-8/1930; 1-3/1933.

În articolul program din nr. 1/1904 se arată că „dorința noastră cea mai vie ... este să deșteptăm în publicul român gustul pentru lucrări literare românești de valoare și ca să facem ca ideile întrupate în ele să pătrundă în toate păturile sociale românești. Căci numai astfel ne vom emancipa de înrăuriri străine care pot înăduși orice dezvoltare liberă a particularităților noastre naționale... Pe lângă aceste urmărieste revista și scopul de a oferi publicului informații exacte despre starea cea mai nouă a cercetărilor științifice mai ales din literatura și istoria română”.

Până la război au colaborat la revistă, pentru realizarea scopului enunțat mai sus, literați consacrați ca: I. G. Sbierea, S.Fl. Marian, V. Bumbac, T.V. Stefanelli, C. Morariu, D. Dan, Sextil Pușcariu, Constantin Berariu și Iorgu Gh. Toma la care s-au raliat mai tinerii: Nici Dracea, Taniu Dracinschi, Victor Morariu, G. Rotică, Al. Procopovici, Ion Grămadă, D. Marmeliuc, Ion Cocărlă, Lascăr Luția ș.a. În 1923 unii dintre aceștia (S. Fl. Marian, I. G. Sbierea, George Tofan ș.a.), trecuseră la cele veșnice.

La reparația revistei (1923), în articolul program al noii serii se specifica: „ne reluăm activitatea (cei rămași în viață, se înțelege – n. Șt. C.) cu aceeași însuflețire și cu aceeași încredere ca și acum 20 de ani. Suferințele ce am îndurat și experiențele ce am adunat în cursul vremii, ne-au oțelit sufletele și ne-au întărit convingerea că numai prin muncă, jertfă și abnegație pot fi servite cu succes interesele obștești, atât politice cât și culturale. Cultura este chegul trainic care apropie și unește sufletele, le mobilizează și le face să bată la unison. Și de această unire sufletească avem azi nevoie mai mult ca oricând, dacă dorim să avem o cheazăsie sigură pentru viitorul acestui neam.”

Junimea literară este analizată în detaliu de D.G.L.R., vol. III, pp. 750 – 751, însă autorul analizei face afirmația greșită că revista a reapărut în ianuarie 1925 și nu în ianuarie 1923. Deși se contrazice singur zicând că „din devine secretar de redacție Leca Morariu”, reafirmă greșit că „un nou suflu va primi *Junimea literară* după 1925 când debutează seria a doua și când cercul de colaboratori se îmbogățește cu nume noi de scriitori” (s. Șt. C.).

5. O „gazetă pentru popor” intitulată *DEȘTEPTAREA* având ca editor și proprietar Societatea Academică „Junimea” din Cernăuți și ca redactor responsabil pe Ștefan Scarlat, cu o apariție bilunară, nu apare nici într-o sursă bibliografică. Se pare că a apărut la 15 noiembrie 1907 deoarece puținele exemplare din biblioteca noastră încep cu anul 1, nr. 8 din 1 martie 1908 și continuă cu anul I, nr. 12

până la 17 pe lunile mai, iunie și iulie 1908. conține mai multe sfaturi pentru combaterea alcoolismului, sfaturi juridice, sfaturi de medicină naturistă în combaterea diferitelor boli ș.a., dar și articole despre situația învățământului, mai bine zis a școlii din Pătrăuți, despre unitatea neamului românesc, precum și poezii populare și știri din lumea largă. Nu știm când și-a încetat apariția.

6. La Câmpulung – Moldovenesc, între 1 februarie și august 1908 a apărut se pare de 3 ori pe lună o revistă politică-literară, având ca editor și redactor responsabil pe dr. Temistocle Boicancea (Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea*, p. 133) care o tipărea la Suceava și pe care a intitulat-o *BUCIUMUL*.

Un exemplar din anul I nr. 2 (10 faur) 1908 ne dezvăluie preocupările editorului asupra necesității unirii bucovinenilor pentru a lupta mai cu succes împotriva deznaționalizării. Mai sunt publicate poezii patriotice semnate de Zaharia Papură, Ion Cocirlă – Leandru și Radu Nour, precum și știrile locale și din țară tot în legătură cu mișcarea de eliberare națională a românilor.

7. *REVISTA BUCOVINEI*, cu subtitlul „Culturală – Politică – Economică – Literară”, editată în 1916 la București de două ori pe lună de un comitet al bucovinenilor refugiați aici „pentru a intra și a lupta - așa cum se afirmă în articolul program din anul I, nr. 1, din 1 aprilie 1916 – în rândurile acelor care nu cunosc astăzi un mai mândru scop al vieții decât lupta pentru dezrobirea fraților și lărgirea moșiei strămoșești până la hotarele ei naturale”. Se mai precizează că revista are menirea să sensibilizeze opinia publică în problema Bucovinei, aflată sub ocupația Imperiului Austro-Ungar.

Ultimul număr al revistei a apărut la 1 august 1916, cu două săptămâni înainte de intrarea României în război contra Austro – Ungariei. Prezentarea mai pe larg a conținutului *Revistei Bucovinei* se găsește în *D.G.L.R.*, vol. V, literele P-R, București, 2006, pp. 587-588. S.J.A.N. Botoșani posedă nr. 1-3 / 1916 (1 aprilie – 1 iunie).

8. *FĂT – FRUMOS* – revistă de literatură și folclor apărută la Suceava, între ianuarie – februarie 1926 și septembrie – decembrie 1933, apoi la Cernăuți între ianuarie – februarie 1934 și mai – iunie 1940, între iulie – august 1941 și iunie 1944, și la Râmnicu – Vâlcea între iulie și decembrie 1944. Începând cu primul număr din 1928 subtitlul revistei este *Literatură, artă, știință, viață socială*. Director, Leca Morariu. În amănunțime, revista este prezentată în *D.G.L.R.*, vol. III, pp. 127-128. S.J.A.N. Botoșani păstrează numerele 5-6/1939, 2/1940 și 6/1941. Menționăm că numerele din 1939 și 1940 cuprind în exclusivitate articole despre M. Eminescu și Ion Creangă.

Din prestigioasa revistă de istorie și filozofie editată la Universitatea din Cernăuți ca „Buletin al Institutului de Istorie și Limbă” și intitulată *CODRUL COSMINULUI*, destul de rară astăzi, la biblioteca S.J.A.N. Botoșani se găsește volumul compactat cuprinzând anii II și III de apariție respectiv 1925 și 1926. Despre această revistă mai multe amănunte vezi în *D.G.L.R.*, vol II, literele C-D, București, 2004, p. 306.

10. O revistă, destul de interesantă, lunară, economică și culturală, apărută la Cernăuți la 1 februarie 1932 sub redacția inginerului Aurel Râșcanu, a fost *CHEMAREA VREMII*. Nu știm cât timp a apărut, S.J.A.N. Botoșani posedând doar nr. 4-5 (aprilie – mai) din anul I al apariției, 1932. Din sumarul acestor numere reținem articolele: „Puterea banului”, de Victor Stănescu, „Comerțul statelor dunărene și planul Tardieu” de G.I., „Aspecte din viața școlii românești” de prof. I. Râșcanu, cu date statistice asupra școlii românești înainte și după război, atât în vechiul regat cât și în provinciile revenite la patria – mamă.

11. În ianuarie 1942, la Cernăuți, *Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina*, împreună cu *Societatea scriitorilor bucovineni* scoate primul număr din *REVISTA BUCOVINEI*. Deși poartă același titlu cu revista editată de refugiații bucovineni din 1916 la București, ea nu este continuarea aceleia. Conform editorialului – program, noua revistă venea să umple un gol lăsat de consecințele deslășurării celui de al doilea război mondial: „Să nu uităm că există în Cernăuți și Universitatea locală de la care pomeau cele mai multe din revistele bucovinene. Aceste împrejurări au dispărut. Suntem în plin război mondial. Universitatea cernăuțeană nu mai există, cel puțin temporar. Chiar și în aceste împrejurări vitrege oricărei acțiuni literare, setea de cultură de la noi, izvorâtă dintr-o îndelungă tradiție culturală și alimentată de generații de vizionari, se cere satisfăcută. Sufletul Bucovinei este mereu avid de mai multă cultură, de mai multă lumină. Cu toate că poartă numele provinciei noastre istorice, *Revista Bucovinei* n-are caracter regionalist și va îmbrățișa talentul literar oriunde ar apare”. Biblioteca S.J.A.N. Botoșani păstrează nr. 1-12/1942; 1-3, 7-8, 10-12/1943; 2/1944.

THE REVIEWS FROM BUKOVINA AND SUCEAVA IN THE REFERENCE LIBRARY OF ROMANIAN NATIONAL ARCHIVES – BOTOȘANI DISTRICT (Summary)

The author, ex – archivist at NAR – BTD, describes a few reviews from Bukovina and Suceava (1865 – 1947), in the custody of Reference Library of NAR – BTD: *Foaea Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina* (*The Journal of the Society for Romanian Culture and Literature in Bukovina*), *Candela* (*Icon Lamp*), *Șezătoarea* (*Literary Soiree*), *Junimea Literară* (*Literary Junimea / Youth*), *Deșteptarea* (*Awaking*), *Revista Bucovinei* (*Review of Bukovina*) – Bucharest 1916; Czernautzi 1942; *Făt – Frumos* (*Prince Charming*), *Codrul Cosminului* (*The Forest of Cosmin*), *Chemarea Vremii* (*The Call of the Time*).

Cristinel PATRAȘ

UN EPISOD CONTROVERSAT DIN ISTORIA TRANSPORTULUI PUBLIC DIN ROMÂNIA: „AFACEREA TRAMVAIUL” (1909 – 1912)

În cercetarea diverselor aspecte pendinte modernizării societății românești, transportul public, element vital al unei infrastructuri moderne, a fost prezentat cu precădere din perspectiva acumulărilor cantitative în domeniu. Deseori s-a scăpat din vedere că realizarea unor rețele moderne de transport rutier sau feroviar a angajat mari investiții și, odată cu acestea, mari interese, suscitând discuții cu importante reverberații politice.

Din această perspectivă, dorim să readucem în atenția istoricilor un episod controversat din istoria transportului public din România: „Afacerea tramvaiul”. Pornit odată cu înființarea Societății Comunale de Tramvaie București (14 aprilie 1909), acest scandal a ținut România aproape doi ani în dispute permanente, întreținute, evident, de liberali și conservatori. Pe parcursul investigației noastre, care a impus sistematice cercetări de arhivă, s-au conturat câteva întrebări esențiale, cărora le-am căutat răspunsuri credibile, întemeiate pe surse documentare de primă mână. A fost reală acuzația adusă unor personalități liberale, de implicare materială în înființarea acestei societăți? Care au fost motivele reale pentru care conducerea conservatoare a provocat acest scandal?

În altă ordine de idei, trebuie să specific faptul că, pentru o prezentare cât mai obiectivă, a fost necesară studierea unor izvoare care nu pot fi acuzate de subiectivism, cum ar fi dosarele proceselor intentate de către Societatea de Tramvaie a Primăriei din București și Ministerului de Interne, și în care am reușit să găsim tabelele cu persoanele care au subscris și au primit acțiuni. În nici o lucrare care a abordat acest subiect nu am regăsit o asemenea citare de surse. În consecință, pentru a nu cădea în păcatul unei subiectivități cauzate de preluarea de informații neverificate – și în care unii autori care nu au studiat îndeajuns subiectul au căzut, punând stigmatul incorectitudinii pe imaginea unor personalități importante ale României – cum ar fi I. I. C. Brătianu sau Vintilă Brătianu, voi prezenta fazele conflictului așa cum a decurs el în timp, strict prin prisma documentelor studiate.

Originile conflictului. La 4 martie 1909 se forma un nou guvern; președinte al Consiliului de Miniștri era numit Ion I. C. Brătianu. Acest cabinet era o continuare a cabinetului anterior remaniat. Încă din iunie 1907, Vintilă Brătianu, fratele lui I.I.C. Brătianu, ocupa funcția de primar al capitalei. Totodată, acesta câștigase în alegerile parlamentare și un loc în Camera Deputaților. Poziția de deputat i-a folosit pentru a iniția o lege care îl ajuta în calitatea sa de primar al Bucureștilor. Vintilă Brătianu cunoștea bine problematica transportului în comun din București, în care funcționau deja două societăți în regim de concesiune a rețelilor de tramvaie: una pentru tramvai cu cai, având 10 linii, cu trasee foarte lungi, iar o singură linie paralelă cu transport electric: Cotroceni-Obor¹. De altfel, sistemul de concesiune era aplicat la vremea respectivă în toate orașele mari ale României. Primarul liberal era conștient de problema majoră ridicată de această necesitate: costul lucrărilor de aproape 13.000.000 lei.

Pentru realizarea acestei operațiuni de amploare nu se puteau folosi șinele vechi, deoarece greutatea vagoanelor electrice depășea cu mult pe aceea a vagoanelor cu cai. Totuși, principala problemă tehnică o reprezenta producerea și transportul energiei electrice (construirea unei uzine electrice, precum și transportul curentului electric, prin intermediul unor rețele). De aici rezultau costurile ridicate. O astfel de uzină ar fi necesitat cel puțin trei ani pentru construcție. Cererea primarului către societățile de concesiune de a înființa trasee moderne de transport și de a le înlocui pe cele existente s-a soldat cu un refuz din partea acestora. Pus în fața acestui fapt, Vintilă Brătianu aduce

¹ Alexandru Lancuzov, *București: de la tramvaiul cu cai la automobil*, Pitești, Ed. Paralela 45, 2007, p. 87.

spre aprobare în Camera Deputaților un proiect de lege nou, ce avea ca scop înființarea unei societăți de tramvaie pe alt sistem de funcționare, respectiv *al unei regii cointeresate*. De fapt, ce reprezenta acest lucru: modelul nu era unul nou aplicat, mai fiind folosit și la alte societăți, dar nu cu acest profil de activitate, respectiv în sistemul bancar: stabilirea unui capital social prin acordarea unui anumit număr de acțiuni și punerea acestora la vânzare pe piață, cu ajutorul unor bănci, prin subscriere publică. Concret, aceasta reprezenta înființarea unei societăți de transport pe acțiuni. Părțile pe care le avea comuna au fost însă adevăratul măr al discordiei. Voi enumera primele trei articole ale actului constitutiv al societății, ele devenind motivul viitoarelor dispute dintre Primărie și S.C.T.B. Potrivit caietelor de sarcini, Primăria urma să furnizeze energia electrică în măsura în care centrala putea suporta, iar restul de curent trebuia produs independent. Electricitatea livrată de către uzina orașului urma a fi contra cost, prețul trebuind fixat prin înțelegeri între părți:

Art. 1. Comuna București este autorizată a construi o societate comunală română pentru construcțiunea, exploatarea de linii noi de tramvai și pentru transformarea și exploatarea liniilor existente azi, după expirarea concesiunii actuale;

Art. 2. Societatea va subzista între comuna București care va subscrie cel puțin $\frac{1}{4}$ din capital până la maxim $\frac{1}{2}$ și persoanele care vor subscrie pentru formarea restului de capital;

Art. 3. Statutele societății se vor redacta de către Primărie, ele vor fi aprobate de Consiliul Comunal și de Consiliul de Miniștri. Acestea vor pune Societății obligațiunea de a construi cel mult în termen de 3 ani de la aprobarea caietelor de sarcini 10 kilometri de linie și de a restaura și transforma liniile existente aplicând tracțiunea mecanică².

Legea a fost dezbătută și aprobată în Parlament la 14 aprilie 1909, urmând ca statutele de funcționare ale societății să fie aprobate de Consiliul Comunal, conform noii legi, fapt ce s-a petrecut la data de 15 mai 1909. În ședința nr. 633 din 23 mai 1909, Consiliul de Miniștri aproba, la rândul său, aceste statute de funcționare³.

Capitalul societății era stabilit la suma de 12.000.000 de lei și era împărțit în 24 de mii de acțiuni a 500 de lei acțiunea. Prima emisiune de acțiuni a fost stabilită la 3.000.000 de lei, iar subscrierea publică pentru acoperirea a cel mult $\frac{3}{4}$ din această emisiune (restul, de $\frac{1}{4}$, fiind participarea minimă a Primăriei) a avut loc în ziua de 10 iunie 1909. S-au emis acțiuni cu o valoare nominală de 500 de lei fiecare, iar capitalul social putea să fie mărit în urma deciziei Adunării Generale. Subscrierea s-a făcut cu ajutorul băncilor, dar și de către oricare amator de acțiuni, la ghișeele Primăriei și ale Băncii Naționale în București, cât și la sucursalele acestora din provincie. De asemenea, Banca Națională a achiziționat un număr de acțiuni, la fel Primăria și alte sucursale ale Băncii Naționale. Nici un consilier comunal nu a făcut parte din Consiliul de Administrație al noii societăți⁴. Director al societății era numit Al. Bădescu, șeful serviciului hidraulic din Galați, unul dintre cei mai distinși ingineri români.

Din 1909 până 1911, societatea comunală își îndeplinise toate obligațiile luate față de comună, făcând în acești ani peste 10 km de rețea de tramvai electric⁵. La rândul lor, acționarii și-au îndeplinit toate obligațiile, vărsând capitalul subscris. Până aici totul mergea bine, cursul acțiunilor crescând de la 500 la 800 de lei. Acesta este pe scurt istoricul înființării primei întreprinderi românești de transport public cu capital exclusiv românesc și care până atunci fusese lăsată numai în sarcina societăților străine.

Desfășurarea conflictului. La 29 decembrie 1910 se forma un nou guvern, de data aceasta conservator. Președinte al Consiliului de Miniștri era numit P. P. Carp, iar ministru de Interne era desemnat Alexandru Marghiloman. După instalarea noului guvern, apăreau și primele piedici puse noii societăți de transport, mai ales că, din ianuarie 1911, la conducerea Primăriei București venea conservatorul Dimitrie Dobrescu. Mai mult chiar, tot din 1911, autoritățile începeau să primească sesizări din partea unor comercianți care aveau magazine în zona Lipscani. Aceștia se plâneau că

² *Afacerea tramvaielor comunale; expunere și acte oficiale: legea și statutele*, București, Tipografia „George Ionescu”, 1911, p. 40.

³ Henri Berthélemy, Otto Gierke, *Chestiunea tramvaielor comunale. Consultațiuni juridice pentru Societatea Comunală a Tramvaielor București*, București, 1911, p. 7.

⁴ Conform art. 30 din statutul de funcționare al societății, membrii Consiliului de Administrație nu puteau fi dintre funcționarii Primăriei, nici dintre consilierii în funcție; nici un funcționar al Primăriei sau consilier nu putea primi o însărcinare din partea S.C.T.B. (*Afacerea tramvaielor comunale*, p. 53, 54).

⁵ Vintilă Brătianu, *Chestiunea tramvaielor comunale București. Memoriu și scrisorile deschise către Ministrul de Interne*, București, Imprimeriile „Independența”, 1911, p. 10.

implantarea liniilor de tramvai îngreunează descărcarea mărfurilor și periclitează buna desfășurare a circulației pietonale. Într-un discurs ținut la Senat, pe 30 noiembrie 1911, Al. Marghiloman reamintea acest episod: *În luna februarie anul curent, se primește la minister o suplică a comercianților din strada Lipscani, referitoare la o precedentă petițiune care rămăsese fără ecou, în care comercianții se plâneau de defectuoșitatea unui traseu care trecând prin Lipscanie, Gabroveni Lucaci, amenința siguranța pietonilor și stânjenea și posibilitatea de încărcare și descărcare la depozitele lor și depărta de la trotuar posibilitatea de abordare a trăsurilor*⁶. Acesta a fost pretextul de izbucnire a ostilităților, deoarece s-ar părea că, de fapt, lucrările de amplasare a liniilor ar fi trecut chiar prin fața casei lui Al. Marghiloman, fapt ce ar fi produs oarecare dereglare în transportul ministrului de Interne la locuință. O broșură tipărită în 1911, *Minciunile Guvernului*, scotea în evidență acest aspect: *Domnul Ministru de Interne afirmă că în chestiunea tramvaielor a fost sesizat de o petiție a comercianților din strada Lipscani, Șelari, Gabroveni... Din primele zile ale venirii guvernului actual d. Ministru de Interne a cerut primăriei dosarele societății tramvaielor comunale, apoi d-sa a oprit lucrările din strada Mercur (în fața locuinței D-sale)... E foarte curios faptul că Ministrul de Interne, sesizat de o plângere a comercianților din Lipscani, ordonă oprirea lucrărilor în partea opusă a Bucureștiului*⁷.

În fapt, Al. Marghiloman nu dorea trecerea acestui mijloc modern de transport prin anumite zone centrale ale Bucureștiului. În același discurs susținut la Senat, acesta își justifică acțiunea de interdicere a lucrărilor în zonele respective: *Această petițiune m-a adus să intru în conferință cu directorul societății tramvaielor și să avem mai multe ședințe de cercetare, cu totul amicale, asupra traseului liniilor. Ajunsesem să conving pe director că trebuie să accepte o modificare de traseu și să nu persiste în pretențiunea exorbitantă de-a trece cu linia în Calea Victoriei; să nu persiste asemenea în excentricitatea de a transforma piața Carol, din fața Palatului Regal, piață de viitor pe care și în spiritul d-st., al liberalilor, și al nostru, al conservatorilor, o rezervăm pentru o destinație care să reamintească epoca aceasta de renaștere a României*⁸. Cererea făcută de către ministrul de Interne nu a fost acceptată de către conducerea S.C.T.B.. Refuzul l-a făcut pe ministrul în cauză să se simtă ofensat, fapt ce a dus la oprirea lucrărilor. S-au adăugat nenumăratele târăgănări în aprobarea planurilor, opoziția comună a noii conduceri a Primăriei și aceea a vechilor societăți de tramvaie (interesate în a încetini ritmul lucrărilor): pe scurt, o acțiune concertată de discreditare a noului concurent.

Vechile companii contestau acum dreptul S.C.T.B. de a traversa liniile lor. Era un conflict aproape identic cu acela de la Iași, privind dreptul societății de tramvaie de a traversa liniile C.F.R.⁹ Pentru a dezamorsa această situație, Societatea Comunală a Tramvaielor București făcea în acest caz apel la autoritatea comunală. Consiliul Comunal refuză să dea ajutorul S.C.T.B., spunând că este ilegal constituită și nu are personalitate juridică. Se desfășura un spectacol straniu: o administrație, autorizată prin lege să înființeze o societate la funcționarea căreia avea o mare parte de capital, se acuză ea însăși de nulitatea actelor pe care le întocmise în scopul acestei înființări.

În mijlocul unei emisiuni de acțiuni nou anunțate, Consiliul Comunal refuză să facă plata pentru ½ din acțiunile subscrise potrivit statutelor de funcționare a S.C.T.B. Acesta însărcinează pe Primarul Dimitrie Dobrescu să obțină anularea statutelor societății. Primarul se adresează în scris Ministerului de Interne, care, prin intermediul presei, publică principalele argumente ce stau la baza cererii ce le-a fost adresată: *Societatea Comunală a Tramvaielor nu era legal constituită; Statutele întocmite de către Consiliul Comunal și aprobat de către Consiliul de Miniștri nu sunt conforme cu legea specială de înființare a S.C.T.B.*¹⁰ Totodată, Ministerul de Interne cerea comunei să nu dea preferință de cumpărare vechilor acționari în noua mărime de capital¹¹ și să crească pretenția de capital pe care o avea comuna de la ¼ la ½, fapt realizat deja de către Adunarea Generală a Acționarilor. Conducerile celor două mari formațiuni politice editau o serie de broșuri, în care fiecare își expunea punctul de vedere, presa de partid lansând tot felul de acuze. Conservatorii acuzau vechea conducere liberală a primăriei de interese personale și impunerea unui monopol asupra transportului în București;

⁶ Discursurile domnilor P. P. Carp și Al. Marghiloman la Senat, după note stenografice. *Afacerea tramvaielor la Senat*, București. Tipografia și stabilimentul de arte grafice George Ionescu, 1911, p. 23.

⁷ *Minciunile Guvernului în chestiunea tramvaielor*, București, 1911, p. 29.

⁸ Discursurile domnilor P. P. Carp și Al. Marghiloman..., pp. 23-24.

⁹ D.J.A.N. Iași, fond Primăria Iași, dosar 196/1899, vol. I, f. 71.

¹⁰ Henri Berthélemy, *op. cit.*, p. 13.

¹¹ Drept ce era asigurat vechilor acționari prin statutele de funcționare, art. 6.

liberalii acuzau pe conservatori de interese la nivelul vechilor societăți de transport străine, se ducea o adevărată luptă propagandistică de convingere a opiniei publice.

În ședința din 8 iulie 1911, Consiliul Comunal vota anularea statutelor S.C.T.B. Prin portavocea sa, primarul Dimitrie Dobrescu enumera și principalele argumente ce stăteau la baza acelei hotărâri: 1. *Societatea Comunală de Tramvaie funcționează fără act social constitutiv (...).* 2. *Având în vedere că deciziunea consiliului comunal no. 50 din 4 martie 1910, pe temeiul căreia s-a votat legea constitutivă a tramvaielor comunale, zice textual: În vederea înființării de linii noi de tramvai s-a autorizat formarea unei societăți comunale pentru construcțiunea și exploatarea de tramvaie în București, că era deci indicat că este vorba de linii noi de înființat, că nicăieri și nici odată nu s-a vorbit de cesionarea actualelor linii care după cinci ani sunt proprietatea comunei (1916 – n. C.P.). Considerând deci că numai prin abuz și în afară de votul fundamental al consiliului comunal s-a putut trece și aceste linii societății comunale (...)* Că se constată astfel că, dacă nu se ia de pe acum măsuri de a limpezi situația, Comuna este pe cale de a fi despoiată de un avut de mai multe zecimi de milioane. 3. *Având în vedere că, atât prin votul consiliului comunal, no. 50, mai sus citat, se vorbește de linii noi de înființat, al căror nr. și întindere au fost pe urmă specificate prin programul de lucrări, că nicăieri nu s-a vorbit de: Toate liniile ori – care de înființat în decurs de 40 de ani (...). Se constată astfel, și aici, că, prin abuz, statutele au despuat pe comună de dreptul ei regal de a crea linii, în beneficiul publicului, pe stradele în care societatea nu ar fi voit să înființeze tramvaie, și aceasta pe timp de 40 de ani.* 4. *(...) Astfel au refuzat cererea legală a comunei ca subscripțiunea la acțiuni să fie publică, au tăgăduit comunei dreptul ei formal de a avea jumătate din emisiune, și la urmă i-au acordat cererea numai ca o favoare și o concesiune lăsând astfel controversa deschisă pentru mai târziu. Au refuzat comunei lista acționarilor deși acțiunile sunt nominative etc. (...)* 5. *Considerând că niște statute, chiar atunci când sunt făcute de o comună, nu pot abroga, nici modifica legi, că dacă elaborarea lor greșită sau ilegală angajează responsabilitatea civilă a autorilor lor, ea nu poate compromite drepturile superioare și permanente ale unui corp municipal. Consiliul deliberând. Pune îndatorirea expresă primarului și îi dă puterile cele mai depline pentru ca să impună anularea statutelor actuale, greșite și ilegale și refacerea lor conform legilor.¹²*

În urma unei decizii a Consiliului Comunal, Alexandru Marghiloman, în ședința Consiliului de Miniștri din 11 iulie 1911, propunea anularea statutelor societății. La data de 17 iulie 1911, Consiliul de Miniștri a aprobat anularea propusă de Ministrul de Interne, iar Al. Marghiloman a dat dispoziție Poliției să oprească lucrările de pe străzile capitalei. Societatea Comunală de Tramvaie București a ripostat la rândul său, lucrătorii Primăriei ridicând șinele montate. Muncitorii S.C.T.B. aduceau altele noi chiar a doua zi, continuând să extindă și să modernizeze rețeaua de tramvai.

Viața politică a României era cuprinsă cu totul de acest scandal, iar discuțiile din Parlament nu mai conțineau. La 27 și 28 noiembrie 1911 în Senat, șeful liberalilor Ion I. C. Brătianu interpelează guvernul cu privire la chestiunea tramvaielor. P. P. Carp ripostează printr-un discurs de o violență ieșită din comun: *Partidului liberal îi voi aplica fierul roșu*, iar lui I. I. C. Brătianu îi răspunde personal cu o aluzie la viața lui personală¹³: *Omul politic trebuie să fie cinstit în viața publică și corect în viața privată*¹⁴. Acest discurs i-a adus omului politic P. P. Carp un mare succes oratoric, dar mult prea dur pentru ca Ionel Brătianu să îl poată uita.

Conducerea S.C.T.B. intenta procese atât Primăriei, cât și ministrului de Interne, care printr-o lege propusă și votată în Parlament, la 16 și 17 decembrie 1911, desființează statutele Societății de Tramvaie din 1909. Încă o dată, statul aducea prejudicii particularilor care pusese pe picioare o rețea electrică de transport, refuzată de vechile societăți concesionare. Societatea de Tramvaie angajează pentru acordarea de consultații juridice patru dintre cei mai renumiți avocați ai Europei.

Finalul conflictului. „Afacerea tramvaielor” devine principalul motiv pentru care opoziția urmărea înlăturarea guvernului Carp. Șeful conservatorilor democrați, Take Ionescu, se asociază lui I. I. C. Brătianu, pentru înfrângerea politică a conservatorilor. La 16 decembrie 1911, după declarațiile lui Brătianu la Senat și Take Ionescu la Cameră, opoziția părăsește Parlamentul, motivând acest act

¹² *Afacerea tramvaielor comunale*..., pp. 28, 29.

¹³ Maria Moruzzi a avut o idilă cu I. I. C. Brătianu, proaspăt inginer de căi ferate, întors de la studii de la Paris și aflat în stagiatură la construcția căii ferate Iași-Pascani. Ea l-a invitat să locuiască în palatul de la Ruginoasa și a rămas însărcinată cu acesta. Maria Moruzzi s-a căsătorit cu Brătianu în capela castelului, cei doi divorțând în aceeași zi. Din „căsătoria-divorț” de la Ruginoasa a rezultat un copil, născut la 3 februarie 1898, chiar în palatul Ruginoasa, copilului i-au dat numele de Gheorghe, viitorul istoric Gheorghe Brătianu (1898-1953).

¹⁴ *Discursurile domnilor P. P. Carp și Al. Marghiloman*..., pp. 14, 18.

prin neconstituționalitatea noii legi de desființare a statutelor Societății de Tramvaie, votată de conservatori. Coaliția liberalo-conservator-democrată organizează în București și provincie manifestații de club și de stradă. La începutul anului 1912, în toate orașele țării se înregistrau agitații ale opoziției. La 8 ianuarie 1912, se produce un eveniment grav: se devastează localul clubului conservator din București, poliția fiind nevoită să intervină în forță pentru dispersarea manifestanților opoziției adunați în fața Teatrului Național. Conservatorii nu stau nici ei cu mâinile în sân, organizând manifestații și proteste. Totodată, ei amenințau cu dezvăluirea altor afaceri oneroase ale liberalilor, *petrolul, pescăriile, și mai grav, cu dezvăluirea represiviunilor sângeroase ale guvernului liberal din 1907*¹⁵. În acest caz regele, din ce în ce mai nemulțumit de instabilitatea politică și de agitația opoziției, solicita conservatorilor junimiști și democrați închegarea unei majorități conservatoare, numai că acest lucru nu se mai putea realiza între doi adversari politici: P. P. Carp și Take Ionescu, care, pe de altă parte, cerea tocmai retragerea legii lui Marghiloman și prezentarea de scuze publice lui I. I. C. Brătianu.

Procese intentate de către S.C.T.B. Primăriei, pentru neplata acțiunilor la care subscrisesse potrivit statutelor, dar și Ministerului de Interne pentru împiedicarea funcționării societății, pentru oprirea lucrărilor pe străzile capitalei și pentru neconstituționalitatea legii de modificare a statutelor societății, stăteau de acum și sub sabia presiunilor publice. Procesele au durat de la 20 iulie 1911 - 1 aprilie 1913 (cel cu Primăria), S.C.T.B. solicitând suma de 1.500.000 lei, drept contravaloare a acțiunilor subscrise, precum și suma de 500.000 lei daune interese; și respectiv 22 iulie 1911 - 28 iunie 1912 (cel cu Ministerul de Interne), care începea cu solicitarea S.C.T.B. de încetare a măsurilor care împiedicau lucrările și funcționarea sa, precum și acordarea de daune de 50.000 de lei pentru fiecare zi de blocare. Se mai solicitau despăgubiri civile care trebuiau stabilite prin expertize ale instanței. Sentințele tribunalelor au fost favorabile în amândouă cazurile, S.C.T.B. Astfel, Ministerul de Interne trebuia să înceteze orice acțiune care ar împiedica lucrările și funcționarea S.C.T.B. pe străzile Capitalei. În caz contrar, trebuia să plătească societății de tramvaie, cu titlu de daune, câte 1.000 de lei pentru fiecare zi de întârziere. Despăgubirile civile erau stabilite la 100.000 de lei și 5.000 de lei cheltuieli de judecată. Ministerul de Interne face apel la această hotărâre, dar la 28 iunie 1912 Curtea de Casație respinge recursul lui Al. Marghiloman, și, implicit, legea lui privind statutele S.C.T.B. ca fiind neconstituțională¹⁶. Era primul caz din România și printre primele din lume când o instanță declara ca fiind neconstituțională o lege. De aceea, hotărârea Curții de Casație a fost și este considerată de către specialiști o jurisprudență de avangardă, una inovatoare. De asemenea, Primăria București era obligată la plata a 1.500.000 lei contravaloarea acțiunilor subscrise, precum și 250.000 lei daune.

Hotărârile instanțelor au constituit primii pași în depășirea unei crize politice ce ținea de prea mult timp. În condițiile create, prin deteriorarea raporturilor dintre partide, situația Partidului Conservator devine și mai dificilă după sentința definitivă a Curții de Casație. Presiunile lui Carol I, în direcția rezolvării crizei, duc la demisia în aprilie 1912 a guvernului P. P. Carp, care ar fi putut rămâne în funcție până la terminarea mandatului în 1913, în ajunul crizei balcanice. Măsurile luate de Al. Marghiloman, sprijinit cu toată autoritatea de P. P. Carp se întorceau ca un bumerang împotriva acestora. Demisia venea ca una de onoare, dar și sub presiunea adversarilor politici. În urma atacului lui P.P. Carp din Senat, la adresa lui I. I. C. Brătianu, Take Ionescu se întâlnea cu P. P. Carp pe holul senatului. Cel din urmă, bucurat de reușita discursului anti-liberal, îl întreba pe Take Ionescu: *Ei, ce zici, Take? Zic – îi răspunse acesta – că de acum te am definitiv în buzunar*¹⁷. Cu viziunea lui politică, Take Ionescu intuise imediat răzburarea liberalilor.

Nu putem afirma că acțiunile de susținere pe care P. P. Carp le-a avut față de Al. Marghiloman în acest conflict ar fi fost determinate doar de interese partinice. Putem bănuși că Alexandru Marghiloman l-a atras pe acesta într-o vendetă personală față de Ionel Brătianu, cauzată, între altele, de căsătoria fostei sale soții, Eliza Știrbei, cu liderul liberal. De altfel, în discursul său din Senat, P. P. Carp afirma: *Am zis că s-a pus puterea unui partid pentru a acoperi o afacere ilegală și contra acestui fapt m-am ridicat. Că cutare liberal, sau cutare conservator este în consiliul de administrație în cutare sau cutare întreprindere, îmi e absolut indiferent*¹⁸. Acesta a crezut cu tărie că acțiunile sale erau corecte și favorabile Primăriei Capitalei, de aceea a mers până la a desființa statutele societății.

¹⁵ Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne și guvernanți (1866-1916)*. Al XXXIV-lea guvern. București, Edit. Silex, 1994, p. 135.

¹⁶ *Procesul intentat de Societatea Comunală a Tramvaielor București contra Ministerului de Interne*, București 1914, p. 71, 185.

¹⁷ Constantin Xenii, *Take Ionescu*, București Edit. Profil, 1999, p. 212.

¹⁸ *Discursurile domnului P. P. Carp și Al. Marghiloman*, ..., p. 18.

Totodată, nu putem acuza pe liberali doar de interese economice particulare în înființarea societății de tramvaie: altă posibilitate de modernizare nu exista de vreme ce societățile concesionare refuzaseră acest lucru. De altfel, raportul acțiunilor cumpărate de liberali și conservatori era net în favoarea acestora din urmă, după cum rezultă din tabelele cu persoanele care cumpăraseră acțiuni. La 23 octombrie 1911, se știa că un număr de 448 de acțiuni fuseseră achiziționate de 23 de liberali. Cei mai cunoscuți dintre ei erau: C. Angelescu 42, D. Botescu 8, I. I. C. Brătianu 17, C. I. Brătianu 8, Vintilă Brătianu 25, C. Nacu (președintele Consiliului de Administrație al S.C.T.B.) 51, Hagi Theodorachy 17. Dintre conservatorii mai importanți care luaseră acțiuni apar în liste: C. C. Arion (ministru Instrucțiunii Publice) 4, un Ghica Comănești 755, Barbu Păltineanu 93, Nestor Cincu 59, C. Olănescu (președintele Camerei Deputaților) 7, Dimitrie Dobrescu (Primarul Capitalei) 20.

Consiliul Comunal al Primăriei București, din timpul mandatului de primar al lui Vintilă Brătianu, era format din 31 de consilieri. Dintre aceștia, numai 20 au subscriș la acțiuni, numai unui număr de 8 consilieri acordându-li-se câte 5 acțiuni prin tragere la sorți. Vintilă Brătianu s-a aflat și el printre cei 20 consilieri care au subscriș, dar sorții nu l-au scos câștigător¹⁹. El a achiziționat acțiunile de la ghișeele unde s-au pus în vânzare, astfel că putem afirma că implicarea materială a acestuia (lucru de care a fost învinovățit) nu a fost una semnificativă. Acuzația adusă liberalilor că S.C.T.B. a fost o întreprindere de spoliațiune a unui partid, se potrivea mai degrabă celor care o aduceau.

De la înființare, cifra de afaceri a S.C.T.B. a crescut foarte mult, ceea ce i-a permis să-și sporească numărul de angajați. Dacă în 1910 Societatea avea doar 10 salariați, doi ani mai târziu avea 90, iar în 1914 existau 430 de salariați. În 1913, profitul Societății se ridica la jumătate de milion de lei, iar în 1929 acesta era de peste 30 de milioane²⁰. Până la urmă, acest lucru era cel mai important, rezolvarea unei probleme majore a urbei. Nimeni nu intră în politică mânat doar de sentimente patriotice, ci și de alte interese de oricare altă natură ar fi ele. Ce rămâne înfăptuit spre folosul celor pe care i-ai reprezentat, după plecarea de la putere, este cel mai important lucru.

A CONTROVERSIAL EPISODE IN THE HISTORY OF PUBLIC TRANSPORT IN ROMANIA: “TRAM BUSINESS” (1909-1912) (Summary)

Keywords: modernisation, infrastructure, urbanization, corruption, patrimony

In researching a various issues pending modernization of Romanian society, public transport, a vital element of modern infrastructure, has been presented primarily in terms of quantitative accumulation area. Often been overlooked that the development of modern road network or rail committed large investments and with these great interests, provoking significant discussions with political reverberations. During our investigation, which required systematic archival research, were outlined several key questions, which we sought answers credible, based on documentary sources. Among these, important are those relating to charges brought to liberal personalities on their financial interests related to the creation of this company and, on the other hand, the real reasons for the Conservative leadership has caused this scandal. The conclusion that led us researched sources is that charge against Liberals that Bucharest Tramways Company was a robbing enterprise for the National Liberal Party fit rather those who brought.

¹⁹ *Minciunile guvernului...*, p. 32.

²⁰ Alexandru Lancuzov, *op. cit.*, p. 92.

Sergiu BALANOVICI

DECEMBRIE 1917: TRUPE RUSE BOLȘEVIZATE AMENINȚĂ BOTOȘANII

După campania dezastruoasă din anul 1916 – în urma căreia două treimi din teritoriul țării fusese ocupat de trupele Puterilor Centrale, familia regală, autoritățile centrale, armata și o parte a populației civile retrăgându-se în spațiul dintre Carpații Orientali, Prut și Siret – gravele probleme cu care se confrunta statul român aveau să fie accentuate de evenimentele din Rusia.

În a doua jumătate a lunii februarie 1917, la Petrograd a izbucnit revoluția burghezodemocratică. La 2/15 martie s-a constituit guvernul provizoriu prezidat de prințul G.E. Lvov (apoi, din iulie 1917, de A.F. Kerenski), țarul Nicolae al II-lea fiind nevoit să abdice. Pentru guvernul român, evoluția situației din Rusia prezenta un interes deosebit, aceasta fiind cel mai important aliat al României și principalul susținător al operațiilor Antantei pe frontul oriental. În iarna anului 1917, Rusia a preluat o parte însemnată a frontului de pe Carpații Orientali, Siretul inferior, Dunărea de Jos până la mare, care venea în continuarea dispozitivului rusesc din Bucovina. Armatele 4, 6 și 9 ruse, însumând aproximativ un milion de militari, formau – împreună cu Armata 2 română și Armata 8 rusă din Bucovina – „Frontul Român”, o structură de comandament pusă sub autoritatea regelui Ferdinand, în calitate de comandant suprem. În plus, teritoriul rusesc constituia singurul canal de legătură cu aliații, prin care se realiza aprovizionarea armatei române, iar la Est de Prut și Nistru se găsea o parte din depozitele militare românești. O eventuală defecțiune a Rusiei ar fi avut consecințe dintre cele mai grave pentru România, făcând imposibilă continuarea luptei.

Schimbările din Rusia au fost primite cu optimism atât la Iași – devenit capitala țării, după evacuarea Bucureștilor, în noiembrie 1916 – cât și în țările Antantei, în speranța că noile autorități de la Petrograd vor canaliza eforturile de război „cu o întinerită vigoare împotriva inamicului comun. Ca și intrarea Americii în război – scria Constantin Argetoianu – revoluția de la Petrograd a fost primită la noi cu însuflețire. Vestea prefacerii regimului autocratic din Rusia într-unul constituțional a provocat chiar mai mult entuziasm decât aceea a mobilizării Statelor Unite. Oricât de decisivă pentru soarta războiului se înfățișa intrarea acestora în luptă, scadența aportului american apărea ca destul de îndepărtată și fără efect imediat asupra evenimentelor de la noi, pe când schimbările din Rusia trebuia să se simtă imediat și pe frontul nostru”¹. La rîndul său, I.G. Duca nota: „Am trăit alături cu doi dușmani, nu cu doi aliați, vina era a regimului țarist [...] cu noua Rusie, mentalitatea se va schimba, raporturile vor putea din nou să fie ceea ce trebuia să fie, va fi confraternitate militară și politică, cordialitate sinceră, ajutor reciproc. Într-un cuvânt, tot ce am așteptat de la ruși și tot ce n-a fost”². Omul politic român se referea, fără îndoială, la sprijinul modest acordat armatei române de trupele ruse pe timpul campaniei din anul precedent, contrar angajamentelor asumate prin Convenția militară dintre România și Antanta, semnată la 4/14 august 1916.

Acest optimism nu era însă împărtășit de toți liderii politici și militari români. „O revoluție în mijlocul unui război – spunea șeful executivului de la Iași, Ion I.C. Brătianu – asta nu prea îmi place. Caut în istorie și nu găsesc nici un caz în care să se fi sfârșit cu bine”³, în timp ce generalul Alexandru Averescu socotea revoluția din Rusia „O adevărată catastrofă pentru noi [...] Aceasta înseamnă

¹ Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, Vol. III-IV, Partea a V-a. 1916-1918, Ediția a II-a, revăzută și întregită de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 2008, p. 156.

² I.G. Duca, *Memorii*, Vol. III, *Războiul*, Partea I (1916-1917), Ediția și indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1994, p. 197.

³ *Ibidem*.

prelungirea războiului și dacă se produce o stare anarhică în Rusia, ceea ce nu este exclus, ori dacă Rusia face defecțiune, ceea ce de asemenea poate fi posibil"⁴.

Guvernul provizoriu de la Petrograd a respectat obligațiile internaționale contractate de regimul anterior, dar pe front capacitatea combativă a trupelor ruse s-a diminuat considerabil. Sub impactul „reformelor democratice” mandatate de executiv – desființarea salutului militar obligatoriu în afara serviciului, libertatea de întrunire și de a face parte din organizații politice, preluarea comenzii subunităților și unităților de către comitete alese din rândul ofițerilor și soldaților etc. – germele deșcompunerii a afectat în scurt timp marile unități ruse. Acest proces a fost potențat și de propaganda germană și austriacă, abil orientată spre exploatarea dorinței de pace a soldatului rus⁵. Deși în primăvara anului 1917 forțele rusești încă mențineau frontul român, dezertarea (ca formă de protest revoluționar), fraternizarea cu inamicul, abandonarea pozițiilor de pe front, neexecutarea ordinelor, maltratarea comandanților etc. au devenit fenomene obișnuite⁶.

Grație măsurilor luate de autoritățile politice și militare române – între care cea mai importantă a fost proclamația regelui Ferdinand, adresată soldaților în ziua de 22 martie/4 aprilie 1917 pe câmpia de la Răcăciuni, prin care se promitea înfăptuirea după război a reformelor agrare și electorale –, dar și altor factori, asupra cărora nu stăruim aici, propaganda revoluționară și pacifistă desfășurată de militarii ruși nu au găsit teren prielnic în rândul trupelor române⁷.

Pentru vara anului 1917, Comandamentul româno-rus a preconizat declanșarea unei puternice operații ofensive, în scopul imobilizării trupelor inamice și nimicirii principalei grupări de forțe (Armata 9 germană) care opera în zona Focșani, Nămolosa. Dincolo de considerentele de ordin strategic, după opinia comandantului armatelor ruse din Moldova, generalul D.G. Scerbacev, ofensiva constituia singura cale de stopare a procesului de dezagregare a trupelor din subordinea sa. Măsurile întreprinse pentru menținerea unei capacități combative corespunzătoare nu au avut efectul scontat, astfel încât în bătăliile de la Mărăști, Mărășești și Oituz marile unități ruse s-au comportat inegal: unele au luptat exemplar, contribuind la obținerea victoriei, altele au părăsit câmpul de luptă „la prima bubuitură de tun”, după cum sesiza, la Mărășești, generalul H.M. Berthelot, șeful Misiunii Militare Franceze din România⁸.

Marile victorii din vara anului 1917 - deși au împiedicat ocuparea Moldovei de către trupele Puterilor Centrale, asigurând continuitatea statului român - nu au putut fi valorificate, din cauza agravării situației din Rusia. Preluarea puterii de către bolșevici la Petrograd, la 25 octombrie/7 noiembrie 1917, a fost urmată de inițierea tratatelor pentru încheierea păcii separate cu Centralii și scoaterea țării din război. Armistițiul dintre Rusia Sovietică și Puterile Centrale s-a semnat la 22 noiembrie/5 decembrie 1917, la Brest-Litovsk. Pe frontul român, generalul D.G. Scerbacev a declarat regelui Ferdinand și prim-ministrului Ion I.C. Brătianu că nu-și mai putea stăpâni trupele și a angajat tratative similare cu feldmareșalul August von Mackensen. În condițiile defecțiunii ruse România a rămas izolată, fiind nevoită să accepte suspendarea ostilităților și să încheie un armistițiu provizoriu cu Puterile Centrale, semnat în ziua de 26 noiembrie/9 decembrie 1917, la Focșani⁹.

Pentru moment, pericolul nu-l mai reprezentau acum trupele germane, ci armatele ruse din Moldova, aflate în plină descompunere. Starea de anarhie în rândul acestora se adâncea cu fiecare zi. „Decretul asupra păcii”, unul dintre primele acte ale guvernului sovietic, și încheierea armistițiului au constituit motive în plus de nesocotire a autorității și au determinat retragerea masivă a militarilor ruși de pe frontul românesc, fapt ce amenința nu numai stabilitatea acestuia, dar și ordinea internă. „Cetele de soldați care părăseau frontul – scria Constantin Kirilescu – se dedau la grave neorânduiri. Comunicațiile începură să devină nesigure, iar aprovizionarea și întreținerea armatei începu să devină o problemă îngrijorătoare. Pe frontul însuși, dezagregarea lua proporții din ce în ce mai mari; armata rusă se descompunea și se desființa. Nu mai exista nici o autoritate care să înfrâneze excesele și să imprime o anumită direcție mișcării”¹⁰. Mai mult, agitatori bolșevici sosiți în țară au încercat să

⁴ Mareșal Alexandru Averescu, *Notițe zilnice din război*, Vol. II, 1916-1918 (*Războiul nostru*), Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Eftimie Ardeleanu și Adrian Pandea, Editura Militară, București, 1992, p. 116-117.

⁵ Constantin Kirilescu, *Istoria războiului pentru întregirea României. 1916-1919*, ESE, București, 1989, p. 192-195.

⁶ Glenn E. Torrey, *Armata revoluționară rusă și România. 1917*, Editura Militară, București, 2005, pp. 11-17.

⁷ A se vedea, între altele, dr. Petre Otu, *1917-1918. Despre „cumințenia” soldatului român în vremuri revoluționare*, în *Document*, An XI, nr. 4 (42)2008, pp. 20-28.

⁸ *Ibidem*, p. 23-24. Detalii în Glenn E. Torrey, *op. cit.*, pp. 43-70; Constantin I. Stan, *Aliați și adversari. Relațiile româno-ruse. 1916-1920*, Editura Paideia, București, 2006, pp. 106-141.

⁹ *România în anii primului război mondial*, Vol. II, Editura Militară, București, 1987, pp. 425-432.

¹⁰ Constantin Kirilescu, *op. cit.*, p. 201.

înlătura regimul politic existent și să instituie în România un regim de esență comunistă, punând în pericol siguranța statului român¹¹.

Într-un document datat 1/13 decembrie 1917, Marele Cartier General român realiza o analiză riguroasă a stării de lucruri existente și propunea o serie de soluții menite să ducă la rezolvarea problemelor politice și militare cu care se confrunta România, a cărei situație generală era considerată tragică. Între altele, documentul consemna: „Regele, guvernul și poporul trăiesc sub teroare. Provocatorii și conducătorii anarhiei ruse fac toate eforturile pentru a antrena și această țară în prăpastia în care a aruncat pe soldatul și țărănul rus. Moldova a fost, este și continuă a fi devastată de soldații ruși, care izolați și chiar organizați în bande, fură, omoră și distrug, fără rușine sau teamă de răspundere. Toate aceste crime odioase se petrec, pe o scară din ce în ce mai întinsă, ziua și noaptea, fără milă sau teamă de păcat, sub ochii șefilor lor, ai Aliatilor și ai autorităților noastre neputincioase”¹². Din punct de vedere militar, situația era socotită dezastruoasă: „Înconjurați din toate părțile de inamici. Dintre toți, cei mai de temut sunt rușii, fiindcă, deși aliați, se poartă cu noi mai rău ca inamicii și nu pot fi tratați ca inamici, fiindcă sunt încă aliații noștri”¹³.

În asemenea împrejurări, Marele Cartier General, de acord cu Înalțul Comandament rus, a acționat energic pentru instaurarea ordinei și dirijarea trupelor recalitrante spre Rusia. În acest scop, teritoriul țării a fost împărțit în opt zone militare cu centrele în Botoșani, Fălțiceni, Iași, Podul Iloaiei, Roman, Vaslui, Bacău și Bârlad. Fiecare zonă era condusă de câte un comandant, căruia i se puneau la dispoziție efectivele necesare îndeplinirii misiunii¹⁴. Militarii ruși puteau să părăsească România numai cu aprobarea generalului Scerbacev, cu condiția depunerii armelor, a respectării ordinei și a itinerariilor de deplasare. Armele urma să fie păstrate în depozite păzite de trupele loiale lui Scerbacev¹⁵. Pătrunderea unor unități bolșevizate în Basarabia, având armamentul asupra lor, putea periclita aprovizionarea armatei române și a efectivelor ruse rămase în Moldova¹⁶.

Printr-un ordin al Marelui Cartier General, șefii forțelor cu care se realiza siguranța teritoriului erau autorizați să comunice unităților aflate în tranzit că măsurile luate nu aveau un caracter ostil trupelor ruse, ci urmăreau garantarea vieții și avutului locuitorilor față de jafurile la care se dedau bandele de soldați. Trupelor române li s-a interzis implicarea în disputele politice dintre militarii ruși, atât timp cât acestea nu afectau populația locală. Comandamentele române nu se opuneau demobilizării trupelor ruse și a deplasării lor spre răsărit, dacă acțiunile erau organizate și conduse de comandamentul rus superior. Trupele în retragere se puteau deplasa pe calea ferată sau pe jos, numai dacă pe itinerariile respective erau organizate depozite de aprovizionare; în caz contrar, deplasarea se putea face doar pe calea ferată, deoarece, în lipsa depozitelor de subzistență, trupele s-ar fi putut deda la jafuri¹⁷. Mișcarea se putea executa numai în baza unui ordin scris, emis de eșalonul superior al unității și vizat de pretorul sau ofițerul român de legătură de pe lângă comandamentul respectiv¹⁸. Având în vedere că o mare parte a trupelor ruse se manifesta pașnic, militarii români erau instruiți să manifeste o atitudine conciliantă, pentru a se evita înăsprirea inutilă a relațiilor dintre cele două armate. Nerespectarea dispozițiilor privind evacuarea putea atrage însă după sine „reprimarea pe loc și imediat, după legile române” a recalitrantilor, ordinea urmând să fie instaurată prin forța armelor¹⁹.

Zona I cuprindea teritoriile fostelor județe Botoșani și Dorohoi, una dintre cele mai dificile din cauza numeroaselor trupe ruse care cantonau aici sau care treceau dinspre linia frontului spre Prut. La nord de linia Mihăileni, Dorohoi, Drăgușeni, Viișoara se aflau marile unități ale Armatei 8 ruse, iar la nord de linia Negriștești, Găinești (sud Gura-Humorului), Lespezi, Hârlău, nord Sculeni, cele ale Armatei 9²⁰. În Botoșani se găsea instalat în această perioadă Cartierul General al Armatei 9 ruse. Comanda Zonei a fost încredințată generalului Stan Poetaș, unul dintre cei mai capabili ofițeri români, distins în timpul luptelor din Dobrogea, în Bătălia pentru București și în cea de la Mărășești. I s-a pus la dispoziție Brigada 17 infanterie, Regimentul 1 călărași, subunități de artilerie și detașamentele

¹¹ *Ibidem*, pp. 205-206.

¹² *Constataări și aprecieri asupra situației actuale a armatei și Țării Românești*, în *Marele Cartier General al Armatei Române. Documente. 1916-1920*, coordonator: general de corp de armată Dumitru Cioflină, Editura Machiavelli, București, 1996, p. 221.

¹³ *Ibidem*, p. 223.

¹⁴ Arhivele Militare Române (în continuare se va cita A.M.R.), fond 3831, dosar nr. 980, ff. 215, 219.

¹⁵ *Ibidem*, f. 216; dosar nr. 1027, f. 60; dosar nr. 1018, f. 79.

¹⁶ *Ibidem*, dosar nr. 1018, f. 323.

¹⁷ *Ibidem*, f. 257.

¹⁸ *Ibidem*, f. 79.

¹⁹ *Ibidem*, ff. 92, 216.

²⁰ *Ibidem*, dosar nr. 980, f. 226.

mobile de jandarmi din Botoșani și Dorohoi. Din punct de vedere operativ, generalului Poetaș i se subordonau părțile sedentare ale unităților militare din zonă, școlile militare de ofițeri (evacuate în Botoșani) și companiile de jandarmi din cele două județe²¹.

Curând, aceste forțe s-au dovedit insuficiente deoarece, așa cum preciza generalul Poetaș într-un raport înaintat Marelui Cartier General la 14/27 decembrie 1917, Zona „era traversată de principalele direcții de mișcare ale unităților maximaliste ce vor să treacă în Rusia”, cu care, având în vedere evenimentele anterioare, era convins că va avea „de lucru”. În plus, teritoriul afectat era întins, iar efectivele din subordinea sa, „foarte oboseite din cauza transporturilor cu calea ferată, marșurilor pe jos și operațiunilor continue” din ultimele zile²². Pentru rezolvarea problemei, a fost retrasă de pe front și dislocată în Zonă Divizia 9 infanterie²³. Primele unități ale diviziei - regimamentele 35 și 36 infanterie, grupate în Brigada 18 infanterie - au ajuns în Botoșani la 21 decembrie 1917/3 ianuarie 1918, după cinci zile de marș. Punctul de comandă al Brigăzii 18 infanterie a fost instalat, inițial, în localul Prefecturii Botoșani (actualul sediu al Muzeului Județean), fiind mutat, ulterior, la Mihăileni, pentru coordonarea acțiunilor dintre Mamornița și râul Siret²⁴.

Temerile generalului Poetaș s-au dovedit justificate. Așa cum rezultă din rapoartele zilnice înaintate de comandamentele zonelor de siguranță Marelui Cartier General, dacă majoritatea unităților ruse au fost de acord cu condițiile puse de partea română și s-au conformat dispozițiilor generalului Scerbacev, unele s-au angajat în confruntări violente, soldate cu pierderi de vieți omenești. Pe teritoriul Zonei I, cel mai grav incident de acest gen s-a consumat la Mihăileni-Tereblecea, unde corpurile 18 și 40 din Armata 8 rusă, care părăsiseră fără aprobare pozițiile de pe frontul din Bucovina, au încercat să forțeze, înarmate, trecerea prin județul Dorohoi. Potrivit datelor furnizate de către organele informative ale Armatei 9 ruse ofițerului român de legătură, bolșevicii conduși de generalul Sitin, comandantul Corpului 18 armată, intenționau să organizeze o lovitură asupra lașilor, pentru asasinarea lui Scerbacev și a altor șefi militari ruși. În acest scop, un grup special urma să se deplaseze cu autocamioane ale Crucii Roșii spre Capitală, o parte pe itinerarul Botoșani - Hârlău și alta prin Pașcani. La 2/15 ianuarie 1918, corpul de armată urma să treacă spre Rusia, cu arme și muniții, folosind, la nevoie, forța²⁵. Între detașamentele trimise la Mihăileni de comandantul Diviziei 9 infanterie și unitățile ruse care începuseră înaintarea s-a încins o luptă în toată regula, fiind folosită inclusiv artileria. Pierderile noastre s-au ridicat la 16 morți și 57 de răniți, dar agresorii au fost dezarmați și obligați să se supună normelor de conduită pe teritoriul românesc, o parte a acestora, în frunte cu Sitin, alegând să se retragă și să se predea austriecilor. Lupta de la Mihăileni n-a fost singulară, astfel de ciocniri înregistrându-se și la Galați, Pașcani, Spătărești²⁶.

Acțiunile ferme ale armatei române au pus capăt stării de anarhie provocate de fostul aliat astfel încât, până pe la sfârșitul lunii februarie 1918 (stil vechi), când majoritatea trupelor ruse a părăsit teritoriul Moldovei²⁷, retragerea s-a desfășurat în ordine, fără incidente. Printr-o telegramă expediată la 19 ianuarie/1 februarie 1918 din Botoșani, Marele Cartier General român era informat că Divizia 9 infanterie se află în stadiul de finalizare a dezarmării militarilor ruși din corpurile 18 și 40 armată care luptaseră la Mihăileni, rămânând „nedezarmate trupele Diviziei 37, care, în urma celor petrecute la Mihăileni, nu se vor mai împotrivi, după cum nu s-au împotrivit trupele Diviziei 2 trăgători, cea mai bună dintre trupele bolșevice din regiune”. Marea unitate română deținea controlul complet asupra Zonei I, prin trei grupuri de forțe. Grupul „Dorohoi” se găsea dispus în zona Tureatca, Vârful Câmpului. Dorohoi, cu misiunea de a dezarma și conduce trupele ruse spre Noua Suliță, Grupul „Herța” supraveghea porțiunea de front dinspre Bucovina părăsită de unitățile ruse și șoseaua Herța, Tureatca, Noua Suliță, iar Grupul „Botoșani”, dispus în zona Botoșani, Bucecea, Poiana Lungă, supraveghea, prin mici detașamente de artilerie și cavalerie, scurgerea coloanelor ruse pe direcțiile: Dorohoi, Darabani, Rădăuți: Botoșani, Trușești, Ștefănești și Botoșani. Dracșani, Todireni, Bivolari. În telegramă se arăta că, prin dispozitivul adoptat, viața și avutul locuitorilor sunt puse la adăpost, iar

²¹ *Ibidem*, dosar nr. 1018, ff. 209, 215.

²² *Ibidem*, ff. 202-204.

²³ *Ibidem*, f. 225.

²⁴ *Idem*, fond 515, dosar nr. 72, ff. 145-146.

²⁵ *Ibidem*, f. 86.

²⁶ Alexandru Kirîțescu, *op. cit.*, pp.207-213.

²⁷ La 22 februarie 1918 (stil vechi) marile unități ale Armatei 9 ruse erau, în cea mai mare parte, demobilizate și trecute peste Nistru, din Armata 4 însă rămăseseră de repatriat aproximativ 8000 de militari, iar din Armata 6 rusă, circa 20000 (A.M.R., fond 3831, dosar nr. 975, f. 50). La începutul lunii martie 1918, orașul Botoșani mai găzduia un detașament din Divizia 3 musulmană, format din 38 de ofițeri și 220 de soldați, și 1500 de militari din statul major și serviciile Armatei 9 rusă (*Ibidem*, f. 83).

eficacitatea detașamentelor de pază dispuse pe căile mari de comunicație „este dovedită de starea de fapt pe zonă”²⁸.

Intervenția armatei române a fost dezavuată de guvernul de la Petrograd, fiind percepută ca o acțiune îndreptată împotriva revoluției ruse. Nemulțumit și de faptul că, la cererea autorităților legitime de la Chișinău, mari unități române au trecut în Basarabia, guvernul sovietic a rupt relațiile diplomatice cu România (la 13/26 ianuarie 1918) și a sechestrat tezaurul român trimis în anii 1916-1917, spre păstrare, în Rusia.

În rândurile de mai jos, supunem atenției cititorilor un raport al locotenent-colonelului Ioan Sichitiu²⁹, ofițer de legătură pe lângă Armata 9 rusă, adresat șefului Marelui Cartier General român, generalul Constantin Prezan, și remis ulterior premierului Ion I.C. Brătianu. Raportul oferă informații cu privire la acțiunile desfășurate la Botoșani și în împrejurimile orașului, în perioada 8-13 decembrie 1917 (stil vechi), pentru neutralizarea unei mari unități din Corpul 29 armată rus, Divizia 7 trăgători, și arestarea unor agitatori bolșevici prezenți în localitate. Părăsind frontul fără aprobarea comandamentului rus superior, Divizia 7 trăgători intenționa să pătrundă în Botoșani, pentru a impune în fruntea Armatei 9 ruse, condusă de generalul Kelcevski, un comitet bolșevic. Întrucât materializarea acestei intenții ar fi avut grave consecințe asupra exercitării actului de comandă pe frontul român, existând, totodată, riscul ca orașul să fie transformat în teatru de confruntare între trupele bolșevizate și cele fidele lui Kelcevski, armata română a intervenit energic pentru îndepărtarea pericolului. Cele relatate de Sichitiu sunt confirmate de generalul Stan Poetaș, în cererea adresată Marelui Cartier General pentru suplimentarea forțelor necesare menținerii ordinii în Zona I³⁰, precum și de locotenent-colonelul francez Donope, în raportul său asupra evenimentelor de la Botoșani, înaintat Misiunii Militare Franceze în România³¹. Se cuvine precizat, de asemenea, că evenimentele respective sunt menționate de istoricul american Glenn Torrey în lucrarea sa referitoare la armata revoluționară rusă în România³².

Dar, iată raportul locotenent-colonelului Ioan Sichitiu³³:

*No. 41 din 23 decembrie 1917
Locotenent-colonel Sichitiu Ioan
cătore
Domnul general Prezan
Comandantul Armatei Române*

Asupra evenimentelor petrecute în zona Armatei 9-a, în zilele de 8-13 decembrie, am onoare a vă raporta următoarele:

1) Ordinul Marelui Cartier General referitor la circulațiunea automobilelor armatei ruse și acel al garnizoanei Botoșani pentru aplicarea stării de asediu, au fost o cauză de enervare a conducătorilor elementelor bolșevice din Armata 9-a rusă, care aveau teama că ceva neplăcut li se

²⁸ A.M.R., fond 3831, dosar nr. 1016, f. 522.

²⁹ Ioan Sichitiu s-a născut la 19 ianuarie 1878, în comuna Rugi, jud. Gorj. A absolvit Școala militară de ofițeri de artilerie și geniu (1897-1899) ca șef de promoție, Școala militară de artilerie și geniu de la Charlottenburg (Germania) și Școala Superioară de Război (1909-1911), șef de promoție. A parcurs toate treptele ierarhiei militare, de la gradul de sublocotenent (1899) la cel de general de corp de armată (1938). De-a lungul carierei de aproape 40 de ani, a îndeplinit diferite funcții de răspundere, între care amintim: șef de stat major al Diviziei 2 infanterie, cu care a participat la bătălia de la Mărășești, ofițer de legătură pe lângă Armata 9 rusă, șeful Secției operații din Marele Cartier General (1918-1920), profesor la Școala Superioară de Război (1921-1926), inspector general de armată, comandant al Brigăzii 12 artilerie, comandant al Corpului 1 armată, șef al Marelui Stat Major (februarie-noiembrie 1937). A trecut în rezervă la 1 februarie 1938. A deținut portofoliul Agriculturii și Domeniilor (14 ianuarie 1941-19 martie 1942) în cabinetul prezidat de Ion Antonescu, din care și-a dat demisia, pronunțându-se împotriva angajării masive a armatei pe Frontul de est. Paralel cu activitatea de comandă și didactică, a desfășurat o bogată activitate teoretică, afirmându-se ca unul dintre exponenții gândirii militare românești din perioada interbelică. Din lucrările publicate, amintim: *Corpul de armată în bătălie* (1928), *Defensiva și manevra focurilor de artilerie* (1934), *Călușul ofițerului* (1936), *Elemente de strategie* (1936). Pentru meritele sale, a fost distins cu numeroase ordine și medalii românești și străine. La 24 septembrie 1946 a fost judecat, arestat și condamnat, sfârșindu-și viața în închisoarea de la Aiud, la 29 aprilie 1952. (Petre Otu, Teofil Oroian, Ion Emil, *Personalități ale gândirii militare românești*, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București, 1997, p. 241-246).

³⁰ A.M.R., fond 3831, dosar nr. 1018, pp. 202-204.

³¹ Ibidem, f. 152-154.

³² Glenn E. Torrey, *op. cit.*, pp. 95-96.

³³ Ibidem, dosar nr. 1133, f. 42-50.

pregătește, mai ales că aceste măsuri corespundeau cu sosirea în localitate a unei companii ucrainene.

2) Teama bolșeviştilor a avut ca efect fuga multora din ei, pe de o parte; pe de altă parte, o circulație vie din Botoșani spre front a elementelor bolșeviste, pe care n-am putut-o împiedica complet.

În ziua de 8 decembrie, la ora 10, am fost anunțat de către subșeful de stat major că Divizia 7-a trăgători a fost pusă în marș, fără ordinul comandamentului, cu direcția spre Botoșani. În ordinul, în copie, trimis de acea divizie, se arăta că în seara de 8 decembrie divizia va staționa în zona Vlădeni – Gorchinești – Ciungani – Bursuceni.

3) La această informație, eu, împreună cu dl. comandant militar al districtului, am luat măsuri de a a supraveghea mișcarea acestor trupe, prin puternice patrule de ofițeri de la Școala de Cavalerie, și a le bara drumul spre Botoșani cu unitățile disponibile de infanterie (o companie vânători, două companii din Regimentul 34 cu șase secții mitraliere), împingând aceste unități, chiar în seara de 8 decembrie, la Cătămărăști și Stănțești, pe cele două direcțiuni de înaintare ale Diviziei 7-a trăgători.

În același timp, trei batalioane de elevi din Școala de Infanterie cu 1400 baionete, erau gata de plecare la cel dintâi ordin.

4) Pentru ziua de 9 decembrie, s-a hotărât dezarmarea acestor trupe (regimentele 25, 23, 27 și 28 trăgători).

Trupe române disponibile pentru această operațiune: un batalion infanterie cu o secție mitraliere; trei batalioane elevi Școala militară cu 30 mitraliere; escadronul Școala Cavalerie cu o secție mitraliere; un escadron din Regimentul 1 Călărași cu o secție mitraliere; una baterie artilerie din Școala de Artilerie.

La ora 8 dimineața, trupele Diviziei 7-a trăgători erau înconjurate în cantonamentul lor și somate să lase armele, întrucât trecerea armați prin țară nu le este permisă.

5) Însoțind pe dl. general Poetaș, care sosise în noaptea de 9 decembrie, ne-am transportat la Brehuiești, unde era cantonat Regimentul 28 trăgători, pe care, somându-l să depună armele și să plece mai departe, fără arme, sau să intre în cantonamentele de pe front, cu arme, aceștia au refuzat să ia vreo hotărâre, până ce un membru al comitetului lor nu va fi luat înțelegere cu organizația bolșevistă de la Armata 9-a.

După încercări zadarnice de a-i convinge de bunele noastre intențiuni, dl. general Poetaș a convenit să așteptăm ca să se ia înțelegere cu comitetul bolșevist din Botoșani.

Personal, am însoțit un individ din comitetul Regimentului 28 la Botoșani, unde am fost chemat de președintele comitetului pentru a le arăta intențiunile comandamentului român.

6) Din întrebările ce mi s-au pus de președintele comitetului, praporcicul Sofronov, ales în aceeași seară comandant al trupelor bolșeviste din Armata 9-a, am înțeles clar scopul ce se urmărea. Era o amenințare la adresa României și tendința ce aveau bolșevii de a suprima comandamentul legal al Armatei 9-a.

Mi s-a cerut socoteală:

a) Pentru ce am adus trupe în Botoșani și pentru ce aceste trupe i-au somat să depună armele;

b) Pentru ce în Botoșani s-a aplicat starea de război și atâtea patrule umblă ziua și noaptea pe strade, că această desfășurare de forțe este o amenințare a siguranței lor;

c) Pentru ce nu sunt lăsați să circule liber în automobile și pentru ce li se aduce lor restricțiuni, pe când ofițerilor Cartierului li se lasă liberă circulația;

d) Pentru ce se împiedică adunarea în grupe mai mari de zece pe strade;

e) Pentru ce s-au arestat 50 soldați ruși, pentru care singuri au declarat că nu aveau acte pentru stabilirea identității lor etc.

Acestea au fost întrebările esențiale ce mi s-au pus, interpret fiind un individ ce vorbea românește și care lucrase 5 ani la „Steaua Română” la Cămpina (era german de origine).

7) După 1 oră și 30 [de minute] de convorbire cu acești bolșevici murdari, obraznici și îndrăzneți, le-am pus chestiunea neted, cerând să-mi arate clar scopul urmărit cu aducerea Diviziei 7-a trăgători și retragerea acestor trupe sau dezarmarea lor imediată. Răspunsul l-am cerut într-o oră.

8) După trecerea termenului fixat, am fost rugat să amân primirea răspunsului până la ora 5, când va avea loc o conferință în care se va discuta, din nou, chestiunea aceasta. La conferință urma să ia parte: comisarul ucrainean – căpitan Bielezki; comandantul armatei; șeful de stat major;

subsemnatul și biroul comitetului bolșevist. Până la ora 5, o întrunire a bolșeviştilor a avut loc pentru a formula răspunsul ce l-am cerut.

Între timp, la ora 2.30, am primit ordinul Marelui Cartier General român, ca răspuns al convorbirii telefonice ce-am avut cu dl. general Lupescu, subșeful de stat major, în care se specifica: „A nu se dezarma fără voia lor, nici chiar trupele care au părăsit frontul fără ordin”. Ca urmare a acestui ordin, trupele noastre, care suferiseră mult de frig, mai ales elevii școalelor militare, au fost retrase în cantonamentele lor, lăsând posturi puternice pe direcțiunile amenințate.

9) La ora 6, în ziua de 9 decembrie, a avut loc conferința despre care se face mențiune, în care mai mult de două ore s-a făcut proces atitudinii României, situația sa politică față de Marea Rusie și Ucraina, precedat fiind acest proces de un duel politic între reprezentantul ucrainean – căpitanul Bieletzki – și biroul bolșevist, care s-a terminat printr-un acord ce urma să stabilească condițiunile cu privire la retragerea de pe front a trupelor Rusiei Mari.

Retragerea celor opt divizii, compuse din elemente din Rusia Mare, trebuia să înceapă imediat ce se va fi fixat, de acord cu subsemnatul, itinerariile de urmat, modalitatea aprovizionărilor, etapele pe eșaloane etc.

În ceea ce privește atitudinea României față de evenimentele politice ce se desfășurau în Rusia, mi s-au pus întrebările:

- a) Cum înțelege România situația sa față de Rusia Mare;
- b) Situația politică a României față de Ucraina;
- c) Dacă România recunoaște pe Sofronov ca (sic!) comandant al forțelor bolșeviste de pe frontul armatei;
- d) Mi s-au repetat chestiunile puse cu câteva ore înainte și pe care le-am arătat mai sus.

În cursul discuțiilor care au avut loc și care ar putea ilustra prea bine o pagină a acestor vremuri nenorocite pentru neamul românesc, n-am cruțat nimic pentru a învedera acestei bande de tâlhari de drumul mare crima ce comit față de umanitate și, în special, față de România, care, trădată la început de țarism, e părăsită de democrația rusă în mod mișelesc, și fără a-i satisface îndeajuns crima, acum vor s-o sugrume, punându-i mâna în gât.

I-am făcut să înțeleagă că România nu va tolera nici o amenințare, nici o agresiune și că vom muri până la unul, dar lașitatea lor nu va rămâne nepedepsită.

10) Tonul răspicat și categoric cu care acești bandiți nu erau obișnuți din partea alor lor, i-a făcut să înțeleagă că nu ne jucăm cu vorbele, ci vom trece la fapte, așa că au renunțat la un ultimatum, cuprinzând șapte puncte, ce voiau să-mi predea și pentru care i-am făcut atenți că nu au nici un drept să facă proces României, singura care are dreptul să judece, față de istorie, trădarea lor.

Umiliți, dacă asemenea oameni pot fi, au fost cu totul dezarmați și n-au mai îndrăznit să-mi ceară altceva decât să intervin să liberez 50 indivizi arestați de poliție ca suspecți și să le permit a aduce în oraș un regiment de bolșevişti, mulțumindu-se în cele din urmă cu 80 oameni armați, pentru paza lor proprie.

Am respins categoric, în ziua de 10 decembrie, toate cererile lor, asigurându-i că pentru paza lor, trupele noastre din garnizoană vor îngriji, cum îngrijesc și pentru cetățenii români.

11) Sosind în garnizoană colonelul francez Donope, cu însărcinarea de a aresta, cu ajutorul ucrainenilor, bolșevistii din oraș, pentru a se reda comandamentului toată libertatea de acțiune, nu și-a putut îndeplini misiunea în ziua aceea, din cauza nepregătirii acestei acțiuni de către comisarul ucrainean, care nu făcuse nimic pentru a cunoaște situația locală și domiciliul bolșeviştilor de seamă, arestarea urmând a se face noaptea, din care cauză operațiunea a fost amânată.

12) Ordinele Marelui Cartier General cerând ca, cu începere de la acea dată (12 decembrie), să nu se mai permită la nici o trupă armată părăsirea frontului și traversarea teritoriului, am luat hotărârea, de comun acord cu comisarul ucrainean, comandantul armatei și șeful de stat major, cu în aceeași seară (12 decembrie) să fie arestați toți bolșevistii aflați în oraș și comitetul bolșevist, punându-se stăpânire pe toată telegrafia F.F. [fără fir – n.n.S.B.], compania de automobile etc., iar în ziua de 13, la ora 8, să se procedeze la dezarmarea trupelor Diviziei 7-a trăgători, cantonată cu câte un regiment în satele Cucorâni, Mândrești, Vlădeni, Brehuiești.

13) Arestarea s-a executat la ora 3 noaptea, fără niciun incident: patrurile ucrainene au fost susținute pretutindeni de patrute date de Școala de Infanterie.

Odată cu ordinele date pentru arestarea bolșeviştilor, s-au luat măsuri energice pentru a împiedica fuga lor din oraș, oprindu-se cu desăvârșire circulația din oraș spre exterior. În felul acesta au putut fi prinși de către posturile de control unii bolșevişti ce căutau să fugă în automobile.

Numărul celor arestați, mare la început, s-a redus treptat prin triajul făcut de comisarul ucrainean, măsură ce a înlesnit scăparea multora dintre ei, fără a se fi obținut alt rezultat decât acela de a vedea astăzi toate serviciile descompletându-se, ca urmare a propagandei continuată de cei liberiți.

A rămas nearestat comandantul bolșevist Sofronov, căruia am credea că i s-a înlesnit fuga de către însuși comisarul ucrainean. Nu e admisibil să nu i se fi cunoscut domiciliul pentru că nu dormea două nopți în același loc; acest individ trebuia urmărit pas cu pas, la orice oră din zi și din noapte.

Cei arestați au fost închiși la Școala de Cavalerie, sub paza elevilor acelei școli, până în seara de 14 decembrie, când au fost conduși la Iași sub escortă româno-ucraineană.

14) În ziua de 13 decembrie, la ora 8, a început acțiunea de dezarmare a trupelor Diviziei 7-a.

Au fost disponibile pentru această operațiune: patru batalioane din regimentele 34 și 36; un batalion de elevi ai Școlii de Infanterie cu o companie de mitraliere; un escadron cavalerie cu o secție mitraliere și un pluton de elevi din Școala de Cavalerie; două baterii de artilerie.

La ora indicată, câte un batalion a înconjurat satele Vlădeni, Brehuiești și Cucorâni, iar o companie supraveghea satul Măndrești, un batalion de rezervă.

Câte o baterie se găsea la detașamentele Vlădeni și Cucorâni.

Regimentul 26, cantonat în Cucorâni, a depus armele fără rezistență, la ora 11.30.

Regimentul 28, cantonat la Brehuiești, respingând cererea de a preda armele, a primit trupele noastre cu focuri de armă, la care, răspunzând, s-a procedat la dezarmare cu forța. Din primul moment, grupe izolate au început să predea armele, astfel că pe la orele 15, 3-400 arme fuseseră culese de trupele noastre (Regimentul 38 infanterie). Restul Regimentului 28 trăgători, strâns deapropo de infanteria noastră, continua rezistența în colțul sud-vestic al satului, la biserică și primărie.

Regimentul 27 trăgători, cantonat la Vlădeni, se găsea la ora 11.30 strâns într-un cerc de 200 m diametru maximum de trupele noastre, care, cu mitralierele în opt puncte ale acestui cerc, așteptau rezultatul parlamentărilor.

Situația era extrem de critică: o singură lovitură de pușcă era de ajuns să provoace cel mai oribil carnaj.

Chemat de maiorul Mihail la fața locului și, însoțit de acest ofițer, am intrat în cercul răzvrătiților, pentru a-i convinge că orice rezistență le-ar fi inutilă.

Amenințați fiind de câțiva dintre ei și cum de bunăvoie ne dădusem prizonierii lor, am trebuit să le promit transportul cu calea ferată cu arme și bagaje; astfel am reușit să plecăm din mijlocul lor.

Acest regiment, înștiințat la ora 3 că nu s-a aprobat transportul lui pe calea ferată, a fost somat ca într-o jumătate de oră să predea armele.

Ceața deasă împiedicase întrebuințarea artileriei; văzând că ne apropiem de sfârșitul zilei și cum nu era un moment de pierdut, deoarece ni se semnalase că și Divizia 1 trăgători a părăsit cantonamentele fără voie, subsemnatul a dat ordin ca, cu câte un tun adus la 2-300 m de liziera satelor Brehuiești și Vlădeni, să arunce proiectilele în centrele de rezistență ale Regimentelor 27 și 28.

S-au tras 2-3 lovituri în Brehuiești și 5-8 lovituri în Vlădeni.

Rezultatul a fost cererea imediată a acestor regimente de a preda armele, evitându-se astfel o ciocnire sângeroasă în Vlădeni și aducerea la simțul realității a Regimentului 28 din Brehuiești.

Din nefericire, la Brehuiești tunul n-a fost la timp întrebuințat de comandantul detașamentului, locotenent-colonel Iliescu din Regimentul 36, care a dat dovezi de multă slăbiciune, expunându-și trupele la pierderi inutile. A trebuit intervenția directă a subsemnatului și a dl. general Poetaș, pentru a ajunge repede la bun sfârșit.

15) La ora 8 seara, regimentele 26, 27 și 28 erau dezarmate; rămânea de dezarmat Regimentul 25 cantonat în Măndrești

Cu această operațiune, am cerut voie d-lui. general Poetaș și-am însărcinat pe locotenent-colonel Niculescu de la Regimentul 34 infanterie, care dovedise tact și energie.

Dezarmarea trebuia să se execute chiar în noaptea de 13 spre 14 decembrie, ceea ce s-a făcut fără rezistență din partea Regimentului 25, surprins de trupele noastre în cantonament.

16) Armele luate de la trupele ruse au fost depozitate în vagoane, în gară; unele regimente au făcut neutilizabile armele, mitralierele și aruncătoarele de bombe, luându-le mecanismele de închidere.

17) După dezarmarea trupelor Diviziei 7-a, din partea Corpului 29 armată, căruia aparținea această divizie, am primit un ultimatum, cerând imediata eliberare a bolșevicilor arestați și

înapoierea armelor Diviziei 7-a, fără de care „lupta fratricidă” trebuia să înceapă. Ordin a fost dat Diviziei 1 să înainteze spre Botoșani. Divizia 1 a refuzat executarea acestui ordin și două din regimentele acestei divizii au depus armele fără rezistență, unul chiar le-a predate postului de jandarmi din Bănești.

O brigadă din Divizia 1 cu artileria diviziei, după insistența comandantului armatei, fusese lăsată să treacă cu arme și bagaje.

În zilele următoare, s-au dezarmat Divizia 3-a trăgători Turkestan și o brigadă din Divizia 3-a trăgători Caucaz.

Acestea sunt, în rezumat, evenimentele petrecute la Armata 9-a rusă în zilele de 8-14 decembrie, pe care le supun aprecierii dumneavoastră, cu credința că ele vor putea servi atunci când se va scrie istoria acestor zile, cele mai nenorocite prin care a trecut vreodată neamul românesc.

*Ofițer de legătură pe lângă Armata IX-a rusă
Locotenent-colonel (ss) Sichitiu*

DECEMBRE 1917: TROUPES RUSSES BOLCHEVIQUES MENACENT LE BOTOȘANI (Résumé)

La fin de l'année 1917 a trouvé la Roumanie dans une situation critique. Avec le territoire amputé, couronné des armées bolcheviques, notre pays s'est confronté avec un nouvel danger, celui représenté par les troupes russes de Moldavie (environ un million des militaires) trouvées - suite ceux deux révolutions de la Russe - dans l'entière décomposition. Dans ces conditions, l'armée roumaine a intervenu énergique pour mettre fin aux tendances d'immixtion des bolcheviques dans les travaux internes de l'état roumain et des actes de violence spécifiques pour le retrait d'une armée désorganisée. Les troupes russes qui se retiraient du front ont été désarmées et évacuées sur Prut, ainsi que jusqu'à la fin du mois février 1918 le territoire de la Moldavie est rentré sous l'autorité du gouvernement roumain. Si ces unités russe ont été d'accord avec les conditions posées par la partie roumaine (dépose des armées, embarquements dans des trains avec la destination Russie etc.), des autres se sont engagées dans des confrontations violentes comme exemple, au Galați, Pașcani, Mihăileni. L'article mentionné présente un rapport du lieutenant Ioan Sichitiu, officier de liaison autres de l'Armée 9 russe, concernant les événements déroulés dans les jours de 8/21-13/26 décembre 1917, au Botoșani, comme suite de la présence en zone des plusieurs unités russe bolcheviques.

SECȚIUNEA A IV-A:
EPOCA CONTEMPORANĂ

FRAGMENTE DIN ACTIVITATEA INSTITUȚIILOR DE ÎNDRUMARE ȘI CONTROL ALE ÎNVĂȚĂMÂNTULUI BOTOȘĂNEAN ÎN ANII 1918-1948

Războiul și, îndeosebi, refugiul în Moldova au înrăutățit situația învățământului botoșănean, de pe urma cantonamentului armatei foarte multe unități școlare având de suferit, în special cele din mediul rural.

În 1918 Revizoratul Botoșani plătea trei persoane: Ion D. Drăgan (revizor școlar șef), Ioan D. Botez (secretar) și Eugenia Grigoriu (secretar)¹, pentru ca, în 1919, să avem un nou revizor școlar: D.T. Dumitriu, numit pe 1 Ianuarie, copist fiind același Ioan N. Botez². Noul revizor își lua atribuția în serios, deoarece constatăm că în februarie 1919 inspectează 16 localități și 22 de învățători, de la el având și calificativele acordate celor inspectați; astfel, avem doar două de Foarte Bine, 8 de Bine, 4 – Mulțumitor, 5 – Slab și 1 – Foarte Slab (pentru două cadre didactice nu s-a dat calificativ)³. Situația se menține și în martie, când inspectează 13 școli, cu 19 învățători (2 – F.B., 8 – B., 4 – M., 5 – S.)⁴.

În perioada interbelică trebuie amintit că, din 1919, prin Legea de organizare a Ministerului Educației Naționale, Cultelor și Artelor se prevedea că școlile publice și particulare puteau fi controlate de directorii din minister, de inspectorii generali și inspectorii de specialitate, de inspectorii de circumscripție și de revizori școlari (un prim început de descentralizare), iar prin Legea din 1936 se reorganizează inspectia școlară, la nivelul ministerului și revizoratelor școlare.

În primul deceniu interbelic Inspectoratul Școlar Botoșani, pe lângă inspecții, realiza „tablouri” (statistici)⁵ diverse, în special referitoare la construcțiile școlare⁶ sau elevi școlarizați, trimeea obligatoriu rapoarte către Prefectură⁷ și alte sarcini specifice instituției; pentru aceasta, în 1922, de exemplu, revizorul școlar clasa I C. Romanescu era plătit cu 900 lei leafă, la care se adăuga un spor de scumpete de 300 lei, Dimitrie Fetcu, revizor școlar clasa a II-a primea 600+300 lei, subrevizorul școlar Gh. Cumpătă, revizor școlar, clasa a II-a, 600+300 lei, iar secretarul C. Botez, 300 lei leafă⁸. Aceștia formau și personalul Revizoratului Botoșani în 1922, suma totală plătită de Minister Revizoratului școlar Botoșani era de 3810 lei (în care 2400 însemna leafa, 1200 sporul de scumpete, iar 210 chiria). Transportul cu căruța/trăsura era decontat cu 3 lei/km⁹, uneori diurnele nu erau aprobate, cum se întâmplase cu fostul revizor Mihail Vasiliu¹⁰. Numărul inspecțiilor realizate era relativ mare (17, de exemplu, făcute de rev. șc. clasa a II-a Gh. Cumpătă, în septembrie 1922, 12 realizate de revizorul școlar I.C. Romanescu, în Oct. 1922 etc.)¹¹. În 1923 personalul de control al Revizoratului cuprindea

¹ Dosar 7/1918, fila 90, Fond Fond Prefectura Județului Botoșani, Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Botoșani (n continuare se va cita: S.J.A.N. Botoșani).

² *Ibidem*, fila 317.

³ *Ibidem*, fila 382.

⁴ *Ibidem*, fila 408.

⁵ În Dosar nr. 8/1919 se poate urmări numărul de copii pe comunele rurale care frecventau școala, sau tabele cu elevi înscriși pe străzi (Botoșani) până în anul școlar 1938-1939, Fond I.S.J. S.J.A.N. Botoșani.

⁶ Vezi, ca exemplu, *Tabloul construcțiilor școlare întocmit pe ziua de 1 Septembrie 1924*, Dosar 9/1931, filele 2-4, Fond I.S.J., S.J.A.N. Botoșani.

⁷ O statistică utilă a elevilor și construcțiilor școlare, ca exemplificare, în Dosar, nr. 11/1928, filele 3-6, Fond I.S.J., S.J.A.N. Botoșani.

⁸ Situația salariilor, chiriei și alocației de scumpete, comunicată Ministrului prin adresa 591 din 06.11. 1922, Dosar 1/1922, fila 28, Fond I.S.J., S.J.A.N. Botoșani.

⁹ Vezi Dosar *cit. supra*, filele 22 și 24.

¹⁰ *Ibidem*, fila 29.

¹¹ *Ibidem*, fila 46 (*Tablou de inspecții la școlile primare*, circumscripția Drașani, subrev. șc. Gh. Cumpătă), pentru I.C. Romanescu, vezi fila 182.

pe Constantin Țighiliu, revizor școlar clasa I, mai vechii revizori clasa a II-a D. Fetcu și Gh. Cumpătă și secretarul Botez¹².

La mijlocul perioadei interbelice, în anii grei ai crizei, un revizor școlar care trebuie amintit pentru profunzimea lui implicare în problemele învățământului botoșănean a fost I. R. Ionescu. El scria des, pertinent și în ziarul „pentru interese locale” – *Săptămâna*¹³, fiind un apreciat profesor de filozofie al Laurianului interbelic și un renumit orator al Botoșanilor. Un alt șef al Revizoratului școlar Botoșani pe vremea crizei a fost Ioan Ignat. De pe vremea lui exemplificăm o inspecție specială ținută Mariei Mihalciuc, învățătoare la Școala de fete nr. 3 din Botoșani, de către inspectorul I. Dimitriu, pentru a se vedea care erau aspectele vizate în epocă. Astfel, urmărindu-se lecțiile ținute la clasa a IV-a și clasa a VII-a se constata că „... d-na Mihalciuc este stăpână pe metodă și, pe lângă ținută, ton și modul de a pune întrebări ... știe să țină clasa atentă, vioaie, disciplinată”. Se urmărea educația profesională așa cum rezultă din cercetarea statutului personal, apoi activitatea extrașcolară („... face lucruri manuale foarte frumoase cu elevele clasei a IV-a și a VII-a, ia parte activ la Cercurile Culturale, ține conferințe și lecții practice ...), activitatea de perfecționare („este abonată la mai multe reviste pedagogice și, în prezent, citește cărțile respective pentru depunerea examenului de înaintare ...), încheindu-se cu poziționarea socială: „este o bună prietenă a colegelor de la aceeași școală și este mult stimată de ceilalți colegi și de intelectuali în cercul său de cunoștințe, ca și de părinții elevilor ...”¹⁴.

Procese verbale de inspecție oferă date importante referitoare la starea de fapt a școlilor inspectate. De scriau revizorii și subrevizorii de-atunci? Exemplificăm, prin câteva fragmente din cele notate de subrevizorul C. Iordăchescu la cumpăna anilor de vârf ai crizei – 1931-1932 – „... am găsit personalul didactic la datorie, iar elevii prezenți pe clase ... Rog pe d-l Director al școlii a îngriji ca clasele să aibă un aspect mai atrăgător, împodobind pereții cu tablouri și lucrări de ale elevilor, iar ferestrele de glastre cu flori îngrijite de elevi”¹⁵ sau „Școala are local propriu ... Clasele erau bine încălzite ... Școala are nevoie de reparații. Mai ales burlanele și ulucele ...”¹⁶, apoi, scriind malițios, supărat pe negăsirea directorului: „... nu ar fi trebuit să părăsească școala, când știa că lipsește de la cursuri încă o învățătoare – bolnavă. Este invitat, ca înainte de orice alte lucruri, poate nu atât de urgente, să procure școlii neapărat un ceas bun ca să nu mai fie puse organele de control în neplăcuta situație de a discuta cu domniile învățători asupra nepotrivirii ceasurilor ce fiecare poartă în buzunar ...”¹⁷. Inspectând școlile de fete nr. 1 și 2 din Botoșani, pentru a urmări desfășurarea programului dedicat zilei de 24 Ianuarie, scria că „programul este bine alcătuit, mai ales la recitarea poeziilor, câteva eleve s-au distins în mod deosebit ...” dar, în spiritul național interbelic, insista și ca „... pe viitor, rog pe doamnele organizatoare, ca rolurile caracteristice – naționale, să fie încredințate numai româncelor de origine, deoarece am observat încă o dată cât de nepotrivit sună cuvintele ce le rostea «Românul» din pieseta reprezentată de elevele Școlii nr. 1, în gura unei evreice ...”¹⁸; la câteva zile, inspectând Școala mixtă din Tg. Bucecea, în ziua când la toate clasele se predă lucrul de mână și lucrul de atelier, recomanda „... să se facă mai multe lucruri de utilitate imediată: ciorapi, mănuși, genți, iar cusăturile ornamentale în culori să fie numai în stil național ... Se va interveni de asemenea către primărie comunală a procura numaidecât o mașină de cusut modernă și în stare bună de funcționare ...”¹⁹. Încheiem exemplificarea cu profunde și actualele cuvinte scrise cu prilejul inspecției făcută Școlii din Flămânzi, pe 27 mai 1932 când, luând apărarea fostului învățător C. Maxim, atunci pensionar, reclamat pe diverse motive, după ce amintea realizările acestuia (un măreț local de școală, un monument al eroilor, o frumoasă sală de spectacole) scria: „... Neînțelegerile dăunează puterii de

¹² *Ibidem*, fila 579.

¹³ Vezi, de exemplu, *Săptămâna*, An I, nr. 42, 28 August 1933, pp. 1-2 (articolul *Frecvența școlară*); *Săptămâna*, An II, nr. 69, 6 Martie 1934, pp. 1-2 și *Săptămâna*, An II, nr. 82, p. 1 (art. *Spre o pedagogie românească*); *Săptămâna*, An II, nr. 101, 6 Octombrie 1934 și *Săptămâna*, An IV, nr. 195, 4 August 1936 (art. *Școlile superioare țărănești*) etc. Despre această ultimă temă redactează și o carte cu același titlu.

¹⁴ Copie după Procesul-verbal de inspecție, în Dosar 9/1931, fila 116, Fond I.S.J., S.J.A.N. Botoșani.

¹⁵ Copie după Procesul-verbal de inspecție nr. 11/9 Decembrie 1931, inspecție făcută la Școala de băieți din Tg. Ștefănești, în Dosar 9/1931, fila 16, Fond I.S.J., S.J.A.N. Botoșani.

¹⁶ Copie după Procesul-verbal de inspecție din 26 Ianuarie 1932, realizată la Școala Primară Mixtă „A. Bașotă”, com Cucorâni, în Dosar 9/1931, fila 18, Fond I.S.J., S.J.A.N. Botoșani.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Copie după Procesul-verbal de inspecție din 24 Ianuarie 1932, în Dosar 9/1931, fila 20, Fond I.S.J., S.J.A.N. Botoșani.

¹⁹ Copie după Procesul Verbal de inspecție din 28 Ianuarie 1932, în Dosar 9/1931, filele 21-22, Fond I.S.J., S.J.A.N. Botoșani. Pentru alte exemple de inspecții vezi întreg dosarul 31/1931 (P.V. de inspecție din 25 mai 1932, Școala primară Dăngeni, la fila 41; P.V. din 8 Iunie 1932, Școala de băieți „Marchian”, fila 53; P.V. de inspecție din 27 Mai 1932, Școala din Flămânzi, fila 117 etc.).

muncă și dăunează prestigiului de care avem nevoie, în primul rând educației nu numai a copiilor, ci și a căsătorienilor în mijlocul cărora învățătorul trebuie să facă apostolat”²⁰.

Lunar se realizau în anii crizei între 5-10 inspecții și una-două deplasări la București sau Iași. De exemplu, același subrevizor C. Iordăchescu efectua: 7 inspecții în septembrie 1931²¹, 6 inspecții, 5 școli „vizitate”, o deplasare la Iași și două la București, în octombrie 1931²², 6 școli inspectate în ianuarie 1932²³ etc.

Dar marea criză își făcea simțită prezența și asupra revizorilor școlari, luni întregi subrevizorul amintit, ca și alții, nefiind plătiți pentru deplasările efectuate: „... fiecare deplasare înseamnă cheltuieli destul de simțite, mai ales în aceste vremuri când suntem cu câteva luni în restanță cu salariile”²⁴, salariul de 4557 lei, „de-abia ajungându-i pentru greutățile familiale”, cheltuielile cu deplasările începând cu septembrie 1931 nerambursându-i-se nici în aprilie 1932²⁵.

Influența Politicului asupra „mersului școlii” se intensifică cu cât ne apropiem de sfârșitul deceniului al II-lea interbelic. Astfel, paradoxal, conform Legii pentru reprimarea unor infracțiuni contra ordinii publice și pentru apărarea ordinii de stat, publicată în „Monitorul Oficial” nr. 39/17 Februarie 1938, se cereau declarații de la toate cadrele didactice că „n-au făcut parte din partide politice, că demisionează din partidele care au făcut parte”, unii sennând că „nici nu voi face”²⁶, deși, se știe, declarații și promisiuni pentru viitor, în domeniul Politicului, sunt cel puțin naive (și pentru cei care le cer și pentru cei care le fac). Pentru întronarea ordinii, se cerea să se ia măsuri împotriva elevilor care scriau pe ziduri, trotoare, garduri²⁷, unele cereri ale Prefecturii către Revizoratul Școlar par, astăzi, cel puțin hilare; se cerea concursul pentru ... distrugerea cuiburilor de ciori „... directorii de școli să colaboreze cu primarii cu privire la această operă prin elevii care ar fi indicați la distrugerea cuiburilor și ouălor de ciori ...”²⁸ sau pentru stăpînirea omizilor²⁹. Bineînțeles că Revizoratul Școlar avea rolul de a potența și verifica respectarea indicațiilor privind cultul personalității „Salvatorului” Carol al II-lea „... sunt școli primare în care, fie din lipsă de bani, fie din neglijență, directorii nu și-au procurat portretul M.S. Regelui ... Cum acesta constituie o mare vinovăție (subl. I.M.), vă rugăm să puneți în vedere ca în timpul cel mai scurt să-și procure portretul M.S. Regelui ...”³⁰, activitatea Străjeriei fiind și ea subordonată acestui scop³¹.

Preocupările serioase, firești, cele pentru asigurarea calității învățământului rămân, odată ce Revizoratul Școlar Botoșani atrăgea atenția subrevizorilor școlari asupra unor aspecte discutate la Conferința de la Iași cu inspectorul general Constantin Florescu: „...2. Ni se pune în vedere ca notările ce facem cu ocazia inspecțiilor să fie reale, căci s-a găsit învățători notați cu foarte bine de multe ori și la inspecțiile făcute de d-l inspector au fost găsiți slabi ... 5. Subrevizorii de control să ia parte la examenele de absolvire a clasei a VII-a și aprecierile să fie juste, nu de complezență ...7. Anchetele cu dată fixă să fie făcute cu multă pregătire și obiectivitate ...”³².

Revizoratul Școlar Botoșani era în 1938 una din instituțiile care coordona Congresul Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor, ținut la Botoșani, la sfârșitul lunii Iunie. Cei peste 600 de participanți ce trebuiau cazați pe la institutori „pentru ca găzduirea lor să fie făcută în mod cât mai mulțumitor”³³, trebuiau să vadă și să cunoască „viața spirituală a Botoșanilor în ceea ce are mai

²⁰ În Dosar 9/1931, fila 117, Fond I.S.J., S.J.A.N. Botoșani.

²¹ *Tablou de întrebuințarea zilelor de inspecție în cursul lunii septembrie 1931*, C. Iordăchescu, subrevizor școlar, în Dosar 9/1931, fila 56, Fond I.S.J., S.J.A.N. Botoșani.

²² *Tablou de întrebuințarea zilelor de inspecție în cursul lunii octombrie 1931*, C. Iordăchescu, subrevizor școlar, în Dosar 9/1931, fila 58, Fond I.S.J., S.J.A.N. Botoșani.

²³ *Tablou de întrebuințarea zilelor de inspecție în cursul lunii ianuarie 1932*, C. Iordăchescu, subrevizor școlar, în Dosar 9/1931, fila 63, Fond I.S.J., S.J.A.N. Botoșani.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Tablou de întrebuințarea zilelor de inspecție în cursul lunii Mai 1932*, Dosar 9/1931, fila 72, Fond I.S.J., S.J.A.N. Botoșani.

²⁶ Vezi, de exemplu, Dosar 2/1937, filele 3, 5, 6, 7, 8, 10-11, 13-14 etc., Fond I.S.J., S.J.A.N. Botoșani.

²⁷ *Ibidem*, fila 84.

²⁸ *Ibidem*, fila 89.

²⁹ *Ibidem*, fila 154.

³⁰ *Ibidem*, filele 103-104.

³¹ *Ibidem*, p. 130 („... serbări străjeresti încheiate cu serbarea Restaurăției din 8 Iunie s-au desfășurat în tot județul, ca dealtfel în toată țara, în mod cu totul înălțător”).

³² Vezi în întregime comunicarea Revizoratului școlar către subrevizorii școlari nr. 12791/03.06.1938, în *Ibidem*, fila 122.

³³ Vezi adresa Primăriei comunei Botoșani primită la Revizorat pe 23 iunie 1938 cu nr. de intrare 13156, în Dosar 2/1937, fila 169, Fond I.S.J., S.J.A.N. Botoșani.

caracteristic și mai autentic³⁴; pentru aceasta Revizorul coordona acțiuni ca: dansuri naționale, recitări patriotice, „șezători bine studiate și cât mai aproape de viața satului”, „colecții cât mai autentice de cântece” (volum unic, reprezentând o colecție de folclor din Botoșani), lucrări de cor etc., toate prezentate în „costume naționale sau străjerești, spre a putea prezenta în uniformă frumoasă în fața publicului”³⁵.

Prin noua lege administrativă adoptată prin Decretul-lege din 14 august 1938, județul Botoșani a trecut în componența ținutului Prut, cu reședința la Iași, aceasta însemnând și o subordonare ierarhică pe linia învățământului. În 20 septembrie 1940, prin Decretul-lege nr. 319, au fost desființate ținuturile, în fruntea învățământului botoșănean fiind atras, ca inspector general, eruditul profesor I. D. Marin (pentru aceasta a avut de suferit în perioada comunistă), apoi, în timpul guvernării antonesciene, inspector școlar a fost D. Ardeleanu. Mai amintim câteva nume care apar în dosare, unii obținând funcții de control și înainte de 1939: subrev. școlar N. Romanescu, insp. școlar Cornelii Bușneanu, subinsp. M. Balan, insp. școlar de control V. Andriescu etc.³⁶.

Pe acest fond de marcantă instabilitate și de adevărate purgii interne, în noiembrie 1939 apărea o nouă lege referitoare la învățământul secundar, semnată de ministrul Educației Naționale, profesorul universitar Petre Andrei, care preciza că directorii de școli și organele de îndrumare și control a învățământului se recrutează din rândul „profesorilor agregati”, numiți pe bază de examen din rândul profesorilor titulari (ei primind un spor de 15% și ieșeau la pensie la împlinirea vârstei de 62 de ani, fiind asimilați cu cadrele universitare)³⁷. Seriozitatea controlului se menținea chiar în anii grei ai războiului, odată ce prin adresa nr. 7564/12.02.1944, Inspectoratul Școlar al regiunii Iași trimitea I.Ș. al județului Botoșani „ca Procesele-verbale ale inspectorilor și subinspectorilor să nu cuprindă numai constatări, ci să semnaleze sfaturile date, discuțiile avute cu învățătorii, cărțile citite asupra cărora s-a discutat ... lămurirea programelor ... trecerea la vreme a notelor în catalog, a frecvenței elevilor ... se va da atenție cronicii actualității, ideii de Patrie și cultului muncii ...”³⁸.

Pentru a scăpa de tăvălugul Armatei Roșii, Inspectoratul Școlar al județului Botoșani era evacuat la Merișani, județul Argeș, inspector general șef fiind același D. Ardeleanu, amintit anterior, subinspector Oreste Elvădeanu, iar secretar vechiul funcționar Botez N. Ioan. Cu încuviințarea Inspectoratului Județean Argeș și aprobarea Prefecturii județului Argeș, instituția botoșăneană se instala din aprilie 1944 în localul Școlii din Merișani³⁹. Pentru cei 12 funcționari refugiați ai Inspectoratului (pe lângă cei trei anințiți mai sus erau 7 învățători detașați, un contabil-Gherasim Gherasim și un impiegat-Dănilă Clemansa) și pentru familiile lor (total 32 de persoane) se cerea contra cost pâine, untdelemn, zahăr, făină de porumb, săpun, petrol și lemne de foc etc.⁴⁰. Seriozitatea conducerii instituției se menține și în refugiu, ca dovadă stă Comunicarea către învățătorii unde se detaliază pe nu mai puțin de 7 pagini cum trebuie să arate clasa și școala, ce trebuie să facă învățătorul, arătând în ce constă o bună educație: „... pentru noul an școlar, vă rog din suflet ... să trecem eroic peste toate neajunsurile și necazurile ... Nu vreau să fac teorie, dar știut este că, în primul rând, învățătorul este judecat și apreciat după gospodăria interioară și exterioară a școlii ... Nu este nevoie să se facă numai carte, este nevoie de educație și aceasta o facem în primul rând prin rânduiala gospodăriei școlii înăuntru și în afară în toate amănuntele”⁴¹. Unele prevederi sunt de-a dreptul interesante, fiind pilde și pentru zilele noastre, de exemplu: „... directorul are drept la lemne atâta vreme cât clasele sunt încălzite, odată ce nu încălzește clasele poate opri lemnele pentru uzul personal ... tot dintre ei [elevi] să se facă de serviciu la curățenie în clasă, în curte etc. ... pe lângă gardul școlii se pot pune flori ... lotul școlii să se cultive ... școlile să dea la cantină un ceai cu pâine și mâncare ... Nu se vor aplica pedepse corporale, în special pedepse degradante – cu punerea în genunchi. Înțelegeți că nu se poate pedepsi un elev fără să se producă nemulțumirea din partea părinților ...”⁴².

În Nordul Moldovei, în 1944, jaful Armatei Roșii și al altor „pescutori în apă tulbure” a fost mare, mai ales în județ. „... Localuri de școală părăsite, fără pază au fost supuse unui jaf

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Dosar 5/1943 (Dosar conținând procese verbale de inspecție din anii 1943-1944). Fond I.S.J., S.J.A.N. Botoșani.

³⁷ Mihai Ioan, Onofrei Ioan, Nistorică Sorin, *Istoria Liceului „August Trebioniu Laurian”*, ediția a II-a. 2004. Editura Axa, Botoșani, p. 145.

³⁸ Dosar 9/1943, fila 41, Fond I.S.J., S.J.A.N. Botoșani.

³⁹ *Vezi ibidem*, fila 55 (Adresa I.S.J. Botoșani nr. 9755/12 Aprilie 1944).

⁴⁰ Dosar 9/1943, fila 83, Fond I.S.J., S.J.A.N. Botoșani.

⁴¹ *Ibidem*, filele 77-83.

⁴² *Ibidem*.

nemaiopomenit de către mahalagii răufăcători ... nu erau deloc mijloace de transport, nu erau gardieni pentru pază, majoritatea localurilor erau ocupate în momentul inventarului de Armată și nu s-a putut pătrunde în localuri ...”, se scria într-un Proces-verbal din 9 noiembrie 1944, cu prilejul unui necesar inventar al școlilor primare din județul Botoșani⁴³.

După război și instaurarea Puterii comuniste controlul asupra elevilor și profesorilor se accentua, directorii unităților școlare trebuind să raporteze lunar, conform circularelor Inspectoratului Școlar Regional Iași și ordinelor Ministerului Educației Naționale, „starea de spirit a profesorilor și elevilor”, astfel încât „să simtă un control mai accentuat”⁴⁴, control ce anticipează viitoarea „Reformă” a Învățământului, încă din aprilie 1948, prin numeroasele „îndrumări” ale Inspectoratului Regional Iași și Ministerului.

În 1946, personalul de administrație și control al Inspectoratului Școlar Județean Botoșani număra 29 de persoane, inspector [general] fiind Bădăluță Petru, subinspectori Calmuschi Mihai și Dabija Ioan, secretar, același Botez Ioan, contabil Oana Sultana; alți inspectori zonali (pe plăși): Antonovici Emil, Rotundu Avel, Țerineanu Ionel, Popescu Neculai etc⁴⁵. Schimbările de nume sunt dese, într-o epocă de profundă instabilitate și transformări.

Prin Constituția din aprilie 1948, doctrina și ideologia comunistă după „modelul” sovietic, în condițiile ocupației militare rusești, era aplicată „la vârf”, legiuitorul prevăzând în art. 2 principiul „revoluționar” că „munca este factorul de bază al vieții economice a statului”, introducându-se, astfel, în mod voit, confuzia dintre muncă, ca principiu de existență universală, și raționalitatea muncii, ca mod de acțiune instrumental. La 3 august 1948 imixtiunea directă și brutală a partidului și statului a cuprins și suprastructura și spiritualitatea românească, școala devenind un instrument de „edificare a noii orânduiri”, obiectivul fundamental al „Reformei” constituindu-l „educația comunistă a tineretului și construirea societății socialiste”⁴⁶. În acest sens, întregul învățământ a dobândit un caracter de stat, desființându-se toate instituțiile școlare particulare, iar conținutul procesului de instruire a fost interpretat din perspectiva simplistă a concepției marxiste cu privire la natură și evoluția societății⁴⁷. Urmărind „comandamentele poporului muncitor”, reprezentând „o cotitură istorică ” și plecând *ab initio* de la teza că „școala în afară de viață și politică este o minciună și o ipocrizie”, Legea Învățământului a reprezentat, în același timp, o transformare a școlii (și a celor ce o slujesc) în sclava totală a intereselor Puterii și a ideologiei propagată de aceasta⁴⁸, între anii 1948 și 1958 învățământul stând sub semnul supremației clare a „modelului” sovietic, impus prin Legea din 3 august 1948 și prin întreg cortegiul de decrete, H.C.M.-uri și decizii ale ministrului de resort.

THE FRAGMENTS FROM ACTIVITY OF GUIDANCE – INSPECTION INSTITUTIONS IN EDUCATION AT BOTOȘANI, BETWEEN 1918 – 1948 (Summary)

The author presents a few aspects of guidance – inspection activities of Reviser Educating Service from Botoșani, between 1918 – 1948.

⁴³ Dosar 20/1944, fila 101. Fond I.S.J., S.J.A.N. Botoșani.

⁴⁴ Ioan Mihai, Onofrei Ioan, Nistorică Sorin, *op. cit.*, p. 183, notele 341-342.

⁴⁵ Dosar 12/1946, fila 140. Fond I.S.J., S.J.A.N. Botoșani.

⁴⁶ Mon. Of. nr. 177/3 August 1948, p. 6322 (Decret al Prezidiului M.A.N. nr. 175 pentru Reforma învățământului), S.J.A.N. Botoșani.

⁴⁷ Cf. Ion Gh. Stanciu, *Istoria pedagogiei Manual pentru clasa a XII-a – Școli Normale*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1990, p. 146.

⁴⁸ Vezi articolul semnat de profesorul D. Munteanu, *Noua școală în R.P.R.*, în *Clotopul*, An V, Nr. 251, Joi, 12 August 1948, pp. 1 și 4.

Gică MANOLE

NAZISMUL REFLECTAT ÎN PAGINILE REVISTEI VIAȚA ROMÂNEASCĂ. ANII 1929 – 1933

La 30 ianuarie 1933, Paul von Hindenburg, președintele Germaniei, l-a desemnat pe Adolf Hitler cancelar al statului german. Începând cu această dată „istoria Germaniei cunoaște un nou puls spre dictatura celor mai reacționare forțe politice”¹. Umanitatea avea să constate pe viu că nazismul va afecta pacea lumii, va amenința integritatea, independența și suveranitatea statelor europene. Începea o tragedie nu numai pentru Germania, ci și pentru lumea întreagă. Un studiu fundamental, care analizează cauzele ascensiunii și instaurării nazismului în Germania îl constituie cartea prestigioșilor istorici ieșeni Em. Bold și I. Ciupercă. Autorii ieșeni subliniază duplicitatea lui Hitler, care a ascuns natura regimului său, la care se adaugă elemente de efect în discursurile sale precum: anticomunismul, antidemocrația, antisemitismul, rasa superioară, dreptul poporului german de a stăpâni lumea. Vorbind patetic, studiat, sprijinit pe batalioanele de asalt sau S.S., ca și de marea finanță, Hitler a reușit să ia puterea². În acea noapte de 30 ianuarie 1933, J. Goebbels nota în jurnal: „e aproape ca un vis, ca o poveste. S-a născut un nou Reich. Cei 14 ani de muncă au fost încununați de succes. Revoluția germană a început”³. Regimul nazist, pentru a impune alternativa politicii sale interne și externe, a trebuit să se sprijine pe istoria națională. Poporul german a adus o mare contribuție la civilizația umană, dar deslușirea cauzelor ascensiunii nazismului impun o constatare: continuitate în telurile imperialismului german. Tocmai istoria acestui imperialism care, chiar cu și fără Hitler, a urmărit țeluri agresive, de dominație, subliniază existența acestei continuități.

Imperiul german apărut în 1871 a moștenit toate tradițiile statului prusac. În această epocă Germania era adevăratul promotor al militarismului, iar „cultul forței militare a devenit una din metodele principale de acțiune”⁴. Lipsa materiilor prime, a piețelor de desfacere s-au lovit de faptul că sferile de influență erau împărțite. De aici, lupta grea, îndârjită pe care Germania a trebuit s-o ducă a fost marcată de violență și agresivitate. Dezlănțuirea primului război mondial a subliniat gradul de pregătire economică și militară a Germaniei. Primul război mondial nu a fost un război preventiv, ci un război pregătit mult timp înainte de izbucnire. Germania lui Wilhelm al II-lea (1888 - 1918) urmărea asigurarea dominației mondiale, victoria împotriva marilor puteri maritime, slăbirea Franței, transformare Rusiei într-un hinterland și dezmembrarea ei. Înfrângerea suferită în război creează o situație grea Germaniei. Cele mai mari greutăți ale cercurilor conducătoare au provenit din nevoia de a găsi căile prin care să se anihileze luptele sociale, iar pe plan extern, înlăturarea consecințelor înfrângerii. În acest stadiu, lupta pentru anularea prevederilor Tratatului de pace de la Paris-Versailles, împotriva reparațiilor și limitarea înarmărilor joacă un rol important. Cercurile conducătoare germane și-au îndreptat eforturile spre a convinge poporul german că Germania a rămas înconjurată de dușmani. Acum sunt reînnoite vechile teorii naționaliste care considerau ca țeluri supreme ale Germaniei expansiunea spre Europa Centrală, spre Rusia de Sud etc.

Politica externă a lui Gustav Stresemann „a fost ingenioasă și de mare anvergură. El a urmărit să obțină pe cale politică recuperarea Alsaciei și Lorena, a Eupen-Malmedy, a coridorului polonez, anexarea Austriei, revizuirea planului Dawes și, în general, a sistemului de reparații, retrocedarea Saarului, obținerea fostelor colonii germane, anulare Tratatului de pace de la Versailles”⁵. Cu aceste obiective Stresemann a mers la Locarno unde s-au semnat o serie de documente care au oferit Europei

¹ Emilian Bold, I. Ciupercă, *Ascensiunea nazismului (1919 - 1936). Cum a fost posibil?*, Editura Junimea, Iași, 1995, p. 60.

² *Ibidem*, p. 1.

³ *Ibidem*, p. 47.

⁴ John Toland, *Viața lui Adolf Hitler*, Editura Moldova, Iași, 1995, vol. I, p. 166.

⁵ L. A. Bezmenski, *Generalii germani cu și fără Hitler*, Editura Științifică, București, 1962, p. 16.

iluzia păcii „situând de fapt, Germania învinsă pe picior de egalitate cu marile puteri”⁶. Acordurile de la Locarno au avut o mare însemnătate pentru Germania: aceasta are posibilitatea să intre în Liga Națiunilor, să ocupe un loc permanent în consiliu, unde revendicările sale teritoriale și de înarmare puteau fi expuse deschis. Aliații recunoșteau formal Germaniei rolul său de mare putere - locul său în Consiliul Ligii exprima această realitate - se elimina deosebirea juridică dintre învingători și învinși⁷.

Criza economică dintre 1929 - 1933 a atins puternic prosperitatea Germaniei: din cauza crizei ea n-a mai avut unde să-și exporte produsele industriale și nici de unde să împrumute bani pentru plata materiilor prime. Trăind mai mult din împrumuturi externe, Germania a cunoscut o criză mult mai puternică⁸, deoarece ea este o țară a cărei economie depinde de piața mondială⁹. Retragerea investițiilor și micșorarea împrumuturilor americane, falimentul principalelor bănci germane, existența a 6 milioane de șomeri dau măsura greutăților prin care trecea Germania. Criza a lovit puternic marea industrie, meseriașii, pe negustori, mica industrie, funcționarii, intelectualii. În această atmosferă influența politică a N.S.D.A.P.-ului devine incontestabilă. Germania e cuprinsă și de o acută criză în agricultură. Sărăcirea țăranilor germani, lupta lor împotriva marilor proprietari au fost folosite de naziști și așa se explică de ce țăranii din Silezia, Pomerania, Prusia Orientală au dat în 1930 voturile național-socialiștilor.

Nazismul promovând o propagandă în care se exploatau la maximum ravagiile crizei, făcând promisiuni dintre cele mai amăgitoare, a reușit să exploateze spiritul șovin și revanșard. Hitler era prezentat opiniei publice ca omul care ar putea scoate Germania din impas¹⁰. Mulți au crezut asemenea afirmații și, sprijinit de marea industrie, de marea finanță, de junkerime Hitler a fost împins spre putere¹¹.

Nazismul în Germania a fost pregătit cu mult înainte de a fi instaurat. Ideea spațiului vital nu a fost o creație a nazismului. Ideea superiorității rasei germane exista cu un secol înainte de 1933, iar teza că patria germană este acolo unde se vorbește limba germană și care susținea unirea tuturor germanilor într-un singur mare Reich e dezvoltată la începutul secolului al XIX-lea. Dreptul învingătorului, a forței, a pumnului fac parte organică din tradiția germană.

Izvoarele național-socialismului sunt și mai îndepărtate în timp. Nazismul poate fi considerat un rezultat firesc, chiar dacă nu absolut necesar, al dezvoltării urmate în ultimii o sută cincizeci de ani de societatea, politica și cultura germană¹². Istoricul german Gerhard Ritter dizolvă fenomenul nazismului în ambianța generală a crizei societății occidentale moderne. Ritter vede în nazism forma germană a unei tendințe mai generale de negare a democrației și de extindere a sistemului de guvernământ totalitar. Nazismul este rezultatul ascutirii contradicțiilor sociale și economice în intervalul dintre cele două războaie mondiale. În Italia fascismul a luat puterea în octombrie 1922, iar în Germania, în 1933, se instalează forma lui național-socialistă. Geneză fascismului în cele două țări este, într-o anumită măsură, asemănătoare. Burghezia italiană a fost nemulțumită de rezultatele în fața condițiilor teritoriale, financiare, militare impuse de Tratatul de la Versailles. În ambele țări s-a dezvoltat o puternică mișcare socială. Cercurile politice reacționare au încercat să le pareze prin măsuri represive și prin concesi. Naționalismul șovin și teroarea au stat la baza mișcărilor fascisto - naziste în Italia, Germania și în alte țări. După unii autori, fascismul a apărut ca o reacție a umilinței naționale în fața învingătorilor. Fascismul și național-socialismul - scrie Jean Touchard -, nu sunt numai mișcări de exaltare națională. Este vorba de un naționalism al învinșilor sau umilințelor¹³. Tot el mai consențează că fascismul s-ar fi născut din mizerie, din criză, șomaj și foame, că a apărut ca o mișcare a disperării, a revoltei contra liberalismului, contre vechilor mituri și contra progresului. În aceste afirmații există o doză de adevăr. Dacă ne referim la poporul german, acesta îndurase un război istovitor, apoi o criză economică profundă, urmate de o criză morală și socială cu repercusiuni asupra situației sociale a țării. O parte a micii burghezii s-a ruinat și a trecut în rândurile proletariatului. Lipsa de lucru a adâncit criza. În aceste condiții a apărut o generație complet dezaxată, descumpănită, dezorientată, care a încercat aventura ca mijloc de refulare și de ieșire dintr-o situație insuportabilă.

⁶ Em. Bold, I. Ciupercă, *op. cit.*, p. 21.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, p. 22.

⁹ *Ibidem*, p. 24.

¹⁰ Enzo Collotti, *Germania nazistă*, Editura Științifică, 1969, p. 11.

¹¹ Em. Bold, I. Ciupercă, *op. cit.*, p. 24.

¹² *Ibidem*.

¹³ Enzo Collotti, *op. cit.*, p. 7.

Ascensiunea fascismului în Italia și a nazismului Germania au fost determinate de condiții specifice situației interne din acele țări: nemulțumiri de pe urma consecințelor războiului, criza economică, șomajul etc.¹⁴.

Pe plan european, fascismul, în diversele sale variante, s-a extins îndeosebi în urma crizei economice din anii '30. În aceste momente o mare parte a marii burghezii a determinat conducerea de stat să renunțe la principiile democrației parlamentare și să instaureze dictatura organizațiilor de extremă dreaptă. Pretutindeni ideologia fascistă a propagat naționalismul șovin, iraționalismul, a exacerbât rolul statului, al națiunii, al conducătorului și a vrut cîntopirea altor popoare considerate inferioare din punct de vedere rasial¹⁵.

Cele mai multe din principiile naziste își au originea în gândirea pangermanismului care, după 1871, odată cu înființarea celui de-al doilea Reich, a devenit reacționar, cu puternice tente șovine, imperialiste. Pangermanismul insistă asupra gloriosului trecut german, asupra importanței covârșitoare a statului, a glorificat statele războinice și puternice, a exaltat omul războinic, de acțiune. El a fost cultivat de mulți oameni din cultura germană a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX (Hegel, Th. Mommsen, Fr. Nietzsche etc.). Pangermanismul stimulează idei dintre cele mai reacționare și imperialiste. Olandezii, belgienii, elvețienii, locuitorii nordului și estului Franței trebuiau germanizați, iar Imperiul german trebuia extins în dauna Poloniei și a Rusiei. Pangermanismul pune pe prim plan refacerea rasei germanice în demnitatea ei, rolul său providențial în istorie. Germanii erau considerați un popor de stăpâni (**Herrenvolk**), cu simțul onoarei și al datoriei, având curaj războinic, cu profund spirit organizatoric. Pangermaniștii erau obligați și îndemnați să cultive națiunea lor, spiritul rasei lor, să se ferească de orice influență, să repudieze cosmopolitismul. Pentru ei războiul era sfânt, fundamental dreptului. Conform opiniei lor, Germania avea dreptul să-și realizeze programul de expansiune teritorială fără a ține seama de ce se petrece cu alte popoare, dispariția lor fiind considerată utilă. Hitler a adăugat acestor formulări anticomunismul, antibolșevismul, a exacerbât antisemitismul. Pentru justificarea războiului s-au elaborat teoriile spațiului vital, ale rasismului. Teoria spațiului vital își are originea în doctrina pangermanistă, care încerca să legitimizeze „superioritatea” rasei germane, a agresiunii și a războiului. Ideea superiorității celui puternic, preluată și vulgarizată din filosofia lui Nietzsche, a avut efecte negative incredibile în comportamentul individului nazist. Războiul în sine, provocat de intențiile imperialiste ale lui Hitler, munca forțată, camerele de gazare, genocidul, desființarea oricăror libertăți civice, disprețul față de alte popoare considerate inferioare din punct de vedere rasial, sunt tot atâtea dovezi nu a superiorității rasei germane, ci ale promovării în funcții de răspundere a unor oameni fără scrupule, sadici, cu instincte criminale¹⁶.

Ideologiile fascistă și național-socialistă apar lipsite de originalitate când sunt comparate cu cea pangermanistă. Ambele au dominantă ideea de rasă, care ar determina politica internă și externă. Se observă aceeași exaltare a germanismului, același dispreț pentru popoarele neariene, același cult pentru forță și dictatură, același dispreț pentru tratate, aceleași tendințe pentru expansiunea imperialistă, aceeași divinizare a statului absolut, același ideal războinic, aceeași ură față de democrații, același antisemitism. Scopul fundamental al fascismului și nazismului a fost războiul. Pregătirea psihologică a popoarelor pe care le-au condus și dominat pentru războiul de cucerire n-a rămas fără urmări. Hitler a inițiat o propagandă care a trezit în sufletul poporului german instinctele bestialității primitive¹⁷. Puține programe politice au fost puse în practică cu atâta neînduplecare și coerență, ca acela prin care Hitler și adepții săi au urmărit atingerea obiectivelor fundamentale ale celui de-al treilea Reich: imperialismul expansionist și distrugerea raselor inferioare. Faptul că toate aceste încercări au fost posibile în ciuda aparentei nebulii a stăpânilor celui de-al treilea Reich constituie un motiv în plus pentru a aprofunda resorturile și împrejurările cărora, dincolo de orice amăgire demagogică, majoritatea poporului german a fost determinată să acorde încredere partidului nazist¹⁸.

Integrată în publicistica democratică românească interbelică, revista „Viața Românească” datorită idealurilor, intențiilor sale, definite mai mult sau mai puțin în anume programe orientative sau documente programatice nu a putut să ocolească această crudă realitate politică a perioadei dintre cele două războaie mondiale, care a fost național-socialismul german. *Viața Românească*, care în acel timp era una dintre cele mai valoroase publicații românești, dispunea de un colectiv de conducere și

¹⁴ Em. Bold, I. Ciupercă, *op. cit.*, p. 24.

¹⁵ *Ibidem*, p. 30.

¹⁶ *Ibidem*, p. 37.

¹⁷ *Ibidem*, p. 37.

¹⁸ *Ibidem*, p. 38.

colaboratori excepțional de bine pregătiți. Revista *Viața Românească* a inclus în paginile sale încă de la primele manifestări politice informații despre naziști, a făcut analize pertinente asupra acestui curent ideologic, căruia i-au fost deslușite cauzele și scopurile; au fost sesizate trăsăturile semnificative ale nazismului german, s-a luat atitudine și au fost înfierate actele de barbarie pe care naziștii le comiteau. Judecățile, opiniile emise în paginile „Vieții Românești” asupra nazismului au coincis și încă mai coincid în multe privințe cu analizele științifice ale literaturii istorice asupra aceluiași fenomen. Când nazismul a început să se impună în Germania, *Viața Românească* a încercat să descifreze rădăcinile acestui fenomen politic. Evaluările asupra nazismului n-au fost făcute numai pe baza observației cotidiene, ci, dimpotrivă, gazetarii respectivi au parcurs principalele manifestări programatice ale N.S.D.A.P.

Publicație prin excelență democratică, „cea dintâi revistă europeană la noi”¹⁹, militând pentru impunerea, apărarea adevăratelor valori umane, pentru conservarea lor, cu un suflu de largă respirație umanistă, *Viața Românească* a combătut nazismul încă de la primele sale manifestări politice. Revista se încadrează în curentul general antinazist al majorității publicațiilor românești interbelice. S-au publicat articole consistente, dense, de analiză despre nazism, despre fascism încă din 1930, adică tocmai atunci când Hitler susține o puternică luptă propagandistică pentru preluarea puterii: „Hitlerismul”, în *Viața Românească*, nr. 7-8, 1932, pp. 342-358 semnat de Radu Luca, „Lichidarea unui compromis”, în *Viața Românească*, București, 1932, nr. 3-4, pp. 351-354, „Dumping ideologic”, în *Viața Românească*, București, 1933, nr. 4, pp. 133-138, „Purificarea Germaniei”, în „*Viața Românească*”, 1933, București, nr. 5, pp. 213-214, semnat N. Tatu, „Germania, revoluție și rasism”, *Viața Românească*, București, 1933, nr. 5 sau „Câteva idei în jurul evoluției Apusului după războaie”, *Viața Românească*, București, 1932, nr. 1-2, pp. 144-164.

Viața Românească a sesizat caracterul bestial al nazismului: dușman al oricărui tip de civilizație umană. Printre cauzele care au favorizat ocuparea puterii de către Hitler, *Viața Românească* consideră criza economică, criză ce în Germania a cunoscut o deosebită intensitate²⁰. Datorită greutăților provocate de criza economică, naziștii printr-un rafinat și insistent „aparat propagandistic demagogic au reușit să câștige adeziunea unor grupuri sociale nu prea clar definite din punct de vedere ideologic”²¹. Așa se explică succesele electorale obținute de hitleriști în alegerile din 1932. Persistența crizei economice a făcut posibilă această victorie relativă a naziștilor, pentru că, remarca *Viața Românească*, „în timp de echilibru economic sunt imposibile de susținut agitațiile extremiste”²². Grava situație economică în care se afla Germania anilor '30 a permis *Viața Românească* să deslușească două alternative politice: în primul rând se crede că este posibilă ajungerea la putere a naziștilor, cu o condiție însă, așa cum se precizează, „ca centrul format din social-democrație și populiști să tempereze cele două extreme, în favoarea național-socialismului”²³. A doua soluție ar fi comunismul, datorită „mizeriei profunde a proletariatului german”²⁴, uriașului număr de șomeri existenți atunci în Germania.

Situația tensionată din Germania, remarcă *Viața Românească*, starea de spirit morbidă, agravate de „atmosfera încărcată” din perioada crizei, toate acestea au permis ca nazismul să prindă rădăcini, să realizeze o ascensiune spectaculoasă. Condițiile sociale dificile în cadrul cărora național-socialismul a putut ajunge la putere a înlesnit neîndoios tentativa partidului nazist de-a se prezenta în fața maselor ca purtător al „adevărului socialism”. În realitate ceea ce naziștii înțelegeau prin socialism nu reprezenta o concepție globală a societății întemeiată pe o structură determinată a relațiilor de producție²⁵. Socialismul naziștilor nu era decât o formulă demagogică menită să ascundă de ochii maselor adevărata substanță naționalist-imperialistă a nazismului²⁶. În spatele paravanului denumit socialism „se profila identificarea socialiștilor cu soldații, a soldaților cu muncitorii, identificare ce era un preludiv al militarizării națiunii”. „Socialismul” germanic se vedește a fi o variantă a rasismului și naționalismului imperialist în scrierile lui Robert Ley, fondatorul „unei noi

¹⁹ Enzo Collotti, *op. cit.*, p. 24.

²⁰ Z. Omea, *Poporanismul*, Editura Minerva, București, 1972, p. 108; afirmația a făcut-o M. Sadoveanu într-o scrisoare către G. Ibrăileanu din 14 aprilie 1906.

²¹ *Viața Românească*, București, an XXIV, 1932, nr. 4, p. 133.

²² *Viața Românească*, București, an XXIV, 1932, nr. 7-8, p. 342.

²³ *Idem*, p. 343.

²⁴ *Idem*, p. 344.

²⁵ *Idem*.

²⁶ Enzo Collotti, *op. cit.*, p. 100.

etici a muncii" sintetizabilă în aforisme de genul acesta: muncitorul, soldatul, artistul sunt, în definitiv, unul și același lucru. Ei sunt condiționați de rasa lor. De armonia sângelui lor²⁷.

Nazismul, remarcă *Viața Românească*, este demagogic. Cuvântul socialism a fost adăugat „din abilitate demagogică la cuvântul național pentru a coopta speranțele și a da iluzia unui viitor, nu a unei întoarceri spre trecut”²⁸.

Masele germane pauperizate au ajuns la o mentalitate anticapitalistă din care s-a putut desprinde acest socialism²⁹; socialismul lui Hitler e un socialism anticomunist, este o doctrină degajată de orice spirit științific sau raționalist. Socialismul germanic e un socialism de dreapta, juxtapus naționalismului exacerbat³⁰.

În socialismul germanic accentul cade pe național și, de aceea, subliniază *Viața Românească*, „este imposibilă teoretic o asemenea asociație de termeni”³¹, național-socialismul constă în raporturi de exclusivitate cu sine însuși din punct de vedere conceptual și practic³². Intensitatea psihozei naziste la 1932 se datorează și prin renașterea unor curente ideologice vechi de nuanță gobinistă, nietzscheană, grefate pe un fundal spiritual propice. Datorită acestui fapt, remarcă *Viața Românească*, primejdia devine foarte mare, pentru că nazismul nu are pretenția de a fi numai o doctrină politică, ci are pretenția de a fi și o concepție despre lume. Când în a doua parte a anului 1932 naziștii au suferit un recul puternic, *Viața Românească* remarcă că Hitler e depășit în partid (N.S.D.A.P. n. G. M.) de oculta militară Von Schleicher-Hammerstein care îl utilizează în scopul lor. *Viața Românească* integrează național-socialismul în ansamblul de evenimente produse după primul război mondial: „naționaliștii germani doresc o revoluție germană-revoluția din 1918 e considerată ca o parodie înscenată de social-democrația negermană - al treilea Reich va repara compromisul inaugurat „de criminalii din 1918”. Tineretul german naționalist amplifică această obsesie de revanșă, de criză, de agitare clandestină³³... tineretul naționalist german cu înclinație pentru viața simplă și pentru radicalism politic manifestă aversiune pentru valorile tradiționale³⁴. Pacifismul e considerat ca un produs al internaționalei capitaliste, Societatea Națiunilor e tratată ca o simplă întreprindere capitalistă, dublată de o ocultă finanță evreiască³⁵. Concepția politică a Germaniei tinere, remarcă revista, „evită o justificare raționalistă, reducându-se la o politică de intuiționism politic. Rațiunea e înlocuită prin fanatism și instinct individual fiind un instrument în serviciul colectivității”³⁶.

Sorgintea nazismului, locul său de baștină, remarcă revista, *Viața Românească* este Tratatul de la Versailles. Național-socialismul nu e decât „o transpunere în domeniul politic a mentalității maselor germane; masele germane au fost cooptate și au venit în întâmpinarea doctrinei politice”³⁷. Nazismul are la bază o acțiune spontană, căreia i s-a suprapus mai târziu o justificare ideologică. Acțiunea „a premers teoriei politice ca și-n cazul fascismului italian”³⁸.

Așa cum s-a notat mai sus, revista *Viața Românească*, consideră ascensiunea nazismului ca un rezultat și al gravei crize economice din 1929 - 1933. În timpul crizei poporul german cunoaște o cumplită înrăutățire a condițiilor sale de existență. Datorită acestei realități dezastruoase, masele germane acceptă salvarea din orice parte ar veni și nimic nu li se pare exagerat. Situația Germaniei în timpul crizei, subliniază *Viața Românească*, „era grea, numărul șomerilor a crescut mult. Peste 60% erau studenți proveniți din rândul micii burghezii... acestor studenți, Hitler le promitea expulzarea evreilor în Palestina, cum promitea și părinților lor expulzarea micilor neguștori de origine evreiască”³⁹. Folosindu-se de criză cu un arsenal propagandistic bine pus la punct, afișând un naționalism furibund ce va cuceri o largă audiență, stăpân pe o demagogie fără scrupule, național-

²⁷ *Ibidem*, p. 101.

²⁸ *Ibidem*, p. 102.

²⁹ *Viața Românească*, București, an XXIV, 1932, nr. 7-8, p. 349.

³⁰ *Idem*.

³¹ *Idem*, p. 350.

³² *Idem*, p. 351.

³³ *Idem*, p. 342.

³⁴ *Idem*, p. 343.

³⁵ *Idem*, p. 344.

³⁶ *Idem*.

³⁷ *Idem*.

³⁸ *Idem*.

³⁹ *Idem*.

socialiștii obțin succese deosebite în alegerile din 1932 când vor ajunge prima forță politică în Germania⁴⁰.

Societatea germană a anilor '30, observă *Viața Românească*, „are înclinații spre simplitate și radicalism politic, manifestă aversiune față de valorile tradiționale”⁴¹. Liberalismul și democratismul, subliniază revista, ar fi fost discreditate datorită incapacității partidelor politice burgheze tradiționale⁴². Și din acest motiv, naziștii vor folosi în propaganda lor ca mijloace de a capta atenția și a câștiga adeziunea maselor populare, antidemocratismul și antiliberalismul (sinonim cu antipacifismul). De asemenea, *Viața Românească* mai sesizează „caracterul violent antimarxist al național-socialismului, concepțiile diametral opuse ale celor două ideologii”⁴³. În fața pretențiilor nazismului de a se prezenta în ochii lumii ca exponent al adevăratului socialism, *Viața Românească* explică cititorilor ei că „socialismul științific conține un punct de vedere mai mult economic, pe când nazismul se bazează în primul rând pe o preocupare politică, fenomenul economic neavând un caracter central”⁴⁴. Se relevă, în continuare, că „național-socialismul prevede în programul său respectarea proprietății individuale or socialismul autentic presupune existența proprietății obștești în primul rând, pe lângă celelalte forme de proprietate”⁴⁵. Așadar, conchide *Viața Românească*, „așa-zisul socialism germanic este un antimarxism feroce și o reacție brutală împotriva materialismului istoric. Marx susținea prioritatea economicului în istorie, în complexul social, național-socialismul afirmă contrariul, ritmul social începe cu spiritualul și politicul, viața economică nefiind decât o prelungire a unor necesități psiho-biologice”⁴⁶. Astfel că „în tot ce se face în Germania se evită o justificare rațională”⁴⁷, rațiunea fiind înlocuită prin fanatism și instinct⁴⁸. În programul economic al partidului nazist există, după cum definește *Viața Românească*, „o vagă și improbabilă nuanță anticapitalistă”⁴⁹; această nuanță anticapitalistă din programul economic al N.S.D.A.P.-ului ar fi determinată de antidemocratismul nazismului și de abilitatea sa demagogică; muncitorii germani exasperați de șomajul prelungit, reduși la un standard de viață minim își explică sărăcia prin defectele funcționării ale industriei capitaliste⁵⁰. Tocmai de această situație s-au folosit naziștii care au agitat două doctrine „ademenitoare pentru cei de jos: naționalismul și socialismul”. *Viața Românească* este sceptică în privința caracterului verosimil unor asemenea obiective economice pentru că „anticapitalismul acestui partid e ceva aparent”⁵¹. La aceasta contribuie și faptul că naziștii sunt dușmanii comuniștilor și social-democraților. Anticapitalismul nazist ar fi determinat din rațiuni propagandistice căci naziștii primesc ajutor financiar substanțial de la marii finanțatori capitaliști: Krupp, Thyssen, Bechstein ș.a.⁵².

Naționalismul german preconizează o imediată autarhizare a economiei naționale, iar prin antisemitism dorește o emancipare de finanța mondială⁵³. Individualismul capitalist, remarcă *Viața Românească*, „în cazul că naziștii vor accede la putere va fi înlocuit printr-un colectivism naționalist, orice întreprindere individuală fiind pusă în serviciul statului, a colectivității”⁵⁴. Statul ca întreprinzător va dirija economia națională prin administrație economică pentru a se realiza o repartitie echitabilă a averilor, a bunurilor. Economiiștii naziști, inserează *Viața Românească*, „vor duce o luptă contra cametei, a cărei robie va fi înlăturată printr-o deplasare a resurselor de credit de la capitaliștii particulari la stat, în acest scop băncile vor fi naționalizate, bursa va fi simplificată prin înlăturarea complicatelor mecanisme financiare existente. În vederea protejării industriei, comerțului presupune revista, „statul nazist va adopta un protecționism vamal riguros, contingentându-se importul, intensificând exportul”⁵⁵. Vânzarea va fi complet raționalizată, desfăcerea mărfurilor se va face sub

⁴⁰ Idem

⁴¹ *Viața Românească*. București, an XXIV, 1932, nr. 7-8, p. 344.

⁴² Idem.

⁴³ Idem.

⁴⁴ Idem, p. 346.

⁴⁵ Idem.

⁴⁶ Idem.

⁴⁷ Idem.

⁴⁸ Jacques Delarue, *Istoria Gestapoului*, Editura Politică, București, p. 12.

⁴⁹ *Viața Românească*. București, an XXIV, 1932, nr. 7-8, p. 347.

⁵⁰ Idem.

⁵¹ Idem.

⁵² Idem, p. 357.

⁵³ Idem.

⁵⁴ Idem.

⁵⁵ Idem, p. 358.

controlul organelor statului. Investițiile de capital se vor face numai în ramurile de producție permise și încurajate de stat⁵⁶.

Concepția monetară a N.S.D.A.P.-ului, crede *Viața Românească*, că e originală; în ce constă originalitatea: Național-socialiștii doresc inflație pentru a se putea înlătura mai ușor etalonul aur, instrument de dominare a finanțelor mondiale speculante⁵⁷. Moneda ar urma să fie o simplă hârtie convențională fără bază în stocul de aur; se urmărește înlocuirea mărcii cu bonuri emise de stat și aceasta nu în limita stocului de devize al băncii de emisiune, ci în limita necesității de circulație a mărfurilor. Fiecare consumator, se subliniază, va obține aceste bonuri de schimb sau de consum în limita muncii depuse.

Nazismul, conchide *Viața Românească*, vrea să înlătore brutal economia liberă de piață; acest naționalism excesiv autarhic urmărește exagerarea raționalizării. Naziștii, continuă *Viața Românească*, „afirmă că proprietatea trebuie să fie o funcție socială și că munca omului trebuie să servească intereselor statului; deoarece nu se pune problema opțiunii, regimul forțat de muncă este legiferat, de altfel cu scopuri definite în perspectivă”⁵⁸. Programul juridic al N.S.D.A.P.-ului ar mai conține și necesitatea modificării dreptului succesoral în sensul participării statului la împărțire. Proprietatea privată, însă, trebuie protejată legal atunci când are la bază un principiu moral⁵⁹, statul emitând în această direcție o legislație menită să apere familia, femeia, bătrânii, copiii. Oricum, remarcă *Viața Românească*, problema se pune așa: „câtă sinceritate există la acest uriaș partid de masă sau totul e o mare farsă”?⁶⁰. Anticapitalismul lui Hitler e doar de fațadă căci, subliniază *Viața Românească*, când naziștii vor prelua puterea „prima concesie pe care o va face N.S.D.A.P. va fi aceea față de capitalism și aceasta pentru că dorind să înlătore tot ce s-a creat până acum, național-socialismul nu are ce așeza în loc, alunecând sigur în politica unui capitalism monopolist de stat”⁶¹. Previțiunea revistei s-a dovedit a fi adevărată. Ajuns la putere cu ajutorul hotărâtor al mării industrii și finanțe, N.S.D.A.P. s-a grăbit să spulbere din programul său economic și politic anticapitalismul. Astfel că din programul nazist din 1920 n-a mai rămas decât un principiu - „interesul public prevalează asupra interesului privat suficient de generic pentru a putea fi umplut cu orice conținut și pentru a putea fi aplicat în slujba oricărui obiectiv”⁶².

Manifestările politice precum și documentele programatice elaborate și publicate de național-socialiști au permis revistei *Viața Românească* să sesizeze esența acestui curent politic, obiectivele sale de moment și de perspectivă să-i distingă spiritul revanșard, agresivitatea războinică.

Pe lângă antipacifismul și antidemocratismul notorii ale național-socialismului, revista *Viața Românească* deslușește anumite principii teoretice care definesc natura nazismului.

Naționalismul e considerat trăsătură pregnantă, definitorie. Național-socialismul, observă revista, e diferit de cel clasic, nu e un naționalism democratic, ci are o bază antidemocratică, e un conservatorism, un exclusivism rasial⁶³. Naționalismul german s-a deplasat de la stânga la dreapta - ceea ce susținea vechiul naționalism „era un regim de libertate constituțională - naționalismul german luptă împotriva acesteia. Nazismul vrea dictatură - renunță la parlamentarism - imputându-i acestuia „incompetență, discontinuitate, diluare a responsabilității”⁶⁴. La baza acestui naționalism se întrevede „un intuiționism social, un misticism universalist, un iraționalism reacționar ce preconizează supremația colectivului asupra individului”⁶⁵. Naționalismul german aduce și preocupări economice - naționalismul vechi era mai mult de natură politică - pentru că, observă revista, „atunci evenimentele politice dominau pe cele economice”⁶⁶. Prin aceste particularități naționalismul naziștilor are un profund caracter retrograd, reacționar.

Rasismul este considerat de revista *Viața Românească* ca un element inseparabil doctrinei politice naziste. Rasismul este pentru naziști întrevăzut „ca o superioritate a rasei ariene, iar în cadrul

⁵⁶ Idem.

⁵⁷ Idem.

⁵⁸ Idem, p. 355.

⁵⁹ Idem.

⁶⁰ Idem.

⁶¹ *Viața Românească*, București, an XXIV, 1932, nr. 7-8, p. 343.

⁶² Enzo Collotti, *op. cit.*, p. 104.

⁶³ *Viața Românească*, București, an XXIV, 1932, nr. 7-8, p. 344.

⁶⁴ Idem.

⁶⁵ Idem.

⁶⁶ Idem.

ei, a ramurii germanice nordice și, totodată, ca o condamnare irevocabilă a rasei evreiești⁶⁷. Doctrina național-socialistă dezvoltă tema rasistă a lui H. St. Chamberlain și Gobineau („omul nu se trage din maimuță, dar se îndreaptă cu pași repezi spre ea”). De asemenea, în rasismul german *Viața Românească* observă condamnarea conținutului concepției juridico-socială burgheze⁶⁸. Rasismul naționalist german pretinde că a venit timpul ca „rasa germană să-și impună spiritul său neuzat. Numai spiritul germanic mai poate regenera Europa obosită”⁶⁹. În rasismul nazist mai sunt deslășuite reminiscențe nietzscheene: încrederea oarbă în intervenția salutară a forței în viața politică nu e decât o aplicare a ideilor lui Nietzsche.

Antisemitismul feroce al naziștilor, subliniază *Viața Românească*, are o pretinsă justificare economică. Noțiunile de rasă și națiune se contopesc la naziști. Ideea de naționalism e considerată ca o „abstracțiune inoperantă și periculoasă, inventată de un trust capitalist iudaic. Numai noțiunea de popor, rasă, națiune au un conținut real”⁷⁰. Doctrina național-socialistă afirmă că adevăratul conținut al noțiunii de rasă trebuie căutate într-o realitate psiho-biologică: „națiunea și rasa sunt considerate rezultatele unei unități spirituale”⁷¹. Teoria rasistă a naziștilor, lipsită de orice caracter științific slujea exclusiv scopului de a da o justificare obiectivelor agresive ale imperialismului german, pretențiilor sale de dominația mondială. În numele acestei teorii se viza exterminarea așa numitelor rase inferioare punându-le la munci istovitoare sau procedând cu calcul rece, și în mod sistematic, la uciderea lor prin alte mijloace. Nazismul are ca obiectiv exterminarea a numeroase colectivități umane de la slavi și țigani, până la evrei⁷².

Prin impunerea obsesivă a acestei teorii, naziștii „cer lichidarea imediată a sistemului de tratate de pace de la Versailles și pretind necesitatea unei hegemonii germane în Europa”⁷³. Tocmai prin rasism și iraționalism, conchide revista *Viața Românească*, „rasa germană vrea să-și afirme superioritatea și acest lucru nu poate fi realizat decât prin forță și război”⁷⁴.

O altă componentă importantă a ideologiei naziste, în viziunea *Viața Românească*, ar fi idealismul apărut ca un rezultat al luptei împotriva materialismului. Estimarea cantitativă a valorilor, tendințele de mecanizare ale vieții sunt înlocuite printr-o acceptare a unor valori ideale, de mistificare a realității⁷⁵. Agitarea fanatică a revoluției, de către naziști „e o speculare a unor atitudini de disperare. Realismul raționalist e înlocuit cu un utopism brutal pentru că tineretul german a fost educat într-o atmosferă de mistificare a istoriei”⁷⁶. Strâns legat de idealism și naționalism, revista crede a fi iraționalismul, ca trăsătură de bază a nazismului. Iraționalismul se află dedesubtul idealismului intelectual. Naționalismul iraționalist se bazează pe mitul națiunii: „individul e destinat unei socializări integrale, e încătușat printr-un cult al masei. Acțiunea politică nu trebuie să aibă un suport rațional, ci numai o simplă impulsie, o voință de putere”⁷⁷. Masele germane pauperizate manifestă un răspicat voluntarism politic. Național-socialiștii idealizează trecutul; în acest sens semnificativă e reapariția concepției politice „spiritul națiunii” asupra unui cult al poporului. Noul mit al națiunii, inserează *Viața Românească*, „nu e decât o reminiscență a istorismului romantic german; național-socialiștii reactualizează pe Fichte, Schelling, Adam Müller considerați gânditori reprezentativi ai spiritului german autentic”⁷⁸. Această mentalitate, insuflată maselor germane, poate duce la o totală răsturnare a valorilor în lumea occidentală⁷⁹. Așadar, proslăvirea irațiunii în tot ce se face în Germania⁸⁰ va determina ca „cel mai mare popor din istorie”⁸¹ să mai făptuiască încă, fără remușcări sau teamă de consecințe, multe atrocități. *Viața Românească* apreciază că în viziunea naziștilor „individualismul raționalist e înlocuit printr-un universalism, în sensul de totalitate socială, care primează în fața

⁶⁷ Idem, p. 345.

⁶⁸ *Viața Românească*. București, an XXIV, 1932, nr. 7-8, p. 348.

⁶⁹ Idem.

⁷⁰ Idem.

⁷¹ Idem, p. 349.

⁷² Enzo Collotti, *op. cit.*, p. 148.

⁷³ *Viața Românească*. București, an XXIV, 1932, nr. 7-8, p. 348.

⁷⁴ Idem.

⁷⁵ Idem, p. 344.

⁷⁶ Idem, p. 345.

⁷⁷ Idem.

⁷⁸ Idem, p. 346.

⁷⁹ Jacques Delarue, *op. cit.*, p. 111.

⁸⁰ *Viața Românească*. București, an XXIV, 1932, nr. 7-8, p. 346.

⁸¹ Georges Clemenceau, *Măreția și mizeriile unei victorii*. Editura Cartea Românească, București, 1929, p. 329.

individualului⁸². Statul nu e numai o sumă de indivizi, ci o sinteză dominantă. Acțiunile individuale trebuie limitate spre a converge spre un scop social unitar, „binele general” care e legea supremă⁸³; astfel că „în raportul universal-individual e o necesitate doctrinară pentru a justifica național-socialismul dictatorial”⁸⁴.

După preluarea puterii în Germania de naziști, revista *Viața Românească* va lua atitudini și mai tranșante împotriva național-socialismului. Instaurarea dictaturii a lui Hitler, subliniază *Viața Românească*, a fost posibilă „datorită spaimii burgheziei germane în fața revoluției de stânga și ca o prevenire brutală a mișcării marxiste”⁸⁵. Cu toate acestea, „cea mai puternică opoziție o face noului regim, stânga comunistă care suferă o cumplită reprimare”⁸⁶. Prin aducerea lui Hitler la putere „a apărut cel mai amenințător focar de război în plin centrul Europei”⁸⁷. Instaurarea nazismului în Germania a însemnat o amenințare și pentru statele mici și mijlocii din centrul și sud-estul Europei⁸⁸. Noul regim politic din Germania „a pus capăt unei istorii spirituale sărind peste tot ce era dobândit pe ogorul culturii germane”⁸⁹. Climatul de teroare instituit după 30 ianuarie 1933, samavolniciile comise asupra adversarilor regimului au radicalizat caracterul antinazist al revistei *Viața Românească*. Astfel, subliniază revista, „noul regim politic din Germania împrășteie nori grei, prevestitori de viitoare furtuni sociale”⁹⁰, el fiind comparat cu o „revoluție neroniană”⁹¹. Regimul nazist este comparat cu alte revoluții, (revoluția franceză, revoluția bolșevică), care au încercată să - și impună un program, o doctrină, o idee. Între național-socialism și celelalte revoluții, consemnează publicația bucureșteană, sunt deosebiri structurale: „în numele cărei idei, cărei concepții vrea național-socialismul nimicirea adversarilor? Național-socialismul nu este o concepție de organizare socială, o doctrină politică, un limpede program economic; național-socialismul este o stare de spirit, o psihoză internă cristalizată în exasperările provocate de o iremediabilă criză economică a sistemului capitalist”⁹². Național-socialismul mai este văzut ca „un haos ideologic”⁹³ și a accepta termenul de revoluție pentru nazism înseamnă „a compromite sensul noțiunii”⁹⁴.

Arestarea adversarilor politici, interzicerea ziarelor opoziției, dizolvarea sindicatelor, expulzarea străinilor, purificarea culturii se fac pentru a stârpi marxismul⁹⁵. Tot ce este evreu a fost asimilat marxismului, astfel că „oameni geniali precum A. Einstein, Th. Mann, Max Reinhardt au luat calea exilului. Reichul n-are nevoie de lumina intelectualilor”⁹⁶. Arderea cărților ca semn de răzbunare și „purificare”, căci „toate cărțile străine au infectat spiritul teutonic”, este considerată „drept cea mai mare rușine a istoriei contemporane”⁹⁷. Autodafeul de la Berlin din 10 mai 1933, organizat în regia lui J. Goebbels, este comparat cu incendierea bibliotecii din Alexandria⁹⁸.

Acest act de răfuială cu cultura străină sau semită, fuga din Germania a unor valori culturale excepționale precum Th. Mann, H. St. Zweig, E. M. Remarque, înseamnă că „Wotan se trezește din profunzimile ancestrale, sumbru ca-n mitologie”⁹⁹.

Se poate lesne observa din rândurile de mai sus că evenimentele din Germania anilor '30 au fost interpretate de revista *Viața Românească* în sens corect. Astfel, *Viața Românească*, a reflectat puternica îngrijorare care a cuprins opinia publică românească înainte și după preluarea puterii de naziști; a dezvăluit caracterul sângeros a dictaturii lui Hitler, ca și demagogia deșănțată a regimului nazist.

⁸² *Viața Românească*. București, an XXIV, 1932, nr. 7-8, p. 346.

⁸³ Idem.

⁸⁴ Idem.

⁸⁵ *Viața Românească*. București, an XXV, 1933, nr. 4, p. 133.

⁸⁶ *Viața Românească*. București, an XXV, 1933, nr. 5, p. 136.

⁸⁷ Em. Bold, I. Ciupercă, *op. cit.*, p. 61.

⁸⁸ Idem, p. 62.

⁸⁹ *Viața Românească*. București, an XXV, 1933, nr. 5, p. 225.

⁹⁰ Idem, p. 213.

⁹¹ Idem.

⁹² Idem.

⁹³ Idem.

⁹⁴ Idem.

⁹⁵ Idem.

⁹⁶ Idem, p. 214.

⁹⁷ Idem.

⁹⁸ Idem.

⁹⁹ Idem.

Coloanele revistei *Viața Românească*, ca și a altor publicații, „conțin pagini memorabile ale luptei opiniei publice contra fascismului, contra pregătirilor de război, contra războiului, contra măsurilor antidemocratice luate de Hitler scot în evidență puternicul curent antifascist din numeroase țări ale lumii, inclusiv România”¹⁰⁰.

Nazismul, așa cum este prezentat de *Viața Românească* cu manifestările sale în plan politic, social, economic, cultural nu a fost altceva decât continuarea conceptului expansionist de mare putere al imperiului wilhelmian, concept preluat de cercurile militariste și naziste existente în timpul Republicii de la Weimar și pus în practică în formele cele mai aberante, de cel de-al treilea Reich, condus de Adolf Hitler.

Este știut că războiul început la 1 septembrie 1939 și terminat la 9 mai 1945 cu capitularea necondiționată a Germaniei în fața coaliției Națiunilor Unite a adus omenirii suferințe inimaginabile. Rezultatul războiului provocat de Hitler a fost mai mult decât dezastruos. Mii de localități au fost distruse, milioane de ființe omenești nevinovate au fost ucise bestial în lagărele morții, zeci de milioane de soldați, mai ales tineri, au căzut pe front¹⁰¹. Regimul național-socialist a adus prăbușirea Germaniei, iar germanii rămași în viață și-au dat seama că „un regim politic clădit pe dictatură, demagogie, ură, teroare nu poate dăinui”¹⁰².

THE NAZISM REFLECTED IN THE *VIAȚA ROMÂNEASCĂ* MAGAZINE'S PAGES, BETWEEN 1929 - 1933 (Summary)

The columns of the *Viața Românească* (Romanian Life) magazine and of the other publications, "contains memorable pages about the public opinion's struggle against the fascism, against the preparations for war, against the war itself, against the anti-democratic measures taken by Hitler, and highlights the strong anti-fascist current opinion from many countries of the world including Romania "

The Nazism, as shown by the *Viața Românească* magazine with its effect in the political, social, economic, and cultural areas , it was just the continuation of the expansionary concept of the wilhelmian empire, which was poached by the military and Nazi groups of the Weimar Republic and applied by the Third Reich.

¹⁰⁰ Em. Bold, I. Ciupercă, *op. cit.*, pp. 8-9.

¹⁰¹ Idem, p. 9

¹⁰² Idem, p. 10.

Lidia BAROI

UNELE ASPECTE PRIVIND ACȚIUNILE ORGANIZAȚIILOR EVREIEȘTI INTERNAȚIONALE ÎMPOTRIVA GUVERNULUI GOGA – CUZA – (II)*

Organizațiile evreiești internaționale la care a apelat Wilhelm Filderman, au depus proteste la *Societatea Națiunilor*; au condamnat încălcarea tratatelor de pace și a înțelegerilor internaționale asumate de România; au solicitat discutarea situației evreilor din România, în *Consiliul Societății Națiunilor*, în procedură de urgență. În ciuda petițiilor și a memoriilor adresate de aceste organizații forului de la Geneva și a faptului că reprezentanții ai acestor organizații se aflau la Geneva, problema evreilor din România nu a fost inclusă pe ordinea de zi. În ședința *Consiliului Societății Națiunilor* din 27 ianuarie 1938, reprezentanții Franței și Marii Britanii nu au făcut nici o referire la situația evreilor din România iar ministrul de Externe al României, Istrate Micescu, a ținut un discurs în care a subliniat sprijinul României pentru principiile Societății Națiunilor¹.

Wilhelm Filderman și-a folosit întreaga energie pentru a compromite imaginea guvernului de la București și era încrezător în rezultatele scontate. Despre acțiunile sale avea să afirme: „am lucrat așa de bine...că atunci când a venit Micescu la Geneva toți i-au întors spatele”². Adevărul e puțin diferit de cel descris de Filderman: ministrul de externe român, Istrate Micescu, a obținut o amânare de două luni pentru soluționarea petițiilor evreilor; de aceea în ședința Consiliului nu s-a discutat situația evreilor din România³. De altfel, nu se pot nega presiunile pe care Y. Delbos și A. Eden, reprezentanții puterilor occidentale, le-au făcut asupra lui Istrate Micescu. Acesta a promis că guvernul său va amâna aplicarea legilor antisemite și chiar va introduce în ele modificări pozitive însă, după întoarcerea sa la București a dezmințit această promisiune⁴.

Încordarea din rândul delegației române reiese și din descrierea convorbirii lui Lasky, reprezentantul evreilor englezi și prințul Anton Bibescu. După ce a dat asigurări că este prieten al evreilor, prințul Anton Bibescu a afirmat că: „Proclamațiile antievreiești ale guvernului Goga nu trebuie înțelese în mod simplist. Lătratul lui Goga este mai rău decât mușcătura lui: dacă ar fi vrut să muște, n-ar fi făcut doar declarații. Goga are mulți prieteni evrei și în orice caz el este preferabil lui Codreanu, care este adevăratul pericol. Regele, de fapt, dictatorul țării, nu este antisemit, cu toate că nu poate fi definit filosemit”. Bibescu a fost de acord că legea pentru revizuirea cetățeniei pune a problemă gravă și a recomandat organizațiilor evreiești: „Să câștige bunăvoința guvernelor Marii Britanii și Franței, ai căror reprezentanți diplomatici la București sunt foarte eficienți”. Bibescu a respins comparația cu politica nazistă și concluziile la care au ajuns evreii în această privință și anume că, din momentul în care fasciștii pun mâna pe putere, ei devin mai periculoși pentru evrei: „România nu este pe punctul să adopte nazismul...Rămâneți liniștiți și așteptați evenimentele cu o oarecare doză de optimism. Șansa voastră constă în sprijinul pe care-l primiți de la guvernele Franței și Marii Britanii în respectarea Tratatului Minorităților”⁵.

Conținutul convorbirii Lasky – Bibescu prezintă importanță pentru două elemente de adevăr din societatea românească: că Octavian Goga era preferabil lui Corneliu Zelea Codreanu și că nu exista pericolul adoptării nazismului în România. Analiza acestui politician român, care a fost multă

* Partea I a fost publicată în AMS, VII-VIII, 2008-2009, pp. 260-267.

¹ Vezi: Mihai Iacobescu, *România și Societatea Națiunilor: 1919-1929*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1988.

² Filderman, *Memorii*, p.663.

³ Mușat și Ardeleanu, *România după Marca Unire*, București, vol II, p. 2-a, pp.779-780.

⁴ *Ibidem*, p. 390.

⁵ Jean Ancel, *op.cit.*, p.86.

vreame ambasadorul României în Statele Unite, era justă pentru acea perioadă. Schimbarea brutală a situației evreilor în România a avut loc atunci când Franța a fost învinsă de către naziști, Marea Britanie a fost îndepărtată din Europa și Tratatul Minorităților a devenit document de arhivă.

La Geneva, miniștri de Externe ai Franței și Marii Britanii s-au întâlnit cu ministrul de Externe român, Istrate Micescu. În timpul întâlnirii „Micescu a insistat doar asupra necesității de a amâna discutarea problemei evreilor până după alegeri, din motive politice ale cabinetului Goga”. Ținând cont de aceste considerații de oportunitate, delegații Franței și Marii Britanii, s-au pus de acord cu secretarul general al *Ligii Națiunilor* pentru o soluție care înlătura procedura de urgență. Acest credit acordat guvernului român avea drept compensație, angajamentul moral luat de acesta de a nu profita de răgazul oferit pentru a pune Societatea Națiunilor în fața unui fapt împlinit.

Atitudinea lui Istrate Micescu la Geneva a produs îngrijorare în cercurile diplomației franceze și engleze. Din analiza corespondenței dintre diplomații francezi și englezi înțelegem că ministrul Afacerilor Externe român a amenințat că „România poate urma exemplul Poloniei, care a denunțat Tratatul Minorităților în anul 1934”. La 31 ianuarie 1938, Yvon Delbos îi făcea cunoscut lui Corbin, ambasadorul Franței la Londra, hotărârea pe care a luat-o în acord cu A. Eden, de a se interveni direct la regele Carol al II-lea și la primul ministru O. Goga, prin ambasadorii celor două țări acreditați la București. Diplomații puterilor occidentale nu voiau ca România să ajungă în situația de a urma exemplul polonez de denunțare a tratatului din 1919. Ca urmare, considerau că orice inițiativă sau demers pentru a preveni acest fapt trebuia pus în aplicare.

Franța și Marea Britanie își uneau eforturile pentru a preveni consecințele grave pe care denunțarea Tratatului minorităților de către România le putea avea. Prin urmare, era necesară o atitudine mai fermă din partea celor două diplomații. Era explicabilă afirmația lui A. Eden: „dacă tonul este aspru, românii au meritat din plin această admonestare”⁶. Miniștri de Externe ai celor două puteri occidentale, Yvon Delbos și Anthony Eden erau de acord că tonul de adresare către partea română trebuie să fie „răspicat și fără echivoc”.

La 6 februarie 1938, Adrien Thierry și Sir Reginald Hoare, ambasadorii celor două puteri, acreditați la București, au transmis părții române un mesaj conceput în termeni severi, însă motivat, atât de declarațiile publice făcute de Micescu după întoarcerea în țară, cât și de necesitatea de a impune României respectarea angajamentele internaționale întrucât, „consecințele unui astfel de gest – de a denunța tratatul - nu ar rămâne fără urmări pentru România”⁷.

Adrien Thierry s-a dovedit un bun observator al realităților din România. La începutul lunii februarie 1938, acesta se adresa ministrului de Externe francez, cu următoarele precizări: „amânarea discutării petițiilor evreilor de către Consiliul Societății Națiunilor a fost considerată de presa românească drept un succes „fără precedent”, este pusă pe seama combativității lui Micescu, dar și grație negocierilor guvernelor francez și englez, rămase fidele principiului neamestecului în treburile de ordin intern al altor state...”⁸. Cu același prilej, Thierry recunoaște că: “am fost frapat de amploarea dobândită în numai câteva săptămâni de mișcarea antisemită declanșată odată cu venirea la putere a *Partidului Național Creștin*. Chiar în mediile național-țărăniște nimeni nu pare să reziste la declanșarea tradiționalei aversiuni a populației românești față de evrei”. Mai precizează că presa are o atitudine amicală față de Franța și Anglia, dar avertizează că „vom întâlni inconveniențe serioase dacă am da în vreun fel impresia că ne însărcinăm cu misiunea de a-i proteja pe israeliții acestei țări”⁹.

Ambasadorul Marii Britanii la București considera inoportune toate presiunile exercitate asupra guvernului român înaintea alegerilor. Sir Reginald Hoare făcea cunoscut conținutul unei scrisori adresată de evreii din Vechiul Regat către o personalitate engleză, în care se cerea ca asociațiile evreiești să se abțină de a-și continua campania împotriva măsurilor luate de guvernul român. Păreră acestuia, comunicată lui Anthony Eden, era că unii evrei din România nu ar privi defavorabil măsurile pe care guvernul român socotește să le ia față de israeliții veniți în România după tratatul de pace, pentru că „aceștia cred într-o clarificare a situației lor și o consolidare a drepturilor lor”¹⁰. Neîmpărtășind opinia omologului său englez, Adrien Thierry afirma doar că: “nu cred că acest punct

⁶ Carol Iancu, *Documente și mărturii...*, p.276.

⁷ *Ibidem*, p.287.

⁸ *Ibidem*, p. 278.

⁹ *Ibidem*, p. 279.

¹⁰ Bela Vago, *Umbra svasticii. Nașterea fascismului și antisemitismului în bazinul Dunării. (1936-1939)*, traducere Corina Tiron, Editura Curtea Veche, București, 2003, p. 86.

de vedere corespunde sentimentului majorității notabilităților israelite din țară și că ar fi de natură să justifice faptele regretabile care s-au petrecut recent în România”¹¹.

Conformându-se instrucțiunilor primite, Adrien Thierry a avut o ultimă întâlnire cu Istrate Micescu, la 5 februarie 1938. Ministrul român continua să susțină că România era îndreptățită să urmeze exemplul polonez de denunțare a tratatului minorităților. În acest context, Thierry a fost nevoit să-i comunice ministrului român că: „se poate găsi un subiect de nemulțumire în declarațiile d-lui Goga, care au apărut în *Berliner Tageblatt* din 1 februarie 1938, unde a anunțat că are în vedere încheierea unui pact de prietenie cu Germania și Italia...că democrațiile occidentale sunt decepționate de atitudinea guvernului Goga și că vedeau în acest gest un pas decisiv al României pe calea îndepărtării de Societatea Națiunilor pentru a se apropia de Axa Roma-Berlin”¹².

Informându-l pe ministrul francez de Externe despre conținutul convorbirii cu ministrul român, Adrien Thierry afirma că: „sentimentul meu este că, depășiți în același timp de supralicitările Gărzii și de excesele propriilor săi partizani, membrii guvernului Goga nu ar putea spera să pună capăt înaintea alegerilor mișcării antisemite din România. Micescu nu va fi în măsură să furnizeze în două luni Genevei justificările pe care a reușit să evite de a le prezenta săptămâna trecută. Ca urmare este de temut că, dacă guvernul Goga rămâne la putere, o atitudine ca aceea a Poloniei să nu se impună diplomației române înainte de apropiata sesiune a Consiliului Societății Națiunilor”¹³.

La 9 februarie 1938, Adrien Thierry a avut o ultimă întrevedere cu primul ministru Octavian Goga. Comunicându-i lui Yvon Delbos conținutul convorbirii, ambasadorul francez remarcă: „l-am cerut să-mi spună limpede dacă guvernul român va trece sau nu la executarea amenințărilor schițate la Geneva de către ministrul Afacerilor Externe. O. Goga s-a arătat consternat de consecințele posibile ale unei atitudini pe care el nu i-a prescris-o d-lui Micescu decât în vederea evitării efectelor procedurii de urgență. Goga a încercat să-și justifice politica antisemită...că eforturile sale au urmărit să modereze excesele antisemite și a invocat o circulară prin care guvernul român ordonă prefectilor să nu tolereze nici o violență antisemită și îi face personal responsabili de toate tulburările ce ar putea să se producă”¹⁴. În timpul întrevederii, Octavian Goga a spus că partidele politice sunt discreditate și în perspectiva alegerilor, rămân două forțe importante: regele și legionarii. De aceea și „mulți evrei doresc victoria *Partidului Național Creștin* în alegeri ca să evite venirea la putere a *Gărzii de Fier*”¹⁵.

Organizațiile evreiești și diplomațiile occidentale au intensificat acțiunile împotriva guvernului român mai ales după ce a fost publicat decretul-lege privind revizuirea cetățeniei. Nu este greu de înțeles că revizuirea cetățeniei evreilor, pe care guvernul român se pregătea s-o pună în practică, ridica în atenția organizațiilor evreiești dar și a Franței și Angliei, problema emigrației evreilor din România. De altfel, principalul stimulente pentru mobilizarea organizațiilor evreiești internaționale în favoarea fraților din România, în afară de veșnicul sentiment de identificare, era teama de un nou val de refugiați evrei în vestul Europei. Această temere a fost exprimată de fruntașii organizației *Joint Foreign Committee*, în fața ministrului adjunct de Externe britanic, la 3 ianuarie 1938. Comunitățile evreiești mai ales din Franța, Marea Britanie și S.U.A., care au fost nevoite, începând din 1933, să ia asupra lor o imensă povară bănească și de altă natură, privind problemele refugiaților din Germania...au înțeles că, „dacă se va permite ca situația evreilor din România să se înrăutățească...va apărea un nou impas poate, mai grav, nu numai pentru ele, ci și pentru statele vecine cu România”¹⁶.

Congresul Mondial Evreiesc exprima această îngrijorare într-o circulară pe care a difuzat-o printre conducătorii evrei la 21 ianuarie 1938. Soarta evreilor din România „este asemănătoare cu soarta tristă care a lovit evreii din Germania. Oare și ei vor fi nevoiți să-și părăsească patria? oare un milion de oameni se vor adăuga la sutele de mii care au fugit din Germania și Polonia și au fost nevoiți să ia toiaagul pribegiei?”¹⁷.

Dijour, reprezentantul organizației evreiești HICEM, a vizitat România la sfârșitul lunii ianuarie 1938. Situația constatată i-a permis în fața delegațiilor evreiești din Paris să susțină că politica antisemită a guvernului Goga a creat „o situație de panică” în rândul evreilor din România și că evreii care vor să emigreze „au asediat consulatele”. Toate organizațiile evreiești au fost de acord că „nu întră

¹¹ Carol Iancu, *Documente și mărturii...*, p. 281.

¹² Ibidem, p. 286.

¹³ Ibidem, p. 291.

¹⁴ Ibidem, p. 293.

¹⁵ Bela Vago, *op.cit.*, p. 82.

¹⁶ Jean Ancel, *Documente*, p.187.

¹⁷ Ibidem.

în discuție soluționarea problemelor evreilor din România prin emigrare”, cu toate că Dijour a adăugat că i-a fost greu să se sustragă cererilor urgente care i-au fost înaintate, dar a făcut tot posibilul să accentueze necesitatea ca evreii din România să rămână pe loc.

Reprezentantul organizației evreiești HICEM a primit recomandarea să mobilizeze contribuții bănești de la organizațiile evreiești, pentru a-i ajuta pe evrei să obțină actele necesare pentru dovedirea cetățeniei. Această misiunea a fost greu de îndeplinit pentru că 80% din evreii din România nu aveau sumele necesare pentru procurarea actelor. În aceste condiții, evreii din Franța și-au sfătuit confracții să se abțină de la depunerea documentelor și dovezilor „în afară de cazurile în care aceste dovezi erau absolut necesare pentru continuarea ocupațiilor”. Hotărârea liderilor organizațiilor evreiești a fost aceea de a se recomanda conducătorilor evrei din România în mod particular „să creeze comitete speciale care să acorde ajutor material și juridic pe cât este posibil din surse locale. Dacă în continuare se va dovedi că este nevoie de ajutor din afară, organizațiile evreiești vor analiza problema”¹⁸.

În anul 1938, situația internațională nu permitea o rezolvare a „problemei evreiești” din România. De aceea, diplomațiile puterilor occidentale și-au concentrat eforturile pentru a determina România să-și respecte angajamentele asumate în 1919. Cu toate acestea, înțelegeau că: „în starea actuală a lucrurilor, în vreme ce mediile naționaliste românești rămân încă sub impresia precedentului creat de Polonia în anul 1934, orice acțiune susceptibilă să creeze o tensiune între Geneva și București ar putea să comporte repercursiuni politice grave. Ungaria și Bulgaria îndeosebi, nu suportă decât cu iritare obligațiile față de minoritari; ele nu acceptă decât din cauză că stipulări analoage obligă și statele vecine. Dacă în urma unei denunțări unilaterale a guvernului român, minoritățile din România s-ar afla sustrate protecției Societății Națiunilor, este de presupus că Ungaria și Bulgaria ar urma exemplul de la București. Ca urmare este de preferat o acțiune preventivă asupra Bucureștiului din partea Angliei și Franței, decât un recurs direct la Societatea Națiunilor”¹⁹.

Prestigiul *Ligii Națiunilor* a suferit în anul 1938 o diminuare drastică; în România a avut loc o dispută aprigă cu privire la „dictatul” pe care *Tratatul Minorităților* și *Liga Națiunilor* l-au impus României. După căderea guvernului său, Istrate Micescu a afirmat că: „se poate spune că românii au pierdut revendicările lor naționale pentru ca evreii să-și poată păstra privilegiile lor internaționale”²⁰. Istrate Micescu a devenit principalul purtător de cuvânt al unei largi mișcări antisemite din toată gama curenților politice românești, care negau legalitatea acordurilor ce obligau guvernul să respecte principiile privind dreptul la cetățenie al străinilor – îndeosebi al evreilor, „care nu au un stat propriu, un guvern și un popor care să-i apere”.

În mod evident, protestele, petițiile și plângerile organizațiilor evreiești nu au avut rezultatul dorit întrucât, „problema evreiască” din România nu și-a găsit rezolvarea în cadrul *Societății Națiunilor*. Dintre toate protestele și petițiile care s-au făcut auzite din lumea evreiască a ieșit în evidență o frază din memorandumul publicat de cercul de prieteni ai laburiștilor, în colaborare cu uniunile profesionale evreiești din Anglia: „Dacă tratatul Minorităților devine maculatură, cât timp vor rămâne în vigoare celelalte tratate care au ca scop colaborarea între popoare?”²¹

Evreii din Marea Britanie s-au adresat sprijinitorilor păcii și libertății, atrăgând atenția asupra legăturii dintre elementele antisemite din România și „statele care împing omenirea spre un nou război”. Este adevărat că numirea guvernului Goga-Cuza a fost primită cu entuziasm în Germania și Italia, însă a provocat îngrijorarea puterilor democratice. Era cunoscut că A.C. Cuza a publicat articole de sprijinire a partidului nazist încă înainte de venirea lor la putere în Germania. Regimul nazist a apreciat antisemitismul lui A.C. Cuza. În 1933, Hitler i-a acordat lui Gheorghe Cuza, „ordinul svasticii”, prezentat în România ca una din cele mai mari decorații acordate de partidul nazist. De asemenea, Octavian Goga a întreținut legături cu conducătorii regimului nazist²² și presa germană lauda trecutul naționalist și „lupta fără compromis împotriva evreilor”, subliniind legătura ideologică între cele două regimuri.

Germania și Italia au privit cu simpatie guvernul național creștin și presa din cele două țări și-a exprimat speranța că România își va schimba politica externă. Însă guvernul român nu a putut schimba politica externă a României. În calitate de prim-ministru al României, Octavian Goga era obligat să urmărească interesele vitale ale statului român. Laudele și încurajările din partea statelor fasciste, pe de

¹⁸ Idem, *op.cit.*, p.88.

¹⁹ Carol Iancu, *Documente și mărturii...*, pp. 235-236.

²⁰ Mușat și Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, București, p.781.

²¹ Jean Ancel, *op.cit.*, p. 90.

²² Ion Calafeteanu, *Români la Hitler*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1999.

o parte, cunoașterea intereselor și a adevăratelor aspirații ale regelui, pe de altă parte, l-au determinat pe Goga să ducă o politică inconsecventă, care nu a satisfăcut nici una din părți și le-a supărat pe ambele, complicând relațiile cu Marea Britanie și Franța și chiar cu Uniunea Sovietică și provocând decepție în tabăra fascistă. Chiar dacă primul ministru român nu și-a ascuns simpatia pentru naziști, cel puțin nu s-a complicat cu promisiuni categorice, așa cum a făcut Corneliu Zelea Codreanu când a afirmat că: „În 48 de ore de la biruința Mișcării legionare – România va avea o alianță cu Roma și Berlinul...”²³.

Reprezentanții Marii Britanii, Franței și Uniunii Sovietice i-au comunicat primului ministru român nemulțumirea lor și a guvernelor lor în legătură cu politica antisemită. Ambasadorul Marii Britanii a atras atenția guvernului Goga „într-o formă prietenească” că țara sa este interesată în păzirea Tratatului minorităților. În schimb, convorbirea dintre Goga și ambasadorul Franței, care a durat câteva ore, a fost grea. Goga a descris cele întâmplate în fața prietenilor săi naziști și într-un raport al ministerului de Externe de la Berlin se afirma că, ambasadorul Franței a protestat cu vehemență împotriva măsurilor antisemite și a cerut o declarație în scris cu privire la politica guvernului față de populația evreiască²⁴. Dacă România nu era dispusă să-și îndeplinească obligațiile asumate la Paris în 1919-1920, Franța la rândul ei, se va considera, de asemenea, dezlegată de obligațiile pe care și le-a asumat, atât în ceea ce privește garantarea frontierelor românești, cât și în ceea ce privește creditele de înarmare și ajutorul pentru reorganizarea armatei²⁵.

Ambasadorul Statelor Unite nu putea să facă apel la respectarea tratatelor internaționale pentru că țara sa nu era membră a Ligii Națiunilor; ca urmare, el a subliniat numai aspectul religios și a spus că țara sa „nu numai că urmărește evenimentele din România dar, că a primit dispoziție de a trimite rapoarte zilnice despre prigoanele antisemite din România”²⁶. Nu au lipsit amenințările la adresa guvernului, de exemplu, președintele *Ligii mondiale antinaziste*, Samuel Untermyer amenința că: „asociația sa va prezida un boicot împotriva României prin toate mijloacele”²⁷. Intervenția reprezentantului Uniunii Sovietice a fost considerată mai eficace, deși Goga a negat, după demiterea lui, că ar fi existat o asemenea intervenție²⁸.

Diplomații celor trei puteri occidentale la București au relatat că, reprezentantul sovietic a comunicat guvernului României că problema Basarabiei va fi pusă din nou la ordinea zilei „dacă România se va alătura unui pact contra Cominternului sau va lovi în populația locală din Basarabia”²⁹. Sensul practic al acestui avertisment era că armata sovietică va intra în Basarabia, cu aprobarea tacită a Franței și a Marii Britanii, armata română nefiind în stare de vreo rezistență în fața armatei sovietice. Poate că și soarta Basarabiei l-a determinat pe Octavian Goga să promită că: „guvernul va înainta cu mare atenție în problema evreiască” și că măsurile vor fi îndreptate „numai împotriva acelor evrei care s-au infiltrat în România din Germania, Polonia și Ungaria și care nu sunt protejați de convențiile internaționale”³⁰.

În același timp, situația internă a cunoscut o deteriorare continuă. La vechile contradicții dintre „gogiști” și „cuziști” s-au adăugat cele dintre aceștia și grupul Călinescu. Intrat în guvern ca reprezentant al regelui, Armand Călinescu a primit Ministerul de Interne cu sarcina expresă de a menține ordinea: chiar dacă principalele măsuri erau orientate împotriva legionarilor, Armand Călinescu nu a ezitat să ia măsuri împotriva membrilor Partidului Național Creștin care recurgeau la acte de violență³¹.

Regele a autorizat pe Armand Călinescu să facă uz de arme împotriva legionarilor. Ciocnirile dintre legionari și autorități au devenit tot mai frecvente, soldându-se cu victime de ambele părți. Se părea că România se îndreaptă spre un război civil. În acest context, Mihail Sturdza l-a vizitat pe președintele Consiliului de Miniștri, întrebându-l dacă avea cunoștință de cele petrecute sub oblăduirea lui. Atunci Octavian Goga l-a rugat pe Mihail Sturdza să-i mijlocească o întâlnire cu Corneliu Zelea

²³ A.Gh. Savu, *Dictatura regală*. Editura Politică, București, 1970, p. 112.

²⁴ Carol Iancu, *op.cit.*, p.261.

²⁵ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marca Unire*, vol. II, București, 1988, p. 783.

²⁶ Jean Ancel, *op.cit.*, p. 222.

²⁷ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op.cit.*, p. 391.

²⁸ *Ibidem*, p. 778.

²⁹ Jean Ancel, *op.cit.*, p. 92.

³⁰ *Idem*, *Documente...*, p. 222.

³¹ Ioan Scurtu, *op.cit.*, p. 226.

Codreanu, deoarece „ar fi tragic și comic ca două mișcări naționaliste să se încaiere și să se distrugă una pe alta, spre bucuria adversarului comun”,³².

La o concluzie similară ajunsese și oficiul de politică externă a *Partidului Național-Socialist* din Germania, care a intervenit direct în disputa *Partidul Național Creștin* în *Garda de Fier*, cerându-le să ajungă cât mai repede la un acord³³. În ziua de 9 februarie 1938 s-a desfășurat în casa lui I. Gigurtu întâlnirea dintre O.Goga și Corneliu Zelea Codreanu, în urma căreia s-a convenit ca, *Partidul Total pentru Țară* să se retragă din campania electorală și să sprijine listele *Partidului Național Creștin* pentru ca acesta să câștige alegerile. Hotărârea lui Corneliu Zelea Codreanu era determinată de convingerea că nu va putea face față ofensivei forțelor democratice și, totodată, măsurilor represive sugerate de regele Carol al II-lea.

Acordul Goga - Codreanu l-a nemulțumit pe regele Carol al II-lea și a decis precipitarea evenimentelor. La rândul lor, guvernele de la Paris, Londra și Washington au intervenit pe lângă regele României. Presa din aceste țări îl considera pe Carol al II-lea responsabil de „haosul politic din România”³⁴. Tentativele regelui de a explica faptul că măsurile guvernului aveau în vedere numai pe evreii stabiliți în România după 1918 fără acte legale, nu aveau nici o credibilitate. Guvernul Octavian Goga era condamnat pentru politica antisemită pe care o promova, cercurile evreiești internaționale cerând discutarea acestei probleme în *Consiliul Societății Națiunilor*. De asemenea, o bună parte a evreilor și-au scos banii din băncile românești, depunându-i în băncile occidentale, fapt ce a generat o criză financiară în România. Mulți politicieni socoteau că țara se afla în preajma războiului civil, iar guvernul Goga nu putea stăpâni situația, ba chiar o agrava. Iuliu Maniu a depus la 6 februarie 1938 la Palat „un memoriu”³⁵ contra *Gărzii de Fier*, iar președintele *Partidului Național Liberal*, C.I.C. Brătianu, a propus suveranului, în cadrul unei audiențe, un guvern de „concentrare națională”, care să „pacifice spiritele” și să restabilească ordinea în țară.

La sfârșitul anului 1937 și începutul lui 1938 s-au creat condiții, interne și externe, favorabile instaurării unui regim bazat pe autoritatea regală; principalele partide democratice nu i se opuneau. Carol al II-lea demonstrase că nici un partid de dreapta nu era în stare să rezolve marile probleme ale țării; incertitudinea politică a dus, pe plan economic, la o restrângere a activității întreprinderilor, la o criză a creditului pe piață și la fuga unor capitaluri peste graniță; consecințele sociale n-au întârziat să se resimtă: creșterea șomajului, sporirea prețurilor, accentuarea stării de nesiguranță a populației. Opinia publică dorea să scape cât mai repede de guvernul O. Goga.

Democrația apărea ca o formă de guvernare depășită. În majoritatea statelor europene se instalaseră regimuri autoritare³⁶. În realitate, „carențele democrației românești duseseră la compromiterea acestui regim”³⁷; din 1918 au fost 25 schimbări de guverne, partidele politice erau foarte generoase în promisiuni în anii de opoziție, dar când ajungeau la guvern parcă uitau de cei care le votaseră; în prim-plan apăreau manevrele de culise, aranjamentele politice; ambițiile, subiectivismul, neseriozitatea păreau a caracteriza acest regim.

Pe de altă parte, guvernele englez și francez cereau lui Carol să intervină energic pentru a pune capăt politicii antisemite a gogo-cuziștilor și a împiedica ascensiunea spre putere a *Mișcării Legionare*, care amenințase că în „48 de ore” după biruința sa, România „va avea o alianță cu Roma și Berlinul”. Menținerea României în sfera de influență a democrațiilor occidentale era un obiectiv esențial pentru guvernele de la Paris și Londra, chiar dacă în această țară „se sacrifică însuși regimul democratic”³⁸. Dr. Nicolae Lupu nu avea să exagereze prea mult atunci când spunea că „guvernul Goga a fost răsturnat de Franța și de Anglia”³⁹.

La 10 februarie 1938, regele Carol al II-lea l-a primit în audiență pe Octavian Goga. Regele i-a comunicat președintelui Consiliului de Miniștri că alegerile ar trebui amânate, deoarece atmosfera era prea tensionată; a mai adăugat că s-ar impune un guvern de uniune națională. Octavian Goga a înțeles

³² Mihail Sturdza, *România și sfârșitul Europei. Amintiri din țara pierdută*, Alba-Iulia-Paris, 1994, p.126.

³³ Andreas Hillgruber, Hitler, *Carol și mareșalul Antonescu*, ediție și studiu biobibliografic de Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1994, p. 49.

³⁴ Ioan Hudiță, *Jurnal politic, 1938. 1 ianuarie - 15 septembrie începuturile dictaturii regale*, Introducere și note de academician Dan Berindei, București, Editura Fundației PRO, 2002, p. 41.

³⁵ Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 374.

³⁶ vezi: Bela Vago, *op.cit.*, p.118.

³⁷ *Istoria Românilor*, vol.VIII. *România întregită (1918-1940)*, coordonator Ioan Scutiu, secretar Petre Otu, București, Editura Enciclopedică, 2003, pp. 385-390.

³⁸ *Ibidem*, p.121.

³⁹ Ioan Hudiță, *op.cit.*, p.94.

că regele îi cerea demisia. A prezentat-o, convins că guvernarea sa a deschis o pagină nouă în istoria României⁴⁰. Acțiunea monarhului putea apărea ca fiind menită să pună capăt crizei politice și să asigure apărarea intereselor statului român în plan internațional. În realitate, așa cum presa invoca, „căderea guvernului a fost provocată de o manevră evreiască din interior, iar din exterior, de o presiune franco-britanică”. Nu lipseau nici speranțele că tendințele naționaliste pe care Goga le-a imprimat politicii românești nu vor fi „nici abandonate, nici uitate”.

QUELQUES ASPECTS SUR LES ACTIONS DES ORGANISATIONS JUIVES INTERNATIONALES CONTRE LE GOUVERNEMENT GOGA – CUZA (II) (Résumé)

Le gouvernement d'Octavian Goga a conduit le pays entre le 31 décembre 1937 et le 10 février 1938. Pendant sa courte période, le gouvernement Octavian Goga a essayé de résoudre le problème des Juifs de la société roumaine. Les mesures antijuifs ont eu comme but leur exclusion de la vie économique, sociale, culturelle et politique du pays. Les chefs de principales organisations Juives de la Roumanie ont recommandé au peuple Juifs d'arrêter les activités économiques, de retirer leurs économies bancaires, de ne pas payer les dettes et les impôts. C'était pour la première fois quand les Juifs réagissaient contre le gouvernement du pays par des actions de sabotage de l'économie nationale.

Les chefs des organisations Juives de la Roumanie ont fait appel à l'aide des organisations Juives internationales. Jusqu'au début du mois de janvier 1938, le but des actions des organisations Juives a été d'attirer l'attention sur la situation des Juifs de la Roumanie et de compromettre le gouvernement conduit par Octavian Goga. Ils ont fait attention l'opinion publique des pays de l'Europe et ils se sont adressés à la Société des Nations par les nombreuses réclamations et mémoires, pour imposer la discussion de la situation des Juifs roumains en régime d'urgence dans le Conseil de la Société des Nations.

Les actions des organisations Juives internationales se sont amplifiées après le 22 janvier 1938, quand le gouvernement de Goga a publié le décret lois pour réviser la citoyenneté des Juifs. Le but de nouvelles actions des Juifs au niveau international était d'éloigner le gouvernement conduit de Octavian Goga. S'ils n'ont pas réussi d'imposer la discussion de la situation des Juifs en régime d'urgence dans le cadre du Conseil de la Société des Nations de 27 janvier 1938, mais au contraire ils ont réussi d'attirer près d'eux les représentants de la France et de l'Angleterre.

En 1938, la situation internationale ne permettait pas de résoudre le problème des Juifs en Roumanie, ni par la Société des Nations, dont le prestige était beaucoup diminué, ni par l'émigration des Juifs de la Roumanie, pour laquelle les pays européens n'étaient pas disponibles. Ainsi, les représentants de la diplomatie française et anglaise ont considéré que l'exclusion du gouvernement Goga pouvait signifier une solution du problème Juifs, même si cette action provoquait le changement du régime politique de la Roumanie, vue les intentions du roi Charles le II d'instaurer un régime autoritaire.

⁴⁰ Ioan Scurtu, *op.cit.*, p.230.

ÎNSEMĂRI MEMORIALISTICE (III)*

Îa Vâșinski. Sâmbătă 2 Decembrie 1944. Despre P.N.Ț. (am vorbit în esență, aceste lucruri- născut din mem(orie).

- Este Partidul care a realizat adevărata unire sufletească a provinciilor;
- Este cel care a fost luptătorul pentru realizarea libertăților politice și sociale țărănești;
- Deși a stat numai 2 ½ (ani), a ținut zid;
- Cel care a luptat și contra regimului oligarhic - și contra Regelui și contra formațiunilor de import;
- Cel care a mers nedesmințit și fără greș în politica externă;
- Cel care urmărește cele mai largi reforme sociale: stat țărănesc muncitoresc cu colorit (burghez);
- Spargerea lui ar fi o crudă lovitură sufletului țărănesc;
- Ruperea lui s'a încercat și n'a reușit;
- De schimbarea președinției C(onsiliului) de M(inistri) nu poate fi vorba.;
- Campania împotriva lui este tot ce poate fi mai nedrept;
- Partidul N(ățional) Ț(ărănesc) trebuie luat în considerație așa cum e el;
- Este adânc devotat programului de colaborare cu Rusia și cu aliații;
- Nu dorește ruperea relațiilor între aliați și nu acceptă a fi instrument împotriva Rusiei;
- Singura lui rezervă este:

a) neînțelegerea de către Rusia (și poate ar dori, în acest caz, ca ceilalți, cu care a avut mai îndelung contact să pună cuvânt bun);

b) Rusia să nu încurajeze dictatura comunistă de sus în jos. Iar aceasta nu depinde nici de P.N.Ț., nici de România - ci de Rusia.

2 Decembrie 1944.

Scriu seara, imediat după înapoierea de la Vâșinski, care m'a primit dela ora 4 la 5,20 p.m. Audiența îmi fusese indicată de Vișoianu (Min. de Externe), probabil aranjată. O cerusem cu o zi înainte.

Primire foarte amabilă - la ieșire însoțit p(ână) la ușă de el și cei doi secretari, traducători, unul de limba franceză, altul de limba română.

Am vorbit când românește, când, ca să scurtez timpul, franțuzește. Nici el nu vorbi mai bine ca mine. Fiecare frază îi era tradusă. Aproape la fiecare răspundea. Secret(arul), cel de franceză, scria conversația. Mi-a spus că dacă vreau, pot introduce pe însoțitorii mei (Popescu Mihai și Ing. Vasilescu).

Am dezvoltat aceste idei:

1. Mulțumiri p(entru) acordarea audienței.

Am socotit - văzând că primește și particulari - că dorește să aibă informații mai complete. Voesc să-i dau și eu din crezul meu țărănesc și p(entru) Part(idul) Naț(ional) Ț(ărănesc). N'o să-i fac expozeu. Doresc să fiu chestionar.

2. Desigur, văzând ce se petrece în România, aci, are impresie rea:

Partide care se fac și se desfac: Guverne de săpt(ămâni) sau luni care se autotozpilează: Agitații sterile în timp de muncă: Aci este țara de suprafață, nu cea reală: Cea reală e țara de țărani, care muncesc, luptă, speră: Această țară nu e și n'a fost dușmana Rusiei! Ea a fost împinsă fără voia ei în război.

M'a completat el: Știu - niciodată R(omânia) n'a fost în război cu Rusia. Pentru prima dată acum. Împinsă de G(enera)lul Ant(onescu);

Țărănimea e prin firea ei pacinică, între sufletul ei și sufl(etul) țărănimii ruse este apropiere(aprobare).

3. Această spiritualitate o reprezintă, ca exponent al ei, P.N.Ț. Part(idul țărănesc) a tășnit din tranșeele războiului celui alt, cu un program de reforme radicale. A fuzionat cu fracț(iunile) țărănești din Provinciile Unite. În Ardeal, Part(idul) naț(ional), deși cu o structură mai burgheză, era exponentul țărănimii ardelen. Am fuzionat cu el câțiva ani mai târziu.

* Partea I a fost publicată în *AMS*, V-VI, 2006-2007, pp. 355-378; partea a II-a în *AMS*, VII-VIII, 2008-2009, pp. 277-285.

Dărză luptă de opoziție cu liberalii, cu Regele Carol, cu legionarii, cu Mareșalul Ant(onescu).

Din 25 de ani, 3 la guv(ernare), peste 20 de ani în opoziție. Cu un program de reforme radicale structurale.

Pe linia politicii externe consecvent alături de Rusia.

- ca unul care refl(ectă) spiritualitatea poporului român;

- ca unul care știe că reformele făcute după răz(b)oiul celălalt s'au făcut sub presiunea rev(oluției) ruse (am afirmat-o în parlament de multe ori). A dat dovadă de fapte:

a. Primul guvem Vaida a căzut pentru că cel dintâi în Europa a început tratative de rec(unoaștere) a Rusiei.

b. Când a mai venit la Guv(ern) a reînceput sub Vaida și Mironescu.

c. Și în sfârșit cu Titulescu.

(M'a întrebat: era în Part(idul) Dv? Am răspuns: La început nu, pe urmă când a văzut potrivirile în pol(ítica) externă s'a înscris la noi).

El: Când a căzut era cu Dv?

- Da, dar în Guv(ernul) lib(eral) a căzut; răsturnat de intrig(ile) poloneze și sârbești de atunci și de la regele Carol prin Tătărăscu. P.N.Ț. a dus lupte cu R(egele) Carol. Iar când au venit legionarii, țința atacurilor el a fost (Virgil Madgearu) ucis - eu ascuns 2 luni (avea aerul că e la curent).

Despre Maniu, însuș mareș(alul) Antonescu în două audiențe mi-a spus că Hitler a întrebat dacă mai e în viață, căci în Germania n'ar fi trăit 2 zile.

Inamicul deci ne-a confirmat poziția noastră alături de Rusia și aliați.

4. Part(idul) Na(țional) Ț(ărănesc) voește și o cooperare spirituală cu Rusia. El a realizat după răz(b)oiul celălalt unirea sufletească a țărănimii de pretutindenii. El cristalizează azi speranțele acestei țărănimii. Aproximarea sufletească între poporul meu și cel românesc, osmoza spirituală se poate face mai sigur prin forțele politice românești, care adună simpatia și încrederea pop(orului) român, decât prin partide improvizate care întrebunțează metode ce repugnă poporului. Sfărâmarea partidului, care nu se va obține, cum nu s'a obținut nici sub R(egele) C(arol) și legionari, care au întrebunțat aceleași metode ce le întrebunțează și partidele adverse de azi - nu ar folosi decât să mărească haosul.

5. Avem impresia că Part(idul) Na(țional) Ț(ărănesc) nu inspiră încredere (acest punct a fost mereu întrerupt. Reiau ideea mea întreagă și apoi răspunsul lui întreg la acest punct).

Credem că s' au dus intrigi împotriva lui.

Ne-am întrebat, cum?

Ne-am explicat că fiind șoapte de neînțelegeri între aliați (el m'a întrerupt arătând că înțelegerea lor se împlinește întocmai și deci sunt de exclus) - s'ar crede că P.N.Ț. ar putea servi cuiub de intrigi. În acest caz, s'ar înșela.

Poporul român se înspăimântă de astfel de perspective. Popoarele mici știu că pe spinarea lor se luptă cei mari. Țăranii Români știu că ei rămân vecini cu Rusia. Deci cu Rusia trebuie să rămână prieteni.

P.N.Ț. împărtășește exact această stare de spirit. Și mai știe că vechea politică de echilibru european nu mai e posibilă. Deci nu ar putea accepta să fie instr(umentul) cuiva împotriva Rusiei.

El m'a asigurat: Că nici vorbă nu poate fi de neînțelegeri între aliați. Că programul se desfășoară întocmai cum a fost aranjat la Teheran - și cum a fost încă odată pus la punct în Canada. Că nu poate fi vorba de țări mari și țări mici, ci de țări slabe și țări puternice, cele slabe trebuind să coopereze în propriul lor interes cu cele puternice pentru doborârea inamic(ului) comun, unele lângă Angl(ia), altele lângă Rusia, cum sunt: R(omânia), Ung(aria), B(ulgaria), Jugosl(avia). Că aliații urmăresc două ținte principale: să doboare hitlerismul (...) să așeze o pace solidă între pop(oare) și socială.

Am spus mai departe că e reconfortant pentru noi să știm că răz(b)oiul e evitat și că vom avea o pace solidă. Că totuși în dorința noastră sinceră de col(aborare) cu Rusia, avem impresia vagă de ostracizare a P.N.Ț. - care a mers din ostracizare în ostr(acizare), deși a avut o linie clară și consecventă, pe linia țărănimii române.

M-a întrebat pe ce se bazează aceste impresii.

Am spus:

Radio Moscova a anunțat - și apoi gaz(etele) de extr(emă) stângă au răspândit - că P.N.Ț., alături de cel liberal sabotează aplic(area) armistițiului.

Mi-a spus:

a) Nu știa acest lucru. În tot cazul, nu vine de la cei de aici, nici de la Guv(ernul) din Moscova. Ei nu pot împiedica gazetele celor atâtea (13?) partide să publice ce cred (presa e liberă) și poate radio Moscova a luat după presa de aici.

Am răspuns: în paranteză nu sunt atâtea partide câte par, că sunt aceleași care se despart prin sciziparitate [ca sub R(egele) C(arol)] ca să pară multe; și că ele dau știrea ca provenind de la Radio Moscova despre care aflu cu bucurie că nu este comunicat oficial.

b) De asemenea, pe faptul confirmat și de un min(istru) comunist și comunicat și în Cons(iliul) de Miniștri că, întrebat de ce n'au dezarmat gărzile lor cum s'au obligat, au spus că ei au predat armele armatei roșii iar nu Guv(ernului) român. Deci confirmă ei înșiși legăturile cu armata roșie peste capul Guv(ernului) român.

Mi-a răspuns:

- Este posibil ca armata rusă să fi dezarmat g(ărzile) comuniste așa cum a dezarmat și pe cele Iuliu M(anu), socotind că așa e mai bine din p(unctul) de vedere al ordinei militare. Și a adăugat:

- Aici trebuie să vorbim sincer: Guv(ernul rus) și noi am avut impresia că Guv(ernul) român, în care maj(oritatea) o formează miniștri țărâniști și liberali, nu fac tot ce trebuie p(entru) aplicarea armistițiului.

Eu: Dacă nu aș vorbi sincer, aș considera că i-am furat zadarnic din (...) și așa mi-e felul meu. Deci, impresia noastră este că se face tot ce e posibil ca să se aplice. Primul M(inistru) în o declarație ieri (C-tin. Sănătescu) ca și Vișoianu și Savel R(ădulescu) cu care sunt prieten nu au spus că armistițiul este depășit în multe puncte – iar în altele sunt dificultăți tehnice. Este deci nevoie de înțelegere și bunăvoință reciprocă. România fiind țară mică și săracă și cu mari nevoi.

El: Trebuie să recunoașteți că armistițiul este mult mai ușor decât putea fi.

Eu: Recunoaștem, dacă ne gândim pe punctual de vedere că Rusia e învingătoare și Rom(ânia) învinsă.

El: Rusia a fost generoasă cu R(omânia) dându-i Ardealul de două ori: odată acum o sută de ani și odată acum.

Eu: Nu contest că, date fiind raporturile de la învingător la învins, am făcut o impresie oarecum bună, îndeosebi în ce privește fixarea sumei desp(ăgubirilor) în bani. I-am amintit că fusese vorba de o întâlnire convenită între el și Dl Maniu. Să aștepte dl Maniu a i se da ora?

El, vădit intrigat, îmi spune că în adevăr, la un ceai, Dl Maniu i-a comunicat că-i va trimite niște memorii anunțând că-i stă la dispoziție pentru a lămuri eventual oarece puncte și D-șă convenise a se întâlni. Dar Dl Maniu i-a trimis 3 memorii pe care s'a văzut nevoit să le înapoieze cu o scrisoare, întrucât, pe de o parte cuprindeau lucruri inexacte – ca de ex(emplu) acela că Rusia ar urmări să ia Moldova? – oare Rusia are nevoie de Moldova? - iar altele care nu se pot discuta decât cu guvernul, și el n'ar putea să le discute cu frunțași ai Partidelor politice.

Dacă Dl Maniu – a zis el - voește să discute chestii generale, cum am discutat cu Dta, cu Dl. Lupu și cu alții, îi stau oricând la dispoziție, dar nu ar putea discuta chestiile ridicate de dânsul.

* * *

Mi-a mai spus:

- La ei e un singur partid: înlăuntru sunt și la ei curente.

- „Curierul” a fost suspendat pentru că a scris articole menite să tulbure relațiile între noi și Rusia. O cenzură preventivă i s'a aplicat.

I-am spus: Trebuind să dea articole și informații care așteaptă cenzura, e pus în inferioritate față de alte gazete.

Mi-a spus: Ziarul „Dreptatea” apare liber.

I-am spus că am cunoscut pe Litvinov la Geneva. Cu Ostrovski aveam relații amicale. L-am avut și oaspete la țară.

I-am spus că metodele practicate de stânga au fost întocmai practicate de legionari, încât nici măcar nu sunt noi – sunt deja compromise.

- Pe comuniști, îi primește ca pe orcare.- „Nu se amestecă între partide”, Rusia respectând Declarațiile făcute de Molotov. Rusia ”își respectă cuvântul”.

- Vorbim de raporturile între aliați, eu: avem un program radical. Mai ușor îl realizăm prin colab(orare) cu Rusia, decât cu Anglia.

La terminare, i-am spus:

România dorește sincer apropierea de Rusia. Dar stă în puterea Rusiei s'o înlesnească, aceasta fiind țara mare și învingătoare. României îi stau în cale numai atâtea căi câte îi lasă Rusia (subl. – O.L.Șovan).

Criza politică din zilele 28 Febr(uarie) – 6 Mart(ie) 1945

Marți 13 Martie 1945, Dobrești.

Încerc să-mi amintesc momentele și faptele petrecute în zilele de Mercuri 28 Febr(uarie)- Marți 6 Martie. Privesc desășurarea lor ca într-un caleidoscop. Am sentimentul că începând cu 6 Martie țara intră într'o zodie nouă – (dintr-o) dată plină de ceață; abia peste câteva luni, când Germania va fi la pământ, se va vedea limpede rostul celor petrecute în săptămâna grea mai sus arătată.

Încep să înșir fragmente cu amintiri:

Luni 25 februarie, Congres județean (oarte) reușit la Câmpulung (- Muscel)- [prezenți Mihai Popovici, Popescu Mehed(inti), Popescu B(...)]. Mi-au spus să merg la București [de unde venisem cu o săptămână] înainte. Am întârziat la Câmpulung (- Muscel) luni – luni seara la Dobrești – marți dimineața (27) la București. De Miercuri 28 au început să se precipite evenimentele.

- După adunarea de la Aro a Generalului Rădescu, cu vr'o 2-3 săptămâni înainte (f. reușită), comuniștii au intrat în mare fierbere. Presa lor furioasă, sprijinită de Radio Moscova și presa rusă, pe față. Agitații de stradă, din ce în ce mai fără elan. În fabrici, încep a fi răsturnate comitetele lor și înlocuite cu muncitori democrați [național]-ț(ărâniști) mai ales]: Malaxa (unde au venit cu muncitorii de la alte întreprinderi, comuniștii, făcând vărsări de sânge), Monetăria Statului, Herdan etc. etc.

- Generalul Rădescu ținuse un nou discurs la Radio, cu 2-3 zile înainte (24? 25 ? Febr.) în care numise pe Ana Pauker și Luca "venetici" și pe cei din F(rontul) N(ațional) D(emocrat) "fără neam și fără Dumnezeu". Asta îi înfuriase pe ei – iar Radio Moscova și presa rusă au atacat furios pe Rădescu drept fascist.

- Vinogradov a fost chemat la Moscova.

- Mercuri (sau joi) a sosit cu avionul de la Moscova Vășinski. În aceeași seară, a cerut să fie primit în audiență. A fost primit pe la ora 10 seara. Pe cât am aflat a vorbit regelui cam așa:

- Vin în numele guvernului rus. Generalul Rădescu trebuie să fie imediat demis. În același timp, a cerut ca generalii scoși din armată să fie îndat reintegrați [chiar în acea zi fuseseră scoși din armată câțiva generali, care cu o zi înainte se manifestaseră cu declarații la gazete desavuând pe generalul Rădescu – în frunte cu g(eneralul) Vasiliu Râșcanu. Ministrul de război, generalul Negulescu a convocat Cons(iliul) sup(erior) al Armatei la ora 12 și până seara la 5 apărea decretul de scoatere din armată]. A doua zi erau deja reintegrați la cererea lui Vășinski.

* * *

Până a doua zi Gen(eralul) Răd(escu) nu fusese înlocuit. A cerut o nouă audiență. A bătut cu pumnul în masă, cum de nu a fost demis până la acea oră. Regele l-a demis, încredințând pe Știrbei cu form(area) guv(ernului) de coaliție. Știrbei s'a prezentat întâi Frontului rus i-a răspuns că ei nu acceptă decât guv(ern) al Frontului cu Groza. Știrbei și-a depus mandatul.

Vășinski s'a prezentat din nou, mai blând, spunând că "guvernul rus dorește ca noul guvern să fie prezidat de D(omnul) Groza și din el să facă parte și D(omnul) Tătărescu. Dar aceasta o spun numai p(entru) M(ăria) V(oastră), în care Guv(ernul) rus are încredere; rog să aibă și M(ăria) V(oastră) aceeași încredere".

Regele, care nu voia guvern Groza – a fost nevoit să accepte din condescendență față de guv(ernul) rus, dar pe cât înțelegeam, contra voinței sale, sub presiunea Vășinski și străzii – și cu condiția de a forma un guvern în coaliție, înțelegând participarea naț(ional) ț(ărânească) și liberală. Înainte de a-l însărcina sau concomitent – Regele chemase pe: Maniu, Brătianu și încercase să le ia consimțământul "ca să fie acoperită coroana", precum explica Mareșalul Palatului, Negel. Nu știu bine dacă Brătianu convenise – cred că nu (de aceea chemase și pe Bebe Brătianu). Dar Maniu a refuzat să-și dea consimțământul.

Sâmbătă seara 3 Mart(ie) am fost chemat și eu la Palat – urmărindu-se a-mi da eu consimțământul. Mi s'a explicat de Rege și Negel că Coroana e sub presiunea rusă: mi s'a comunicat cererea Vășinski; mi s'a atras atenția în ce situație se află Coroana; mi s'a spus că Regele a fost nevoit să însărcineze pe Groza, dar condițiile puse, nu crede că vor fi acceptate și atunci Coroana va aviza din nou. D(omnul) Maniu n'a acceptat – mi se cerea să mă declar și eu de acord, că „Coroana să fie acoperită” prin acceptarea formală de toate partidele.

Maniu ceruse guvern prezidat de un neutru și vorbiseră și de (coaliție) dacă Regele acceptă (pe Vișoianu). Am răspuns că nu înțeleg această stăruință, dacă nu se tinde la un guvern definitiv Groza. Dimpotrivă – dacă Regelui nu-i convine situația în care a fost pus și dorește o ieșire, îi convine mai bine atitudine ca aceea a P.N.Ț. care nu se declară de acord, înlesnind ieșirea Coroanei. Apoi am arătat Regelui că Dinastia nu poate părăsi sufletul Țării (care e contra unui astfel de guvern), am făcut comparația cu Anteu care prinde puteri din contactul cu pământul; Coroana intră în fază primejdioasă.

Regii Serbiei și Greciei au mers alături de aliați și totuși atât Anglia cât America îi supun plebiscitului numai în măsura în care regii sunt suzați de sufletul popular, își asigură Tronul. Regele M(ihai), datorită actului de la 23 Aug(ust) e în sufletul poporului. Să nu facă gesturi care lasă fisuri sau goluri în acest suflet fără de care intră în aventură.

Am spus că aceste lucruri i le spuseseam și mai înainte prin Negel. A fost impresionat – totuși au stăruit mereu să consimt eu în locul Dlui Maniu pentru formula Groza, lăsându-se a înțelege că e provizoriu. Întrebat ce propun, am spus:

Că și Dl Maniu, cred că se impune un guvern de coaliție prezidat de un neutru – ca Vișoianu („nu vrea el”; eu : „cred că vrea”; Negel: „nu cred că-l vor nici rușii- Vășinski l-a admonestat când se amesteca în vorba dintre el și Rege: „nu tulbura discuțiile cu M.S. Regele”) – iar dacă M.S. crede că se poate asigura colaborarea cu un reprezentant al unui partid ca Președinte, noi socotim că P.N.Ț. ca cel mai puternic, are drept să indice și indicăm soluția Dr. Lupu, fără a crede totuși că e cea mai fericită, precum de altfel îmi

spusese cândva Negel că în nici un caz n'o va accepta Regele. [Trebuie să fac aici o paranteză: în mare încurcătură ne-a pus ambiția D(omnului) Lupu, escitată și speculată de comuniști, ca să rupă partidul, precum îmi mărturisise mie franc Pătrășcanu. Doctorului Lupu îi intrase în cap să fie Prim ministru – fără să ție socoteală de starea sănătății și de creditul lui la Palat – și în acest scop solicitase (ca și în timpul crizei celeilalte) audiențe la Rege, după ce făcuse temeneli comuniștilor, care i-ar fi promis că-l acceptă, socotind că rup prin asta partidul.]

Cu multe greutăți am ținut pe Dr. Lupu în cadrul partidului, cu declarația sa: "Ce-oi face, fac cu partidul", încât partidul a trebuit să fie solidar cu el ca să nu plece. Pe urmă mi-a spus că de aceea a pierdut partida, că n'a voit să rupă la timp partidul. Eu sunt însă convins, că chiar atunci nu-l acceptau șef la guvern.

Din gesturile Regelui și (lui) Negel, am înțeles că Maniu pomenise de Lupu fără să stăruie: de altfel, ca și mine, fiind sigur că e și inutil și nici nu e soluție.

Regele a spus că el înțelege dar n'are ce se face, iar Negel a stăruit de mine până la ușă și în culoar petrecându-mă ca să-mi dau consimțământul, ceea ce n-am făcut. Nu am înțeles până în ziua soluționării crizei de ce a stăruit atâta când nu avea ce căuta „acoperirea constituțională”. Acuma sunt sigur că ei de la început au înțeles că nu se vor putea scăpa de Groza și au vrut să aibă principal și cuvântul de accept(are) al partidului ca o precauțiune.

În vremea aceasta, Groza se prezentase Doctorului Lupu (pe vineri?) și-i propusese lui să intre în Cabinet ca Vice Președinte; Lupu îi ceruse să renunțe Groza la Președinție în folosul lui Lupu și să ia el Vice Președinția! ... A doua zi dimineața, Lupu îi scria că refuză de formă, s'a prezentat apoi, spre seară Dlui Mnaiu, propunându-i să dea 2-3 observatori fără portofolii, în guvern Groza al FND, ceea ce Maniu refuzase.

Groza mă căutase și pe mine și mă rugase să trec pe la el. Am răspuns, celor ce m'au anunțat, că eu nu umblu noaptea în oraș și că îl aștept la mine, când dorește. Când am venit la Palat, Bebe Brătianu (care fusese înaintea mea), mă aștepta acolo, rugat de Groza să mă ia și pe mine, când termin și, în drum, să ne abatem la Groza pe șoseaua Jianu. Mi-era greu să refuz, mai ales că Bebe Brătianu mă așteptase în acest scop tot timpul audienței de 40-50 de minute.

Am plecat deci pe la ei, (a) trecut noaptea și ne-am oprit la Groza [o vilă frumoasă a Dnei Gherciu]. Acolo, în grupuri, prin halluri și camere am văzut grupuri: Titel Petrescu-Vasile Helmegeanu; Ralea, Tătărascu etc. Am mers într-un birou cu Groza și Bebe Brătianu. Chemat mereu la telefon – el se aștepta ca în acea noapte să depună jurământul, dar Regele l-a amânat și el spunea într'una că nu mai poate ține în mână pe muncitori care vor să ia cu asalt palat și ministere. Mi-a făcut și mie apelul făcut lui Maniu, mi-a spus de înțelegerea cu Maniu și Lupu și i-am spus franc în fața lui Bebe Brătianu, că noi nu admitem FND, că Regele nu poate da puterea dreptei contra stângii sau stângii contra dreptei etc.- și că deci suntem p(entr)u un guv(ern) de coaliție prezidat de un neutru. A oprit pe Brătianu să-l întâlnească cu Tătărascu; eu am stat de vorbă cu Ralea care arată primejdia la care Maniu a împins Țara, căci aci în sală se știe că Maniu așteaptă a (veni) pe Tilea de la Londra cu un mesaj englez și alte de acestea. I-am arătat surprinderea mea că oameni serioși dau crezare la astfel de baliverne și îngrijorarea pentru starea în care se află Țara cu astfel de metode.

Brătianu mai fiind reținut acolo, am plecat cu Pop(escu) Mihai care mă însoțise – și cu mașina Preziidenției – pe la ora 12 noaptea. Trebuie să spun că în tot timpul acestor zile, muncitorii au fost ținuti în continuă agitație.

Concomitent cu venirea lui Vâșinski, au sosit câteva regimente rusești, care au desarmat unitățile noastre militare aflate în capitală. Reg(imentul) 6 M(ihai) V(iteazul) și Reg(imentul) de Excortă Regal au fost trimise pe front. M(arele) S(tat) Major a fost ocupat de ruși. Jandarmeria și Poliția imputinată și desarmată. Intrările în Capitală oprite. Capitala ținută sub teroare o săptămână. Deținuții au evadat – crimele și spargerile se țineau lanț. Fabricile în fierbere – străzile în agitație.

Vr'o două sute de muncitori și cu câțiva intelectuali (?) de la ARLUS ar fi mers și la Palat Duminică forțând porțile și ușile în lipsa gărziilor și cerând ca să iasă Regele să vorbească și cu ei 10 minute când cu alții pierde atâta vreme. (Regele era însă tot timpul „la șosea”, în Palatul Prințesei Elisaveta).

În acest timp, atitudinea reprezentanților Angliei și Americii variase. În primele zile, atitudine fermă (pe mine mă ținea în curent Vișoianu mai mult, și ceva și Maniu). Roosevelt ar fi comunicat la Moscova că ei nu admit în România decât un guvern democrat în sensul Comunicatului de la Ialta precizând că nu înțeleg un guvern democrat din care nu ar face parte și partidele naț(ional)-l(ă)reșc și liberal. Aceeași atitudine fermă și a Angliei, spre sfârșitul crizei însă, reprezentantul Americii ar fi comunicat că acum poziția sa e mai puțin fermă, întrucât de la Washington i s'ar fi spus să nu susțină formule concrete, ci să susțină formula generală a guvernului democrat, atrăgând atenția că în România, care e în spatele frontului, funcționează mai mult condițiile armistițiului decât Comunicatul de la Ialta, deci rușii au cuvântul prim. Iar cel englez a spus că el nu a primit nimic și se menține la prima atitudine.

Întrebați amândoi ce cred, ar fi spus că ei nu se amestecă dar cred că noi trebuie să mergem înainte. Așteaptă noi instrucțiuni. Aceste comunicări, au produs, firește, demoralizare la Palat și în rândurile noastre.

* * *

Groza, nereușind a forma Cabinetul în condițiile cerute de Rege, urma să-și depună mandatul. Dar el nu și l-a depus și amenință să ia cu strada Ministerele, în lipsa autorității de stat și a armatei.

Duminică: câteva sute de oameni la Palat.

Duminică seara 4 Mart(ie), chemați la Palat: Dinu Brătianu, Bebe Brătianu, Maniu și cu mine, toți deodată. Am plecat la Dinu Brătianu să iau pe Maniu. La plecare Maniu a avut un accident: a căzut alunecând un covor pe parchet, și i s'a crăpat (fisurat) rotula, precum s'a constatat la înapoere, la radioscopie (Jovrin). Am mers câte patru (Maniu în chinuri mari – mai ales pe culoarele palatului dus de noi).

Am găsit pe Regină, Rege și Negel. Ne-a întâmpinat Regina emoționată la lacrimi și la început a vorbit numai ea: Coroana și Dinastia e în mare primejdie. Trebuie să aleagă: primește ce cer rușii sau abdică. Știe bine că și Louis XVI (seize) a pus pe cap boneta roșie și totuși mai târziu a urcat pe eșafod. Aveți o mare răspundere – să salvați Coroana și Dinastia, lăsând a înțelege să n'o punem în situația de a abdică. În acest sens au vorbit și Regele (puține cuvinte) și Negel.

Au spus repetat că Coroana e în dilemă: a abdică sau a accepta; și au cerut consimțământul partidelor pentru formula Groza [Eu am înțeles: tot guvern în coaliție pe bază de raport de forțe ce urma a se stabili prin tratative; Dl Maniu a înțeles că pe formula FND jumătate – ceilalți (noi și liberalii, inclusiv Tătăreșcu) jumătate: de altfel, la plecare, el și Brătianu au fost înapoiți să le mai spună ceva – apoi și noi când am aflat că se svonește că vor lua noaptea cu asalt autoritățile; e posibil ca să le fi precizat lor fără să auzim noi, sau să nu fi reținut eu].

Dl. Maniu a făcut o expunere frumoasă arătând primejdiile în care intră Țara de acum, nici guvern Groza impus în aceste condiții; terminând cu asigurarea că înțelegem situația Coroanei și vom interpreta în acest sens în fața forumului nostru care decide – Delegația Permanentă – pe care vom convoca-o a doua zi.

Tot astfel a vorbit și Dl Brătianu, dând asigurări că vom sprijini Coroana. Am adăugat și eu câteva cuvinte spre a se vedea deplina solidaritate cu Maniu ca să nu se mai încerce ceea ce se încercase cu două seri înainte.

Bebe Brătianu a vorbit cu Regina (mai mult) tot în acest sens. I-am lăsat în panică. Cu Maniu – chinuit de dureri la doctor – spre 11 noaptea.

* * *

A doua zi luni, la Delegația Permanentă, am cetit note verificate în prealabil de Maniu (care a rămas în pat) despre audiența de seară. Le transcriu pe contrapagină. Fiind vorba de o politică dusă în special de Maniu, pe care n'o mai puteam modifica eu – am ținut ca linia Maniu să fie păstrată întocmai, pentru a se cunoaște mai târziu răspunderile ce revin fiecăruia.

Am vorbit mai toți din Delegație, prezidând Dr. Lupu. S'a luat hotărârea acceptării în principiu a Prezenței Groza – cu rezerva adoptării unor condiții pragmatice ce urmau a fi discutate și asupra cărora s'a făcut un schimb de vederi în Delegație. Le anexez.

S'a încunoștințat și Regele și Regina. Era natural să se aștepte conversație pe aceste baze. Luni după amiază n'a sosit nimic și nimeni. Nici marți dimineața până la 12 (6 martie). În această zi fusese fixată „marea adunare a FND” în Piața Unirii, cu scop de a lua depunerea jurământului „de către popor” dacă Regele nu dă puterea.

Pe la 12 am fost la Maniu să văd dacă a primit vr'o propunere (ședea la Leucută): nimic. Când să plec, către ora 2 (pm) mă întâlnesc la lift cu Groza care mă întoarce la Maniu. Îmi spune că e grăbit că trebuie să meargă la adunare. Din condescendență îl las să intre singur la Maniu. Aștept ca 10 minute și le trimit vorbă că plec. Intrând înăuntru, îi găsesc la sfârșitul conversației care avusese loc (după cât mi-au rezumat) cam așa:

Groza: Liberalii lui Brătianu nu intră, deoarece eu trebuie să iau pe Tătăreșcu iar ei cu Tătăreșcu n'au voit să intre. Dr. Istrate cu Tătăreșcu fără Brătianu?

La care Maniu răspunsese: deoarece liberalii n'au voit să se rupă de național-tărăniști – și deoarece noi nu putem lucra cu Tătăreșcu, responsabil de Dictatura Regelui Carol și care trebuia pus pe banca criminalilor de război – noi nu putem intra.

În acest moment intrasem eu și aflasem pe Groza foarte satisfăcut. Atunci am intrat eu: acestea sunt lucruri adiacente pentru noi; ceea ce este esențial pentru noi sunt condițiile care să asigure o colaborare democratică – pe acestea le-ați discutat. Mi-au răspuns amândoi, că nu a mai fost nevoie și Groza a ieșit. Atunci am atras atenția D-lui Maniu că el a fost abil obținând refuzul pe chestia liberală, ceea ce nu e esențialul pentru noi. Și nu putem duce acest răspuns Delegației Permanente. Maniu sesizând mi-a spus să'l chem înapoi (pe Groza).

Noroc că mai stătea de vorbă cu alții și l-am prins în hall. A venit. I-am spus că n'am fost de la început, că eu eram dator să-i spun ce-am discutat la Delegația Permanentă prezidată de mine ieri de dimineață în urma audienței la rege – și că delegația mă va întreba dacă i-am comunicat și ce mi-a răspuns.

El (Groza) a consimțit și eu i-am comunicat condițiile în care am fi fost noi dispuși să colaborăm (așa cum se văd notate aci). L-am întrebat: cine ia Internele, Războiul și Externele. Firește el a răspuns că nu admite aceste condiții și că ei nu ar fi primit decât dacă F.N.D. avea jumătate din ministere – el pe d'asupra – ceilalți toți(inclusiv Tătărescu) cealaltă jumătate; apoi ei să ia Internele, Războiul etc. – ca să asigure punctul de vedere al Frontului (care, clipind din ochi „nu e așa de unitar pe cât se crede”). Firește că am constatat – și am ținut să constatăm – că acestea au fost motive reale pentru care nu s'a făcut colaborarea, iar nu cele cu liberalii, cum voise să manevreze. Apoi, (Groza trebuie) să plece la adunare că e trecut de (ora 2), am înțeles clar mașinațiunile.

Către seară Dinu Brătianu singur era chemat la Palat să mai fie întrebat de rege: să cedeze? Or să lase să se (instaleze) guv(ernul) fără consimțământul lui? Dinu Brătianu – cum explica a doua zi Dlui Maniu – îl sfătuia „să cedeze – să mai fie încă o umbră de coroană”. Iar Malinovski, venit de pe front, telefona (am auzit) la Palat cerând să i se fixeze ora de audiență după depunerea jurământului. Spre seară, Guvernul Groza, FND și Tătărescu cu 2-3, depuneau jurământul.

* * *

Situația reală e oglindită prin Discursul Vășinski ținut la ARLUS.

* * *

Iar azi, la o săptămână, Regele, Vășinski și Guv(ernul) Groza au mers la festivitățile din Cluj – sărbătorind redarea Ardealului de Nord.

Condițiile stabilite în Deleg(ația) Perm(anentă) din 5 Martie :

1. Gvern de colaborare.
2. Vechile raporturi de forțe.
3. Un singur V(ice) Pre(ședinte): Dr. Lupu.
4. M(inisterele) R(ăzboi) și Int(erne): neutre.
5. Prefecți numiți de la Centru.
6. Ref(orma) Agr(ară) legală și imediată.
7. Desarm(area) gărzilor și înarm(area) armatei, a Poliției și Jand(armeriei).
8. Armistițiu politic între partide și Lib(ertatea) Presei (încetarea cenzurii tipografiilor) = libertat(atea) adunărilor.

Am raportat Delegației din 5 Martie cele de mai jos, stabilite dimineată cu Maniu:

Regele-Palatul: Or guvern de coaliție – or va trebui să plece; Stalin face chestie de prestigiu. Rusia dorește Prezidenția lui Groza, cerea: Să hotărâm seara aceea.

Răspunsul Maniu:

Maniu: Chestie istorică; (.....) Vom interp(reta) dorința M(ajestății) V(oastre), având în vedere (...) Asig(urăm) că R(egele) ne-a convins că trebuie să fim concesivi. (Copie după pagina cu discursul lui Vășinski la recepția de la ARLUS, tipărit în ziarul „Universul” din 12 martie 1945, anexat de I. Mihalache în manuscris (n. – O.L. Șovan)

* * *

Audiența la Regele Mihai din 21 August 1945 - la Palatul Prințesei Elisaveta – Șosea.

- Din pricina împrejurărilor, o scriu la (...) tocmai azi 11 sept. 1945. Cerusem o audiență, cu sugestii și îndemnuri, dela prieteni ce sfătuiesc pe Rege. Văzusem sâmbătă la Palat, C(alea) Victoriei, pe Rege, șezusem cu el mai mult de o oră, capacitându-l în sensul că regele nu poate face altfel – și e în folosul Țării și al său să facă așa – decât să demită Guvernul în felul în care i se cerea de americani și englezi spre a se face un nou Guvern, acceptat de către trei mari aliați, conf(orm) Com(unicatelor) de la lalta și Potsdam, care, acela, să poată merge la Conferința Păcii dela Londra.

Vineri 17 August (1945).

D(omnul) Melbourne – reprez(entantul) Angliei în Comisia de Armistițiu, ajutor al D(omnu)lui Berry care se afla în Statele Unite, comunicase oficial Regelui – și apoi șefilor de partide – că Statele Unite nu recunosc guvernul Groza și nu vor trata cu el Pacea României în Conferința Păcii de la Londra; că pentru a se putea trata această Pace pentru România urmează ca în locul Guv(ernului) Groza. Țara să aibă un nou guvern care îndeplinind cond(ițiile) stabilite la lalta și Potsdam, să capete în prealabil și recunoașterea celorlalți 2 aliați. A doua zi, America prin reprez(entantul) ei Le Rouge del a făcut un demers asemănător.

Partidul ținea contact cu Regele. Sâmbătă l-au văzut Maniu și Dinu Brătianu împreună sfătuindu-l să demită Guv(ernul) Groza. Eu am avut însărcinarea să mă pun în contact și să pregătesc anturajul oficial, în același timp să cer audiență Regelui prin Negel, ceea ce am și făcut.

Propunerea mea ca partidul să ia contact și cu reprezent(antul) Rusiei, colonelul general Susaicov, explicând adevărata atitudine a P.N.Ț. – nu de dușmănie ci de cooperare în cadrul alianței cu cei trei mari – a fost primită de Biuro – cu condiția ca acest contact să-l am eu direct, iar nu prin cineva mai din marginea partidului (mă gândeam la Vișoianu). Am cerut deci imediat audiență prin Vișoianu; mai întâi verbal – mi s'a cerut în scris și motivele – dar nici până azi nu mi s'a dat; în interval, l-a văzut Dr. Lupu, însoțit de Sache

Botez, la o gustare de seară la șosea spre Băneasa, la Iacovlev de la Leg(ăția) rusă, la o vilă unde ședea acesta.

Lupu a criticat pe Tătăreșcu și Groza, a vrut să arate că Maniu e autorul princip(al) al lui 23 August (ust 1944) – Susaicov n'a voit să asculte. Botez mi-a confirmat, crezând că Lupu s'a apropiat de Președinția de Cons(iliu) – (din impresii culese de la Iacovlev), deși rușii l-au definit „megaloman”.

* * *

În urma sfaturilor avute, Regele a chemat Duminică (20 august 1945) pe Groza, punându-l în fața demersurilor făcute și cerându-i „să-i înlesnească situația”. Groza, care la început n'a voit să se prezinte (plimbându-se totuș ostentativ pe calea Victoriei) – s'a prezentat în cele din urmă (luni?). S'a făcut că nu înțelege, spunând că el consideră aceste demersuri, pe calea aceasta, ca „nule și neavenite”, servind desigur, o formulă sugerată de ruși. Și astfel a refuzat.

Atunci Regele a chemat luni, la rând, dela 3¹² p(ost) m(eridian) încolo:

- Pe Ruși (Susaicov și Pavlov).

- Pe englezi (Melbourne și Berry).

- Pe americani (Le Rougedel și Schuyler).

I-a pus în cunoștință, pe rând, că Groza a refuzat; le-a cerut concursul pentru realizarea propunerii ce a primit-o, celor trei repr(ezentanți) în Com(isia) de Arm(istițiu); comunicându-le că consideră Guvernul demisionat. În același timp și sens, le-a înmănat câte o notă scrisă.

Nu știu ce vor fi răspuns Rușii; am auzit că și ei s'ar fi mirat că Groza n'a demisionat, dar că ar fi fost de părere să fie menținut. Toți au spus că vor raporta guvernelor respective, mulțumind că au fost încunoștințați și solicitați.

* * *

Luni seara, Vișoianu și (...), văzând pe Rege au aflat că Negel (care era de față) nu l-a înștiințat de cererea mea de audiență și mi s'a trimis vorbă să vin imediat, a doua zi la 9¹², ceea ce am și făcut. Regele m'a primit îngrijorat și m'a întrebat cum vâd situația. Am dezvoltat ideile din anexata foaie, spunând că în acest sens vorbisem sămbătă și D(omnu)lui Negel.

Am început a-i spune că trece prin al 2-lea 23 August. Cum s'a comportat de vitejește atunci, așa să se comporte și acum: „audacem fortuna juvat”. După ce am dezvoltat punctul I, cu concluzia Bine a făcut ce-a făcut, Regele m'a întrebat:

- Ei, acum ce crezi că e de făcut?

Am răspuns: Să așteptăm rezultatul demersurilor. În nici un caz nu se poate da înapoi. În nici un caz nu se poate merge alături de un guvern revoltat la defilare.

Regele m'a întrebat:

- Dar dacă Rușii se opun la înlocuirea lui Groza?

- Desigur că vor susține pe Groza cum susțin și pe cel din Bulgaria și din Jugoslavia. Și am dezvoltat planul rus: a stăpâni hinterlandul balcanic pentru a stăpâni strâmtoarele (visul lor suprem în Europa) – prin guverne care să facă alegeri forțate, cu rezultate în prealabil calculate, spre a obține parlamente rusofile care eventual să voteze încorporarea în Uniunea Sovietică, în care scop Constituția Rusă a și fost modificată anul trecut în așa fel încât provinciile mărginașe să poată intra sau ieși etc.

Dar acest plan contrazice planul englez care vede în drumul Mediteranei artera vitală a Imperiului Britanic. Ce n'a permis lui Hitler, nu va permite rușilor. Spațiul vital al lui H(Hitler) era exact aceeași regiune geografică pe care o vor Rușii în numele „securității Republicilor” lor. În 1939, Anglia era singură cu Franța, Germania era aliată cu Rusia – și totuși Anglia a declarat războiul. Azi are în spate America, Germania e la pământ, Japonia învinsă, un potențial de război incomparabil superior, supremație strategică și politică și în plus, bomba atomică.

Iar Statele Unite au propus, față de pretențiile ruse internaționalizarea tuturor strâmtoarelor, cu liberă circulație, cu garanții internaționale, dar pentru toți. Nu vor îngădui însă ca Peninsula B(alcanică) să fie zonă de influență rusească, deci stăpânire rusească cu armata rusească.

Chestiunea e în studiul Comisiei speciale dela Londra – va fi soluționată acolo – desigur nu cum vor rușii. Iar Rușii nu vor face războiul. Era o îngrijorare ca cumva laburistii să facă altă politică externă decât Churchill care declarase că „n'a făcut războiul ca să distrugă Imperiul”.

Dar declarațiile Min(istrului) de Ext(erne) laburist Bevin sunt și mai categorice decât ale lui Churchill. Prin urmare este sigur că la Conf(erința) Păcii Anglia și St(atele) Unite vor impune punctul lor de vedere și nu vom fi sacrificați Rușilor.

* * *

Regele era mulțumit de argumentarea mea; dar având impresia că tot îi e teamă, am adăogit:

- Ați mers pe drumul adevărat și potrivit intereselor neamului, în sufletul poporului și al armatei. Nu se putea altfel. Dilema e simplă. Sau vă abandonați rușilor și guvernului Groza, punându-vă în conflict cu marile națiuni Anglia și America – și cu poporul român care nu poate suferi acest guvern și cu armata reală care nu poate suferi umilirea cu încadrările și educatorii (n'am spus chiar acest termen) impuși din unitățile

dresate în Rusia, care nici ei nu sunt infami așa cum arată în (...) - (ideea a fost expusă cu alte cuvinte ce nu mi reamintesc).

- Sau vă ancorați încă odată în sufletul poporului și al armatei (ca la 23 August 1944), luând în piept riscuri imediate, dar cu speranța în biruința cauzei românești, prin concursul împrejurărilor.
- Experiența arată că nu e siguranță mai mare pentru Rege decât ancorarea în sufletul poporului.
- Chiar Anglia regalistă a declarat că va susține pe Regii sârb și grec, în măsura în care ar fi susținuți de popoarele lor. Vă puteți încrede mai mult în sprijinul rusesc?
- În ipoteza reușitei planului acestora, vă faceți iluzia că sovietele ar putea tolera o monarhie în cadrul Uniunii Republicilor?
- Regele a făcut un gest care (arată) că-și dă seama de ceea ce l-ar aștepta. Astfel am terminat cum am început: "audacem fortuna juvat".

* * *

De atunci s-au produs:

- Răspunsul guv(ernelor) american și englez mulțumind și încurajând pe Rege.
- Declarații la New York și Londra, susținând teza românească și a Regelui, contra Groza.
- Declarațiile categorice ale lui Bevin în ceea ce privește interesul vital în această zonă și Orientul mijlociu, pentru Imperiu și pentru Commonwealthul britanic „decă și pentru pacea lumii”; mergerea guvernului român (Groza, Tătăreanu, Dej, Voitec) la Moscova.
- Declarațiile Bymes (min. Externe St. Unite) înainte de plecarea la Londra: nu recunoaște guv(ernul) Groza etc.
- Articolul din „Izvestia” care condamnă amestecul anglo-american în „treburile interne ale R(omâniei)” datorită căruia Mihai a luat poziția greșită; Rușii nu lasă pe Groza să pice.
- Răspunsul categoric și drastic al agenției Reuter la Londra (guv. englez).
- Amânarea alegerilor din Bulgaria la amenințarea a(anglo)-americană.

* * *

- Se așteaptă înapoarea guv(ernului) Groza de la Moscova (plecat azi săptămâna).
- Regele a refuzat să mai semneze azi un decret.
- Nici n'a luat parte la defilarea 23 August (1945).
- A primit doar pe Caftardze (ambasador rus) cu Tătăreanu(...) – astfel rusul (refuză) să se prezinte.

1. Concomitent: criza guvernului din Bulgaria. Fuseseră sorocite alegeri de cameră p(entru) Dum(inică) 26 August (1945), cu o lege electorală care împiedica opoziția să se prezinte (recunoscând „partide” numai pe cei din „Frontul patriotic”) și Rușii impuseseră liste unice.

Agrarienii – în guvern cu Petcof în frunte, vicepreședinte de Cons(iliu) - în opoziție cu Dimitriev fugit la englezi - fuseseră sparte prin sprijinul dat de comuniștii lui Ohof(...). Petcof cu ai lui demis; și alți min(iștri) (social democrați) - pe tema alegerilor și Legii elec(torale).

Anglo-americanii au comunicat că nu vor recunoaște guvernul ieșit din astfel de alegeri și nu vor trata pacea cu el. Președintele Gheorghief a protestat violent la Rusia împotriva „imixtiunii puterilor străine” – declarând că va face alegerile totuș – la 26 Aug(ust). Presa rusă îl susținea.

* * *

Ceea ce n'a împiedicat ca în ziua de 25 Aug(ust) 1945), Min(isterul) de externe bulgar să declare că dacă s'ar fi adresat Rușilor (ceilați parteneri din Com(isia) de Arm(istițiu)), s'ar fi apreciat motivele serioase și s'ar fi amânat.

În noaptea 25/26 Aug(ust) 1945), îndeplinindu-se și această procedură: după un schimb de scrisori publice între Min(isterul) Ext(erne) bulgar și reprez(entantul) rus în Com(isia) de Arm(istițiu) – guvernul bulgar „apreciind serios motivele invocate de repr(ezentanții) am(ericani) și engl(ezi) au dispus amânarea alegerilor”.

(Aici se termină manuscrisul lui Ion Mihalache, despre care am dat amănunte în *Forum Cultural*-Anul VI, nr. 4 din decembrie 2006. Viitorul ar putea să ne aducă alte pagini scrise de „marele erou al țărănimii”, cum spunea Corneliu Coposu. Poate chiar despre regimul de exterminare din anii de puscărie comunistă, unde s-a stins din viață în martie 1963 (a fost asasinat, prin tortură și cu baioneta în inimă de comandantul temniței de la Râmnicu Sărat - n. – Octavian Liviu Șovan).

MEMOIRS NOTES (III) (Summary)

The editors have edited the last chapters from Ion Mihalache's unpublished *Memoirs*, referring to a different political events in Romania, between December 2, 1944 – August 25, 1945.

Iulian-Cătălin NECHIFOR

AGRICULTURA ROMÂNIEI (1958-1968)

Agricultura României a cunoscut cele mai semnificative schimbări dintre toate ramurile economiei românești, datorită procesului de colectivizare declanșat de comuniștii români cât și faptului că majoritatea populației locuia, la începutul anilor '60, în mediul rural, făcând acest proces mai dificil de îndeplinit. Deceniul șapte surprinde liderii comuniști români concentrați în definitivarea colectivizării, care nu progresase semnificativ în anii '50 tocmai datorită opoziției înverșunate a țărănimii. Drept consecință, rezultatele colectivizării în 1960 erau modeste, marea parte a proprietății agrare aflându-se, în continuare, în posesia țăranilor. În aceste condiții, presiunea statului asupra mediului rural a sporit semnificativ determinând, în cele din urmă, încheierea colectivizării în 1962. Autoritățile s-au concentrat apoi spre modernizarea agriculturii, prin mecanizarea sa, însă eforturile în această direcție nu au adus rezultatele scontate.

Sfârșitul colectivizării

Agricultura a rămas pentru o perioadă importantă de timp principală ramură economică, influențând semnificativ tentativa de modernizare a României comuniste. Încercările de modernizare ale agriculturii, întreprinse de liderii comuniști români, au avut drept model organizarea acesteia din Uniunea Sovietică, constând în centralizarea procesului de producție în care statul deținea în proprietate sa totalitatea terenului arabil și inventarul agricol necesar prelucrării pământului, țăranii fiind angajați în cadrul fermelor aflate în proprietatea sa.

Scăderea ritmului colectivizării din perioada 1954-1958 a avut drept cauze tocmai dificultățile interne cât și noul context extern. Efectele negative ale colectivizării din anii '50 se resimțeau la debutul anilor '60. În acest interval se constituiseră puține gospodării colective de stat datorită rezistenței țăranilor. Formele colective de stat înființate aveau dificultăți în menținerea unei productivități ridicate datorită lipsei inventarului agricol mecanizat cât și planificării defectuoase prin impunerea unor indicatori de plan ce nu puteau fi atinși. În aceste condiții, pentru a atrage țăranii în cadrul formelor colective de proprietate, liderii comuniști au permis înființarea de societăți colective în care statul nu era proprietar, având la bază „liberul” consimțământ al țăranilor, cunoscute sub numele de întovărașiri. Pe plan extern, majoritatea statelor comuniste se confruntau cu probleme similare cu ale României fiind obligate să-și revizuiască politica agricolă. Schimbarea opticii asupra procesului de colectivizare din statele socialiste a permis României scăderea ritmului de impunere a structurilor de stat în agricultură.

Primele semne ale intenției liderilor români de reluare a colectivizării au apărut la începutul anului 1956. În ianuarie, într-o ședință condusă de Alexandru Moghioroș, la care au mai participat Nicolae Ceaușescu, Emil Bodnăraș și Iosif Chișinevschi, s-a discutat reorganizarea Ministerului Agriculturii prin înființarea unui minister separat al G.A.S. și al altuia al Silviculturii. La 10 aprilie, în ședința Biroului Politic, s-a hotărât crearea unui colectiv condus de Gheorghe Gheorghiu-Dej cu scopul pregătirii unui material vizând transformarea completă a agriculturii¹.

La baza concluziilor materialului au stat o serie de observații efectuate asupra colectivizării din diferite regiuni. Un asemenea exemplu îl reprezenta Maramureșul unde liderii comuniști erau decisi să introducă colectivizarea cu orice preț. La începutul anului 1956 numai 26,9% din suprafața

¹ Marius Oprea, „Transformarea socialistă a agriculturii”: asaltul final, 1953-1962, în *Țărănimea și puterea: procesul de colectivizare a agriculturii în România: 1949-1962*, editori Dorin Dobrinu, Constantin Iordachi, Editura Polirom, Iași, 2005, p. 90; Nicoleta Ionescu-Gură, *Stalinizarea României. Republica Populară Română: 1948-1950 transformări instituționale*, Editura Bic All, București, 2005, p. 483.

totală a regiunii era colectivizată. În zonă fuseseră înființate 77 de G.A.C. cu 6.825 familii, pe lângă acestea funcționând alte 93 de asociații simple, dar cu o suprafață de teren dublă². Pentru a mări ritmul colectivizării, autoritățile au înființat în primele trei luni ale anului 1956, 15 G.A.C. și 72 de întovărășiri, semn al deciziei irevocabile. Totuși, se considera la nivel central că ritmul creării de forme de proprietate socialistă în agricultură era sub potențialul regiunii, deoarece mulți dintre țărani ce aderaseră aduceau cu ei pământ puțin. Aceiași observație s-a menținut și în anul 1957, când din cele 164.069 familii doar 5,3% intraseră în G.A.C. și 15,6% în întovărășiri. Mai mult, planul colectivizării pe 1957 nu a fost realizat decât în proporție de 35%³.

Același efort era observabil și în regiunea Crișana, unde evenimentele au avut un curs asemănător cu cele din Maramureș. Se observa creșterea numărului de G.A.S. înființate începând cu 1956 comparativ cu perioada 1953-1955. Numărul total al formelor de organizare cooperativiste din regiune a crescut de la 307 în 1955 la 435 în 1956⁴. În regiunea București procesul de colectivizare a cunoscut o accelerare în 1957, la finele anului aproximativ jumătate din suprafața arabilă fiind în proprietatea unui tip de formă colectivistă⁵.

Un caz special l-a reprezentat regiunea Dobrogea, prima colectivizată integral din România. Cauzele colectivizării rapide au constat în calitatea solului din zonă cât și a reliefului. Datorită slabei populări, țărani aveau în posesie terenuri mai mari de pământ comparativ cu celelalte regiuni istorice ale României. Acest fapt a constituit un dezavantaj, cotele impuse calculându-se pe suprafața deținută și nu pe cantitatea de produse obținută. Astfel, aderarea masivă a țăranilor din Dobrogea este explicată de imposibilitatea lor de a satisface obligațiile impuse de stat. Mai mult, zona a fost tratată ca un experiment de autorități, permițând mobilizarea unei întregi armate de activiști de partid. O altă explicație a rapidității colectivizării constă în existența a doi factori represivi: lagărele de muncă forțată din jurul Canalului Dunăre-Marea Neagră și bazele trupelor sovietice staționate în țară. La începutul anului 1957 Dobrogea se afla în fruntea regiunilor colectivizate cu 69,4% suprafață trecută în proprietatea statului⁶. Intensificarea colectivizării a dat roade imediat, în iulie 1957 Comitetul Regional de Partid Dobrogea anunțând încheierea cu succes colectivizării. Anunțul a arătat liderilor comuniști posibilitatea definitivării colectivizării, motivându-i pentru măsurile ulterioare.

Pentru încurajarea țăranilor să adere la formele de stat de organizare a agriculturii, s-a luat decizia desființării cotelor. Hotărârea, adoptată în 1957, prevedea anularea cotelor obligatorii⁷, urmărindu-se, la nivel propagandistic, creșterea nivelului de trai al țăranilor. Sistemul cotelor, introdus pentru a putea asigura plata de statul român a obligațiilor financiare față de Uniunea Sovietică, reglementate prin Tratatul de Pace din 1947, nu mai era necesar. El a fost înlocuit cu sistemul contractelor libere ale țăranilor⁸, deoarece majoritatea produselor alimentare era asigurată de gospodăriile familiare și nu de sectorul de stat aflat în expansiune. Planificatorii economici recunoșteau dificultățile majore cu care se confruntau formele de organizare de stat, fiind un semnal grav privitor la randamentul lor.

Plenara Comitetului Central din 26-28 noiembrie 1958 a reprezentat începutul ultimei etape a colectivizării, marcată prin intensificarea ritmului impunerii structurilor socialiste în agricultură. Accelerarea colectivizării s-a suprapus cu debutul celui de-al doilea val al industrializării. Explicația declanșării concomitente a celor două acțiuni consta în tratarea agriculturii ca o potențială piață de desfacere pentru o parte din produsele industriale, iar pe de altă parte, aceasta putea asigura, în condițiile unei centralizări eficiente, resurse de materii prime industriei ușoare. În al doilea rând, autoritățile considerau că lipsa de productivitate a agriculturii se datora slabei mecanizări. Se spera că, odată cu dezvoltarea capacităților industriale, această deficiență să se rezolve. Suplinirea numărului redus de mașini agricole, determinând menținerea unei productivități scăzute, s-a făcut prin introducerea unor forme de muncă voluntară, cum ar fi munca patriotică sau întreceri patriotice între

² Viorel Rusu, *Aspecte ale colectivizării în Regiunea Maramureș reflectate în documente de partid (1954-1962)*, în *Anii 1954-1960: fluxurile și refluxurile stalinismului*, editor Romulus Rusan, Fundația Academia Civică, București, 2000 (în continuare: *Anii 1954-1960...*), p. 243.

³ *Ibidem*, p. 246.

⁴ Augustin Țărău, *Dimensiunile procesului de colectivizare a agriculturii în Crișana*, în *Anii 1961-1972...*, p. 199.

⁵ Ion Bălan, *Procesul de colectivizare în regiunea București 1954-1960*, în *Anii 1954-1960...*, p. 276.

⁶ Dorin Dobrinu, *Încheierea colectivizării în România. Ultimul asalt împotriva țăranimii*, în *Anii 1961-1972: țările Europei de Est între speranțele reformei și realitatea stagnării*, editor Romulus Rusan, Fundația Academia Civică, București, 2001, p. 192.

⁷ *Decret privind desființarea cotelor obligatorii la produsele agricole vegetale și la lapte, stabilite prin decretul nr.64/1955 și decretul 54/1953*, în *Buletinul Oficial*, 4, 3, 21 ianuarie 1957.

⁸ Lavinia Betca, *Alexandru Bărlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu*, Edit. Evenimentul Românesc, București, 1997, p. 111

diferite cooperative agricole⁹. În cadrul lor, țăranii nu erau retribuiți pentru efortul depus, reușindu-se cu greu atingerea planurilor de producție propuse, un rol important în funcționarea acestui mecanism revenind agitatorilor și brigăzilor special constituite. O altă problemă nesoluționată a constat în ridicarea majorității construcțiilor de stat din materiale perisabile, nerezistente în timp. Performanța scăzută a unităților agricole de stat se mai explica și prin menținerea la conducerea lor a unor persoane fără studii de specialitate sau experiență agricolă, recrutate numai pe criterii politice¹⁰.

Intensificarea colectivizării s-a suprapus cu proteste ale țăranilor nemulțumiți de pierderea proprietății asupra pământului. Primele revolte înregistrate împotriva reprezentanților partidului s-au declanșat începând cu 1957. Spirala violenței a fost încurajată și de autorități, care prin intermediul aplicării articolului 209 din Codul Penal, au transformat instanțele de judecată în mecanisme de eliminare a ultimelor centre de opoziție din lumea rurală¹¹.

Cauzele rezistenței violente a țăranilor se datorau abuzurilor comise de activiștii de partid însărcinați cu impunerea colectivizării. În multe sate au fost regizate adunări țărănești în urma cărora întovăririle se transformau în unități de stat fără acordul real al membrilor lor. Deveniți membri ai G.A.C.-urilor, țăranii erau obligați să predea inventarul tehnic acestora, decizie stârnind multe proteste.

Cea mai cunoscută revoltă a fost cea din localitățile Vadu Roșca și Nănești din județul Vrancea. Protestul țăranilor s-a declanșat la începutul lunii decembrie datorită refuzului acceptării colectivizării. Țăranii au păzit satul, fugărind toți reprezentanții autorităților ce încercaseră să discute cu ei. Evenimentele s-au inflammat la 3 decembrie când o mașină cu activiști de partid a încercat să treacă de bariera țăranilor. În fața opoziției acestora, unul dintre pasagerii mașinii a scos un pistol amenințând localnicii. Gestul nu a făcut decât ca nemulțumirile și determinarea țăranilor să crească. A doua zi la fața locului a fost trimis Nicolae Ceaușescu care a rezolvat situația prin ordonarea deschiderii focului asupra răsculaților. Ceea ce lăsaseră în urmă trupele de Securitate era de neconceput pentru localnici cât și pentru procurorii veniți să ancheteze cazul: șapte oameni fuseseră uciși și 27 răniți. În timpul verificărilor ulterioare au mai fost uciși cu sânge rece alți doi săteni ce încercaseră să protejeze satul¹². Represiunea a fost cruntă asupra celor arestați de organele de Securitate. Cei peste 100 de țărani încarcerați au fost transportați cu dube vopsite în exterior ca mașini ce aduceau pâine și lapte pentru a nu extinde flacăra răscoalei în satele din jur. Un exemplu al brutalității folosite l-a reprezentat recunoașterea de unul dintre inițiatorii revoltei că avea acasă un tun.

Răscoalele au continuat cu virulență și în 1958, ele cuprinzând sate din regiunea Galați la Măcin, Pisia, Hângulești, Luncavița, Vânători, actualul județ Tulcea la Isaccea, Mureș la Gănești, Gorj la Măceșul de Jos, Gura Jiului și Brașov la Sântămăria¹³. Răscoalele țărănești din 1959 au fost mai virulente, extinzându-se pe o arie mai mare comparativ cu anul precedent. Explicația fenomenului rezidă în asaltul mai violent și mai bine organizat al autorităților asupra mediului rural. Principalele focare de rezistență ale țăranimii s-au localizat în regiunea Oltenia la Vădaia, Vânu Mare, în Bacău la Deleni, în Dolj la Giubaga, Cioroiși și Băilești, în Galați la Satu Nou, în Mehedinți la Ciupercenii Noi, Calafat, în Olt la Dăbuleni și în Cluj la Cuceu¹⁴. Aria răscoalelor din 1960 s-a restrâns semnificativ, semn al impunerii autorității comuniste asupra mediului rural.

Au existat și alte modalități de obligare a țăranilor pentru a intra în gospodăriile colective de stat, una dintre ele constând în șantajarea familiilor. Muncitorii ai căror părinți nu aderaseră la gospodării erau amenințați cu concedierea în cazul în care nu reușeau să-și convingă părinții să facă acest pas. Un tratament asemănător era făcut și asupra muncitorilor având teren arabil în proprietate. De asemenea, copii țăranilor necolectivizați erau amenințați cu exmatricularea din școli sau din universități. Astfel, multe dintre familiile țărănești ce au aderat la formele colectiviste de stat au fost determinate tocmai de presiunile făcute asupra propriilor membri.

În 1960, cu ocazia desfășurării Congresului al III-lea al Partidului Muncitoresc Român, elita comunistă română nu era mulțumită de ritmul colectivizării din agricultură. S-a decis continuarea și intensificarea colectivizării în dorința definitivării impunerii controlului asupra mediului rural. Țintele

⁹ Arhivele Naționale Botoșani, Fond Sfătuț Popular Raional Botoșani, secția organizatorică. Ds. 6/1960, f. 363.

¹⁰ *Ibidem*, Ds. 1/1960, ff. 14-18.

¹¹ Claudiu Degeratu, Octavian Roske, *Colectivizarea agriculturii. Modelul sovietic: Drumul belșugului*, în *Arhivele Totalitarismului*, 2, 3, 1994.

¹² Cicerone Ioanitoiu, *Subjugarea țăranimii. Revolta din comuna Vadu Roșca, în Anii 1954-1960...*, pp. 310-312.

¹³ Dorin Dobrinu, *Colectivizarea și răscoalele țărănești*, în *Școala Memoriei 2004: Sighet, 5-13 iulie 2004*, editor Romulus Rusan, Fundația Academia Civică, București, 2004, p. 71.

¹⁴ *Ibidem*.

economice precizate de Congres urmăreau creșterea producției globale a agriculturii cu 80% și mărirea cantității de cereale recoltate. În rândul acestora urma a domina cultura porumbului cu 54% din producție¹⁵.

Anul 1960 a adus clarificări privind modul de desfășurare a colectivizării, impunându-se o serie de condiții. Una dintre ele prevedea că în zonele de munte unde pământul arabil nu era suficient pentru întemeierea unui G.A.C. să se renunțe la colectivizare. O a doua prevedere inclusă explicit ca normă de respectare a colectivizării consta în interzicerea folosirii forței ca modalitate de convingere a țăranilor pentru a intra în G.A.C. De asemenea, se interzicea folosirea altor forme de constrângere ca nerepartizarea pe pășuni sau furaje sau interzicerea participării la diferite târguri cu specific agricol¹⁶. În ciuda includerii lor într-un document oficial, țăranii necolectivizați au fost șicanați în continuare de autoritățile locale și obligați, în cele din urmă, să adere la G.A.C.-uri.

Și instituțiile de stat din agricultură primeau limitări cu scopul realizării în timp a unor complexe agricole moderne. În acest sens, se interzicea transformarea pășunilor sau izlazurilor comunale în terenuri arabile și conducerile lor erau obligate să permită și accesul animalelor persoanelor private. În zonele unde era posibilă dezvoltarea zootehniei, se recomanda conducerilor G.A.C. să achiziționeze animale de rasă care în timp să le înlocuiască pe cele luate de la țărani. Pentru îndeplinirea obiectivului, statul se angaja să acorde credite cu dobânzi mici pe termen lung, dar impunea ca grajdurile să fie construite din fondurile proprii¹⁷. Expunerea acestui plan arata că la nivelurile decizionale ale partidului exista un interes pentru modernizarea reală a agriculturii. Nerealizarea acesteia se datora realităților de pe teren, multe din G.A.C.-uri neavând resursele proprii necesare sau incapacități unor directori, lipsiți de inițiativă.

Pe linia Congresului al III-lea s-a înscris și Plenara C.C. al P.M.R. din 30 iunie-1 iulie 1961 unde s-a decis creșterea ritmului colectivizării în lumea rurală¹⁸ arătând nerăbdarea liderilor comuniști de a încheia acest proces. Autoritățile române au perseverat în efortul de colectivizare datorită condițiilor specifice anilor '60: România reușise să se elibereze de trupele sovietice în 1958 și trebuia să demonstreze că era capabilă să implementeze modelul socialist. Acest lucru nu era atât de dificil, atâta vreme cât elita politică de la București era adepta stalinismului sovietic. Însă un alt calcul urmărit de liderii români viza plecarea numeroșilor consilieri sovietici răspândiți în toate structurile decizionale de la București. Singura cale de a scăpa de controlul moscovit era promovarea unei politici de supunere excesivă față de Uniunea Sovietică prin preluarea modelului economic al acesteia¹⁹.

În susținerea încheierii procesului de colectivizare, organele de stat au desfășurat o campanie asiduă în presa vremii. Această propagandă o întâlneam și în oficiul comunist al vremii, *Scântea*. În niciun număr al ziarului din perioada 1961-1962 nu lipsesc îndemnurile la colectivizare, la „progresul” în agricultură și la creșterea nivelului de trai al clasei muncitoare de la sate. Ziarele abundau cu portrete ale țăranilor bucușori ce acceptaseră colectivizarea. Se făceau zilnic raportări cu privire la încheierea colectivizării în diferite regiuni ale țării cum ar fi Iași²⁰, Suceava²¹, Crișana²² etc. Alături de propaganda din mass-media s-au realizat numeroase piese de teatru având ca temă colectivizarea din care reieșea că Partidul reprezenta Adevărul. O parte dintre scriitori au contribuit la acest efort prin redactarea unor romane zugrăvind viața de la țară, conform normelor partidului. Printre ei s-au remarcat Zaharia Stancu, Marin Preda și Titus Popovici. În toate operele din această categorie se regăsea lupta de clasă desfășurată în mediul rural încheiată desigur cu victoria binelui, a comunismului.

Pe fondul propagandei asidue dusă de regimul comunist s-a desfășurat ședința C.C. al P.M.R. din 23-25 aprilie 1962, care aprecia în comunicatul oficial că „încheierea cu mult înaintea termenului fixat de Congresul al III-lea al P.M.R. a colectivizării a fost apreciată ca o mare victorie a partidului și întregului popor”²³. Gheorghe Gheorghiu-Dej afirma în raportul său prezentat Marii

¹⁵ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: A.N.I.C.), Fond C.C. al P.C.R., secția economică, Ds. 10/1960, f. 11.

¹⁶ Idem, Fond C.C. al P.C.R., secția Cămară, Ds. 22/1960, f. 2.

¹⁷ *Ibidem*, f. 3.

¹⁸ Gheorghe Surpat, *România în anii socializmului, 1948-1968*, Editura Politică, București 1980, p. 101.

¹⁹ Lucian Boia, *Miturile comunismului românesc*, Editura Nemira, București, 1998, p. 173.

²⁰ *Scântea*, 31, 5468, 15 martie 1962.

²¹ *Ibidem*, 31, 5471, 18 martie 1962.

²² *Ibidem*, 31, 5466, 31 martie 1962.

²³ *Comunicatul ședinței C.C. Al P.M.R. din zilele de 23-25 aprilie 1962*, în *Scântea*, 31, 5510, 26 aprilie 1962.

Adunări Naționale că prin încheierea colectivizării s-a eliminat cel mai mare dușman al socialismului la sate reprezentat de chiaburi:

„politica consecventă de întărire a alianței cu țărănimea săracă și mijloacă a dus la crearea și dezvoltarea sectorului socialist în agricultură. Față de chiaburime, partidul a adoptat politica de îngrădire care a dus la micșorarea treptată a puterii ei economice, îngustarea sferei de exploatare și la lichidarea ei ca clasă.”²⁴

Prin recunoașterea promovării politicii de discriminare în mediul rural, liderul român reafirma esența procesului de colectivizare. Autoritățile comuniste au urmărit nu numai modernizarea agriculturii, ci și impunerea controlului asupra lumii satelor. Acesta se putea implementa numai prin eliminarea țăranilor înstăriți, neatrasi de ideea renunțării la proprietatea lor asupra bunurilor materiale și a pământului. Conducătorul român arăta astfel că politica statului în privința evoluției agriculturii era de esență stalinistă urmărind decapitarea liberei inițiative în lumea satelor. Colectivizarea făcea ca România să se înscrie pe linia politică a Uniunii Sovietice, puterea de la București respectând angajamentele politice luate. Încheierea colectivizării agriculturii a fost o problemă de prestigiu a conducătorilor români în cadrul C.A.E.R. Colectivizarea în România a fost de lungă durată, de 14 ani, ceea ce arată că autoritățile au avut de înfrânt o rezistență puternică din partea țăranilor deposedați de propriile proprietăți.

În țările socialiste cooperativele agricole au avut mai multe modele teoretice de organizare a producției și de remunerare. Fiecare stat socialist a preluat un model în funcție de tradiția sa și de obiectivele urmărite. Existau patru modele de organizare principale: 1) țăranul rămânea proprietar al pământului său și al mijloacelor sale de producție, iar cooperativa îi pune la dispoziție mașini și îi plătea o cotă din venitul cooperativei; 2) în aceleași condiții, cota depindea în mod unic de valoarea pământului fiecăruia, indiferent de venitul cooperativei; 3) nu se mai plătea cota, iar venitul se împărțea între membri în mod egal, totuși, ei rămânând proprietari, putându-se retrage; 4) pământul și mijloacele de producție deveneau proprietate colectivă și țăranului îi era imposibil să se retragă²⁵. Primele trei modele ale colectivizării mențineau proprietatea țăranilor asupra pământului, diferența dintre ele constând în modalitățile de remunerație a membrilor. Al patrulea model de colectivizare consta în confiscarea proprietății țăranilor deveniți automat membri ai cooperativelor de producție, rămânând la discreția statului proprietar care le repartiza loturi spre exploatare. Componenta gospodăriilor era „voluntară” cu un aspect democratic, fiind administrate de adunări generale ce alegeau consiliile de administrație. Alături de gospodării erau înființate S.M.A.-uri (stații de mașini agricole), întreprinderi de stat, limitând libertatea de acțiune a acestora. Dintre cele patru modele ale colectivizării, în România a fost aplicat ultimul. Țăranii au devenit din proprietari de terenuri agricole, simpli angajați ai cooperativelor, fiind lăsați la mila acestora în ceea ce privea remunerarea.

Colectivizarea agriculturii românești nu a reușit să reducă ecartul existent față de celelalte state est-europene, manifestându-se un grad ridicat de înapoiere. Dintre aceste state, România se afla pe locul al treilea în ceea ce privea suprafețele agricole, fiind depășită la acest capitol de Uniunea Sovietică și de Polonia. Însă Polonia a stopat, din 1956, politica de colectivizare, sesizând ineficiența formelor colective de proprietate ale statului. Ungaria, la rândul ei, a promovat în 1965 o politică agricolă încurajând inițiativa privată și acordând o largă autonomie colhozurilor cu efecte în creșterea veniturilor țăranilor²⁶. Rezultatele slabe obținute de agricultura românească se explicau prin lipsa coordonării eficiente la nivelul central prin intermediul planului de producție. Sistemul de planificare era rigid și în multe cazuri irațional, unele gospodării din regiunile deluroase și montane primind sarcini de plan la plante (cartofi, floarea soarelui) care nu se puteau dezvolta în condițiile climatice ale acestor zone²⁷.

Colectivizarea a determinat schimbarea statutului proprietății în România. Astfel, a avut loc un transfer masiv de proprietate dinspre pătura țăranimii spre stat. Ca rezultat al colectivizării, statul deținea în 1956, în lumina surselor oficiale, 34,7% din suprafața agricolă²⁸. În vederea încheierii

²⁴ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Raport cu privire la încheierea colectivizării și reorganizării conducerii partidului*, în *Scănteia*, 31.5512, 28 aprilie 1962.

²⁵ Lucian Boia, *op. cit.*, p. 169.

²⁶ Jean-Francois Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, Editura Polirom, Iași, 1998, p.150.

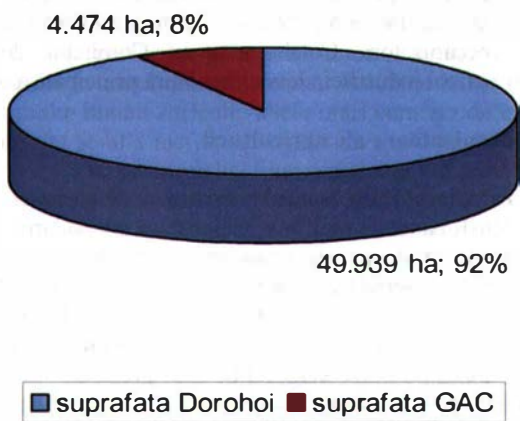
²⁷ A.N.I.C., Fond Miron Constantinescu, Ds. 24/1970, f. 4. Printre zonele care au primit astfel de sarcini se enumerau Neamț, Bacău, Suceava.

²⁸ *Dezvoltarea economică a României, 1944-1964*, Ed. Academiei R.P.R., București, 1965, p. 63.

colectivizării, în 1959 autoritățile române luau o decizie prin care limitau suprafețele muncite de familiile țărănești²⁹. Măsura era îndreptată în special împotriva familiilor țărănești care dețineau, în continuare, suprafețe agricole mari și care refuzau să se integreze în fermele de stat, considerate chiaburești, muncitorilor și funcționarilor ce lucrau la oraș dar care dețineau pământ. În decret se specifica că arenda era considerată ilegală, o exploatare a omului de către om, iar terenurile celor ce arendau erau trecute în proprietatea gospodăriilor colective „pentru a asigura cultivarea suprafeței de pământ”³⁰. Exploatarea omului de către om era înlocuită de exploatarea omului socialist a omului ce refuza să fie de acord cu doctrina care-i confiscă proprietatea. Aplicarea principiului comunist se materializa prin preluarea de gospodăriile agricole a noilor terenuri fără obligația despăgubirii vechilor posesori. Opozanții aplicării decretului au fost puși sub urmărire penală, fiind considerați instigatori riscând pedepse grave conform Codului Penal³¹. Prin același decret, se prevedeau pedepse aspre la adresa chiaburilor, considerați clasă exploatatoare în agricultură, un fel de kulaci ai anilor '30 din Uniunea Sovietică. O familie putea reține o suprafață de pământ pe care o putea lucra fără ajutorul altor țărani, singurii exceptați de la această prevedere fiind oamenii bolnavi, minorii și bătrânii care puteau lucra pământul în parte. În perioada următoare, datorită creșterii controlului comunist în lumea satului, cea mai mare parte a chiaburilor a fost încadrată în gospodăriile agricole, cu toate drepturile și obligațiile prevăzute în statutul acestora.

Cu ocazia desfășurării lucrărilor Congresului al III-lea al P.M.R. din 1960, conducerea de partid constata că 81% din suprafața agricolă se afla în posesia sectorului de stat³², demonstrând accelerarea ritmului colectivizării. Cifrele prezentate cu această ocazie de liderii comuniști nu reflectau realitatea din teritoriu. De pildă, în raionul Dorohoi suprafața totală a G.A.S. reprezenta 4.474 ha teren arabil³³. În raport cu suprafața arabilă a raionului de 49.939 ha³⁴, suprafața colectivizată reprezenta 8% din aceasta.

Suprafata colectivizata in raionul Dorohoi (1960)

²⁹ Decret pentru lichidarea rămășițelor oricăror forme de exploatare a omului de către om în agricultură, în scopul ridicării conținutului a nivelului de trai material și cultural al țărănimii muncitoare și al dezvoltării construcției socialiste. în *Buletinul Oficial*, 8, 10, 30 martie 1959.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² Gheorghe Surpat, *Op. cit.* p. 101.

³³ Arhivele Naționale Botoșani, Fond Sfat Popular Raional Dorohoi, secția planificare, Ds. 8/1960, f. 8.

³⁴ *Ibidem*, f. 7.

O situație asemănătoare regăsim în 1960 și în Botoșani, unde formele colective de stat dețineau 17% din suprafața arabilă a raionului³⁵. Trebuie subliniat faptul că 85,5% din suprafața colectivizată era reprezentată de întovărășiri transformate ulterior în G.A.C. - uri. Una din explicațiile realizărilor modeste privind implementarea colectivizării consta în poziționarea periferică a celor două raioane, presiunea impusă nefiind foarte mare. O a doua explicație ar fi lipsa resurselor financiare necesare înființării noilor gospodării, mulți dintre directori plângându-se de acest lucru.

Datele arată că în teritoriu colectivizarea nu decurgea conform indicativelor primite de la București. În consecință, autoritățile locale au recurs la presiuni la adresa țăranilor pentru ai obliga să se înscrie în cadrul cooperativelor de stat. În acest sens, a fost încălcat „liberul consimțământ”, fiind întocmite cereri fictive de înscriere care umflau cifrele trimise la centru. Pe de altă parte, o serie din terenuri au fost preluate abuziv de S.M.A.-uri, complicând și mai mult situația proprietății în mediul rural. Totuși, conform datelor oficiale, în urma procesului de colectivizare inițiat de stat, în circa 14 ani raportul dintre suprafața agricolă aflată în proprietatea țăranilor și cea a statului s-a inversat. La sfârșitul colectivizării statul avea în proprietatea sa 96% din suprafața arabilă a țării, nefiind colectivizate zonele montane care nu ar fi permis obținerea de rezultate economice. Acest procent este la rândul său relativ, neputându-se verifica corectitudinea sa. Mulți țărani, când intrau în G.A.C. declarau mai puțin pământ, creându-se posibilitatea transmiterii de date false de autoritățile locale. Apoi, în multe cazuri era raportată drept colectivizată suprafața întregului sat, nefiind scăzute terenurile rămase țăranilor. Aceste elemente fac dificilă stabilirea precisă a suprafeței colectivizate și implicit verificarea procentului enunțat de liderii de la București. Indiferent însă de valoarea sa, în urma colectivizării s-a produs o schimbare radicală a modului de existență, a obținerii mijloacelor de subsistență³⁶ pentru țărani. Aceștia au părăsit satele natale și s-au îndreptat spre oraș, constituind o forță de muncă ieftină, dispusă să susțină efortul de industrializare al țării. În același timp, aceștia au creat în centrele urbane probleme de habitat și s-a început extinderea orașelor prin construcția de locuințe de o calitate îndoielnică.

Administrarea noilor proprietăți se făcea prin intermediul organelor centrale care planificau resursele și mijloacele de producție. Lua naștere în 1962 Consiliul Superior al Agriculturii, subordonat Consiliului de Miniștri³⁷. Consiliul Superior al Agriculturii colabora cu Comitetul de Stat al Planificării în problemele elaborării planului de stat pe ansamblul întregii economii naționale. Dispozițiile sale erau obligatorii pentru întreaga agricultură, consiliul cuprinzând până la 1.000 de membri din cadrele cele mai calificate reprezentate de ingineri agronomi, ingineri zootehniști, medici veterinari și ingineri mecanizatori. Colaborarea cu Comitetul de Stat al Planificării indica subordonarea sectorului agricol industriei, devenită ramura principală a economiei.

Tentative modernizatoare ale agriculturii

După încheierea colectivizării, autoritățile comuniste au intensificat efortul de mecanizare a agriculturii. Între 1959-1961, când s-au înființat majoritatea gospodăriilor, inventarul tehnic al acestora se reducea la mijloacele de producție ale țăranilor membri la care era folosită tracțiunea animală. Principalele utilaje aflate în proprietatea gospodăriilor erau prașitorile, plugurile și semănătorile³⁸, păstrându-se un grad ridicat de folosire a muncii manuale. Țăranii întrebuințau, în majoritatea cazurilor, unelte rudimentare de prelucrare a pământului. Înainte de 1958 pe întregul țărilor, un țăran prășea 0,15 hectare pe zi, însă în unele zone suprafețele prelucrate în această manieră erau mult mai mari. După 1958 suprafața prelucrată prin muncă manuală s-a redus la 0,09 hectare menținându-se premisele enumerate mai sus³⁹. Cantitatea de porumb foi care-i revenea unui țăran de recoltat era înainte de 1958 de 400 kg, după 1958 ajungând până la 800 kg. Statistic, veniturile bănești ale muncitorilor agricoli au crescut în intervalul 1956-1963 de două ori⁴⁰, însă mărirea a avut loc concomitent cu sporirea suprafeței de pământ care revenea unui țăran de prelucrat.

³⁵ Idem, Fond Stat Popular Raional Botoșani, secția organizatorică, Ds. 1/1960, f. 13.

³⁶ Stelian Tănase, *Elită și societate. Guvernarea Gheorghe Gheorghiu-Dej, 1948-1965*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 165.

³⁷ *Lege privind înființarea și funcționarea Consiliului Superior al Agriculturii*, în *Buletinul Oficial*, 11, 12, 30 martie 1962.

³⁸ A. N. I. C., Fond U.N.C.A.P., Ds. 288, 546, 23, 545.

³⁹ *Dezvoltarea...*, p. 363.

⁴⁰ *Ibidem*.

În ciuda eforturilor, dotarea tehnică a agriculturii românești era deficitară comparativ cu nevoile sale. Conform datelor oficiale din 1961, unui tractor îi era repartizată o suprafață de prelucrare de 190 de hectare⁴¹. Comparativ cu celelalte state comuniste, România se situa din acest punct de vedere pe ultimul loc, unui tractor în Uniunea Sovietică revenindu-i de prelucrat 135 ha iar în Cehoslovacia 79 ha. Planurile autorităților de la București vizau eliminarea acestui decalaj prin lansarea unor investiții semnificative în domeniu. Se propunea creșterea numărului tractoarelor destinate agriculturii de la 42.537 în 1960 la 110.000 în 1965. Același trend se înregistra și la alte produse destinate mecanizării agriculturii, dorindu-se creșterea numărului de tractoare de 15 CP de la 62.649 la 154.000, de semănători mecanice de la 34.650 la 71.700, de cultivate mecanice de la 20.600 la 54.700, de combine pentru recoltarea de păioase de la 17.360 la 44.280 și de combine pentru recoltarea porumbului de la 1.700 la 13.400⁴².

În 1962 au fost livrate de industrie un număr de mașini agricole de cinci ori mai mare în comparație cu 1959. În 1963 în agricultură se aflau, potrivit datelor oficiale, 65.000 de tractoare, 61.000 de semănători și 32.000 de combine⁴³. Cu toate eforturile depuse, baza materială a S.M.A.-urilor rămânea precară. Cauza principală consta în risipa realizată de acestea, care nu se îngrijeau de întreținerea regulată a mașinilor, multe dintre ele fiind depozitate în locații improprii. Starea de uzură și risipa de carburanți a fost pusă pe seama lucrărilor executate în alte locații. În timp, aproximativ jumătate din inventarul tehnic a devenit inoperabil. Spre exemplu, în 1966 multe S.M.A.-uri beneficiau doar de jumătate din numărul de utilaje necesare, fiind deficitare combinele, tractoarele și autocamioanele⁴⁴. Datorită acestei situații, România continua să se situeze pe ultimele locuri privind gradul de mecanizare al agriculturii în comparație cu Polonia, R.D.G. sau Cehoslovacia, unui tractor revenindu-i o suprafață medie de prelucrare de 150 hectare în 1963⁴⁵. Aceasta era de trei ori mai mare comparativ cu celelalte state ale C.A.E.R. cu excepția Bulgariei și Albaniei. Situația mecanizării în agricultura românească era deficitară și datorită nivelului tehnic scăzut al utilajelor românești în comparație cu cele din țările dezvoltate, constituind un decalaj important de recuperat⁴⁶. Pe lângă eforturile depuse de stat în privința mecanizării, acesta a încurajat folosirea îngrășămintelor chimice, a erbicidelor și pesticidelor. Pentru a determina creșterea producției agricole au fost înființate centre de cercetare agricolă, urmărindu-se obținerea de noi soiuri de plante, hibrizi precum și crearea de noi îngrășăminte⁴⁷.

Formele socialiste de organizare a agriculturii se confruntau și cu alte probleme în afara celor prezentate. În urma unei analize din 1962, se recunoștea la nivelul de decizie al partidului că lipseau specialiștii necesari pentru realizarea performanțelor economice și calitative în agricultură. Din cei 15.730 ingineri agronomi necesari la nivel național, numai 7.403 se aflau în producție, marea lor majoritate locuind la orașe. În multe unități agricole, unele mari cum era de exemplu G.A.S. Stupini, cu o suprafață de 50 de hectare, nu se afla nici un specialist cu studii superioare. Aceeași situație se regăsea și în rândul medicilor veterinari, un specialist fiind arondat la 4-5 unități de producție⁴⁸. Pentru soluționarea dificultăților se propunea detașarea de personal din Consiliul Superior al Agriculturii, Ministerul Agriculturii, Consiliile Agricole Regionale, Comitetele Agricole Raionale, unitățile de cercetare științifică și învățământul agricol. Persoanelor aflate în această situație li se menținea salariul postului de unde proveneau, la care se adăuga un spor de distanță de 10-20%, prime pentru depășirea planului și asigurarea locuinței în localitățile de detașare.

Deficiențele de organizare ale unităților agricole atrăgeau pierderi destul de mari. În timpul dezbaterii bugetului pe anul 1965, se recunoștea că pierderile gospodăriilor agricole de stat pe 1964 erau de 300 milioane lei, comparativ cu planul propus prevăzând un beneficiu de 60 milioane lei⁴⁹. Situația nu urma a se îmbunătăți, planul de stat pe 1965 prevăzând în domeniul agricol pierderi de aproximativ 320 milioane lei, principala sursă constituind-o sectorul zootehnic. Nici în domeniul

⁴¹ A.N.I.C., Fond C.C. al P.C.R., secția Căncelarie, Ds. 60/1961, f. 51; Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania 1944-1962*, Oxford University Press, London, 1964., p. 366.

⁴² *Ibidem*, Ds. 5/1960, f. 30.

⁴³ *Dezvoltarea...*, p. 130.

⁴⁴ S. J.A.N. Botoșani, Fond Sfat Popular Raional Botoșani, secția agricolă, Ds. 1/1966, f. 59.

⁴⁵ *Dezvoltarea...*, p. 130.

⁴⁶ Oprea Parpală, *Economii și politici agrare în lume*, Editura Politică, București, 1982, p. 249.

⁴⁷ Irimia Staicu, *Centrele de cercetare agricole. Sprijin multilateral al producției agricole*, în *Viața Economică*, 4, 38 (62), 23 septembrie 1966.

⁴⁸ A.N.I.C., Fond C.C. al P.C.R., secția Căncelarie, Ds. 10/1962, f. 47-49.

⁴⁹ *Ibidem*, Ds. 78/1964, f. 10.

producției de cereale nu se înregistrau creșteri semnificative, producția stagnând în jurul indicilor din 1959. Comparativ cu celelalte state socialiste, ținând cont de suprafața agricolă a țării și de resursele disponibile, producția era mult inferioară.

Un tablou mai corespunzător realității agriculturii românești de după definitivarea colectivizării a fost prezentat în informarea expusă Comitetului Central la 24 aprilie 1965. Se recunoștea că producția de grâu nu atinsese nici pe departe nivelurile propuse, 1.825 de G.A.C.-uri din 4.712 realizând producții sub 1.000 kg la hectar. Majoritatea lor se situau în Iași, Galați, Maramureș și Crișana⁵⁰. Faptul se datora calității scăzute a lucrărilor efectuate de S.M.A., multe dintre ele neexecutate la timp. O altă perspectivă a acestui tablou era dată de situația financiar contabilă dezastruoasă a unităților agricole, 2.798 G.A.C. având datorii restante în valoare de 994,6 milioane lei. Dintre acestea 177 aveau datorii de peste 1 milion lei, 517 cuprinse între 501 mii și un milion, 897 între 201 și 500 mii, 772 între 51 mii și 200 mii și 435 cu datorii de până la 50 mii⁵¹. Unitățile cu cele mai mari datorii erau localizate în regiunile Maramureș, Argeș, Cluj și Brașov. Cauzele nerealizărilor constau în greșelile de planificare, ritmurile de creștere nefiind corelate cu realitățile existente pe teren. Menținerea impunerii unor indici mult prea mari comparativ cu posibilitățile reale ale cooperativelor de producție au determinat, conform unei analize din 1966, pierderile prezentate mai sus. Pentru evitarea lor se propunea îmbunătățirea aprovizionării cu îngrășăminte chimice și mașini a unităților agricole⁵².

Măsurile privind diminuarea pierderilor adoptate în 1967 prevedeau organizarea cooperativelor agricole în trusturi teritoriale sau ferme cu suprafețe mai mari, ele ocupând 16,8% din suprafața agricolă a țării. Ele beneficiau de spații speciale de depozitare a cerealelor și furajelor necesare și de creșterea parcului de mașini. De asemenea, se urmărea racordarea lor la surse de apă și construirea unor drumuri de acces, cât și aducerea de specialiști cu studii superioare⁵³. Planificatorii trebuiau să ia în considerare și refacerea sistemelor de irigații și desecări, prin suplimentarea investițiilor precum și stabilirea unor raporturi de preț între parteneri care să asigure rentabilitatea activităților agricole. Întreprinderea agricolă de stat era compusă din mai multe ferme, fiind unitate coordonatoare a procesului de producție și activității financiare, deservindu-le pe acestea cu mijloace tehnice necesare. Trusturile regionale ale întreprinderilor agricole erau subordonate direct departamentului special creat în cadrul Consiliului Superior al Agriculturii, cu funcționari în fiecare regiune. În urma reorganizării rezultau 1.400 de ferme de culturi de câmp, 600 ferme hortiviticele, 900 ferme de producție animală specializate pe specii și categorii de animale și 500 de ferme mixte.

Concomitent, s-a urmărit și dezvoltarea zootehniei. Prima măsură adoptată de stat privind extinderea acestui domeniu a constat în creșterea numărului de animale, datorită necesităților tot mai mari cauzate de dezvoltarea orașelor. Imediat după încheierea colectivizării, G.A.C.-urile au fost încurajate în dezvoltarea ramurii zootehnice, beneficiind de scutirea sau anularea taxelor de pășunat⁵⁴. Însă autoritățile au impus un număr ridicat de animale drept țintă de plan pe termen scurt, determinând ca majoritatea G.A.C.-urilor să dețină un efectiv aflat undeva la mijlocul cifrelor propuse⁵⁵. Numărul redus de animale era consecința lipsurilor înregistrate la nivelul local al agriculturii. Cooperativele nu aveau un număr suficient de medici veterinari care să acopere necesitățile. Cum un medic veterinar răspundea de mai multe cooperative, apăreau frecvent boli epizotice în fermele zootehnice⁵⁶ care nu dispuneau, în majoritatea cazurilor, de apă potabilă. În consecință, se înregistra o rată ridicată a mortalității la toate categoriile de animale. Statisticile oficiale arătau că din efectivul de ovine 7,4% decedaseră în 1963 și 5,2% în 1964. Situația era mai gravă în ceea ce privea efectivul de păsări, 41% fiind decedate în 1963 și 33,6 % în 1964⁵⁷. O altă explicație descoperită de controalele efectuate în teritoriu consta în acoperirea furturilor de animale de angajați prin includerea lor în statisticile trimise la centru. Desigur, furturile nu justificau procentul de mortalitate, dar reprezentau în unele cazuri un factor semnificativ al lor.

⁵⁰ *Ibidem*, Ds. 72/1965, f. 11.

⁵¹ *Ibidem*, f. 18.

⁵² *Ibidem*, Ds. 16/1966, f. 21.

⁵³ *Ibidem*, Ds. 21/1967, ff. 21-22.

⁵⁴ Arhivele Naționale Botoșani, Fond Sfat Popular Raional Botoșani, secția agricolă, Ds. 1/1963, f. 65.

⁵⁵ *Ibidem*, Ds. 12/1963, f. 54.

⁵⁶ *Ibidem*, Ds. 1/1964, f. 160.

⁵⁷ A.N.I.C., Fond C.C. al P.C.R., secția Cancelarie, Ds. 72/1965, f. 53.

Dificultăților legate de mortalitatea animalelor li se adăugau și problema plantelor furajere. Proiectele de plan prevedeau suprafețe reduse destinate acestora determinând un deficit de hrană pentru fermele zootehnice pe timp de iarnă. În plus, existau situații când exporturile românești de carne nu erau acceptate din cauza lipsei documentelor sanitar-veterinare⁵⁸. În ciuda existenței acestor probleme, s-a dezvoltat o industrie ușoară care prelucra materia primă provenită din zootehnie, în special pieile de animale. Noul context economic a determinat, în cele din urmă, mărirea efectivului de bovine, porcine, ovine și păsări, evoluția cea mai semnificativă având-o numărul de porcine, care a crescut de două ori în 1961 comparativ cu 1951.

Efectivul de animale din zootehnie, conform datelor oficiale⁵⁹:

ANIMALE	1938	1948	1951	1961	1962
Bovine	3.653	4.183	4.502	4.530	4.707
Porcine	2.761	1.519	2.197	4.300	4.665
Ovine	10.087	10.634	10.222	11.500	12.285
Păsări	27.325	15.263	17.610	38.000	44.692

Trendul s-a menținut și după 1962, numărul de animale din fermele zootehnice cunoscând o creștere continuă. Astfel, la începutul anului 1967, conform statisticilor oficiale, erau înregistrate 512 mii taurine, din care 232,4 mii vaci și junci, 1.265, 5 mii porcine, 1.524,5 mii ovine și peste 4.360 mii păsări⁶⁰. Totuși, se mențineau o serie de lipsuri, o parte din locațiile de cazare și furajare a animalelor neasigurând condițiile optime realizării unor producții conforme indicilor de plan.

Pentru mărirea rentabilității în agricultură și o mai bună coordonare a acestora cu industria, s-a propus un program constând, în principal, în gruparea zonală a culturilor și organizarea de ferme intercooperatiste specializate pe creșterea și îngrășarea animalelor, în legumicultură, pomicultură sau viticultură. Zonarea culturilor urma să se realizeze în jurul centrelor de prelucrare industriale formate din unități de valorificare a cărnii, a legumelor și a fructelor. Existau și unele impedimente în aplicarea planului. Spre exemplu, unele plante tehnice, necesitănd o forță de muncă suplimentară, erau respinse de conducerea C.A.P.-urilor, datorită prețului scăzut de valorificare. Se propunea creșterea prețului de achiziție din partea statului la plantele tehnice și aprovizionarea cooperativelor agricole cu sămânță de calitate subvenționată de stat, pentru a încuraja agricultorii să cultive aceste plante⁶¹.

O altă problemă cu care se confrunta agricultura românească era producția scăzută înregistrată în perioada 1967-1968. Principala cauză a diminuării producției agricole a fost seceta prelungită, determinând obținerea unor recolte mai mici. O altă cauză a declinului producției era existența unor cooperative colective din zonele de deal cu producții mici datorate eficienței reduse. În vederea creșterii acestea se propunea introducerea unor soiuri de plante cu ajutorul cărora să se obțină producții mari cu cheltuieli reduse⁶². O altă problemă era modul în care erau folosite mașinile agricole, deoarece multe dintre ele aveau nevoie de întrețineri tehnice costisitoare. De aceea, privitor la utilizarea parcului de mașini existent în agricultură se propunea o gestionare mai atentă a acestuia, pentru a se reduce cheltuielile de întreținere. În relațiile economice dintre cooperativele colective și societățile de mecanizare (S.M.A.), era criticat modul în care se făceau plățile dintre ele, dezavantajându-le pe primele. Banca plătea S.M.A.-urilor sume de bani trecute în contul întreprinderilor de valorificare a cerealelor, care urmau să încaseze datoria respectivă de la C.A.P.-uri. Întreprinderile de mecanizare primeau drepturile financiare indiferent de calitatea muncii prestate, în timp ce întreprinderile de valorificare se alegeau cu datorii în cazul în care cooperativele nu puteau plăti restanțele.

Pentru creșterea nivelului de cointerese al țaranului, se introducea venitul minim global echivalent cu 300 lei. În cazul în care cooperativa de producție își realiza sau depășea planul, țaranii primeau și alte venituri, completându-l pe cel mediu. Prin implementarea noului sistem de remunerare

⁵⁸ Arhivele Naționale Botoșani, Fond Sfânt Popula Raional Botoșani, secția agricolă, Ds. 1/1964, f. 151.

⁵⁹ *Dezvoltarea...*, p. 120.

⁶⁰ A.N.I.C., Fond C.C. al P.C.R., secția Cămară, Ds. 21/1967, f. 13.

⁶¹ *Ibidem*, Fond Miron Constantinescu, Ds. 24/1970, ff. 13-15.

⁶² *Ibidem*, ff. 19-20.

se dorea să se înregistreze o creștere a calității muncii prestate de țăran în sensul sporirii producției⁶³. Autoritățile sperau că prin introducerea noului sistem de remunerare țăranul să fie interesat în creșterea productivității muncii sale, el participând la toate muncile de sezon necesare. Însă de aceste prevederi nu beneficiau toți țăranii, ci numai cei care erau angajați pe întreaga durată a anului. Numărul lor era destul de mic, deoarece puține cooperative aveau, în aceea perioadă, activități productive pe timpul iernii în sectorul zootehnic. În consecință, marea parte a țăranilor primea numai o parte a venitului global provenind din munca depusă în lunile de producție agricolă.

Chiar dacă autoritățile au făcut investiții importante în agricultură, nivelul de dezvoltare a rămas modest. Colectivizarea a fost un succes din punct de vedere administrativ și politic, care nu a făcut decât să agraveze problema economică, întrucât formele colective erau notorii pentru eficiența scăzută în raport cu a celor private⁶⁴. Autoritățile au demonstrat că, în ciuda dificultăților, au putut să se impună în mediul rural, refractar ideilor socialiste. Încheierea colectivizării a însemnat pentru comuniști obținerea unei legitimități care să le permită continuarea guvernării. De asemenea, colectivizarea a constituit o reușită ideologică, fiind una din componentele principale ale instaurării socialismului în statele est-europene și recunoașterii sale de Uniunea Sovietică. Însă consecințele economice au fost negative. Datorită colectivizării, interesul țăranului pentru munca agricolă a scăzut, deoarece el nu mai prelucra proprietatea sa. Agricultură a rămas „călcaiul lui Ahile” al economiei românești, prin slaba sa productivitate. În multe cazuri cooperativele raportau o suprafață mai mică pentru a reuși realizarea indicatorilor de plan. Acest lucru era posibil deoarece mulți țărani nu au declarat la intrarea în G.A.C. toate suprafețele de pământ deținute. Situația s-a păstrat o perioadă lungă de timp, cooperativele fiind avantajate de această metodă. Toate aceste elemente au determinat menținerea înapoierii agriculturii românești în comparație cu țările industrializate prin lipsa bazei materiale adecvate, suplinită de folosirea extensivă a muncii manuale.

Bibliografie

Arhive

Arhivele Naționale Istorice Centrale (A.N.I.C.), fondurile:

Fond C.C. al P.C.R., secția Căminare (1960-1967).

Fond C.C. al P.C.R., secția economică (1960).

Fond Miron Constanținescu (1970).

Fond U.N.C.A.P.

Arhivele Naționale Botoșani, fondurile:

Fond Sfatul Popular Raional Botoșani, secția organizatorică (1960).

Fond Sfat Popular Raional Botoșani, secția agricolă (1963-1966).

Fond Sfat Popular Raional Dorohoi, secția planificare (1960).

Memorii

Betea, Lavinia, *Alexandru Bărlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu*, Editura Evenimentul Românesc, București, 1997.

Presa

a) Ziare

Scântea (1962).

b) Reviste

Arhivele Totalitarismului (1994).

Buletinul Oficial (1957-1962).

Viața Economică (1966).

⁶³ *Ibidem*, f. 9.

⁶⁴ Joseph Rotschild, *Istoria politică a Europei Centrale și de Est după al Doilea Război Mondial. Întoarcerea la diversitate*, Editura Antet, Oradea, 1997, p. 237.

Lucrări consultate

- Anii 1954-1960: fluxurile și refluxurile stalinismului*, editor Romulus Rusan, Fundația Academia Civică, București, 2000.
- Anii 1961-1972: țările Europei de Est între speranțele reformei și realitatea stagnării*, editor Romulus Rusan, Fundația Academia Civică, București, 2001.
- Bălan, Ion, „Procesul de colectivizare în regiunea București 1954-1960”, în *Anii 1954-1960: fluxurile și refluxurile stalinismului*, editor Romulus Rusan, Fundația Academia Civică, București, 2000.
- Boia, Lucian, *Miturile comunismului românesc*, Editura Nemira, București, 1998.
- Decret pentru lichidarea rămășițelor oricăror forme de exploatare a omului de către om în agricultură, în scopul ridicării continue a nivelului de trai material și cultural al țărănimii muncitoare și al dezvoltării construcției socialiste*, în *Buletinul Oficial*, 8, 10, 30 martie 1959.
- Degeratu, Claudiu, Roske, Octavian, *Colectivizarea agriculturii. Modelul sovietic: Drumul belșugului*, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 2,3 / 1994.
- Dezvoltarea economică a României, 1944-1964*, Ed. Academiei R.P.R., București, 1965.
- Dobrincu, Dorin, „Încheierea colectivizării în România. Ultimul asalt împotriva țărănimii partidului”, în *Anii 1961-1972: țările Europei de Est între speranțele reformei și realitatea stagnării*, editor Romulus Rusan, Fundația Academia Civică, București, 2001.
- Idem, „Colectivizarea și rășcoalele țărănești”, în *Școala Memoriei 2004: Sighet, 5-13 iulie 2004*, editor Romulus Rusan, Fundația Academia Civică, București, 2004.
- Gheorghiu-Dej, Gheorghe, „Raport cu privire la încheierea colectivizării și reorganizării conducerii partidului”, în *Scânteia*, 31, 5512, 28 aprilie 1962.
- Ioanîtoiu, Cicerone, *Subjugarea țărănimii. Revolta din comuna Vadu Roșca*, în *Anii 1954-1960: fluxurile și refluxurile stalinismului*, editor Romulus Rusan, Fundația Academia Civică, București, 2000.
- Ionescu, Ghiță, *Communism in Rumania 1944-1962*, Oxford University Press, London, 1964.
- Ionescu-Gură, Nicoleta, *Stalinizarea României. Republica Populară Română: 1948-1950 transformări instituționale*, Editura Bic All, București, 2005.
- Lege privind înființarea și funcționarea Consiliului Superior al Agriculturii*, în *Buletinul Oficial*, 11, 12, 30 martie 1962.
- Oprea, Marius, „Transformarea socialistă a agriculturii: asaltul final, 1953-1962”, în *Țărănimea și puterea: procesul de colectivizare a agriculturii în România: 1949-1962*, editori Dorin Dobrinu, Constantin Iordachi,
- Parpală, Oprea, *Economii și politici agrare în lume*, Editura Politică, București, 1982.
- Rotschild, Joseph, *Istoria politică a Europei Centrale și de Est după al Doilea Război Mondial. Întoarcerea la diversitate*, Editura Antet, Oradea, 1997.
- Staicu, Irinia, „Centrele de cercetare agricole. Sprijin multilateral al producției agricole”, în *Viața Economică*, 4, 38 (62), 23 septembrie 1966.
- Soulet, Jean-Francois *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, Editura Polirom, Iași, 1998.
- Surpat, Gheorghe *România în anii socialismului, 1948-1968*, Editura Politică, București 1980.
- Rusu, Viorel, „Aspecte ale colectivizării în Regiunea Maramureș reflectate în documente de partid (1954-1962)”, în *Anii 1954-1960: fluxurile și refluxurile stalinismului*, editor Romulus Rusan, Fundația Academia Civică, București, 2000.
- Tănăse, Stelian, *Elită și societate. Guvernarea Gheorghe Gheorghiu-Dej. 1948-1965*, Editura Humanitas, București, 1998.
- Țărău, Augustin, „Dimensiunile procesului de colectivizare a agriculturii în Crișana”, în *Anii 1961-1972: țările Europei de Est între speranțele reformei și realitatea stagnării*, editor Romulus Rusan, Fundația Academia Civică, București, 2001.

AGRICULTURE IN ROMANIA (1958 – 1968)

(Summary)

Despite the huge investment made by the Romanian Communist leaders in the domestic industry, agriculture remains an interesting area for the party leadership. They were convinced that the development of industries dependent on agriculture and her real modernization, seen as an important sector of national economy. Unfortunately, the pattern of development of Romanian agriculture was of Soviet origin, with serious repercussions on sustainable modernization of this area. Romanian leaders have started from the premise of the establishment of large agricultural areas, good idea, but the application was unfortunate elected, peasant property was confiscated.

The first signs of resuming reform in agriculture occurred in early 1956. Then, in a meeting led by Alexandru Moghioros party, attended by Nicolae Ceausescu, Emil Bodnăraș and Iosif Chisinevski discussed reorganizing the Ministry of Agriculture to set up a separate ministry GAS and another of Forestry. On 10 April, the Politburo meeting decided to create a team led by Gheorghe Gheorghiu-Dej material designed to prepare a complete transformation of agriculture. In 1957, agricultural quotas cancellation decision at propaganda aiming at raising the living standards of farmers. Against this background, the Central Committee Plenum of 26 28 November 1958 to officially launch the start of the final phase of collectivization in Romania. Farmers have not accepted voluntarily to surrender their properties, recorded numerous riots. The best known are those of Vadu Rosca and Nănești, Vrancea County. Repression by the authorities was very hard at one of the peasants anchte acknowledging that he had a gun hidden in the house. In time, the number of riots had fell, which demonstrate that the communist state imposing its control over the village.

In support of the conclusion of the process of collectivisation, state authorities have campaigned hard in the press time. This propaganda we find in the official newspaper of the Communist time, "Scântea." In any number of the newspaper from the period 1961-1962 are not missing flesh from collectivization, the "progress" in agriculture and raise the living standards of the rural working class. Newspapers abounded with portraits of happy peasants who accepted collectivization.

The rate of collectivization was not the one who indicate official statistics. For example, counties in northern Moldova, Dorohoi and Botosani were collectivized in 1962 not even 20% of the arable land. To oblige the peasants to join the collectivization the unorthodox means have been used. For example, children of the peasants who do not accept the collectivization will be removed from school.

Along with collectivization of the Romanian state has made efforts to modernize the new agriculture of state. According to official data of 1961, a tractor he was assigned to a processing area of 190 hectares. Compared with other communist countries, Romania was in this regard in last place, a tractor being awarded to the Soviet Union manufactured 135 ha and in Czechoslovakia 79 ha. Authorities in Bucharest plans aimed at eliminating this gap by launching a significant investment in the sector. The proposed increase for agricultural tractors from 42,537 in 1960 to 110,000 in 1965. The same trend is recorded and other products for agricultural mechanization, wanting to increase by 15 horsepower tractors from 62,649 to 154,000, for mechanical drills at 34650-71700, the mechanical cultivators from 20600-54700, combine harvesting the straw at 17360-44280 and corn harvesting combines from 1700-13400. Simultaneously, he pursued and livestock development. The first measure adopted by the State on the extension of this area was to increase the number of animals due to the increasing needs caused by urban development. Immediately after the collectivization, GAC's have been encouraged in the development of livestock industry, benefiting from the exemption or cancellation of grazing fees.

Unfortunately, much of the Romanian state efforts kept on the status of intentionally propaganda. Agriculture remains an underdeveloped economic sector, with disastrous long-term effects. Romanian agriculture in the communist era was one of the most least productive among communist states.

SECȚIUNEA A V-A:

ETHNOGRAFIE,
MUZEOLOGIE, MUZEOGRAFIE

MUZEUL ETNOGRAFIC AL MOLDOVEI. SCURT ISTORIC PERIOADA 1943 – 1951 – 1958

Anul 1943 reține câteva momente decisive privind înscriserea Muzeului Etnografic al Moldovei printre instituțiile reprezentative ale Iașului și ale țării. Primul se datorează Senatului Universității „Al. I. Cuza”. Acesta a hotărât înființarea Muzeului ca instituție de păstrare și conservare profesionistă a obiectelor de cultură tradițională specifică spațiului teritorial moldovenesc. Senatul se conforma unei bune tradiții interbelice. Atunci luaseră ființă câteva instituții de bază și de interes național, cerute de împrejurările favorabile survenite după Primul Război și după întemeierea României Mari. Este vorba despre Muzeul Etnografic al Transilvaniei, organizat la Cluj de Romulus Vuia în anul 1922, de Muzeul Satului București organizat de Dimitrie Gusti și Henri Stahl în 1936 și de Muzeul Limbii Române. Așadar, la Iași se simțea de mai multă vreme necesitatea înființării unei instituții similare, ca o datorie de îndeplinit. Răspunderea organizării unei Instituții de asemenea anvergură nu putea fi încredințată decât unei personalități îndeajuns de apreciată în lumea oamenilor de știință, pentru activități de teren, de bibliotecă și de organizare instituțională. În această privință, tot Senatul Universității „Al. I. Cuza” a decis, printr-o comisie de specialiști, să fie ales etnograful Ion Chelcea, domiciliat la Cluj, membru de seamă al Institutului Social Român și reputat cercetător în domeniu. În Raportul Comisiei se făcea aprecierea că Ion Chelcea este „etnograful cel mai indicat pentru organizarea viitorului Muzeu Etnografic al Moldovei”. Documentul a fost publicat în *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 24/29, I, 1943, p813, conform statutului și se făcea, totodată, chemarea publică a lui Ion Chelcea pentru ocuparea Conferinței de Etnografie, care funcționa pe lângă Catedra de geografie umană a Facultății de Geografie Iași. În această dublă calitate, de cadru didactic pe post de conferențiar și de organizator al proiectatului Muzeu, și-a înscris Ion Chelcea numele, mai întâi, în *Analele Universității „Al. I. Cuza”* din Iași.

Al doilea moment privind începutul istoric al Muzeului Etnografic al Moldovei îl implică pe Ion Chelcea însuși. Venit la catedră în martie 1943, Ion Chelcea, printr-un memoriu trimis Ministerului Culturii Naționale și al Cultelor, cu nr. 20932, din 18 aprilie 1943, obține aprobarea de înființare a Muzeului Etnografic al Moldovei. Astfel, Ion Chelcea a devenit primul director al noii instituții muzeale ieșene. Distins etnograf și muzeograf, el a fixat profilul muzeului în lucrarea sa *Menirea Muzeului Etnografic al Moldovei Iași*, 1943. După cum susține autorul, noul muzeu avea drept obiectiv principal „a salva mărfurile de civilizație și cultură populară; a aduna materialul necesar unei sinteze științifice etnografice și de a constitui un element educativ pentru public”.

Un al treilea moment, tot în 1943, se datorează donatorului Iuliu Pascu, fost magistrat ieșean stabilit la București. Pasionat colecționar de obiecte de artă populară, de pe întreg teritoriul țării, acesta dăruiește Muzeului întreaga sa colecție, cca. 340 de obiecte, țesături, scoarțe, port popular, ceramică și obiecte de lemn, cu o singură condiție: în dreptul fiecărui obiect, în inventar, să fie specificat „Darul Mariei și Iuliu Pascu” (vezi copia de pe adresa lui Iuliu Pascu, înregistrată la nr. 1280 din 4 mai, 1943, de către Rectoratul Universității din Iași). Obiectele etnografice intrate în patrimoniul Muzeului prezintă doar interes pentru un studiu comparativ, deoarece provin în majoritate din Transilvania și Banat.

În opera de realizare a Muzeului Etnografic al Moldovei, Ion Chelcea a fost susținut la început de către folcloristul Artur Gorovei care, în anul 1892, înființase la Fălțiceni revista *Șezătourea*, prima revistă de folclor din țară, iar prin legăturile pe care le avea cu folcloriștii francezi, între care Paul Sebillot, a făcut cunoscut folclorul românesc în Europa. În februarie 1944, Artur Gorovei donează Muzeului ieșean biblioteca sa de specialitate – 500 de volume, cărți și reviste, cu rugămintea ca, după

moartea sa, biblioteca să-i poarte numele. Astfel, Artur Gorovei, ca și Maria și Iuliu Pascu, prin donațiile făcute, pot fi considerați ca membrii fondatori ai Muzeului Etnografic al Moldovei.

În martie 1944, în urma apropierii frontului, Muzeul, împreună cu Universitatea ieșeană, a fost evacuat în mare grabă la Zlatna - Alba. Este meritul profesorului Ion Chelcea de a fi salvat piesele adunate până atunci, cu excepția unei monoxile de lenin, în care mai erau și câteva piese de pescuit, care a rămas pe rampa gării din Iași, din neglijența șefului de gară.

Cele mai importante date din istoricul Muzeului nu sunt marcate de anul 1943, anul înființării sale „pe hârtie”, fiindcă el rămânea în continuare fără personal, fără local și fără o subvenție care să-i permită achiziționarea de obiecte. Pe scurt, exista doar „cu numele”, fiind reprezentat prin directorul său onorific, Ion Chelcea. Muzeul etnografic din Iași n-a avut condițiile de dezvoltare normale... 8 ani de zile (1943 - 1951) datorită războiului și a urmărilor sale.

Până în anul 1951, activitatea muzeului este concentrată în jurul Conferinței de etnografie, sediul său fiind în biroul conferențiarului Ion Chelcea, în care erau depozitate cele 653 de obiecte etnografice, obținute numai din donații, și valoroasa bibliotecă de specialitate. În afară de colecția donată de Maria și Iuliu Pascu, 340 de obiecte, tot în acel timp, adică între anii 1943 - 1951, trebuie menționată și colecția provenită din Gărcina - Neamț, Voinești - Iași și Comarna - Iași, sau alte obiecte donate de studenții Facultății de Geografie, care urmau cursurile de geografie, cum ar fi colecția de ouă încondeiate. Cunosc bine aceste date, deoarece, după reforma învățământului din 1948, Facultatea de Istorie, la care eram studentă în anul III, s-a unificat cu geografia și am urmat cursul de etnografie al prof. Ion Chelcea, iar la sfârșitul anului am dat examen de specialitate. În anul 1951 am devenit primul colaborator al prof. Ion Chelcea, căruia i-am fost partener la toate activitățile Muzeului. În afară de deplasările pe teren, răspundeam de gestiunea Muzeului, care mi-a fost încredințată de director, a treia zi de la încadrarea mea la Muzeu, apoi de inventarierea tuturor obiectelor care intrau în Muzeu, după cum se poate vedea din inventarul științific al Muzeului și de conservarea pieselor textile care erau păstrate în lăzi.

În anul 1951 se produce, de fapt, recunoașterea oficială a existenței Muzeului Etnografic al Moldovei, când trece de sub egida Universității în schema organizatorică a Așezămintelor culturale și, respectiv, la Secția Culturală a județului Iași. Pentru prima dată Muzeul este recunoscut ca Instituție oficială de Stat, este trecut în bugetul statului; i se aprobă bani pentru achiziții și cercetări etnografice în Moldova, o schemă de funcționare și un local, în casa „Cuza”, unde în prezent funcționează Muzeul Unirii Iași.

Este important de știut care au fost primii tineri curajoși ce și-au asumat greaua răspundere de organizare a muzeului, în perioada când muzeografia etnografică era la început de drum.

Ion Chelcea, în calitatea sa de director, este socotit inima acestui muzeu, de la care colaboratorii au învățat etnografie, aceasta fiind o șansă unică, deoarece erau puțini profesori de etnografie în acea perioadă în țara noastră. În afară de director, postul de șef de secție a fost încadrată Emilia Pavel, absolventă a Facultății de Istorie și Geografie a Universității „Al. I. Cuza” Iași, promoția 1950, cu examen de stat, desenator Viorica Bălan, artist plastic și licențiată în limba franceză și istorie, iar supraveghetor Verona Praznicu.

Pentru pregătirea profesională, personalul de specialitate al Muzeului, director, șef de secție și desenator, au participat la primul curs de muzeografie organizat pe plan național la București de către direcția Așezămintelor Culturale din cadrul Ministerului Culturii, pentru însușirea cunoștințelor de specialitate, completându-se astfel ultimele informații și date din domeniu.

Directorul Muzeului, prof. Ion Chelcea, și șefa de secție, Emilia Pavel, au participat la cercetările complexe de la Bicaz, organizate de Academia Română, cu prilejul construirii Complexului Hidroenergetic de pe Valea Bistriței. Cu această ocazie, au fost cercetate satele ce urmau a fi dislocate, începând de la Bicaz. Izvorul Alb și în continuare, până la Galu. În acea perioadă, colectivul de etnografi ai Academiei era condus de părintele etnografiei românești, prof. Romulus Vuia care, în anul 1922, a organizat la Cluj primul Muzeu Etnografic de la noi din țară - în 1954, șef de secție la institutul de Etnografie și Folclor al Academiei Române. Cu această ocazie, personal am solicitat să fac parte din colectivul care studia portul popular condus de Florea Barbu Florescu, deoarece în Muzeu, prin tematică, ca sarcină de bază, aveam organizarea sectorului de port popular pe zone etnografice, alături de alte teme, ca de exemplu: scoarțe, țesături populare, măști și obiceiuri.

Cercetările etnografice de la Bicaz s-au întins pe durata anilor 1954 - 1959. Tema la care am efectuat cercetări, portul popular de pe Valea Bistriței, s-a finalizat prin publicarea materialului, în lucrarea colectivă *Arta populară de pe Valea Bistriței*, editată de Academia Română în anul 1969, cu

această ocazie, am achiziționat o valoroasă colecție de port popular de pe Valea Bistriței. Deoarece pe teren achiziționam toate obiectele etnografice existente în zonă, am depistat și am adus în Muzeu piese de mobilier, ca de exemplu blidarul din Schit Ceahlău, care pe ușa interioară are crestat anul 1874, expus în Muzeu, ca și obiecte legate de industria casnică textilă.

Directorul Ion Chelcea, fiind șef de colectiv în această expediție, a cercetat meșteșugurile, temă de care răspundea și în Muzeu. Rezultatele cercetărilor au fost incluse în lucrarea *Etnografia Văii Bistriței – Zona Bicaz*, apărută în anul 19736, la Piatra Neamț. În această lucrare, Ion Chelcea este autorul capitolului „Industria sâtească, zona Bicaz”, în care prezintă următoarele industrii și meșteșuguri: prelucrarea țesăturilor groase, morăritul, fierăritul, rotăritul și fasonarea lemnului.

La rândul ei, Viorica Bălan, în cadrul cercetărilor, a realizat o importantă arhivă de desene documentare care, la plecarea sa din Muzeu, în anul 1953, a intrat în patrimoniul instituției. Imediat postul de desenator a fost ocupat de Horațiu Constantinciu, absolvent al Academiei de Arte.

Pe lângă arhiva de desene, muzeul posedă și o fototecă cu fotografii document. În afară de colaborarea cu Academia, se impunea grăbirea ritmului achizițiilor, pentru a se putea organiza Expoziția de bază, adică Muzeul. De aceea, în anul 1953, a fost încadrată preparator la Muzeu, Aurora Turcu, transferată din învățământ.

În iunie 1954, Gheorghe Bodor, absolvent al Facultății de Litere, a fost numit asistent, iar în luna martie 1955, Petru Cazacu, absolvent al Facultății de Istorie a fost încadrat îndrumător. Acesta a fost colectivul statomnic, care a depus susținute eforturi pentru constituirea colecțiilor și, ulterior, organizarea expoziției de bază, adică Muzeul.

Între timp, a fost încadrat Pantelimon Filioreanu, care a lucrat în special la pregătirea pieselor în vederea expunerii lor în muzeu. După inaugurarea Muzeului, domnul P. Filioreanu s-a transferat în învățământ, fiind licențiat în istorie.

Din lipsă de personal de supraveghere, colectivul științific era obligat să se ocupe de curățirea și spălarea obiectelor, care soseau de pe teren în condiții necorespunzătoare și care, odată ajunse, trebuiau pregătite pentru a fi expuse în expoziția de bază. Așa au fost spălate și curățate piesele de port popular ce urmau a fi expuse în muzeu, de către semnatul acestor rânduri, adică de muzeograful de sector, care răspundea și de conservarea și restaurarea pieselor de Muzeu, în lipsă de laborator de restaurare și conservare a patrimoniului.

Între anii 1952 – 1954, Muzeul își avea sediul în fosta reședință domnească a lui Alexandru Ioan Cuza, de pe strada Lăpușneanu, unde în prezent se află Muzeul Unirii Iași. În acea perioadă, activitatea muzeografică se efectua în condiții grele, deoarece localul era în curs de renovare, iar aducerea obiectelor la Muzeu era destul de anevoioasă, din lipsa mijloacelor de transport. Ele erau depozitate în jurul clădirii Muzeului, mai ales obiectele de lemn, și zilnic trebuiau conservate și curățate de praf.

În luna decembrie 1954, Ministrul culturii, Iosif Chișinevschi, fiind în vizită la Iași, printr-o hotărâre a Consiliului de Miniștri, Palatul Administrativ, care adăpostea toate instituțiile administrative din oraș, a fost transformat în Palat Cultural, menit a adăposti muzeele ieșene și biblioteca „Gh. Asachi”. Hotărârea luată de Ministerul Culturii a fost aplicată în toată țara. Palatele Administrative fiind transformate în Palate Culturale.

Evacuarea Palatului a durat până în luna martie 1955, când a început mutarea patrimoniului Muzeului. Muzeul Etnografic, prin reprezentanții săi, director și șef de secție, a optat ca spațiu de expunere pentru sălile ocupate până atunci de Tribunalul Iași, unde se află și în prezent. Organele locale ne-au reproșat că am ocupat prea mult spațiu pentru Muzeu și ne-au avertizat că dacă nu vom avea destule exponate pentru toate sălile de Muzeu, vom fi destituiți din funcție.

Între anii 1951 și 1954, când la Muzeu existau numai două cadre de specialitate – „Personalul, cum s-a arătat, e compus din 2 forțe, cu preocupări științifice (director și șef de secție), una forță de muncă e repartizată activității tehnice, desenatorul, și mai e o tov. femeie de serviciu” (Marcel Lutic, „Jumătate de veac de la deschiderea Expoziției de bază a Muzeului Etnografic al Moldovei”, în *Anuar*, vol. VIII, p. 275), patrimoniul Muzeului s-a constituit astfel:

- în anul 1951 – 131 obiecte, nr. inv. 654 – 785
- în anul 1952 – 596 obiecte, nr. inv. 786 – 1382
- în anul 1953 – 344 obiecte, nr. inv. 1383 – 1726
- în anul 1954 – 409 obiecte, nr. inv. 1727 – 2135.

Imediat după mutarea în Palat, patrimoniul a fost valorificat într-o expoziție temporară în care au fost expuse obiecte de lemn privind ocupațiile din Moldova, agricultură, viticultură, păstorit și

meșteșuguri, fiind vizitată zilnic, de un numeros public, încât organele locale s-au convins de necesitatea și utilitatea spațiului pe care l-am solicitat pentru Muzeu.

La organizarea acestei expoziții au participat directorul și șeful de secție, deoarece colegul Bodor Gheorghe era repartizat pentru organizarea Muzeului memorial Vasile Alecsandri din Mircești, fiind absolvent al Facultății de Litere Iași.

Între 1951 și 1954, se discuta organizarea unui muzeu istoric – etnografic la Iași, de aceea au intrat în patrimoniul Muzeului obiecte istorice, care se aflau la diferite instituții din oraș sau conace boierești din alte localități. Așa se explică prezența colecției de obiecte istorice care au aparținut Muzeului Municipal și care se aflau depozitate în podul fostei clădiri a Arhivelor Statului Iași, din curtea Mănăstirii Golia. Pentru inventarierea acestei colecții, am stat într-un frig cumplit, în iarna anului 1953, în podul Arhivelor Statului.

O altă importantă colecție adusă în Muzeu de subsemnata este Colecția de obiecte de la Schinetea – Dumești – Vaslui, de la conacul Mareșalului Prezan. Am plecat singură la Gara Iași, de unde am luat trenul către Vaslui. Am coborât la gara Rafaila, de unde am plecat la cel mai apropiat CAP din apropiere, la Todirești, cca. 3 km. distanță de gară. M-am prezentat cu delegația la director, cu rugămintea de a-mi înlesni sosirea la conacul Mareșalului Prezan cu ajutorul unui mijloc de transport. Directorul, omenos, a înțeles situația și mi-a dat o căruță, care avea numai inimă și două loitre, trasă de doi cai, și un cetățean care mîna caii. Am plecat la Schinetea pe un drum de țară cu un praf cît palma, trecând prin centrul de comună, prin satul Dumești.

Mobilierul care urma să fie adus la gară era voluminos, paravane de lemn, scrinuri, dulapuri, oglindă de cristal. Cu greu au putut fi depozitate în căruță. La întoarcere, am oprit în satul Dumești, la Vasile Simiuc, rotar, de unde am luat tiparul pentru făcut colaci întregi la roată, pe care l-am adăugat în căruță cu ajutor de la rotar și de la cetățeanul care mă însoțea. Cu greu am ajuns la gara Rafaila cu așa încărcătură. La gară, toate obiectele au fost pregătite pentru a putea fi transportate cu trenul la Iași. E puțin spus că au fost greu de adus aceste obiecte la Iași în condiții extrem de vitrege, însă planul de activitate trebuia îndeplinit. Nu te întreba nimeni cu ce bani ai expediat obiectele la Iași.

O altă importantă colecție a fost adusă de la Sfatul Popular Regional Iași, actuala Prefectură, apoi de la bisericile Banu, Nicoriță și Sf. Sava, de la Muzeul de Antichități Iași, de la Biblioteca Universității, Colecția de ceramică dacică de la Poiana Tecuci, donată Muzeului de către profesorii Ecaterina și Radu Vulpe, de la Muzeul de Antichități București. Obiectele istorice existente în patrimoniul Muzeului Etnografic au fost ulterior transferate Muzeului de istorie al Moldovei, cca. 1000 de obiecte, între care amintim: strana de lemn a lui Petru Rareș, făclii de breaslă, steaguri de breaslă, tuburi de lemn și ceramică de la canalizarea orașului, arme, halebarde, vase de porțelan de Sèvres, scrinuri japoneze, ca și tronul ultimilor domni moldoveni. Cele două scrinuri japoneze, vasul de porțelan de Sèvres, ca și tronul ultimilor domni moldoveni, în prezent sunt expuse în Muzeul Unirii Iași.

În anul 1954, în luna septembrie, s-a fixat definitiv profilul Muzeului Etnografic al Moldovei, în cadrul Consfățuirii pe țară a muzeografilor etnografi care a avut loc la Suceava și la care am participat. Până atunci se discuta organizarea unui muzeu istorico-etnografic la Iași: de aceea, între anii 1951 – 1954, au intrat în Muzeu obiecte istorice care se aflau la diferite instituții din oraș sau conace boierești din alte localități care, după cum am menționat mai sus, au fost transferate Muzeului de Istorie Iași.

Între 1951 – 1954, când la Muzeu existau numai două cadre de specialitate, patrimoniul Muzeului s-a îmbogățit cu valoroase colecții etnografice care au fost etalate ca piese unice în expoziția de bază, adunate din cele mai reprezentative zone etnografice din Moldova. ca de exemplu: oloinița cu „berbeci” (ciocane) de la Volovăț – Suceava, teascul cu pene verticale și ciocanul de pisat sămânță, mișcat de picioare, de la Ulma – Suceava, barca monoxilă denumită „ciobacă” și alte unelte de plutărit de pe Valea Bistriței. Valori deosebite sunt piesele de pescuit din Fălciu – Huși, „chersânul” de la Broscoșești – Huși, „strușița cu butuc” de la Balcui – Miroslava – Iași, tiparul de făcut colaci întregi la roată, de la Dumești – Vaslui, adus de noi odată cu obiectele de la conacul Mareșalului Prezan, „scăunoaia” de la Dobrovăț – Iași, mobilierul de la Dănești – Vaslui, ceramica de la Marginea – Rădăuți și Tansa – Iași.

Colecția de port popular pe care am achiziționat-o a contribuit la îmbogățirea patrimoniului Muzeului cu valori din zona Iași, „Clupca” de la Mironasa și primul costum specific zonei Iași de la Reditu Tatar. Cămașa din pânză de lână țigaie, ȋtari încrețiți pe picior, ȋtari de „101” creți și bărneată aleasă cu motive, stilizări vegetale și mărgel pe margine, le-am achiziționat în anul 1952 de la Moș

Toader Zaborilă, de 60 de ani, care se afla cu exponatele de vânzare în Piața Sf. Spiridon Iași. Era costumul de mire al moșului, pe care îl păstra pentru înmormântare, așa cum arată tradiția. Costumul fusese cusut la nuntă de către mireasă. Aceste valori de patrimoniu au fost evaluate la suma de 200 lei. La despărțirea de costum, moșului i-au dat lacrimile și a adăugat: „dar eu cu ce mă mai îngrop când mor?”. Costumul popular făcea parte din viața afectivă a țăranului român.

O altă piesă de îmbrăcăminte achiziționată de noi tot în anul 1952, a fost sumanul de Tătăruși – Iași, pe care studentul Costache Secieru din Tătăruși – Iași, actualul profesor universitar de la Facultatea de Științe Economice din cadrul Universității „Al. I. Cuza” Iași, l-a dat Muzeului pentru suma de 1000 de lei. Acestea sunt primele piese cu care începe constituirea colecției de port popular din zona Iași.

Adăugăm la cele menționate și colecția din Heci – Lespezi, Tătăruși – Iași, Boroaia și Bogdănești – Fălțiceni, Bilca – Rădăuți, Breaza și Fundu Moldovei – Suceava. Cele mai frumoase piese de port femeiesc și bărbătesc, cu o vechime de peste 100 de ani, le-am adus din Pipirig – Neamț, din satele componente ale comunei – Stânca, Pătăligeni, Dolhești, Pluton, Boboiești și Dolia, situată în vârful muntelui. Tot din Pipirig – Neamț s-au achiziționat atunci și obiecte de mobilier țăranesc, decorate cu motive zoomorfe crestate, cum sunt mesele cu ladă, decorate cu motive zoomorfe crestate, „capete de cai”, sau lăzile de zestre, precum, și piese utilizate în diverse meșteșuguri sătești.

Până în anul 1955, din punct de vedere administrativ, Muzeul Etnografic al Moldovei a aparținut Secției culturale a județului Iași, șeful acestei secții fiind Constantin Penevici, o persoană care a sprijinit efectiv dezvoltarea Muzeului, cu bani pentru achiziții de obiecte muzeale și fonduri pentru schema de personal. Începând cu luna decembrie a anului 1954, când Palatul Administrativ devine Palat Cultural, director a fost numit distinsul om de cultură, fost director al Bibliotecii „Mihai Eminescu” Iași, Grigore Botez. Datorită diligențelor și a efortului depus de conducerea Palatului și a personalului administrativ de atunci, au început lucrările de restaurare și a transformării sale în spațiu de expunere pentru muzee. După doi ani de activitate susținută din partea constructorilor, în anul 1957, în luna aprilie, Muzeul Etnografic al Moldovei, împreună cu întreprinderea „Decorativa” din București, începe montarea mobilierului pentru expoziția de bază. Proiectul expoziției a fost executat de către întreprinderea menționată, după sugestiile date de specialiștii Muzeului, totul fiind selecționat și dimensionat în funcție de obiectele ce urmau a fi expuse, în vitrine, pe panouri, pe manechine sau pe podiumuri, de către Petru Cazacu și Emilia Pavel.

În 1955 apare o nouă schemă a muzeelor, apar posturile de muzeografi și de îndrumători de muzeu. Cu această ocazie, din șef de secție am fost încadrată pe post de muzeograf, ca și colegul Gh. Bodor, iar Petru Cazacu și Aurora Turcu pe posturile de îndrumător muzeu.

După anul 1955, cercetarea etnografică s-a intensificat, achizițiile de obiecte muzeale au continuat pentru a se completa tematica, în vederea definitivării lucrărilor și organizării expoziției de bază. Muzeografilor care se deplasau pe teren erau obligați să aducă toate materialele autentice și specifice existente în zona respectivă și care făceau parte din tematica muzeului, indiferent de sectorul de care răspundeau în muzeu. Din această perioadă, menționăm Colecția de obiecte din Vrancea, achiziționată de la prof. Ion Diaconu, Colecția din Pomârla, Ibănești, Hilișeu, Zamostea, Văculești, Dumbrăveni, județul Botoșani, Colecția din zona Neamț, de la Pipirig, Ghindăoani, Grumăzești, Crăcăoani, Oșlobeni, Bodești sau Colecția de pe Valea Bistriței, la care se adaugă Colecția din Vama – Câmpulung, Straja – Rădăuți și Iliești, Suceava. La tema „Obiceiuri de Anul Nou”, după o documentație serioasă cu lucrări de specialitate publicate, am achiziționat masca de capră de stof și masca de moșneag din Popești Iași, ca fiind cele mai autentice și specifice Podișului Central Moldovenesc. În urma acestei activități, am fost acuzată că mă ocup de superstiții și misticism și de lucruri care nu sunt de viitor, cu toate că tematica Muzeului fusese aprobată de forurile superioare. Această povară am dus-o ani de-a rândul în spate și bineînțeles că măștile aduse de noi în anul 1956, luna decembrie, au rămas până astăzi în Muzeu. Mai mult, mi-am continuat cercetarea pe această temă și, în anul 1971, am reușit să public lucrarea *Jocuri cu măști – zona Iași (Podișul Central Moldovenesc)*, iar în anul 1972, *Măști populare moldovenesti*. După bibliografia de specialitate publicată de noi, doi etnomuzicologi americani de prestigiu, soții Ana și Artur Brieglib, de la Universitatea din Los Angeles – California, s-au deplasat în România, în Ajunul Anului Nou, 1972, pentru a studia măștile. Cu acest prilej, cercetătorii americani și-au fixat ca obiectiv principal de studiu măștile din Popești – Iași. I-am însoțit pentru a le da explicații necesare în legătură cu aceste obiceiuri. La sosirea în sat, formațiile de măști din toată comuna erau adunate în centrul satului Popești. Impresionați de bogăția de măști umane și animale ce există în acest sat, oaspeții americani au

fotografiat, înregistrat și filmat toate formațiile existente și n-au plecat fără a lua cu ei o mască de moșneag cu pene care, după spusele lor, seamănă cu a indienilor din America. Maska a fost expusă la Muzeul Universității din Los Angeles – California, după cum reiese din fotografia pe care ne-au trimis-o ulterior și pe care noi am publicat-o („*Mască de moșneag din Popești – Iași, în SUA*”, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, 1997 și în lucrarea „*Jeux à masques en Moldavie*”, Palatul Culturii, 1998, Iași).

Tematica expoziției de bază a urmărit îndeaproape expunerea obiectelor pe fenomene etnografice ce se refereau la cele mai vechi forme de viață, mijloace de producere a hranei omului: agricultură, păstorit, alte ocupații străvechi – vânat, pescuit, albinărit, industrii **țărănești**, instalații tehnice populare, meșteșuguri, ceramică, piese de mobilier, obiecte de uz casnic, interior țăranesc, port popular, țesături, scoarțe, măști de Anul Nou și obiceiuri legate de ciclul vieții – naștere, nuntă, înmormântare.

La data când efectuam cercetări în vederea organizării Muzeului Etnografic al Moldovei, despre portul popular din zona Iași nu se știa nimic. Valorificarea acestui document pe plan muzeal și în literatura de specialitate ne aparține. La ora actuală, cea mai bogată colecție de port popular din patrimoniul muzeului este cea din zona Iași. Lucrările pe care le-am publicat: *Portul popular din zona Iașului*, Iași, 1969; *Portul popular din zona Iași*, cu o variantă în limba franceză, Iași, 1970; *Portul popular din zona Iași*, București, 1975, continuare tematică, care a fost publicat cu prilejul organizării în anul 1973, aprilie – mai, la Muzeul Satului București, a expoziției *Portul popular moldovenesc pe zone etnografice*. În acea expoziție a fost prezentat prima dată „Portul popular din zona Iași”, într-o sală specială, deoarece reprezenta portul din podișul Moldovei. Ca o apreciere a muncii mele, Consiliul Culturii, prin distinsul și regretatul director al Direcției Muzeu, Nicolae Ungureanu, mi-a aprobat plecarea pentru 12 zile în schimb de experiență la Muzeele din Polonia.

În această scurtă evocare am insistat asupra perioadei cuprinsă între anii 1951 – 1958, fiind una din cele mai dificile și, în același timp, fertile etape, când s-au pus bazele colecțiilor etnografice pe teme, făcând astfel posibilă organizarea primului Muzeu Etnografic al Moldovei la Iași și care s-a inaugurat la 16 februarie 1958. Subliniem efortul și răspunderea asumată de colectivul muzeului din acel timp, condus de directorul Ion Chelcea care, abuziv, a fost pensionat la numai 55 de ani, în aprilie 1957.

Până în anul 1958, când a avut loc inaugurarea Muzeului, achiziționarea obiectelor pe ani s-a făcut după cum urmează:

- în anul 1951 – 131 obiecte, nr. inv. 654 – 785
- în anul 1952 – 596 obiecte, nr. inv. 785 – 1382
- în anul 1953 – 344 obiecte, nr. inv. 1382 – 1725
- în anul 1954 – 409 obiecte, nr. inv. 1725 – 2134
- în anul 1955 – 158 obiecte, nr. inv. 2134 – 2292
- în anul 1956 – 351 obiecte, nr. inv. 2292 – 2643
- în anul 1957 – 405 obiecte, nr. inv. 2643 – 3048

Numai o muncă științifică susținută și perseverentă a făcut posibilă trecerea acestui greu examen care, în final, a dus la organizarea expoziției de bază. Montarea ei a durat din aprilie și până în noiembrie 1957. În luna aprilie 1957, prin pensionarea abuzivă a profesorului Ion Chelcea, la numai 55 de ani, postul de director a fost încredințat lui Gh. Bodor.

Când au început lucrările de panotare a expoziției de bază, s-a aprobat în schema Muzeului personal de supraveghere, necesar pentru a ajuta manipularea obiectelor pe săli, precum și curățirea și pregătirea obiectelor ce urmau a fi etalate. Din personalul de supraveghere menționăm pe: Eugenia Sauciuc, Ana Tofan, Ana Balan, Ana Bejan și Constanța Dănilă. Tot cu această ocazie s-a aprobat postul de gestionar, care a fost ocupat de Ilie Păduraru. Până atunci, de tot inventarul Muzeului am răspuns, din 1951 și până în anul 1957.

La 1 noiembrie 1957, prin demisia desenatorului Horațiu Constantinciu, postul de desenator a fost ocupat de Victoria Semendeaev, absolventă a Facultății de Arte plastice.

Etalarea obiectelor pe săli, în expoziția de bază, a durat din septembrie până în decembrie 1957. la panotare ne-a ajutat doamna Elena Secoșanu, care atunci se pensionase de la Muzeul de Artă Populară din București. Când a venit doamna Secoșanu la Iași, a donat Muzeului cca. 10 exponate de ceramică de Kutky care au îmbogățit colecția.

Data de 16 februarie 1958, când a avut loc inaugurarea Muzeului Etnografic al Moldovei și deschiderea oficială pentru public, a însemnat afirmarea muzeografiei etnografice ieșene, pe plan local

și național, Muzeul Etnografic al Moldovei fiind unul din cele mai apreciate muzee de pavilion din țara noastră în acea perioadă, iar Academicianul Romulus Vulcănescu afirma: „Muzeul Etnografic al Moldovei este o perlă a muzeografiei etnografice românești”.

ETHNOGRAPHIC MUSEUM OF MOLDAVIA. HISTORY PERIOD 1943 – 1951 – 1958 (Abstract)

In 1943, the Senate of the „Al. I. Cuza” University of Iași decided the establishment of the Ethnographic Museum of Moldavia, in bringing the ethnographer Ion Chelcea from Cluj, at the Conference that worked besides the Human Geography Department of the Faculty of Geography in Jassy, considered „the best ethnographer for organize the future Ethnographic Museum of Moldavia, a institution lacking to Jassy until today” (Commission’s Report of calling to the department the ethnographer Professor Ion Chelcea, see: *Official Gazette*, part I, no.24/29, I, 1943, 813).

Welcome to the Department in March 1943, Ion Chelcea sent a memorandum to the Ministry of National Culture and Religious Affairs, no. 20932 of April 18, 1943, to obtain approval for the establishment of the Ethnographic Museum of Moldavia and he became the first director. Distinguished ethnologist and curator, he has set the museum’s profile in his „The purpose Ethnographic Museum of Moldavia” Jassy, 1943. In 1943 are made the first donations by Iuliu Pascu, former magistrate of Iași, established in Bucharest. He gave to the museum about its collection, 340 items. And Arthur Gorovei too offered his specialized library, 500 volumes.

In march 1944, together with the University, the Museum refugees at Zlatna - Alba. The most important dates in history museum are not marked in 1943, the year of its establishment, „on paper”, because it is still without local operating, without a schedule and without a subsidy to enable the purchase of items. In short, there is only „name”, represented by its Honorary Director, Ion Chelcea. By 1951, the activity is concentrated around the Museum of Ethnography Conference, its registered office being that of lecturer Ion Chelcea.

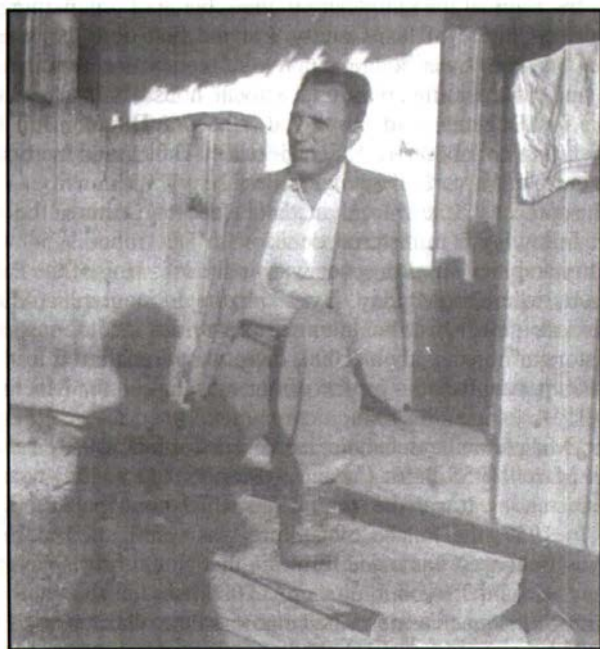
In 1951 actually takes the official recognition of the existence of the Ethnographic Museum of Moldavia, it goes under the aegis of the University in the scheme of organizing cultural establishments and that the Department of Culture of Iași County. For the first time the Museum is recognized as official state institution, its late state budget approved money for acquisitions and ethnographic research in Moldavia, and an operating plan and a local house “Cuza”, which is now the Union Museum in Jassy. The first scheme was employed Museum Director Ion Chelcea and Head of Department Emilia Pavel, first collaborator, designer Viorica Balan, and Verona Praznicu maid. Since the building renovation our work is carried out under very heavy.

In 1955, the Museum has a new local in the Palace of Culture, the former Administrative Palace of Jassy, which following a ministerial decision in December 1954 was transformed in the Cultural Palace. The Ethnographic Museum space was on the left wing of the Palace, which previously housed the County Court, where it is today. By 1954, the Ethnographic Museum has a historical profile, which led the team to gather historical items from various institutions, manors boyars, or from churches. About the historical objects, about 1000, there were transferred to the History Museum of Moldavia after 1954 when it established a profile of our museum on the Meeting of the Ethnographic Museum in Suceava, in 1954.

For organize the Museum, the schedule increased. In June 1954 it was engaged Gheorghe Bodor, assistant, and in March 1955 Petru Cazacu was appointed as junior, and Aurora Turcu, who had been transferred from school. It was the stable team which contributed to the strong efforts of the Museum organization. In 1957, the Palace of Culture was refurbished to house the Museum and Undertaking “Decorative” Bucharest has made furniture that would be displayed in exhibits. From the 3200 objects it has been selected for exhibition only 700 items, in ten rooms of the museum. The project for making furniture was made as described curators Petru Cazacu and Emilia Pavel suggested. On 16-th of February 1958 was inaugurated the Ethnographic Museum of Moldavia and the official opening to the public affirmation meant that, at local and national levels, the Ethnographic Museum of Moldavia is one of the most popular museums of the flag of our country, in that period, and the Academician Romulus Vulcănescu said: “The Ethnographic Museum of Moldavia is a pearl of Romanian ethnographic curators”.

Primul local al muzeului – Casa “Al. I. Cuza”

Prof. Univ. dr. Ion Chelcea
(primul director al Muzeului etnografic al Moldovei Iași)

Agricultura

Păstoritul

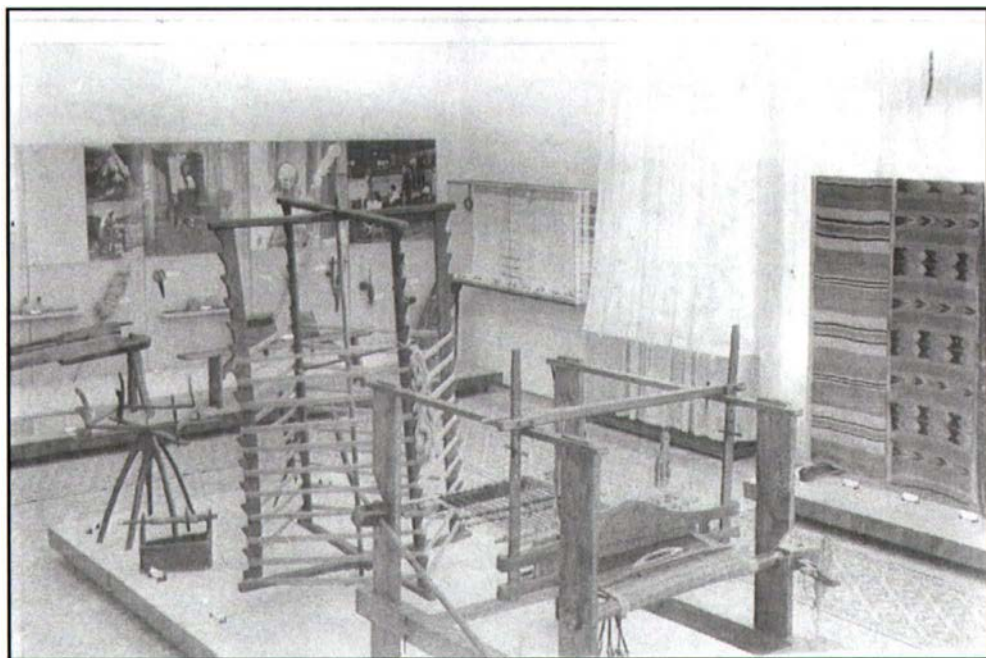
Apicultura

Vânătoarea

Industria casnică textilă

Industria casnică textilă

Olărit

Mobilier țărănesc

Port popular - Popești – Iași

Port Câmpulung

Obiceiuri

Maria DIACONESCU

MUZEUL JUDEȚEAN BOTOȘANI ÎN EXPOZIȚIILE INTERNAȚIONALE DE LA NEW YORK, OXFORD ȘI ATENA

2010 a fost anul expoziției eveniment „The Lost World of Old Europe”, vernisată în trei orașe culturale recunoscute: New York, Oxford și Atena. Acest ambițios proiect internațional structurat pe începuturile civilizațiilor preistorice din S-E Europei, secvență prea puțin cunoscută de istoricii și arheologii occidentali, constituie o performanță pentru muzeistica românească.

În istoria fiecărei țări există o epocă prin care aceasta se plasează pe un loc fruntaș, se evidențiază. Cât privește spațiul românesc, această perioadă se află la începutul istoriei sale, acum mai bine de șase milenii, în epoca neo-eneolitică ce a cunoscut câteva civilizații excepționale – Gumelnița, Cernavodă, Vinca, Bodrogkeresztur, Hamangia, Boian, Turdaș, Vădastra, ale căror manifestări artistice, spirituale întrec în valoare civilizațiile europene contemporane lor, dar care sunt foarte puțin cunoscute în afară. Aceștia li se alătură cultura Cucuteni, civilizație de o inegalabilă originalitate ce s-a dezvoltat pe un spațiu extins. Creațiile acestor civilizații pot fi considerate adevărate comori naționale, repere pe harta culturală a Europei. Muzeele și arheologii au considerat necesară organizarea unor expoziții internaționale dedicate neoliticului românesc pentru a evidenția unicitatea și spiritualitatea profundă a acestor culturi. Astfel începând cu 2008 s-au organizat expoziții internaționale la Olten – Elveția, Roma – Vatican, Bytom și Varșovia – Polonia.

Expoziția de arheologie „The Lost World of Old Europe The Danube Valley” continuă șirul acestor expoziții externe dedicate neoliticului românesc. Este pentru prima dată când astfel de capodopere au trecut Oceanul Atlantic pentru a ajunge în S.U.A., La New York. Aceasta a fost organizată la cererea Institute for the Study of the Ancient World New York University. A revenit în Europa, în Anglia la Museum of Art and Archaeology University of Oxford, primul muzeu universitar din lume și cel mai vechi muzeu britanic. În prezent expoziția se află la Atena, la Muzeul de Artă Cycladică, unul dintre cele mai prestigioase muzee din Grecia. La Atena, această manifestare a fost organizată sub auspiciile Ministerului Elen al Afacerilor Externe cu prilejul preluării de către Grecia a președinției Organizației de Cooperare Economică a Mării Negre. Spre deosebire de precedentele expoziții, la Atena specialiștii de la Muzeul de Artă Cycladică au adăugat propriile lor exponate datând din aceeași perioadă istorică. Acesta este un prim pas spre realizarea unei necesare sinteze, a acestei epoci în S-E Europei, mărturie a unor manifestări spirituale ce atrag atenția asupra profunzimii artei preistorice.

Coordonatorul principal al acestui periplu muzeistic este Muzeul Național de Istorie a României. Pentru a realiza o imagine cât mai completă asupra acestei perioade istorice pe teritoriul României, au fost invitate să participe muzee din toate regiunile țării. Piese au fost selectate după criterii de reprezentativitate științifică, artistică, cronologică, în ideea redării etapelor evoluției culturilor preistorice din spațiul de la nord de Dunăre. Cu un număr limitat de exponate au venit și Muzeul Regional din Vama (Bulgaria); Muzeul Național de Istorie și Arheologie Moldova din Chișinău, ca un semn că Dunărea nu a fost o graniță, ci o punte între teritorii locuite de civilizații ale aceluiași timp. Putem afirma fără teama de a greși că expoziția „The Lost World of Old Europe The Danube Valley 5000 – 3000 B.C.” este o expoziție-eveniment, pentru activitatea muzeistică și pentru imaginea culturală a României pe plan internațional. Piese arheologice, deosebit de importante, fac parte din patrimoniul cultural național și fără îndoială din cel al umanității, dacă ținem seama că de fapt, aici în România, este leagănul vechii Europe. Exponatele cuprind o paletă complexă de artefacte ce definesc viața economică, spirituală și artistică: ceramică, unelte, arme, obiecte de podoabă, vase antropomorfe, obiecte de prestigiu, figurine antropomorfe și zoomorfe ce pun în lumină marile valori spirituale ale neoliticului românesc care până de curând erau cunoscute de un număr restrâns de

specialiști străini. La New York prezentarea elogioasă care a fost făcută în „The New York Times” a adus în expoziție un număr record de vizitatori, de pe întreg teritoriul S.U.A., unii veniți în mod special pentru această expoziție, care s-au arătat uluiți de cele văzute. Într-adevăr, valoarea exponatelor a fost cea care a stabilit succesul expoziției. Piese de tezaur alese sunt toate de excepție, încât aproape nu poți evidenția pe una în detrimentul alteia. Facem totuși **acest** pas amintind de Gânditorul de la Hamangia – singura piesă din România inclusă în lista celor zece piese a celor mai importante artefacte ale culturii mondiale, Idolul de aur de la Moigrad, Templul Gumelnițean de la Căscioarele, statueta Venus de la Drăgușeni – Botoșani. Efortul organizatorilor s-a văzut în modul de prezentare a pieselor, în vitrinele special concepute pentru aceste exponate, completate cu materiale informative deosebit de utile: hărți, grafică, ilustrație, realizate cu competență și profesionalism de specialiștii de la Institutul pentru Studiul Lumii Antice.

Catalogul expoziției, cu 252 pagini de text și imagini, a fost tipărit în condiții grafice excepționale la editura „EuroGrafica”, Vicenza, Italia. Afișul expoziției, de dimensiuni impresionante, spre a fi vizibil, a utilizat imaginea statuetei Venus de la Drăgușeni – Botoșani, simbol al echilibrului, spiritualității, expresivității unor astfel de obiecte încărcate de sacralitate. O impresie extraordinară a făcut ceramica, mai ales cea cucuteniană, cu formele sale diverse, sofisticată, rafinată, armonioasă, proporționată, ce nu cunoscuse roata olarului, dar care surprinde prin dimensiuni, prin tehnica cu care erau realizate aceste vase. Spectaculosul decor al acestora uimește prin utilizarea simbolurilor, cele mai multe geometrice, ce pot fi ideograme, sugerând un mod de comunicare al celor din neolitic. Pigmenții folosiți în pictură, procesul de finisare al vaselor, precizia, creativitatea de care dau dovadă acești artiști anonimi, precursorii artei europene de mai târziu, nu pot decât să-i uimească pe oamenii de astăzi. Analizând statuetele antropomorfe sau zoomorfe realizate din lut ars, decorate cu simboluri pictate sau incizate, într-o formă esențializată, stilizată, ni se dezvăluie o lume deosebit de complexă, cu reprezentări magico-religioase ce au conotații cultice, estetice, sociale. Muzeul Județean Botoșani a fost foarte bine reprezentat prin piesele aparținând culturii Cucuteni de la Vorniceni și Drăgușeni. În special vasele de la Vorniceni, cele mai noi descoperiri din expoziție, au impresionat prin diversitatea formelor și a decorului.

Această comoară națională a fost apreciată în cel mai înalt grad de Roger S. Bagnall - directorul de la Institute for Ancient World, Dr. Cristopher Brown directorul de la Museum of Art and Archaeology University, care au prezentat expoziția cu ocazia vernisării acesteia la New York și respectiv la Oxford, în prezența unor specialiști din muzee, personalități din domeniul culturii. La Atena, prof. Nicolas Stampolidis – directorul Muzeului de Artă Cycladică a subliniat importanța unor astfel de demersuri culturale – istorice ce familiarizează vizitatorul cu evoluția civilizațiilor neolitice pe spații întinse.

Aprecierea și interesul cu care au fost primite aceste expoziții externe mi-au adus o mare satisfacție și datorită faptului că piesele pe care le-am descoperit recent la Vorniceni, incluse în categoria Tezaur a patrimoniului cultural național, au fost receptate ca unele dintre cele mai frumoase și interesante piese din aceste expoziții.

Pentru a se vedea cum a fost percepută expoziția „The Lost World of Old Europe The Danube Valley 5000 – 3000 B.C.” voi cita din cartea de onoare câteva impresii:

„O expoziție și o selecție excelentă. Mulțumesc pentru aducerea geniului Vechii Europe la New York.”

„Aceasta este o expoziție fantastică ce merită să fie prezentată la Metropolitan Museum of Art. Asta va schimba părerile despre istoria umanității.”

„Magnific. Intotdeauna apreciez lucrurile deosebite adunate într-o astfel de expoziție. În special mi-au plăcut obiectele mari, vasele, care lasă arta să vorbească despre ea. Mulțumesc.”

„Este o expoziție frumoasă care pur și simplu te face să dorești să te întorci în timp pentru a vedea cum erau folosite aceste obiecte. Felicitări arheologilor, descoperitorilor.”

„Au fost culturi extraordinare. Cum i-ați convins pe români să vă dea „Gânditorul și Gânditoarea”(piese de la Cernavodă)? Multe felicitări.”

„Aceste comori ne luminează mințile și ne încălzesc sufletele.”

„O expoziție cutremurătoare. Întreaga mea viziune despre Vechea Europă este distrusă. Fascinant.”

„Nu știam cât de veche e istoria noastră, dar acum că am realizat, sunt foarte mândru de ea. Extraordinară expoziție.”

„Magnific. Găsesc interesantă asemănarea în ce privește dimensiunile cu lucrările miceniene și grecești. De asemenea, am văzut o oarecare asemănare a decorațiilor de pe aceste vase și grafică veche europeană. În final, un mare univers a fost descoperit.”

Fig. 1 Afișul în New York

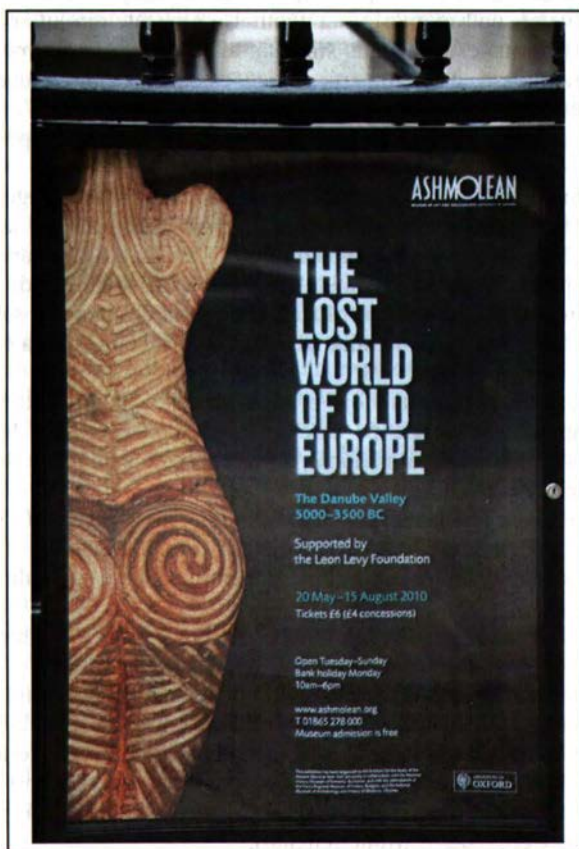

Fig 2 „Lumea pierdută a vechii Europei” - afișul de la *Ashmolean Museum*

Fig. 3 Piesele Muzelui Botoșani în expoziția de la Atena

Fig. 4 Cercetători din România (Botoșani și Iași) la vernisajul expoziției de la Atena

BOTOȘANI DISTRICT MUSEUM IN THE INTERNATIONAL EXHIBITIONS FROM NEW YORK, OXFORD AND ATHENA (Summary)

The author describes the participation of the Botoșani District Museum at “The Lost World of Old Europe. The Danube Valley, 5000-3500 B.C.” – 2010 – Exhibition, successively opened in New York (at Institute for the Study of the Ancient World), Oxford (at Museum of Art and Archaeology) and Athena (at Museum of Cycladic Art). The Museum of Botoșani has participated at exhibition with very important and famous archaeological pieces from ancient Culture Cucuteni, discovered at Drăgușeni and Vorniceni (Botoșani District).

Steliana BĂLTUȚĂ

BOTOȘANI: INVITAȚIE LA FESTIVALUL TAMISEI (LONDRA)

In perioada 11 – 12 septembrie 2010, Primăria Londrei a organizat a 14-a ediție a Festivalului Tamisei, cel mai mare festival internațional.

Un festival complex, cu un program foarte bogat, care s-a întins pe o arie mare, pe malurile fluviului Tamisa.

„Chiar dacă nu este cel mai lung curs de apă din Marea Britanie, Tamisa este cel mai cunoscut datorită faptului că este asociat cu Londra. Fie că mergi pe apă, fie pe malurile sale, fluviul oferă o panoramă superbă și cuprinzătoare a capitalei. Plimbarea de-a lungul Tamisei a devenit posibilă din 1996, iar croazierele pe apă, cu opriri la principalele atracții din oraș, au fost dintotdeauna un deliciu atât pentru turiști, cât și pentru londonezi deopotrivă” (*National Geographic, Traveler, Marea Britanie*).

În 15 iulie 2010, Consiliul Județean Botoșani, prin Președintele său Mihai Țăbuleac a primit invitația din partea Institutului Cultural Român din Londra semnată de director Ministru Consilier Dorian Branea, pentru participarea la Festivalul Tamisei, a Fanfarei de la Vorona și a Muzeului de Etnografie Botoșani care să amenajeze standul cu textile de interior și costume populare, unde să se poată realiza și o demonstrație de lucru la războiul de țesut.

Timpul de pregătire pentru Muzeul de Etnografie s-a dovedit a fi mult prea scurt dacă ne gândim la selecția pieselor, la întocmirea dosarelor de clasare, condiție principală pentru transportul temporar al pieselor de patrimoniu, pregătirea dosarelor pentru aprobările de trecere peste graniță a obiectelor. Dacă legal pentru aprobări erau necesare 60 de zile înainte de plecare, noi am avut pentru pregătire și proceduri, puțin peste 30 de zile.

Prezența Muzeului Botoșani cu piese de patrimoniu etnografic național, a educatoarei meșteră Niculina Andronache, care trebuia să facă demonstrație de țesut și a Fanfarei de la Vorona, fiind deja programată la Festivalul Tamisei, parcă nimic, nici măcar timpul scurt nu puteau sta împotriva. Totuși, până la primirea aprobărilor pe documentele de plecare, a neclarităților financiare, nesiguranța prezenței noastre în Londra se contura tot mai mult. Toată procedura părea extrem de grea și parcă „ițele nu se mai descâlceau”, pe care le-a descâlcit bine managerul Muzeului, Lucica Pârvan. Cu toate acestea, noi am ținut mereu legătura cu Institutul Cultural Român, trimițând listele cu imaginile obiectelor ce trebuiau să facă obiectul expoziției, dar am și comunicat care este stadiul pregătirilor.

Cum era și firesc, primele aprobări pe certificatul de export temporar le-am primit în 19 august 2010 de la Direcția Județeană pentru Cultură și Patrimoniul Național Botoșani, prin semnătura directorului Dănuț Huțu. Era încă un pas și speranța era iarăși de partea noastră. Apoi, în septembrie, aproape de plecare, au venit prompt și aprobările din partea Ministerului Culturii și de la Biroul Comisiei Naționale a Muzeelor și Colecțiilor, prin sprijinul Dr. Ernest Oberländer – Tâmoveanu, Președintele Comisiei Naționale a Muzeelor și Colecțiilor.

Plecarea a fost în 9 septembrie seara cu un autocar al F.C. Botoșani, cu 2 conducători auto care au condus ireproșabil. Constantin Dascălu și Ilie. Drumul a fost foarte greu, cu o noapte de cazare în Polonia și traversarea Canalului Mânecii cu feribotul. Am ajuns dimineața pe 11 septembrie în Londra, când, fără a ne mai odihni, am plecat la stand pentru pregătirea expoziției.

Acolo, în Programul celor două zile de Festival pe malul Tamisei, ne-a întâmpinat urarea de bun venit a Directorului Festivalului, Adrian Evans:

„Londra datorează adevărata ei existență Tamisei și noi sărbătorim acest minunat oraș dansând pe străzi, sărbătorind pe poduri și pe marginile râului. Punctul principal al Festivalului Tamisei este în

a crea evenimente participatorii atât pentru tineri cât și pentru vârstnici. Mai mult decât atât, acesta este Festivalul Londrei. Veniți jos pe râu și să aveți un week-end fantastic”.

Organizatorii au stabilit 4 zone bine delimitate cuprinse între 4 poduri care traversează Tamisa:

- ZONA 1 – între podurile Westminster și Waterloo
- ZONA 2 – întinsă între podurile Waterloo și Blackfriars
- ZONA 3 – cuprinsă între podurile Blackfriars și London
- ZONA 4 – întinsă între podurile London și Tower.

România (Muzeul Botoșani) a avut standul pentru expoziție aproape de podul Westminster și Ochiul Londrei (London Eye) în zona 1. În credința că Festivalul va fi deschis oficial și neștiind aria extrem de mare a celor 4 zone, am avut pregătit și un cuvânt de prezentare cu un salut către organizatori și către londonezi, care dacă n-a fost transmis, măcar să rămână publicat peste timp.

Domnule Primar al Londrei, Stimați londonezi,

România, țară situată în sud-estul Europei, cu o bogată istorie și cu o contribuție culturală în Europa, cu legături directe cu Marea Britanie între anii 1866 – 1947 în special în vremea regilor Carol I și Ferdinand de origine germană, care împreună cu reginele Elisabeta și Maria de origine britanică, au dus la înflorirea României moderne.

O țară cu un relief divers, munte, deal, câmpie, cu ieșire la Marea Neagră și cu granița de sud conturată de fluviul Dunărea, România este o țară unde s-a dezvoltat o civilizație rurală cu frumoase tradiții populare, cu portul popular având piese lucrate în gospodăria sătească, de un bun gust, eleganță și armonie cromatică bine alese.

De aceea, atât regina Elisabeta cât și regina Maria, au prețuit costumele populare românești, și l-au îmbrăcat în diferite ocazii, chiar la recepții importante împreună cu principesele și doamnele de onoare ale curții regale.

Rămâne consemnat în scrierile reginei Maria, sub titlul „Povestea vieții mele”, că la vârsta de 17 ani, înainte de a cunoaște România, când prințul Ferdinand a ajuns la Curtea Regală a Angliei, darul pe care i l-a trimis regele Carol I Mariei ca viitoare principesă și mai târziu regină a României, a fost un costum popular românesc.

La fel de frumoase, dar cu o mai mare încărcătură decorativă și simbolică sunt și țeșăturile de interior de locuință tradițională și pentru ritualuri ale vieții de familie. Țesătura de altădată, inspirându-se din universul din care facem parte, a creat uneori adevărate compoziții într-o cromatică armonioasă dată de culorile obținute din plante.

În prezent viața sătească a României se înscrie pe o cale a schimbării, dar unele zone încă mai păstrează parțial vechea civilizație, dând farmec locului.

Județul Botoșani, situat în partea de nord-est a României, de unde vă aducem salutul nostru și o mică parte a civilizației tradiționale, este o vatră etnografică și folclorică, ce încă mai păstrează patrimoniul culturii populare.

Mulțumim Primăriei Londrei pentru ospitalitate, Institutului Cultural Român pentru invitație și pentru că ni s-a oferit prilejul să prezentăm publicului londonez și participanților la Festivalul Tamisei, creația populară românească.

Pentru prezentarea pieselor de patrimoniu în expoziție, România a avut locul stabilit lângă Ungaria și Polonia, în segmentul Noul Sat European (New European Village). Standul a atras foarte mulți vizitatori care au apreciat valoarea costumelor populare și a țeșăturilor, fiind doritori să cumpere, rămânând apoi plăcut surprinși de patrimoniul românesc. Întreaga echipă tânără a Institutului Cultural Român din Londra împreună cu Directorul Ministerului Consilier Dorian Branea a fost mereu cu noi, dar de organizare și buna desfășurare a participării României la Festival a fost responsabilă Consilier Roxana Gibescu.

Surpriza mare și plăcută a fost în momentul când standul românesc a fost vizitat de însuși Ambasadorul României în Londra, dr. Ion Jinga, împreună cu soția domniei sale, care au admirat și au fost interesați de vechimea pieselor aduse din patrimoniul muzeal botoșănean, de semnificația decorului, de valoarea artistică, oprindu-se cu atenție și la războiul de țeșut. Pentru a completa informațiile despre Botoșani, noi am dăruit doamnei și domnului Ambasador albumul de prezentare a județului din partea Consiliului Județean, dar și pliante și tipărituri cu valori din patrimoniul Muzeului

Botoșani, tipărituri care au fost oferite și Institutului Cultural Român, dar și vizitatorilor standului românesc.

Institutul Cultural Român a dăruit cele mai multe tipărituri de prezentare și promovare a zonelor de interes turistic din România. Prin împletirea celor 3 oferte – expoziție etnografică, demonstrație de țesut și tipărituri de interes turistic cu text în limba engleză, România a avut succes, îmbogățit de programul folcloric al Fanfarei de la Vorona, desfășurat în zonele 2 și 4, dar și în zona 1, în fața standului românesc.

Programul celor 2 zile a fost foarte încărcat, dar spicuim pentru a contura imaginea Festivalului.

În ZONA 1, pe lângă prezența României, Ungariei și Poloniei, în „Noul sat european” s-a mai prezentat creația cinematografică a tinerilor de 16 – 19 ani, cu scurt metraje referitoare la poveștile din spatele scenei festivalului, muzică live africană în foaierea Regina Elisabeta, imagini fotografice.

În ZONA 2, Olanda a experimentat suspansul, Fanfara Franței a stimulat dansul, pe plaja Tamisei cei mici s-au jucat construind castele de nisip. În aceeași zonă au fost prezentate „râuri” de expoziții de artă diversă a studenților din Londra, India, Turcia, Ungaria, Franța, Tailanda, America. Circul francez a prezentat numere periculoase.

În ZONA 3 s-au desfășurat diverse tipuri de dans de societate, proiecții de filme de animație pentru copii, oferte culinare, readucerea la viață a oaselor, moment în care pe un schelet sculptorul modelează și reînvie Tigrul Indian, în ideea de luptă pentru salvarea acestor rare exemplare, o rememorare a cursei de navigație Milenium, o paradă pe pontonul Elisabeta a II-a.

În ZONA 4 s-au desfășurat concursuri de navigație și cercetare a râului, mai multe familii prietene au interacționat cu mediul înconjurător pentru protecția mediului, muzica în stradă, când pe lângă alte cunoscute formații de muzică internațională a evoluat și Fanfara de la Vorona și apoi sub titlul Renașterea Tamisei, a avut loc o expoziție de vase istorice pe fluviu (vase de pescuit, vase de prospecții arheologice).

Așa cum și observatorii au spus, această a 14-a ediție a Festivalului Tamisei a fost mai complexă, cu un program mult mai diversificat, a fost o reușită deplină, program în care Botoșaniul a reprezentat în acest an 2010, cu succes România.

Propunerea pentru participarea Județului Botoșani la Festivalul Tamisei i se datorează Consilierului Roxana Gibescu de la Institutul Cultural Român din Londra, care a cunoscut patrimoniul și a vizitat Muzeul Etnografic Botoșani în perioada practicii artistice la Ipotești, ca studentă la clasa distinsului profesor Mircea Dumitrescu de la Facultatea de Arte București. Din cele 3 participări ale României la Festival nu știm care a plăcut mai mult dar am simțit că prezența Botoșanilor a mulțumit Institutul Cultural Român, pe londonezi și pe vizitatorii standului românesc.

Festivalul Tamisei în Londra este deja un festival cu tradiție, cel mai mare Festival al creației, al culturii, al civilizațiilor, al valorilor umane.

Fiind un Festival atât de mare, există și întrebarea de unde fonduri pentru o așa uriașă desfășurare de forțe. Programul tipărit al Festivalului ne dă răspunsul: 59% sponsorizări din sectorul privat ca parteneri, 22% din venituri proprii și 19% sponsorizări ale unor organizații și fonduri publice. Tot Programul Festivalului cuprinde și zilele de desfășurare a celei de-a 15-a ediții, care va avea loc pe 10 – 11 septembrie 2011.

Este și va rămâne acest reportaj un document peste timp referitor la participarea Județului Botoșani, a Muzeului de Etnografie, la a 14-a ediție a Festivalului Tamisei din anul 2010.

BOTOȘANI: INVITATION TO THE LONDON THAMES FESTIVAL (Summary)

The Mayor of London organized during 11-12 September the 14th edition of Thames Festival, the biggest international festival. A complex festival, with an extremely varied programme, spread over a large area on the banks of the river Thames.

On the 15th of July 2010, the Botoșani County Council, represented by its President Mihai Țăbuleac, received an invitation from The Romanian Cultural Institute in London signed by the executive Minister consultant Dorian Branea, for the Vorona Brass Band and the Ethnography Museum in Botoșani to participate in the Thames Festival and have an exhibition stand with interior

textiles and traditional folk costumes, where a live work demonstration on a weaving loom could be performed.

The proposition for the Botoșani County to participate in The Mayor's Thames Festival is due to Consultant Roxana Gibescu from the Romanian Cultural Institute in London who has known the patrimony and visited the The Ethnographical Museum of Botoșani during her artistic training at Ipotești, in the class of the eminent profesor Mircea Dumitrescu at the Art Faculty in Bucharest.

For an appropriate organization of the Festival, the organisers established 4 clearly delimited areas between the 4 bridges over Thames.

- ZONE ONE – Westminster bridge to Waterloo bridge
- ZONE TWO – Waterloo bridge to Blackfriars bridge
- ZONE THREE – Blackfriars bridge to London bridge
- ZONE FOUR – London bridge to Tower bridge and beyond

In order to display the patrimony exhibits, Romania (the Botoșani Museum), had its place assigned next to Hungary and Poland, within the New European Village Segment, zone 1, near Westminster Bridge and London Eye.

At the Thames Festival the Romanian Stand has combined 3 offers – an ethnographic exhibition with folk traditional costumes and interior textiles for traditional houses from the XIX – XXth centuries, weaving work demonstration on a loom and brochures and booklets in English language regarding Romania's touristic potential, brochures realized by the Botoșani County Council, the Botoșani Museum and the Romanian Cultural Institute in London, offers completed by the Vorona Brassband artistic folk programme, in zones 2 and 4, but also in zone 1, in front of the Romanian stand.

The Romanian programme has been well received by the Londoners and the other festival participants.

A great and wonderful surprise was the moment when the Romanian Ambassador in London himself, dr. Ion Jinga and his wife visited our stand, admired it and showed interested in the pieces brought from the Botoșani Museum patrimony and in how old they were, in the significance of the decorative pieces, their artistic value, taking time to carefully appreciate the weaving loom!

The Thames Festival in London has become a well-established tradition, the largest festival of creative power, culture and civilizations, of human values, and here Botoșani has successfully represented Romania in 2010.

*

Erată la articolul

Colecții muzeale sătești din zona Botoșani

(Steliana Băltuță în AMS, VII-VIII, 2008-2009, pp. 296 – 300)

- p. 296, rândul 4 – se va citi: *a apărut* în loc de *a pârut*; *Școala Speologică*, în loc de *Școala Sociologică*;
- p. 296, rândul 23 – se va citi *astfel viața sătenilor*, în loc de *viața sătenilor*;
- p. 296, rândul 31 – se va citi *fiul profesor Cicerone Costea* în loc de *fiul Cicerone Costea*; *a urmat pasiunea*, în loc de *a urmat promisiunea*.

INSTITUTUL
CULTURAL
ROMÂN

ROMÂNIA
JUDEȚUL BOTOȘANI
CONSILIUL JUDEȚEAN
NR. 1075 DIN 15.07.2010

Domnului Mihai Tăbuleac,
Președinte
Consiliului Județean Botoșani,
Piata Revoluției 1-3
Cod postal: 710236
Botoșani

*De acord cu
participarea
Muzeului de Etnografie
din Botoșani*

CONSILIUL JUDEȚEAN BOTOȘANI
COMISIUNEA PROIECTE, COOPERARE
INTERNACIONALĂ ȘI PARTENERIATE
20.12.2010

Ref: Muzeul de Etnografie din Botoșani la Festivalul Tamisei din Londra, septembrie 2010

Scrisoare Domnului Președinte,

Revenim la comunicarea noastră anterioară propunând să intenționăm să
invităm la Festivalul Tamisei din Londra în perioada 11-12 septembrie 2010 pe
lângă Fanfara din Vorona și Muzeul de Etnografie din Botoșani. Ne propunem să
amplasăm standul românesc cu costume populare și țesături de interior și să realizăm
o demonstrație de lucru la războiul de țesut.

Desigur, prin sprijinul oferit de dumneavoastră, Consiliul Județean Botoșani
devine partener al ICR Londra în organizarea prezentei românești la Festivalul
Tamisei, cel mai mare festival internațional din Londra.

În același timp, ne-ar face plăcere să vă invităm pe dumneavoastră sau pe un
reprezentant al CJ Botoșani să luați parte la Londra la derularea acestui eveniment.

Vă mulțumesc anticipat

Cu cele mai bune gânduri

Dorin Brăneș

Director
Ministru Consilier
Institutul Cultural Român Londra

Romanian Cultural Institute
1 Bogdan Gheorghe Bujor, 10111 SP - London
T: 0207 752 0134 F: 0207 752 0350 E: 07819 122 131 E: m.alexandru@icr.london.gov.uk
www.icr.london.gov.uk

Invitația Institutului Cultural Român din Londra

Dr. Ion Jinga
Ambassador of Romania

Fanfara din Vorona @ Thames Festival

Fanfara din Vorona's concerts:

Saturday 11 September

1.00 - 1.45 pm - Potters Field Park
5.00 - 5.45 pm - Southwark Bridge

Sunday 12 September

1.00 - 1.45 pm - Potters Field Park
7.15 - 9.30 pm - Carnival Night

Fanfara din Vorona is one of the most popular rural brass bands from Northern Romania, with a strongly original and powerful music. Throughout the Festival the Fanfara will be on parade wearing Romanian folk costumes.

Romania's participation in the Festival is a partnership between Romanian Cultural Institute in London, Ethnographic Museum and County Council of Botoșani.

The Romanian Cultural Institute is Romania's official organisation which promotes Romanian culture and civilisation worldwide. The Institute is a non-profit, non-political organisation, open to engage in any form of collaboration and partnership project-work. For more details about us, please visit www.icr-london.co.uk.

1 Belgrave Square, London, SW1X8PH, office@icr-london.co.uk

Romania @ The Mayor's Thames Festival

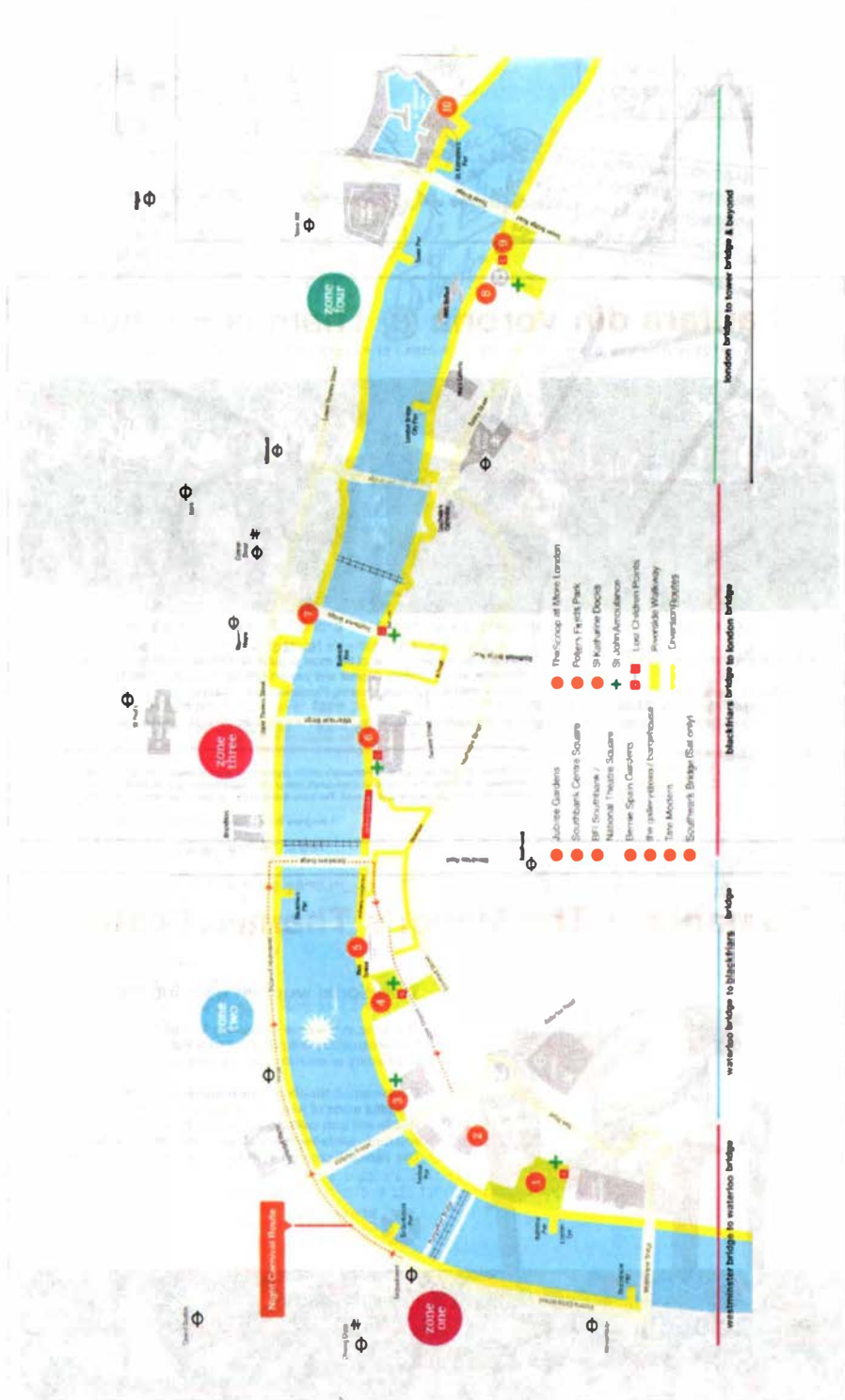
Traditional wooden weaving loom

This year, in the *New European Village* section, Romanian stand will present traditional crafts such as embroidery or weaving and live loom demonstrations.

Craftswoman Niculina Andronache will guide us in the beautiful world of weaving. In her practiced hands, the shuttle will lash swiftly back and forth, back and forth, back and forth, while the loom will pack the threads together. The cloth will grow as it will be woven, slowly, but surely.

Programul Institutului Cultural Român

Harta geografică a festivalului

new european village zone
one

saturday & sunday, 12 noon–10pm

Hungary, Poland and Romania will be presenting traditional folk crafts such as embroidery, textile-weaving, lace-making, pottery and wood-carving. Come and see traditional Romanian loom demonstrations, see how the world famous Hungarian Zsolnay porcelain is painted by hand, and learn about the work of the European Commission in the UK.

festival market

saturday & sunday, 12 noon–10pm

Over the weekend, the Thames Festival Market showcases the very best of small scale independent designer makers, complemented by a selection of superlative food providers.

Each area of the festival site will have food stalls, arts and crafts traders, and bars serving a variety of refreshments to cater to your every need. Over 300 individual traders have been carefully selected from across the UK, with an emphasis on artisans producing high quality products, and a clear policy on sustainable and ethical sourcing of produce.

10m

Noul sat european (New European Village) – ZONA 1

**welcome to the 14th
mayor's thames festival**

London owes its very existence to the Thames and we celebrate this wonderful city by dancing in the streets, feasting on bridges and playing by the river's edge. Thames Festival's focus is on creating participatory events for both young and old. It is free for everyone to enjoy. More than anything, this is London's festival.

**Come on down to the river and
have a fantastic weekend!**

Adrian Evans, Festival Director

2011

next year's dates:
10 & 11 september

Salutul Directorului festivalului, Adrian Evans

the bandstand

zone four

saturday & sunday, 1.30 - 9.30pm
potters fields park

The Bandstand is a brand new feature at this year's Blue Ribbon Village with a full programme of live acts and some of the best street bands on the circuit.

Saturday

1pm **Fanfare din Vorona** traditional Romanian rural orchestra from northern Moldavia

2.15pm **Mariachi Mexteca** a truly authentic mariachi ensemble

3.30pm **Hot Club of Belleville** intoxicating swing rhythms, sultry vintage songs and European gypsy polka

4.45pm **Rotten Hill Gang** tales of old and new London told through Dickensian hip-hop

6pm **Brass Roots** nine-piece New Orleans-style brass band

7.15pm **La Paranza del Oeco** celebrate the great folk traditions of Southern Italy

8.30pm **Trans-Siberian March Band** the Sex Pistols of Balkan brass

Sunday

1pm **Fanfare din Vorona** see above

2pm **Three Beards** twisted sprawling Balkan gypsy stomps, vodka!

3pm **Marasong** recitals from Sing for Water choirs

5pm **Dunajska Kapalye** Balkan and traditional gypsy music, swing jazz, tango and klezmer

6.15pm **The Raghu Dixit Project** traditional Indian music collides with global styles

7.30pm **Swing Zazou** vintage 30's & 40's big band and gypsy swing with live-mixed beats

8.30pm **James McArthur and the Head Gardeners** twisted psychedelic folk with a blues bent

ROMANIAN CULTURAL INSTITUTE

42/13

Fanfare de la Vorona – ZONA 4

night carnival

zone two

sunday, 7.15 - 9.30pm
victoria embankment, blackfriars bridge & opper ground

This year's Night Carnival promises to be bigger and better than ever, with over 2,000 dancers, musicians and masqueraders taking to the streets in an unrivalled display of street arts and creativity.

The 30 groups taking part are:
A.P.P.L.E., AnStart, Biocologo, Brunel Engine House Museum, Close Act (the Netherlands), Caporales San Simon UK, Emergency Exit Arts, Emily Tracy with Gayhurst School, the Fanfare din Vorona (Romania), Fellinon Arts Association, Festive Flood, Flamingo Carnival Arts, Fox Carnival Band, Genesis Carnival Company, HAFAD, Imaginizer Productions, Inspiration Arts, Kinetics Broco, Latin American Multicultural Group, London School of Samba, Mandinga Arts, Morenada Bloque Karituta, Open Blue, Paraiso School of Samba, Same Sky, SEI United, Shadowmakers (Germany), Sunshine International Arts, Tanu, Trans-Siberian March Band.

fireworks finale

sunday, 9.45pm
river Thames between Waterloo and Blackfriars bridges

London's best mid-river display is fired from two barges on the Thames between Waterloo and Blackfriars Bridges. This year's commission really stretches the boundaries of pyrotechnic creativity.

Commissioned from Pans Fireworks, display designer Mike Jones was winner of the Montreal International Fireworks Competition in 2007, considered within the industry to be the Olympics of the fireworks world.

12/13

Fanfare de la Vorona – ZONA 2

Costume populare

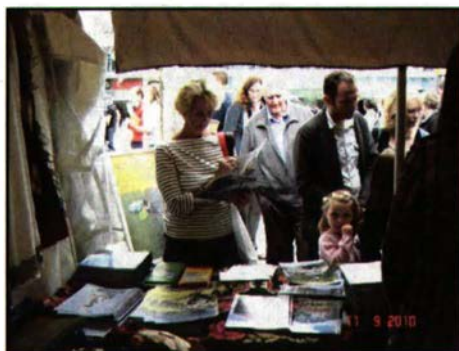
Țesături de interior

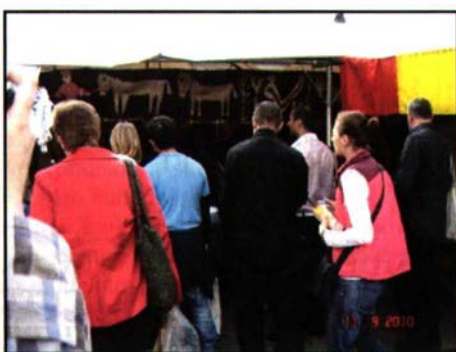
Țesutul (Educatoare Niculina Andronache)

Torcătoarea (realizator educatoare Niculina Andronache)

Standul românesc pe malul Tamisei

Standul românesc pe malul Tamisei

Standul Poloniei

Standul Ungariei

Constantin APARASCHIVEI

CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA RESTAURAREA UNEI AMFORE APARTINÂND CULTURII CUCUTENI, FAZA A-B1 DE LA VORNICENI, JUD. BOTOȘANI. PUNCT: *POD IBĂNEASA*

Locul descoperirii piesei

Piesa aflată în discuție a fost descoperită în cadrul sitului arheologic de la *Pod Ibăneasa*, com. Vorniceni, jud. Botoșani, în timpul cercetărilor de salvare, organizate de către Muzeul Județean Botoșani, cu ocazia lucrărilor de hidroamenajare a cursului râurilor Ibăneasa-Jijia, în cadrul locuinței nr. 16 (vezi foto 2).

Situl cucutenian de la Vorniceni, „Pod Ibăneasa” este situat pe o terasă de dreapta a pârâului Ibăneasa, între smârcul „La Morîșcă” și podul ce traversează șoseaua Vorniceni- Săveni, la cca. 3 km est de sat (vezi foto 1). Primele cercetări de suprafață în această zonă fost efectuate în anul 1970 de către Aristotel Crășmaru¹, apoi de către colectivul care s-a ocupat cu cercetările de suprafață necesare întocmirii RAJBT².

Deschiderea șantierului arheologic se datorează lucrărilor de amenajare hidrotehnică din această zonă, efectuate pentru regularizarea cursului apelor Ibăneasa- Jijia, așezarea fiind pusă în pericol după ce fusese afectată anterior de construirea șoselei Săveni-Dorohoi, de exploatarea lutului de către săteni și realizarea drumului de acces către șantier. Cercetările cu caracter de salvare au început în anul 2001, continuând apoi funcție de fondurile existente. În primele etape ale cercetării s-a urmărit în mod prioritar stabilirea exactă a stratigrafiei sitului, constatându-se astfel existența unui strat cultural consistent aparținând eneoliticului, respectiv culturii Cucuteni, faza A-B1.

Investigațiile din situl arheologic Vorniceni, *Pod Ibăneasa* au oferit informații extrem de interesante referitoare la faza mijlocie de evoluție a culturii Cucuteni, relevând și un nou aspect regional în cadrul acesteia. În cursul cercetărilor au fost dezvelite 16 locuințe și 39 de gropi, complexe cu un material arheologic deosebit de bogat și variat.

Definitiv pentru așezarea de la Vorniceni este ceramica, remarcabilă prin abundență, diversitatea de forme, persistența decorului canelat, dar, și a celui pictat, ce indică un nou stadiu de căutări și transformări reflectate prin apariția unor noi stiluri picturale și chiar a unor noi forme ceramice, dintre care amintim: amfore bitronconice carenate cu etaj (din această categorie face parte și vasul aflat în discuție), vase sub formă de cupă cu prag în interior, utilizate mai ales ca vase de cult, vase cu fund profilat, castroane cu buza trasă orizontal. S-a observat o trecere evolutivă pe plan artistic ce subliniază continuitatea clară a elementelor ce aparțin de faza precedentă, progresul fiind foarte vizibil mai ales în tehnica olăriei. Importante prin număr și diversitate sunt figurinele antropomorfe, uneltele și armele realizate din lut, os, silex, piatră, aramă, ce întregesc imaginea legată de activitatea economică, viața spirituală a acestei comunități cucuteniene și, totodată, legăturile cu celelalte așezări cucuteniene din zonă, de la Drăgușeni, Corlăteni, Scutari Mileanca, Ripiceni³.

¹ A. Crășmaru, *Un nou sit cucutenian aparținând fazei A-B*, în *SCM*, 21, 1970, 2, p. 279.

² A. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *Repertoriul Arheologic al Județului Botoșani*, 1976, p. 299.

³ M. Diaconescu, *La céramique et la plastique cucuténiennes de Vorniceni (dep. De Botoșani)*, în *Cucuteni. 120 years of research. Time to sum up*, Piatra Neamț, 2005, pp. 353-368. De asemenea, mulțumim doamnei M. Diaconescu și pentru celelalte informații pe care ni le-a transmis, și în mod deosebit, pentru frumoasa piesă pe a avut încredere să ne-o încredințeze în vederea restaurării.

Cultura Cucuteni este una dintre cele mai interesante și spectaculoase manifestări ale eneoliticului sud-est european, care a generat de-a lungul anilor, de la descoperirea sa și până în prezent, un viu interes din partea cercetătorilor, cu scopul de a surprinde condițiile apariției sale, trăsăturile caracteristice, modalitățile de manifestare în plan material și spiritual⁴.

Cucutenienii au avut vocația ceramicii în cel mai înalt grad, încât te întrebi dacă nu care cumva modelarea și decorarea vaselor ceramice a fost singura lor rațiune de a fi. Chiar dacă nu este așa, în istoria umanității ei vor rămâne ca neîntrebuți modelatori și pictori de ceramică. Fără îndoială, îmbrăcăminte și încălțăminte ca și unele obiecte de uz comun erau, de asemenea, bogat decorate. Din păcate, din opera decorativă cucuteniană singurul martor care ne-a mai rămas este ceramica. Este totuși suficient pentru a-i putea plasa pe cucutenieni printre cei mai dotați și sofisticăți creatori de artă preistorică europeană⁵.

Perfecțiunea diferitelor recipiente ceramice produse de către ceramiștii cucutenieni este remarcabilă, iar la această perfecțiune contribuiau și uneltele de lemn, de os și de lut ars folosite la modelarea vaselor, interiorul pereților multora păstrând urme vădite ale folosirii unor asemenea unelte. Netezirea perfectă a pereților exteriori și interiori cum este cazul vaselor de cult, din care face parte și amfora carenată cu etaj prezentată în cadrul acestei lucrări, crea o suprafață bine preparată, cu rol de suport pentru decorul artistic ce urma să vină.

Înalta calitate tehnică a preparării lutului și a modelării formelor, arderea vaselor în cuptoare oxidante la temperaturi înalte, ornamentarea savantă, dovedesc o indiscutabilă specializare. Odată modelate, vasele erau de cele mai multe ori scufundate într-o angobă care le acoperea ca un înveliș uniform extrem de fin, erau apoi uscate în aer liber, la umbră pentru ca uscarea să nu fie prea rapidă și să provoace contractarea pereților și crăparea lor. Abia după uscare se executa decorarea, cu culori minerale și numai în ultima instanță vasele se puneau în cuptor pentru ardere⁶.

Cele trei culori «clasice» ale decorului policrom cucutenian sunt albul, roșul și negrul, primele două fiind folosite fie ca fond, fie drept culoare pentru trasat motivele, în timp ce negrul a fost folosit, pentru liniile de bordură ale benzilor albe sau roșii, dar și pentru decorul principal în cadrul fazei A-B. Este de la sine înțeles că atât roșul, albul și negrul au o serie de nuanțe, roșul fiind de multe ori un brun cărămiziu sau un brun mai închis, albul are deseori nuanțe gălbui, ocră sau sienna, iar negrul merge de la negru-ciocolatiu la negru intens⁷.

Cea de a doua etapă de evoluție a culturii Cucuteni, faza A-B, se caracterizează în ceea ce privește meșteșugul ceramic, prin umărul mare al vaselor cu corpul bombat, turtit, umărul pronunțat și gâtul cilindric înalt de câțiva centimetri. Una din caracteristicile majore ale ceramicii pictate a acestei faze este accentuarea rolului jucat de către negru-ciocolatiu în realizarea decorului pictat⁸.

Amfora descrisă mai sus, provine din locuința numărul 16 (Cucuteni A-B1), din cadrul sitului arheologic de la Vorniceni-Botoșani, fiind lucrată din pastă semifină, cu nisip cu granulație mare în compoziție, arsă oxidant, de culoare cărămizie-crem. Piesa este pictată la exterior și în interiorul gâtului cu alb, culoarea de fond, și negru, cu ajutorul căruia a fost trasat decorul spiralic. Are marginea dreaptă, ușor înclinată spre interior, corpul bitronconic, carenat, cu etaj, iar fundul este îngust și drept. Pe corp sunt dispuse simetric patru proeminențe, două mari perforate vertical, dispuse pe diametrul maxim al vasului, și două mici, perforate orizontal, dispuse simetric cu proeminențele mari, dar sunt situate pe linia de demarcație dintre corpul vasului și etaj.

Decorul pictat bicrom, relativ bine păstrat, se află dispus în trei registre ornamentale, orizontale, separate prin benzi de linii circulare, negre și albe. Pe gât sunt rezervate cu negru din fondul alb al vasului motive foliacee, mărginite de benzi de linii verticale, oblice și orizontale, negre și albe, interspațiul fiind umplut cu negru. În următoarele două registre ornamentale sunt pictate spirale simple, patru spirale mari pe corpul vasului, și șase pe etaj, separate de benzi de linii oblice, negre și albe. Treimea inferioară a vasului, conservă culoarea albă, de fond.

⁴ C.-M. Mantu, *Cultura Cucuteni. Evoluție. Cronologie. Legături*, Piatra Neamț, 1998, p. 11.

⁵ G. Dumitroaia, D. Monah, *Arta Eneolitică. Cucuteni*, Piatra Neamț, Edit. Constantin Matasă, 2002, pp. 9-10.

⁶ R. Alaiiba, *Complexul cultural Cucuteni- Tripolie. Meșteșugul olăritului*, Edit. Junimea, Iași, 2007.

⁷ Vl. Dumitrescu, *Arta culturii Cucuteni*, Editura Meridiane, București, 1979, p. 18.

⁸ *Ibidem*, p. 41.

Piesa a suferit o fragmentare deosebită, o ușoară ardere secundară în incendiul care a distrus locuința, lucru vizibil datorită diferențelor de culoare între fragmente ceramice care se îmbină, și care au suferit o ardere la temperaturi diferite. Pe suprafața piesei există depuneri de murdărie și de sol aderente, de săruri insolubile în apă, și multe fisuri.

Consemnarea stării de conservare a piesei

Pomind de la faptul că în munca de restaurare nu se poate întreprinde nici o operațiune fără o investigare a stării de sănătate a obiectului, și în cazul de față, cunoașterea stării de conservare, a cauzelor degradării sunt obligatorii și se situează la începutul fluxului de laborator. Analizele efectuate la nivel macroscopic și cu ajutorul stereomicroscopului au evidențiat existența următoarelor degradări:

- vasul se prezintă sub formă fragmentară, fiind compus din 78 de fragmente (vezi foto 3), cu cca. 30-35% lipsă din materialul de constituție.
- fragmentarea deosebită a vasului s-a datorat unui accident din epocă, respectiv, prăbușirea locuinței în urma incendiului.
- piesa a fost confecționată din lut în amestec cu nisip de granulație mare, în ardere oxidantă, modelată manual, de aici rezultând un aspect poros și rugos, și un nivel mediu al rezistenței fizico-mecanice.
- se constată prezența ciobirilor, cu importante pierderi de material de constituție, și exfolierea bazei.
- decorul pictat se păstrează în mare parte, dar prezintă numeroase pierderi de strat pictural, cracluri, tendință de exfoliere, având infiltrații, depozite cenușii și albicioase, rugoase, cu aspect de mortar, de carbonat de calciu, cloruri, argilă (evidențiate în urma analizelor chimice efectuate), sol, care împiedică buna vizualizare a decorului, și care se datorează chimismului solului de zacere.
- suprafața vasului prezintă numeroase fisuri și microexplozii petrecute la arderea în cuptor, cauzate de folosirea în exces a degresanților și de insuficienta compactizare a pastei. Se impune și pe mai departe examinarea minuțioasă a fragmentelor ceramice pentru a se obține maximum de informații și detalii privitoare la trecutul obiectului, la starea de conservare a acestuia, indicii care ne-ar putea conduce la aplicarea celei mai potrivite metodologii de restaurare și conservare.

Descrierea operațiunilor de restaurare efectuate

Operațiunile de restaurare a obiectului aflat în discuție, așa cum au fost ele efectuate, bazate pe analizele fizice, chimice, foto și pe problemele de conservare relevate s-au desfășurat în următoarea succesiune:

1. Imersarea fragmentelor ceramice în băi succesive de apă distilată caldă (40-50°C) pentru desalinizare (cu scopul de a îndepărta din structura ceramică urme ale chimismului solului, cu eficiență asupra substanțelor chimice solubile -acide, alcaline, săruri de sodiu, de potasiu), a depunerilor de murdărie și sol aderente, pentru crearea barierei de apă, necesară, datorită faptului că urma o baie cu un agent chimic. Imersarea s-a făcut în băi plate, evitându-se contactul fragmentelor între ele și eventuala agresiune a suprafețelor, verificându-se parametrii apei (pH) permanent. S-a evitat îndepărtarea urmele de sol, impurități cu perii sau pensule în această etapă, datorită faptului că această succesiune de băi este deosebit de eficientă, fragmentele fiind la final descărcate de majoritatea depunerilor solubile, cu excepția celor foarte aderente și a depozitelor masive.

2. Spălarea fragmentelor ceramice s-a făcut cu o soluție de apă distilată și detergent neionic de tip C 2000 (Contrad), cu o concentrație de 3%, pentru îndepărtarea sărurilor solubile în apă, a solului și a murdăriei aderente. Acest detergent este o emulsie apoasă neionică, netoxică și necorozivă, cu rol dezinfectant. Este utilizat pentru îndepărtarea substanțelor grase, uleioase și a materiilor proteice, are acțiune tensioactivă de suprafață și nu conține oxidanți⁹. Toate fragmentele au stat în baia de detergent într-o primă fază până la 30 de minute, după care, au fost scoase pe rând și au fost pensulate ușor pentru îndepărtarea murdăriei și a substanțelor grase, uleioase și a materiilor proteice, iar cele câteva depuneri aderente au fost îndepărtate cu ajutorul unui bisturiu. S-a acordat în continuare atenție

⁹ Conform CTS, *Catalogul general, produse, echipamente și instalații în serviciul restaurării*, Sibiu, 2003, fișa tehnică a produsului C 2000.

marginilor fragmentelor ceramice care prin porozitatea lor încă rețineau urme de sol, reziduuri, murdărie și care puteau îngreuna reconstituirea vasului.

3. Neutralizarea fragmentelor ceramice s-a făcut în apă distilată, după baie de curățare cu soluție de detergent neionic. S-au comparat parametrii apei (pH) înainte și după imersia ceramicii în baia de neutralizare. În prealabil s-a efectuat o baie de apă curentă, astfel încât aceasta să nu dăuneze ceramicii, apoi băi repetate de apă distilată. După ciclul de băi de neutralizare, fragmentele au fost puse la scurs, pe o sită din plastic, maxim cinci minute, pregătindu-se astfel materialul pentru băile de tratament chimic.

5. Tratamentul chimic pentru îndepărtarea crustelor de depuneri insolubile în apă. Analizele fizico-chimice de laborator au semnalat prezența în crustele de depuneri de pe suprafața ceramicii a carbonatului de calciu, a carbonatului de sodiu și a clorurilor solubile. Tratamentul chimic s-a efectuat după o prealabilă saturare a ceramicii cu apă distilată. Aceasta a creat o barieră de apă care a împiedicat soluția acidă să pătrundă în profunzimea ceramicii. S-a evitat astfel slăbirea rezistenței mecanice a ceramicii, posibilă prin atacul acid asupra eventualelor particule de carbonat de calciu folosite ca degresant. Am folosit o soluție de acid citric ($C_6H_8O_7$), în concentrație de 10%, suficientă pentru îndepărtarea depunerilor de săruri insolubile, așa cum a relevat operațiunea de probă. Piese au fost imersate în baia acidă, și s-a constatat imediat reacția de efervescență caracteristică băilor acide, și s-au urmărit efectele ei, iar crustele de depuneri s-au pensulat ușor pentru a se ajuta îndepărtarea produșilor de reacție (vezi foto 4). În urma reacției acidului citric cu carbonatul de calciu din crusta de depuneri, din punct de vedere chimic, rezultă citratul de calciu (care este solubil în apă), și bioxid de carbon.

6. Neutralizarea fragmentelor după tratamentul chimic. După îndepărtarea totală a depunerilor, piesele au fost trecute imediat într-o baie de apă curentă în flux continuu, dar nu sub jet direct, ca precauție pentru culoarea fragilizată. În timpul staționării fragmentelor ceramice în băile de apă distilată, s-a studiat cu atenție starea suprafețelor și s-au pensulat, acolo unde a fost necesar, reziduurile rezultate de la descompunerea chimică a carbonatului de calciu. Piese au fost imersate în băi succesive de apă distilată, până la neutralizarea totală a acizilor în exces. Pentru verificarea neutralizării s-au efectuat teste cu hârtia indicatoare de pH. Neutralizarea a fost considerată ca fiind încheiată, în momentul în care, pH-ul ultimei băi era aproape identic cu pH-ul apei distilate inițiale. Acizii încă prezenți în structura ceramicii pot modifica culorile și de aceea trebuie realizată o cât mai bună neutralizare.

7. Uscarea fragmentelor. După ultima baie de neutralizare, fragmentele ceramice au fost așezate pe un grătar de lemn cu plasă din material plastic, pe hârtie de filtru pentru scurgere și uscare. Uscarea s-a făcut la temperatura camerei fără surse suplimentare de căldură și a durat trei zile. După uscarea fragmentelor ceramice, s-a putut observa faptul că ceramica prezintă o stare de conservare satisfăcătoare, depunerile aderente și care opacizau ornamentica au fost îndepărtate aproape în totalitate, relevând o ceramică foarte frumoasă din punct de vedere estetic (vezi foto 5).

8. Peliculizarea de protecție pentru conservarea fragmentelor ceramice și consolidarea structurală a stratului de culoare. Peliculizarea are rostul de a reface coeziunea stratului de culoare, adăugându-i un liant care să fixeze particulele de pigment fragilizat. Peliculizarea s-a făcut cu o soluție de Paraloid B72, o rășină acrilică, utilizată în restaurare pentru asamblarea și consolidarea ceramicii. Rășina este folosită pentru că răspunde bine cerințelor de reversibilitate, rezistență la îmbătrânire, rapiditate a prizei, caracteristici care au făcut-o foarte populară în practica de laborator. Am ales pentru soluția de consolidare o concentrație de 5% în combinație cu toluen. Din cauza absorbției inegale a consolidantului pe diferite zone ale ceramicii, el a fost aplicat în două straturi succesive, cel de-al doilea imediat după uscarea celui dintâi, pentru perfectă aderență și compatibilitate. Peliculizarea s-a făcut prin pensulare. Uscarea fragmentelor peliculizate s-a făcut pe o plasă din plastic, repositionându-le periodic pentru a se evita aderența dintre fragmentele ceramice și plasă. Cele două straturi au fost suficiente în această etapă, având în vedere că vasul va mai primi un strat final de peliculizare, în acest mod evitându-se efectul nedorit de luciu.

9. Asamblarea fragmentelor ceramice, pentru reconstituirea formei inițiale a vasului. Această operațiune din cadrul fluxului tehnologic s-a făcut utilizând polivinil acetat fără plastifiant (vezi foto 6). Acest produs are capacitatea de a proteja îmbinările, rezistând la variațiile de UR și de temperatură. Deoarece am stabilit anterior ordinea lipirii lor, asamblarea a început de la bază, lipid fragmentele ceramice două câte două, până la asamblarea simultană a mai multor părți mari din vas. După epuizarea fragmentelor mici, părțile mari au fost montate între ele după ce pe parcurs s-au făcut probe

de îmbinare și potrivire. Fragmentele identificate și lipite au fost puse în echilibru în caseta cu nisip. Conform principiului compatibilității materialelor, polivinil acetatul va face o bună aderență la marginile fragmentelor tratate în prealabil cu soluția diluată de Paraloid B72. Acolo unde a fost necesar am folosit clești speciali de restaurare (cleme de plastic), pentru a se evita deplasarea fragmentelor asamblate până la întărirea adezivului, iar surplusul de adeziv s-a îndepărtat cu ajutorul unei bucăți de material textil. Datorită faptului că, vasul este de mari dimensiuni, posedă o stare avansată de fragmentare, are lipsă o parte consistentă a materialului original în treimea inferioară, unde era necesar, am întărit zonele de contact dintre fragmente cu ajutorul pânzei din fibră de sticlă, fixată cu o soluție de polivinil acetat, ceea ce va conferi o rezistență mult sporită vasului.

Asamblarea fragmentelor originale ale vasului s-a făcut în trei etape succesive : o primă etapă, de la bază până în zona de sub etaj, asta datorită faptului că au fost necesare operațiunile de finisare, curățarea surplusului de ipsos și integrarea cromatică a plombelor de până la acest moment, deoarece mai târziu aceste operațiuni ar fi devenit mult mai dificile datorită faptului că orificiul de acces în interiorul vasului se va restrânge. A doua etapă a fost reprezentată de asamblarea etajului și finisarea plombelor sale. Abia în cea de a treia etapă s-au fixat cele două fragmente originale din buza vasului.

10. Completarea lacunelor de material original. S-a făcut cu ipsos de modelaj ($\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$, sulfat de calciu hidratat) de calitate, care are o granulație fină, fiind lipsit de impurități, cu o rezistență mecanică superioară. Este omogen și permite finisarea imediat după ce a făcut priză (vezi foto 7). Pentru negativ, am folosit plăci de ceară dentară, aceasta fiind plasticizată prin încălzirea la o temperatură de 40-45°C cu un aparat cu jet de aer cald. Mulajul de ceară a fost luat din imediata vecinătate a zonei lipsă. Așa cum am propus, baza exfoliată a vasului a fost completată cu un strat de ipsos, pentru a asigura vasului stabilitate și rezistență, iar proeminența mare, fragmentară a fost completată, refacându-i-se forma inițială. Degroșarea plombelor s-a făcut pe ipsosul încă ud, dar cu un plus de atenție, pentru că rezistența lui mecanică este mai scăzută în stadiul acesta.

11. Finisarea plombelor s-a făcut cu hârtie abrazivă de granulații diferite și cu ajutorul rășpișelor de dimensiuni variate. Plombele au fost finisate la interior și la exterior, pe parcursul turnării lor, în etapele succesive de ridicare a vasului.

12. Integrarea cromatică și refacerea decorului s-a făcut cu ajutorul culorilor acrilice, în ton neutru față de original. Această etapă are ca finalitate restabilirea continuității decorului la nivel formal și cromatic. Se justifică estetic pentru că vizează facilitarea percepției unității potențiale a obiectului (vezi foto 8).

13. Peliculizarea finală. S-a efectuat cu Paraloid B72 în concentrație de 5% în toluen, iar peliculizarea s-a făcut prin pensulare. Acest strat a urmărit să atenueze odată în plus caracteristicile higroscopice ale ceramicii prin închiderea porozității, realizându-se astfel o izolare față de mediu. S-a redus curba de răspuns a ceramicii la vibrații, șocuri și alte solicitări mecanice. S-a realizat o protecție împotriva prafului și a efectelor mecanice distructive legate de îndepărtarea acestuia, o fixare mai bună a straturilor de suprafață și a elementelor îmbinate. Pelicula are calitățile necesare asigurării unei bune conservări a obiectului: o bună rezistență la îmbătrânire, aderență, transparență, rezistență la agenți chimici, perfectă reversibilitate.

14. Fotografiera finală după operațiunile de restaurare-conservare s-a făcut în cadrul laboratorului foto (vezi foto 9).

Anexe

Fig. 1. Șantierul arheologic de la Vorniceni, vedere generală.

Fig. 2. Vasul *in situ*, în momentul decopertării.

Fig. 3. Fotografie de ansamblu a vasului înainte de restaurare.

Fig. 4. Fragmentele ceramice în timpul tratamentelor chimice de curățare.

Fig. 5. Fragmentele ceramice uscate, după tratamentele chimice.

Fig. 6. Detaliu din timpul asamblării vasului.

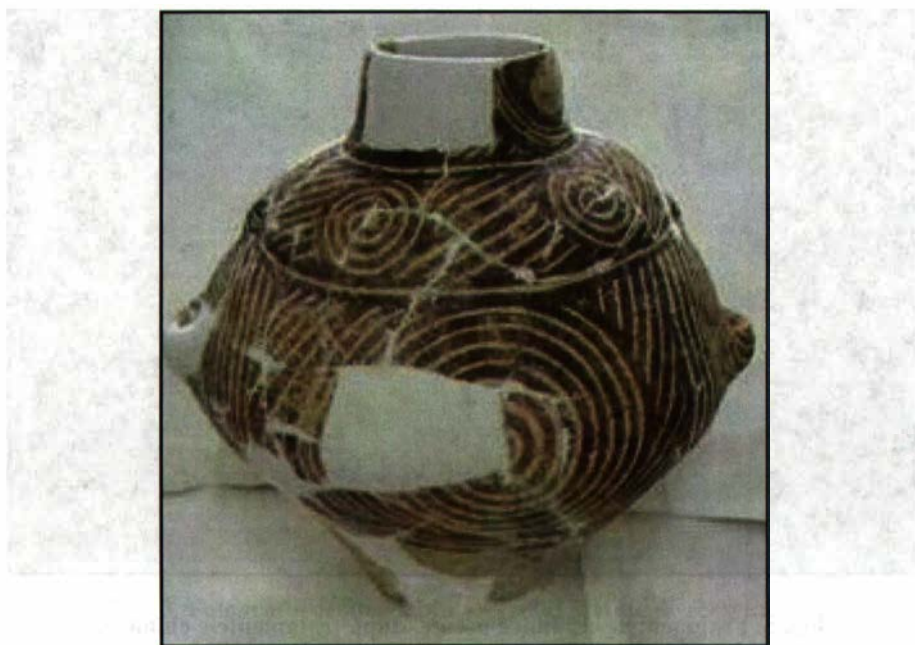

Fig. 7. Vasul în timpul completării lacunelor.

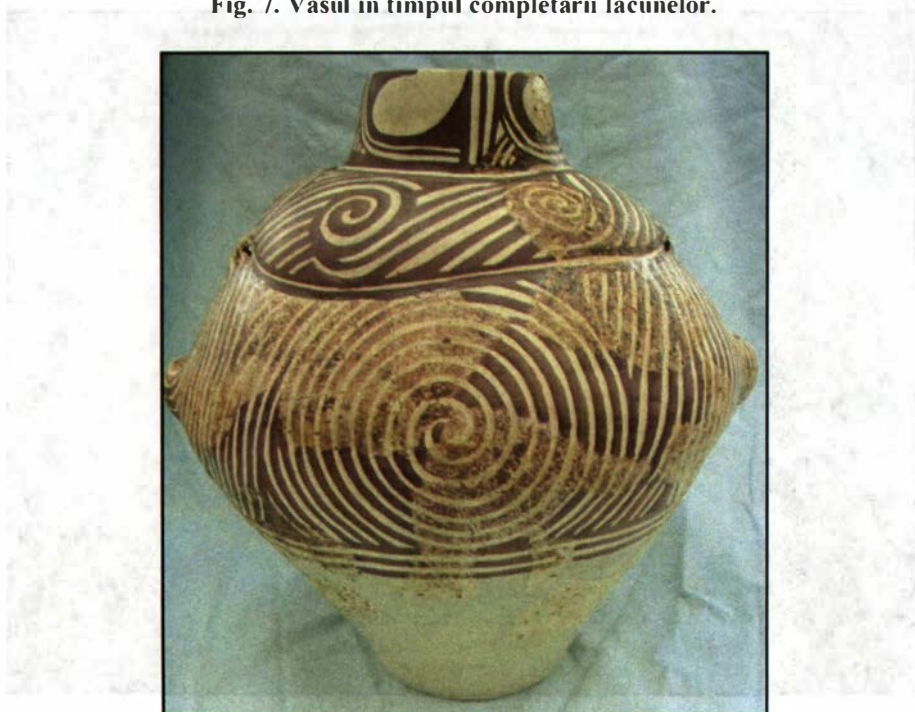

Fig. 8. Vasul după restaurare.

Fig. 9 Vasul după restaurare.

Bibliografie:

1. Alaiba, R., *Complexul cultural Cucuteni- Tripolie. Meșteșugul olăritului*, Editura Junimea, Iași, 2007.
2. Boldura, O., *Pictura Murală din nordul Moldovei, modificări estetice și restaurare*, Editura Accent Print, Suceava, 2007.
3. Crâșmaru, A., *Un nou sit cucutenian aparținând fazei A-B*, în SCIV, 21, 1970, 2.
4. CTS, *Catalogul general, produse, echipamente și instalații în serviciul restaurării*, Sibiu, 2003.
5. Diaconescu, M., *La céramique et la plastique cucuténiennes de Vorniceni (dep. De Botoșani)*, în *Cucuteni. 120 years of research. Time to sum up*, Piatra Neamț, 2005.
6. Idem, *Cucuteni, un univers mereu inedit*, Botoșani, 2006.
7. Diaconescu, M., Ciucălău, D., *Vorniceni, com. Vorniceni, jud. Botoșani, „Podișul Ibăneasa” în Cronica Cercetărilor Arheologice din România, Campania 2007*.
8. Diaconescu, M., Ciucălău, D., Setnic, E., Haimovici, S., Ungureanu, A., *Vorniceni, com. Vorniceni, jud. Botoșani, „Podișul Ibăneasa” în Cronica Cercetărilor Arheologice din România, Campania 2008*.
9. Dumitrescu, V., *Arta culturii Cucuteni*, Editura Meridiane, București, 1979.
10. Dumitroaia, G., Monah, D., *Arta Eneolitică. Cucuteni*, Piatra Neamț, Editura Constantin Matasă, 2002.
11. Fabri, B., Guidotti R. C., *Il restauro della ceramica*, Nardini Editore, Firenze, 2004.
12. Leahu, M., *Substanțe chimice și materiale utilizate în restaurarea bunurilor culturale*, CPPC, București, 2006.
13. Mantu, C.-M., *Cultura Cucuteni. Evoluție. Cronologie. Legături*, Piatra Neamț, 1998.
14. Moldoveanu, A., *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, ediția a-II-a. CPPC, București 2003.
15. Păunescu, A., Șadurschi, P., Chirica, V., *Repertoriul Arheologic al Județului Botoșani*, 1976, p. 299.

16. Șadurschi, P., Diaconescu, M., Eduard Setnic, Haimovici, S., Ungureanu, A., *Vorniceni, com. Vorniceni, jud. Botoșani, „Podișul Ibăneasa” în Cronica Cercetărilor Arheologice din România, Campania 2001.*
17. Șadurschi, P., Diaconescu, M., Eduard Setnic, Haimovici, S., Ungureanu, A., Zaharia, G., *Vorniceni, com. Vorniceni, jud. Botoșani, „Podișul Ibăneasa” în Cronica Cercetărilor Arheologice din România, Campania 2002.*
18. Șadurschi, P., Diaconescu, M., Eduard Setnic, Haimovici, S., Ungureanu, A., Zaharia, G., *Vorniceni, com. Vorniceni, jud. Botoșani, „Podișul Ibăneasa” în Cronica Cercetărilor Arheologice din România, Campania 2003.*

SOME CONSIDERATIONS REFERRING TO THE RESTORE OF A CUCUTENIAN CULTURE AMPHORA, PHASE A-B1, FROM VORNICENI, BOTOȘANI DISTRICT.

IBĂNEASA BRIDGE POINT

(Summary)

The restorer describes the fourteen successive phases of a scientific restore of an ancient archaeological piece from aeneolithic Cucuteni Culture: an amphora (phase A-B1), discovered at Vorniceni, *Ibăneasa Bridge Point*, Botoșani District.

SECȚIUNEA A VI-A:
NOTE BIBLIOGRAFICE

TRECUTUL ZONEI BOTOSANI IN RECENTE APARITII EDITORIALE: ISTORIE, NUMISMATICA, CORESPONDENTA

În 2010, trei noi apariții editoriale oferă informații suplimentare, pe plan istoric-sociologic, numismatic și epistolar, despre trecutul zonei și urbei Botoșani, în ultimele două milenii. Aceste contribuții istoriografice îmbogățesc atât istoriografia nordului Moldovei cât și aspectele cunoscute despre viața și activitatea materială și spirituală a locuitorilor din această regiune, de la primele legături cu cetățile grecești antice de pe litoralul românesc al Mării Negre până la activitățile educative, culturale, artistice, etc. derulate în Botoșani la sfârșitul secolului al XX-lea.

➤ Eugen D. Neculau, *Sate pe Jijia de Sus*, vol. I, *Așezările*, Iași, 2003, XLIII + 103 p., vol. II, *Boierii*, Iași, 2005, XIII + 263 p., vol. III, *Răzeșii*, Iași, 2010, XXIV + 377 p., ediție îngrijită de Marcel Lutic, Institutul Român de Genealogie și Heraldică "Sever Zetta", Iași.

În ultimul deceniu, diferiți intelectuali ieșeni (Manuela și Gheorghe Macarie, Marcel Lutic, Ștefan S. Gorovei, Mihai Dim. Sturdza etc.) au redescoperit, au cercetat și au prezentat cititorilor români, specialiști sau interesați de istorie, genealogie, pedagogie rurală etc., viața și opera istoriografică a profesorului Eugen D. Neculau. În 2010 se împlinesc 110 ani de la nașterea și 36 de ani de la moartea intelectualului originar din Ungureni – jud. Botoșani, ocazii cu care a prezenta succint viața și opera „apostolului-misionar” de pe Jijia de Sus¹ constituie încă un pios omagiu adus autorului unui experiment social, educațional, economic, cultural, etnografic etc. de importanță națională, unul din puținele exemple de bună practică împlinită în domeniile enumerate anterior. Binomul *Eugen D. Neculau – Jijia de Sus (Ungureni) - Botoșani* împlinește astfel 110 ani, materializat prin viața, opera istoriografică și posteritatea profesorului-educator al tărânilor. Fiecare element al binomului se explică și prin celălalt element relațional, într-un context general în care liniile de relativă demarcație sunt greu și, uneori, inutil de trasat.

*

Eugen D. Neculau s-a născut la 28 decembrie 1900 în satul Ungureni, jud. Botoșani, părinții săi fiind Dumitru Neculau, factor poștal, și Ana Moisiu-Neculau, casnică. A urmat școala primară (1907-1909) la Ungureni, cu învățătorul Dumitru Sachelarie, un *Domn Trandafir local*. Și-a continuat studiile primare, gimnaziale și liceale (1909-1920) la Dorohoi și Pomârla. În perioada 1920-1925 a fost student al Universității „Al. I. Cuza” – Iași, Facultatea de Litere, Secția Filosofie, cu diploma de licență în filosofie obținută în octombrie 1925, cu calificativul *Magna cum Laudae*².

Carierea didactică a profesorului preuniversitar E. D. Neculau a cunoscut trei etape, relaționate între ele: între 1925-1929 a predat la licee din Dorohoi și Șendriceni; apoi, între 1929-1948 a predat Pedagogie și Filosofie la Seminarul Teologic Ortodox «Veniamin Costache» din Iași. A fost, de altfel, cea mai intensă și cea mai prolifică perioadă profesională din cariera dascălului ieșean. În același context, după o laborioasă muncă de cercetare teoretică, dublată de experiența activităților complexe și complementare de la Ungureni-Botoșani, a obținut, în iulie 1944, titlul de doctor în Litere și Filosofie a Universității din Iași, evacuată la Alba Iulia – Zlatna, cu teza de doctorat: *Condițiile și perspectivele unei pedagogii a satului românesc*, inedită prin concepția teoretică și aplicabilitatea practică. Din

¹ Dan Ghinea, *Enciclopedia geografică a României*, vol. II (H-P), Edit. Enciclopedică, București, 1997, *Jijia, sub voce*, p. 103.

² Marcel Lutic, „Eugen D. Neculau (1900-1974)”, în *Arhiva Genealogică*, VII (XII), 2000, nr. 1-4, Iași, pp. 52-53;

motive politice evidente, între 1948-1958 a fost marginalizat profesional, predând doar la diverse școli din cartierele mărginașe ale Iașului. De la 1 ianuarie 1959 s-a pensionat pe caz de boală (afecțiuni cardiace cronice)³.

Activitatea extrașcolară, științifică a prof. Eugen D. Neculau, derulată timp de jumătate de secol, s-a materializat în zeci de articole și studii cu tematică diversă specifice domeniilor sale de cercetare, publicate în periodicele locale, regionale și naționale ale vremii. A fost autorul primei monografii românești despre *J. J. Rousseau* (1938)⁴. La contribuțiile publicate se adaugă lucrările rămase, din nefericire, în manuscris și păstrate la Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale din România: *Sate pe Jijia de Sus* (5561 p.) și *Istoricul Căminului și Universității Populare de la Ungureni pe anii 1927-1948* (1373 p.)⁵, cât și lucrarea de doctorat din 1944.

*

Al treilea domeniu de activitate a lui Eugen D. Neculau a înglobat totalitatea acțiunilor diverse, complexe și continui pentru a înființa și a susține funcționarea „unei instituții din ce în ce mai bine organizată, care să poată informa, instrui, educa și distra pe omul de sat de toate vârstele. Plecam de la convingerea că educația adultului rural trebuie să fie *permanentă* și să treacă dincolo de absolvirea școlii primare [...]. *Am dus lupta pieptis și neînduplecat împotriva sărăciei și ignoranței* (subl. E. D. N.)”⁶. Identific deja aici două domenii profesionale introduse de pedagogul E. D. Neculau în activitatea educațională cu decenii înainte de a deveni principii comune: *pedagogia și instruirea adultului și învățarea permanentă, continuă* (*Long Life Learning*).

Acest experiment complex s-a derulat la Ungureni, jud. Botoșani⁷ și în 12 sate învecinate. Satul natal și numele acestuia, „termenul «Ungureni» are o rezonanță mirifică în sufletul meu; de câte ori apare în conștiință îmi răscolește toată ființa”, a recunoscut prof. Neculau în 1973⁸.

Activitatea de la Ungureni-Botoșani organizată și coordonată de Eugen D. Neculau, s-a derulat pe două paliere: *primul*, cu finalitate *educativă*, urmărea eliminarea analfabetismului rural, absolvirea ciclului primar de învățământ și educarea adultului rural prin culturalizarea complexă: toate acestea și pentru adunarea datelor strict necesare scrierii monografiei satului Ungureni și a zonei adiacente. Al doilea palier, complementar primului, urmărea *dezvoltarea economică* a satelor din microregiunea Jijia de Sus - jud. Botoșani⁹.

Complexul instituțional de la Ungureni-Botoșani cuprindea următoarele componente inter-relaționale: *Căminul cultural* (1927-1936) și *Universitatea Populară* de la Ungureni (1936-1948), *Cooperativa* de aprovizionare, producție și desfacere agricolă, *Banca Populară* – Ungureni (1936-1948), *anexe economice* (magazin universal, brutărie, instalația de apă gazoasă, stație pentru prelucrarea laptelui, depozit de sare etc.), *ziarul local* (“Buletinul Căminului Cultural-Ungureni” – 1927-1930), *aparatură* de proiecție cinematografică, patefonul și aparatele de radio de producție americană; *plantații* și pepiniere de pomi fructiferi și arbori de pădure¹⁰. Eugen D. Neculau a fost obligat, în 1948, în plin flux sectar socialist și cooperatist, să autodizolve complexul instituțional de la Ungureni - Botoșani, pentru a nu trece prin tragedia unei desființări forțate și a unui arest nemeritat în Gulagul românesc, în continuă expansiune după 1948.

*

Revenind la manuscrisele lui Eugen D. Neculau de la D.I.I.A.N.R., precizez faptul că importanța istoriografică a acestora a stârnit interesul intelectualilor ieșeni, care au pregătit editarea și au publicat deja primele trei volume din seria *Sate pe Jijia de Sus*.

Astfel, *primul volum* al seriei prezintă așezările din micro-regiunea Ungureni - Botoșani, respectiv o suprafață de peste 150 km², adică un pătrat cu latura de peste 12 km. Localitățile (satele)

³ *Ibidem*, pp. 53-54.

⁴ *Ibidem*, pp. 58-59, 62.

⁵ *Ibidem*, pp. 56-57.

⁶ *Ibidem*, pp. 56-57.

⁷ Dan Ghinea, *op. cit.*, vol. III (R-Z), *Ungureni, sub voce*, p. 334.

⁸ *Ibidem*, p. 53.

⁹ *Ibidem*, p. 55.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 55-56.

prezentate au fost: *Borzești* (pp. 13-16), *Călugăreni* (cu Măndrești) – (pp. 17-30), *Durnești* (pp. 31-33), *Epureni* (pp. 35-39), *Plopeni* (Dumeni) – (pp. 41-52), *Tăutești* (cu Podul lui Stamatii) – (pp. 53-57), *Ungureni* (cu Sapiveni) – (pp. 59-89), *Vicoleni Mari și Mici* (pp. 91-103). Vol. I mai cuprinde *cuvântul-înainte* al lui Ștefan S. Gorovei (pp. IX-XII), directorul Institutului Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta” – Iași, sub egida căruia este editată seria amintită din opera lui Eugen D. Neculau, medalionul *Eugen D. Neculau – un misionar, aproape uitat*, semnat de editorul întregii serii, prof. Marcel Lutic (pp. XIII-XXXII), *nota ediției* (pp. XXXIII-XXXVIII), *bibliografia* utilizată (pp. XXXIX-XLII), *sigle bibliografice și abrevieri* (p. XLIII), *Introducere* (pp. 1-7) și *Evoluția proprietății funciare din zona Jijia de Sus* (pp. 9-11), alcătuite de însuși prof. Neculau¹¹.

Volumul al II-lea al seriei *Sate pe Jijia de Sus* prezintă 16 familii boieresti (din cele 30 de familii din manuscris) proprietare de moșii în microregiunea Ungureni - Botoșani: *Abaza* (pp. 3-7), *Arbore* (pp. 9-29), *Baș* (pp. 31-45), *Brae* (Braevici, Brăescu) – (pp. 47-67), *Cananău* (pp. 67-83), *Ciolac* (pp. 85-124), *Dimachi* (pp. 125-134), *Gane* (pp. 135-142), *Greceanu* (pp. 143-159), *Herescu* (pp. 161-175), *Holban* (pp. 177-197), *Romano* (Tăutești) – (pp. 199-231), *Silion* (pp. 233-242), *Tăutu* (pp. 243-248), *Vascan* (pp. 249-252), *Vărnăv* (pp. 253-263). Volumul este întregit cu *introducerea* lui M. Lutic (pp. VII-XII) și cu prezentarea generală a *Stăpânilor pământului*, realizată de E. D. Neculau (p. XIII)¹².

În *volumul al III-lea*, editat în 2010, au fost inventariate 17 familii răzășești cu proprietăți de pământ în microzona Ungureni - Botoșani: *Bontăș* (pp. 1-27), *Borcilă* (pp. 28-33), *Burchi* (pp. 34-44), *Ciomărtan* (pp. 45-48), *Ciulei* (pp. 49-89), *Ciure* (pp. 90-92), *Cuciureanu* (pp. 93-116), *Isăcescu* (pp. 117-209), *Iznană* (pp. 210-214), *Jian* (pp. 215-254), *Meica* (pp. 255-256), *Pancu* (pp. 257-258), *Roman* (pp. 259-294), *Romano* (Vicoleni) – (pp. 295-316), *Roschip* (pp. 317-325), *Sălceanu* (pp. 326-372), *Soroceanu* (pp. 373-377). *O frescă despre „răzeșii de pretutindeni și din toate timpurile”*, de Marcel Lutic (pp. VII-XX), completează informațiile din medalioanele răzeșești enumerate anterior. Se adaugă siglele, abrevierile și bibliografia temei volumului (pp. XXI-XXIV)¹³. „În concluzie, afirmă M. Lutic, acest volum (al III-lea) ne înfățișează o complexă și detaliată frescă socială a Moldovei de Nord, îndeosebi din veacurile XVIII-XIX (...). O frescă despre destine umane mai mult sau mai puțin obișnuite, despre frământările moșilor și strămoșilor noștri, despre o parte din istoria noastră socială mărunță, despre dezvoltarea neamului nostru, o frescă socială descrisă în culori vii, construită și articulată de Eugen D. Neculau cu migală și acribie, dar și cu o infinită dragoste și compasiune”¹⁴.

Prof. Marcel Lutic, editorul seriei *Sate pe Jijia de Sus*, intenționează să adauge triadei, deja tipărite, *Așezările – Boierii – Răzeșii*, un *volum IV* cu 41 de documente importante referitoare la satele microregiunii, apoi, ulterior, un *volum V* incluzând un *glosar de arhaisme-moldovenisme*, un *indice* al numelor de persoane și locuri din microzonă etc. Rămâne un (alt!) deziderat editorial, anume publicarea manuscrisului *Istoricul Căminului și Universității Populare de la Ungureni pe anii 1927-1948* (1373 pagini) care ar întregi orizontul complex, policromatic, al experimentului social, educațional, cultural, economic, financiar, etnografic etc. de la Ungureni-Botoșani. De asemenea, nu trebuie uitată teza de doctorat din 1944, care completează conceptual, informațional și concluziv volumele deja publicate și manuscrisul tematic amintit anterior.

Triada istoriografică-pedagogică a profesorului și sociologului Eugen D. Neculau, anume *Sate pe Jijia de Sus – Istoricul Căminului și Universității Populare de la Ungureni... – Condițiile și perspectivele unei pedagogii a satului românesc*, reprezintă trei piloni fundamentali ai unei monografii a micro-zonei complexe *Ungureni-Botoșani*, abordată inter-disciplinar: istoric, socio-economic, cultural, educațional, sociologic, toponimic, genealogic, lingvistic, antroponimic etc. Realizările practice-instituționale și teoretice-istoriografice-pedagogice-sociologice, enumerate în paginile anterioare, sunt *exemple de bune practici* în domeniile precizate în paragrafele acestui medalion. Așteptăm, așadar, în viitorul apropiat, continuarea editării manuscriselor deja amintite ale triadei istoriografice-pedagogice a lui Eugen D. Neculau, care tipărire va completa capitolele monografiei *Ungureni-Botoșani* și va introduce în circuitul științific opera teoretică, reflectarea unei experiențe practice unice în Moldova, a vieții profesorului-apostol-pedagog al țăranilor de pe Jijia de Sus.

¹¹ Eugen D. Neculau, *Sate pe Jijia de Sus*, vol. I. *Așezările*, ediție îngrijită de Marcel Lutic, Institutul Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zetta”, Iași, 2003, XLIII + 103 p.

¹² Eugen D. Neculau, *Sate pe Jijia de Sus*, vol. II. *Boierii*, ediție îngrijită de Marcel Lutic, I.R.G.H.S.Z., Iași, 2005, XIII + 263 p.

¹³ Eugen D. Neculau, *Sate pe Jijia de Sus*, vol. III. *Răzeșii*, ediție îngrijită de Marcel Lutic, I.R.G.H.S.Z., Iași, 2010, XXIV + 377 p.

¹⁴ *Ibidem*, p. XX.

➤ *Monnaies et parures du Musée Départemental de Botoșani*, ouvrage collective éditée par Viorel M. Butnariu, Editura Terra Design, Gura Humorului – Suceava, 2010, 170 p.

Al patrulea volum al seriei CORPUS NUMMORUM MOLDAVIAE a fost rezervat jud. Botoșani și a fost elaborat de un colectiv de autori de la: Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași (Viorel M. Butnariu – coordonatorul lucrării), Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București (Aurel Vilcu), Muzeul Național de Arheologie și Istorie al Moldovei – Chișinău (Ana Boldureanu, Adelaida Chiroșcă), Muzeul Județean din Botoșani (Eduard Setnic). Au mai contribuit la „partea tehnică” cu diferite activități specifice: Lucrețiu Mihăilescu-Bîrliaba (de la Universitatea din Iași, Facultatea de Istorie) – traducerea în limba franceză, Viorel M. Butnariu – fotografiile monedelor și podoabelor, Waltraude Delibaș, Emilia Drumea, Romeo Ionescu, Cătălin Hriban (de la Institutul de Arheologie din Iași) – desene și realizarea grafică a volumului. Celelalte apariții ale seriei au fost: CNM – II. *Monnaies et parures du Musée d'Histoire de Iași* (coord. Viorel M. Butnariu), Iași, 2001; CNM – III. *Monnaies et parures du Musée Départemental „Ștefan cel Mare” de Vaslui* (ed. Viorel M. Butnariu), Iași, 2007.

Ediția de izvoare numismatice și arheologice cuprinde: *Abrevierile*: izvoarelor istorice amintite, cataloagelor și contribuțiilor istoriografice utilizate, periodicelor și publicațiilor muzeistice citate, simboluri și prescurtări adoptate; *I. Tezaure monetare*; *II. Descoperiri monetare izolate*; *III. Alte descoperiri* (bijuterii, obiecte, monede); *IV. Addendu*; *V. Repertoare cronologice* ale unor descoperiri; *Lista* autorilor, colaboratorilor și donatorilor citați în volum; *Index-uri*: I. (antroponimic și toponimic), II (monede, podoabe, obiecte descrise), III (inscripții – înscrisuri întregi sau fragmentare de pe monede, obiecte) – tematica *index*-urilor nu a fost însă precizată explicit în volum; *Bibliografia* tematică utilizată și citată în volum.

Capitolul I, *Trésors monétaires* (pp. 11-86), cuprinde prezentarea a 16 tezaure cu 2107 monede, dintre care 2103 din argint și 4 din bronz, la care se adaugă podoabe, accesorii vestimentare etc., aflate alături de piesele numismatice, descoperite în diferite localități, de la Dersca, în 1973 (pp. 13-18) până la Cotu (Copălău), în 2005 (p. 86). Cea mai veche monedă din această categorie de depozite este un *denarius* roman republican din 124 î. Hr., descoperit la Dersca, în 1973 (p. 13), iar cea mai „recentă” este un *Kreutzer* austriac imperial din 1818, descoperit la Cotu-Copălău, în 2005 (p. 86). Observăm așadar, aproximativ două milenii de circulație și utilizare monetară în zona Botoșani. Două hărți numismatice completează cartografic informațiile științifice ale capitolului I: prima conține 55 de localități botoșănene cu descoperiri monetare și podoabe, aflate la Muzeul Județean Botoșani; a doua localizează geografic 16 așezări cu tezaure monetare și podoabe, inventariate în același depozit muzeal.

Descoperirile monetare, de podoabe, accesorii vestimentare etc. *izolate* sunt prezentate în capitolul al II-lea (pp. 87-108). Astfel, au fost descrise 83 de monede provenind din 45 de localități, începând cu Adășeni și Avrămeni (com. Avrămeni) și încheind cu Vorniceni (com. Vorniceni). Cea mai veche monedă din această categorie este o *tetradrahmă* postumă cu numele lui Filip al II-lea, regele Macedoniei, emisă în jurul anului 300 î. Hr. (pp. 96; 104); cea mai „nouă” monedă este de 3 *kreutzer*-i, emisă la Viena în 1826 (p. 23). Așadar, peste 21 de secole de circulație și folosire monetară în jud. Botoșani. Harta de la p. 88 cuprinde 54 de locații botoșănene cu descoperiri numismatice izolate, solitare, monede aflate în depozitul Muzeului Județean Botoșani.

Alte descoperiri (podoabe, bijuterii, accesorii vestimentare și de toaletă, monede etc.) au fost descrise în capitolul al III-lea (pp. 109-142). În cazul acestor monede cu localizarea geografică incertă a descoperirilor, cea mai veche este o *tetradrahmă* de Akanthos, emisă în jurul anilor 410-400 î. Hr. (p. 121), iar cea mai „recentă” este cea de 5 *piastri*, Cairo, 1923 (p. 132), sau de 25 *kuruși*, Ankara, 1923 (p. 134), toate piesele numismatice aflate în depozitul Muzeului Județean Botoșani. Rezultă o durată a circulației monetare de peste 2300 de ani. În capitolele I-III tezaurele monetare - podoabe etc. au fost prezentate conform normelor și metodologiei specifice de analiză complexă a monedelor, bijuteriilor, accesorilor vestimentare descoperite, uzuale deja în istoriografia numismatică. Nu voi enumera toate detaliile și aspectele tehnice ale unei descrieri „numismatice”, fie a unui tezaur, fie a unei monede descoperite izolat. Catalogul numismatic al jud. Botoșani trebuie utilizat cu creionul în mână și cu harta zonei în față.

Capitolele I-III cuprind, de asemenea, planșe fotografice clare cu majoritatea monedelor (avers și revers) și podoabelor, bijuteriilor, accesoriilor etc. prezentate în text, ceea ce permite atât cercetătorului numismat, cât și cititorului interesat de monede și accesorii vestimentare să vizualizeze mai bine și mai precis izvoarele istorice specifice descrise în acest catalog (pp. 14-16, 18-20, 22-24, 30-31, 34, 43, 46, 52-53, 67, 70-71, 82-86, 105-108, 114-117, 120, 135-142).

Acest corpus numismatic botoșănean, excelent realizat tehnic și grafic, are însă și unele scăpări. Trecând peste unele greșeli de tipar, inerente de altfel oricărei cărți, amintesc câteva dintre ele: numerotarea primelor pagini cu cifre romane (I-X) și continuarea abruptă cu cifre arabe, de la 11 la 170; neuniformizarea abrevierilor cronologice utilizate pentru anii înainte de Hristos: „av. J.C.” sau „a.Ch.”? (pp. 13-14, 19, 90, 92, 96, 97, 102, 104, 121, 122, 134); așezări localizate parțial corect geografic pe harta jud. Botoșani (p. X, 12, 88); neconcordanțe și neajustări între tematica unei hărți, precizată explicit, și structura informațiilor incluse în aceasta. Astfel, harta de la p. X ar trebui să cuprindă 55 de localități (numerotate de la 1 la 55) unde au fost făcute descoperiri monetare și de podoabe; în realitate, lipsesc din lista localităților numerele 18, 28, 30, 32, 53 și corespondențele lor toponimice; nr. 55 apare de două ori localizat; până la urmă, unde este așezată geografic localitatea Zlătunoaia în jud. Botoșani? La pagina 12 este harta jud. Botoșani cu localitățile unde au fost descoperite *tezaurе monetare și podoabe* etc., în număr de 15, numerotate pe sărite, de la 6 la 55, în funcție de tematica hărții, obținută prin copierea hărții generale precedente de la p. X și eliminarea așezărilor „netematice”. Capitolul I include prezentarea detaliată și profesionistă a 16 tezaure monetare (descoperite în 16 așezări diferite), numerotate de la 1 la 16. Atunci, harta de la p. 12 de ce nu a fost actualizată, localitățile selectate fiind numerotate, pentru simplificarea utilizării, tot de la 1 la 16? La p. 88 se află harta jud. Botoșani cu localitățile (numerotate de la 1 la 54!) unde s-au făcut descoperiri izolate de monede, podoabe etc., în total 45 de așezări, în Capitolul al II-lea, *Descoperiri izolate*, au fost descrise 46 descoperiri, numerotate de la 1 la 46 (Botoșani de două ori, nr. 6 și 46). Harta ar fi trebuit actualizată și realizată concordanța între legenda ei și prezentările de text și imagini din cap. II. Pe hartă apar doar 39 din cele 45 de localități cu descoperiri izolate, 6 așezări (Botoșani, Cordăreni, Corlăteni, Cotu-Copălău, Stăuceni, Ungureni) trebuind să fie identificate pe harta generală de la p. X! În schimb, pe harta de la p. 88 apare (de două ori!) inutil așezarea cu nr. 55 (Zlătunoaia!). Localitățile au fi trebuit, pentru eficiența utilizării hărții, numerotate de la 1 la 45. Autorul hărților tematice ale jud. Botoșani nu este botoșănean. Dacă ar fi colaborat cu un botoșănean, ar fi rezolvat tacit amintitele probleme punctuale. Dacă este botoșănean, cunoaște superficial topografia județului.

Catalogul pieselor monetare, podoabelor, bijuteriilor din jud. Botoșani umple un gol îndelung resimțit în istoriografia specifică românească și europeană, deoarece în zona Botoșani circulația și utilizarea monetară continentală și locală are o vechime de peste 2300 de ani, dovedite arheologic și numismatic. *Corpus*-ul numismatic botoșănean, alături de lucrările similare referitoare la alte județe moldave, devine astfel un instrument indispensabil de activitate specifică pe biroul fiecărui numismat sau istoric al circulației monetare din zona Botoșani, în antichitate, evul mediu, epoca modernă. Ca o ultimă remarcă, unele tezaure și monede descoperite izolat sunt solide dovezi numismatice ale continuității locuirii geto-dacice și a romanizării nordului Moldovei, ale formării poporului român și a limbii române în spațiul nistriano-tiso-dunăreano-pontic.

*
* *

➤ Gheorghe Median, *Personalități botoșănene – Ileana Turușancu. Corespondență*, Editura Agata, Botoșani, 2010, 200 p.

După ce a îngrijit o ediție selectivă a corespondenței primite de Nicolae Iorga de la diferiți botoșăneni în perioada 1907-1938 (*Nicolae Iorga și Botoșanii. Legături epistolare*, Edit. Agata, Botoșani, 2006, 145 p.), pentru care a primit premiul Asociației Culturale „N. Iorga” – Botoșani în 2007, prof. Gh. Median a editat 144 de scrisori primite de profesoara originară din Botoșani, Ileana Turușancu, în perioada 16 aprilie 1957 – 17 martie 1992, de la diverse personalități științifice și culturale din România.

Izvoarele epistolare au fost grupate după criteriile *cronologic* și al *expeditorului*, astfel: de la Ileana Cărpenișan, 19 scrisori (1977-1992); de la Ion Chițimia, o scrisoare din 1977; de la Emil Cismăreanu, o scrisoare din 1958; de la Anghel, 4 scrisori (1958-1982); de la Gheorghe Eminescu, 5

scrisori (1974-1986); de la Aurel Gheorghiu, o scrisoare din 1959; de la Eugen Ispir, 12 scrisori (1958-1959); de la Lia Henri Jacquier, 3 scrisori din 1959; câte o scrisoare de la I. Lașcu, V. Maciu, Emil Manu, Ion. D. Marin, Zenovia Paulică, din 1958, 1963, 1979, 1980; de la Grațian Mărcuș, 24 scrisori (1957-1982); 2 scrisori de la Dumitru Murărașu, din 1959; 2 scrisori de la Eugen G. Neculau și una de la Eugen D. Neculau, toate din 1959; 13 scrisori de la Marcel Olinescu (1959-1989); de la Lucia Opreșcu, 2 scrisori din 1958; de la Eugen Pohonțu, 5 scrisori (1978-1985); de la Augustin Z. N. Pop, 7 scrisori (1967-1986); de la N. N. Răutu, 2 scrisori din 1958; câte o scrisoare de la D. Rețeanu și V. Stanca din 1958 și 1967; de la Deodat Teodoru, 26 de scrisori (1957-1970); de la Victor Tufescu, 6 scrisori (1958-1960); de la D. Voitinovici, o scrisoare din [1959].

Tematica celor 144 scrisori primite de Ileana Turușancu este diversă, multidirecțională, dovedind, încă o dată, diversitatea inițiativelor și activităților educaționale, culturale, artistice etc. pe care le-a planificat și le-a finalizat destinatarul epistolelor: despre editarea ilustrată a legendei Meșterului Manole de către Marcel Olinescu; valorificarea unor documente inedite despre Ioniță Scipione Bădescu și publicarea articolelor tematice respective; înființarea unei pinacoteci la Botoșani: organizarea unor expoziții ale artiștilor plastici botoșăneni; felicitări cu ocazia sărbătorilor religioase, onomasticilor și a aniversărilor; rolul lui I. S. Bădescu în trecutul târgului Botoșani; strângerea contribuțiilor științifice pentru monografia Botoșanilor (1959); invitații pentru susținerea unor conferințe cu teme cultural-artistice; pregătirea sărbătoririi centenarului Liceului "A. T. Laurian" (în 1959) etc. etc.

Volumul de corespondență mai cuprinde un medalion bio-bibliografic *Ileana Turușancu (1909-2004)* – (pp. 5-8), rezumatul scrisorilor (pp. 9-28), și *Expeditorii scrisorilor – scurte note* (pp. 195-199). Ediția de epistole nu conține însă un index antroponimic-toponimic, îngreunând astfel utilizarea ei, deși orizontul persoanelor și locurilor amintite în scrisori este foarte larg cronologic și geografic. Unele scrisori sunt nedatate, dar mai multe repere tematice, biografice, toponimice, antroponimice, cronologice etc. permit diverse ipoteze. Astfel, scrisorile numerele 27-30 ar putea fi încadrate în intervalul [1975-1985]; epistola numărul 79 este catalogată "nedată" la p. 21, iar la p. 123 este editată cu reperul cronologic "30 aprilie 1959"! Deci: "nedată" sau "30 aprilie 1959"? Sunt sigur că scrisoarea a fost scrisă la data amintită. Epistolele numerele 87, 88, 89, 90, 92 pot fi din anii [1978-1989], iar numărul 91 este din [1959]. Scrisoarea numărul 100 este încadrabilă între [1974-1977], numerele 133-134 în [1960], numerele 135, 136, 137 [1966], iar numărul 144 a fost scrisă sigur în 1959. Mai multă atenție analitică din partea editorului ar fi rezolvat, în ecuația cronologică *post quem* – *ante quem*, cu aproximarea respectivă, problema scrisorilor nedatate de expeditori.

Doresc să insist asupra scrisorilor numerele 79 și 117, prima expediată de prof. Eugen D. Neculau de la Iași, originar din Ungureni – Botoșani (p. 123), iar a doua cu informații interesante despre intelectualul amintit, care redacta, încă din 1959!, o monografie amplă, "de 2000-3000 pagini", despre comuna natală (p. 165).

Concluzionând, retrospectiva epistolară *Ileana Turușancu* este o contribuție importantă la istoria orașului și județului Botoșani în a II-a jumătate a secolului al XX-lea, prin scrisori expediate între intelectuali botoșăneni sau originari din Botoșani, într-o perioadă în care telefonul fix, de exemplu, era în plină ofensivă. Ar fi interesant de cunoscut și de editat și *feed-back-ul*, respectiv răspunsurile la misivele primite sau scrisorile expediate de activă și energică profesoară Ileana Turușancu, un reper intelectual al urbei noastre timp de șase decenii.

THE PAST OF BOTOȘANI REGION IN RECENT BOOKS OF HISTORY, NUMISMATICS, CORRESPONDENCE

(Summary)

The author does a bibliographical presentation of three recent books about the past of Botoșani Region: Eugen D. Neculau, *Sate pe Jijia de Sus (Villages on Upper Jijia Zone)*, vol. I-III, Jassy, 2003, 2005, 2010; *Monnaies et parures du Musée Départemental de Botoșani*, 2010; Gheorghe Median, *Personalități botoșănene. Ileana Turușancu. Corespondență (Personalities from Botoșani. Ileana Turușancu. Correspondence)*, Botoșani 2010.

SECȚIUNEA A VII-A:

IN MEMORIAM

**PAUL ȘADURSCHI (1933-2010)
DIRECTORUL SAU OMUL DE LÂNGĂ NOI –
GÂNDURILE UNUI FOST SUBALTERN**

Lăsând în urmă câțiva ani buni de învățământ în școlile Botoșanilor, ca profesor, am optat, în 1975, pentru statutul de muzeograf. Venisem odată cu tovarășul meu de copilărie și de școală, Corneliu Filip. El la patrimoniu, oficiu fiind în cadrul Muzeului Județean, eu, la secția de istorie modernă. Ne-a bineprimit Paul Șadurschi, directorul Muzeului Județean. Sub conducerea lui, la treabă! Eram doar în perioada premergătoare organizării Secției de Istorie, de la paleolitic la contemporană, pe baze muzeistice moderne, cu o expunere a materialelor unui sistem asigurat de I.S. Decorativa – București. Aproape concomitent, sub ochii atenți ai Directorului Paul Șadurschi, se derulau documentarea muzeografilor în arhive și biblioteci, identificarea pe teren a unor piese pasibile de a deveni expozate muzeale și aducerea lor la muzeu, prin donații și achiziții, alcătuirea tematicii, discutată punctual cu dirigitorii de partid și de cultură, locali și de la centru, oamenii acestuia din urmă fiind prezenți în mijlocul nostru, cu precădere Iulian Antonescu, veritabil părinte al muzeografiei românești ai acelor ani, precum și reprezentanții împuterniciți ai Muzeului de Istorie a P.C.R. din București. Previzionările, vizionările și revizionările, cu latura lor critică accentuată, au premers actul inaugurării Muzeului Județean Botoșani, la 3 decembrie 1977. În imediata vecinătate a Muzeului Județean, la U.C.A., la recepția ocazionată de acest moment, *leader-ii* de la centru ai Propagandei și Culturii au strâns mâinile omologilor locali, tovarășește, cum altfel, lui Paul Șadurschi trasându-i indicații prețioase privind activitatea de viitor a noului locaș cultural, mai reieșind odată că noi sarcini îi incumbă noului colectiv, pe linia activității muzeale, de educare a tinerei generații în spiritul dragostei de partid și de patrie.

Și, ca nu cumva să se aștearnă automulțumirea, delăsarea, lenevia, nu a trecut prea mult timp și Andrei Cardaș, șef la Propagandă, a convocat o ședință la sediul Muzeului Județean, spre a pune la punct prezența la serviciu a muzeografilor și a stârpi micile lor întârzieri la program. Aflați în toiul ședinței, noi, participanții, am avut surpriza de a vedea intrând pe ușă un coleg de-al nostru, exuberantul om de cultură Lucian Valea, la peste jumătate de oră de la începerea ședinței. S-a creat zarvă mare, Cardaș având materialul didactic asigurat în susținerea punctului de vedere. Directorului Paul Șadurschi nu i-a căzut bine de loc, obișnuit să acopere colegial astfel de situații. „Palmele” nemeritate, el le-a primit. *Show-ul* a avut loc, cu tăioasele replici ale lui Valea – „ascultă, Cardaș, eu stau la coadă la lapte și nu pot rupe de la gura copiilor, feudalule, capitalistule! (...)!” cu trântitul ușii și părăsirea sălii de către o colegă-muzeograf, adeptă a unei discipline de fier la nivelul instituției ș.a. În replică, Andrei Cardaș a jurat că nu mai calcă piciorul într-un colectiv atât de „nebun”. Și, spre bucuria multora, chiar nu a mai călcat. Sigur, beștelele au curs la adresa lui Paul Șadurschi în perioada ulterioară. Și fără replică. Puteai înfrunta organul de partid?

Altfel, meticulos și nerăbdător, Paul Șadurschi își simțea inima bătând mai tare, atunci când prindea o porțiță de ieșire în teren, o perieghetză, o săpătură de salvare, un șantier, relevându-l ca arheolog pasionat, aflat în căutarea unei descoperiri care să îmbogățească harta arheologică a județului și a țării. Cercetarea i-a fost răsplătită prin complexa lucrare *Repertoriul Arheologic al Județului Botoșani*, semnată împreună cu regretatul Alexandru Păunescu și Vasile Chirica (București, 1976), lucrare încununată cu Premiul Academiei Române. Ca arheolog, a colaborat și întreținut bune relații științifice și de prietenie cu „confrăți” în domeniu, profesori, arheologi, muzeografi de renume, mulți, din păcate, dispăruți, la răndu-le, dintre noi.

Îmi făcea plăcere și îl provocam, aș putea spune, la discuții pe tema Școlii Normale „Alexandru Vlahuță” de la Sendriceni, școală unde s-a format și pe care a iubit-o profund, fiindu-i un adevărat blazon, evocările sale despre profesorii și colegii din anii de școală degajând caracterul unui entuziast, însuflețind oameni și vremuri apuse.

Când muzeul nostru, Muzeul Județean Botoșani, organiza sesiuni științifice, Paul Șadurschi trăia o adevărată bucurie la revederea oaspeților noștri, firesc, cu o notă aparte pentru colegii „de suferință” comună, adică arheologi veniți din alte colțuri ale țării, prilej totodată de schimburi oportune de idei, dincolo de audierea, în plen sau pe secțiuni, a unei „etern” comunicări științifice. Director sau doar muzeograf, Paul Șadurschi era departe de a-și aroga vreo autoritate anume, rămânând același coleg, modest și omenos, OMUL de lângă noi. Știa să aprecieze și să se bucure de succesele colegilor, dorindu-și a-i vedea pe mai mulți cu prezențe în cercetarea științifică, pe măsura tinereții lor și în ideea prestigiului instituției. Chiar vorba și tonul ei, privirea și atitudinea sa i-ar fi obligat la aceasta.

Ca în mai toate colectivele, mai ales într-unul cu potențial cultural ridicat, ca Muzeul Județean Botoșani, unde și momentele festive erau marcate anume, când frunțile se mai descrețeau, adopta tonul sfătos, hâtru, vorba cu tâlc sau de duh, cărora îi făcea plăcere să le dea curs. Acestea erau departe de a fi singurele ocazii. Iată-l, bunăoară, exprimându-se, printr-o carte poștală ilustrată, din stațiunea Borsec, cu un catren pe măsură: „Obligat de-o semnătură / Și convins cu vechi lozinci / Nu beau altă băutură / Decât apă de la cinci”, acest cinci fiind unul din izvoarele de sănătate ale Borsecului.

Gândurile de față țin să-l redea pe Paul Șadurschi altfel decât ar sugera funcția administrativă de Director, el rămânând în memoria subsemnatului, poate și a altor colegi, ca OMUL de lângă noi.

Să-i fie țărâna ușoară!

Ionel BEJENARU

COLONEL (r) ION FETCU (1929 – 2010)

A dispărut fulgerător din viață, după o grea suferință cardiacă, un mare prieten al veteranilor de război și un colaborator fidel al filialei Botoșani a ANVR.

Născut la Mitoc, jud. Botoșani, localitate de pe malul Prutului, la data de 10 martie 1928. Fiu de țărani a cunoscut de mic vitregiile vremurilor. Crescut de mama sa până la vârsta de 10 ani, când va fi înfiat de un unchi al său Vasile Fetcu. Împrejurările financiare îl obligă să plece în lume la vârsta de 13 ani, unde se oprește la București, muncind cu ziua ca băiat de prăvălie pe la diferiți patroni. Cu toate acestea reușește să termine liceul și lucrează ca funcționar pe la diferite firme pentru a-și asigura existența. Urmează școala de artilerie la Beiuș. După absolvire este repartizat la diferite unități de artilerie și avansat succesiv la gradele corespunzătoare. Se înscrie la cursurile Academiei militare din București pe care le absolvă cu succes.

Apreciat ca excepțional, rămâne la Academie ca lector și apoi profesor de istorie. Colaborează și scrie articole la cursuri de istorie militară, în lucrarea în 5 volume de *Istoria militară a poporului român*. A fost apreciat de generații întregi ai Academiei care au absolvit acest înalt for de învățământ militar.

După pensionare, în anul 1990, părăsește Bucureștiul și se stabilește la Botoșani. Datorită capacității sale intelectuale de excepție, la Botoșani continuă prin diferite forme să se facă simțit. În anul 1990 reînființează filiala Botoșani a Asociației Naționale a cadrelor militare în rezervă și în retragere, fiind ales președinte, până în anul 2005, când datorită problemelor de sănătate, rămâne doar președinte de onoare, lăsând locul altora mai tineri. Tot în acest timp, înființează CAR – ul pensionarilor militari de pe lângă Asociația cadrelor militare în rezervă. A înființat și a fost președintele în exercițiu al Uniunii Naționale Vatra Românească, filiala Botoșani și director al ziarului *Vatra Noastră Românească*. A fost redactor șef al ziarului *Veteranul de Război*.

A scris multe articole la publicațiile locale și a dat interviuri la posturile locale de radio și televiziune pe teme istorice, în special cu ocazia sărbătorilor naționale. A scris prefața unor cărți pe care le-a tipărit bunul său prieten și consătean, veteranul de război Col. (r) Ilie Pascal. A colaborat cu „Asociația Cultul Eroilor” filiala Botoșani, fiind un inițiator și participant activ la vizitele din Ucraina și Republica Moldova, pe urmele unde s-au desfășurat luptele duse de către ostașii români în cel de al doilea război mondial, fiind măhnit că nici măcar cimitirele eroilor nu mai există.

Pe data de 11 octombrie 2010, când a fost găsit decedat în mica sa garsonieră din strada Tiberiu Crudu, pe masa sa de lucru se aflau pentru corectură articolele pentru ziarul *Veteranul de Război*. N-a mai apucat să le termine. Avea doi copii, dintre care Florentin Fetcu este colonel de artilerie în rezervă la Focșani.

A fost înmormântat cu onoruri militare în ziua de 13 octombrie 2010, la cimitirul Pacea din Botoșani.

Dumnezeul să-l ierte!

Biroul Executiv al filialei Botoșani a A.N.V.R.

Bibliografie selectivă a contribuțiilor lui Ion Fetcu

- Fetcu Ion, „Armata română în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza (1859 – 1866)”, în *SMMIM*, 7-8, 1974 – 1975, București, pp. 209 – 218;
- Idem, „Participarea armatei române la înfăptuirea insurecției naționale antifasciste”, în *RdI*, 27, 1974, nr. 7, București, pp. 1025-1037 (în colaborare cu Dumitru Tuțu);
- Idem, „Elemente de organizare militară în desfășurarea mișcărilor sociale în evul mediu: răscoalele din 1437, 1514, 1784. Rolul țărănimii ca factor hotărâtor în lupta pentru apărarea ființei și autonomiei poporului român, în vol. *Istoria militară a poporului român. Culegere de lecții*, București, Edit. Militară, 1979, pp. 69-90;
- Idem, „Linii definitorii ale apărării române stabilite de P.C.R. în anii 1955 – 1965”, în *FIMPRS*, IX, 1981, Edit. Militară, București, pp. 19-143 (în colaborare cu C. Toderășcu);
- Idem, „Contribuția armatei la Unirea Bucovinei cu România (noiembrie 1918)”, în *H*, X, 1996, Botoșani, pp. 212-216;
- Idem, „Mareșalul Ion Antonescu și Transilvania”, în *AMS*, I, 1999, Botoșani, pp. 240-244;
- Idem, „Nicolae Iorga și contribuția sa la făurirea istoriei militare românești”, în *AMS*, II, 2002, Botoșani, pp. 269-275;
- Idem, „Bucovina (documentar) – 1775 – 2003”, în *AMS*, III, 2004, Botoșani, pp. 215 – 235;
- Idem, „Basarabia – străvechi pământ românesc – 85 de ani de la unirea Basarabiei cu România”, în *AMS*, III, 2004, Botoșani, pp. 236 – 255;
- Idem, „90 de ani de la bătăliile purtate de armata română în vara anului 1917. Triunghiul de foc: Mărăști, Mărășești, Oituz”, în *AMS*, V-VI, 2006 – 2007, Botoșani, pp. 255 – 262;
- Idem, „Transilvania – străvechi pământ românesc”, în *AMS*, VII – VIII, 2008 – 2009, Botoșani, pp. 84 – 87;

Dan PRODAN

În atenția colaboratorilor

Acta Moldavie Septentrionalis, anuarul Muzeului Județean Botoșani, publică studii (20 p.), articole (15 p.), recenzii (2 p.), note bibliografice (1 p.), rapoarte și dări de seamă privind activitățile științifice zonale, naționale și internaționale. Tematica contribuțiilor publicate este diversă: istorie locală, istoria românilor, istoria relațiilor internaționale la nivel continental, memorialistică, cultură-civilizație, muzeografie, restaurare-conservare, etnografie, structurată în diverse secțiuni. Toate contribuțiile vor fi trimise de către autori tehnoredactate cu caractere *Times New Roman* la un rând, cu text corp 12, note la subsol corp 10, numerotate de la 1 la n, cu hărți, tabele, desene, planșe, fotografii incluse în text sau la sfârșitul acestuia, cu titlu și rezumat într-o limbă de circulație internațională.

Titlurile periodicelor vor fi abreviate conform listei tematice din *Bibliografia istorică a României*, vol. XI, Edit. Academiei Române, București, 2007 și din *AMS*, IX, 2010, Botoșani. Contribuțiile vor fi trimise pe adresa de e-mail a redactorilor coordonatori: *prodandan@yahoo.com*, *ardedu10@yahoo.com*, *istorie@muzeulbt.ro*, până la 30 iunie a fiecărui an, pentru a putea fi incluse în sumar și publicate în tomul pe anul respectiv. Publicarea se va face pe baza referatelor de evaluare științifică întocmite de specialiștii din Colegiul științific de redacție al *AMS*. Colegiul de redacție își rezervă dreptul, motivat, de a planifica apariția contribuțiilor conform propriilor exigențe și priorități, de a amâna publicarea sau chiar de a respinge unele materiale primite, dacă nu îndeplinesc criteriile științifice și de tehnoredactare precizate anterior. De asemenea, solicită colaboratorilor să informeze în timp util colegiul de redacție despre orice modificare a textului și a intențiilor de publicare în alt periodic sau în paginile unui eventual volum tematic.

Colegiul de redacție